

OPERA UNIVERSITATIS MASARYKIANAE BRUNENSIS
FACULTAS PHILOSOPHICA

SPISY MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ
FILOZOFICKÁ FAKULTA

číslo 316

**PŘEDPOKLADY
LITERÁRNÍHO
DOROZUMÍVÁNÍ**

JIŘÍ PAVELKA

1998

MASARYKOVA UNIVERZITA V BRNĚ

***„Každá naše část je méně než náš celek:
my jsme částí světa, a svět je tudíž nadán moudrostí a rozumem,
a to v míře hojnější než my.“***

Michel de Montaigne (Eseje)

***„Ti, kdo nedělají chyby, chybují nejvíc ze všech —
nepokoušejí se o nic nového.“***

Anthony de Mello (Minutové nesmysly)

Lektorovali:

prof. PhDr. Dušan Jeřábek, DrSc.

prof. PhDr. Zdeněk Mathauser, DrSc.

doc. PhDr. Pavel Vašák, DrSc.

© Jiří Pavelka, 1998
ISBN 80-210-1800-3

JIŘÍ PAVELKA
PŘEDPOKLADY
LITERÁRNÍHO
DOROZUMÍVÁNÍ

Vydala Masarykova univerzita v Brně roku 1998

Vedoucí redaktor: Doc. PhDr. Ivan Seidl, CSc.
Tajemník redakce: PhDr. Zdeněk Měřínský, CSc.

Grafická úprava obálky: Luboš Červinka
Sazba: Dan Šlosar, LVT FF
Tisk: Vydavatelství Masarykovy univerzity v Brně,
areál Kraví hora

AA - 23,97 VA - 24,02

55-989-98-02/58 16/FF

Náklad 500 výtisků
Vydání první, 1998

ISBN 80-210-1800-3

OBSAH

OBSAH.....	5
SLOVO ÚVODEM	8
1. PŘEDPOKLADY A ATRIBUTY LIDSKÉHO KOMUNIKATIVNÍHO JEDNÁNÍ	15
1.1. „Světy ze slov“ jako komunikativní jednání a forma lidského bytí.....	15
1.2. Verbální a nonverbální aspekt lidského dorozumívání	22
1.3. Pragmatické předpoklady komunikace.....	25
1.3.1. <i>Komunikační prostor, subjekty komunikace a „vůle ke smyslu“</i>	25
1.3.2. <i>Subjektivita komunikujících subjektů</i>	33
1.4. Imaginace jako zdroj i prostředek lidského dorozumívání.....	35
1.5. Intuice jako deus ex machina lidského dorozumívání.....	38
1.6. Propojenost předpokladů a atributů lidského dorozumívání	43
2. PARADIGMATICKÉ A SYNTAGMATICKÉ OSY JAZYKOVÉHO DOROZUMÍVÁNÍ.....	45
2.1. „Světy ze slov“, předmětný svět a zkušenostní svět.....	45
2.2. Kulturní paradigmatata a duchovní světy v roli integrujících instancí lidského chování.....	55
2.3. Příběh jako rezultat, prostředek a syntagmatická osa lidského dorozumívání.....	58
2.4. Komunikační kompetence čili základní danosti, bariéry a limity lidského dorozumívání	62
2.5. Koncepty světa jako příběhy tvořené a konzervované ve „světech ze slov“ ..66	
2.6. Koncepty slov jako paradigmatická osa příběhů.....	71
2.7. Znaky, znakové systémy a symbolické okruhy jako předpokladové paradigmatické osy lidského dorozumívání	74
2.7.1. <i>Chování znaků v komunikačním prostoru</i>	74
2.7.2. <i>Průvodcovské role znaků a symbolů v předmětném světě</i>	79
2.7.3. <i>Symbole a jejich podíl na budování fiktivních světů</i>	84
2.7.4. <i>Dva způsoby katalogizace symbolů — v symbolických okruzích a v příbězích</i>	89
2.8. Referenční odkazy, komunikační strategie a modalita tématu	96
2.9. Kulturní paradigma jako předpoklad a dějiny jako produkt lidského komunikativního jednání	99

3. LITERÁRNÍ DÍLO JAKO ROZRŮSTAJÍCÍ SE LABYRINT VÝZNAMŮ	109
3.1. Časoprostorové osy, směry a dimenze literárního dorozumívání	109
3.2. Tradice jako univerzální dorozumivací mechanismus a znalostní a dovednostní předpoklad komunikativního jednání člověka	113
3.3. Kolik příležitostí má slovo	115
3.3.1. Zpráva o tajných životech „růže“	115
3.3.2. Průvodcovské schopnosti slova „růže“	118
3.3.3. Podněty k dialogu, které přináší slovo	121
3.4. Jak slovo otevírá příběh	123
3.5. Jak si příběh hledá své autory	127
3.6. Autoři příběhů se dorozumívají s dějinami literatury	130
4. CESTA KE GRAMATICE UMĚLECKÉHO JAZYKA	135
4.1. Text — pevný bod ve vesmíru slova	135
4.2. Budování servisního depa pro interprety	140
4.3. Jak se shromažďují výrazové prostředky textu	146
4.4. Mendělejevova tabulka výrazových prostředků textu	149
4.5. Funkce výrazových prostředků a modalita tématu	157
4.6. Direktivy žánru a žánrová editace	159
4.7. Literární obraz jako základní syntagmatická jednotka literárního díla a literární komunikace	161
5. METAFORA — KLÍČ K LITERÁRNÍMU DÍLU	167
5.1. Protínající se hranice metafory a uměleckého obrazu	167
5.2. Funkční spektrum výrazových prostředků a forem	173
5.2.1. Klasifikace jako odvaha z nouze	173
5.2.2. Uhlazenost a půvab — stylistická funkce	175
5.2.3. Prožívání „světů ze slov“ — emotivní funkce	177
5.2.4. Rozvířování stojatých hladin lidského vědomí — asociativní a terapeutická funkce	179
5.2.5. V roli siamských dvojčat — sémantická a komunikační funkce	181
5.2.6. Nejvyšší meta výrazových forem — gnoseologická funkce	185
5.2.7. Zpráva o kódovacím zařízení — mentálně operativní funkce	188
5.2.8. Ve službách gravitačního zákona literatury — axiologická a estetická funkce	190
5.3. Literární metafora a jazykový znakový systém	191
6. ČTENÍ A INTERPRETACE — DVĚ FÁZE LITERÁRNÍHO DOROZUMÍVÁNÍ	196
6.1. Četba jako východisko nekonečné řady (dez)interpretací	196

6.2.	Anesteziologické účinky interpretačních metod	203
6.3.	Sémantické aspekty interpretace	206
6.4.	Komunikační aspekty četby	216
6.4.1.	<i>Teoretičtí dvojníci reálného autora a čtenáře</i>	216
6.4.2.	<i>Časoprostorové dimenze literární komunikace</i>	220
7.	LITERÁRNÍ TVORBA JAKO NEKONEČNÝ PŘÍBĚH O OHROŽENÝCH „SVĚTECH ZE SLOV“	230
7.1.	Výzva postmoderny	227
7.2.	Naděje v čase krize komunikačních systémů	234
7.3.	Lesk a bída modelování literární komunikace	236
7.4.	Cesta k základům lidské kultury	239
8.	PŘÍLOHY	242
8.1.	Rejstřík lidského chování	242
8.1.1.	<i>Obecný přehled</i>	242
8.1.2.	<i>Rejstřík lidského dorozumívání</i>	244
8.1.2.1.	<i>Rejstřík masmediální komunikace</i>	250
8.2.	Rejstřík předpokladů lidského dorozumívání	251
8.3.	Rejstřík znakových systémů	259
8.4.	Rejstřík znaků	267
8.4.1.	<i>Znaky — rámcový přehled I</i>	267
8.4.2.	<i>Znaky — rámcový přehled II</i>	272
9.	VĚCNÝ REJSTŘÍK	277
10.	..... JMENNÝ REJSTŘÍK	282
11.	..... RESUMÉ	290
11.1.	..... Presuppositions of Literary Communication	290
11.2.	..... Die Voraussetzungen der literarischen Verständigung	293
12.	..... VÝBĚROVÝ SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	297

SLOVO ÚVODEM

V předkládané studii se zabývám prastarým a současně velmi aktuálním lidským problémem — dorozumíváním. Dorozumívání totiž bylo a je jedním z nejdůležitějších úkolů a témat individuálního života stejně jako lidského společenství. Jeho význam se nezmenšuje s objevováním a vytvářením nových komunikačních prostředků a možností, včetně audiovizuálních masmédií a informačních databází, sítí a dálnic, ale naopak stoupá úměrně vzhledem ke složitosti a strukturovanosti společenských institucí a společenské technické vybavenosti, zejména ničivé síle zbraní a spotřebních produktů, které člověk vyrábí. Dorozumívací schopnosti jednotlivců, členů sociálních skupin, náboženských a politických hnutí, státních i národních kolektivů v současné době určují podobu mnohotvárné kultury planety Země a ohrožují její existenci.

Člověk — soudě podle charakteru konfliktů, které doprovázejí jeho život i jeho dějiny — uměním dorozumívat se příliš neoplývá. Zatím však má možnost v pokusech o dorozumění pokračovat. Vrozené vlohy člověka jsou relativně stabilním základem dorozumívání. Dovednosti a znalosti, které ztělesňují další předpokladové položky a limity dorozumívání, jsou však proměnlivými složkami. Naděje, že se podaří analyzovat a pochopit dorozumívací procesy a prostřednictvím získaných poznatků kultivovat lidské dorozumívací schopnosti, není velká, ale nezemřela; naopak trvá jako výzva.

Dorozumívání a v jeho rámci jazyková komunikace patří mezi nejpozoruhodnější činnosti, které provozuje lidské společenství. Již od dob antické rétoriky a poetiky jsme přesvědčováni, že tento vyhraněný typ lidského chování má své předpoklady i svá pravidla, anebo — jinak řečeno — jsme přesvědčováni, že je určován jistými danostmi světa, zejména gramatikou dorozumívacích nástrojů, kterou je možné odhalit a které je třeba se naučit. Tuto tradici završují v první polovině 20. století představitelé analytické filozofie a strukturalismu jednak v konceptech znaku a významu, jednak v konceptech znaku, funkce a struktury.

Představa, že jazyk a svět je možné spolehlivě vyložit pomocí daných kategorií, má dodneška své četné stoupence. Atraktivnost interpretací světa z těchto pozic nemizí ani v druhé polovině 20. století, kdy se zejména díky teorii her, teorii informace, kybernetice a počítačovým vědám prosadily jiné interpretační modely, jejichž centrálními kategoriemi se naopak jeví informace, entropie, komunikace a (pravidla) chování systému. K vytváření no-

vých modelů dále přispívala zejména moderní hermeneutika, která „rozumění“ textu vykládala jako dorozumívání se autora a čtenáře a podmiňovala „předrozuměním“ — vědomostními předpoklady.

Problematika lidského dorozumívání se v posledních několika desetiletích začíná jevit v jiném světle. Zájem se přenáší z nástrojů dorozumívání na jiné složky a úrovně dorozumívání — na komunikační procesy. Cílem komunikačně orientovaného výzkumu již není odhalit obecná pravidla sdružování komunikačních nástrojů, tedy interní (syntaktické a sémantické) vlastnosti znakových systémů, ale popsat podmínky dorozumívání a rituály, za nichž ke konkrétním dorozumívacím procesům dochází.

V informačně komunikačních modelech nemá znak (popř. znakový systém) suverénní postavení, naopak je závislý na lidském jednání, je vnímán jako výsledek, a nikoli východisko komunikační aktivity. Jazyk zde není primárně považován za systém znaků (saussurovské *langue*) plnící jisté funkce, popř. za systém začleněný do jiných systémů, což je výchozí postulát strukturalistické metodologie, ale je pokládán za projev, produkt a nástroj lidského komunikativního jednání.

V druhé polovině 20. století v tomto směru inspirativně působila mj. Huizingova analýza herních prvků v kultuře (*Homo ludens*, 1938), Wienerův komunikační koncept řízení a kontroly dynamických systémů (*Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*, 1948) a Wittgensteinovo pojetí jazyka jako souboru jazykových her (*Philosophische Untersuchungen*, 1953). Z komunikačních pozic, z hlediska řečových událostí plnících funkci emotivní (zaměření na mluvčího), poznávací (zaměření na kontext), poetickou (zaměření na sdělení), fatickou (zaměření na kontakt), metajazykovou (zaměření na kód) a konativní (zaměření na adresáta) analyzoval jazyk Roman Jakobson (*Linguistics and Poetics*, 1960).

Hegemonii strukturalistického konceptu světa vážně ohrozila Austinova teorie mluvnických aktů jako projevů lidského jednání (*How to Do Things with Words*, 1962). Generativní gramatika, vycházející z pojetí jazyka jako jevu mentálního, znamenala odmítnutí strukturalistické představy, podle níž je jazyk zcela vysvětlitelný ze sebe samotného. Cílem jazykovědného výzkumu podle přesvědčení jejího zakladatele Noama Chomského je především vymezit pravidla generující gramaticky správné věty (a strukturní popis těchto vět), tzn. pravidla, která jsou dána kompetencemi mluvčího a posluchače (*Aspects of the Theory of Syntax*, 1965).

Již od dvacátých let představovaly práce Michaila Michailoviče Bachtina polemiku s formalistickým a strukturalistickým myšlením. Ke čtenáři se

však dostávaly nejednou pod cizími jmény a s velkým časovým zpožděním (srov. výbory *Voprosy literatury i estetiki*, 1975, *Estetika slovesnogo tvorčestva*, 1979). M. M. Bachtin buduje v širokých kulturních souvislostech na pomezí jazykovědy, literární vědy, filozofie a kulturní antropologie svébytný, vnitřně nezavršený, dynamický koncept literatury (a umění), který v nejvyšších estetických polohách, u románu, určuje dialogičnost a polyfónnost textů, stylů, struktur i recepcí.

Přechod od strukturálních ke komunikačním modelům signalizují další výzkumy. Gadamerova teze o hermeneutickém kruhu, podle níž každé jednotlivé „rozumění“ (lidské poznání) je vždy založeno na jiných, konkrétních znalostech (*Wahrheit und Methode*, 1960), nově otevřela otázku předpokladů lidského dorozumívání. Inspirativní pro komunikačně orientovaný výzkum bylo rovněž Foucaultovo pojetí a deskripce „epistémy“ (renesance, klasicismu a moderní doby), chápané jako institucionalizovaný, ale historicky proměnlivý systém, který podmiňuje a limituje dobové lidské vědění (*Les mots at les choses*, 1966). Podnětná se stala také Lyotardova reflexe světa, jejímž základem jsou meta-příběhy, emancipační teorie, které až do postmoderní doby sjednocovaly lidský svět (*La condition postmoderne*, 1979), ale které se v novodobé historii kompromitovaly. Pokusem o syntézu daných lingvistických, sociologických a filozofických orientací byl Habermasův model společnosti založený na komunikativním jednání, které předpokládá konsensuální funkce (komunikativního) rozumu (*Theorie des kommunikativen Handelns*, I-II, 1981).

Komunikačně pragmatický obrat charakterizuje vývoj humanitních věd od šedesátých let, vyhraněně jej představují zejména filozofie přirozeného jazyka, recepční estetika, textová lingvistika, kognitivní vědy a pragmatika, která se vymezila jako teorie předpokladů lidského dorozumívání. Signály tohoto obratu jsou obsaženy také v postmoderní kritice základů antiko-křesťanské (euroamerické) kultury — etnocentrismu, eurocentrismu, logocentrismu nebo falocentrismu.

***

Studie *Předpoklady literárního dorozumívání*, kterou zde předkládám, se inspirovala komunikačně pragmatickým obratem humanitních věd. Je založena na přesvědčení, že dorozumívání představuje — spolu s mentálním jednáním a sociálním jednáním — základní formu lidského chování a že člověk prostřednictvím dorozumívání a jeho výsledků — příběhů buduje svůj duchovní svět, tzn. hledá své místo ve společnosti a v historii a reguluje své vztahy k životnímu prostředí, a tedy i k jiným lidem. Chování typu dorozumívání se jeví v daných souvislostech jako základní existenční mo-

dus a interpretační klíč lidského světa a lidská kultura jako nejvyšší produkt a současně globální předpoklad lidského dorozumívání.

Jazykové dorozumívání, v němž dosahuje vrcholu antropocentrická agresivita člověka vůči systému jeho životního prostředí, sice není ani nejstarší, ani jedinou formou lidského dorozumívání, v lidském světě však sehrává podstatnou, demiurgickou úlohu. „Slovo“ je totiž stejně smyslovým orgánem člověka (svět vnímáme podle direktiv slova) jako historickým a priori jeho poznání. Jakákoli lidská zkušenost, ale také jakýkoli obraz světa, jak zdůrazňují zejména stoupenci lingvistické antropologie (F. Boas, E. Sapir, B. L. Whorf), jsou aktivně formovány a určeny jazykem. Bez jazykového dorozumívání by nevznikl člověk a jeho oblíbené společenské aktivity — chovatelství, zemědělství, výroba, obchod, válčení, náboženství, filozofie, věda, politika nebo umění. Bez přispění „slova“ by nevznikly gravitační, zákonodárné síly lidského světa, včetně lásky a nenávisti.

V prostoru vytvářeném „slovy“, ve „světech ze slov“, se konstruuje lidský svět (lidská kultura), konstituují se všechny pojmové (a významové) kategorie lidského světa, včetně těch nejpodstatnějších, kterými jsou „předmětný svět“, „vědomí“, „poznání“, „jazyk“, „kultura“, „historie“ nebo „člověk“. V prostoru postaveném ze slov vzniká nejdůležitější instituce lidského světa, fungující jako páteř lidského bytí i archiv lidské kultury — instituce „duchovních světů“.

Předpokládám, že proměňující se duchovní světy člověka se díky „slovům“ nejen utvářejí, ale také uchovávají, že „slova“ fungují jako mosty, jako základní spojení mezi člověkem a jeho životním prostředím a mezi lidmi navzájem a že výsledky těchto komunikačních aktivit získávají podobu příběhů prezentujících více nebo méně ucelené vědomosti, názory, postoje, koncepty či teorie. Tyto příběhy „světů ze slov“ umožňují dorozumívání, ale také je problematizují a ve svých důsledcích ohrožují. Takto pojatý svět má podobu příběhu o ohrožovaných a ohrožujících „světech ze slov“.

V následující studii se zabývám předpoklady lidského dorozumívání především ve vztahu ke „světům ze slov“, tzn. sémioticko-mentálním procesům, které jsou spjaty s vymezenými komunikačními situacemi a jazykovými projevy. Archeologický výzkum komunikativního jednání typu „světy ze slov“ slibuje odhalit mechanismy lidského dorozumívání, a snad i podhalit tajemství lidského bytí a lidské kultury. Předkládaná práce se pokouší zodpovědět otázku, jaké skutečnosti (pragmatické předpoklady) musí existovat a jakými (komunikačními) kompetencemi musí dorozumívající se subjekty disponovat, mají-li se uskutečňovat (a optimalizovat) dorozumívací procesy. Práce nabízí dílem analýzu, dílem systematizaci pohledů na

oblast dorozumívání. Její první kapitola, *Předpoklady a atributy lidského komunikativního jednání*, se zabývá obecnými problémy lidského dorozumívání — verbálním a nonverbálním aspektem dorozumívání a obecnými, pragmatickými předpoklady komunikace, mj. komunikačním prostorem, subjekty komunikace a jejich atributy, jakými jsou např. „vůle ke smyslu“, subjektivita, imaginace nebo intuice.

Druhá kapitola, *Paradigmatické a syntagmatické osy jazykového dorozumívání*, pojednává o integrujících instancích lidského chování, o kulturních paradigmatech, duchovních světech a příbězích jako o rezultátech, prostředcích a osách lidského dorozumívání; v této kapitole jsou vymezovány základní komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů, které jsou dány koncepty světa a slov, znakovými systémy a symbolickými okruhy, referenčními odkazy, komunikačními strategiemi anebo modalitou tématu.

Třetí kapitola, *Literární dílo jako rozrůstající se labyrint významů*, pojednává jednak o tradici jako o univerzálním mechanismu a znalostním a dovednostním předpokladu komunikativního jednání člověka, jednak o způsobech generování významu v literární komunikaci, tzn. na ose autor, příběh a dějiny literatury.

Čtvrtá kapitola, *Cesta ke gramatice uměleckého jazyka*, je koncipována jako budování servisního depa pro čtenáře-interprety; pokouší se stanovit specifika literárního dorozumívání; zabývá se mj. otázkami klasifikace a funkcí výrazových prostředků textu, problematikou modalit tématu, žánrové editace a uměleckého obrazu, který je chápán jako základní syntagmatická jednotka literárního díla i literární komunikace.

Pátá kapitola, nazvaná *Metafora — klíč k literárnímu dílu*, rozšiřuje a rozpracovává dílčí téma čtvrté kapitoly — podává (vzhledem k nejexponovanějšímu výrazovému prostředku textu, k metafoře) deskripci funkčního spektra výrazových prostředků a forem. Zabývá se stylistickou, emotivní, asociativní, terapeutickou, mentálně operativní, sémantickou, komunikační, gnoseologickou, axiologickou a estetickou funkcí, dále vymezuje vztah mezi metaforou a jazykovým znakovým systémem.

Šestá kapitola, *Čtení a interpretace — dvě fáze literárního dorozumívání*, vykládá literární komunikaci (a literární dílo) jako otevřený dorozumivací proces, jehož hlavními postavami se stávají autor a čtenář a jehož základními fázemi jsou tvorba textu, četba textu a interpretace díla. Na konkrétním literárním textu jsou demonstrovány sémantické aspekty interpretace a komunikační aspekty četby, dané mj. rolí teoretických dvojníků reálného autora a čtenáře v procesu literární komunikace a časoprostorovými dimenzemi komunikace.

Sedmá kapitola, *Literární tvorba jako nekonečný příběh o ohrožených „světech ze slov“*, se zamýšlí nad osudy, možnostmi a rolemi literatury a literární vědy v době krize komunikačních systémů. Vysloveno je zde stanovisko, podle něhož široce pojatá teorie literární komunikace představuje disciplínu ukazující cestu k základům lidské kultury.

Osmá kapitola, *Přílohy*, dílem nabízí shrnutí látky, o níž bylo pojednáno, dílem prezentuje a systematizuje „předpoklady lidského dorozumívání“ jako takového; shrnuty jsou zde — pod jednotným pojmenováním „rejstříky“ — základní formy lidského chování a dorozumívání, typy komunikačních a znakových systémů a druhy znaků. Jiným pohledem na problematiku dorozumívání, o níž je v práci pojednáno, jsou klasický *Věcný rejstřík* (devátá kapitola) a *Jmenný rejstřík* (desátá kapitola). Kniha dále obsahuje anglické a německé *Resumé* (jedenáctá kapitola) a *Výběrový seznam použité literatury* (dvanáctá kapitola).

Předpoklady literárního dorozumívání, které zde předkládám, vycházejí v některých svých oddílech z mých dřívějších porůznu přednesených referátů, rozhlasových scénářů, publikovaných recenzí, úvah, článků, studií i samostatných knižních publikací. V řadě případů jsem z těchto dílčích prací nejen vycházel a přejímal z nich některé pasáže, ale především je přepracovával, a to způsobem, který se blížil polemice. To je důvod, proč jsem k těmto „pracím“ v poznámkách k výkladovému textu až na výjimky neodkazoval a proč jsem je uvedl až na závěr knihy ve *Výběrovém seznamu použité literatury* (s. 309–310).

***

Mám za to, že na území vymezeném pragmatickými předpoklady a komunikačními kompetencemi se rodí zajímavý předmět odborného výzkumu, který je s to ospravedlnit vznik několika nových vědních disciplín, včetně teorie literárního dorozumívání. Literární teorie, snažící se vyložit fenomén literatury z komunikačně pragmatických pozic, a tudíž i její postavení v lidském duchovním světě, aspiruje na roli významné humanitní disciplíny, která má šanci dostat se až k základům lidské kultury. Dosud ovšem nebyly podniknuty pronikavé a objevné sondy do všech jednotlivých oblastí lidského dorozumívání, což ovlivňuje také pokusy o syntetické poznání literárního dorozumívání.

Výzkum, který jsem v daných souvislostech podnikl, je součástí rozsáhlejšího projektu věnovaného fenoménu lidského dorozumívání. Závěry, k nimž jsem v předkládaném textu dospěl, mají pracovní charakter. Je třeba je chápat jako dílčí příspěvek a podnět k další práci a diskusi, nikoli jako

výklad teoretického modelu anebo jako uzavřený koncept. Jejich rozpracování i korekce jsou nezbytné; sám se o ně pokouším ve své další, dosud nedokončené monografii *Příběh o ohrožených světech ze slov*, přinášející analýzu základních strategií lidského komunikativního jednání.

***

Tento text, který byl z valné části napsán na počátku devadesátých let, by nevznikl bez pomoci, rad, povzbuzení a podpory mých kolegů, přátel i mé ženy. Touto cestou jim vyjádřuji vděk a poděkování.

Rád bych při této příležitosti vzpomněl památky svých učitelů z brněnské filozofické fakulty, prof. PhDr. Josefa Hrabáka, DrSc., a prof. PhDr. Lubomíra Nového, CSc., kteří léta ovlivňovali mou odbornou práci. S vděčností vzpomínám také na diskuse s historikem prof. PhDr. Jaroslavem Kudrnou, DrSc., estetikem doc. PhDr. Olegem Susem, CSc., a teoretikem literatury prof. PhDr. Antonem Popovičem, DrSc., kteří mi nezištně poskytovali pomoc a rady při studiu kultury, dějin a komunikace.

Cítím se hluboce zavázán recenzentům rukopisu *Předpoklady literárního dorozumívání*, estetikovi prof. PhDr. Zdeňku Mathauserovi, DrSc., který ovlivňuje mou odbornou dráhu již od vydání mé první knihy *Anatomie metafory* (1981), literárnímu historikovi prof. PhDr. Dušanu Jeřábkovi, DrSc., a literárnímu vědci doc. PhDr. Pavlu Vašákovi, DrSc. Můj dík patří dále literární historičce prof. PhDr. Danuši Kšicové, DrSc., a filozofu prof. PhDr. Josefu Šmajsovi, CSc., kteří zasáhli do výsledné podoby této práce konkrétními připomínkami. Vděčný jsem za inspiraci a poučení, jež jsem čerpal v diskusích zejména s historikem prof. PhDr. Josefem Válkou, CSc., logikem prof. PhDr. Pavlem Maternou, CSc., psychologem prof. PhDr. Vladimírem Smékalem, CSc., hudebním vědcem prof. PhDr. Milošem Štědrněm, CSc., lingvisty prof. PhDr. Miroslavem Greplem, CSc., a doc. PhDr. Petrem Karlíkem, CSc., znalcem hermeneutické problematiky doc. PhDr. Jaroslavem Hrochem, CSc., a sociologem doc. PhDr. Ladislavem Rabušicem, CSc. Neocenitelné podněty mi přinášela spolupráce s prof. PhDr. Ivo Pospíšilem, DrSc. Svůj dík vyjádřuji také PhDr. Jiřině Salaquardové a PhDr. Heleně Pavlincové, Dr., které se podílely na korekturách této práce.

Zvláštní poděkování patří doc. PhDr. Karlu Palasovi, CSc., který mi ukázal a pomohl pochopit, že existují hodnoty přesahující individuální lidský život a literaturu. Tomu také s vděčností připisuji tuto knihu.

1. PŘEDPOKLADY A ATRIBUTY LIDSKÉHO KOMUNIKATIVNÍHO JEDNÁNÍ

1.1. „Světy ze slov“ jako komunikativní jednání a forma lidského bytí

Filozofické práce, náboženské a politické spisy a kánony, díla krásné literatury, pojednání, studie a učebnice přežívající pod ochrannou známkou „věda“, ale také kterékoli jiné slovesné projevy — psané, vyprávěné i zpívané, texty a promluvy na jedno použití, ale také slovesné útvary uchovávané po staletí ústní tradicí anebo pomocí písma, představují nejdůležitější položky lidského světa. Slovesné projevy člověka lze chápat jako komunikační aktivitu, jako základní formu lidského bytí a jako součást univerza. Tento typ reality, který se na dlouhá období stal předmětem zájmu především jazykovědy, literární vědy, psychologie, sémiotiky, lingvistické antropologie nebo filozofie jazyka, označují souhrnným výrazem „světy ze slov“.¹

Nikoli jazyk, ale jazyková komunikační praxe, „světy ze slov“ jsou věčným ohněm ve svatyni lidské civilizace i historie.² Nikoli jazyk jako systém, saussurovské *langue*³ anebo jako metafyzicky fundovaný logický kalkul, aspirující v pracích představitelů Vídeňského kruhu na univerzální vědu a poznání,⁴ ale jazyk jako forma života, jazyk jako jazyková hra,⁵ je

¹ Klíčová slova dané úvahy vyznačují **tuèni** v místech, kde dochází k jejich kategoriálnímu vymezení, tzn. k určení či upřesnění jejich významu. **Tuèni** zvýrazňují slova také v případech, kdy chci upozornit na závažnost informací, které zprostředkují.

² Humanitní vědy 20. století charakterizuje „obrat k jazyku“ a od šedesátých let zájem o komunikaci. Tento obrat znamená stěhnutí dvou paradigmat — starého, překonaného „paradigmatu filozofie vědomí“ s nastupujícím, proměňujícím se „filozofickým paradigmatem komunikace (jazyka / řeči)“ (srov. Hubík, Stanislav: *K postmodernismu obratem k jazyku*. Albert, Boskovice 1994, s. 17). Toto drama moderního myšlení nejlépe vyjádřila dráha zřejmě nejvlivnějšího myslitele 20. století — Ludwiga Wittgensteina (srov. Monk, Ray: *Wittgenstein. Údil génia*. Hynek, Praha 1996).

³ Ferdinand de Saussure (1857–1913) si postavil vůči *langue* (jazyku), tzn. vůči obecnému, abstraktnímu systému pravidel konkrétní a individuální *parole* (promluvu), ale předmětem jazykovědného výzkumu učinil výhradně *langue*. Tuto orientaci vyjadřuje také de Saussureův názor, podle něhož lingvistika má být částí obecné, dosud ovšem nerozpracované vědy o znacích — sémiologie a ta součástí obecné a sociální psychologie (srov. Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Odeon, Praha 1989, s. 52).

⁴ Strategii logických pozitivistů (Viedeňského kruhu) vyjádřil nejlépe Rudolf Carnap (1891–1970) v knize *Logická stavba světa (Der logische Aufbau der Welt, 1928)* a v studii *Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka* („Überwindung der Metaphysik durch

společenskou institucí. Tímto směrem, který se pokouší mapovat pragmatika,⁶ se také bude ubírat následující úvaha.

„Světy ze slov“ přesahují rámec tradičně vymezené jazykové reality, neboť se týkají chování člověka, celku jeho dorozumívacích procesů. „Světy ze slov“ nejsou modelem, ale činností člověka, mají procesuální charakter, dějí se, představují rozvinutou, koncentrovanou komunikační aktivitu konkrétního člověka. „Světy ze slov“ jsou projevem, neustále se proměňujícím stavem a uskutečňujícím se rezultátem vyspělého **lidského chování** (I.),⁷ chápaného jako komunikativní jednání. Lidé „světy ze slov“ nejen tvoří, udržují při životě a nabízejí svým bližním, ale především v nich žijí. „Světy ze slov“ jsou „intimním“ životním prostředím člověka ve smyslu odehrávajícího se, uskutečňujícího se bytí. „Světy ze slov“ uskutečňují bytí člověka, jeho pobyt v čase.⁸ „Světy ze slov“ připomínají Heideggerovu

---

logische Analyse der Sprache.“ *Erkenntnis*, 2, 1931, s. 219–241; òes. pøekl. in: *Filosofický èasopis*, 35, 1991, è. 4, s. 622–643).

- ⁵ Toto pojetí se objevuje ve *Filozofických zkoumáních* Ludwiga Wittgensteina (1889–1951) — rukopis vychází v dvojazyčném vydání v Oxfordu až po autorovi smrti pod názvem *Philosophical Investigations. Philosophische Untersuchungen* (1953). V této práci, reprezentující autorovo druhé tvùrèé období, je vysloven názor, že „pøedstavit si nijaký jazyk znamená pøedstavit si formu života“ a že „mluvení jazyka [...] je èástí [...] èinnosti anebo [...] formy života“ typu „jazyková hra“ (W., L.: *Filozofické skúmania*. Pravda, Bratislava 1979, s. 28 a 32). Jinak øeèeno, jazyk se stává souèástí lidského jednání, které urèuje význam slov. Význam v daných souvislostech tedy není interní jazykovou realitou, ale je dán mimojazykovì — užitím slov v jazykové høe (srov. tamtéž, s. 43), pravidly jazykové hry, která urèuje kontext, je výrazem shody životù, nikoli shodou s nijakou zobrazovanou skuteèností.
- ⁶ Pragmatika (srov. Schmidt, Siegfried J., ed.: *Interdisciplinäre Pragmatik*. Bd. I. *Interdisciplinäre Beiträge zur Erforschung der sprachlichen Kommunikation*. Wilhelm Fink, München 1974) byla zaøazována do rámce antropologie (P. Hartmann), teorie chování (K. L. Pike), sociologie (J. Frese), teorie informace (G. F. Meier), byla vymežována jako souèást komunikativního jednání (S. J. Schmidt), zkoumána z pozic psycholingvistiky (T. Slama-Cazacu, J. W. Oller), mluvních aktù (J. R. Searle) anebo analytické filozofie a logiky (R. C. Stalnaker, Y. Bar-Hillel, R. Montague).
- ⁷ Klíèová, **tuèní** vytištìnina slova této práce (srov. pozn. è. 1) jsou zaèlenìna do *Vicného rejstøíku* (9. kapitola). Èíselné kódy uvedené v kulatých závorkách za některými výrazy této úvahy jsou pokusem o uèlenìní rozsáhlé a z jednoho místa nepøehledné oblasti lidského chování a v jejím rámci literárního dorozumívání. Jde o snahu poskytnout ètenáři širší kontext k výkladovým pasážím, jejichž cílem ani kompozièní osou není ani nabídnout, ani popsat systematiku pøedpokladù lidského dorozumívání, ale pøedstavit a obhájit komunikaèní pragmatický pøístup k jazyku a literatuøe. Pracovní verzi systematiky pøedpokladù lidského dorozumívání nabízí kapitola **8. Pøílohy**. Oddíl **8.1. Rejstøík lidského chování** obsahuje položky zaèínající èíslicí **I.**, oddíl **8.2. Rejstøík pøedpokladù lidského dorozumívání** položky zaèínající èíslicí **II.**, oddíl **8.3. Rejstøík znakových systémù** položky zaèínající èíslicí **III.** a koneèenì oddíl **8.4. Rejstøík znakù** položky zaèínající èíslicí **IV.**
- ⁸ „Pobyt“ (*Dasein*) pøedstavuje klíèovou kategorií Heideggerova díla *Sein und Zeit* (1927). Na otázku „kdo je pobyt“ Martin Heidegger (1889–1976) odpovídá: „Pobyt je

„řeč“ (*die Sprache*) — jsou „příbytkem bytí, člověk v tomto příbytku pobývá“.⁹

„Světy ze slov“ fungují jako mosty mezi vnitřním a vnějším světem člověka.¹⁰ Prostřednictvím „světů ze slov“ se člověk napojuje na předmětný svět, tedy svět přírody i vlastního těla.¹¹ „Světy ze slov“ jsou vzhledem k těmto skutečnostem (vzhledem k těmto světům) aktivním, formujícím principem. To, co konkrétní, historický člověk vnímá, co si uvědomuje, na co myslí, po čem touží a co cítí, se odehrává v kulisách jazyka. Jeho svět, jeho představa světa závisí na jazyku, který používá.¹² Pregnantně toto stanovisko formuluje Ernst Cassirer (1874–1945), autor slavné knihy *Filozofie symbolických forem* (*Philosophie der symbolischen Formen*, 1923–1929),¹³ který tvrdí, že každý jednotlivý jazyk si „vytváří a postuluje svůj vlastní svět“,¹⁴ a že tudíž skutečnost je stvořený, a nikoli zrcadlený (odrážený) útvar. Téhož rodu je postulát knihy Wilbura Marshalla Urbana *Jazyk a realita* (*Language and Reality*, 1939), podle něhož „jakákoli zkušenost [...] je již vytvářena a kategorizována jazykem“.¹⁵

Ernst Cassirer předpokládá autonomnost vnějšího (předmětného) světa, jazykové reality a také vnitřního světa člověka. „Poznání i jazyk, mýtus a umění se nechovají“ — podle jeho mínění — „jako pouhé zrcadlo, které prostě odráží danosti vnějšího či vnitřního bytí tak jako obrazy, které se

---

jsou, které jsem vždy já sám, toto bytí je vždy moje.“ (*Bytí a čas*. Oikoymenth, Praha 1996, s. 140.)

⁹ Heidegger, Martin: *Brief über den Humanismus*, 1947. In: H., M.: *Platons Lehre von der Wahrheit*. A. Francke Verlag, Bern 1947, s. 24.

¹⁰ Jako mosty mezi vnitřním a vnějším světem člověka fungují také jiné formy dorozumívání, srov. 8.1. *Rejstřík lidského chování*, položky (I.B.) dorozumívání / komunikační systémy.

¹¹ Vztahy mezi vnitřním a vnějším světem se zabývá Gaston Bachelard (1884–1962) ve své monografii *Poetika prostoru* (*La poétique de l'espace*, 1957), kde z pozic archetypální motivované fenomenologie obrazotvornosti analyzuje mj. jednak dialektiku vnějšího a vnitřního, jednak zavřenosti a otevřenosti. Spojnici mezi těmito světy nachází v básnických obrazech, které existují před myšlenkou jako výraz bytí. Dům, podkroví, kout, hnízdo, ulita jsou příklady obrazů (symbolů) šťastného (vnitřního) prostoru, mají podobu skrýše, útočiště před chladným (vnějším) světem, který tyto prostory obklopuje (srov. *Poetika prostoru*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1990).

¹² Doklady o tom, že lidský svět (představa o lidském světě) závisí na jazyce, přináší lingvistická antropologie, která zkoumá vztah jazyků a společenského života u komunit vzdálených evropské kultuře (srov. pozn. è. 19 a 38).

¹³ Srov. *Philosophie der symbolischen Formen*. Bd. 1. *Die Sprache*. Bd. 2. *Das mythische Denken*. Bd. 3. *Phänomenologie der Erkenntnis*. Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1923, 1925, 1929; *Index*, 1931.

¹⁴ Cassirer, Ernst: *Language and Myth*. Dover Publications, New York — Dover 1946, s. 8.

¹⁵ Urban, Wilbur Marshall: *Language and Reality. The Philosophy of Language and the Principles of Symbolism*. George Allen and Unwin, London 1939, s. 332.

v něm vytvářejí. Namísto takových indiferentních prostředků představují spíše vlastní světelné zdroje, podmínky vidění jakožto původu veškerého utváření.¹⁶ Postavení jazyka v tomto bermudském trojúhelníku lidské existence je však dominantní. „Jazyk stojí v ohnisku duchovního bytí, v němž se spojují paprsky zcela různorodého původu a odtud vycházejí směrnice do všech oblastí ducha.“¹⁷

Jazyk — soudě podle tvrzení Edwarda Sapira, vysloveného v roce 1929 v studii *Status lingvistiky jako vědy (The Status of Linguistics as a Science)* — je alfou a omegou lidského světa. „Je zcela iluzorní představovat si, že jedinec se dobírá reality bez použití jazyka a že jazyk je prostě jen náhodný prostředek sloužící k vyřešení problémů spojených s komunikací a uvažováním. Pravda je jinde: „skutečný svět“ do značné míry nevědomky budujeme [je budován — pozn. JP] na jazykových zvycích příslušné skupiny.“¹⁸

Nejen zkušenost, ale kterákoli jiná forma lidského chování, včetně vnímání, poznávání a praktického jednání, je — jak tvrdí představitelé lingvistické antropologie (antropologické lingvistiky) — jazykově predestinována.¹⁹ Má většinou svůj předobraz, svou podobu či svou verzi ve „světech ze slov“. Zjednodušeně řečeno — zůstaneme-li v oblasti vnímání — člověk může nahmatat a chutnat to, pro co má jazykové výrazy.²⁰ Uvidí pouze ty barvy, které jsou odlišeny v jazyce, jež používá.²¹ To platí i pro chování

¹⁶ Cassirer, Ernst: *Filosofie symbolických forem*. I. *Jazyk*. Oikoymenh, Praha 1996, s. 36.

¹⁷ Tamtéž, s. 128.

¹⁸ Sapir, Edward: „The Status of Linguistics as a Science.“ *Language*, 5, 1929, s. 209. (Cit. podle DeFleur, Melvin L. — Ballová-Rokeachová, Sandra: *Teorie masové komunikace*. Univerzita Karlova, Karolinum, Praha 1966, s. 259.)

¹⁹ Za zakladatelská díla lingvistické antropologie jsou pokládány práce Franze Boase (1856–1942) *The Mind of Primitive Man* (MacMillan, New York 1911), Edwarda Sapira (1884–1935) *Language (An Introduction to the Study of Speech)*. Harcourt, Brace and World, New York 1921) a Benjamin L. Whorfa (1897–1941) *Language, Thought and Reality* (John Wiley and Sons, New York 1956). Nikteré teorie jdou ještě dále. Např. francouzský filozof

Jacques Lacan (1901–1981), inspirující se psychoanalýzou a strukturalismem, tvrdí, že i podvědomí je strukturováno jako jazyk.

²⁰ Luc Benoist naopak vychází z limitovaných schopností lidského smyslového ústrojí. Říká mj., že hmat, chuť a čich jsou téměř slepé, neboť nejsou dostatečně selektivní, a že tato skutečnost se odráží v jazykových rozlišeních. Hmat identifikuje pouze „tvar, váhu, teplotu, odolnost, strukturu“, chuť rozlišuje v evropské oblasti „hořké, kyselé, slané a sladké“ a v ěínské oblasti navíc „ostré“. Čich podle jeho názoru rozlišuje pouze poěitky ze skupiny „pějjemné a odpuzující“ (srov. Benoist, Luc: *Znaky, symboly a mýty*. Victoria Publishing, Praha 1995, s. 11–12).

²¹ Nancy Parrott Hickersonová uvádí, že „angliětina má pěibližnè 50 000 deskriptivních termínù pro barvy“ (*Linguistic Anthropology*. Holt, Rinehart and Winston, New York — Chicago — San Francisco — Dallas — Montreal — Toronto — London — Sydney 1980, s. 127)

typu „světy ze slov“. Také „světy ze slov“ mají své předobrazy či své ne-sčítelné verze v jiných „světech ze slov“, ale rovněž v hypotézách, pracovních tezích a v převyprávěních nebo shrnutích.

Člověk sice svět vnímá smysly, ale rozumí mu pomocí slov — významů jazyka, mytologických systémů, náboženských a filozofických koncepcí a vědeckých teorií. Člověk si musel nejdříve v procesu dorozumívání (pomocí „světů ze slov“) zkonstruovat koncept mikrosvěta a makrosvěta, aby mohl jeho podobu spatřit v mikroskopu či dalekohledu. Musel nejdříve (pomocí slov) vytvořit koncept krásy a umění, aby rozpoznal krásné objekty a rozlišil řemeslná a umělecká díla. Musel nejdříve (pomocí slov) sestrojít „Eróta“, „sluneční galaxii“, „krevní oběh“ nebo „anorganickou chemii“, aby novým způsobem pochopil a uviděl „pohlavní vztahy mezi lidmi“, „zatemnění Slunce“, „infarkt“ nebo „rozklad mrtvého těla“.

Do rámce dané úvahy je zakomponovatelná představa, podle níž věda (vědecké poznání) pojednává o informačním bohatství předmětných struktur. Vědecké poznání za této situace ovšem nemá podobu objevů, ale rekonstrukcí toho, co je obsaženo v ekosystémech. My lidé pak svět neobjevujeme, ale „odčítáme, rozpoznáváme“.²² Podstatná je dále skutečnost, že teorii nelze budovat bez explicitního začlenění člověka do celku světa. „Bez toho jsou všechny ‚antropologické‘ pokusy antropocentrismem, antropomorfismem nebo prostě vůbec mytologie.“²³

„Světy ze slov“, ale také jiné typy lidské komunikační aktivity fungují jako základy pro normy a limity sociálního jednání. Ty nejrozpracovanější jsou legislativou životního prostředí člověka — kultury. Evropané 20. století např. žijí v prostředí, kde se praktikuje desítková číselná soustava, gregoriánský kalendář, monogamní manželství, povinná školní docházka, daně nebo květomluva. Uvedené praktiky se prezentují jako komplex vyhraněných typů lidského chování, avšak vzniknout a existovat mohou díky „světům ze slov“. „Světy ze slov“ zasahují (mj. nástroji genového inženýrství) do druhové konkurence a genocidy „přírodním výběrem“.²⁴

---

a že ne všechny jazyky identifikovaly základní druhy barev; některé severoamerické (indiánské) jazyky (viz s. 122) neznají např. výrazy pro „fialoví červenou“ (*violet-red*) a „červení fialovou“ (*red-violet*).

²² Lorenz, Konrad: *Takzvané zlo*. Mladá fronta, Praha, s. 228.

²³ Fišer, Zbyněk: *Úticha z ontologie. Substanění a nesubstanění model v ontologii*. Academia, Praha 1967, s. 37.

²⁴ Srov. Darwin, Charles R.: *O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život*. ĚSAV, Praha 1953; Darwin, Charles R.: *O původu člověka*. Academia, Praha 1970.

Lidské chování (I.) je mimo dosah behavioristicky orientované psychologie, antropologie, sociologie či lingvistiky, tzn. disciplín, které redukovaly výzkum na deskripci vnějšího, pozorovatelného chování živých organismů.²⁵ Lidské chování totiž není totožné s vnějším chováním člověka. Lidské chování naopak zahrnuje všechny lidské aktivity, odehrávající se nejen na úrovni sociálního (praktického) jednání (I.C.), ale také lidské psychiky (**mentálního jednání** — I.A.), zahrnuje nejen úkony potravní, pohlavní (biologická reprodukce), herní, pracovní a tvůrčí, ale také percepční, emocionální, volní, logické, gnoseologické, axiologické a mnohé jiné.

Klíčové postavení v oblasti lidského chování zaujímají úkony komunikační, tzn. úkony, které se týkají **lidského** intersubjektového a neintersubjektového **dorozumívání** (I.B.), neboť ty se současně dějí na úrovni psychiky i sociálního jednání. „**Světy ze slov**“ jako nejrozvinutější lidská komunikační aktivita a forma lidského dorozumívání²⁶ jsou dokonce — přinejmenším v historické době — námětem, fabulí a hlavním hrdinou lidského chování. Jsou základem, na němž stojí a který určuje a profiluje reflektované lidské chování.

Osudy „světů ze slov“ a jejich nositelů jsou značně odlišné. Kterýkoli „svět ze slov“, i ten, jenž vykládá člověka jako dílo Boží anebo univerzum jako čtyřrozměrné, časoprostorové kontinuum, může být (za jistých podmínek) chápán jako zákon, pravda, norma nebo hrdinství, ale také může být klasifikován jako pověra, lež, produkt hry bez pravidel či chorobné fantazie, překonaná teorie anebo trestný čin. Lidské „světy ze slov“, které představují komunikativní jednání typu dorozumívání, v mnohém vykazují vlastnosti

²⁵ Behavioristickou psychologii bez psychiky, která zkoumá vztahy, souvislosti a průsečíky stimulů a reakcí v chování člověka, zakládá John Broadus Watson (1878–1958). V oblasti kulturní antropologie byl behaviorismu blízký George Herbert Mead (1863–1931), který chápal „sociální chování jako smíru symbolických gest“, „symbolický interakcionismus“ (srov. Budil, Ivo T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton, Praha 1995, s. 114). V oblasti lingvistiky využil podnětů behaviorismu zakladatel deskriptivismu Leonard Bloomfield (1887–1949), který vymezil jazykovou realitu jako prostor mezi náhradními, jazykovými „reakcemi“ (*response*) na nejazykové „stimuly“ (*stimulus*) a jazykovými „stimuly“ pro nejazykové „reakce“ (*Linguistic Aspects of Science*. International Encyclopedia of Unified Science. Vol. I. No. 4. The University of Chicago Press, Chicago 1939, s. 15).

²⁶ Srov. 8.1. *Rejstřík lidského chování*, zejména **dorozumívání v kontinuílním časoprostoru** (I.B.2.) a v jeho rámci mluvní dorozumívání (I.B.2.1.1.8.) a dorozumívání ve virtuální realitě (I.B.2.2.3.4.), **prostoroví distanění-časoví kontinuílní dorozumívání** (I.B.3.) a v jeho rámci vizuální distanění mluvní dorozumívání (I.B.3.1.) a telefonické dorozumívání (I.B.3.3.), **dorozumívání v diskontinuílní kontinuílní časoprostoru** (I.B.4.) a v jeho rámci recitační dorozumívání (I.B.4.1.), zpívání dorozumívání (I.B.4.5.), èinoherní dorozumívání (I.B.4.8.) nebo talk show (I.B.4.12.) a **èasoprostoroví distanění dorozumívání** (I.B.6.) a v jeho rámci literární dorozumívání (I.B.6.3.).

baktérií (rozmnožujících se neustálým dělením), neboť stejně jako ony nemají ve svém těle naprogramovanou smrt, a mohou tudíž vykazovat stadium věčné mladosti. Ve vhodném, živném prostředí jsou nezničitelné, sebeobrodné, sbližují se a propojují navzájem.

Veřejnému i soukromému životu „světů ze slov“, do něhož vedle solidarity vstupuje ve stejné míře také agresivita a konfrontace,²⁷ se říká **jazyková** (mluvní nebo literární) **komunikace** anebo **jazykové** (mluvní nebo literární) **dorozumívání**.²⁸ „Komunikovat znamená někoho přimět, aby sdílel vaše myšlenky“.²⁹ Je ovšem otázka, zdali vůbec a — pokud ano — jak k tomu „sdílení myšlenek“ dochází. Řešení tohoto problému nabízejí koncepty, které ztotožňují oblast myšlení (pojmu) a jazykových významů.³⁰ Komunikovat ovšem znamená nejen sdílet myšlenky, ale také pohnutky, dojmy, emoce, pudové instrukce nebo hodnotové orientace. Jazykové dorozumívání — jak to dokládají např. milostná vyznání anebo krásná literatura — obstarává „sdílení myšlenek“ i jiných mentálních obsahů. Jazyková komunikace sice není jedinou formou lidského dorozumívání, je však — i když některé scény z pavlačí a z parlamentů tomu nenasvědčují — nejcivilizovanější formou lidského chování.

Pomocí konceptu transcendentální intersubjektivity se pokoušel vysvětlit „sdílení myšlenek“ a jiných mentálních obsahů Edmund Husserl (1859–1938). Tento koncept vykládá v páté kapitole *Karteziánských meditací* (*Cartesianische Meditationen*, 1931). E. Husserl vkládá subjekt (ego), jehož akty zakládají a oddělují absolutní, jednotné „čisté bytí“ (vědomí) a vnější, nahodilý, relativní objektivní svět, do pospolitosti intersubjektivity, vytvářené různými subjekty a transcendující zkušenost.³¹

²⁷ Srov. Pavelka, Jiří: „The Human ‚World‘ as a Fairy Tale for Good and Bad Children.“ *S — European Journal for Semiotic Studies. Revue Européenne d'Études Sémiotiques. Europäische Zeitschrift für Semiotische Studien.* (Czech & Slovak Semiotics.) Wien — Barcelona — Budapest — Perpignan 1992, Vol. 4 — 4, s. 735–744.

²⁸ Jazykové mluvní a literární dorozumívání (I.B.2.1.1.18 a I.B.6.3.) jsou (v současném stadiu vývoje člověka a jeho komunikačních schopností a možností) teoretickým konstruktem, neboť v praxi oba tyto typy komunikace existují pouze ve společenství jiných nejazykových (např. neartikulovaných akustických, dotykových, mimických, gestických, popř. výtvarných) komunikačních procesů, tzn. mají synkretický charakter (srov. 8.1.2. *Rejstřík lidského dorozumívání* a 8.3. *Rejstřík znakových systémů*).

²⁹ Sperber, Dan: „Jak komunikujeme.“ In: Brockman, John — Matsonová, Katinka, ed.: *Jak se věci mají*. Archa, Bratislava 1996, s. 156.

³⁰ Ztotožnění pojmu a jazykových významů je zamlčeným východiskem konceptů, které nabídli představitelé objektivního idealismu (Platón, G. W. F. Hegel). Stanovisko, že myslet lze pomocí slov, explicitně vyslovil např. Thomas Hobbes (1588–1679).

³¹ Srov. Husserl, Edmund: *Karteziánské meditace*. Svoboda, Praha 1968, s. 87–144.

Jinak se s daným problémem vyrovnává hermeneutika. Ta si pro „sdílení myšlenek“ rezervovala klíčovou kategorii — „rozumění“ (*Verstehen*), chápanou jako (hermeneutický) proces. „Hermeneutický proces je [...] založen na možnosti porozumět druhému člověku cestou transpozice vnitřního duchovního života v jiný subjekt.“³² Klíčová postava dané hermeneutické metodologické orientace, Wilhelm Dilthey (1833–1911), postuluje neopakovatelnou individualitu lidského rozumějícího subjektu jako neoddělitelnou součást života. Vychází však — obdobně jako později Hans-Georg Gadamer — „z předpokladu, že možnost porozumění se zakládá nikoliv na předmětném charakteru druhé osoby, které máme porozumět, nýbrž na podstatné identitě ontologické struktury obou partnerů hermeneutického procesu“.³³

Hermeneutické rozumění je nepochybně významnou složkou komunikativního jednání typu „světy ze slov“. „Světy ze slov“, i když představují pouze jeden způsob lidského dorozumívání, fungují jako hlavní a nejdůležitější mosty mezi lidmi a jejich vnitřními světy, mezi vnitřním a vnějším světem člověka, jako základní forma lidského dorozumívání (I.B.). Lidské dorozumívání a v jeho rámci „světy ze slov“ představují klíčovou položku z repertoáru lidského chování, která spojuje celou oblast lidského chování — jednání odehrávající se na úrovni psychiky člověka i sociálního jednání.

Uspokojivou odpověď na otázku, jak je možné a jak se uskutečňuje „sdílení myšlenek“ a jiných mentálních obsahů v rámci „světů ze slov“, zřejmě není s to nabídnout ani filozofická spekulace, ani analýza potencií lidské psychiky, ani hermeneutické pochopení. Jsem přesvědčen, že k ní může dospět až zevrubná analýza a interpretace lidského dorozumívání jako celku. Toto „sdílení“ se totiž jeví jako (dosud nerozluštěný) genetický kód lidského komunikativního jednání.

1.2. Verbální a nonverbální aspekt lidského dorozumívání

Neuspokojivě je dosud zodpovězena otázka týkající se vztahů jazykového (verbálního) dorozumívání a nejazykových (nonverbálních) dorozumívacích forem. V živočišné říši, kde je člověk sice nehodným, ale dosud trpěným druhem, se úspěšně provozují mimojazykové formy dorozumívání.³⁴ V rámci lidského světa komunikují lidé a zvířata navzájem, rodiče

³² Hroch, Jaroslav: *Filozofická hermeneutika v dijinách a současnosti*. Masarykova univerzita — Georgetown, Brno 1997, s. 37 (citováno ze stránkových korektur knihy).

³³ Tamtéž, s. 37.

³⁴ Srov. např. Akmajian, Adrian — Demers, Richard A. — Harnish, Robert M.: *Linguistic*

a batolata, která si dosud žádné jazykové znalosti neosvojila, komunikovat mezi sebou navzájem mohou lidé různých národností, aniž znají řeč toho druhého, dorozumívacími schopnostmi disponují hluchoněmi a také mentálně postižení jedinci, kteří si osvojili jen torzovitou znalost jazyka.³⁵

Podle paleoantropologů existovala v dějinách lidského rodu období, kdy „lidé“ neznali mluvní dorozumívání uskutečňované prostřednictvím artikulované řeči, ale pouze předjazykové formy komunikace — zejména akustické gesticko-mimické nejazykové dorozumívání (I.B.2.1.11.) a interakční dotykové (haptické) dorozumívání (I.B.2.1.1.1.). Mluvní dorozumívání se stalo — obdobně jako homo sapiens — rezultátem (a v posledních několika desítkách tisíc let zřejmě i vrcholnou metou) geneticky zakódovaného programu evoluce (což je pozice **biologického determinismu**,³⁶ která má i v současné době řadu vlivných stoupců³⁷). Mluvní a také literární dorozumívání, které zde prezentuji jako „světy ze slov“, je rovněž — jako celé lidské chování — výsledkem agresivní lidské adaptace vůči systému prostředí (což je naopak pozice **kulturního determinismu**).³⁸

V současné době je biologický determinismus podporován zejména koncepty tzv. „sobeckého genu“ (*the selfish gene*)³⁹ a „vzájemného altruis-

(*An Introduction to Language and Communication*. MIT Press, Cambridge — London 1980), kde jsou analyzovány a srovnávány formy komunikace u vèel, ptákù a primátù (s. 9–66, 328–348).

³⁵ Srov. Koukolík, František: *Mozek a jeho duše*. Makropulos, Praha ²1997, s. 71–92.

³⁶ Pozice biologického determinismu, vycházející z Darwinovy evoluèní teorie, obhajovali ve svých pracích zakladatelé evoluèní antropologie Lewis Henry Morgan (1818–1881) a Edward Barnett Tylor (1832–1917). Podle jejich pøesvědèení vrozené dispozice èlovíka a také obecné vývojové zákonitosti vedou k vytváøení paralelních kulturních jevù v oddìlených oblastech, nebož mozek „všech ras, všeho lidstva“ je jednotný a „jednotná“ je „i jejich duševní èinnost“ (Morgan, L. H.: *Pravíká spoleènost*. ÈSAV, Praha 1954, s. 47).

³⁷ Viz pozn. è. 39 a è. 40.

³⁸ Pozice kulturního determinismu zaujímá vltšina jazykovì inspirovaných konceptù antropologie. Za zakladatele lingvistické antropologie je považován Franz Boas (1856–1942), znalec indiánských jazykù, jehož názory se formovaly v opozici k evolucionistickému evropocentrismu. Klasickým výrazem kulturního determinismu se stal lingvistický relativismus vyjádøený v Sapir-Whorfovi hypotéze. Podle této hypotézy modely lidského vnímání a interpretace svìta ovlivòuje jazykový systém, nebož s jeho pomocí jsou lidé vychováni a v jeho kategoriích myslí; lidé odlišných kulturních oblastí právi vzhledem k rozdílùm mezi jazykovými systémy, odrážejícími odlišná prostøedí, odlišni vnímají a chápou svìt (srov. Vrhel, František: *Základy etnolingvistiky*. SPN, Praha 1981, s. 68; Soukup, Václav: *Dijiny sociální a kulturní antropologie*. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia CXLIX — 1994. Karolinum, Praha ²1996, s. 102–101).

³⁹ Richard Dawkins pod názvem *The Selfish Gene* vydal knihu (Oxford University Press, New York 1989, nové vyd.) a také studii, která shrnuje názory vyslovené v této knize (srov. „Sobecké geny.“ In: Gál, Egon — Kelemen, Jozef, ed.: *Myse¾a, telo, stroj*. Bradlo,

mu“ (*reciprocal altruism*),⁴⁰ které chápou vznik člověka, jeho vývoj i jeho chování jako důsledek událostí odehrávajících se v biosféře planety Země. Jeden z jeho čelných představitelů, Richard Dawkins, označil systém nehmotných instrukcí pro stavbu živých organismů za soubor digitálních informací (genů) v řece DNA, plynoucí v čase geologických údobí.⁴¹ Moderní verzi kulturního determinismu, vyrůstající z tradic anglického empirismu (F. Bacon, J. Locke, D. Hume), nabízí např. Jurij M. Lotman. Podle jeho názoru „generování smyslu“ znamená „schopnost kultury jako celku, a také jejích jednotlivých částí vydávat na ‚výstupu‘ netriviální nové texty“.⁴²

Lidská kultura je produktem sémioticky stimulované antropogeneze, založené na antropocentrické agresivitě slova. Nikoli prvotní hřích, ale slova člověka zbavila nevinnosti, vyhnala ho z rajské, nereflektované přírody. Opici nepolidštily ruce (práce), jak tvrdil Bedřich Engels,⁴³ a na nebesa nepovznesla člověka křídla, ale slova. Nikoli ruce, ale slova člověkovi umožňují, aby se stal demiurgem, aby si vytvořil svůj ráj — svět, ve kterém bude žít. Slova mu dala nesmrtelnost a umožnila mu létat. Ruce prodlužované a posilované nástroji a zbraněmi nenesou zodpovědnost za lidské skutky, neboť pouze následují svého vůdce — slovo, mohou (ovšem nedokonale) pouze uskutečňovat jeho záměry.⁴⁴

Obecně platí, že lidské dorozumívání, probíhající v dohlédnutelné historické době, je komplementárním procesem, který má verbální a nonverbální aspekt čili synkretickou podobu. Na konstituování **mluvního dorozumívání** (I.B.2.1.1.18.) se podílejí vedle jazykových znakových systémů, přinejmenším znakové okruhy (jazyky) založené na neartikulovaných lidských akustických znacích, gesticko-mimických jazycích a znakových okruzích

---

Bratislava 1992).

⁴⁰ Trivers, Robert: „The Evolution of Reciprocal Altruism.“ *Quarterly Review of Biology*, 46, 1971, s. 35–56 (srov. Wright, Robert: *Morální zvíře. Proč jsme to, co jsme*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995, s. 202–213). Teorie „vzájemného altruismu“ a její program „ničto za ničto“ / „veta za vetu“ (*Tit for tat*), zkonstruovaný kanadským odborníkem v oblasti teorie her Anatolem Rappoportem, se prezentuje jako dlouhodobě nejúspěšnější typ lidského chování.

⁴¹ Srov. Dawkins, Richard: *Řeka z ráje. Darwinistický pohled na život*. Archa, Bratislava 1996, s. 20–21, 32–33.

⁴² Lotman, Jurij M.: *Text a kultura*. Archa, Bratislava 1994, s. 9.

⁴³ Srov. Engels, Bedřich: *Podíl práce na polidštině opice*. Orbis, Praha 1949.

⁴⁴ Antropogeneze, tak jak ji vykládají darwinovské teorie, naopak začíná u rukou osvobozených od lokomoce (srov. Beneš, Jan: *Ělovík*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 32–36). Antropogeneze se přirození nemohla uskutečnit bez pomoci rukou, které s předemnitým světem komunikují a které do něj zasahují. Ruka, umožňující **neinterakční** a **interakční haptické nejazykové dorozumívání** (I.B.1.3. a I.B.2.1.1.1.), i oěè jsou v tomto ohledu současné produkty i konstruktéry vývoje ělovíka.

(jazycích) dotyků, tzn. synkretické mluvní znakové systémy (III.F.13.). Čistá mluvní komunikace, pokud bychom ji chtěli vztáhnout pouze k jazykovému systému / kódu (II.A.3.2.), je abstrakce odporující komunikační praxi. Také do vizuálně distančního mluvního dorozumívání (I.B.3.1.), které nepředpokládá vizuální kontakt mezi dorozumívajícími se subjekty (např. mezi nevidomými), nebo do telefonického dorozumívání (I.B.3.3.) a do většiny typů prostorově distančního-časově kontinuálního dorozumívání (I.B.3.) vstupují přinejmenším neartikulované lidské akustické znaky (IV.A.2.1.3.) jako nositelé sdílených obsahů.

Obdobně je tomu v případě **literárního dorozumívání** (I.B.6.3.). Také zde se vždy uplatňují jazykové a nejazykové dorozumívací systémy — výtvarné formy komunikace. Literární dorozumívání je umožněno textem, tzn. podobou písma (kaligrafie), a určeno grafickou úpravou textu (typografie), ilustracemi (kresba, malba, grafika, fotografie, koláž...), formami výtvarného pojednání rukopisu či knihy (formát, materiál) apod. Jinak řečeno, reálné mluvní a literární dorozumívání, ale také lidské dorozumívání jako takové je vždy projevem komplementárním, komunikačně synkretickým, a tudíž i znakově nehomogenním.

V komunikační praxi, jež vedla ke vzniku dnešní civilizace, však jazyková komunikace sehrála zcela zásadní roli. To byl zřejmě hlavní důvod, proč teorie izolovala, popsala a vykládala jazykové formy a systémy, zatímco nonverbálním dorozumívacím formám a systémům (např. gestikulaci, mimice, řeči dotyků, neartikulovaným lidským hlasovým projevům, přírodním a zvířecím zvukům, pantomimě, tanci a baletu) věnovala pouze okrajovou pozornost.

1.3. Pragmatické předpoklady komunikace

1.3.1. *Komunikační prostor, subjekty komunikace a „vůle ke smyslu“*

Nejen „světy ze slov“, ale kterékoli jiné komunikační procesy probíhají pouze za jistých předpokladů a jistých podmínek a okolností. Tyto předpoklady, podmínky a okolnosti, na které upozornila generativní gramatika a které se snaží systematicky zpracovat mj. teorie mluvních aktů a textová lingvistika, se jeví jako složitý organismus — předpoklady lidského dorozumívání (II.). Na tuto problematiku lze nahlížet ze dvou úhlů, jednak jako na pragmatické předpoklady komunikace (II.A.), jednak jako na komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů (II.B.).

Z hlediska komunikačních procesů lze za nezbytné podmínky lidského dorozumívání pokládat **pragmatické předpoklady komunikace** (II.A.);

těmito předpoklady jsou zejména existence člověka jako komunikační potence a existence komunikačního prostoru a kódu. Tyto faktory se prezentují jako stabilní danosti vzhledem k proměnám, jimiž člověk procházel v historických dobách. **Komunikační kompetence⁴⁵ dorozumívajících se subjektů** (II.B.)⁴⁶ představují komplikovanější prezentaci předpokladů lidského dorozumívání. Ty se netýkají pouze položek z oblasti pragmatických předpokladů komunikace (II.A.) — vrozených druhových komunikačních potencií člověka konstituujících subjekty komunikace (II.A.1.), alternativ komunikačního prostoru (II.A.2.) a vývojového stavu znakových systémů / kódů (II.A.3.). Komunikační kompetence zahrnují navíc také položky, které člověk získává zejména ve výchovných, vzdělávacích, poznávacích, pracovních a komunikačních procesech.

Komunikační prostor (II.A.2.), tedy životní, sociální prostředí — příroda a hmotná a duchovní kultura, se ocitá mimo zájem analýzy tradiční (mladogramatické nebo strukturalistické) jazykovědy. Tento prostor je určen předmětným světem (II.A.2.1.), společenstvím dorozumívajících se subjektů (II.A.2.2.) a jejich zkušenostními světy (II.A.2.3.).

Rasová, nacionalistická, sociální nebo politická hnutí vyrůstají z komunikačního prostoru limitovaného úzce vymezenými pragmatickými předpoklady. Emancipační snahy naopak obvykle směřují k rozšiřování komunikačního prostoru. Např. feminismus je projevem úsilí prosadit ženský komunikační prostor z oblasti pragmatických předpokladů do polohy kolektivního duchovního světa. Vznik feminismu jako hnutí byl vyvolán skutečností, že evropský, anticko-křesťanský duchovní svět byl až do nedávné doby vytvářen zcela jednoznačně z pozice mužů, a tudíž měl mužský (falocentrický) komunikační rozměr. Cílem feminismu a rovněž feministické literatury a literární vědy je ženský komunikační prostor vytvořit a prosadit do zkušenostních světů.

⁴⁵ Termín „(jazyková) kompetence“ i jeho opozice „(jazyková) performance“ se váže k Chomského generativní gramatice a k jejímu rozvinutí o sémantické aspekty. Noam Chomsky vymezuje „kompetenci“ úzce jako znalost jazyka a jeho výstavbových principů (*Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1965, s. 4). Viz dále Turbová, Milena: „K pojmům kompetence — performance.“ *Slovo a slovesnost*, 49, 1988, s. 235–247.

⁴⁶ ěetné pokusy dokázaly, že zvířata mají schopnost osvojit si do jisté míry komunikační systém založený na angličtině. V roce 1966 byl uěiněn pokus naučit používat ASL (American Sign Language) jednorodé šimpanzici Washoe; ta si za 3 roky tréninku osvojila 85 znaků (a do roku 1975 celkem 160 znaků). Washoe byla schopná po 2 letech vytvářet kombinace ětř až pět znaků jako „you me go out hurry“ (srov. Gardner, Alan — Gardner, Beatrice: „Evidence for Sentence Constituents in Early Utterances of Child and Chimpanzee.“ *Journal of Experimental Psychology*, 104, 1975, s. 244–267).

Člověk komunikační prostor nejen přijímá, ale také jej ovlivňuje a formuje. Člověk je totiž nejen začleněn do předmětného světa, ale také si předmětný svět i sebe samotného (prostřednictvím „světů ze slov“) uvědomuje, konfrontuje se s ním (také v rámci „světů ze slov“), upravuje si jej a ve svých důsledcích jej také tvoří. Člověk, komunikační prostor a rovněž komunikační kód se ve vztahu ke „světům ze slov“ (a také ve „světech ze slov“) projevují jednak jako gnoseologicko-ontologická východiska dorozumívání (hledisko pragmatických předpokladů), jednak jako tradované společenské hodnoty (hledisko komunikačních kompetencí).

Při vymezování komunikačního prostoru se jako inspirativní jeví dílo Edmunda Husserla a jeho kategorie „horizontu“ a „životního světa“. V Gadamerově hermeneutické interpretaci Husserlova „horizontu“ — „Horizont je obzor, který zahrnuje a obklopuje vše to, co je z jednoho bodu viditelné. V aplikaci na myslící vědomí mluvíme potom o omezenosti horizontu, o možném rozšíření horizontů, o otevření nových horizontů atd.“⁴⁷ „Horizont“ v těchto souvislostech je nejen prostorem, ve kterém se odehrává myšlení, vzniká názorný, přirozený „životní svět“ (*Lebenswelt*) a obraz světa vytvářený vědou, ale je také východiskem analýzy bytí člověka a jeho historické dimenze, „která má charakter otevřené potenciality a projektivity“.⁴⁸

Lidské vědomí,⁴⁹ anebo širě psychika či mysl,⁵⁰ které filozofie pokládá za ontologickou danost nebo gnoseologický konstrukt, a jejich hostitelské prostředí — tělo (mozek)⁵¹ představují nezbytnou podmínku, startovní čáru

⁴⁷ Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. J. C. B. Mohr, Tübingen ²1965, s. 286.

⁴⁸ Hroch, Jaroslav: „Filozofická hermeneutika H.-G. Gadamera a transcendentální fenomenologie.“ *Filozofický časopis*, 36, 1988, è. 6, s. 836.

⁴⁹ **Lidské vědomí** (*consciousness*) lze v duchu Baarsovy kognitivní teorie pokládat za informace, které jsou člověku k dispozici; tyto informace aktuálně existují v „globálním pracovním prostoru“ (*global workspace*), který funguje jako informační ústředna napojená na procesory, jež sbírají informace a pracují mimo rámec vědomí (Baars, Bernard J.: *A Cognitive Theory of Consciousness*. Cambridge University Press, Cambridge, England, 1988; srov. Crick, Francis: *Vida hledá duši. Pøekvapivá domninka*. Mladá fronta, Praha 1997, s. 28–29).

⁵⁰ **Mysl** (angl. *mind*) chápu — v tomto kontextu — současně jako totalitu „vidomých a nevidomých mentálních zkušeností individuálního organismu“ i jako soubor procedur, které k těmto zkušenostem vedou (srov. Reber, Arthur S.: *Dictionary of Psychology*. Penguin Books, London — New York — Toronto — Ringwood — Auckland 1985, s. 442). V českém jazyce je „mysl“ výrazem pro obsahy, které vyjadřují výrazy a/ „lidská psychika“, b/ „vědomí“, c/ „myšlení“, ale také d/ „rozum“ nebo e/ „rozpoložení mysli“.

⁵¹ Problém vztahů mezi myslí a mozkem (*mind-body problem*) představuje atraktivní, módní téma současných experimentálních výzkumů i odborných prací. Napø. John R. Searle se domnívá, že člověk disponuje jedním orgánem mozkem-myslí a že vědomí je

i základní hrací plochu lidského dorozumívání. Mysl, psychiatrií chápaná jako metafora pro funkce mozku, je základním, konstitutivním atributem člověka. Ve vztahu k funkcím mysli — obdobně jako u „agentů“ (*agent*) a „agentur“ (*agency*)⁵² — obvykle nevíme, jak se uskutečňují, ale víme, co uskutečňují. Člověk jako komunikační potence je člověk disponující tělem a myslí. Tato potence je nezbytným předpokladem činnosti, kterou teorie informace vyjadřuje termíny „kódování“, „přenos informace“ a „dekódování“. Existence tohoto výchozího předpokladu lidského dorozumívání je stejně samozřejmá jako existence dalšího, v pořadí třetího základního předpokladu lidského dorozumívání — znakových systémů / kódů (II.A.3.) anebo — jinak řečeno — existence subsystémů kódu (II.A.3.1.),⁵³ jazykového znakového systému, popř. jazykových znakových systémů (II.A.3.2.) a nejazykových znakových systémů (II.A.3.3.).

Tato východiska a tyto hodnoty ovšem nejsou v řadě vzdálených kulturních oblastí stejné a v jedné kulturní oblasti se v delší časové perspektivě proměňují. Nejzřetelněji se tyto posuny projevují v oblasti jazyka; pro současného Angličana je např. angličtina Chaucerových *Canterburských povídek* (*Canterbury Tales*, vznikaly 1385–1400) a pro Američana již Shakespearova angličtina téměř nesrozumitelná. Obyvatelé jednotlivých kulturních oblastí již literárním památkám spadajícím do starších období nerozumí; číst je mohou v překladu anebo za pomoci slovníků a vysvětlivek.

Pragmatické předpoklady komunikace, i když se prezentují jako ontologická východiska a předpoklady existence lidského světa, nejsou z hlediska delších časových úseků neměnné skutečnosti. Naopak vyznačují se změnami. Vykazují dynamiku, jejímž hnacím motorem je lidská komunita, komunikativní jednání člověka, lidské, jazykem formované vědění a poznání.

---

specifickým výsledkem neuronální činnosti mozku; „mentální stavy jsou“ — podle něho — „vlastnostmi mozku“, pro které máme „dvě roviny popisu — rovinu vyšší, kde tyto stavy popisujeme termíny psychologickými, a rovinu nižší, kde užíváme termínů fyziologických“ (*Mysl, mozek a vida*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 27; srov. dále S., J. R.: *The Rediscovery of the Mind*. Bradford Books, MIT Press, Cambridge 1992).

⁵² Model mysli založený na těchto kategoriích předložil jeden z tvůrců umělé inteligence Marvin Minsky. V knize *The Society of Mind* (1986) používá slovo „agent“, když hovoří „o stroji, který něco dělá, bez toho,“ že by „potřeboval vidět, jak se to dělá“ (srov. M., M.: *Konstrukcia mysle*. Archa, Bratislava 1996, s. 74). Autor zde popisuje, jak se tyto jednotlivé, jednoduché komponenty mysli skládají, doplňují, přetvářejí, organizují a zapojují do vyšších celků — „agentur“.

⁵³ Do této oblasti zařadují: systém znakových funkcí / funkcí kódu (II.A.3.1.1.), symbolické systémy (II.A.3.1.2.), metaforické systémy (II.A.3.1.3.), žánrové systémy (II.A.3.1.4.) a selekční pravidla (II.A.3.1.5.), chápaná jako systém pravidel pro výběr z položek znakových systémů / kódů.

Předpoklady umožňující dorozumívání jsou tématem vleklých neřešených sporů i slibných dialogů. K základním pragmatickým předpokladům komunikace patří — vedle komunikačního prostoru — **subjekty komunikace** (II.A.1.). V případě mezilidské komunikace subjekty komunikace jsou lidé jako psycho-fyzické komunikační potence; ty jsou představovány obecnými danostmi — např. smyslovým vnímáním (II.A.1.2.), myšlením (II.A.1.3.), poznáváním (II.A.1.4.), pamětí (II.A.1.5.), pozorností / koncentrací (na volní akty, smyslové vnímání... — II.A.1.6.). Tyto jednotlivé, a také mnohé další danosti lidské mysli nezbytné ke komunikaci se jeví jako skutečnosti relativně stabilní. Patří k nim dále např. shromažďování znalostí a osvojování dovedností, tedy učení (II.A.1.7.), emocionální prožívání (II.A.1.11.)⁵⁴ nebo interpretace a rozumění (II.A.1.13.).⁵⁵ V delším časovém horizontu, ale také v průběhu lidského života anebo v extrémních situacích se ovšem kvalita těchto daností, které se v komunikačních procesech jeví jako komunikační kompetence (srov. II.B.1.), mění.

Raná kniha Michela Foucaulta (1926–1984) *Slova a věci* (*Les mots et les choses*, 1966), s jejímiž závěry není třeba se ztotožnit,⁵⁶ se snaží odhalit historickou podmíněnost představ o člověku. Foucault dokládá, že „člověk“ se zrodil v kolébce dlouhého nevědění. V klasickém myšlení, tzn. ještě před koncem 18. století „člověk jako objemná a primární realita, jako těžký objekt a suverénní subjekt každého možného poznání [...] nemá žádné místo“.⁵⁷ V epistémě období klasicismu člověk v tomto pojetí ještě neexistoval:

⁵⁴ K dalším základním pragmatickým předpokladům dorozumívání vymežujícím (lidské) komunikační subjekty (II.A.1.) patří např. interakce (II.A.1.12.), hodnocení (II.A.1.14.), rozhodování (II.A.1.15.) nebo víra (II.A.1.16.). Mezi interakční komunikační potenciál lze zařadit mj. pohotovost (II.A.1.12.1.), předvídavost (II.A.1.12.2.), hravost (II.A.1.12.3.), sebeovládání (II.A.1.12.4), odvahu (II.A.1.12.5.) nebo cit pro adekvátnost reakcí (II.A.1.12.6.).

⁵⁵ Kategorie **interpretace** (výklad) a **rozumění** („vykládat“ (*Erklären*) / „rozumět“ (*Verstehen*)) zde nepojímám v duchu diltheyovské hermeneutické tradice jako synonyma pro dva epistemologické režimy — pro vidění (přirodních věd), které „nedokáže vidět sám smysl fenoménu“, a pro vidění-rozumění, které nabízí „duchovní vědy“ (srov. Greisch, Jean: *Rozumět a interpretovat. Hermeneutické paradigma*. Filosofie, Praha 1995, s. 17); naopak chápu je jako ontologické předpoklady dorozumívání.

⁵⁶ V podstatě souhlasím s kritikou této knihy, kterou podal Jean Piaget: „[...] Foucaultovo dílo *Les mots et les choses* je značně překvapujícím případem knihy napsané duchaplným stylem, plné brilantních a neočekávaných myšlenek, působivé erudice (obzvláště pokud jde o dějiny biologie, přičemž na druhé straně dějiny psychologie se jim nevyrovnají), v které však Foucault ze současného strukturalismu zachovává jen negativní aspekty, bez toho, že by ve své „archeologii humanitních věd“ (jak zní podtitul knihy) došel k němu jinému než k hledání pojmových archetypů principiálně spjatých s jazykem.“ (*Štrukturalizmus*. Pravda, Bratislava 1971, s. 119.)

⁵⁷ Foucault, Michel: *Slova a věci. Archeológia humanitných vied*. Pravda, Bratislava 1987, s. 415.

„ten, pro kterého reprezentace existuje, ten, kdo se v ní sám reprezentuje, poznává se jako obraz nebo odraz, ten, kdo spojuje všechny proplétající se nitky ‚reprezentace v obraze‘, sám [...] není přítomný“,⁵⁸ obdobně jako na Velázquezově obraze *Dvorní dámy (Las Meninas, 1656)* je mimo prostor obrazu divák král Filip IV. a jeho žena Mariana.

Podle M. Foucaulta je člověk „úplně nedávným výtvořem, demiurg vědění ho vlastnoručně zhotovil ani ne před dvěma sty lety; zestárl však tak rychle, že lehce může vzniknout dojem, jakoby tisícíročí čekal ve stínu na okamžik osvětlení, ve kterém ho konečně poznají“.⁵⁹ V dané situaci není podstatné, co Foucault o člověku říká a jaké je jeho pojetí člověka, ale že strhává pozornost na jeho proměnlivost v odlišných myšlenkových, jazykově vymezených formacích.⁶⁰

Myslicí lidské vědomí a jeho architektura, obsažená — jak jsem přesvědčen — ve „světech ze slov“,⁶¹ není v tomto ohledu pouze psychologickou anebo sémiotickou kvalitou, ale je rovněž ontologicko-gnoseologickým předpokladem komunikace; „vědomí“ — cituji z kontroverzní knihy Fritjofa Capry *Tao fyziky (The Tao of Physics, 1975)*, která spoluformuluje strategii členitého myšlenkového proudu New Age⁶² — „je možná podstatným aspektem vesmíru“, takže ho budou muset do svých světů začlenit také „nové fyzikální teorie“.⁶³

Claude Lévi-Strauss naopak vnímá subjektivitu, „sám sebe jako místo, kde se něco odehrává, ale žádné ‚já‘ neexistuje“.⁶⁴ Domnívá se, že tato

⁵⁸ Tamtéž, s. 413.

⁵⁹ Tamtéž, s. 413.

⁶⁰ M. Foucault svá stanoviska, formovaná v knize *Slova a věci*, postupně mění. Bouřlivý vývoj jeho názorů vykládá Gilles Deleuze v studii *Foucault* (Herrmann & synové, Praha 1996).

⁶¹ Přesvědčení, podle něhož architekturu vědomí lze sledovat na „světech ze slov“, podporuje tradiční představa o korespondenčních souvislostech mezi pojmy a významy. Toto pojetí podporují rovněž kognitivní vědy. Lidské **vidomí** (i když nepochybně existuje před tím, než si jednotlivec osvojí jazykové schopnosti, a nezávisle na jazyku), jako výsledek vývoje „oddělených neuronových systémů, sloužících na jedné straně vnitřní smyslové regulaci a na druhé straně zpracování informací o vnějším světě“ (Flanagan, Owen: *Vedomie*. Archa, Bratislava 1995, s. 33), bez jazyka zřejmě nedokáže vybudovat centrum lidské komunikační identity a aktivity neboli instituci „já“ (srov. oddíl 1.3.2. *Subjektivita komunikujících subjektů*). „já“ se v komunikační pragmatickému kontextu jeví jako „narativní těžiště“ i konstrukt jazykové narace současné (srov. tamtéž, s. 72–86).

⁶² Srov. Sire, James W.: *Za novými světy. Průvodce světovými názory*. Návrat, Praha 21993, s. 101–136.

⁶³ Capra, Fritjof: *Tao fyziky*. Gardenia, Bratislava 1992, s. 248.

⁶⁴ Lévi-Strauss, Claude: *Mýtus a význam*. Archa, Bratislava 1993, s. 11.

„křížovatka je čistě pasivní“ a že práce, která se tam děje, např. při psaní knih, se v něm myslí, bez toho, aby o tom člověk věděl.⁶⁵

Člověk (jeho mysl a tělo) je jednak obecnou komunikační potencií a složkou komunikačního prostoru, jednak objektem vlastního pozorování, jednak institucí vstupující do konkrétního lidského dorozumívání čili jednáním, dorozumívajícím se subjektem s konkrétními komunikačními kompetencemi (II.B.). Člověk v roli dorozumívajícího se subjektu vystupuje pod zástavou a skrytým jednotným velením pudové instrukce⁶⁶ „vůle ke smyslu“.⁶⁷ „Vůle ke smyslu“ (II.A.1.1.) a kompetence „**vůle ke smyslu**“ (II.B.1.1.) se projevují na všech úrovních lidského chování, včetně myšlení, mluvení, psaní a praktického jednání, jako sémioticko-komunikační pud i jako systémotvorná aktivita. „Vůle ke smyslu“ jako energetický zdroj lidského komunikativního jednání ovládá nejvyšší božstvo anticko-křesťanského pantheonu — **logos** (lŇgoV), tedy prostor řeči, pojmu, myšlení a řádu,⁶⁸ ale také civilizace, kultury, přírody a kosmu.

Člověk existuje jako subjekt díky komunikaci, organizované „vůli ke smyslu“, je časoprostorovou dimenzí a existenční bází dorozumívání (a kultury). „Vůle ke smyslu“, tento nejširší společný jmenovatel lidské antropocentrické agresivity,⁶⁹ se projevuje jako intencionalita či kompetence intencionality (II.A.1.1.1., II.B.1.1.1.), tzn. jako zaměření vědomí na

⁶⁵ Tamtéž, s. 11.

⁶⁶ Oblast pudových instrukcí je značně členitá, spadají do ní např. potravinový reflex, stejně jako potravní pud anebo Nietzscheova „vůle k moci“.

⁶⁷ Vycházím z konceptu „vůle ke smyslu“ (*will to meaning*), jak ji vymezuje logoterapie Viktora E. Frankla (srov. *Vůle ke smyslu*. Cesta, Brno 1994, s. 7–29).

⁶⁸ Ňecké slovníky uvádí u výrazu **λŇγος** řadu významů, nejen: *řeč, mluva, pojem, myšlenka, mysl a rozum*, ale mj. také význam: *slovo, jméno, víta, výrok, pojednání, rozmluva, zpráva, přísloví, poeet, úeet, platnost, vic* (srov. např. Pratt, Václav: *Ňecko-ěeský slovník*. Springer a spol., Praha 1942, s. 326). Mnohovýznamovost tohoto výrazu dokládají také filozofické interpretace. Např. Július Špaďár v kontextu dochovaných Hérakleitových zlomků vymezil osm odlišných hnízd významů této kategorie, k nimž mj. patří též význam *zákon, definice, řeč, slovo, hodnota a význam*. (Srov. Š. J.: „Význam slova Logos u Hérakleita z Efezu.“ *Slovenský filozofický časopis*, 13, 1958, s. 140–149.)

⁶⁹ Soueasný elovík *homo sapiens sapiens*, katalogizovaný v řádu *primátů* a eledí *lidí* (*Hominidae*), by stěží vyhrál v konkurenci druhů úeastnících se ligy rodu *Homo*, kdyby soustavně nezušlechťoval ze svých pudových dispozic sémioticko-komunikační pud. Ten totiž orientuje chování elovíka, stává se jeho cílenou potøebou a existeněním pøedpokladem soueasní. Klíeové postavení sémioticko-komunikaěního pudu spoeívá v tom, že je nejvyspílejším, exemplárním projevem nejcharakteristiětější formy adaptace živých organismů vůeí životnímu prostøedí — agresivity (srov. Lorenz, Konrad: *Takzvané zlo*. Mladá fronta, Praha). Jinak řeěeno, sémioticko-komunikaění pud umoøžuje a pomáhá elovíku nalézt eí vytvořit způsob, jak žít ve zdídném životním prostøedí, jak je efektivně využívat a jak v něm provozovat nejen roli živoeícha spoleeenského (*zoon politikon*), ale také roli výrobce a tvůrce (*homo faber*).

nějaké reálné (předmětné) či fiktivní skutečnosti, v oblasti dorozumívání jako chování směřující k exteriorizaci a sdílení smyslu.⁷⁰ „V řeči (*in speech*) intencionalita je jako písek nesený proudem; v jazyce (*in language*) je sedimentovaným pískem uloženým na dně jezera.“⁷¹

„Vůle ke smyslu“ podněcuje a intencionalita umožňuje vznik smyslu — představ o lidském světě, a tudíž i předmětném světě a člověku jako psychofyzické entitě. **Smysl**⁷² představuje vedle komunikace druhý konstitutivní rozměr „světů ze slov“. „Světy ze slov“ jsou projevem agresivního chování. Člověk své prostředí (de)formuje antropocentrickou agresivitou, neboť mu dává smysl. Člověk smyslu podřizuje jak přírodní zákony (jinak je vykládá např. mytologie, jinak současná věda), tak společenské normy (jinak je vykládají např. náboženské kánony, jinak legislativa) nebo výrobu (jinak ji vymezují technologické postupy, jinak hospodářské plány) a uměleckou tvorbu (jinak ji vymezují manifesty, jinak estetické teorie). A člověk se do jisté míry snaží smyslu podříditi také meditaci, snění a — v konceptu psychoanalýzy — podvědomí.

Neexistují přímé důkazy o tom, že smysl se může exteriorizovat, že se může přenášet z jedné mysli do druhé a sdílet.⁷³ Lidské chování však podává svědectví o tom, že lidé jsou s to také se domluvit a shodnout na společných praktických úkonech, postupech a akcích. Jsou s to postavit (podle plánu) pyramidu, mezinárodní dálniční systém anebo zorganizovat křížovou výpravu či potravinovou misi do hladovějících oblastí. Společného cíle dosahují zřejmě proto, že díky komunikativnímu jednání dospívají k obdobným „představám o světě“. Rovněž spontánní vznik kolektivních institucí, jako jsou mýty, rituály, morálka, vzdělání, věda, umění a v historické do-

⁷⁰ Pokud bychom přijali názor, že „mysl“ je soukromou institucí typu muzea vzniklou díky kolektivní a individuální stavitelské i sbíratelské aktivitě člověka, pak „smysl“ je jedním z exponátů mysli.

⁷¹ Weinreich, Uriel: *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton, The Hague — Paris 1974, s. 11.

⁷² V dané situaci výraz „smysl“ nekoresponduje s Fregeovým logickým konceptem „smyslu“ (*Sinn*), tzn. vedle „denotátu“ (*Denotat*), druhé základní složky významu jmen (srov. Frege, Gottlob: „Über Sinn und Bedeutung.“ *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 100, 1892, s. 25–50). Rovněž neodpovídá behavioristickému „významu“ Leonarda Bloomfielda; tento autor definuje „význam (*meaning*)“ lingvistických forem jako situaci, ve které jej mluvčí užívá, a reakci, kterou vytváří v posluchači“ (*Language*. George Allen and Unwin, London 1955, s. 139).

⁷³ Skutečnost, že „každé dekódování je nové zakódování“, tzn. skutečnost, která se stala jedním z principů poststrukturalistické aktivity, podporuje dané tvrzení. „Dekódování“ (textu) lze vyložit — po vzoru hrdiny románu Davida Lodge *Small World (An Academic Romance*, 1984), profesora Morrise Zappa – jako nekoněcí striptýz (srov. *Svět je malý*. Odeon, Praha 1988, s. 42).

bě zejména krásná literatura, je zřejmě podmíněn dorozumíváním jako úsilím o „sdílení“ subjektivního „smyslu“.

„Vůle ke smyslu“ je šedou eminencí vnímání, dorozumívání, poznávání, rozumění a zřejmě i myšlení a imaginace, tedy základních aspektů lidského chování na úrovni mentálního jednání anebo – absolutizujeme-li místo celkovosti partikularitu procesů lidského chování – nejvýznamnějších, prostupujících se, spojených a vzájemně podmíněných procedur, které vymezují oblast vědomí. „Vůle ke smyslu“ zakládá a transcenduje lidský subjekt. Aktéry komunikativního jednání jsou naopak dorozumívající se subjekty, definované konkrétními komunikačními kompetencemi (II.B.).

1.3.2. Subjektivita komunikujících subjektů

Předpoklady lidského dorozumívání se z hlediska aktérů komunikace jeví jako soubor skutečností, které sdílejí anebo mohou sdílet dorozumívající se subjekty. Neméně důležitou podmínkou dorozumívání, bez níž by nevznikla ani ona oblast společného, je však i rozdílnost.

V tomto případě však nejde o lingvistickou rozdílnost — **anizotropii**, která se týká jazykových prvků a „je základem různosti forem jazykových jednotek, elementárních i složených“.⁷⁴ Anizotropie, jako elementární systémiotvorná schopnost jazykových prvků, naopak spadá do oblasti společného, neboť umožňuje (spolu s diskretností a lineárností jazykových prvků)⁷⁵ tyto prvky kombinovat a vytvářet z nich různé třídy, tzn. paradigmaticku i syntagmatiku jazyka.

Nejde zde rovněž o dekonstruktivní Derridovu, v podstatě sémiotickou rozdílnost — „diferanci“ (*différance*), manifestující se na úrovni „psaní“ (*écriture*) a interpretace textu a představující záruku vyvíjení se a neukončenosti procesu literárního označování.⁷⁶ „Diferance“ — řečeno Derridovými slovy — „je tím, co působí, že pohyb značení je možný pouze tehdy, pokud se každý tzv. přítomný prvek, zjevující se na scéně přítomnosti, vztahuje k něčemu jinému, než je on sám, zachováváje v sobě stopu minulého prvku a přejímaje do sebe vryp svého vztahu k prvku budoucímu“.⁷⁷

⁷⁴ Solncev, Vadim M.: *Systém a struktura v jazyce*. Academia, Praha 1981, s. 46.

⁷⁵ **Diskretnost** znamená oddílitelnost, vzájemnou odlišitelnost jednotlivých jazykových prvků od sebe navzájem bez ohledu na to, zdali jsou stejné anebo zdali se jejich podoba liší (pokud ano, pak tyto prvky jsou anizotropní). **Lineárnost** znamená jednosměrnou posloupnost jazykových prvků (srov. pozn. è. 96 z 2. kapitoly).

⁷⁶ Sofistikovaný výklad novotvaru „différance“ podává Jacques Derrida ve studii *Différance* (srov. D., J.: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967–72*. Archa, Bratislava 1993, s. 147–173). Tuto kategorii překládá do češtiny Miroslav Petøíček jr., pořadatel a překladatel výboru z Derridových klasických prací, výrazem „diferance“.

⁷⁷ Derrida, Jacques: „Diferance.“ In: D., J.: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967–72*. Archa,

Derridova „diferance“ vyjadřuje — pokud se smíříme s výkladem jeho českých interpretů — „pohyb neustálé diferenciaci, artikulace a vjedno s tím i pohyb odkládání a odsouvání“, ⁷⁸ vyjadřuje „rozdílnost významu a zároveň odkládání aktu signifikace“. ⁷⁹

Rozdílnost, o které je nyní řeč jako o atributu komunikativního jednání, se týká rozdílů mezi dorozumívajícími se subjekty neboli **subjektivitu** (II.A.1.8., II.B.1.8.) procesů odehrávajících se v lidské mysli. ⁸⁰ K podstatě mentálních fenoménů totiž patří, že existují jako skutečnosti individuální (singulární), že jsou omezeny na mysl individua, a že se tudíž neopakují. Mentální fenomény nemohou nebýt „subjektivní“. O mechanismech jejich vzniku mnoho nevíme, i když kybernetika, neurofyziologie, psychiatrie, psychologie anebo kognitivní vědy již leckterá tajemství odhalily. Lze registrovat (metodou introspekce) jejich výsledné stavy anebo lze (podle návodů watsonovské behavioristicky orientované psychologie) vyhodnotit jejich působení na fyziologické procesy, projevující se jako lidské reakce, úkony a akty jednání.

Subjektivita reálně existujících mentálních stavů je určena a podporována rozdílnostmi v genetickém, etnickém a kulturním vybavení účastníků komunikace. Tyto rozdíly, které se nemohou neprojevat v sémiotickém prostoru „světů ze slov“, tzn. v oblasti smyslu, jsou především zdrojem, příčinou komunikační aktivity. Tuto skutečnost ve vyhrocené podobě vyjadřuje gnóma čínského filozofa Lao C': „Ten, kdo ví, nemluví; / ten, kdo mluví, neví.“ ⁸¹

Rozdílnosti mezi dorozumívajícími se subjekty se stávají nejen zdrojem, ale také předmětem komunikace, a jako takové proces dorozumívání orientují tím, že jsou buď prosazovány, zdůvodňovány, vyhrocovány, anebo zčásti také odstraňovány. Jde o názorové a postojové rozdíly subjektů vyjadřované pomocí „světů ze slov“. Faktor rozdílnosti, který spoluurčuje subjektivitu dorozumívajících se subjektů, je imanentně přítomen v oblasti „společného“, je zakotven v pluralitě „společného“, o níž mluví Wolfgang

Bratislava 1993, s. 157.

⁷⁸ Petøíèek jr., Miroslav: „Pøedmluva, která nechce být návodem ke ètení.“ In: Derrida, Jacques: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967–72*. Archa, Bratislava 1993, s. 30.

⁷⁹ Procházka, Martin: „Na okraj(i) Gramatologie.“ *Èeská literatura*, 40, 1992, è. 2–3, s. 197.

⁸⁰ Srov. Searle, John R.: *Mysl, mozek a vida*. Mladá fronta, Praha 1994, s. 13–28. J. R. Searle pokládá „subjektivitu“ — spolu s „vídomím“, „intencionalitou“ a „mentální kauzací“ — za základní vlastnosti mentálních fenoménů, které „jsou výsledkem procesů, jež se odehrávají v mozku“ (s. 18).

⁸¹ Lao-C' o *Tao a ctnosti. Tao te ťing*. Odeon, Praha 1971, s. 117.

Welsch v knize *Postmoderna — pluralita jako etická a politická hodnota* (*Postmoderne — Pluralität als ethischer und politischer Wert*, 1988).⁸²

Stanovisko, že subjektivita končí u jazyka, jak prohlašují stoupenci analytické filozofie,⁸³ lze stěží akceptovat. Subjektivita nekončí u slov, neboť ty mapují oblast „společného“ i „rozdílného“, ale u nich na úrovni intersubjektivní pokračuje. Subjektivita, která je jiným jménem pro rozdílnost komunikačních podmínek, není překážkou, ale předpokladem dorozumívání. Lidé se mohou dorozumívat nejen proto, že zauímají společná komunikační východiska, ale také proto, že jsou rozdílní. Dorozumívání záleží rovněž na tom, čím vším se lidé mohou (anebo dokonce musí) odlišovat, aby si porozuměli — v erotice, v partnerských vztazích, v obchodě, ve škole, v politice i v odborné diskusi.

1.4. Imaginace jako zdroj i prostředek lidského dorozumívání

„Vůle ke smyslu“ a subjektivita jsou nepochybně atributy komunikativního jednání člověka, projevujícího se ve „světech ze slov“. Tyto atributy se však neomezují pouze na jazykovou komunikaci, ale týkají se lidského dorozumívání jako takového. Lze je považovat za komplementární předpoklady dorozumívání. Existuje řada dalších atributů komunikativního jednání, tzn. obecných dispozic, přisouzených (geneticky) dorozumívajícím se subjektům, které s „vůlí ke smyslu“ a subjektivitou velmi těsně souvisejí. K nejdůležitějším z nich patří imaginace a intuice. Jde opět o nepostradatelné, univerzální danosti — pragmatické předpoklady, které vymezují statut dorozumívajících se subjektů.

Lidské dorozumívání dokonce i na úrovni neartikulovaných zvuků, gestikulace a posuňků předpokládá **imaginaci** (II.A.1.9., II.B.1.9.), schopnost vytvářet v mysli „představy (o světě)“. Imaginace (obrazotvornost) je elementárním, nepostradatelným, zušlechtěným nástrojem „vůle ke smyslu“, představuje základní prostředek zapojený do procesu budování a sdílení smyslu. Bez ní k žádným komunikačním procesům v lidském světě nedochází. Lze ji předpokládat v kterémkoli typu komunikačních aktivit, u tvůrců uměleckých děl i ve hře batolat.

Imaginace funguje nejen jako základní prostředek, ale také jako zdroj lidského komunikativního jednání. Tato skutečnost vedla Dana Sperbera

⁸² Srov. Welsch, Wolfgang: *Postmoderna — pluralita jako etická a politická hodnota*. KLP — Koniasch Latin Press, Praha 1993, s. 31–44.

⁸³ Srov. Peregrin, Jaroslav: *Logika ve filosofii a filosofie v logice. Historický úvod do analytické filosofie*. Herrmann a synové, Praha 1992, s. 6–9.

a Deirdre Wilsona k netradičnímu závěru — k přesvědčení, že komunikace je důsledek daru lidské představivosti, nikoli producent a že „představy“ (*inference*) stojí na počátku jako důvod, příčina vzniku komunikačních aktivit.⁸⁴

Imaginace se projevuje jako schopnost individualizovaná, diferencovaná, jako dar, který lze více nebo méně využívat v komunikační praxi. Na jedné straně tak imaginace garantuje a rozšiřuje, na straně druhé ovšem také komplikuje dorozumívání. Zřetelné je to u imaginace akumulované ve „světech ze slov“, v náboženské, filozofické a krásné literatuře.

Oba tyto rysy imaginace se projevují v extrémní podobě zejména v uměleckém (literárním) dorozumívání. Mystérium umělecké tvorby bylo od antických dob spojováno s obrazotvorností tvůrce, tedy činností nekontrolovanou rozumem. Obecně známé se stalo pojetí tvorby chápané jako projev božského šílenství; tvůrce v něm byl degradován na nevědomou, hláskou troubu božích úmyslů a záměrů. Klasický výklad tohoto pojetí nabízí Platón v dialogu *Faidros*,⁸⁵ podle něhož se básníci zásluhou vnuknutí Bohů (Múz) stávají jasnovidci a věštcí; básnická díla, jež vzniknou ve stavu vznešeného šílenství („manía“), si zasluhují úcty, neboť se podílejí na poznání světa, ovšemže na poznání méně pravdivém, než jaké nabízí poznání filozofů obcujících přímo s nejvyšší rovinou bytí, s ideami.

Nesvéprávnost tvůrce (a jeho imaginace) dále stupňovala patristika a středověká estetika.⁸⁶ Středověcí myslitelé chápali uměleckou tvorbu „pouze jako přípravou a myšlenkově méně závažnou cestu k poznání hlubšímu — filosofickému, a v podstatě (pokud šlo o literaturu krásnou) jako doplněk rétoriky a logiky, pokud šlo o umění výtvarná (např. malířství) dokonce jako řemeslo“.⁸⁷ Teprve novodobé koncepty tvorby přenesly komunikační odpovědnost na člověka, avšak i v těchto konceptech se nejednou prosazovaly prvky komunikačního alibismu.⁸⁸

⁸⁴ Srov. Sperber, Dan: „Jak komunikujeme.“ In: Brockman, John — Matsonová, Katinka, ed., *Jak se věci mají*. Archa, Bratislava 1996, s. 156–161.

⁸⁵ Srov. *Faidros. Platónovy spisy*. Sv. 11. Jan Laichter, Praha 1937.

⁸⁶ Srov. Tatarkiewicz, W³adys³aw: *Dejiny estetiky*. I. *Stredoveká estetika*. Tatran, Bratislava 1988.

⁸⁷ Petrù, Eduard: *Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky*. Profil, Ostrava 1972, s. 19.

⁸⁸ Příklad daného typu komunikačního alibismu je také Mukašovského „nezámírnost“ umění (srov. „Zámírnost a nezámírnost v umění“. In: Mukašovský, Jan: *Studie z estetiky*. Odeon, Praha 1966, s. 89–108).

V novodobé estetice dochází zásluhou Immanuela Kanta a G. W. F. Hegela⁸⁹ k podstatné změně zorného úhlu, problém obrazotvornosti (objektivizovatelnosti a subjektivnosti tvůrčí výpovědi) se přesouvá z báze tvůrce-umělecké dílo do oblasti uměleckého díla. Jinak řečeno, předmětem výzkumu se stává **obraznost** uměleckého díla, umělecký obraz anebo jeho výstavba. Teprve „komunikačně pragmatický obrat“ v jazykovědě⁹⁰ a jiných humanitních disciplínách ukázal, že imaginace (obrazotvornost) je obecná, výchozí, předpokladová, komunikační záležitost a že se týká všech účastníků komunikace, stejně tvůrce jako adresáta.

Imaginace (obrazotvornost) tvůrce problematizuje (uměleckou) komunikaci pouze ve dvou základních případech, pokud konzument uměleckého díla — v důsledku vlastní nekompetentnosti — není s to autorskou tvůrčí obrazotvornost zvládnout, a tudíž odhalit její „logiku“, anebo pokud umělecké dílo — v důsledku nespoutanosti a neukázněnosti autorovy tvůrčí obrazotvornosti — vnitřní řád, „logiku“ postrádá. Obrazotvornost se stává překážkou zejména pro zaujaté, nepoučené, retardované a indisponované.

Obrazotvornost si lze představit jako všeobecná pravidla platná pro stavebnictví. Tato pravidla závisejí na řadě skutečností, mj. na vlastnostech stavebních materiálů a zákonitostech statiky a na systému zákonných podmínek platných pro stavbu soukromých obytných domů v hustě zabydlené oblasti; bez osvojení a zvládnutí stanovených podmínek žádné obydlí na daném teritoriu, včetně obydlí originálního (uměleckého díla), není možné postavit. Čím si je obrazotvornost komunikujících subjektů typově vzdálenější, tím větší překážky, komunikační bariéry, stojí v cestě jejich dorozumívání.

Jazyková komunikace je umožněna střetnutím a promítnutím obrazotvornosti tvůrce-mluvčího(-autora) a tvůrce-posluchače(-čtenáře). Imaginace (obrazotvornost) je vrozená dispozice lidské mysli, kterou lidé ve svrchované míře využívají ve „světech ze slov“ ve vyhrocených, stabilizovaných „představách“, jazykových obrazech.

Jazykový obraz jako základní forma obraznosti⁹¹ a produkt imaginace může být „ve světech ze slov“ konzumentem vnímán více anebo méně zře-

⁸⁹ Srov. oddíl 4.7. *Literární obraz jako základní syntagmatická jednotka literárního díla a literární komunikace.*

⁹⁰ Srov. Helbig, Gerhart: *Vývoj jazykovědy po roce 1970.* Academia, Praha 1991, s. 11–15.

⁹¹ Kategorie obraznosti má své dlouhé dějiny. Postihnout vývoj názorů na obraznost v umění je nicméně komplikované. Je tomu tak proto, že obraznost je fenomén, který se bezprostředně dotýká nejen literárního díla anebo uměleckého díla, ale především lidské psychiky, takže mnohonásobně překračuje oblast umění. Obraznost se z tohoto důvodu stává předmětem studia také řady speciálních vědních disciplín, např. psycho-

telně a intenzívně. Záleží na dalších komunikačních podmínkách a dispozicích, na jeho příslušnosti ke kulturní oblasti, na komunikačním časoprostoru, na věku, mentální kapacitě, emocionálním ustrojení, životní empirii, postojích, názorech atd. Nemalou roli zde sehrávají komunikační zkušenosti. Literární komunikace např. předpokládá obeznámenost čtenáře s nástroji komunikace, s literárním jazykem jako komunikačním kódem a s literárními a kulturními tradicemi jako zákonodárnými institucemi literatury.

1.5. Intuice jako deus ex machina lidského dorozumívání

Dalším nepostradatelným předpokladem lidského dorozumívání je **intuice** neboli vhléd, vnuknutí, prozření (II.A.1.10., II.B.1.10.). Jde o obdobně vyhraněnou a nezastupitelnou formu mentální činnosti jako v případě imaginace. Tato potence myslí se jeví jako Shannonova černá skříňka. Projevuje se (obdobně je tomu u vůle a imaginace) výstupy, zatímco cesty, jimiž dospívá k těmto výstupům-produktům, jsou jen obtížně dostupné, skryté přímému pozorování. Takovýmto způsobem se intuice uplatňuje nejen v oblasti umělecké tvorby, ale i v oblasti exaktních věd a v praktickém životě, kde existují důvěryhodná verifikační kritéria pro posouzení intuitivního (rozumem nezdůvodněného, nekontrolovaného) jednání.⁹²

Jen velmi obtížně se hledá uspokojivé vysvětlení zrodu geniálních úkonů — myšlenek, nápadů, poznatků, formulací, řešení, vynálezů, objevů i rozhodnutí, neboť tento typ jednání se obvykle jeví jako empiricky nemotivovaný anebo logicky neodvozený. Intuice se stala univerzální odpovědí na tuto otázku. Pokud se nepodařilo nalézt logické vysvětlení geniálních úkonů (např. pomocí kauzálního modelu), byla a je považována za zdroj, za skrytý podnět lidského chování. Intuice ovšem neslaví pouze triumfy, ale stojí zřejmě také za chybnými úkony dorozumívajících se subjektů — nejen vizionářů, umělců nebo hazardních hráčů, ale také seriózních badatelů, vojevůdců, politiků nebo obchodníků. Dokáže ohromit pronikavostí a originalitou, ale také zklamat očekávání.

Intuice mohla — dejme tomu — stát u kolébky tvrzení, že „Slunce se otáčí kolem Země“, ale také tvrzení protichůdného, podle něhož „Země

---

logie a psychiatrie. (Srov. dále Boorstin, Daniel J.: *Ělovik tvůrce. Historie lidské imaginace*. Prostor — Knižní klub, Praha 1996.)

⁹² Tak je tomu i v exaktních vědách, v matematice, logice nebo geometrii. Jejich konkrétní intuitivní soudy, např. že rovnoběžky jsou přímky, které se neprotínají (Eukleidés předložil toto tvrzení jako 5. axiom svého systému), lze často jen velmi obtížně dokázat, anebo vyvrátit.

obíhá kolem Slunce“. Produkty intuice lze sdílet, ať již mají podobu kolumbovských řešení „neřešitelných“ problémů, podobu překvapivé herní strategie, podobu axiomů deduktivně budovaných systémů, paradoxů nebo náhlých vnuknutí. Lze je sdílet bez ohledu na to, jakou míru kompatibility s dosud známými „světy ze slov“ vykazují. Jinak řečeno, intuitivní jednání je důležitým typem lidského chování, přičemž jeho produkty se stávají obsahem komunikačních činností.

V dějinách filozofie je intuice obvykle považována za suverénní formu poznání, u kterého dochází ke ztotožnění aktu poznání s poznávaným předmětem. Pokud je intuice pojímána jako forma mimorozumového poznání, pak se její anatomie (nikoli její produkty) dostává více nebo méně mimo dosah sémiotizace čili intersubjektivní komunikace a „světů ze slov“. Tento typ intuice se rozvíjel v souvislosti se spirituální meditací, esoterikou (např. gnózi), středověkým mysticismem nebo radikálně pojatým moderním intuitivismem, stavějícím do protikladu racionální (logické) a intuitivní poznání.

V antické filozofii jsou starořecké předobrazy termínu *intuice*⁹³ spojovány s evidencí, tzn. s tím, co je v dané situaci zřejmé; jsou chápány mj. jako zdroj výchozích předpokladů deduktivně budovaných systémů (Aristoteles), popř. jako vyšší forma rozumového poznání, která je s to zmocnit se pravé skutečnosti a nadsmyslových podstat či pravd (Platón). Intuici do struktury novodobé evropské racionality začlenil René Descartes (1596–1650). Descartovou zásluhou se intuice stala jejím trvalým, ale současně nesourodým, anebo dokonce kontradiktorickým prvkem. „Jde o prvek, který je zdrojem všech potíží a jednostranností, s nimiž se [...] epistemologie musí trvale potýkat a které také se jí nikdy nepodařilo překlenout.“⁹⁴

Mnohé nasvědčuje tomu, že východiska, a tedy i základy teoretických systémů spočívají na aktech intuice. Např. Immanuel Kant (1724–1804) ve své *Kritice čistého rozumu* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781) přenáší pozornost z reality, do níž je člověk začleněn, tedy reality jako tradičního předmětu filozofického zkoumání, na poznávací aktivity a schopnosti, na nástroje a předpoklady lidského poznání. Intuitivní charakter má Kantova teze o existenci a nepoznatelnosti „věci o sobě“ (*Ding an sich*), která zabráňuje budování metafyziky (jako vědy), i teze o existenci apriorních (tzn. na

⁹³ Výraz „intuice“ (z lat. *intuitus* — pohled, vzhled) se stabilizoval až v středověké filozofii. (Srov. Mráz, Milan: „Výraz *intuitio* a motivy jeho zavedení do latinské filozofické terminologie.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vidí a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 9–20.)

⁹⁴ Valenta, Lubomír: „Intuice a nároky racionality.“ Tamtéž, s. 94.

zkušenostním poznání nezávislých) forem, organizujících smyslové poznání (formy „ času“ a „ prostoru“) a poznání rozumové („kategorie“ a „ideje“). Na intuitivních základech je založen také jeho názor, že „ideje“ jsou syntézami rozumových aktivit, nikoli na člověku nezávislou skutečností.

Intelekt, podle zakladatele intuitivismu Henri Bergsona (1859–1941), nejenže není s to poznat dynamiku života, ale je dokonce spolu s jazykem překážkou, která stojí v cestě poznání. „Intelekt“ je orientován na praktické jednání, zachycuje pouze diskontinuitu a kvantitativní složky poznávané skutečnosti, zatímco symboly nevyjádřitelná „intuice“ se stala aktem „sympatie, jenž nám umožňuje vniknout do ‚reálného trvání‘ bytí“,⁹⁵ je metodou metafyziky, která dosahuje bezprostředního, vnitřního a současně absolutního poznání bytí, které trvá.

Rovněž Benedetto Croce (1866–1952) staví rozum a intuici do protikladu, ale v rámci širšího, sjednocujícího konceptu inspirovaného G. W. F. Hegelem. B. Croce začleňuje „intuici“ do rámce teoretického vývoje ducha, kde jedna úroveň je založena na vědeckém, pojmovém poznání (oblast logiky) obecného a příčinného, druhá úroveň na uměleckém, obrazném, intuitivním poznání (oblast estetiky) jednotlivého a neopakovatelného. B. Croce „intuici“ ztotožňuje s imaginativními představami, obrazy; na rozdíl od A. Bergsona však předpokládá, že „intuice“ se vždy vyjadřuje znaky (slovy, zvuky, barvami apod.).

B. Croce spojuje „intuici“ s „výrazem“ (*esspressione*) jako individualizovanou formou. Podle jeho přesvědčení „intuice“ nejen předpokládá „výraz“, ale přímo je „výrazem“. Vnitřní, duševní život se vyjadřuje na bázi „výrazu“ (výrazem „intuice“ je „obraz“, výrazem obecné myšlenky „pojmem“)⁹⁶ anebo činů, v nichž se projevuje vůle. Umění v těchto souvislostech je teoretickou činností — výrazem individuální intuice.

Ve fenomenologii se „intuice“ stává předmětem reflexe — vědomě utvářenou, základní, racionální, řízenou metodou poznání. Edmund Husserl (1859–1938) ji zakládá na „eidetické redukci“, která se děje v oblasti očištěného vědomí, čisté imanence získané „fenomenologickou redukcí“, „uzávorkující“ svět, a tezi o existenci světa.⁹⁷ Intuitivní „zření podstaty“

⁹⁵ Morpurgo-Tagliabue, Guido: *Současná estetika*. Odeon, Praha 1985, s. 21.

⁹⁶ Disciplínou zkoumající „výraz“ je podle B. Croceho estetika neboli „všeobecná lingvistika“ (srov. *Aestetika vidou výrazu a všeobecnou lingvistikou*. Sv. 1–2. J. Otto, Praha 1907).

⁹⁷ Reziduem procesu husserlovských redukcí je čistě Já, které představuje souhrn mentálních aktů. „V tomto čistém Já získávají reálné věci zcela zvláštní povahu: stávají se ‚fenomény‘. Fenomén je víc tak, jak se ukazuje, tedy pokud je dána jako korelát výkonů redukcí očištěného vidomí.“ (Blecha, Ivan: *Husserl*. Votobia, Olomouc 1996, s. 75.) E.

(*Wesensschau*) má nicméně i zde intuitivní povahu, „je umožněno a zprostředkováno vzhledem (*Einsicht*) do smyslu celku“.⁹⁸

Lidské dorozumívání předpokládá intuici. Situace, které dorozumívání navozuje, jsou totiž mnohdy natolik složité, že je není možné zpracovat a vyhodnotit zdlouhavým analytickým způsobem. Dorozumívání vyžaduje bleskové rozhodování a předvídání. V tomto ohledu dorozumívání z intuitivního vychází a intuitivní buď ospravedlňuje, anebo vyvrací.

Intuice se prosazuje ve všech druzích lidského chování — v oblasti vnímání, prožívání, myšlení, poznávání i v praktickém jednání. Intuice podmiňuje stejně dorozumívání a hodnocení jako víru. Má totiž na svědomí axiomy a hypotézy náboženských, politických, filozofických i vědeckých teorií. Na jejich základech lze dokonce vybudovat logiku.⁹⁹ Není sice architektem, a tedy ani generálním viníkem neúspěšných projektů zvaných „světy ze slov“, lze na ni ovšem svést odpovědnost za volbu východisek, tedy za volbu stavebního místa a základních kamenů.

Intuice spolu s „vůlí ke smyslu“ a imaginací představuje jeden ze základních energetických zdrojů, na něž jsou napojeny „světy ze slov“. Intuice plní ve vztahu ke „světům ze slov“ úkoly, které racionalita zpracovává jen velmi obtížně, anebo je nezvládá. V lidském dorozumívání může např. fungovat jako *deus ex machina* — otevírá a zavírá příběh neboli syntagmatickou osu jazykové komunikace. Může podle okolností působit jako tvůrčí síla, směřující k originálním řešením i duplikátům.

Intuice je obvykle začleňována do celku poznávacích procesů.¹⁰⁰ Intuitivní poznání se projevuje jako poznání smyslově motivované, přímé (ne-

---

Husserl nabídl první systematizaci svých názorů, v nichž podstatnou roli sehrála „intuice“, v práci *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie* (Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, 1, Halle 1913).

⁹⁸ Mathauser, Zdeněk: „K trojímu pojetí intuitivismu.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vidí a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 26.

⁹⁹ Za zakladatele intuicionistické logiky je považován Arend Heyting, který v roce 1930 vytvořil intuicionistický výrokový kalkul, podle něhož „matematiku nelze adekvátně postihnout určítým systémem teorémů a pravidel, ale jenom určítými myšlenkovými konstrukcemi“ (Ěchák, Vladimír — Berka, Karel — Zapletal, Ivo: *Co víte o moderní logice*. Horizont, Praha 1981, s. 23).

¹⁰⁰ Vladimír Hoppe zařazuje např. „intuici“ (spolu s „imaginací“, „abstrakcí“ a „fikcí“) mezi procesy, jejichž prostřednictvím je možné dosáhnout „poznání“ (*Přiroda a vida. Noetika přirodních vidí*. Unie, Praha 1918, s. 48). Lubomír Valenta vymezuje ve vztahu k intuici pět epistemologicky relevantních rysů: intuice je individuálním, „singulárním prožitkem“, je „motivována smyslovým vnímáním“, představuje „limitní poznání“, tzn. hranici, „za níž v absolutnosti či bezprostřednosti už nelze jít a odkud všechno poznání tedy začíná“, a konečně si dílá „nárok na absolutní platnost“ („Intuice a nároky racionality.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vidí a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 97).

zprostředkované), spontánní (náhlé), singulární (vztažené k jednotlivci), definitivní a absolutní. Předpokládá empirická data a zkušenostní celek, ale přímo z něj nevyplývá. Intuice zasahuje ovšem nejen do celku poznávacích, ale také interakčních, hodnotících a rozhodovacích činností člověka.

Intuice pomáhala bájnému Homérovi i jeho Odysseovi stejně vydatně a úspěšně jako bohové. Do svých služeb ji dokázali angažovat věrozvěsti, filozofové, vynálezci i tvůrci, ti nepochopení, na které si lidé vzpomněli až po jejich smrti, i ti, kteří slavili triumfy již za svého života. Intuice mj. pomáhá autorovi při volbě atraktivního vypravěče, adresáta a hrdiny a při jejich uvádění do literárního díla. Pak již pracují zákony imaginace a železná logika gramatiky příběhu.

Po několika stoletích bouřlivého vývoje evropského románu je obtížné vymyslet neobvyklý počátek, něco, co by mohlo čtenáře překvapit. Čas od času však k překvapivému rozehrání příběhu dochází. To je případ Kunderova románu *Nesmrtelnost* (1993), jehož hlavním hrdinou se stal jednak vypravěč-demiurg příběhu, stylizovaný do role autorského subjektu, jednak adresát vyprávění, stylizovaný do podoby autora virtuálního čtenáře.

Milan Kundera také v *Nesmrtelnosti* přejímá exhibicionistické vypravěčské postupy Sternových, Voltairových, Diderotových a Vančurových próz. Jeho vypravěč v této (sice nepřilíš často předváděné, ale nikoli ne-standardní) roli, kterou si vyzkoušel již v povídce z šedesátých let *Já truchlivý bůh*,¹⁰¹ dokázal uvést na scénu klíčovou postavu svého vyprávění originálním způsobem. Dal čtenáři možnost účastnit se procesu budování hrdiny a příběhu. Svou hrdinku vytvořil z půvabného gesta „šedesátileté dámy, která mávala u bazénu na plavčíka“, a ze svého nesmírného a nesrozumitelného „stesku“ — tak „se narodila postava ženy“, které dal jméno Agnes¹⁰² a postupně také románový život. Motiv nesmrtelného gesta, žijícího mimo lidská těla, ale ožívovaného lidským tělem bez ohledu na jeho fyzický stav, se stal integrující složkou celého následujícího příběhu.¹⁰³ Toto rozehrání, tato volba se jeví jako dar autorské intuice a záminka ke komunikativnímu jednání — jako impuls ke tvorbě románu.

¹⁰¹ Povídka *Já truchlivý bůh* byla zařazena do povídkové sbírky *Smišné lásky (Tři melancholické anekdoty)*. Československý spisovatel, Praha 1963, s. 5–29).

¹⁰² Kundera, Milan: *Nesmrtelnost*. Atlantis, Brno 1993, s. 15.

¹⁰³ Srov. Chvatík, Květoslav: *Svět románů Milana Kundery*. Atlantis, Brno 1994, *Hledání ztraceného gesta*, s. 102–113.

1.6. Propojenost předpokladů a atributů lidského dorozumívání

Dorozumívající se subjekty (II.A.1.) disponují komunikační aktivitou v závislosti na nezbytných, konkrétních vrozených komunikačních kompetencích — na **komunikačních kompetencích mysli** (II.B.1.). Komunikační aktivita se může uskutečňovat nejen díky kompetenci „vůle ke smyslu“ (II.B.1.1.), intencionality (II.B.1.1.1.), subjektivity (II.B.1.8.), imaginace (II.B.1.9.) nebo intuice (II.B.1.10.), ale také díky mnohým jiným dispozicím — mj. díky kompetenci smyslového vnímání (II.B.1.2.), myšlení (II.B.1.3.), poznávání / sebereflexe (II.B.1.4.) a paměti / zapomínání (II.B.1.5.). Dorozumívání dále určují kompetence typu volní regulace (II.B.1.6.), tzn. pozornosti či koncentrace (II.A.1.6.1.) jako schopnosti soustředit se na akty mentálního jednání (na smyslové vnímání, myšlení...), kompetence učit se (II.B.1.7.), emocionálního prožívání (II.B.1.11.), interakčních schopností (II.B.1.12.), kompetence interpretace a rozumění (II.B.1.13.), hodnotit (II.B.1.14.), rozhodovat (II.B.1.15.) nebo (u)věřit tomu, co je sdělováno (II.B.1.16.).

Člověk není pouze potencialitou, ale především subjektem (a objektem) komunikace. Svůj fylo- i onto-genetický druhový statut získává v průběhu a v důsledku svého komunikativního jednání. Člověk je definován svým komunikativním jednáním. Nezbytnou podmínkou lidských komunikačních aktivit jsou všechny výše uvedené předpokladové položky.

Lidské dorozumívání je výslednicí velkého množství faktorů. Podstatná je skutečnost, že komunikativní jednání člověka je určeno konkrétními danostmi — komunikačními kompetencemi dorozumívajících se subjektů (II.B.). Tyto kompetence jsou velmi diferencované, individualizované a proměnlivé, a to jak na úrovni vrozených, tak praxí získaných dispozic. Komunikující subjekty disponují např. odlišným prahem citlivosti, odlišným IQ, EQ nebo smyslem pro humor, odlišnou paměťovou kapacitou nebo asertivitou, odlišnými znalostmi a zkušenostmi a odlišnou úrovní vědomostních syntéz.¹⁰⁴

Komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů (II.B.) jsou východiskem i důsledkem komunikativního jednání dorozumívajících se subjektů. Lze je pokládat za atributy lidského dorozumívání (komunikativního jednání). Lidské vědění, hrubě omezené dobovým stavem poznání

---

¹⁰⁴ Problematice vědomostních syntéz je vlnována podstatná část následující kapitoly, nazvané 2. *Paradigmatické a syntagmatické osy jazykového dorozumívání.*

lidského světa, je z dorozumívacího hlediska jednou ze složek komunikačních kompetencí.¹⁰⁵

Komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů — kromě toho, že se liší — se současně vždy také více nebo méně sbližují, mají charakter průniku. K dorozumívání je člověk predestinován, geneticky orientován, i když jisté malé procento populace (např. vážně nemocní lidé) má dorozumívací schopnosti podstatně omezeny. Dorozumívání — ponecháme-li stranou neintersubjektové orientační dorozumívání (I.B.1.) — je současně garantováno i limitováno průnikem komunikačních kompetencí konkrétních dorozumívajících se subjektů.

Vzhledem k rozsahu, členitosti, mnohostrannosti a současně integrovanosti fenoménu lidského dorozumívání je velmi obtížné nalézt způsob, jak daný proces vymezit, hierarchizovat a systematizovat.¹⁰⁶ Uspokojivé řešení nejednoho připomenutého problému dosud nebylo nalezeno. To je také hlavní důvod, proč kompozice úvah, zabývajících se pragmatickými předpoklady a komunikačními kompetencemi lidského dorozumívání, má — také v rámci tohoto textu — spíše podobu výčtu než uspořádaného celku a proč jednotlivým předpokladům dorozumívání je věnována nestejná míra interpretační pozornosti.

¹⁰⁵ V oblasti literárního dorozumívání se v posledních letech desetiletích výzkum komunikačních kompetencí orientuje na oblast ètenáøské kultury. Tuto orientaci, kterou nejzøetelnji vyjádøila recepci estetiky a literární vïda tzv. kostnické školy (H. R. Jauss, W. Iser), v naší kulturní oblasti pïstovala zejména slovenská tzv. nitranská škola (F. Miko, A. Popoviè, J. Kopál, P. Zajac, P. Žilka aj.). Syntézu poznatkù ètenáøské kultury (ètenáøských komunikaèních kompetencí) pøinášel Rudolf Lesòák ve svých monografiích *Èitate¾ a literatúra* (Slovenský spisovate¾, Bratislava 1982) a *Horizonty èitate¾skej kultúry* (Slovenský spisovate¾, Bratislava 1991). *Štúdie o zahranièných výskumoch* (podtitul), redigované R. Lesòákom, pøinesla antologie *Èitate¾ská recepcia literatúry* (Slovenský spisovate¾, Bratislava 1987). V èeské literární vïdi sumarizuje otázky spjaté s ètenáøskou recepci Aleš Haman (*Literatura z pohledu ètenáøù*. Èesko-slovenský spisovatel, Praha 1991).

¹⁰⁶ Zøejmì nejsložitijším lidským komunikaèním systémem jsou **interpretaèní dorozumívání** (I.B.4.4.) a **rozšíøené interpretaèní dorozumívání** (I.B.4.5.), a v jejich rámci zejména èinoherní (I.B.4.8., I.B.5.8.), hudební zpìvní-dramatické (I.B.4.9., I.B.5.9.) a hudební pobybové-zpìvní-dramatické dorozumívání (I.B.4.10., I.B.5.10.; srov. dále divadelní znakové systémy — III.F.20.), nebož ty mají možnost využít a integrovat kterýkoli komunikaèní prostøedek a systém. O deskripci jazykù divadelní komunikace se pokusil Ivo Osolsobì ve studii *Mnoho povyku pro sémiotiku (Ne zcela úspìšný pokus o encyklopedické heslo sémiotika divadla*. Nakladatelství „G“, Brno 1992).

2. PARADIGMATICKÉ A SYNTAGMATICKÉ OSY JAZYKOVÉHO DOROZUMÍVÁNÍ

2.1. „Světy ze slov“, předmětný svět a zkušenostní svět

Lidské komunikativní jednání, které se děje na úrovni **mentálního jednání** (I.A.), tzn. vnímání, poznávání, prožívání, hodnocení apod., dále intersubjektové a orientační neintersubjektové **dorozumívání** (I.B.), a **sociálního jednání** (I.C.), tzn. lidské chování odehrávající se na úrovni praktického společenského života, má produktivní charakter — směřuje k vytváření duchovních výtvorů, k provozování dorozumívacích rituálů, k tvorbě produktů dorozumívacích aktivit, včetně artefaktů, k výrobě materiálních statků, k přetváření životního prostředí či k formování společenských institucí. Tyto svébytné skutečnosti, třebaže nejsou imunní vůči historickému času, mohou být na kratší anebo delší dobu zakonzervovány a transportovány do budoucnosti. Ony zakonzervované transporty cestují do budoucna po kolejích komunikačních zvyklostí. Na své cestě jsou ovšem také opravovány, drancovány a pravidelně se ztrácejí. Drasticky se mohou měnit také ony „koleje“.

Nejoblíbenější a — zdá se — i nejspolehlivější prezentaci, ale také konzervaci jakéhokoli typu lidského komunikativního jednání, nabízejí „světy ze slov“. Jednou formou takovéto konzervace je **paměť fixovaná promluva** (řečové artefakty), vznikající v programu dorozumívání pomocí jazyka ústní slovesnosti (srov. recitační dorozumívání — I.B.4.1.), druhou formou **reprodukováná promluva**, vznikající v programu reprodukováného mluvního dorozumívání (I.B.8.2.), třetí formou **literární text**, vznikající v programu literárního a rozšířeného literárního dorozumívání (I.B.6.3. a I.B.7.3.).

„Světy ze slov“ jsou projevem rozvinuté, koncentrované komunikační aktivity člověka jako psycho-fyzické entity.¹ V jejich rámci lze rozlišit čtyři základní, navzájem propojené, konstitutivní roviny — fyzickou (předmětnou), psychickou (mentální), komunikační a sémiotickou. Komunikační a sémiotický aspekt „světů ze slov“ lze na úrovni teoretické reflexe vymežit a oddělit. V praxi jsou však „světy ze slov“ vždy jednotnou komunikačně

---

¹ Dualismus hmotného a duševního, který je v sémiotickém prostoru obsažen v kategoriích „znak“ a „význam“ a který má v oblasti mentálního jednání podobu psycho-fyzického paralelismu, existuje zřejmě pouze na úrovni gnoseologické, nikoli ontologické.

sémiotickou záležitostí, aktivitou založenou na budování a sdílení **smyslu** a smyslem vznikajícím a utvářeným v procesu komunikace. „Světy ze slov“ jsou nejrozvinutější formou lidského komunikativního jednání směřujícího k exteriorizaci a sdílení smyslu, jsou komplexní a současně kompaktní formou lidského bytí, která má podobu dění.

Děni zde nepojímám jako Bergsonovo „trvání“ (*durée*). A to ani jako „trvání zcela čisté“, což „je forma, které nabývá sled našich stavů vědomí, když se naše Já nechá žít, když se zdržuje toho, aby odlučovalo stav přítomný od stavů minulých“,² ani jako „reální trvání“ (*durée réelle*), „jehož heterogenní momenty se pronikají, ale jehož každý moment může být sblížen se stavem světa vnějšího, který je s ním současný, a odloučení se od jiných momentů účinkem tohoto sblížení sama“,³ ani jako „symbolickou představu trvání“, převzatou z prostoru.⁴ H. Bergson, i když rozlišuje mezi (matematicko) fyzikálním a biologickým časem, pokládá „trvání“ za projev spontánnosti a tvořivosti ducha; „trvání“ je podle jeho názoru záležitostí čistého, vnitřního dění, roviny vědomí, nikoli hmoty, která je nehybná a netečná.

Komunikativní jednání má naopak podobu dění zahrnujícího a spojujícího všechny oblasti lidského světa. Komunikující subjekt jako psychofyzická entita, jejíž rozpoznatelné hranice ustanovuje subjektivita (II.A.1.8.), obývá **předmětný svět** (II.A.2.1.) přírody a vlastního těla i „světy ze slov“. Aristotelova mimésis, filozofický empirismus, materialistická teorie odrazu, přírodověda, výtvarný iluzionismus, realistická umělecká tvorba⁵ uzákoňují a chrání jednu verzi světa, ve které „světy ze slov“ těsně souvisejí s předmětným světem, anebo na něm dokonce závisejí,⁶ zatímco mýty, pohádky, náboženská literatura, filozofické spekulace, mystika, spirituální meditace, vědecko-fantastická tvorba anebo čistá lyrika naopak postulují, představují a obhajují autonomní říši slova.

Nezávislost na předmětném světě vykazují nejen slova (jazykové výrazy), ale znaky jako takové. Tento jev lze pozorovat zřetelně u znaků mate-

² Bergson, Henri: *Èas a svoboda*. Filosofie, Praha 1994, s. 61.

³ Tamtéž, s. 65–66.

⁴ Srov. tamtéž, s. 66.

⁵ Erich Auerbach dokládá, že „po celý středověk a ještě v renesanci [...] existoval vážný realismus; bylo možno zpodobovat všední dñní skutečnosti ve vážné a významné souvislosti“ (*Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. Mladá fronta, Praha 1968, s. 490).

⁶ Srov. Pavelka, Jiří: „Realismus‘ v realitì svitù budovaných pomocí slov. Nezamlèená východiska.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Realismus ve vidì a filozofii*. Filozofický ústav AV ÈR, Praha 1995, s. 86–97.

matických. Ty lze vztáhnout pouze ke světu pojmů. Touto nezávislostí se vykazují také ikonické výtvarné znaky. Pomocí ikonických výtvarných znaků (IV.B.2.4.8.1.) lze ztvárnit krajiny, bytosti, zvířata nebo předměty, které se ve známém reálném předmětném světě nevyskytují (to je pozice, kterou obhájil např. Hieronymus Bosch), ale rovněž objekty, které v předmětném světě existovat nemohou, protože porušují zákonitosti trojrozměrného prostoru (konstrukcemi tohoto typu proslul holandský malíř a grafik Maurits Cornelius Escher).⁷

Reflexe o jazyce vedly k formulaci dvou polárních, vylučujících se stanovisek. Podle prvního stanoviska slova jsou zástupci, popř. služebníci objektivně existujícího předmětného světa, podle druhého vystupují jako mluvčí anebo tvůrci světů nepředmětného charakteru, chápaných jako prvotní, neodvozená anebo alespoň jako autonomní objektivní realita. V prvním případě se lidskému dorozumívání nabízí jako paradigmatická osa předmětný svět, který je obsažen v konceptu empirického světa jako obrazu či odrazu předmětného světa (II.A.2.1.). V druhém případě je situace diferencovanější. Zde se paradigmatickou osou dorozumívání stávají ideální či spirituální světy nebo množiny pojmových, psychických či sémiotických (sémantických) skutečností; tyto světy či skutečnosti jsou jednou pojímány jako síla zakládající předmětný svět (těmito schopnostmi disponují např. bohové anebo metafyzické principy), jindy (v dualistických konceptech) jako skutečnosti nezávislé na předmětném světě (srov. duchovní světy — II.A.2.3.2.).

V euroamerické kulturní oblasti interní psychický a externí předmětný svět fungují jako dva pilíře zkušenostního světa. Interní psychický a externí předmětný svět se prezentují jako dvě suverénní, i když četnými vazbami („světy ze slov“) spojované a podmiňované skutečnosti.⁸ V rámci euroamerické kulturní oblasti byly podniknuty četné pokusy, snažící se odstranit psycho-fyzickou schizofrenii lidské mysli a dualismus lidského psychické-

⁷ Daný typ znaků se týká empiricky prázdných pojmů (srov. Materna, Pavel: *Svět pojmů a logika*. Filosofie, Praha 1995, s. 36–39).

⁸ Existují složitější koncepty světa. Např. buddhismus rozčlenil svět do tří oblastí — do „oblasti žádosti“ (*káma vaèara*), do „oblasti forem“ (*rúpa vaèara*), shrnující mj. „brahmické světy“, „sféry zářících bytostí“ a „hájemství èistých“, a do „oblasti beztvareého bytí“ (*arúpa vaèara*), tzn. nejsubtilnější samsárové sféry „se ètyømi druhy existence“, kde se rodí ti, kteøí se v meditaèní praxi odpoutali od světa tvarù; „oblast žádosti“, kam spadá také pøedmìtný lidský svět, se dílí dále na šest bohatì diferencovaných øíší — patøí sem „pekelný svět [...] íáblù a trpících bytostí“, „zvíøecí svět“, „svět zemøelých“, tedy bytostí mezi vtílením, „lidský svět“, „titánský svět nadpøirozených bytostí“ a „božský èi nebeský svět“ (srov. Werner, Karel: *Náboženství jižní a východní Asie*. Masarykova univerzita, Brno 1995, s. 69–70).

ho či duchovního života a materiálního, předmětného světa. Tyto pokusy obvykle měly obhájit prvotnost anebo vůdčí postavení jednoho z těchto rozměrů lidského světa. Ať již byly pohnutky a cíle těchto pokusů jakékoli, vždy šlo o setkání antropologické agresivity vůči systémům lidského životního prostředí — o spor „vůle ke smyslu“ s chaosem či neuspořádaností předmětného světa, o spor „světů ze slov“ se světem předmětným (fyzickým), o spor „slov“ s „věcmi“.

Při hledání jednotlicího výstavbového principu lidského světa se často dospívá k vyhraněným řešením. Za podstatu či za demiurga lidského světa jsou nejčastěji pokládány ideje, logické entity, pojmy, významy či slova, zatímco „věci“ (fakta předmětného světa) jsou od těchto skutečností odvozovány. Tak je tomu v Platónově metafyzice, kde svět předmětných jednotlivin je nedokonalým odrazem „idejí“ (*eidōs*).⁹ Obdobná stanoviska zaujímali představitelé středověkého realismu, kteří se domnívali, že pouze jména jsou reálná („nominalia sunt realia“). Radikální představitelé realismu, např. Vilém z Champeaux (1070–1121), přisoudili reálné bytí dokonce pouze obecným pojům, a to bez ohledu na to, zdali v předmětném světě existují či neexistují jednotliviny.

V Hegelově (1770–1831) monistickém modelu světa, předloženém ve *Fenomenologii ducha* (*Phänomenologie des Geistes*, 1807), je překlenuta propast mezi „slovy“ a „věcmi“ prostřednictvím „ducha“ (*Geist*) jako vyvíjející se podstaty světa; „duch“ existuje v čistém prostoru logiky, ve stadiu odcizení, jinobytí v přírodě a prostřednictvím člověka (a jeho vědomí) ve stadiu sebepoznání.¹⁰

Priorita logického (pojmového) nad časoprostorovými fakty a událostmi se projevuje např. v Russellových raných pracích, v přednášce *Naše poznání vnějšího světa* (*Our Knowledge of the External World*, 1914) anebo v traktátu *Logický atomismus* (*Logical Atomism*, 1924);¹¹ tyto práce předpokládají, že podstatou světa jsou logické entity, a že tudíž na základě analýzy (ideálního) jazyka a odhalení základní logické (pojmové) struktury jazyka lze odhalit strukturu světa.¹² Na suverenitě jazykové oblasti v lidském světě je založen také Austinův komunikační koncept jazyka, který

⁹ Srov. Platón: *Sofisté. Platónovy spisy*. Sv. 6. Jan Laichter, Praha 1933.

¹⁰ Srov. Hegel, G. W. F.: *Phänomenologie des Geistes*. Verlag von Felix Meiner, Leipzig 1949, s. 347–383.

¹¹ Studie *Logický atomismus* je zahrnuta do výběru z Russellova díla *Logika, jazyk a vida* (Svoboda, Praha 1967, s. 199–222).

¹² Srov. Oravcová, Mariana: „Od metafyziky k filozofii jazyka.“ In: O., M., ed.: *Filozofia prirodzeného jazyka. Štúdie, prednášky, eseje*. Archa, Bratislava 1992, s. 10–15.

předpokládá, že předměty, „věci“ (*things*) jsou udělány pomocí „slov“ (*words*).¹³

Při hledání jednotícího principu lidského světa je na druhé straně za suverénní označen předmětný svět. V předmětném světě je spatřován základ lidského světa. Francouzský osvícenský filozof J. O. de La Mettrie (1709–1751) dosazuje do role hodináře, dohlížejícího na hodiny světa, přírodu.¹⁴ Ta je pokládána za poznatelný základ lidského světa, objektivní reality, k níž se vztahují a na níž závisejí produkty a nástroje lidské mysli — ideje, logické entity, pojmy, významy či slova. Tyto nástroje mysli mají možnost více nebo méně dostatečně postihnout předmětný svět.

Zakladatel evropského empirismu Francis Bacon (1551–1626) slovům nedůvěřoval; pokládal je za nejvážnější příčinu a zdroj omylů a nesprávného poznání (předmětného světa). Slova — podle jeho mínění — „prostě rozum znásilňují a uvádějí ve zmatek“.¹⁵ Pro Gottloba Frega (1848–1925), na jehož pojetí konotativního a denotativního významu navázala moderní lingvistika,¹⁶ jsou slova naopak pro popis předmětné reality zcela dostačujícím nástrojem, neboť významem jmen jsou předmětné skutečnosti, k nimž se jména vztahují, a významem vět jejich pravdivostní hodnoty (pravda nebo nepravda).¹⁷

Raný Ludwig Wittgenstein (1889–1951) se věnuje pouze jedné z relací mezi vnějším a vnitřním světem — souvislostem mezi myšlením a předmětným světem. „Svět (*Welt*) je celkem faktů (*Tatsachen*), nikoli věcí (*Sache*)“, říká na samém počátku svého díla *Tractatus logico-philosophicus*

¹³ Srov. Austin, John L.: *How to Do Things with Words*. Oxford University Press, London 1962.

¹⁴ Srov. „J sme v rukou přírody jako hodiny v rukou hodináře; uhněte nás, jak chtěla, nebo spíše jak mohla. Podřizujeme-li se prvním pohnutkám, které nás ovládají, neprovidujeme se víc než Nil svými záplavami a moře pustošivými bouřemi [...]“ (La Mettrie, Julien Offray de: *Výbor z díla III*. Academia, Praha 1966, *Epikúrov systém XLVIII*, s. 34).

¹⁵ Bacon, Francis: *Nové organon*. Svoboda, Praha 1974, s. 97.

¹⁶ Podle moderní lingvistiky (srov. Heupel, Carl: *Linguistisches Wörterbuch*. Deutscher Taschenbuch Verlag — Paul List Verlag, München ³1978, s. 31 a 33) „denotativ“ — denotativní význam („Denotat“, ès. denotát) je ta část významu, která je přítomna ve všech komunikačních situacích a kontextech, tedy konvencionálně dána (např. u slova „Kuba“ tvoří denotativní význam skutečnost, že se jedná o „ostrov v Karibském moři“), zatímco „conotativ“ — konotativní význam („Sinn“, ès. smysl / konotace), i když je také konvencionalizován, obsahuje rovněž emotivní komponenty zprávy, které nejsou přítomny ve všech situacích a kontextech (např. u slova „Kuba“ tvoří konotativní význam skutečnost, že se jedná o „ostrov, kde vládne Fidel Castro“).

¹⁷ Srov. Frege, Gottlob: „Über Sinn und Bedeutung.“ *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 100, 1892, s. 25–50; „Über Begriff und Gegenstand.“ *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 16, 1892, s. 192–205.

(1921), „je všechno, co fakticky je“.¹⁸ L. Wittgenstein ztotožňuje předmětný svět a myšlení. Jeho „fakta“ se týkají logického prostoru, na němž participuje mysl člověka. „Fakta v logickém prostoru jsou“ — podle jeho mínění — „svět“ a naopak to „Co je faktické, fakta, vzniká ze stavu věcí (*Sachverhalten*)“.¹⁹

Statut modelů světa — ať již vycházejí z priority „věcí“, „slov“, pojmů, myšlení anebo jiných skutečností — je objasňován a jejich oprávněnost je obhajována pomocí jazykového kódu. Tyto pozice jsou vytvořeny či vyjádřeny pomocí slov, jsou výsledkem komunikační aktivity typu „světy ze slov“. Obdobnou situaci lze předpokládat u kterýchkoli jiných reflexí představujících modely světa. Všechny dosud známé světy, na člověku nezávislé i člověkem zkonstruované, jsou jednotlivci dostupné pouze díky „světům ze slov“. To je důvod, proč je **komunikačně pragmatický přístup** k lidskému světu považován za inspirativní a perspektivní. Ten totiž v koncepci pragmatických předpokladů komunikace (II.A.) a komunikačních kompetencí dorozumívajících se subjektů (II.B.) sjednocuje a vymezuje rozpolcený, psycho-fyzický lidský svět.

Položky chované v arzenálu zkušenostního světa (II.A.2.3.) představují základ pro dosud neuspořádané paradigmatické osy lidského dorozumívání, a tedy i konkrétních „světů ze slov“. Paradigmatickými osami dorozumívání se stává jednak člověk jako komunikační potence a subjekt komunikace (II.A.1.), jednak komunikační prostor (II.A.2.). **Znakové systémy / kódy** (II.A.3.), jejichž první deskripci podala v evropské kulturní oblasti antická gramatika a rétorika,²⁰ tvoří třetí základní předpokladovou, paradigmatickou osu lidského dorozumívání.²¹

Nikoli jazyk, ale „světy ze slov“ plní ontotvorné a komunikačně reprezentativní funkce. „**Světy ze slov**“ se současně týkají předmětného světa i procedur a obsahů lidské mysli, fungují jako objevitelé předmětného světa a stavitelé lidského zkušenostního světa (II.A.2.3.) a současně se stávají prostorem, v němž se ustanovuje lidské bytí. Jazyk a zkušenostní světy jsou výsledkem komunikativního jednání člověka typu „světy ze slov“ anebo —

¹⁸ Wittgenstein, Ludwig: *Tractatus logico-philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1968, s. 11.

¹⁹ Tamtéž, s. 11.

²⁰ Srov. Ěrný, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Votobia, Olomouc 1996, s. 61–67.

²¹ Paradigmatický plán lidského dorozumívání je možné dále členit. V rámci znakových systémů lze např. rozlišit jazykové (II.A.3.2.), nejazykové (II.A.3.3.) a synkretické (II.A.3.4.) znakové systémy, v rámci jazykových systémů (II.A.3.2.) např. osu materiálové vrstvy znakových jednotek (II.A.3.2.1.), gramatiky (II.A.3.2.2.), stylistiky (II.A.3.2.3.), slovníku (II.A.3.2.4.), referenčních odkazů (II.A.3.2.5.) apod.

jinak řečeno — jsou jedním z aspektů „světů ze slov“. „Světy ze slov“ představují svébytnou aktivitu z oblasti lidského dorozumívání (I.B.). Předpokládám, že mj. uchopují a shromažďují **fakta vnějšího** (předmětného) **světa**, která — pokud se skutečně udála — existují nezávisle na existenci člověka, lidské mysli a jazyka. Vesmír a příroda ke své existenci člověka a jeho kulturu rozhodně nepotřebují. Jejich prezentace v procesech komunikativního jednání však závisí na dorozumívajícím se subjektu, na myšlení, imaginaci, jazykovém kódu, víře, rozhodnutích (a dalších komunikačních kompetencích) člověka.²²

Existuje ovšem i jiná rovina vztahů mezi fakty a světem. Jde o rovinu vztahů mezi částí a celkem, které jako kruhový vztah vymezila romantická hermeneutika. Tyto vztahy lze sledovat na faktech vědomí. „Jde o kruhový vztah mezi celkem a jeho částmi: význam, předjímaný celkem, se chápe z jeho částí, ale jen ve světle celku nabývají části své objasňující funkce.“²³

Fakta vnitřního (psychického a duchovního) **světa** jsou závislá na existenci člověka, bez jeho aktivit, bez mentálního jednání (I.B.) by žádná fakta tohoto typu vzniknout nemohla. Lidská mysl produkuje události, které jsou obdobně objektivními danostmi (psychického či duchovního světa) jako fakta vnějšího světa. Tato fakta jsou nezávislá na subjektu až poté, co se odehrají v mysli člověka, a to bez ohledu na skutečnost, zdali budou dále prezentována (a formována) v procesech dorozumívání (např. ve „světech ze slov“) jako vyšší formě komunikativního jednání anebo pouze registrována v paměťových okruzích.

V rámci dorozumívacích procesů mohou být na sémiotické a pojmové úrovni konstruovány jakékoli skutečnosti a ty prezentovány jako fakta — předpoklady teorií. Fakta se za těchto okolností chovají jako malé teorie a teorie jako velká fakta. Fakta ovšem nejsou pouze důsledkem domlouvání (konsensu), ale také výsledkem konfrontace a hledání korelace mezi pojmovou oblastí, významy jazykových výrazů a aktuálním stavem vnějšího, předmětného světa.

²² Protichůdný pohled na fakta vnějšího a vnitřního světa představili aktéři polemiky, která probíhla 7. a 14. října 1994 na stránkách Lidových novin. Logik Pavel Materna zde obhajuje existenci a poznatelnost objektivní, na subjektu nezávislých, tzv. „tvrdých“ faktů, která jsou kritériem pravdivosti poznání, tedy možnost prověřovat „pravdu“ skutečností („Fakta proti faktům, pravda proti pravdi?“ *Lidové noviny*, 7, 1994, è. 236, s. 8). Postmoderní filozof Václav Bilohradský naopak předpokládá, že fakta (poznání a „pravda“) jsou výsledkem domluvy, že jsou to „vity, které konstruujeme, aby plnily pro jiné vity funkci důkazů“ („Fakta jsou malé teorie, teorie jsou velká fakta.“ *Lidové noviny*, 7, 1994, è. 242, s. 8.).

²³ Gadamer, Hans-Georg: *Problém dijinného vidomí*. Filosofie, Praha 1994, s. 40–41. Srov. dále Grondin, Jean: *Úvod do hermeneutiky*. Oikoyemnh, Praha 1997.

Fakta z obou těchto světů (a rovněž světů umístovaných mimo předmětný svět i prostor lidské mysli) se stávají jednak součástí vnitřního světa — **zkušenostních světů** (II.A.2.3.) jako živného prostředí komunikačních procesů a výsledků komunikativních aktivit, jednak složkou vnějšího světa — **komunikačního prostoru** (II.A.2.) jako globálního předpokladu lidského dorozumívání. Pokud se fakta ocitají v prostoru zkušenostních světů, závisejí na dorozumívajících se subjektech, na jejich komunikačních aktivitách a kompetencích. Pokud se týkají člověka jako psycho-fyzické komunikační potence (II.A.1.) anebo pokud jsou součástí komunikačního prostoru (II.A.2.) typu předmětný svět (II.A.2.1.) nebo společenství dorozumívajících se subjektů (II.A.2.2.), pak jsou na dorozumívajících se subjektech nezávislá.

Lidské dorozumívání přináší četná svědectví o napětí i rozdílech mezi předmětným a zkušenostním světem, mezi smyslově vnímatelnými a slovy (pojmově) vyjádřitelnými skutečnostmi. Zásadní odlišnosti zkušenostních světů a jejich proměny, tak jak je prezentuje vývoj jednotlivých kulturních oblastí, podporují hypotézu, podle níž slovo a vnější svět (logická struktura jazyka a uspořádání předmětného světa) jsou dvě odlišné skutečnosti, a že slovo je spíše nástrojem mysli a prostředkem dorozumívání než reprezentantem předmětného světa. Tato skutečnost vedla představitele radikálního postmodernismu k preferování dorozumívacích a potlačení gnoseologických funkcí jazyka.²⁴

Lidské komunikativní jednání typu „světy ze slov“ zachovává ambivalentní vztah k předmětnému světu (II.A.2.1.), tedy k neživé (II.A.2.1.1.) a živé (II.A.2.1.2.) přírodě a k materiální kultuře (II.A.2.1.3.), tvořené výrobky a výtvoři člověka. „Světy ze slov“ na jedné straně člověka s předmětným světem spojují, začleňují ho do přírody i fyzikálního univerza. Na straně druhé ho však od přírody i fyzikálního univerza oddělují tím, že vytvářejí autonomní sémiotické skutečnosti, svébytný typ reality, který si osobuje právo zastupovat (např. prostřednictvím modelů)²⁵ předmětný svět anebo tvořit či zastupovat jiné typy světů, včetně světa duchovního.²⁶ „Světy ze slov“ typu mýtus, metafyzika nebo kosmologie jsou ve svých kreativ-

²⁴ Srov. např. Rorty, Richard: „Vida jako solidarita.“ In: Gál, Egon — Marcelli, Miroslav, ed.: *Za zrkadlom moderny. Filozofia posledného dvadsaťročia*. Archa, Bratislava 1991, s. 193–208.

²⁵ Srov. Kůrka, Petr, ed.: *Geometrie živého. Sborník přednášek 26.-30. září 1988, Bechyni. Matematické modely morfogeneze*. ZP ĚSVTS při FgÚ ĚSAV, Praha 1989.

²⁶ Viz následující oddíl 2.2. *Kulturní paradigmatata a duchovní svity v roli integrujících instancí lidského dorozumívání*.

ních možnostech také při budování modelů předmětného světa takřka nevyčerpatelné.

Značnou autonomií vzhledem k předmětnému světu a kreativními možnostmi se vykazují nejen „světy ze slov“ typu mýtus, ale také „světy ze slov“, které vznikají v oblasti vědy. Ty jednou dávají pozemskému světu podobu např. plovoucí kry na hladině vod,²⁷ jindy podobu zeměkoule, která se ocitá ve středu kosmu a kolem níž obíhají Slunce a planety (Ptolemaiovův geocentrický model), jindy podobu jedné z planet rotujících kolem středu konečného vesmíru, Slunce (Keplerův heliocentrický model). Geocentrické či heliocentrické koncepce světa konstruují fakta typu Země (plovoucí kra na hladině vod; zeměkoule; planeta, kolem níž obíhá Slunce; planeta, která obíhá kolem Slunce...), Slunce, planety, měsíc, vesmír apod. anebo — jak objasňuje Nelson Goodman ve své knize *Způsoby světatorby (Ways of Worldmaking, 1988)* — konstruují odlišné „verze těchže faktů“.²⁸

V současném konceptu kosmu, představovaném „miliardami“ galaxií, uspořádaných do supergalaxií v rozpínajícím se vesmíru (a jistě ani toto pojetí světa není konečné), naopak Země a Sluneční soustava získaly zcela okrajové místo. „Světy ze slov“, kterými disponuje astronomie z konce 20. století,²⁹ se snaží člověka přesvědčit, že může (zevnitř) své galaxie, jejímž diskem je Mléčná dráha, spatřit jen zcela zanedbatelnou část vesmíru. Cizí galaxie totiž nemohly dosud předat do naší galaxie (vzhledem k jejímu nízkému věku a obrovským vzdálenostem mezi galaxiemi) svou energii, kterou by bylo možné „přečíst“.³⁰

Předkládaná úvaha vychází — obdobně jako Goodmanova práce *Způsoby světatorby* anebo monografie Pavla Materny *Svět pojmů a logika* (1995) — z intuitivního předpokladu, podle něhož existují objektivní (na existenci člověka, na jazyce a pojmech) nezávislá fakta, která je možné regis-

²⁷ Odrazem této představy jsou také nejstarší starověké mapy světa. Nejstarší starořeckou mapu světa vytvořil zřejmě Anaximandros z Miletu (asi 610 – po 546 př. n. l.), který ovšem ve svých filozofických názorech do jisté míry předjímal představu o Zemi jako zeměkouli.

²⁸ Goodman, Nelson: *Způsoby světatorby*. Archa, Bratislava 1996, s. 106.

²⁹ Srov. Grygar, Jiří: *Vesmír, jaký je. Současná kosmologie (téměř) pro každého*. Mladá fronta, Praha 1997. Srov. dále *Výkladový astronomický slovník*. Jota, Brno 1996.

³⁰ Pozorování oblohy v daných souvislostech představuje listování pamětí vesmíru. Dalekohledy nabízejí člověku vždy minulý stav vesmíru, neboť „světlo“, ale také jiné druhy elektromagnetického záření, putuje k Zemi z obrovských vzdáleností omezenou rychlostí 300 000 km za sekundu. Světelný paprsek, který se např. v tomto okamžiku vydal na svou dráhu k Zemi v naší sousední galaxii M31 v souhvězdí Andromeda, doputuje k Zemi (bude na tomto místě lidským okem spatřitelný) až za dva milióny let. Člověk tedy může na obloze vidět také objekty, které již celé věky neexistují.

trovat v oblasti jazyka a pojmů. K této registraci dochází za předpokladu, že jazykovým kódům jako aspektům „světů ze slov“ je přiznána reprezentativní funkce³¹ a že „většina výrazů daného jazyka“, třebaže žádný pojem není výrazem jazyka, „reprezentuje určitý pojem“.³²

Pojetí faktů, světa a lidského dorozumívání, které zde obhajují, počítá s předmětným světem jako objektivní, na dorozumívajícím subjektu nezávislou realitou.³³ Předmětný svět je nezbytným předpokladem lidského dorozumívání. Jeho existence garantuje existenci komunikačního prostoru i dorozumívajících se subjektů. Otázkou však zůstává, do jaké míry mohou „světy ze slov“ garantovat a postihnout předmětný svět. Nevyřešen rovněž zůstává problém, který otevřel Arthur Schopenhauer (1788–1860) ve svém díle *Die Welt als Wille und Vorstellung* (I. díl 1819, II. díl 1843) — zdali „vůle“ (k životu) je metafyzickým principem a garantem poznání.

Je zřejmé, že předmětný svět je realitou jiného typu než „světy ze slov“ a že cesta od gramatiky jazyka k metafyzice je spíše exhibicí jazyka než poznáním podstaty bytí. Max Black (nar. 1909), čelný představitel filozofie přirozeného jazyka, dokonce tvrdí, že představa o shodné či podobné logické formě jazyka a skutečnosti, tzn. „koncepte jazyka jako zrcadla skutečnosti je zásadně chybná“.³⁴ Sociální jednání (I.C.), které předpokládá mentální jednání (I.A.) a lidské dorozumívání (I.B.), současně ovšem dokládá (a dokazuje), že v jejím rámci nemůže nedocházet k registraci faktů a také k jisté korespondenci mezi jazykem a předmětným světem.

Mnohé nasvědčuje tomu, že „světy ze slov“ jednak poznávají, jednak ovládají zkušenostní lidský svět. Je možné odvolat se rovněž na Kantův názor, korespondující se strategií postmoderny. Podle názoru Immanuela Kanta vysloveného v *Kritice čistého rozumu* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781) totiž „rozum“ (a věda) — spíše než poznává — tvoří, předepisuje přírodě (předmětnému světu) zákony, a tedy určuje, jak se má příroda cho-

³¹ Klasický výklad „znakových procesů“ (*semiosis*), vycházejících z reprezentativních funkcí znaků, a výklad jejích úrovní (syntaktická, sémiotická, pragmatická) nabídl Charles W. Morris (1901–1979) v práci *The Foundation of Theory of Signs* (International Encyclopedia of Unified Science. Vol. I., No. 2, The University of Chicago Press, Chicago 1938).

³² Materna, Pavel: *Svit pojmů a logika*. Filosofie, Praha 1995, s. 10.

³³ Tato nezávislost je relativní v tom ohledu, že člověk v současném stadiu svého společenského vývoje již zásadním způsobem ovlivňuje biosféru planety Země (srov. Šmajš, Josef: *Ohrožená kultura*. Nakladatelství „Zvláštní vydání...“, Brno 1993).

³⁴ Black, Max: „Jazyk a skutečnost.“ In: Oravcová, Mariana, ed.: *Filozofia přirozeného jazyka. Štúdie, prednášky, eseje*. Archa, Bratislava 1992, s. 232.

vat.³⁵ „Světy ze slov“ to nepochybně dělají. Podávají však prostřednictvím „faktů“ vždy také svědectví o stavu poznání světa a lidské sebeprodukce a sebeprojekce. „Světy ze slov“ získaly vládu nad lidským pozemským, předmětným světem, disponují legislativní i exekutivní mocí. Nejenže vytvářejí a propagují — v mnoha sluchitelných verzích i ve vylučujících se podobách — jistý pořádkový řád lidského, a tedy i předmětného světa, ale také se jej snaží prosadit a ohlídat.

2.2. Kulturní paradigmatata a duchovní světy v roli integrujících instancí lidského chování

Předmětný svět (II.A.2.1.), společenství lidí (II.A.2.2.) a zkušenostní světy (II.A.2.3.) představují vydělitelné položky komunikačního prostoru (II.A.2.). Zkušenostní svět a od něj se odvíjející duchovní světy (II.A.2.3.2.) a na něm parazitující kulturní paradigmatata (II.A.2.3.1.) jsou z komunikačně pragmatického hlediska výchozími instancemi lidského světa; na nich závisí podoba komunikačního prostoru, kterému říkáme předmětný svět a společenství lidí.

Zkušenostní svět (II.A.2.3.) představuje neuspořádanou, neustále se rozrůstající množinu výsledků všech existujících typů a forem lidského komunikativního jednání, které se na planetě Zemi, v dané kulturní oblasti anebo v určité komunitě, praktikují. Jde o výsledky stejně smyslového vnímání, myšlení, imaginace, snové činnosti jako aktivit typu poznávání a „světy ze slov“. Zkušenostní svět vzniká jako důsledek komunikativního jednání každého jednotlivého člověka.

Kulturní paradigmatata (II.A.2.3.1.)³⁶ jsou naopak vyhodnocenou, uspořádanou, stabilizovanou a tradovanou množinou vybraných, dobově atraktivních výsledků lidského dorozumívání. Jsou zobecněním dlouhodobých komunikativních zkušeností příslušníků lidského rodu. Zakládají účelové, podmíněné kolektivní verze zkušenostního světa, které se sice v dlouhých časových intervalech proměňují, ale které ve vztahu ke konkrétním typům a formám lidského komunikativního jednání fungují jako „gramatika“ či legislativa lidského chování a jako paradigmatická osa dorozumívání. Kulturní paradigmatata plní roli nejvyšší normativní a regulativní instituce

³⁵ Srov. Kant, Immanuel: *Kritika čistého rozumu*. Pravda, Bratislava 1979.

³⁶ Výraz „paradigma“ má zavedený, standardizovaný význam v jazykovědě. Z tohoto důvodu by bylo vhodnější používat v daných souvislostech méně exponovaný výraz, např. Foucaultův termín „epistéma“ (srov. Foucault, Michel: *Slová a věci. Archeologie humanitních věd*. Pravda, Bratislava 1987). Srov. dále oddíl 2.9. *Kulturní paradigma jako předpoklad a díjiny jako produkt lidského komunikativního jednání*.

lidského světa. Jejich páteří se stávají **kulturní normy a hodnoty** (II.A.2.3.1.1.) a **koncepty světa** (II.A.2.3.1.2.).

Duchovní světy (II.A.2.3.2.) jsou historicky a ideově podmíněnou, uspořádanou, účelovou verzí zkušenostního světa, ovšem závislou na kulturních paradigmatech. Přinášejí komponovaný výběr informací (faktů) o lidském světě a jeho normách a hodnotách (jako o rezultátech lidského komunikativního jednání) anebo — jinak řečeno — uspořádané vědomostní položky o lidském světě. Vztah mezi kulturními paradigmaty a duchovními světy připomíná vztah mezi saussurovským *langue* (jazykový systém) a *parole* (jazykový akt) — kulturní paradigmata se chovají jako systém a norma, duchovní světy jako dílčí realizace, projekt systému a norem. Existenci duchovních světů jako „promluvy“, jako generálního projektu kulturního paradigmatu je nutné postulovat na úrovni pragmatických předpokladů komunikace. Tato kategorie pak spadá do oblasti komunikačních kompetencí (II.B.). I když respektuje systém a normy, má individuální charakter, neboť se týká konkrétních, dorozumívajících se subjektů.³⁷

Duchovní světy jsou konstruovány prostřednictvím komunikativního jednání, kterým je výchova, vědecké poznávání, umělecká tvorba, spirituální meditace, ale také kterákoli jiná činnost z oblasti mentálního jednání, dorozumívání či sociálního jednání. **Individuální duchovní světy** sídlí v myslích dorozumívajících se subjektů. Jejich průnik vede k představě **kolektivních duchovních světů**. V duchovních světech, o nichž lze také říci, že jsou prostorem, který konstruuje a zabydluje lidská mysl, se zřejmě projevují a současně naplňují všechny základní lidské schopnosti — nejen dar dorozumívání, ale také vnímání, myšlení, poznávání, cítění, hodnocení, rozhodování, vzpomínání, touhy, snění i tvorby.

Duchovní světy a „světy ze slov“ jsou navzájem spjaté a podmíněné skutečností. Mezi nimi ovšem existují spíše podstatné rozdíly než shody, a to stejně v jejich genezi, konstrukci a funkcích jako komunikačním statutem. „**Světy ze slov**“ ovlivňují v dlouhodobé perspektivě formování základních komunikačních kompetencí dorozumívajících se subjektů (II.B.1.), zachycených a vyjádřených v duchovních světech, ale také formování pragmatických předpokladů komunikace, zejména kulturních paradigmat. „Světy ze slov“ fungují jako nejdůležitější forma lidského komunikativního

---

³⁷ Srov. 8.2. *Rejstřík předpokladů lidského dorozumívání*, položku kompetence zkušenostních světů (II.B.3.), která shrnuje základní kompetence příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu (II.B.3.1.), tzn. kompetence osvojených kulturních norem a hodnot (II.B.3.1.1.) a kompetence znalosti konceptů světů (II.B.3.1.2.), a kompetence duchovních světů (II.B.3.2.).

jednání, zaměřeného na plnění řady konkrétních úkolů. **Duchovní světy** a **kulturní paradigmatata** se naopak jeví jako stabilizované, univerzální — a spolu se **zkušenostními světy** — základní pragmatické předpoklady komunikace a jako integrující osa lidského dorozumívání. Projevují se a uplatňují jako východiska všech typů komunikativního jednání člověka, včetně chování, které má podobu stravování, biologické reprodukce, výroby, tvorby nebo hry (srov. sociální jednání — I.C.).

Lidé si v procesu dorozumívání, ale také v průběhu jiných typů komunikativního jednání získávají **kompetence příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu** (II.B.3.1.) a **kompetence duchovních světů** (II.B.3.2.), tedy názory a schopnosti založené mj. na **kompetencích znalosti konceptů světa** (II.B.3.1.2.). Součástí této kreativní činnosti je vždy také přivlastňování částí již existujících konceptů světa. **Individuální duchovní světy** jsou atributem lidského dorozumívání, fungují jako podstatná složka komunikačních kompetencí dorozumívajících se subjektů (II.B.). Jde o individuální konstrukt lidské mysli, uskutečňovaný zejména z pozic či přímo prostřednictvím „světů ze slov“ v průběhu zejména náboženského, filozofického, vědeckého či uměleckého dorozumívání a v důsledku zkušeností získaných díky sociálnímu jednání.

Kulturní paradigmatata (II.A.2.3.1.) se v dané souvislosti jeví jako průnik dobových individuálních duchovních světů, jako účelové, historicky podmíněné kolektivní verze zkušenostního světa či jako paradigmatické pozadí lidského komunikativního jednání. Kulturní paradigmatata vznikají v dlouhé časové perspektivě, a to jako důsledek sbližování atraktivních hodnotových dobových orientací „světů ze slov“. Kulturní paradigmatata fungují (vzhledem ke konkrétním, dorozumívajícím se subjektům) jako danost komunikačního prostoru (II.A.2.), jako společenská instituce, která integruje lidské dorozumívání³⁸ a která existuje relativně nezávisle na konkrétní individuální komunikační aktivitě dorozumívajících se subjektů a jejich individuálních duchovních světech.

---

³⁸ Na integraci lidského dorozumívání se podstatnou mírou podílejí také mocenské (stimulující nebo represivní) prostředky z oblasti praktického společenského chování. Srov. Münkler, Herfried: „Kritická teorie frankfurtské školy.“ In: Ballestrem, Karl — Ottnann, Hennig, ed.: *Politická filosofie 20. století*. ISE, edice Oikoymenh, Praha 1993, s. 169–198.

2.3. Příběh jako rezultat, prostředek a syntagmatická osa lidského dorozumívání

„Světy ze slov“ se v jedné ze svých funkčních úrovní, v oblasti sdělování, prezentují jako akce, jako motivované posloupnosti sémiotických událostí, odehrávajících se díky aktům mluvení, naslouchání, psaní a čtení v mysli člověka. „Světy ze slov“ — na rozdíl od paradigmatických pragmatických předpokladů komunikace a komunikačních kompetencí dorozumívajících se subjektů — ztělesňují základní výstavbovou, syntagmatickou osu lidského dorozumívání. Standardizovaným projevem motivovanosti elementárních sémiotických událostí v rámci „světů ze slov“,³⁹ ale také stavebním prvkem a výsledkem kteréhokoli jiného typu koncentrovaného, tzn. synkretického lidského dorozumívání,⁴⁰ se stává **příběh**.

Příběh přesahuje rámec jazykové komunikace. Avšak ani v jejím rámci není totožný se „světy ze slov“, a to ani u rozsahem nejmenších promluv či textů, které zná člověk nazpaměť a které chová ve své paměti v podobě uzavřených posloupností slov jako mentální a slovní bloky. Příběh není totožný s promluvami typu přísloví, pořekadla, pranostiky, gnómy, říkadla, anekdoty⁴¹ anebo písně. Příběh rovněž není totožný s dějem, který obsahují „světy ze slov“, konstruované na epickém kompozičním půdorysu, i když příběh děj mít může.

Příběh naopak je pochopením realizovaného komunikativního jednání, je interpretací a rozuměním jeho průběhu. Uskutečňuje se transformací významově obsahového (sémantického) jádra „světů ze slov“ do „jazyka mysli“ — pojmů. Lidé si obvykle nedokáží uchovat v paměti přesnou podobu průběhu komunikativního jednání. Mají však schopnost zkonstruovat a zapamatovat si příběh, k němuž konkrétní dorozumívací procesy dospěly, obdobně jako u epických uměleckých (literárních, dramatických, pantomimických, operních, filmových...) děl neudrží v paměti syžet, ale mají schopnost zkonstruovat a zapamatovat si fabuli.⁴²

³⁹ V lingvistické komunikační analýze je koncentrovaná motivovanost elementárních sémiotických událostí v rámci „světů ze slov“ pokryta kategorií **koherence** (srov. Fritz, Gerd: *Kohärenz. Grundfragen der linguistischen Kommunikationsanalyse*. Gunter Narr Verlag, Tübingen 1982).

⁴⁰ Výčet synkretických znakových systémů uvádí 8.3. *Rejstřík znakových systémů*.

⁴¹ Srov. Pavelka, Jiří: „Svět anekdoty a anekdota ve světi.“ In: Pešman, Rudolf — Osolsobí, Petr, ed.: *Oleg Sus redivivus. Sborník z konference o novodobé estetice a jednom jejím významném představiteli, pořádáné k 10. výročí úmrtí doc. PhDr. Olega Suse, CSc.* Masarykova univerzita, Brno 1994, s. 127–133.

⁴² V daných souvislostech lze vystačit s hrubým rozlišením fabule a syžetu, tak jak je nabídl Tomaševského kompendium literární teoretických názorů ruských formalistů;

Příběh nelze ztotožnit s fabulí ruských formalistů. Příběh mají také „světy ze slov“, jejichž obsahové jádro postrádá epický kompoziční půdorys, jako např. otázka, dialog, úvaha nebo kázání v rámci mluvního dorozumívání a vědecká díla nebo lyrická díla v rámci literárního dorozumívání. K příběhu mohou dospět všechny dorozumívací procesy, všechny druhy dorozumívání, včetně např. gesticko-mimického dorozumívání (I.B.2.1.1.8.), hudebního dorozumívání (I.B.4.7.) nebo výtvarného dorozumívání (I.B.6.1.).⁴³

Příběhy chované v tajemných, často obtížně dostupných databázových systémech myslí lze oživovat a přetvářet v dalších, následujících komunikačních aktivitách — v myšlení a v nových dorozumívacích procesech, odehrávajících se ve „světech ze slov“, tzn. v procesech vyprávění a naslouchání nebo psaní a čtení, představujících základní formy jazykové komunikace. Příběhy se uchovávají (a zřejmě i rodí) zásluhou vypravěčských prostředků a postupů, zásluhou **gramatiky vyprávění** (II.A.3.2.8.),⁴⁴ která obsahuje uspořádané vypravěčské prostředky a postupy a kterou se pokouší postihnout teorie vyprávění (naratologie).⁴⁵

Příběh se ovšem může stát námětem či obsahem také např. výtvarného díla, pantomimy nebo němého filmu, tzn. manifestů a produktů jiných, nejazykových druhů dorozumívání. Výsledky tohoto komunikativního jednání lze opět transformovat do podoby příběhu prostřednictvím adaptací jako specifické formy uměleckého dorozumívání, které mohou mít podobu „světů ze slov“ i jiných dorozumívacích aktivit.⁴⁶ **Dorozumívání prostřednictvím reprodukování dorozumívání** (I.B.8.) je dorozumívací oblastí, která se na konzervování a transport lidského dorozumívání, a tedy

---

„fabule“ je zde vymezena jako jednotný systém časových a přírodních událostí, jako „souhrn událostí a jejich vzájemných vnitřních souvislostí“, zpracovaných v díle, a „syžet“ jako „umělecky konstruované rozmístění událostí v díle“ (Tomaševskij, Boris: *Teorie literatury*. Lidové nakladatelství, Praha 1970, s. 125 a 127). Srov. dále Šklovskij, Viktor: *Teória prózy*. Tatran, Bratislava 1971, *Ako súvisia postupy stavby sujetu so všeobecnými stylistickými postupmi*, s. 27–57.

⁴³ Srov. oddíl 8.1.2. *Rejstřík lidského dorozumívání*.

⁴⁴ Srov. (II.B.4.10.) znalost gramatiky vyprávění.

⁴⁵ K nejvýznamnějším představitelům této disciplíny je poéťán Franz Stanzel, autor prací *Die typischen Erzählsituationen im Roman (Dargestellt an Tom Jones, Moby Dick, The Ambassadors, Ulysses u. A. Braumüller, Wien — Stuttgart 1955)* a *Theorie des Erzählens* (1979; čes. *Teorie vyprávění*. Odeon, Praha 1988), a Gérard Genette, autor práce *Discours du récit*, která vyšla jako závěrečný, III. svazek autorova díla *Figures* (Éditions du Seuil, Paris 1972).

⁴⁶ Viz oddíl 8.1.2. *Rejstřík lidského dorozumívání*, položky (I.B.5.) dorozumívání v rozšířeném diskontinuální kontinuílním časoprostoru a (I.B.7.) rozšířený časoprostorový distanční dorozumívání.

i příběhů, specializuje. Příběh kteréhokoli typu dorozumívání je možné nejnadhěji zakonzervovat v útvarech ústní slovesnosti anebo v literárních textech; ty se poté mohou stát opět zámkou k jiným synkretickým formám komunikace.

Příběh existuje současně na syntagmatické i paradigmatické ose lidského dorozumívání. Představuje jednak syntagmatickou osu lidského dorozumívání, tzn. sleduje časovou linii probíhajícího lidského komunikativního jednání („světů ze slov“ apod.), jednak se stává paradigmatickou osou lidského dorozumívání, neboť funguje (v podobě tzv. konceptů světa)⁴⁷ jako položka zkušenostních světů a základní stavební jednotka individuálních duchovních světů. To je také důvod, proč **kompetence příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu** (II.B.3.1.) a **kompetence duchovních světů** (II.B.3.), které jsou určeny znalostmi konceptů světa, zcela nepostrádají syntagmatickou orientaci.

Duchovní světy nejsou přehlédnutelné z jednoho bodu, nejsou zachytitelné v jediném příběhu, tzn. uzavřeným komunikačním aktem — „světem ze slov“. Duchovní světy a kompetence individuálních duchovních světů lze ve „světě ze slov“ představit pouze s jistou aproximací, nikoli jako vyčerpávající celek. Instituce individuálního duchovního světa je totiž mocnější, bohatší a rozprostraněnější než kterýkoli jednotlivý „svět ze slov“ a příběh. V nejlepším případě lze **individuální duchovní svět** zachytit jako deduktivně konstruovaný „systém“ akceptovaných, popř. preferovaných kulturních norem a kulturních hodnot. Do „světa ze slov“ se tento systém může transformovat jen zčásti, a to i za předpokladu, že získá podobu např. žánru zpovědi, vyznání, traktátu sumarizujícího poznatky o lidském světě, nebo učebnice. Žánrově mají duchovní světy zřejmě nejbliže k encyklopedii, cenzurované z pozic apriorních hodnotových preferencí.

Individuální duchovní světy představují — na rozdíl od „světů ze slov“ — spíše stav než proces, jsou základnou, zpětnou vazbou a autoritou vzhledem ke konkrétním, odehrávajícím se „světům ze slov“, ale také jiným typům komunikativního jednání člověka. Individuální duchovní světy se jeví jako idiolekty kultury, projektující se do komunikativního jednání člověka. „Světy ze slov“ jsou naopak komunikativním jednáním oživujícím, organizujícím a ve velké časové perspektivě také budujícím (pomocí příběhů) duchovní světy. „Světy ze slov“ fungují ovšem současně také jako

---

⁴⁷ Viz oddíl 2.5. *Koncepty světa jako příběhy tvořené a konzervované ve „světech ze slov“ a 8.2. Rejstřík předpokladů lidského dorozumívání.*

firmy transportující části či položky jednotlivých duchovních světů (mezi jinými také jejich hodnoty a normy) do budoucnosti.

Duchovní světy, do nichž se ukládají vybrané příběhy jako produkty a zkušenosti lidského jazykového i nejazykového komunikativního jednání, ani „světy ze slov“ nezakládají předmětný svět (např. prostřednictvím intence, slova, příběhu nebo zkušenostního světa) a rovněž předmětný svět nenabízí důkazy pro existenci světa duchovního. Instituci duchovního anebo předmětného světa nezakládá ani lidské poznávání, i když gnoseologické jednání (poznávání) se v nejedné teorii (tzn. v koherentních, obvykle textově přesně určených „světech ze slov“) stává konstrukčním prvkem konceptu přírody — externího fyzického (předmětného) světa (II.A.2.3.1.2.4.). Je tomu tak proto, že duchovní světy i koncepty předmětného světa se jeví spíše jako důsledek, produkt rozvinutého komunikativního jednání člověka než jako zrcadlový odraz vnějšího či vnitřního světa.

Poznávání (I.A.4.), které představuje svébytnou formu lidského komunikativního jednání, se projevuje jako budování nových „světů ze slov“ nad splývajícím, obtížně odlišitelným universem předmětného a zkušenostního světa anebo nad třídou existujících „světů ze slov“ sedimentovaných v podobě příběhů do individuálních duchovních světů. Nové poznání jako výsledek procesu poznávání zřejmě nevyplývá pouze z bezprostředního poznávání vnějšího (předmětného) světa, ale především z poznávání interpretace / rozumění (I.A.12.) a hodnocení (I.A.13.) příběhů chovaných ve „světech ze slov“ a zkušenostních světech. Poznání se ukrývá do „světů ze slov“, do zkušenostních světů a zprostředkovaně pomocí příběhů do duchovních světů, má metatextovou podobu, tedy podobu příběhů vybudovaných nad jinými „slovy ze slov“. Všechny příběhy žijící v lidské mysli (paměti) tvoří položky zkušenostního světa, avšak pouze některé z nich slouží ke stavbě individuálních duchovních světů.

Poznávání lze pokládat za důležitou dynamizující složku lidského dorozumívání, určovaného „vůlí ke smyslu“. Hlavním cílem poznávacích aktivit, zahrnujících vědecký výzkum, ale také intuici, introspekci nebo spirituální meditaci, je shromáždit podněty pro nové, atraktivní „světy ze slov“. „Světy ze slov“ vznikají na hraně duchovních světů dorozumívajících se subjektů. Výuka a studium je oživováním (legalizovaných, ale také diskriminovaných) příběhů zakonzervovaných do „světů ze slov“. **Vzdělávání** (I.C.7.) totiž nabízí jednotlivci ilustrativní zkratku cesty poznávání, kterou lidstvo dorozumívající se pomocí „světů ze slov“ a příběhů obsáhlo a které ukrylo do zkušenostního světa a duchovních světů.

Příběh je elementárním a současně nejdůležitějším výsledkem a prostředkem lidského dorozumívání. Pomocí příběhů lidé tvoří, přetvářejí a torzovitě vyjadřují svůj duchovní svět. Vznik a trvání příběhů a duchovních světů však předpokládá podporu ze strany „světů ze slov“, uváděných v život dorozumívajícími se subjekty. „**Světy ze slov**“, i když jsou také nástrojem konfrontací, umožňují dorozumívajícím se subjektům žít vedle sebe; vykazují stejně konstrukční jako destruktivní charakter.⁴⁸ „Světy ze slov“ propagují duchovní světy dorozumívajících se subjektů, a pokud se shodují a doplňují, směřují k zakládání duchovních konfederací, které lze rovněž uložit do „světů ze slov“ a jejich příběhů.

2.4. Komunikační kompetence čili základní danosti, bariéry a limity lidského dorozumívání

Předpoklady lidského dorozumívání lze posuzovat jednak z pozice pragmatických předpokladů komunikace (II.A.), tzn. z pozice obecných, bezpodmínečně nutných předpokladových složek komunikačních procesů (subjektů komunikace — II.A.1., komunikačního prostoru — II.A.2. a znakových systémů / kódů — II.A.3.), jednak z hlediska konkrétních dorozumívajících se subjektů. Z hlediska dorozumívajících se subjektů se oblast předpokladů lidského dorozumívání jeví jako množina komunikačních kompetencí (II.B.).

Některé komunikační kompetence jsou vrozenými danostmi, jiné jsou záležitostmi domluvy (výchovy, vzdělání), která se může rodit také z předsudků, omylů, problematických postulátů. Komunikační kompetence (i pragmatické předpoklady dorozumívání) se jeví jako danosti, bariéry anebo limity komunikativního jednání. O jejich klasifikaci se v gnoseologicky optimistické úvaze o možnostech lidského poznání, nabídnuté v knize *Nové organon* (*Novum organum*, 1620), pokusil Francis Bacon. Za vrozené omyly označil „idoly rodu“, dále pojednal o „idolech jeskyně“ — omylech člověka jako jednotlivce, o „idolech tržiště“ — omylech způsobených jazykem a o „idolech divadla“ — omylech teorií.⁴⁹

⁴⁸ Společenské (náboženské, vzdělávací, politické, masmediální...) instituce se pokoušejí unifikovat chování a projevy „světů ze slov“. Jedno řešení, legitimizované politickou praxí totalitních režimů, navrhl George Orwell v románu *1984* (orig. *Nineteen Eighty-Four*, 1948, řes. Naše vojsko, Praha 1991); pokusil se zde vytvořit jazyk („newspeak“), ve kterém by nebylo možné páchat myšlenkové zločiny. Tento oficiální jazyk Oceánie byl konstruován tak, aby neumožňoval vybudovat ze slov jiný svět než ten, jaký si přál Velký bratr a jeho Ministerstvo pravdy.

⁴⁹ Bacon, Francis: *Nové organon*. Svoboda, Praha 1974, s. 95–118.

Oblast komunikačních kompetencí dorozumívajících se subjektů je bohatě diferencovaná. Dorozumívající se subjekty disponují značným množstvím odlišených vrozených a měnících se, získávaných schopností, dovedností a znalostí, které určují anebo alespoň ovlivňují lidské dorozumívání. Komunikační kompetence člověka, na něž od poloviny šedesátých let obracela pozornost generativní gramatika Noama Chomského (nar. 1928),⁵⁰ jsou dosud popsány kuse a nesoustavně. Jejich identifikace, deskripce a systematizace přináší prohloubený pohled na lidské dorozumívání. Tyto kompetence fungují — obdobně je tomu v případě pragmatických předpokladů komunikace — jednak jako množina nezbytných předpokladů dorozumívání, jednak jako paradigmatická osa lidského dorozumívání.

Komunikační kompetence (II.B.) jsou variabilním kapitálem na burze lidského dorozumívání. Jeho hodnota je dána průnikem a kompatibilitou komunikačních kompetencí jednotlivých dorozumívajících se subjektů. Komunikační kompetence nejenže umožňují člověku, aby sděloval jiným lidem své pocity, zkušenosti, myšlenky a představy, ale aby současně přejímal a využíval zkušenosti svých předků, aby přijímal poselství (normy a hodnoty) domácího kulturního vývoje, ale také vzdálených civilizací a jejich kulturních oblastí.

Komunikační kompetence mysli (II.B.1.) představují výchozí položky z oblasti komunikačních kompetencí. Jsou dány faktem existence člověka jako subjektu komunikace a jako komunikační potence (II.A.1.), tzn. vlastnostmi či funkcemi mysli, které jsou zcela nezbytné k provozování komunikace. Tyto vlastnosti či funkce jsou značně rozrůzněné. Jednotlivé dorozumívající se subjekty disponují odlišnými komunikačními schopnostmi — odlišnou kompetencí „vůle ke smyslu“ (II.B.1.1.), smyslového vnímání (II.B.1.2.), myšlení (II.B.1.3.), poznávání (II.B.1.4.), paměti (II.B.1.5.), odlišnou kompetencí volní regulace (II.B.1.6.), odlišnou kompetencí učit se (II.B.1.7.), odlišnou kompetencí subjektivity (II.B.1.8.), imaginace (II.B.1.9.), intuice (II.B.1.10.), odlišnou kompetencí emocionálního prožívání (smyslově vnímaných, imaginací představovaných apod.) skutečností (II.B.1.11.), odlišnou kompetencí interakčních schopností (II.B.1.12.), odlišnou kompetencí interpretace či rozumění (II.B.1.13.), odlišnou kome-

⁵⁰ Noam Chomsky — na rozdíl od stoupců lingvistického behaviorismu (srov. 1. kapitulu, pozn. è. 25) — pokládal jazyk za mentální dispozici, která je vrozenou daností člověka (jako např. orgán ruka) a jejíž schopnosti se (obdobně jako u rukou) používáním stupňují. Tyto vrozené jazykové danosti označil N. Chomsky termínem „kompetence“, jazykové jednání termínem „performace“ (viz 1. kapitulu, pozn. è. 45; srov. dále Ch., N.: *Language and Mind*. Harcourt, Brace and World, New York ²1972, rozš. vyd., 1. vyd. 1968).

tencí hodnotit (II.A.1.14.), rozhodovat (II.B.1.15.) anebo (u)věřit (II.B.1.16.).

Obdobně diferencované jsou **kompetence příslušnosti (dorozumívajících se subjektů) ke společnosti lidí** (II.B.2.), tzn. příslušnosti dorozumívajících se subjektů k lidskému tělu, k historickému časoprostoru, k etnickému či národnímu celku, ke kulturní oblasti, popř. k roli v komunitě. Také tato oblast kompetencí je paralelou k oblasti pragmatických předpokladů komunikace. Jejich půdorys je dán komunikačním prostorem jako pragmatickým předpokladem typu společenství dorozumívajících se subjektů (II.A.2.2.).

Kompetence příslušnosti (dorozumívajících se subjektů) ke společnosti lidí jsou dány např. **kompetencemi lidského těla** (II.B.2.1.), tzn. skutečností, že dorozumívající se subjekty obývají těla — muže, ženy, dítěte, starého člověka, zdravého, nemocného, tělesně postiženého nebo duševně nestandardního jedince apod. Pak lze mluvit o kompetenci muže (II.B.2.1.1.), ženy (II.B.2.1.2.), dítěte (II.B.2.1.3.), starého člověka (II.B.2.1.4.), popř. jiných lidských těl.⁵¹ V rámci této oblasti lze rozlišit kompetence, které vyplývají z faktu, že dorozumívající se subjekty mají zkušenosti s určitým „přírodním“ prostředím (**kompetence geografické lokality** — II.B.2.3.) a určitou dobou (**kompetence historické doby** — II.B.2.4.).

Kompetence příslušnosti (dorozumívajících se subjektů) ke společnosti lidí jsou dále vázané na zkušenosti a vědomosti určité etnické skupiny (**kompetence etnické příslušnosti** — II.B.2.5.), určité náboženské skupiny (**kompetence náboženské příslušnosti** — II.B.2.6.), určité kulturní oblasti (**kompetence příslušnosti ke kulturní oblasti** — II.B.2.7.), určitého národa nebo národnostního celku (**kompetence národní příslušnosti** — II.B.2.8.), určité společenské zájmové vrstvy anebo skupiny (**kompetence názorové / politické příslušnosti** — II.B.2.9.). Komunikační kompetence vyrůstají dále např. ze zkušeností vyplývajících z konkrétního společenského postavení dorozumívajících se subjektů. Jejich rozsah je obrovský. **Kompetence společenského postavení** (II.B.2.10.) jsou představovány znalostmi, dovednostmi a zkušenostmi, získanými v rolích, které se člověk naučil hrát, např. roli syna, dcery, sirotka, matky, otce, otroka, lovce, náčelníka, šamana, bojovníka, nevolníka, šlechtice, řemeslníka, obchodníka, učitele apod.

⁵¹ Jde o řadu rolí, které se člověk v průběhu své komunikační existence naučil hrát. Ke kompetencím lidského těla patří např. bohatě diferencované kompetence bisexuální a homosexuální orientovaných jednotlivců anebo tělesně postižených a psychicky nestandardních jednotlivců.

Komunikační subjekty, s nimiž se lidé dorozumívají, nemusí být vždy lidského rodu. Mohou to být živočichové, např. domácí nebo divoká zvířata. Pokud chce člověk navázat dorozumívání s živočichy, musí být s komunikačními **kompetencemi živočichů** (II.B.2.2.1.) obeznámen. Komunikační vstřícnost je oboustranná. Zvířata se učí dorozumívát se s člověkem — ve „vzdělávacím“ programu domestikace či výcviku, ale i mimo něj. Existují dokonce pokusy naučit zvířata používat jazykový znakový kód.⁵²

Člověk vstupuje do dalších, zásadně odlišných komunikačních procesů. Jeho komunikačním „partnerem“ může být dále jeho životní prostředí. Lidské **orientační neintersubjektové časoprostorové dorozumívání** (I.B.1.) je založeno mj. na mentálním komunikativním jednání (I.A.) typu „vůle ke smyslu“ (I.A.1.), vnímání (I.A.2.) nebo poznávání (I.A.4.). Probíhá časově kontinuálně za podpory nejazykových znakových kompetencí (II.B.5.) — napomáhá člověku jako dorozumívajícímu se subjektu identifikovat předmětné skutečnosti a orientovat se v komunikačním časoprostoru.

Komunikačními partnery se člověku stávají rovněž umělé, snové nebo metafyzické subjekty. V těchto situacích dochází např. k dorozumívání s integrovanými komunikačními systémy (I.B.2.1.4.) anebo ke snovému (I.B.2.2.1.), spirituálnímu (I.B.2.2.2.) a psychedelickému (I.B.2.2.3.) dorozumívání. Pokud se lidé dorozumívají s interakčními komputerovými programy anebo s tzv. inteligentními („mluvícími“) předměty, probíhá toto dorozumívání v reálném kontinuálním časoprostoru (I.B.2.1.4.). V realitě snu, v psychedelické či ve virtuální realitě, tzn. při dorozumívání ve fiktivním kontinuálním časoprostoru (I.B.2.2.), ale zřejmě i při dorozumívání v reálném kontinuálním časoprostoru (I.B.2.1.3.) se člověk setkává s metafyzickými bytostmi a entitami. Člověk — bez ohledu na to, zdali tyto bytosti konstruuje anebo poznává — předpokládá, že mají specifické „znalosti“ a „schopnosti“, tzn. počítá s **kompetencemi jiných bytostí** (II.B.2.2.).

Základní položkou z oblasti **kompetencí zkušenostních světů** (II.B.3.) jsou kompetence příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu (II.B.3.1.), založené mj. na kompetencích osvojených kulturních norem a hodnot (II.B.3.1.1.) a na kompetencích znalosti konceptů světa (II.B.3.1.2.), a kompetence (individuálních) duchovních světů (II.B.3.2.). Dalšími základními položkami z oblasti komunikačních kompetencí dorozumívajících se subjektů (II.B.) jsou **jazykové (mluvní a literární) kompetence** (II.B.4.) a **nejazykové znakové kompetence** (II.B.5.).

⁵² Srov. Terrace, Herbert S.: *Šimpanz Nim*. Mladá fronta, Praha 1985; viz dále 1. kapitolu, pozn. è. 46.

Mezi mluvní a literární kompetence patří např. **schopnost vyslovovat slova** (II.B.4.1.1.) příslušného jazyka, tedy produkovat **řeč**,⁵³ dále **schopnost psát, číst a rozumět písmu** (II.B.4.1.2.), tedy produkovat **literární text**,⁵⁴ **schopnost užívat výrazových prostředků jazyka** (II.B.4.2.), **slovníku a konceptů slov** (II.B.4.3.). Dále k nim patří **znalost symbolických okruhů** (II.B.4.4.), **metaforické tradice** (II.B.4.5.) a řady dalších schopností a znalostí.⁵⁵

Integrující silou lidského chování jsou kulturní paradigmaty konkrétních kulturních oblastí a konkrétních údobí. **Kulturní paradigmaty** (II.A.2.3.1.) fungují jako předpokladová, normativní společenská instituce vzhledem k celku kultury i k jednotlivým komunikativním aktům. Dorozumívající se subjekty získávají faktem příslušnosti ke konkrétnímu kulturnímu paradigmatu komunikační kompetence. Ke komunikačním kompetencím znalostního typu se dorozumívající se subjekty dopracovávají prostřednictvím komunikativního jednání. Komunikační kompetence v tomto ohledu jsou výsledky komunikativního jednání, které sedimentovaly do individuálních duchovních světů.

Komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů (II.B.), tzn. komunikační kompetence mysli (II.B.1.), kompetence příslušnosti (dorozumívajících se subjektů) ke společnosti lidí / jiných bytostí (II.B.2.), kompetence zkušenostních světů (II.B.3.) čili kompetence příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu (II.B.3.1) a kompetence duchovních světů (I.B.3.2.), jazykové znakové (mluvní a literární) kompetence (II.B.4.) a nejazykové znakové kompetence (II.B.5.), umožňují podle okolností lidské dorozumívání, ale také je problematizují anebo dokonce je znemožňují. Komunikační kompetence představují integrující složky dorozumívání, ale současně také jeho limity a bariéry.

2.5. Koncepty světa jako příběhy tvořené a konzervované ve „světech ze slov“

K nejbohatším a současně nejdiferencovanějším komunikačním kompetencím dorozumívajících se subjektů patří generální **kompetence zkušenosti**

⁵³ **Øeè** chápu v těchto souvislostech úzce jako předpokladovou vrstvu mluvní komunikace: posloupanost artikulovaných zvuků. **Øeèová promluva** je kategorií širší platnosti, představuje øeèový komunikát, množinu „konkrétních systémů vytvořených z určitých prvků podle určitých pravidel“ (Solncev, Vadim M.: *Systém a struktura v jazyce*. Academia, Praha 1981, s. 56).

⁵⁴ Srov. oddíl 4.1. *Text — pevný bod ve vesmíru slova*.

⁵⁵ Viz dále oddíl 8.2. *Rejstřík předpokladů lidského dorozumívání*, položky (II.B.) komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů.

nostních světů (II.B.3.), určené **kompetencemi příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu** (II.B.3.1.) a **kompetencemi (individuálních) duchovních světů** (II.B.3.2.). Do rámce příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu spadají **kompetence osvojených kulturních norem a hodnot** (II.B.3.1.1.) a **kompetence znalosti konceptů světa** (II.B.3.1.2.). Kompetence znalosti konceptů světa, konceptů poslání člověka, životního teritoria, vzniku světa... (II.B.3.1.2.1., ...), prezentují a systematizují danosti (fakta) lidského (předmětného, zkušenostního i duchovního) světa. Představují znalostní předpoklady dorozumívání, tzn. znalostní komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů.

Dorozumívající se subjekty mají **koncepty světa** k dispozici v podobě **příběhů**, které vznikají a ožívují se v průběhu komunikativního jednání v jejich myslích. Koncepty světa se ukládají do duchovních světů⁵⁶ a chovány jsou rovněž v paměťových registrech kultury — v ústní slovesnosti, náboženských obřadech, společenských rituálech, vzdělávacích praktikách, umělecké tradici, filozofické, vědecké a krásné literatuře. Koncepty světa mají delší dobu trvání než konkrétní dorozumívající se subjekty. Koncepty světa přežívají své konkrétní nositele, dorozumívající se subjekty, díky neuzavřenému, permanentně probíhajícímu, opakujícímu se komunikativnímu jednání člověka, jehož pravidlům se lidé od sebe navzájem učí a jehož výsledky si přivlastňují. Procházejí dějinami a ukládají se do kulturních monumentů. Jejich příběhy zakládají panství idejí, hmoty, věcí, rozumu, myslí anebo slova.

K dorozumívání je zapotřebí značného množství znalostních kompetencí — příběhů. A to již na úrovni jednoslovných výroků (vět), užitých v jazykové komunikaci. Kolik znalostních kompetencí např. předpokládá pochopení věty: „Skutečnost, že se Logos stal člověkem, se v biblické antropologii nazývá ‚vtělením‘ (Jan 1, 14)“.⁵⁷ Je třeba znát nejen slovníkové významy slov obsažených v této větě, včetně významu slova řeckého původu „logos“ a významu křesťanského termínu „vtělení“ (lat. *incarnatio*), ale také např. příběhy antických filozofů, ve kterých „logos“ vystupoval jako hrdina (filozofické explikace), (biblický) příběh Ježíše Krista a jeho teolo-

⁵⁶ Kognitivní psycholingvistika v daných souvislostech používá kategorii „mentální encyklopedie“, kterou vymezuje jako „souhrn znalostí a vědomostí, které jedinec nashromáždil v průběhu svého života za pomoci všech percepčních systémů, jako model světa v lidském mozku“ (srov. Nebeská, Iva: *Úvod do psycholingvistiky*. Nakladatelství H&H, Praha 1992, s. 69). Srov. dále Dragomirecký, Andrej: *Informační teorie psychiky*. Stratos, Praha 1994.

⁵⁷ Srov. Rahner, Karl – Vorgrimler, Herbert: *Teologický slovník*. Zvon, Praha 1996, s. 347.

gické interpretace, příběh, který identifikuje adresu „Jan 1, 14“, tedy příběh zvaný *bible*, a nepochybně řadu dalších příběhů, které zastřešuje a sjednocuje (*současná*) *biblická antropologie*.

Svět je čitelný, jeví se jako text,⁵⁸ pokud jsou k dispozici koncepty světa. „Nečitelnost“ mnohých kulturních monumentů prehistorického období,⁵⁹ ale také monumentů vzdálených kulturních oblastí a „divů světa“⁶⁰ je argumentem pro tvrzení, že na vytváření kulturních paradigmat, hodnot a norem, a tedy duchovních světů a konceptů světa, se vždy podstatnou měrou podílejí „světy ze slov“. Koncepty světa nejsou imunní vůči historickému času. Nové koncepty světa vznikají, staré se z procesu komunikace vytrácejí, jsou zapomenuty. V průběhu času se mění jejich postavení na žebříčku popularity; mění se míra jejich účasti na budování kolektivních a individuálních duchovních světů, a tedy i skutečnost, zdali jsou vnímány jako dobově reprezentativní, anebo okrajové.

Sémiotický prostor „světů ze slov“ je vždy napojen na řadu více nebo méně skrytých textů či promluv, a to prostřednictvím citátů, aluzí, parafrází, ale také prostřednictvím jednotlivých klíčových konceptů slov (II.A.3.2.4.) vytvářejících uzavřené symbolické okruhy.⁶¹ Tyto prostředky, odkazující k různorodým konceptům světa, se jeví jako návěští, která lze snadno přehlédnout, anebo jako nepatrné části ledovcového útvaru vyčnívajícího nad hladinu metatextové komunikace.

Koncepty světa, ukládající se do duchovních světů jako příběhy, představují paradigmatickou osu lidského dorozumívání, která organizuje archív historické paměti. V jednotlivých historických obdobích vždy existovaly vedle sebe podobné i značně odlišné a také vylučující se koncepty světa. Některé z nich se výrazně prosadily na veřejnosti — v dobově reprezentativních typech komunikativního jednání, jiné byly pokládány za revizionistické, heretické nebo archaické. Určité manifestace či rezultáty komunikativního jednání se staly v dané kulturní oblasti v jistém historickém období populární (v křesťanské kulturní oblasti např. *bible* a v jejím rámci „desate-

⁵⁸ Otázkami, do jaké míry je svět čitelný sám o sobě a do jaké míry je tato „čitelnost“ (*Lesbarkeit*) výrazem lidské touhy svět popsat, a tím pádem jej učinit čitelným, se zabývá Hans Blumenberg v knize *Die Lesbarkeit der Welt* (Suhrkamp, Frankfurt am Main 1981).

⁵⁹ Srov. např. Malina, Jaroslav — Malinová, Renata: *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*. Svoboda, Praha 1991.

⁶⁰ Srov. Westwoodová, Jennifer: *Atlas záhadných míst. Nevysvětlitelná posvátná místa, symbolické krajiny, starověká místa a ztracené země světa*. Knižní klub, Praha 1994.

⁶¹ Srov. oddíl 2.7.4. *Dva způsoby katalogizace symbolů — v symbolických okruzích a v příbězích*.

ro božích příkázání“), jiné naopak byly z veřejného života vytlačovány a tabuizovány (v křesťanské kulturní oblasti např. antické a pohanské polyteistické mýty).

V duchovních světech se stabilizovaly mj. představy o tom, že lidé mají nadindividuální povinnosti (**znalost konceptů poslání člověka** — II.B.3.1.2.1.) vzhledem k univerzu, transcendentnu, lidskému rodu, společnosti, dějinám, rodině apod. V anticko-křesťanské kulturní oblasti se v antické době prosadila např. role zvaná *zoon politikon* (tvor společenský) a *homo faber* (člověk strůjce), ve středověku role *křesťan*, v osvícenství role *občan*, v českém národním obrození role „*hloupý Honza*“ nebo *národní buditel*.

V duchovních světech se dále sjednocuje představa o tom, jaké lidé teritorium obývají a jak je toto teritorium začleněno do univerza (**znalost konceptů životního teritoria** více nebo méně reflektujících universum — II.B.3.1.2.2.). Tímto teritoriem může být např. čínská *Říše středu*,⁶² křesťanské *údolí strasti* jako předstupeň k věčnému životu nebo *planeta Země*, univerzem může být *nadpozemský svět idejí*, *království boží* nebo *konečný* či *nekonečný vesmír*. Zde se také rodí příběh o tom, za jakých podmínek vznikl a existuje předmětný, zkušenostní a duchovní svět. V daném případě lze předpokladové kompetence chápat jako **znalost konceptů vzniku světa** (II.B.3.1.2.3.), **konceptů přírody — externího fyzického světa** (II.B.3.1.2.4.), **konceptů psychiky — interního mentálního světa** (II.B.3.1.2.5.), **konceptů ideálního (spirituálního a duchovního) světa** (II.B.3.1.2.6.), **konceptů zkušenostního světa** (II.B.3.1.2.7.), **konceptů člověka a jeho vzniku** (II.B.3.1.2.8.). Počet konceptů světa, na jejichž vzniku se podílejí složitě propojené „světy ze slov“, je obrovský. Tato konceptotvorná aktivita je projevem snahy budovat a obsáhnout nevyčerpatelně členitý lidský svět.

Reprezentativní koncepty světa jsou přejímány a respektovány většinou účastníků dobových „světů ze slov“. Z vazalství reprezentativních konceptů světa se vymaňují zakladatelé, vynálezci, novátoři, heretici a revizionisté. Ovšem i neakceptované, nereprezentativní koncepty světa fungují jako zpráva o stavu kolektivního duchovního světa a jako komunikační kompetence.

Koncepty světa se mění v čase — nejčastěji podle diktátu vrtkavé moci, víry, vědy nebo módy; představují soubor možností, které jsou od okamžiči-

⁶² Název „*Říše středu*“ pro zemi Ťung-kuo, tedy název implikující význam *střed světa*, pochází z prehistorických období čínské kultury a je zřejmě výrazem pocitu kulturní nadřazenosti ěidanů nad barbarským obyvatelstvem okolních území (srov. Böttger, Walter: *Kultura ve staré Ěíně*. Panorama, Praha 1984, s. 24).

ku vzniku napořád k dispozici. Záleží na tom, zdali se lidé domluví např. na geocentrickém, anebo heliocentrickém kosmu, na vzniku druhů aktem Božího stvoření, anebo přirozeným vývojem, na rovnosti, anebo nadřazenosti ras a národností (**znalost konceptů ras a národností** — II.B.3.9.), pohlaví, věkových skupin (**znalost konceptů vztahů mezi lidmi** — II.B.3.10.) či sociálních vrstev (znalost konceptů místa člověka ve společnosti — II.B.3.11.). Znalost konceptů dějin (II.B.3.12.) funguje v moderní době jako terénní úprava nepřehledných konceptů světa a kulturních paradigmat.

Člověk se rodí do jisté doby a zeměpisné šířky a délky a společenské vrstvy. Tato skutečnost podstatně určuje jeho komunikační kompetence, tzn. určuje, které koncepty světa si může osvojit a které vytvořit. To, jak jsou konkrétní koncepty světa vnímány a co z nich vyplývá, není ovšem jednou provždy dáno, ale mění se, stejně jako se mění kultura a její interpretace a s ní průběžně představa o reprezentativních konceptech světa.

Kulturní paradigmata a jeho změny normují konkrétní komunikativní akty člověka, a tedy i koncepty světa, k nimž v procesu dorozumívání dospívá. Tyto společenské instituce určují jízdní řád jazykové komunikace. Stanovují mj. také způsob, jak se v rámci jednotlivých „světů ze slov“ mají užít jednotlivé slovní výrazy (slova), definující a spoluzakládající koncepty světa. V rámci jednotlivých konceptů světa, zejména ve vzdálených časových údobích anebo kulturních oblastech, mohou být značně odlišně vymezovány základní kategorie lidského světa.⁶³ Odlišně mohou být postulovány dokonce i principy myšlení anebo kategorie času a prostoru, které se jeví na první pohled jako univerzální a obecně závazné skutečnosti.

V evropské kulturní oblasti jsme si zvykli na řadu skutečností, např. myslet v kauzálních řetězcích, vzpomínat na minulost a projektovat své sny do budoucnosti. To ovšem nejsou jediné možné principy, z nichž vycházejí a na nichž mohou být vystaveny koncepty světa.⁶⁴ Nejpřesvědčivěji to dokládají kanonické náboženské texty, ale rovněž umělé pohádky anebo díla science-fiction. Avantgardní či současné alternativní umění (underground) lze chápat jako soustředěné hledání nových konceptotvorných možností.

Z hlediska dlouhé časové perspektivy „světy ze slov“ spolu s dalšími typy komunikativního jednání člověka určují podobu konceptů světa, indi-

⁶³ Srov. Blount, Ben G., ed.: *Language, Culture and Society. A Book of Readings*. Winthrop Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1974; Otten, Charlotte M., ed.: *Anthropology and Art. Readings in Cross-Cultural Aesthetics*. The Natural History Press, Garden City, New York 1971.

⁶⁴ Srov. např. Carroll, Lewis: *Alenka v kraji divů a za zrcadlem* (Albatros, Praha 1983; orig. *Alice's Adventures in Wonderland*, 1865; *Through the Looking Glass*, 1871).

viduálních duchovních světů a rovněž kolektivních kulturních paradigmat. Každý kopernikovský obrat ve filozofii, vědě i umění je důsledkem nalezení zásadně odlišných východisek pro budování nových konceptů světa. Změny lidského světa, např. v oblasti relativně stabilních rodinných vztahů,⁶⁵ jsou současně vždy také změnami konceptů světa a změny konceptů světa předpokladem změn kulturního paradigmatu.

Koncepty světa nejsou neměnné danosti, i když vytvářejí ve vztahu k jistému časovému údobí uzavřené, dominantní, mocenskými institucemi kontrolované světonázorové celky. Koncepty světa v podobě příběhů fungují v kolektivních duchovních světech (kulturních paradigmatech) jako obecné předpoklady dorozumívání. Současně v individuálních duchovních světech dorozumívajících se subjektů fungují jako komunikační kompetence, které obdobně jako kterýkoli jiný typ komunikačních kompetencí buď sbližují, anebo vzdalují a oddělují dorozumívající se subjekty. Koncepty světa nedokonale vyjádřené ve „světech ze slov“ jsou ovšem také sondou do topografie komunikativního jednání, zprávou o názorech konkrétních dorozumívajících se subjektů a o stavu kolektivního duchovního světa a kulturních paradigmat, tedy zprávou o stavbě babylónské věže, kterou si budují aktivní účastníci komunikace.

2.6. Koncepty slov jako paradigmatická osa příběhů

K nejdůležitějším komunikačním kompetencím patří jazykové znakové (mluvní a literární) kompetence (II.B.4.) a nejazykové znakové kompetence (II.B.5.). Oblast jazykových kompetencí se snaží postihnout **lexikografie** jako teorie popisující databázový soubor základních stavebních jednotek jazykového dorozumívání — slov. Oblast jazykových kompetencí dále vymezuje klasická **gramatika** (jako teorie popisující jazykový znakový systém),⁶⁶ **rétorika** (jako teorie výrazových prostředků řeči) a **poetika** (jako teorie výrazových prostředků literárního textu). **Stylistika** se jeví jako teorie postihující funkční verze jazykového znakového systému vzhledem k pragmatickým komunikačním předpokladům a kompetencím dorozumívajících se subjektů. V této i v následujících kapitolách bude problémům uvedených disciplín věnována soustavnější pozornost.

⁶⁵ Srov. Možný, Ivo: *Moderní rodina. Mýty a skutečnost*. Blok, Brno 1990, s. 63–86.

⁶⁶ „Gramatika připomíná střípek barevného sklíčka v celkové obrazné mozaice literárního díla. Skutečná barva každého z těchto sklíček nemusí být ani zdaleka taková, jaká se na obraze jeví.“ (Lichačev, Dmitrij Sergejevič: *Poetika staroruské literatury*. Odeon, Praha 1975, s. 200.)

Danou úvahu je třeba začít u slova — jako tradičně základní jednotky jazyka a u otázky, jakou roli v lidských dějinách sehrál jazykový výraz.

Je pravděpodobné, že člověka vyobcovalo z ráje nereflektované přírody **slovo**. Pomocí něho si také člověk vytvářel na zcela nových komunikačních základech specifické životní prostředí — jakousi aristotelovskou druhou přírodu neboli (hmotnou a duchovní) **kulturu**. Slovo, nikoli ovšem jako prvek jazykového znakového systému,⁶⁷ ale jako položka dorozumívacích procesů, jako atribut, aspekt a složka „světů ze slov“, se stalo součástí kultury. Tuto pozici získalo vedle jiných projevů a produktů komunikativního jednání vydělitelných z rámce kultury — gest, mimiky, neartikulovaných zvuků tónů, symbolů-věcí, výtvarných symbolů, znaků tvořících systém stravování, odívání, módy a také např. „způsobů, jak se člověk vyrovnává s časem, prostorem, materiály“.⁶⁸ Slovo se však stalo prvotním médiem kultury, na budování „světů ze slov“ jako projevu vrcholné lidské kreativity a komunikační aktivity závisí celá oblast kultury.

Ve „světech ze slov“, které žijí díky podpoře individuálních duchovních světů, se skrývají nejen paradigmatata a dějiny lidské kultury, ale také osudy jednotlivých slov. Paradigmatata lidské kultury jsou obsažena v sumě „světů ze slov“. Na nich lze také sledovat paradigmatické proměny kultury. Nejlépe je vyjadřují a sledují práce z oblasti dějin filozofie, vědy, umění a literatury, anebo — pokud vůbec práce tohoto typu vznikly — z oblasti dějin těchto historických disciplín.

Dějiny jazyka (i celé kultury) jsou ukryty ve „světech ze slov“. Osudy **jazykových znaků a konceptů slov** (II.A.3.2.4.) se pokoušejí zachytit historické mluvnice a výkladové a etymologické slovníky. Tuto problematiku však nevyčerpává stávající lexikografická ani encyklopedická literatura. Osudy konkrétních slov — absolutizujeme-li moment subjektivity u dorozumívajících se subjektů — jsou totiž stejně obsáhlé, jako je obsáhlý soubor všech jednotlivých promluv a textů, do nichž vstupují, a to ve všech jejich jednotlivých posluchačských či čtenářských realizacích. Těla „slov“ uchovávají stopy historických zkušeností člověka. Rovněž zapomenuté jazykové výrazy, obraty a fráze dokreslují obraz minulosti.⁶⁹

⁶⁷ Slovo jako stavební prvek (jazykového) znakového systému vymezil např. zakladatel sémiotiky Charles Sanders Peirce (srov. pozn. è. 74) a zakladatel jazykovědného strukturalismu Ferdinand de Saussure (srov. pozn. 87).

⁶⁸ Hall, Edward T.: *Beyond Culture*. Anchor Press — Doubleday & Company, New York 1981, s. 42.

⁶⁹ Srov. sborník studií *Slova a dijiny* (Academia, Praha 1980), které zpracoval „autorský kolektiv *Staroěeského slovníku* za přispění externích spolupracovníků“ (s. 327). Prostřednictvím analýzy archaického lexika je zde přiblížen duchovní svět staré české

Paměť (II.A.1.5.) jako komunikační potence člověka se projevuje a uplatňuje v oblasti konceptů slov (a konceptů světa). Koncepty slov vznikají a stabilizují se ve „světech ze slov“ — stávají se součástí labyrintu duchovního světa (postaveného pomocí „světů ze slov“) v mysli člověka. Slova jsou spjata s řadou konceptů. Do periferní paměti slov vstupuje značné množství skutečností. To se týká i tohoto textu, neboť také zde jsou slovům vnucovány méně obvyklé i nové, nestandardizované obsahy-významy. **Schopnost užívat slovníku a konceptů slov** (II.B.4.3.) a **schopnost užívat výrazových prostředků jazyka** (II.B.4.2.), kterými disponují dorozumívající se subjekty, patří k základním komunikačním kompetencím jazykového dorozumívání.

Konfrontační sémantika upozorňuje, že koncepty slov jsou vždy spjata s kulturními oblastmi, v nichž to či ono slovo, popř. ten či onen jazyk působí.⁷⁰ Za koncepty slov stojí (kolektivní) duchovní světy a společenská realita odlišných kultur. Odtud pramení rozdíly obsahů-významů také u slovních výrazů, které bývají v cizojazyčných slovnících anebo bilingvními subjekty prezentovány jako „ekvivalentní“. Láska např. není stejná v Japonsku a ve Francii, čest znamená něco jiného v Iráku a něco jiného v Anglii, práce v Německu je jiná než v Rusku. Proto také slovní výrazy, které tyto skutečnosti v jazycích daných oblastí vyjadřují, např. německé „Arbeit“ a ruská „рабо́та“ jsou spjata s jinými koncepty. Problémy jsou také s výrazy vztahujícími se k předmětnému světu.⁷¹ Literární překlad také z těchto důvodů vždy znamená v porovnání s originálem (a to i za předpokladu, že jej pořídí bilingvní autor originálu) značný komunikačně sémantický posun.⁷²

Koncepty slov i koncepty světa jsou spojeny s pamětí, ale týkají se odlišných úrovní jazykového dorozumívání. **Koncepty slov** ztělesňují paradigmatickou osu jedné z rovin „světů ze slov“, příběhů, zatímco **koncepty světa** představují paradigmatickou osu duchovních světů. V prvním případě

---

komunity v oblasti rodinného života, lékařství a léčitelství, vztahů ke krajině, kuchyni, módy, mezilidských vztahů, práce, válčení, práva a státu.

⁷⁰ Srov. Müller, Bernd-Dietrich, ed.: *Konfrontative Semantik*. Gunter Narr Verlag, Tübingen 1981.

⁷¹ Srovnání jazyků ukazuje, že existují disproporce mezi koncepty u slov základního slovního fondu. Např. koncept anglického slova „hand“, který znamená část ruky — *dlað s prsty a zápěstí*, není totožný např. s konceptem českého výrazu „ruka“ anebo konceptem výrazu „dakabo“ jihoamerického jazyka „Arawak“, které označují *horní končetinu* anebo *dlað s prsty, zápěstí a paži* (srov. Hickerson, Nancy Parrott: *Linguistic Anthropology*. Holt, Rinehart and Winston, New York — Chicago — San Francisco — Dallas — Montreal — Toronto — London — Sydney 1980, s. 107).

⁷² Srov. Popovič, Anton: *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Tatran, Bratislava 1975.

koncepty slov jsou paměti „světů ze slov“, v druhém případě koncepty světa jsou paměti kulturních paradigmat. Koncepty slov i světa jsou stavitelé labyrintu postaveného v mysli člověka a paměti kultury. Žijí díky „světům ze slov“. Setkávají se v duchovních světech, v nichž jako v babylónské věži zaznívají jazyky různých příběhů.

2.7. Znaky, znakové systémy a symbolické okruhy jako předpokladové paradigmatické osy lidského dorozumívání

2.7.1. Chování znaků v komunikačním prostoru

K podstatě lidské existence, kterou usměrňuje „vůle ke smyslu“, patří, že kterákoli jednotlivá složka lidského předmětného a zkušenostního světa se může stát komunikačním nástrojem — **znakem** (lat. signum, něm. Zeichen, franc. signe, angl. sign...).⁷³ **Slovo** v daných souvislostech představuje pouze jeden z četných druhů znaků.⁷⁴ Má však prominentní postavení, neboť může zastoupit, popř. popsat kterýkoli nejazykový znak. Konkrétně: slova mohou zastupovat, popř. popisovat nejazykové znaky (IV.B.2.) a koncepty nejazykových znaků, tzn. **čichové** (IV.B.2.1.), **chuťové** (IV.B.2.2.), **dotekové** (IV.B.2.3.), **vizuální nejazykové** (IV.B.2.4.), **akustické nejazykové** (IV.B.2.5.) nebo **synkretické znaky** (IV.B.2.6.).

Se „znaky“ a „slovy“ je nejčastěji spojován „symbol“. Teorie používala termínu „symbol“ pro označení velmi odlišných skutečností. Jednou byl „symbol“ pokládán za základní filozofickou kategorii, popř. stavěn na samý vrchol znakové hierarchie (E. Cassirer),⁷⁵ podruhé byl „symbol“ považován za synonymum pro jazykový znak (Ch. S. Peirce),⁷⁶ jindy sloužil jako

⁷³ Klasifikaci znaků nabízí oddíl 8.4. *Rejstřík znaků*.

⁷⁴ Dané stanovisko zaujímal již zakladatel sémiotiky Charles Sanders Peirce (1839–1914), jehož dílo bylo čtenářům zpřístupněno až posmrtně v *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* (Vol. I–VII. Harvard University Press, Cambridge 1931–1935). Podle jeho přesvědčení slovo nemá geneticky vyloučené postavení, neboť od pradávna žije v čteném, ale spořádaném společenství znaků. Ch. S. Peirce chápal znak jako relaci (znakovou situaci) mezi třemi složkami, které mají charakter funkcí: mezi nositelem znakové situace čili „reprezentamenem“, „objektem“, který je nositelem znakové situace označovan, a „interpretantem“, který není subjektivní, ale utvářejí jej všechny tři složky znakové situace (srov. Valenta, Lubomír: „Epistemologické aspekty symbolu.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Symbol v lidském vnímání, myšlení a vyjadřování*. Filozofický ústav ĚSAV, Praha 1992, s. 83–93).

⁷⁵ Srov. Cassirer, Ernst: *Filozofie symbolických forem*. I. *Jazyk*. Oikoymenh, Praha 1996.

⁷⁶ Ch. S. Peirce (srov. pozn. č. 74) rozlišuje podle vztahu znaku k označovaným „objektům“ tři druhy znaků: „ikony“, u kterých existuje vztah podobnosti mezi znakiem a označovaným „objektem“ (obrazy, fotografie, mapy...), „indexy“, u kterých existuje vztah vícné souvislosti mezi znakiem a označovaným „objektem“ (kouř, stopy v pís-

označení pro reálné předměty a akce plnící v procesu lidské praxe znakové funkce, nebo se stával základní kategorií ikonografické aktivity.⁷⁷ „Symbol“ byl ztotožňován také se specifickými znaky vědeckého jazyka,⁷⁸ s piktografickými znaky sloužícími k mezinárodní komunikaci,⁷⁹ s technickými piktografickými značkami, které se ocitají někde na rozhraní piktoqramů a symbolů vědeckého jazyka,⁸⁰ anebo výrazovými postupy krásné literatury.⁸¹

„Značky“ (např. \$, &, §) a „akronyma“ (např. ČSD, UK, IBM, AIDS) představují další základní funkční oblast pokrývanou výrazem symbol. Ani zde ovšem nejsou hranice přesně stanoveny. Tyto typy znaků jsou nově vytvořené výrazy, ale co do své konstrukce jsou pouze zkratkami existujících jazykových znakových jednotek.

Prostřednictvím „symbolu“ byl představiteli tzv. archetypální kritiky vymezován jungovský archetyp,⁸² a to jako vyčlenitelná jednotka jakéhokoli plánu literární struktury, „která spojuje jednu báseň s druhou, a tím pomáhá sjednocovat a integrovat naši literární zkušenost“.⁸³

Zdeněk Mathauser považuje „symbol“ za centrální a současně obecnou kategorii uměleckého vyjadřování a sdělování, což mu umožňuje modelovat uměleckou situaci jako „symbolový okruh“.⁸⁴ Za symbol označuje to, co považoval Paul Ricoeur ve svém díle *Živá metafora (La métaphore vive, 1975)* za „živou metaforu“, odlišnou od metafory ilustrativní, popisné, blízké

---

ku...), a „symboly“, kde vztah mezi znakem a „objektem“ je záležitostí konvence (většina jazykových znaků, symboly ve vidi...).

⁷⁷ Srov. Chevalier, Jean — Gheerbrant, Alain: *Dictionnaire des symboles*. Robert Lafont / Jupiter, Paris 1982; Lurker, Manfred: *Wörterbuch der Symbolik*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1988; Saitz, Robert L. — Cervenka, Edward J.: *Handbook of Gestures*. Mouton and Co. N. V. Publishers, Paris 1972.

⁷⁸ Srov. napø. znaky: +, =, ≤, *, %, H₂O.

⁷⁹ Srov. Klebe, Inge — Klebe, Joachim: *Die Sprache der Zeichen und Bilder. Eine populärwissenschaftliche Darstellung der optischen Aspekte der nonverbalen Kommunikation*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1989.

⁸⁰ Srov. napø. Brabec, Václav — Straková, Jarmila: *Katalog technologických symbolů*. Práce, Praha 1989.

⁸¹ Srov. Sørensen, Bengt Algot: *Symbol und Symbolismus in den ästhetischen Theorien des 18. Jahrhunderts und der deutschen Romantik*. Munksgaard, Copenhagen 1963.

⁸² Carl Gustav Jung (1875–1961) vymezuje archetyp jako součást zděděné, kolektivní složky formální struktury duše (srov. J., C. G.: *Analytická psychologie. Její teorie a praxe. Tavistocké přednášky*. Academia, Praha 1993, s. 310–311).

⁸³ Frye, Northrop: *Anatomy of Criticism*. Princeton University Press, Princeton 1957, s. 99.

⁸⁴ Mathauser, Zdeněk: *Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu*. Blok, Brno 1988, s. 61.

alegorii.⁸⁵ Z. Mathauser chápe „symbol“ jako princip, „který dynamizuje větší textové plochy a sám zpětnovazebně zakouší účinek této své funkce“.⁸⁶

Tyto otázky byly kladeny a zodpovídány také v rámci strukturálně pojaté sémantiky a lingvistiky.⁸⁷ Ta znak v duchu saussurovské tradice vyčlenila z procesu jazykové komunikace, izolovala jej a podřídila diktátu abstraktního, ad hoc zkonstruovaného systému, tudíž *langue*. Strukturalistická estetika chápe *Umění jako sémiologický fakt*⁸⁸ a dílo jako strukturu znaků, znakový systém či superznak.⁸⁹ Takto pojaté dílo je začleňováno do vyšších strukturních celků a chápáno jako společenský a historický fakt.⁹⁰

Proti strukturalistickému pojetí znaku vystoupila řada autorů. V tomto ohledu byly inspirativní názory pozdního Ludwiga Wittgensteina, vyjádřené v posmrtně vydané práci *Philosophische Untersuchungen (Philosophical Investigations)*, 1953) a to v konceptu jazyka jako hry.⁹¹ Důležitou roli v členitém protistrukturalistickém tažení sehrál John L. Austin, zakladatel teorie „řečových aktů“, vyložené zejména v knize *How to Do Things with Words* (1962). Podle jeho názoru komunikativní hodnota jazyka nevyplývá z reality, ale je záležitostí „performance“, pojmenování v řečových aktech,

⁸⁵ Srov. taméž, s. 53.

⁸⁶ Mathauser, Zdeněk: „Metafora v systému duchovních útvarů společnosti.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Úloha metafor ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Filozofický ústav ĚSAV, Praha 1990, s. 41.

⁸⁷ Zakladatel strukturalistické lingvistiky Ferdinand de Saussure (1857–1913) pokládal ve svých přednáškách, které jeho žáci shrnuli do svazku *Cours de linguistique générale* (1916), jazykové znaky ěli slova za zdaleka nejdůležitější druhy znaků (srov. *Kurs obecné lingvistiky*. Vydal Charles Bally a Albert Sechehaye, za spolupráce Alberta Riedlingera. Komentáři napsal Tullio de Mauro. Odeon, Praha 1989, s. 52). Saussurův „znak“ (*signe*) je „psychická jednotka o dvou složkách“, představovaná „akustickým obrazem“ a „pojmem“ (tamtéž, s. 99). Podle Saussurova míní se znaky rodí (po domluvi mající charakter společenské smlouvy) z aktu označování, přičemž jeho hrdiny jsou „signifiant“ (označující / znakový výraz jako materiální nositel znaku, tedy „akustický obraz“) a „signifié“ (označované / znakový obsah jako psychický obraz, tedy „pojmem“).

⁸⁸ Jde o název studie Jana Mukařovského (1891–1975) z roku 1934 (srov. M., J.: *Studie z estetiky*. Odeon, Praha 1971, s. 85–88, ěsky zde tištino poprvé).

⁸⁹ Srov. Chvatík, Kvitoslav: *Strukturální estetika*. Victoria Publishing, Praha 1994, s. 55–70.

⁹⁰ Srov. Mukařovský, Jan: *Studie z estetiky*. Odeon, Praha 1971, *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*, s. 17–54 (pův. 1936).

⁹¹ Za zakladatele herního pojetí kultury je pokládán holandský medievalista a kulturolog Johan Huizinga (1872–1945), který vykládá ve své knize *Homo ludens (Proeve eener bepaling van het spel-element der cultur)*, 1938, ěs. *Homo ludens. O původu kultury ve hře*. Mladá fronta, Praha 1971) z hlediska hry zejména právo, válku, vidění, obřady, básnictví a politiku.

a má „performativní“ charakter obdobně jako např. akt pojmenování lodi.⁹² Procesualitu (nikoli systémovost) jazyka, a tedy procesualitu znaku, zdůrazňuje dále např. Jürgen Habermas, který začleňuje jazyk do rámce (komunikativního) lidského jednání.⁹³

Jako perspektivní se rovněž jeví koncepce jazykových „kompetencí“ a „performancí“ tak, jak ji objasňovala procesuální lingvistika. Pregnantně a současně vyhoceně koncepci procesuální lingvistiky formuloval Eugenio Coseriu v knize *Jazyková kompetence (Sprachkompetenz, 1988)*.⁹⁴ Danou orientaci pokládám za perspektivní také pro literární teorii, zejména pro její metodologické vybavení v oblasti analýzy literárního textu. Dokládají to např. práce, jež zajímavým způsobem vykládají jeden z neobtížněji zpracovatelných aspektů lidského jazykového dorozumívání — modalitu tématu.⁹⁵

Vizuální jazykové znaky (IV.A.1.2.) a akustické jazykové znaky (IV.A.2.2.), obdobně jako kterýkoli jiný druh znaků, reálně existují pouze v konkrétním komunikačním prostoru. Jazykové znaky (slova) vznikají a existují pouze v procesu jazykové komunikace (v prostoru „světů ze slov“). Jsou nejen materiální, fonetickou, grafickou a sémantickou realitou, ale vždy také stavem mysli. Konstitutivní vlastností **znaku** není pouze „**autorství**“ **znaku**, ale také **konzumace znaku**. V **mluvním dorozumívání** (I.B.2.1.1.18.), při dorozumívání v kontinuálním časoprostoru (I.B.2.), je podstatný fakt, že znak je tvořen v konkrétním komunikačním prostoru konkrétním mluvčím pro konkrétního adresáta a posluchače, popř. pro konkrétní skupinu posluchačů a adresátů. V **literárním dorozumívání** (I.B.6.3.), v časoprostorově distančním dorozumívání (I.B.3.), je opět podstatný fakt, že v procesu recepce (v procesu četby textu) je naopak znak tvořen konkrétním čtenářem při pokusech o dorozumění se s nepřítomným autorem textu, zatímco v procesu geneze je znak tvořen v konkrétním komunikačním prostoru pro předpokládaného, konkrétního, ale nepřítomného čtenáře a adresáta.

⁹² Tuto linii lingvistické filozofie dále rozpracoval např. John R. Searle (nar. 1932) v knize *Speech Acts (An Essay in the Philosophy of Language)*. Cambridge University Press, London 1969).

⁹³ Srov. Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Band I. *Handlungsrationality und gesellschaftliche Rationalisierung*. Band II. *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1981.

⁹⁴ Srov. Coseriu, Eugenio: *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*. A. Francke Verlag, Tübingen 1988.

⁹⁵ Daná orientace se prosazuje rovněž v české lingvistice, srov. Nekula, Marek: „Signalizování ironie.“ *Slovo a slovesnost*, 52, 1991, è. 1, s. 10–20.

Jednosměrná posloupnost písemných jazykových znaků přirozených jazyků (IV.A.1.2.1.) anebo mluvních jazykových znaků (IV.A.2.2.1.),⁹⁶ které mohou být zaznamenány audiální technikou, nepředstavuje podstatnou, nýbrž pouze předpokladovou danost. **Slovo** (a **znak** obecně) získává totiž znakovou podobu až v mysli účastníků dorozumívání, a to v průběhu komunikace (ve „světech ze slov“), v průběhu promluvy či psaní a četby literárního díla. Tato skutečnost se dá vyjádřit také tvrzením, že znak (slovo) nereprezentuje, ale tvoří svůj význam a že základní jazykovou sémantickou jednotkou není slovo, ale jedno- či víceslovná věta. Důsledkem tohoto pojetí je také teze o nevyčerpatelnosti znakových možností slova.

Mluvní dorozumívání (I.B.2.1.1.18.), **vizuálně distanční mluvní dorozumívání** (I.B.3.1.), ani **literární dorozumívání** (I.B.6.3.) nejsou čistě jazykovou záležitostí, také na jejich uskutečňování se z rezervoáru znakových jednotek nepodílí pouze slova. Jazyková komunikace, ale také většina dorozumívacích procesů mají synkretický charakter, jsou důsledkem kooperace odlišných znakových systémů (III.). Paradigmatickou osou dorozumívání se stávají znaky a znakové systémy různého typu. Uplatňuje se v nich paměť slov i nejazykových znaků, mapovaná se zpětnou platností a navíc na omezeném prostoru etymologickými a výkladovými slovníky jazykových i nejazykových znaků. Nejen paměť slov, ale také paměť nejazykových znaků představují důležité předpokladové položky lidského dorozumívání z oblasti komunikačních kompetencí (II.B.).

Složitost sémiotického světa neumožňuje existenci dvou účastníků komunikace, u nichž by třídy konceptů slov a nejazykových znaků, jimiž disponují, měly vztah ekvivalence; a to ani v případě, že disponují velmi omezeným počtem znaků. Dorozumívající subjekty nemusí disponovat společnými slovy. Dostačující podmínkou lidského dorozumívání je, aby její účastníci sdíleli společné koncepty slova anebo nejazykových znaků. Existuje možnost akustického gesticko-mimického nejazykového dorozumívání (I.B.2.1.1.11.). Domluvit se mohou — pomocí akustických gesticko-mimických nejazykových znakových systémů (III.F.8.) i jednotlivci, kteří navzájem neznají rodný jazyk svého partnera. Čím větší je průnik registrů těchto konceptů (jako jediné z předpokladových položek), tím menší jsou mezi dorozumívajícími se subjekty komunikační bariéry.

⁹⁶ Jednosměrnou posloupnost znaků, **lineárnost**, označil za nejdůležitější princip jazyka již Ferdinand de Saussure. Lze ji považovat — vedle **diskrétnosti** (oddělitelnost, vzájemná odlišitelnost jazykových prvků bez ohledu na to, zdali se od sebe navzájem liší) a **anizotropie** (jazykové prvky se od sebe liší) — za třetí základní, systémiotvornou vlastnost prvků systému.

2.7.2. Průvodcovské role znaků a symbolů v předmětném světě

Bez průvodců se člověk ve světech, ve kterých žije a které si postavil, už vyznat neumí. Těmito průvodci člověka v duchovním světě jsou koncepty slov, v předmětném světě tuto roli naopak plní **znaky-předmětné skutečnosti**, tzn. **nejazykové znaky** (IV.B.2.). Jde o čichové (IV.B.2.1.), chuťové (IV.B.2.2.), dotekové nejazykové (IV.B.2.3.), vizuální nejazykové (IV.B.2.4.)⁹⁷ a akustické nejazykové znaky (IV.B.2.5.).⁹⁸ S těmito znaky jsou spojeny koncepty znaků nejazykové povahy, založených na věcech, stavech a dějích předmětného světa, na gestech, na mimice, přírodních, zvířecích a lidských neartikulovaných zvucích.⁹⁹

Reálné předmětné skutečnosti plní roli nejazykových znaků, např. **předmětných znaků** (IV.B.2.4.1.) nebo **kineticko-lokomočních znaků** (IV.B.2.4.2.),¹⁰⁰ za předpokladu, že představují pouze sama sebe. Jejich znaková povaha vyplývá z faktu, že člověk ví, co reálné předmětné skutečnosti v řádu předmětného světa představují. Člověk rozumí předmětnému světu teprve tehdy, když ví, co vidí, slyší, hmatá, čichá a chutná, v okamžiku, kdy předmětnému světu přisoudí znakovou povahu, konceptuální rozměr — smysl.

Znaky-předmětné skutečnosti, např. předmětné a kinetické znaky, plní dále roli symbolů předmětných skutečností, tzn. např. **předmětných symbolů** (IV.A.1.1.1.1.)¹⁰¹ a **kineticko-lokomočních symbolů** (IV.A.1.1.2.1.). K této sémiotické transformaci dochází v procesu lidského dorozumívání, pokud člověk začne používat reálné předmětné skutečnosti jako komunikační nástroje, jimž přiřadí jiný koncept, než který jim, vzhledem k (předpokládanému, poznanému) řádu předmětného světa, přísluší. Znaky-předmětné skutečnosti plní roli symbolů, pokud představují (označují) něco víc

⁹⁷ Do této oblasti spadají zejména předmětné znaky a symboly, kineticko-lokomoční znaky a symboly, gestické (nejazykové) znaky a symboly, mimické znaky a symboly, gesticko-mimické znaky a symboly a stavební sémiotické jednotky vyššího typu — nejazykové akční znaky a akční symboly (srov. vizuální znaky — IV.A.1.).

⁹⁸ Do této oblasti spadají zejména přírodní akustické znaky, zvířecí akustické znaky, neartikulované lidské akustické znaky, technické akustické nejazykové znaky, technické akustické jazykové znaky a hudební znaky (srov. akustické nejazykové znaky — IV.A.2.1.).

⁹⁹ Srov. 8.4. *Rejstřík znaků*, položku (IV.B.2.) nejazykové znaky / znaky předmětné skutečnosti.

¹⁰⁰ Do oblasti kinetických znaků spadají zejména znaky-pohyby předmětné, znaky-pohyby živočichů, znaky-pohyby výtvorů ělovíka a lokomoce ělovíka.

¹⁰¹ Alexej Fedorovič Losev v dané souvislosti používá termínu „symbol-víc“ (*Problema simvola i realističeskoje iskusstvo*. Iskusstvo, Moskva 1976).

než sebe sama, pokud představují (označují) nějakou další skutečnost, obvykle spjatou s jinými symboly.¹⁰² Tyto dva typy na sobě navzájem závislých znaků, znaky a symboly předmětných skutečností, jsou projevem, důsledkem, produktem a nástrojem kontinuálního lidského komunikativního jednání.

Symboly jsou výsledkem procesu symbolizace jako dlouhodobé společenské dorozumívací aktivity. O jejím průběhu obvykle nejsou konkrétní dorozumívající se subjekty zpraveny. Ti znají pouze výsledek procesu symbolizace — symboly a pravidla jejich užití. Symbolizace se ubírá několika odlišnými cestami. Nejčastěji vychází ze skutečností předmětného světa jako znakových jednotek a na nich pak staví symbolický význam.

Např. palma (tropická dřevina) představuje jednu z položek reálné rostlinné říše, existující nezávisle na člověku.¹⁰³ Předmětným znakem se stává díky aktu slovního pojmenování a tím, že tato dřevina je začleněna do vztahů s prostředím, v němž roste, a do různých příbuzenských vztahů s jinými rostlinami. Kromě toho má také smluvený symbolický význam. Pro současného Středoevropana je symbolem *jižních, exotických krajů* a rovněž symbolem *luxusního rekreačního prostředí*.

Část této tropické rostliny, palmová ratolest, získala v minulosti řadu symbolických významů — představuje mj. „symbol vojenského vítězství“ nebo „křesťanova vítězství nad smrtí“;¹⁰⁴ stává se tedy atributem *vítězství a slávy*. Předmětné znaky obvykle zaujímají více symbolických poloh. Palmová ratolest je dále symbolem např. středověké *čistoty křesťanského mučedníka*, ale (v protireformačním umění) také atributem *Asie*, jedné ze čtyř částí světa, personifikované postavou ženy, vyjadřující pokoru před (rovněž personifikovanou) křesťanskou vírou. Palmová ratolest jako symbol *vojenského vítězství a slávy* byla „původně nošena v triumfálních průvodech“.¹⁰⁵ Tento symbol vznikl a fungoval v předmětném světě. Oproti tomu další uvedené symbolické významy palmové ratolesti vznikaly v křesťanských příbězích, zejména v teologických pojednáních, kázáních a legendách.

¹⁰² Spjatost předmětných symbolů vytváří symbolické okruhy, které uspořádávají (II.A.3.2.4.2.) koncepty slov pro předmětné symboly.

¹⁰³ „Palmy (Arecales, Palmales, Palmae)“ představují řád „rostlin, do kterého patří dvě čeledi: *arekovité* (Arecaceae) přibližně s 230 rody a téměř 3000 druhy, a *Phytelephantaceae* s jediným rodem“. (*Pyramída. Encyklopedický časopis moderného člověka*. Vydavatelství ĽSTK — Slovakopress, Bratislava. Pal-pol. Ě. 133–144, s. 4238.)

¹⁰⁴ Hall, James: *Slovník námitů a symbolů ve výtvarném umění*. Mladá fronta, Praha 1991, s. 320.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 102.

V encyklopediích a slovnících by bylo možné shromáždit základní druhy předmětných symbolů, které vzešly z předmětného světa.

Symbolickým způsobem, prostřednictvím reálných předmětných skutečností v roli znaků nebo symbolů a slov, která je zastupují, jsou vyjadřovány zcela konkrétní skutečnosti — historické postavy, rody, zaměstnání, instituce, města, národy. Dvouocasý lev je v jazyce heraldiky symbolem *českého státu*, orlice *Moravy*. Symbolem *Berlína* se stal medvěd, *Brna* krokodýl (drak). Např. v alegorické *Nové radě* (konec 14. stol.) Smila Flašky z Pardubic radí 44 zvířat a ptáků králi-lvu, jak má panovat, „lvem“ je zde zřejmě míněn *český král Václav IV.*, „orlem“ *markrabí moravský*.

Složitá situace vzniká u filmových znaků, pokud zde herci představují historické postavy. Např. divák zcela jednoznačně identifikuje v Chaplinově diktátoru Hinkelovi z filmu *Diktátor (The Great Dictator, 1940)* historickou postavu *Adolfa Hitlera*. Filmová postava představovaná Charlesem Chaplinem tedy mj. symbolizuje historického diktátora. Do procesu filmového dorozumívání zde ale vždy vstupuje také osoba (mýtus) herce Chaplina.

Symbolicky mohou být vyjadřovány jak „konkrétní“ předmětné skutečnosti, tak abstraktní pojmy. Vytvořeny dokonce byly také ilustrované slovníky symbolicky vyjádřených abstraktních pojmů,¹⁰⁶ jako jsou např. *vítězství, sláva, čistota, víra, spravedlnost, ctnost, neřest, krása, pravda*.

Abstraktní skutečnosti *vítězství, sláva, spravedlnost* apod. jsou vyjadřovány slovními výrazy „vítězství“, „sláva“, „spravedlnost“ apod., neboli **mluvními jazykovými znaky pro** (nesymbolicky vyjadřované) **abstraktní skutečnosti**, anebo — jinak řečeno — **abstraktními mluvními jazykovými znaky** (IV.B.1.1.1.4.).

Cesta k abstraktním skutečnostem vede také přes znaky-předmětné skutečnosti anebo přes **mluvní jazykové znaky pro symboliku předmětných skutečností** (IV.B.1.1.1.2.). Předmětné znaky a symboly (a zčásti i kinetické a akční znaky) může ve svém jazyce zachytit výtvarné umění.¹⁰⁷ Např. *spravedlnost* je ve výtvarném umění zobrazována jako postava s mečem (symbol *síly*) a miskovými vahami (symbol *nestrannosti*), na jejichž jedné misce anděl věnčí (věnec = *symbol vítězství*) spravedlivou osobu a na druhé misce anděl stíná (stínání = *symbol spravedlivé odplaty*) hříšníka.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Srov. Ripa, Cesare: *Iconologia*. New York 1970 (faksimile 3. vyd. knihy z roku 1603).

¹⁰⁷ Celou tuto oblast dokáže zachytit např. dramatické nebo filmové umění.

¹⁰⁸ Srov. Hall, James: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Mladá fronta, Praha 1991, s. 425.

Symbolické struktury se obměňují a také ruší. Symbol *spravedlnosti*, vyjadřovaný vahami, byl např. v 17. století nahrazován „fasces“ (svazek prutů převázaný červenými řemeny se sekyrou vklíněnou doprostřed tohoto svazku), tzn. původně symbolem *autority* vyšších římských úředníků, kteří měli právo odsoudit občana k trestu bičování a smrti stětím.¹⁰⁹ Mechanismus vzniku symbolu je podobný např. vzniku bankovky v měnovém systému; je vskutku lhostejné, jakou podobu bude ta která bankovka mít, jen je třeba zařadit ji do číselné relace s jinými již existujícími bankovkami a zvyknout si na ni.

Člověk vnáší do předmětného světa řád pomocí nejazykových znaků a symbolů. Kde nejsou dorozumívající se subjekty, nejsou ani nejazykové znaky a symboly, fungující jako paměť předmětného světa a nástroje lidského komunikativního jednání. **Nejazykové znaky a nejazykové symboly** nemohou zřejmě v současném stadiu kulturního vývoje fungovat mimo prostor slova.¹¹⁰ Svůj význam naopak vyjadřují za velkého přispění slov. Existence slova je podmínkou existence těchto znaků a symbolů. Proto je obtížné odlišovat koncepty (význam) nejazykových znaků a symbolů od konceptů (významů) slov zastupujících nejazykové znaky a symboly.

Dorozumívající se subjekty vědí, v jakých vztazích nejazykové znaky a symboly k sobě navzájem a k okolnímu světu existují a k jakým účelům slouží. O těchto skutečnostech a vztazích jsme informováni především díky **jazykovým (mluvním a písemným) znakům pro reálné předmětné skutečnosti** neboli **znaky-předmětné skutečnosti** (IV.B.1.1.1.1. a IV.B.1.2.1.1.) a **pro symboliku předmětných skutečností** (IV.B.1.1.1.2. a IV.B.1.2.1.2.). Slova tímto způsobem mapují svět předmětných skutečností a spoluvytvářejí individuální duchovní světy.

Reálné předmětné skutečnosti se stávají znaky a symboly v prostoru regulovaného dorozumívání a společenského chování. Domnívám se, že k těmto proměnám dochází především zásluhou jazykového dorozumívání. Nejazykové znaky a symboly představují hlavní postavy nejazykových znakových systémů. Ovšem i nejazykové znaky a symboly bývají zastupovány slovy.

Dané typy znaků či symbolů získávají konceptuální význam v prostoru regulovaného společenského chování čili komunikativního jednání. Jde o akce s konvencionalizovanými scénáři, akce, které mají rituální charakter.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 135.

¹¹⁰ To platí zřejmě i pro extrémní komunikační situace, pro komunikaci od narození hluchonímých anebo slepých dorozumívajících se subjektů.

Nejde zde jenom o oficiální, např. konzumní, lovecké, obětní, iniciační, pohřební, oslavné, bohoslužebné, svatební, obchodní, vojenské, herní nebo sportovní rituály,¹¹¹ ale také o rituály intimnějšího charakteru, mj. o rituály seznamování, loučení, přesvědčování, smlouvání, sexuálního styku, vyznávání lásky, svádění, koketérie, vychloubání, o rituály prezentující skromnost, pýchu, hrubost, něhu, velkorysost, uraženost nebo prožívání radosti či smutku.

Předmětný svět je pragmatickým předpokladem komunikace i produktem komunikativního jednání člověka. Je v něm zakódována kultura, její zvyklosti a tradice. Např. stravování není pouze fyziologickou nezbytností, ale také formou sociálního jednání, společenským obřadem, který má svá pravidla, a to stejně u malajských kanibalských kmenů, jako na dvoře anglické královny i v nadnárodních restauracích firmy MacDonald. Tato pravidla zachycují předmětné skutečnosti, jejich vzájemné vztahy, vyjádřené také v akcích, do nichž se tyto skutečnosti dostávají. Stravování je dáno volbou, úpravou, pořadím a přípustnou kombinací jídel, „stolováním“, způsobem konzumace, hodnotovou hierarchií jídel apod. Pokud bychom stravování vydělili z celku kultury, jevily by se ony reálné předmětné skutečnosti jako předmětné znaky a symboly — stavební prvky znakového systému stravování, anebo jako symbolické okruhy. Řečí komunikativního jednání typu stravování je jídelníček, komunikačními kompetencemi stravování je znalost konvencí stravovacího systému, včetně konceptů jejich základních prvků — jídel a symbolů-jídel.

Nepochybně existuje evropská, francouzská i provensálská kuchyně, kuchyně Ludvíka XIV. anebo Marcela Prousta (jazykové znakové systémy), ale také jídelníček-menu, navozující průběh stolování a konkrétní akt konzumace potravy (řeč). Naučit se tento jazyk a tuto řeč není snadné. Mezi Evropany je např. jen skutečný znalec schopen rozumět řeči menu a stolování neobyčejně diferencované čínské kuchyně, která výrazně přispěla do pokladnice nadnárodní (jazykové rodiny) orientální kuchyně.

Také k tajemství stravování a k orientální kuchyni se dostaneme po přístupových cestách slov, pomocí kuchařských knih a dochovaných jídelníčků, které často představují projev vrcholné básnické obrazotvornosti. Rovněž deníky a memoárová literatura leccos o této oblasti kultury prozradí. Bez slov jídla a stravování, tzn. jejich doslovnému a symbolickému jazyku, plně neporozumíme. Prostřednictvím slov (literárních textů) lze rekonstruovat třeba starořeckou kuchyni a vytvořit jídelníček olympských bohů.

¹¹¹ Srov. (IV.A.6.37.) znaky rituálové komunikace.

Znaky a symboly stravování a kuchyně prorůstají jinými oblastmi lidské kultury. S jejich přispěním lze dokonce pochopit i velké duchovní světy — např. pomocí *Domácí kuchařky* (1826) Magdaleny Dobromily Rettigové české národní obrození.¹¹²

Symboly-předmětné skutečnosti se stýkají se slovy. S těmito typy symbolů se člověk seznamuje prostřednictvím slov zastupujících tyto symboly¹¹³ ve „světech ze slov“. Mluvní dorozumívání a ústní slovesnost spolu s krásnou literaturou jsou čítankou představující různé symboly, které má daná kulturní oblast k dispozici.

Předmětný svět (II.A.2.1.) je z komunikačně pragmatického hlediska kniha psaná jazykovými i nejazykovými znaky a symboly, a tedy i znaky-předmětnými skutečnostmi a symboly předmětných skutečností. Tuto knihu a tento rezervoár znakových možností vytvořily v průběhu své existence komunity příslušných kulturních oblastí a jednotliví účastníci komunikačních aktivit se jí učí nazpaměť celý svůj život, aniž by ji mohli jako celek přečíst. Znalosti, které dorozumívající se subjekty získávají, spoluvytvářejí oblast komunikačních kompetencí.¹¹⁴

2.7.3. *Symboly a jejich podíl na budování fiktivních světů*

V lidském dorozumívání zaujímají klíčové postavení jazykové znaky (slova), neboť dokáží zastoupit a v mluvní anebo literární komunikaci sjednotit kterékoli druhy nejazykových znaků. Tímto způsobem také dochází k propojování a integraci dorozumívacích procesů.

Slovní symboly zaujímají důležité postavení v jazykovém dorozumívání mj. proto, že zprostředkovávají informace o roli symbolů předmětných skutečností v lidském zkušenostním světě. Ukrývají je v **jazykovém symbolickém významu**, vyjadřují a tvoří **symbolické okruhy** a s jejich pomocí organizují předmětný a zkušenostní svět, obdobně jako značky a semaforey organizují (nikoli ovládají!) veřejnou dopravu. Obdobně symboly předmětných skutečností se nejspíše stávají strážci prostoru, jehož vladařem je slovo.

¹¹² Srov. Rettigová, Magdalena Dobromila: *Domácí kuchařka. Spolu s ukázkami z beletristického díla M. D. Rettigové a ètením o její osobnosti*. Odeon, Praha 1986.

¹¹³ Srov. (IV.B.1.1.1.1.) mluvní jazykové znaky pro reálné předmětné skutečnosti / pro znaky-reálné předmětné skutečnosti a (IV.B.1.1.1.2.) mluvní jazykové znaky pro symboliku předmětných skutečností.

¹¹⁴ Srov. 8.2. *Rejstřík předpokladů lidského dorozumívání*. Nejazykové znakové kompetence (II.B.5.) předpokládají mj. (II.B.5.1.) schopnost produkovat / konzumovat nejazykové znaky, (II.B.5.2.) schopnost užívat výrazové prostředky nejazykových znaků, (II.B.5.3.) schopnost užívat slovníku a konceptů nejazykových znaků anebo (II.B.5.4.) znalost symbolických okruhů nejazykových znaků.

Oblast symboliky je značně diferencovaná, což dokumentují četné slovníky symbolů.¹¹⁵ **Předmětné symboly** (IV.B.2.4.1.2.) jsou součástí předmětného světa. To platí pro **symboly-materiály**, např. -nerosty, -kovy... (diamant, žula, zlato, železo, ocel, dřevo...), pro **symboly-rostliny**, např. -květiny, -keře a -stromy (žen-šen, sedmikráska, růže, lípa, dub...), **symboly-živočichy** (liška, lev, zmije, štika, osel, slon, kráva, kohout, ibis, čáp, veš...), **symboly-tělesné orgány a části těla člověka / živočichů** (např. falus, srdce, křídla, parohy...), **symboly-nápoje** (mešní víno, pivo, káva...), **symboly-jídla** (chléb, slepičí polévka, hamburger...), **symboly předměty-výrobky** (meč, žezlo, váhy, cigareta...) a pro stovky dalších druhů. Tyto typy znaků je možné vyjádřit nejen slovními symboly, ale také jazykem výtvarné komunikace — **ikonickými výtvarnými znaky** (IV.B.2.4.8.1.).

Samostatnou skupinou v oblasti předmětných symbolů, a tedy i jazykových symbolů, jsou **symboly-historické postavy** (Caesar, Hus, Casanova, markýz de Sade, Napoleon, královna Viktorie, Rockefeller, Bardotová, Zátopek...). Jména těchto postav se stávají symboly lidských vlastností, životních postojů, náboženských hnutí, státní suverenity, politického programu, úspěšnosti, ideálu krásy apod.

Ve „světech ze slov“, ale také v jiných typech lidského dorozumívání, se utvářejí koncepty nejen reálných předmětných, ale také fiktivních (předmětných) skutečností. V obou případech jde o sémiotické konstrukty, prostorově představitelné entity. Ve „světech ze slov“ se zrodily, a tudíž existují — také např. díky knihám *Kladivo na čarodějnice* a *Klíč k určování rusalek neboli Úvod do naiadologie*¹¹⁶ — čarodějnice a rusalky. Duchovní světy (pomocí „světů ze slov“) zabydly fiktivní (nadpřirozené, božské či pohádkové) skutečnosti — bytosti (Mínótauros, Zeus, andělé, vodníci, upíři, blaničtí rytíři, Tolkienovi hobiti¹¹⁷...), živočichové (Pégasos, pták Noh, draci nebo Čapkoví mloci¹¹⁸...), rostliny (strom poznání, strom rodící zlatá

¹¹⁵ Srov. napø. Chevalier, Jean — Gheerbrant, Alain: *Dictionnaire des symboles*. Éditions Robert Lafont / Éditions Jupiter, Paris ¹²1982; Lurker, Manfred: *Wörterbuch der Symbolik*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1988.

¹¹⁶ Srov. Kaplický, Václav: *Kladivo na čarodějnice*. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1963 (zfilmováno Otakarem Vávrou v roce 1969); Vetemaa, Enn: *Klíč k určování rusalek neboli Úvod do naiadologie*. Lidové nakladatelství, Praha 1987 (orig. *Eesti näkiliste välimäärja*, 1983).

¹¹⁷ Tolkien, J. R. R.: *The Hobbit or There and Back Again*. Ballantine Books, New York 1989 (orig. 1937).

¹¹⁸ Srov. Ěapek, Karel: *Válka s mloky*. Fr. Borový, Horizont, Praha 1936.

jablka, kouzelné byliny, Werichův frňákovník¹¹⁹...), předměty a výrobky (zlaté rouno, létající koberec, perpetuum mobile, Huxleyho soma¹²⁰...), jevy a akce (mytologické příběhy o vzniku světa, proměna vína ve vodu v Káni Galilejské, Mauglího komunikace se zvířaty¹²¹...) anebo přírodní a společenské útvary i celé světy (Hádova říše, křesťanský ráj, Atlantida, Swiftův Liliput,¹²² Brautiganův jáMOR¹²³...).

Jazykové znaky pro fiktivní předmětné skutečnosti (IV.B.1.1.1.3. a IV.B.1.2.1.3.) svým bohatstvím předčí bohatství předmětného světa. Nevytvářejí paralelní oblast k oblasti předmětných symbolů (IV.B.2.4.1.2.), ale k oblasti jazykových znaků pro reálné předmětné skutečnosti (IV.B.1.1.1.1. a IV.B.1.2.1.1.). Fiktivní předmětné skutečnosti, které vznikají v příbězích, mohou — dostanou-li se do prostoru mýtu anebo alegorie — plnit roli symbolů, např. v podobě **jazykových znaků pro symboliku fiktivních předmětných znaků a skutečností** (IV.B.1.1.1.3. a IV.B.1.2.1.3.). **Fiktivní předmětné skutečnosti** se — jako produkt lidského dorozumívání — stávají východiskem procesu symbolizace. Obě oblasti (fiktivní předmětné skutečnosti a jejich symbolika) se však sbližují a prorůstají. Lze je vyjádřit nejen slovy ve „světech ze slov“, ale také ikonickými znaky a akčními znaky — je možné je nakreslit, vytesat do kamene, přehrát na jevišti.

Např. aureola (svatozář / nimbus) jako fiktivní předmětná skutečnost je atributem *božství*; vyskytuje se v Číně a Indii jako znak *slunečního božstva*, v značně rozpracované podobě se s ní setkáváme v křesťanské literatuře a v evropském středověkém a renesančním výtvarném umění. Fiktivní skutečnost — svatozář získává řadu podob, mj. podobu kříže (Kristus), trojúhelníku (Bůh Otec), čtverce (žijící osoby — papežové, císařové, donátoři apod.), šestiúhelníku (alegorické postavy symbolizující teologické ctnosti), kruhu (Panna Marie, andělé, světcí).¹²⁴

¹¹⁹ Srov. Werich, Jan: *Fimfárum*. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha ³1968 (rozšíř. vydání).

¹²⁰ Srov. Huxley, Aldous: *Konec civilizace*. Orfeus, Praha 1970 (orig. *Brave New World*, 1932).

¹²¹ Kipling, Joseph Rudyard: *Knihy džunglí*. Olympia, Praha 1984 (orig. *The Jungle Book*, 1894, *The Second Jungle Book*, 1895).

¹²² Swift, Jonathan: *Gulliverovy cesty*. SNDK, Praha 1960 (orig. *Gulliver's Travels*, 1726).

¹²³ „jáMOR“ (*iDEATH*) je název pro utopickou komunu vytvořenou z melounového cukru (srov. Brautigan, Richard: *V melounovém cukru*. Argo, Praha ²1996; orig. *In Watermelon Sugar*, 1968).

¹²⁴ Hall, James: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Mladá fronta, Praha 1991, s. 430–431.

Symbody se zřejmě vyvíjejí nejdříve ve „světech ze slov“. Zde dochází k symbolizaci znaků pro fiktivní i reálné předmětné skutečnosti — k vytváření **sekundárních symbolů**. Mnohé fiktivní postavy, např. Marduk, Višnu, archanděl Gabriel, Hiawatha nebo Švejk, tzn. postavy (ale také předměty a dění) vznikající na půdě mytologie, ústní slovesnosti, náboženských kánonů i krásné literatury, a rovněž mnohé historické postavy se do podoby symbolu postupně vyvíjely a v této poloze přebývají. To platí mj. pro „zakladatele“, bez ohledu na skutečnost, zdali jde o reálné či fiktivní postavy, i pro masmediálně konstruované „osobnosti“. Doklad o tomto procesu podávají např. novozákonní evangelia, v nichž vznikl a postupně se vyvíjel symbol Ježíše Krista,¹²⁵ anebo filmová a žurnalistická produkce, která vytvořila symbol Marilyn Monroe.

Podstatně odlišnými typy symbolů co do způsobu vzniku a symbolizace, jsou **primární symboly**. Patří sem takové znaky, které se nevyvinuly na úroveň symbolu sekundárně, z jistých elementů předmětného anebo fiktivního světa, ale vznikly přímo jako symboly. Do oblasti primárních symbolů patří např. **symboly-emblémy** (erby, vlajky, znaky hnutí a státních celků, vyznamenání...) anebo mezinárodní **symboly-piktogramy** (znak vyjadřující zákaz kouření, znak pro fyzicky handicapované...). Na pomezí obou těchto oblastí vznikl např. systém dopravních značek.

Do oblasti primárních symbolů patří dále např. **symboly-masky**, které v naší kulturní oblasti dožívají v masopustních slavnostech a na maškarních bálech, **symboly-uniformy** anebo **symboly-obřadní předměty**. Symboly-masky, symboly-uniformy, symboly-obřadní předměty a symboly-emblémy se často podílejí na tvorbě symbolů vyššího řádu, na **symbolech-obřadních činnostech**, jako jsou např. iniciační rituály, vítání jara, bohoslužba, křest, svatební a pohřební obřady, korunovace, stolování, inaugurace významných státních úředníků, zahájení olympijských her.

Jednotlivé symboly se mohou spojovat, vzájemně prostupovat a mohou vytvářet vyšší obsahové celky, jak vyplynulo např. z deskripce symbolu spravedlnosti. Lidské srdce je fyziologický orgán, který má znakovou hodnotu. Pokud ovšem získá podobu stylizovaného výtvarného znaku, pak je toto srdce piktogramem, do něhož může — je-li probodeno šípem — vstoupit antický mýtus vykládající vznik milostného citu jako důsledek zasažení srdce (centra citového života) střelou Amorovou (láskou). Ve výtvarném umění je stabilizována podoba Kristova srdce jako symbolu-

---

¹²⁵ Touto problematikou se v nedávné době zabýval např. Burton Mack z claremontské School of Theology (srov. „Land der Heiden.“ *Der Spiegel*, 47, 1993, è. 47, s. 268–272).

emblému, který má i svou slovní paralelu. Symboly Kristovo srdce nebo Amorův šíp, obdobně jako třeba rajské jablko nebo Svatoplukovy pruty, se seskupují — spolu s dalšími symboly jako stavebními kameny „světů ze slov“ — na ose příběhů do vyšších symbolických celků.

Ve výtvarném umění jsou symbolizovány abstraktní pojmy jako *spravedlnost, láska, věrnost, lakota, pýcha, rozmařilost*. Vzácně jsou tyto symbolické kategorie dokonce systematizovány, což dokládá např. cyklus soch *Ctnosti a Neřesti* (po r. 1712) Matyáše Brauna, vytvořených pro tehdejší špitál v Kuksu. V těchto případech složité symbolické struktury, představované jedním výtvarným dílem, vytvářejí **symboly-obrazy**. Tyto symboly-obrazy se seskupují ve vyšší celek — cyklus. Jde zde (stejně jako u symbolu spravedlnosti) o alegorii; alegorii charakterizuje příběh, takže se snadno může odehrávat ve „světech ze slov“, v čisté podobě např. v bajkách anebo biblických podobenstvích.

Primární symboly mohou vstupovat do literární komunikace prostřednictvím slov. Pokud ovšem tyto primární symboly nežijí v obecném povědomí, pak neexistuje jiná možnost, jak je vyjádřit, než pomocí perifrází, více nebo méně složitých opisů. Hranice mezi primárními a sekundárními symboly, které mohou vstoupit do procesu literární komunikace, jsou plynulé.

Království fiktivního je mnohem širší než kategorie fiktivní předmětné skutečnosti. Není vymežitelné na ose mimetického a fiktivního anebo historického a fiktivního.¹²⁶ Do království fiktivního spadají nejen mýty, alegorie, pohádky, bajky, ságy, byliny nebo science fiction. Patří sem také filozofické a zřejmě i matematické světy nebo logické systémy. Do oblasti fiktivního, pokud ji budeme chápat jako protipól předmětného světa, spadá celá krásná literatura (a umění jako celek), čili sémiotické světy, sféra významu. Slova zastupující předmětné symboly jsou kotevními lany, která spojují (fiktivní) „světy ze slov“ s předmětným světem.

Fiktivní charakter má např. kterákoli „postava“ literárního díla včetně recepčního autora, recepčního čtenáře, vypravěče, adresáta anebo hrdiny.¹²⁷ „Osobnost konstituovaná významovým děním díla nemůže mít zase jiný než sémiotický charakter. Je to konstrukt, indikovaný způsobem utváření výtvoru; fiktivní původce. Jeho vztah k reálné osobě autorově naprosto není jednoznačný. Základní metodologický požadavek moderní literární vědy zní, že materiál konstituující tyto dvě zcela ontologicky odlišné entity ne-

¹²⁶ Oblast fiktivního byla v literární teorii nejčastěji spojována s epickými žánry, oblast mimetického s poznávacími funkcemi literatury.

¹²⁷ Srov. Prince, Gerald: *A Dictionary of Narratology*. University of Nebraska Press, Lincoln 1987.

smí být směřován. Bylo by ovšem nesprávné soudit, že autor a „osobnost“ nemají nic společného.“¹²⁸ Fiktivní je také prostor a čas, ve kterém se tyto postavy pohybují, a to bez ohledu na skutečnost, zdali literární text obsahuje zřetelné nebo oslabené **referenční odkazy** (II.A.3.2.5.).

Také „světy ze slov“, které nabízejí (vzhledem k dobově reprezentativnímu předmětnému světu) koncepty nedůvěryhodného světa, se však vždy vztahují ke světu předmětnému. Např. Bulgakovův román *Mistr a Markétka* (*Master i Margarita*, vznik 1928–1940, publikován 1967) patří k nejpronikavějším expozicím fiktivního světa ve 20. století, a přesto tento „svět ze slov“ lze vztáhnout ke zcela konkrétním časoprostorovým skutečnostem a společenským událostem.

2.7.4. Dva způsoby katalogizace symbolů — v symbolických okruzích a v příbězích

Propojené neartikulované lidské zvuky, mimika a gesta zřejmě fungovaly v procesu dorozumívání jako nejstarší předsovní typy znaků lidského světa. Archaické, předjazykové formy komunikace, spojující člověka s živočišnou říší, vedly ke vzniku předmětných symbolů. Na jejich základě se pak vytvořily **nejazykové symbolické okruhy**, které zřejmě přerostly do slov a jazykových znakových systémů. Archaické symbolické okruhy ještě nevydělily člověka z přírody, ještě mu neposkytly nový ontologický status (duchovní svět), tuto možnost mu nabídlo až slovo. V situaci, kdy vzniklo a v komunikaci se prosadilo slovo, však symbolické okruhy tvořené z nejazykových znaků ztrácejí svou autonomnost, neboť se dostávají do područí „světů ze slov“.

Neartikulované zvuky, mimika, gesta, jež získaly charakter symbolů, a také další typy předmětných znaků a symbolů a rovněž znaků a symbolů z oblasti haptického, chuťového a čichového dorozumívání představují paradigmatickou osu lidského dorozumívání. Syntagmatickou osou dorozumívání založeného na této znakové oblasti, tzn. orientačního časoprostorového dorozumívání (I.B.1.) a akustického gesticko-mimického nejazykového dorozumívání (I.B.2.1.1.11.), je příběh. Neartikulované lidské akustické, gestické a mimické znaky, které (také u nemluvících dětí) vyjadřují mj. emoce, potřeby a postoje, se z mezilidské komunikace nevytratily, i když do jejích funkčních sfér vstupovaly jazykové znakové systémy.

---

¹²⁸ Ěervenka, Miroslav: *Styl a význam. Studie o básnících*. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1991, *Individuální styl a významová stavba literárního díla*, s. 259.

Bez těchto typů znaků je nemyslitelná mluvní komunikace, zatímco do literární komunikace nejazykové znaky a jejich koncepty vstupují zejména prostřednictvím jazykových znaků. Neartikulované lidské akustické, gestické a mimické znaky doprovázejí slova, ale uplatňují se také samostatně v řadě oblastí lidského chování, zvláště úspěšně v oblasti citové expresivity, v oblasti sexuální a obřadní; řeč neartikulovaných lidských zvukových, gestických a mimických znaků se uplatňuje také v umění, kde podnítila vznik samostatných uměleckých druhů (tanečního umění, pantomimy, baletu, němého filmu, akustické poezie, living theatre).¹²⁹

Řeč uvedených tří typů znaků může rovněž vstoupit do literární komunikace, do složitých „světů ze slov“, a to tak, že slovy je modelována situace, v níž k dorozumívání prostřednictvím neartikulovaných zvuků, gest a mimiky dochází. Slova dokáží popsat jejich koncepty (význam), obtíže ovšem mají s popisem procesuálních posloupností materiálních nositelů jednotlivých neartikulovaných (a také artikulovaných) akustických, mimických a gestických znaků.¹³⁰ Dokladem toho jsou „baletní partitury“ i filmové scénáře, vydávané jako literární díla. Tyto oblasti jsou prubířským kamenem jazykových vyjadřovacích možností ve vztahu k jiným typům komunikace. Ukázal je mj. také knižně publikovaný scénář Bergmanova neobyčejně dramatického filmu *Mlčení* (*Tystnaden*, 1963), v němž je proneseno jen několik málo dialogů; jeho tématem byla anatomie mlčení, které je představeno jako důsledek krize mezilidského dorozumívání.¹³¹

Symbolické okruhy, jako relativně samostatná, ale propojená teritoria symboliky, se seskupují na paradigmatické i syntagmatické ose. Symbolické okruhy jsou jednak představovány systémy, jednak příběhy. Jejich společným jmenovatelem jsou slovní symboly. V některých případech se symbolické okruhy jeví jako uspořádané, paradigmatické oblasti, tak je tomu

¹²⁹ Srov. napø. Toeplitz, Jerzy: *Djiny filmu*. Díl 1. 1895–1918. Panorama, Praha 1989; Valoch, Jiří, ed.: *Partitury. Grafická hudba. Fónická poezie. Akce. Parafraze. Interpretace*. Jazzová sekce SH, Jazz Petit, è. 3, příloha bulletinu Jazz, 1980; Švehla, Jaroslav: *Tisícileté umění pantomimy*. Melantrich, Praha 1989; Kořán, Jaroslav — Oslzlý, Petr, ed.: *Living Theatre*. Jazzová sekce SH, Jazz Petit, è. 15, příloha bulletinu Jazz, 1982.

¹³⁰ Je obtížné přesně popsat způsob, jakým vyjadřuje v procesu dorozumívání konkrétní jednotlivce bolest, strach nebo nadšení. Obdobně nesehnání je popsat napø. slovními znaky jednoho jazyka fonetickou podobu jiného jazyka. V „token:token modelech“, charakteristických pro komunikaci v dramatických uměních, kde nastává „existenční modelování komunikace“ (srov. Osolsobí, Ivo: *Divadlo, které mluví, zpívá a tančí. Teorie jedné komunikační formy*. Supraphon, Praha 1974, s. 44–78), se možnost jazykového popisu jakýchkoli dorozumívacích procesů a skutečností předpokládá a má podobu scénáře, scénických poznámek, hudební partitury apod.

¹³¹ Srov. Bergman, Ingmar: *Filmové povídky*. Odeon, Praha 1988, *Mlčení*, s. 221–260.

např. u **symbolů-květin**, **-stromů** nebo **-nerostů**. Osamostatnily se ovšem také symbolické oblasti, které nemají oporu v předmětných symbolech, např. **symboly-barvy**, **symboly-čísla**, **symboly zvěrokruhu**, apod. Symboly-barvy a symboly-květiny představovaly — v evropské kulturní oblasti zejména díky křesťanské tradici — relativně uzavřené systémy. V současné době žijí ovšem v této kulturní oblasti pouze jejich torza, některé oblasti symboliky upadly zcela v zapomenutí.

Symboly se v oblasti duchovních světů uspořádávají (katalogizují) nejen na ose symbolických okruhů, ale také příběhů. Obě tyto osy spolu velmi těsně souvisejí. V předmětném světě žije např. skupina obratlovců z rodu plazů. Uvěříme-li poselství obsaženému ve zkamenělinách, pak tyto živočichové nepochybně existovali již v období před vznikem člověka a slova. Ve vztahu k lidskému světu však had (a kterýkoli jiný typ předmětných skutečností) začal „existovat“ (= uvědomován jako samostatná předmětná skutečnost) až díky tomu, že se stal (předmětným) znakem, a rovněž díky slovu, díky „světům ze slov“.

Jazyky, které se s touto skupinou živočichů setkávaly, si pro její označení zvolily svá vlastní slova — čeština slovo „had“, španělština „serpiente“, angličtina „snake“, němčina „Schlange“, maďarština „kígyó“ apod. Všechny tyto odlišné slovní znaky označují na úrovni lexikálního významu v zásadě tutéž předmětnou skutečnost — *živočicha-obratlovce z rodu plazů*.

Otázkou ovšem je, co tato předmětná skutečnost v jednotlivých kulturních oblastech a údobích označuje anebo označovala. Kulturní antropologie ukázala, že had má jinou znakovou hodnotu v oblastech, kde se stal kultovním symbolem lidské komunity,¹³² jinou v oblastech, kde se hadí maso ocitá na jídelníčku a hadi jsou chováni na farmách, obdobně jako v Evropě kuřata, a jinou v křesťanské mytologii. V pohádkách „hadi“ mají nadpřirozené schopnosti, např. mluví, předvídají budoucnost nebo čarují. Jinou zprávu o osudech *živočicha-obratlovce z rodu plazů* a slova „had“ přináší psychoanalýza.¹³³ Odlišnost konceptů znaků, které se týkají předmětné skutečnosti typu *živočich-obratlovec z rodu plazů*, je důsledkem odlišnosti kontextů, v jejichž rámci tyto znaky existují, a odlišnosti příběhů, do nichž tyto znaky zastupované slovy jako hrdinové vstupují.

¹³² Opeřený had se stal kultovním symbolem např. aztécké kultury (srov. Slavík, Ivan, ed.: *Sláva a pád Tenoètitlanu. Dobyť Mexika oèima poražených*. Odeon, Praha 1969, s. 45–46, 309).

¹³³ Had může představovat v psychoanalytických interpretacích (také biblického příběhu o prvotním hříchu) falický symbol.

Znaky obecně získávají symbolickou platnost díky příběhům a slovům. Znaky v tomto případě označují skutečnosti symbolického charakteru, které existují pouze v sémantickém prostoru. Symbolický význam není dán referenčním vztahem mezi jazykovým znakem a přírodní (předmětnou) skutečností, ale závisí na kulturní oblasti a na příbězích, v jejichž rámci symbolické významy vznikly. Podrobný výklad symboliky slova „had“, „serpiente“, „snake“ apod. by zaplnil několikasvazkovou monografií.

Slovo „had“ (a jeho jinojazyčné ekvivalenty) se dostávalo do příběhů, kde nabývalo nový významový rozměr. V biblickém příběhu „byl pokládán had za princip zla, urputnosti a neposlušnosti“.¹³⁴ Odtud se vyvinul význam *nebezpečné pokušení, faleš a skrývané nepřátelství*. Tato symbolická funkce je spjata s jinými symboly mytologického světa bible — „Bohem“, „děblem“, „rájem“, „Adamem“, „Evou“, „stromem poznání“ a „jablkem“, čili s relativně uzavřeným symbolickým okruhem, na němž je založen příběh o prvotním hříchu a vyhnání člověka z ráje.

„Had“ — stejně jako řada jiných slovních jednotek — nežije pouze jeden symbolický život. Pozoruhodným rezervoárem symbolické tradice jsou přísloví. V srbském přísloví „koga zmija ujede, taj se i guštera plaši“, čili „koho uštkne had, ten se bojí i ještěrky“, symbol „zmija“ znamená *kohokoli (cokoli), kdo (co) může člověkovi ublížit*.

U slovních symbolických znaků se ocitají v rovině jejich *signifié* (obsahu) samostatné znaky-symboly nejazykové povahy se samostatným znakovým *signifiant* (výrazem) a *signifié* (obsahem). Z těchto důvodů je i přirozený jazyk na své nejelementárnější úrovni metajazykem anebo přinejmenším disponuje metajazykovými znaky. To, co u slova „had“ reprezentuje rovinu *signifié*, tvoří spolu s některými dalšími symbolickými znaky nejazykové povahy relativně samostatný (mytologický) znakový (sub)system nejazykové povahy, o němž lze tvrdit, že má podobu — vypůjčíme-li si Hjelmslevovu terminologii — „denotačního jazyka“ čili „denotační sémiotiky“.¹³⁵

Pokud některé speciálněvědní disciplíny analyzují „denotační jazyky“, např. sociálně institucionální, obřadní, mimicko-gestické a jiné systémy,

¹³⁴ Novotný, Adolf: *Biblický slovník*. Díl 1. A-R. Kalich v Ústøedním církevním nakladatelství, Praha 1956, s. 193.

¹³⁵ V Hjelmslevovi (1899–1965) pojetí „denotační sémiotika“ (v anglické redakci „denotační jazyk“) představuje takový typ jazyka, že z jeho dvou základních plánů (tzn. z plánu výrazového a obsahového) „není ani jeden sémiotikou“, tzn. samostatným jazykem (Hjelmslev, Louis: *O základech teorie jazyka*. Academia, Praha 1972, s. 119).

pak použitý jazyk analýzy je metajazykem.¹³⁶ Jazykový znakový systém není — mimo jiné i kvůli metaznakům typu „had“ — „denotačním jazykem“, ale složitým systémem, jehož součástí jsou jak na úrovni výrazu, tak i obsahu samostatné sémiotické systémy.¹³⁷

Z hlediska sémiotického lze symbolickou funkční sféru slova (např. slova „had“) považovat za sféru jazykových znaků metajazykového charakteru označujících znaky nejazykové povahy (předmětné symboly), konkrétně předmětné objekty, popř. činnosti, kterým lidská praxe přiřadila jisté znakové funkce a které vytvářejí, popř. mohou vytvářet relativně samostatné znakové systémy. Slova typu „had“ podle okolností aktivizují v rámci „světů ze slov“ některý ze svých symbolických významů anebo nesymbolických lexikálních významů. Artikulace jejich významu je dána komunikačním kontextem promluvy či literárního díla.

V literárních dílech se díky slovům vyskytují nejen předmětné symboly, oživující symbolické okruhy, ale také slovní symboly, které vznikají až v procesu mluvní či literární komunikace a které z hlediska konstrukce patří k nejzajímavější skupině symbolů. V tomto případě nemají již symboly metajazykový charakter, naopak představují jazykový výraz, k němuž se vztahuje „světy ze slov“ nově definovaný, nestandardizovaný symbolický význam. Lze je označit termínem **literární symboly**.

Ke konceptualizaci (k artikulaci významu) slovních symbolů nedochází v literární komunikaci na půdorysu věty jako u metafory,¹³⁸ ale až na půdorysu textového plánu díla. Literární symboly jsou v procesu jazykového dorozumívání definovány postupným, často značně zprostředkovaným přiřazováním nových významů z textově vzdálených pasáží. Toto přiřazování lze sice popsat, ale zatím se je (pro konstrukční složitost) nepodařilo mode-

¹³⁶ Mytologické, sociálně institucionální anebo obøadní systémy úspìšnì popsala sociální strukturální antropologie, za jejíhož zakladatele a hlavního pøedstavitele je pokládán Claude Levi-Strauss (nar. 1908); jeho tvorbu shrnují zejména *Mythologiques I-IV* (Plon, Paris 1964, 1967, 1968, 1971) a *Antropologie structurale deux* (Plon, Paris 1973).

¹³⁷ Jak zdùrazòuje L. Hjelmslev, v praxi neexistují strukturñí homogenní texty, v nichž se uplatòuje jen jeden sémiotický systém. Naopak znakové systémy se v komunikaèní praxi rùzným zpùsobem spojují a mixují. Jazyk mimo jiné získává také podobu „konotaèní sémiotiky“, tzn. podobu systému, jehož plán výrazu je zastupován samostatným sémiotickým systémem, mj. styly, žánry, lokálními podobami jednoho jazyka, národním jazykem. „Konotaèní sémiotika je tudíž taková sémiotika, která není každodenním jazykem a jejíž plán výrazu je vytváøen obsahovým a výrazovým plánem denotaèní sémiotiky.“ (Hjelmslev, Louis: *O základech teorie jazyka*. Academia, Praha 1972, s. 124). „Sémiotku“, „jejíž plán obsahu je sémiotikou“, oznaèuje L. Hjelmslev za „metasémiotiku“ — „a tou mùže být právi lingvistika“ (tamtéž). Pøedstavitel Kodaòského lingvistickeho kroužku dále pøedpokládá existenci „sémiotik“ vyšších øádù.

¹³⁸ Srov. kapitulu 5. *Metafora — klìè k literárnímu dílu*.

lovat do podoby artikulačních mechanismů. Literární symboly fungují v příslušných komunikačních kontextech obdobně jako předmětné symboly v lidské praxi, v sociálním jednání (I.C.).¹³⁹

Součástí nového literárního díla se může stát kterýkoli již vzniklý literární symbol. Dosud (tradicí) standardizované literární symboly vstupují z originálního sémanticko-gramatického kontextu do jiného díla jako citáty anebo aluze. V opačném případě — tak je tomu např. v euroamerické kulturní oblasti u biblické symboliky — jsou symboly natolik autonomní, že fungují jako komunikační předpoklady, nezávisle na znalosti výchozího, originálního textu; jako samostatné lexikální jednotky vnášejí do jazykové komunikace části příběhů chovaných v duchovních světech.

Existují zásadní rozdíly mezi symbolikou jednotlivých kulturních oblastí. Nejen ovšem jednotlivé kulturní oblasti, ale také každá epocha, každý umělecký proud či směr prosazující se v jednotlivých konkrétních kulturních oblastech si pěstovaly své specifické symboly. Potom lze hovořit např. o antických anebo středověkých symbolech, o symbolech romantických, dekadentních nebo poetistických. V rámci evropské moderny se jako vyhraněný umělecký proud ustanovil symbolismus, který povýšil symboly na své základní výrazové prostředky.

V rámci kulturní oblasti lze překládat literární symboly z jednoho jazyka do druhého, i když se často jen obtížně překonává mnohovýznamnost jednotlivých symbolů, zvláště jsou-li dovedeny do podoby **literárních symbolů-obrazů**. Jejich překlad totiž obvykle vede k zúžení významového spektra originálu. Velmi obtížné je ovšem překládat z jednoho jazyka kulturně vzdálené oblasti do druhé, zejména pokud mezi nimi nedochází k průnikům symbolických okruhů. Zde se překladatel jen málokdy obejde bez poznámkového aparátu. Rezignovat na něj může pouze za předpokladu, že místo neznámých symbolů použije funkčně adekvátní domácí symboly (což může působit komicky), anebo za předpokladu, že cizí symboly opíše (což opět retarduje rytmus díla).¹⁴⁰

V zásadě nově lze definovat význam kterékoli slovní jednotky a učinit ji vlastním literárním symbolem, stejně tak jako lze kterékoli předmětné skutečnosti, kterémukoli předmětu či kterékoli činnosti přiřadit libovolnou

¹³⁹ Literární symboly se jeví mj. také jako fenomén literární tradice nebo jako filozofický problém (srov. Adams, Hazard: *Philosophy of the Literary Symbolic*. A Florida State University Book, Tallahassee 1983).

¹⁴⁰ To je pravděpodobně jeden z důvodů, proč Vilém Mathesius o svých překladech zařazených do knihy *Zpívky staré ěíny*, ètenáøskou obcí velmi pøíznivì pøijatých, prohlásil, že jejich „velká èást by se mohla nazvat variacemi na literární téma“ (*Zpívky staré ěíny*. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1988, *Nikolík pøipomínek pøekladatele*, s. 139).

znakovou funkci a učinit ji předmětným symbolem nebo akčním symbolem. Svoboda tvůrců předmětných symbolů a literárních symbolů je však limitována již existujícími symboly, symbolickými systémy či subsystémy a symbolickou tradicí, ale také řádem reality. V těchto souvislostech jsou jisté „nástroje“ více či méně vhodné pro konkrétní symbolické, znakové funkce.

Obecně známý je případ, jakým způsobem vybuodoval nový literární symbol, *symbol havrana*, ve své básni *Havran (The Raven, 1845)* Edgar Allan Poe. Postupoval tak, že zlikvidoval u slova „havran“ jeho lexikální význam a u předmětného symbolu, ptáka havrana, jeho standardizované symbolické významy. V novém kontextu se výraz „havran“ stal „symbolem truchlivé a neustálé vzpomínky“.¹⁴¹ Tento postup mohlo — v blízké kulturní oblasti — přijmout šestnáct nejznámějších překladů *Havrana* do češtiny.¹⁴²

Kulturní bariéry zabraňují převodu (a užití) konkrétních symbolů z jedné oblasti do druhé a rovněž zabraňují anebo znesnadňují artikulaci nových symbolických významů u výrazů se zavedenými symbolickými významy. Např. v evropské kulturní oblasti by se jen obtížně stal pták blboun nejspíše anebo lichokopytník osel symbolem moudrosti, fašistický hákový kříž symbolem tolerance a bílá barva symbolem smutku. Obdobné limity jsou přítomny v každé kulturní oblasti — v konkrétním historickém okamžiku jsou přesně stanoveny, změnit se mohou až v dlouhodobé časové perspektivě. Stav komunikačních prostředků, možností i bariér je vyjadřován komunikačními kompetencemi dorozumívajících se subjektů. Tento stav by bylo možné si představit jako „horizont očekávání“ (*Erwartungshorizont*), v němž Hans Robert Jauss spojil strukturní i historický pohled na literární komunikaci.¹⁴³

„Horizont očekávání“ se týká také symbolů. Autor očekává, že čtenář bude symbolům, které použije, rozumět. Totéž očekávání lze předpokládat také u čtenáře. Neobeznámenost s konkrétními symboly a obecně se symbolickou tradicí vede ke komunikačním kolapsům. Může způsobit, že čtenář do literárního díla nevstoupí a že literatura jisté kulturní oblasti (konkrétní literární dílo) se mu začne jevit jako tvrz, kterou není možné ztéci, obsadit a změnit ve vlastní obydlí

¹⁴¹ Srov. Poe, Edgar Allan: „Filozofie básnické skladby.“ In: Zábrana, Jan, ed.: *Jak se díla báseň. Ěskoslovenský spisovatel, Praha 1970, s. 26.*

¹⁴² Srov. Bejblík, Alois: „Ěské pøeklady Havrana.“ In: Poe, Edgar Allan: *Havran. Šestnáct èeských pøekladù.* Odeon, Praha 1985, s. 9–59 (ed. Alois Bejblík).

¹⁴³ Srov. Jauss, Hans Robert: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft.* Universitäts-Druckerei, Konstanz 1967, s. 171–207.

2.8. Referenční odkazy, komunikační strategie a modalita tématu

Mezi kulturně motivované předpoklady lidského dorozumívání, které jsou současně výrazem konceptů světa a jazykových znalostí — kompetencí, patří **schopnost formulovat a identifikovat referenční odkazy** (II.B.4.6.). Tyto odkazy mají podobu „deiktických určení“, jsou obsažena v deskriptivních slovních výrocích a umožňují **orientaci v oblasti personalitu** (II.B.4.6.1.), **času** (II.B.4.6.2.), **prostoru** (II.B.4.6.3.), **diskursu-kontextu** (II.B.4.6.4.)¹⁴⁴ nebo **sociálního postavení** (II.B.4.6.5.).¹⁴⁵ Tyto kategorie jsou konvenčním, předem stanoveným způsobem ztvárňovány ve „světech ze slov“, v jazykových strukturách jako komunikační faktory.¹⁴⁶ Znalost těchto konvencí¹⁴⁷ je nezbytná k tvorbě a identifikaci nejdůležitějších integrujících stavebních složek sémiotických světů lidského dorozumívání, k identifikaci role producenta dorozumívacích aktivit, vypravěče, adresáta, hrdiny.

Tyto kompetence jsou určující stejně pro mluvní jako pro literární komunikaci. Mluvčí a posluchač, literární autor a čtenář musí vyřešit problém „personality“, tzn. musí prostřednictvím jazykových signálů odlišit desítky komunikačních rolí, které se odehrávají ve „světech ze slov“. Autor musí ve „světech ze slov“ zkonstruovat mj. roli autorského subjektu, vypravěče, adresáta, hrdiny nebo recepčního čtenáře (čtenář, jemuž své poselství určuje a jehož kompetencím se podřizuje). Konkrétní čtenář musí naopak umět tyto komunikační pozice identifikovat, zejména musí poznat, kdo se s ním chce dorozumívát. Komunikační aktivita čtenáře směřuje nejen k identifikaci (ke konstruování) role recepčního autora¹⁴⁸ a vymezení vztahů mezi

¹⁴⁴ Kategorii „diskursu“ se pokouším vymezit v následujícím, závěrečném oddílu této kapitoly.

¹⁴⁵ Srov. Levinson, Stephen C.: *Pragmatik*. Max Niemayer Verlag, Tübingen 1990, s. 70–95.

¹⁴⁶ Srov. Macurová, Alena: *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. Utváření významové perspektivy*. AUC, Philologica 1977, Monografie 68, Praha 1983.

¹⁴⁷ Srov. příklady komunikačních faktorů (signálů), které vedou k identifikaci času ve vřtách „zítra je středa“ nebo „byl jsem tehdy dítě“, prostoru ve vřtách „Kábul leží 600 km severně odtud“ nebo „kočka je za autem“, popř. k identifikaci kontextu ve vřtách „A: To je dinosaur B: Hláskujte mi to“ nebo „Vsadím se, že ten pšbílh neznáš“. Vřechny uvedené ilustrace deiktických určení jsou pševzaty z německého pšeklady Levinsonovy knihy *Pragmatics* (Levinson, Stephen C.: *Pragmatik*. Max Niemayer Verlag, Tübingen 1990, s. 76–88). Ve vřtí „A: To je dinosaur B: Hláskujte mi to“ vřak dořlo k posunu vřhledem k anglickému originálu: na místě anglického „rhinoceros“ (popř. německého „Rhinozeros“), označujícího *nosorožce*, je kvůli vřtší ilustrativnosti slovo „dinosaurus“.

¹⁴⁸ **Recepční autor** je komunikační instituce, konstruovaná čtenářem v procesu literárního dorozumívání. Viz dále oddíl 6.4.1. *Teoretické dvojníky reálného autora a čtenáře*, kde pojednávám o kategoriích, jakými jsou recepční, reálný a implicitní autor, virtuál-

autorem díla a jeho herců (vypravěčů a postav), ale také mj. (komunikačního) prostoru, času a diskursu.

„Světy ze slov“ se dějí, jsou procesuálními událostmi. „Literatura se více než kterékoli umění stává uměním času. Čas je v ní předmětem, subjektem i způsobem zobrazení. Literaturou prostupuje povědomí a pocit pohybu, proměnlivosti světa v rozmanitých formách času.“¹⁴⁹ Čas literárního díla ovšem není gramatickou kategorií, netýká se pouze slovesného času, ale je vyjadřován referenčními odkazy a jinými výrazovými prostředky. Např. vyprávění vypravěče se týká vždy minulosti, a přesto může být tato minulost vyjadřována přítomným slovesným časem (historický prézens).

S referenčními odkazy souvisí řada dalších předpokladů, které spadají do oblasti **komunikační strategie** (II.A.3.2.7. a II.B.4.7.). Ta je dána již potřebou, vůlí anebo ochotou účastníků komunikace se dorozumívat. „Princip kooperace“, tak jak jej stanovil Herbert Paul Grice,¹⁵⁰ je spíše základem komunikační strategie než jeho projevem, i když je třeba uvažovat také o stupních komunikační vstřícnosti. Čtyři „konverzační maximy“, kterými Grice daný princip rozvádí, a dále „princip zdvořilosti“, kterým Geoffrey N. Leech obohacuje Griceovu koncepci,¹⁵¹ již do komunikační strategie zcela patří. Komunikační strategii určuje např. předpoklad adresáta (posluchače nebo čtenáře), že vypravěč (mluvčí nebo pisatel) říká pravdu, anebo předpoklad vypravěče, že adresát pochopí a přijme jeho postoj k tématu výpovědi. V prvním případě jde o **premisu upřímnosti** (II.B.4.7.1.), vymežovanou jako interpretační východisko posluchače, který ve vztahu ke kterémukoli výroku vždy nejdříve předpokládá, že mluvčí říká pravdu, v druhém případě o **premisu důvěry** (II.B.4.7.2.), která je založena na přesvědčení mluvčího, že posluchač ve vztahu ke kterémukoli výroku odhalí a bude respektovat jeho postoje.

Lživé a mystifikační výroky, plagiáty a literární podvrhy jsou zneužitím této důvěry, jsou (na bázi odesilatele) projevem snahy skrýt autentické autorské postoje a (na bázi adresáta) projevem zásadní interpretační nedůvěry. V tomto případě je komunikační strategií **premisu lži** (II.B.4.7.3.). Parodie a perzifláž, které se projevují více nebo méně zřetelně identifikovatelnými signály (výrazovými prostředky) z oblasti modality tématu (zejména signály ironie a nadsázky), vycházejí naopak z premisy důvěry.

---

ní, ideální, implicitní a reálný étenáø nebo fiktivní adresát.

¹⁴⁹ Lichaëov, Dmitrij Sergejeviè: *Poetika staroruské literatury*. Odeon, Praha 1975, s. 193.

¹⁵⁰ Grice, Herbert Paul: „Logic and Conversation.“ In: Cole, Peter — Morgan, Jerry L., ed.: *Syntax and Semantics*. Vol. 3. *Speech Acts*. Academic Press, New York 1975, s. 41–58.

¹⁵¹ Srov. Leech, Geoffrey N.: *Principles of Pragmatics*. Longman, London – New York 1983.

Součástí komunikační strategie utváří také míra ochoty vypravěče respektovat prezentované cizí názory a míra ochoty adresáta přijmout vypravěčův odlišný názor. Jde o míru ochoty respektovat koncepty světa obsažené ve „světech ze slov“. Přítomnost této ochoty vyjadřuje **premise tolerance** (II.B.4.7.4.), nepřítomnost **premise intolerance** (II.B.4.7.5.). Tolerance a intolerance jsou projevem komunikační strategie např. při domluvě s nechápavými, zaujatými anebo opilými; toleranci lze vnímat jako důležitou podmínku dorozumívání, intoleranci jako komunikační bariéru.

Tolerance však není vrozená interakční schopnost — **interaktivita** (II.A.1.12.), ale vypěstovaná etická, filozoficky zdůvodňovaná hodnota.¹⁵² Souvisí s „principem zdvořilosti“ čili **maximy taktu** (II.B.4.7.6.), **velkorysosti** (II.B.4.7.7.), **uznání** (II.B.4.7.8.), **skromnosti** (II.B.4.7.9.), **shody** (II.B.4.7.10.) a **sympatie** (II.B.4.7.11.). Obdobně je tomu u **konverzačních maxim** (II.B.4.7.12.) — **maximy** kvantity (II.B.4.7.12.1.), příkazující: vyjadřuj se adekvátně rozsáhle vzhledem ke komunikační situaci, **maximy kvality** (II.B.4.7.12.2.): říkej jen to, pro co máš důkazy, anebo **relevance** (II.B.4.7.12.3.): vyjadřuj se k tématu a **způsobu** (II.B.4.7.12.4.): vyjadřuj se jasně a srozumitelně.¹⁵³ Také jejich podoba se dlouhodobě utváří.

Specifickým jevem z oblasti komunikační strategie je **jazyková agresivita** (II.B.4.7.13.), která prorůstá všemi úrovněmi lidského dorozumívání. Agresivita se konfrontuje s principem zdvořilosti, tedy upřímnosti, tolerance a taktu, ale nikoli s konverzačními maximy. Jazyková agresivita dokonce může vést k velmi efektivnímu a jasnému dorozumívání.

S komunikační strategií souvisejí další předpoklady lidského dorozumívání — producentská **schopnost formulovat** a konzumentská schopnost **identifikovat vypravěčská hlediska** neboli **modalitu tématu** (II.B.4.10.1.). Charakteristická vypravěčská hlediska se vymezila jako **humorný postoj** (II.B.4.10.1.1.), **tragický postoj** (II.B.4.10.1.2.), **satirický postoj** (II.B.4.10.1.3.), **ironický postoj** (II.B.4.10.1.4.) nebo **tragicko-komický postoj** (II.B.4.10.1.5.). Dalším typem znalostních kompetencí z oblasti **gramatiky vyprávění** (II.B.4.10.) je **znalost gramatiky příběhu** (II.B.4.10.2.), tzn. znalost jeho fabulační a syžetové výstavby, a **znalost autorské a vypravěčské komunikační strategie** (II.B.4.10.3. a II.B.4.10.4.).

¹⁵² To je také důvod, proč tento pragmatický předpoklad oddílují od kompetence znalosti konceptů světa (II.B.3.1.2.); nejbližší má tolerance ke konceptu otevřeného světa postmoderny chápaného jako „radikální pluralita“ (Welsch, Wolfgang: *Postmoderna — pluralita jako etická a politická hodnota*. KLP — Koniasch Latin Press, Praha 1993, s. 31).

¹⁵³ Srov. Hoffmannová, Jana: „Projevy taktu (a beztaktnosti) v televizních rozhovorech.“ *Slovo a slovesnost*, 55, 1994, č. 3, s. 194.

S referenčními odkazy, komunikační strategií a modalitou tématu jako svébytnými oblastmi komunikačních kompetencí dále souvisí schopnost dorozumívajících se subjektů vyjádřit, odhalit, odlišit a modifikovat globální zaměření procesu dorozumívání tak, jak je předpokládá **system znakových funkcí / funkcí kódu** (II.A.3.1.1.) a umožňuje **znalost systému znakových funkcí / funkcí kódu** (II.B.4.2.3.), tzn. znalost komunikační, sémantické / sémiotické, mentálně operativní, gnoseologické, emotivní, asociativní, stylistické, axiologické a estetické funkce.

2.9. Kulturní paradigma jako předpoklad a dějiny jako produkt lidského komunikativního jednání

Člověk si průběžně upravuje svou představu o míře uspořádání světa, ve kterém žije, čili o jeho chaosu a řádu.¹⁵⁴ Postupuje tak jednotlivec a v průběhu dějin také celá lidská komunita. Je to zcela regulérní projev i cíl lidského komunikativního jednání, přičemž dorozumívání může dospět k zjevným věčným pravdám i k vědeckému poznání s omezenou záruční lhůtou, k naději i ke skepsi. Kromě toho ovšem existuje něco, co stojí na počátku každého procesu poznávání (I.A.4.), dorozumívání (I.B.) anebo vědeckého výzkumu (I.C.11.), co ve vztahu ke konceptům světa tvoří v daném okamžiku závazné výchozí, obecné rámcové principy i legalizované metody poznání. V tomto případě nejde o kantovské nadindividuální a apriorní formy rozumu přesahující a pořádající zkušenost, ale o výsledky komunikativního jednání, o kolektivní syntézu vědomostních předpokladů dorozumívání, neboli o **kulturní paradigmata** (II.A.2.3.1.). „Paradigmata jsou tedy konceptuální schémata, pod jejichž zorným úhlem vidíme, vykládáme nebo chápeme určitou část světa, určitou doménu věcí.“¹⁵⁵

Michel Foucault systematicky budoval model „archeologie vědění“, tedy metodu průzkumu lidského vědění.¹⁵⁶ M. Foucault s pomocí této „ar-

¹⁵⁴ Srov. Kůrka, Petr, ed.: *Geometrie živého. Sborník přednášek 26.-30. září 1988, Bechyni. Matematické modely morfogeneze*. ZP ĚSVTS při FgÚ ĚSAV, Praha 1989; Gleick, James: *Chaos. Vznik nové vedy*. Ando Publishing, Praha 1996.

¹⁵⁵ Tondl, Ladislav: *Vida, technika a společnost. Soudobé tendence a transformace vzájemných vazeb*. Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ĚR, Praha 1994, s. 41.

¹⁵⁶ M. Foucault poprvé tento model předložil v roce 1969 v knize *L'archéologie du savoir* (1969). Základem „archivu“ je „výpověď“ (*énoncés*), která nepředstavuje strukturu, ale „je existenciální funkcí, která je vlastní znakům, a vycházejí z ní je možné pomocí analýzy anebo nazírání rozhodnout, zdali ‚dávají smysl‘ nebo ne, podle kterého pravidla následují za sebou nebo stojí vedle sebe, èeho jsou znakem a jaký druh èinnosti je jejich (ústní nebo písemnou formulací) dosažen“ (*Archäologie des Wissens*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1973, s. 126).

cheologie“ hledal cestu do historie: „odhalil nedostatečnost tradiční historie založené na subjektu a věnoval se popisu ‚okamžitých‘ struktur, které subjekt ovládají tím, že mu předepisují jeden určitý způsob reakce na určitý podnět. Avšak tím, že vzal subjektu možnost tyto struktury měnit, že je vůči němu absolutizoval, zbavil se možnosti vysvětlit jejich pohyb, který se mu proto jeví v diskontinuitních fázích, mezi nimiž přechody nemůže — jak si sám uvědomuje — vysvětlit.“¹⁵⁷

Termín „paradigma“ ve významu „konceptuální schémata“ zavedl na počátku šedesátých let tohoto století ve vztahu k vývoji vědeckých teorií Thomas Samuel Kuhn v knize *Struktura vědeckých teorií (Structure of Scientific Revolutions, 1962)*. Ten zjistil, že za sumou dobových vědeckých poznatků (k nimž dospěl např. Mikuláš Koperník, Isaac Newton, Antoine Laurent de Lavoisier a Albert Einstein) se skrývají východiska, která mají charakter epistemologických hranic. Pokrok v přírodovědě — podle Kuhna — neprobíhá plynule, i když se připravuje, ale spíše náhle, formou revolucí. Dobově reprezentativní vědecké teorie, představované zakladatelskými vědeckými pracemi a od nich odvozenými učebnicemi, vytvářejí a potvrzují vládnoucí dobové „paradigma“. Poznátky mimo tento rámec jsou naopak odmítány, upadají v zapomnění; práce, které je obsahují, se mohou se slávou vynořit z archivů, pokud korespondují s některým z nových prosazujících se paradigmat.

Paradigmata, pojímaná v nejširším kontextu jako kulturní paradigmata, přinášejí mj. také výklad základních kategorií lidského světa, jako jsou čas, prostor nebo principy myšlení. Mezi prostorově vzdálenými kulturními oblastmi jako celky, ale také v rámci jedné kulturní oblasti — jak již bylo poznamenáno — mohou být tyto kategorie, které se jeví na první pohled jako neměnné a obecně závazné skutečnosti, vnímány zcela odlišným způsobem. Kulturní paradigmata, i když se vzhledem k jednotlivci jeví jako skutečnosti nadindividuální, neměnné, normativní, apriorní, popř. jako struktury zakódované v lidském vědění po způsobu archetypů, mají proměnlivý, aposteriorní charakter. Kulturní paradigmata jsou výsledkem dlouhodobých komunikačních aktivit lidských společností.

Zřetelně lze daný problém ilustrovat na vztahu kulturních paradigmat a konceptů dějin. Historiografie, donekonečna interpretující (konstruuující) dějiny, ale také dějiny samotné jsou produktem komunikativního jednání společností lidí a jejich paradigmatických aktivit. Ne že by historiografie

---

¹⁵⁷ Holzbachová, Ivana: *Ělovik a dijiny. Dynamika dijin a lidská aktivita v buržoazním myšlení*. UJEP, Brno 1981, s. 59.

byla podmínkou života civilizace. Civilizace bez historiografie jsou ovšem civilizacemi bez dějin,¹⁵⁸ přesněji bez **konceptů dějin** (II.A.2.3.2.2.12.) nabízejících syntetizující pohledy na vývojové, globální problémy lidského světa.

Periodizace velkých historických celků obvykle vycházejí z více nebo méně reflektovaných proměn kulturního paradigmatu redukováného na koncepty dějin. Paradigmata žijí stejně ve vědě jako ve filozofii, v náboženstvích i v humanitních vědách, v umění i v společenských institucích. Jsou spjata s konkrétní dobou a konkrétní kulturní oblastí. Vývoj kulturních oblastí je možné představit jako posloupnost manifestujících se kulturních paradigmat, jako příběh o úspěšných a zavržených konceptech dějin vyprávěný z pozic vítěze, tedy z pozic v dané době reprezentativního kulturního paradigmatu.

V současné době lze v rámci evropského historického kontextu uvažovat např. o paradigmatu kulturních epoch (pravěk, starověk / antika, středověk a novověk) anebo o paradigmatu kulturních slohů (archaická, klasická a helénistická doba, předrománská doba, románská doba, gotika, renesance, baroko, klasicismus, romantismus, moderna, postmoderna). Při podrobnějším pohledu se objeví paradigma kulturních proudů (křesťanství, humanismus, manýrismus, osvícenství, secese) a snad i směrů (góngorismus, byronismus, naturalismus, poetismus). Tato periodizace je výsledkem, k němuž dospěla suma „světů ze slov“, založená na stávajícím vítězném paradigmatu kulturního vývoje. Dospět lze ještě k obecnějším paradigmatickým celkům, než jakými je např. paradigma antiky nebo euro-americká kulturní oblast, a to k paradigmatu komunikace a vědomostí obyvatel planety Země. Znalost tohoto paradigmatu by byla potřebná mimozemšťanům při navázání styku s lidmi.¹⁵⁹

Kulturní paradigmata představují důležitý předpoklad lidského dorozumívání — legislativu komunikačního prostředí. Kulturní paradigmata mají tendenci prosazovat svou moc a pravdu, obdobně jako Foucaultovy „diskursy“ (*discours*).¹⁶⁰ Nutí komunikující subjekty, aby se chovaly podle

¹⁵⁸ Existuje podstatný rozdíl mezi pečlivým kronikářským ěínským pojetím historie a mýtickým, nadčasovým pojetím historie ve staré Indii. (Srov. Zbavitel, Dušan, ed.: *Moudrost a umění starých Indů*. Odeon, Praha 1971; Böttger, Walter: *Kultura ve staré Ěíni*. Panorama, Praha 1984.)

¹⁵⁹ Toto paradigma komunikace a vědomostí obyvatel planety Země, které již bylo odesláno do kosmu, je nezávislé na jazykovém dorozumívání. Kódovacím jazykem se zde staly symboly a ikonické výtvarné znaky.

¹⁶⁰ Srov. Foucault, Michel: *Diskurs, autor, genealogie*. Svoboda, Praha 1994, *Ěád diskursu*, s. 7–39.

jejích dispozicích a norem. Tragédií obvykle končí komunikace mezi komunitou a neústupnými jednotlivci, kteří předběhli paradigma své doby, anebo kteří lpějí na nefunkčních archaických paradigmatech. Nezájem, opovržení a vyvržení ze společnosti „slušných“ představuje nejméně agresivní výsledek tohoto konfliktu. Jako tragická a komická současně se může jevit komunikace mezi obyvateli dvou odlišných kulturních paradigmat.¹⁶¹

Pokud bychom vytvořili statistiku nedorozumění, absolutní většina neúspěšných komunikačních situací by zřejmě nebyla zaviněna paradigmatickými disproporcemi. Nedorozumění se dějí na nižších úrovních, než je široce chápané kulturní paradigma. Přejechod mezi vrcholovým kulturním paradigmatem a jeho nižšími úrovněmi je velice dlouhý a plynulý. Pro všechny tyto úrovně (kulturní, historickou, politickou, ekonomickou, vědeckou, uměleckou aj.) se však používá téhož termínu.

V daných souvislostech vzniká příležitost pro uplatnění kategorie diskursu. Módnímu „diskursu“ je ovšem třeba odpustit trestní rejstřík sňatkového podvodníka, zasubujícího se podle okolností s nejrůznějšími koncepty — významy.¹⁶² Jako inspirativní se v daných souvislostech jeví názor Paula Ricoeura. **Diskurs** lze podle něho vymezit jako souhrn a průnik výsledků a kontextů konkrétních dorozumívacích a mentálních aktivit člověka, které se vyznačují uzavřeností, podobnou strukturovaností a jednotnou gramatikou myšlení. V oblasti jazykového dorozumívání se diskurs týká konkrétních promluv anebo literárních děl v mluvní nebo literární komunikaci, odehrává se v přítomném čase a „směřuje k věcem, vztahuje se ke skutečnosti, vyjadřuje svět“.¹⁶³ Diskurs je dán relativně uzavřeným „světem ze slov“ a současně jeho kontextem. Diskursy se jeví jako systémy vědomostí o konkrétním stavu světa, zachyceném „světy ze slov“. Lze hovořit o diskursu mytologie, např. starořeckého Olympu, o diskursu vědecké disciplíny, např. antické rétoriky, o diskursu díla, např. Aristotelovy *Poetiky*, ale také diskursu života, např. o Epikúrově etice.¹⁶⁴

¹⁶¹ Srov. Ecùv román *Jméno růže* (Odeon, Praha 1988, s. 446–462, orig. *Il nome della rosa*, 1980), kde je představen konflikt mezi moderním Vilémem z Baskervillu a středověkým Jorgem; popsán je zde střet protichůdných paradigmatických struktur chování a také jsou zde odhalovány mechanismy, pomocí nichž paradigma prosazuje svou touhu po moci a vůli po pravdě.

¹⁶² Např. Michel Foucault vztahuje diskurs nejen ke konkrétní situaci, ale chápe jej také široce — vztahuje ho k historickým obdobím. V tomto pojetí diskurs „formuje myšlení, poznání a vyjádření poznání určité historické epochy“ (Horák, Petr: *Struktura a dějiny. Ke kritice filozofického strukturalismu ve Francii*. Academia, Praha 1982, s. 58).

¹⁶³ Ricoeur, Paul: *Hermeneutics and the Human Sciences. Essay on Language, Action and Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 140.

¹⁶⁴ Srov. Festugière, André-Jean: *Epikúros a jeho bohové*. Oikoymenh, Praha 1996.

Kulturní paradigmatata se dostávají do souvislostí nejen se zkušenostními světy a duchovními světy, ale také **diskursy**. Diskurs tím, že vytváří a vyslovuje koncept světa, potvrzuje, rozvíjí anebo narušuje dobově reprezentativní paradigma. Pouze a jedině v rámci a s pomocí diskursu (např. středověkého filozofického myšlení, středověké estetiky, křesťanského umění, české reformace)¹⁶⁵ je možné pojmenovat paradigma (např. evropského středověku). Paradigma se vyjevuje samo, bez ohledu na komunikační záměry autora diskursu. Může být ovšem také tématem výpovědi, jako např. paradigma středověku ve spisku Alaina de Libery *Středověká filozofie*.¹⁶⁶

Kulturní paradigmatata představují elementární předpoklady a limity dorozumívání, diskursy vymezují prostor, v němž se dorozumívání odehrává. Např. Karel Hynek Mácha byl nepochybně horlivý vlastenec a stoupenec národně obrozeneckého programu (paradigmatu), a přesto se v roce 1836 nedomluvil prostřednictvím svého *Máje* s většinou svých čtenářů. Diskurs, který prostřednictvím *Máje* vytvořil, nebyl pro české čtenáře roku 1836 akceptovatelný. Zcela zatratit jej musel ve své korespondenci František Ladislav Čelakovský, ctící národ jako nejvyšší autoritu, v příspěvku otištěném v *Květech* (1836) národní buditel a opěvovatel Josef Kajetán Tyl a v *České Včele* (1836) kritik Jan Slavomír Tomíček. Jiný ctěný český básník Josef Krasoslav Chmelenský dokonce v *Muzejníku* (1836) napsal, že tato báseň „nedospěla ještě pro kritiku“, neboť je „toť, co se nic nazývá“.¹⁶⁷

K. H. Mácha provokoval tím, že přejal a do těsných českých poměrů přenesl paradigma evropského romantismu. V poémě *Máj* se odvážil být osobní a zvolené téma, které v té době uměla exploatovat kramářská píseň, zpracoval zcela bez zřetele k obrozeneckým cílům. K. H. Mácha se sice pokusil své cíle zaměřit v neústrojném předzpěvu *Máje* zahájeném z dnešního pohledu komickým veršem „Čechové jsou národ dobrý!“¹⁶⁸ ale jeho sebeobranný pokus nevyšel.

Individualistický, kosmopolitní, „destruktivní“ romantismus *Máje* se zde střetl s národně obrozeneckým, kolektivisticky „konstruktivním“ romantismem dobových čtenářů, vyjádřeným heslem „co je české, to je hez-

¹⁶⁵ Srov. např. Pieper, Josef: *Scholastika. Osobnosti a námity středověké filozofie*. Vyšehrad, Praha 1993.

¹⁶⁶ Srov. Libera, Alain de: *Stredoveká filozofia*. Archa, Bratislava 1994.

¹⁶⁷ Viz Vlček, Jaroslav: *Dějiny české literatury. Sv. 2. Od století XVIII. k letům čtyřicátým století XIX*. L. Mazák, Praha 1940, s. 632–633. Srov. knihu Pavla Vašáka *Literární pouť Karla Hynka Máchy* (Odeon, Praha 1981), jejímž tématem je *Ohlas Máchova díla v letech 1836–1858* (podtitul).

¹⁶⁸ Mácha, Karel Hynek: *Máj*. Odeon, Praha 1968, s. 9.

ké“. Tento konflikt, odehrávající se v rámci evropského romantického paradigmatu, s nímž jen zčásti koresponduje paradigma českého národního obrození,¹⁶⁹ představoval nedorozumění. Máchův *Máj* sice popíral klasicistně osvícenskou inspiraci národně osvobozenického programu, ale také jej rozšiřoval a umělecky naplňoval. K těmto poznatkům (k odhalení tohoto diskursu) dospěla kulturní veřejnost až za dvacet let po Máchově smrti.

Člověk nemá možnost zvolit si dobu, místo a prostředí svého zrodu, a proto také nemá možnost výběru z paradigmatických možností, které si lidský rod do té doby vyzkoušel. Rodí se do zaplněného paradigmatického prostoru a podléhá jeho produktivní síle. Jen malá skupina nejpronikavějších duchů zahlédne jiné „cíle a výsledky“ a jiná „schémata“ a ještě menší skupina má odvalu toto své vidění světa veřejně vyslovit.

Hranice lidského světa jsou určeny kulturními paradigmaty. V tomto prostoru se pak odehrávají spory o charakter, směr a cíl dějinných změn anebo — jinak řečeno — smysl lidské existence. Člověk se opakuje a podléhá tradici; je tvůrce diskursů, vyrůstajících z vládnoucího paradigmatu. Každý nový „epochální“ objev a každé geniální slovesné dílo dovršují „svět“ starého, anebo zakládají „svět“ nového paradigmatu.

Pokud vím, žádné kulturní paradigma ani žádný koncept dějin dosud neumožnily vytvořit univerzální „svět ze slov“, ve kterém by rádi společně žili všichni lidé. Takový svět nevytvořilo biblické *desatero*, *Velká listina svobod* (*Magna charta libertatum*, 1215), ani *Závěrečný dokument Helsinské konference* o lidských právech a svobodách, podepsaný 1. srpna 1975 představiteli třiceti tří evropských států, USA a Kanady. Nevybudoval jej rovněž žádný vědecký model světa. Jako univerzální „svět ze slov“ nefunguje ani model vyjádřený např. v zákonech Newtonovy klasické mechaniky, vyložený v knize *Matematické principy přírodní filozofie* (*Philosophiae naturalis principia mathematica*, 1687). Nenabídlo je ani žádné dílo náboženské, utopické nebo krásné literatury.

Paradigmata (i to Lyotardovo, o němž bude vzápětí řeč) představují nejen předpoklady a limity dorozumívání, ale jsou také generátory komunikační aktivity v tom smyslu, že určují „cíle i výsledky pozorování a experimentů“ a že rovněž slouží „jako schémata tvorby našich představ o struk-

¹⁶⁹ Paradigma národního obrození v podobě „gramatiky“ nesentimentálním způsobem odkryl Vladimír Macura v knize *Znamení zrodu* (*Ěeské obrození jako kulturní typ*. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1983); do oblasti *Tvarosloví* (název první kapitoly) autor zařadil paradigmatické kategorie, jako jsou synkretismus, emancipační úsilí, lingvocentrismus, překladovost, mytologičnost, ideálnost, hra, mystifikace a vlastenecká společenost, do oblasti *Pojmosloví* (název druhé kapitoly) pojednání o národněobrozenských konceptech antiky, vlasti, národa, stědu a Prahy.

tuře dané domény, jako modely vědecké explanace jevů nebo událostí v této doméně, respektive modely predikce budoucích jevů nebo událostí“.¹⁷⁰

Tradiční historiografie se zakládá mj. na předpokladu, že existují dějiny, tzn. — velmi hrubě řečeno — chronologicky uspořadatelné faktické události, které je možné „číst“, a kterým je tudíž možné udělit smysl (význam). I když faktické události minulosti nelze zrušit, pro historiografa existují pouze jako akty čtení, tedy v procesu časoprostorově distančního (I.B.6.) a rozšířeného časoprostorově distančního dorozumívání (I.B.7.). Dopracovat se k nim může pouze za předpokladu, že se dochovaly „texty“, které lze číst, tzn. kterým je rozumět a které lze interpretovat.¹⁷¹

Odehrávající se události a chování člověka nebyly nikdy, a to nejen v prehistorických obdobích, ale také v době vyspělých informačních technologií, dostatečně zevrubně „zaznamenány“. To, co víme o člověkovi a jeho dějinách, je vyčteno z výsledků jeho chování, včetně a především chování typu literární komunikace. O dějinách jsme informováni akty „psaní“. O dějinách víme jen to, co o nich bylo „zaznamenáno“, co si „přečetl“ historik a co nabídl svému čtenáři jako „vypravěč příběhů“ (*storyteller*).¹⁷² Toto napsané ovšem spadá do oblasti „světů ze slov“, do báječné říše svobody, kde jsou v moci svého tvůrce také motivace nebo kauzalita.

Dějiny zřejmě existují jako produkt spontánního kolektivního komunikativního jednání. Nezničí je ani subjektivismus, ani skepticizmus, ani relativismus. Historiografická práce má smysl i v okamžiku, kdy dějiny jsou vnímány jako udělování smyslu bezsmyslnému,¹⁷³ anebo jako volba a projekce, která vytváří fakta v širším slova smyslu.¹⁷⁴ Společně s Józefem Tischnerem se domnívám, že „horizontem myslící naděje jsou dějiny — dějiny národa a dějiny lidstva“.¹⁷⁵ Člověk historii kontroluje, nikoli ovšem

¹⁷⁰ Tondl, Ladislav: *Vida, technika a společnost. Soudobé tendence a transformace vzájemných vazeb*. Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, Praha 1994, s. 41.

¹⁷¹ Srov. kapitolu 6. *Čtení a interpretace — dvě fáze literárního dorozumívání*.

¹⁷² Tyto pozice zaujal Hayden White v eseji *The Historical Text as Literary Artifact* (in *Clio*, Vol. 3,3, 1974; citováno podle: W., H.: *Auch Klio dichtet oder die Fiction der Faktischen*. Klett-Cotta, Stuttgart 1986, *Der historische Text als literarisches Kunstwerk*, s. 101–122).

¹⁷³ Srov. Lessing, Theodor: *Geschichte als Sinngebung dem Sinnlosen*. C. H. Becksche Verlag, München 1921.

¹⁷⁴ Srov. Kudrna, Jaroslav: *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1980, s. 261; autor zde vykládá strategii Luciena Febvrea (1878–1956), jednoho z hlavních představitelů historiografické školy soustředěné kolem francouzského časopisu *Annales d'Histoire Économique et sociale*.

¹⁷⁵ Tischner, Józef: „Naděje hledající pravdu.“ In: *Ělovík v moderních vidích*. Filozofický ústav ĚSAV, Praha, 1992, s. 62 (ed. K. Nellen).

v oblasti předmětného, společenského života, ale v oblasti „světů ze slov“, vytváří ji, obdobně jako Orwellovo Ministerstvo pravdy.¹⁷⁶ Směřování „světů ze slov“ ovšem není výsledkem svévole, ale je vždy paradigmaticky určeno. Tak, jak se mění člověk, mění se také jeho minulost. Člověk si ji upravuje podle aktuálních představ a potřeb.

„Světy ze slov“ nás přesvědčují, že dějiny mají kupř. zákony, poslání nebo ducha a že ducha dějin je možné kontaktovat, zákony pojmenovat a smysl dějin odhalit. Vyjádření smyslu dějin se může týkat např. cílů a ideálů anebo může být projevem hravého pudu (každá hra má svá pravidla) či pouhým „odrazem našeho vlastního živého životního pocitu“.¹⁷⁷ Některá paradigmatata tuto úvahu umožňují. V jiném kontextu se však existence zákonů, smyslu či ducha dějin účinně popírá.

Fakt, že teoretické poznání dospělo k vymezení kategorie „paradigmatu“, je důsledkem změn v paradigmatu euroamerické kultury, změn dávaných do souvislosti s postmodernismem. Také v rámci postmoderního paradigmatu dochází k upravování minulosti a na jeho základě k dalším pokusům o klasifikaci kulturních dějin.

Jean-François Lyotard, Jan Křitel paradigmatu postmoderny, opouští strategii konsensu jako perspektivy dějinného vývoje. Tento autor zejména ve studiích *Postmoderní situace* (*La condition postmoderne*, 1979) a *Postmoderno vysvětlované dětem* (*Le postmoderne expliqué aux enfants*, 1986) odhaluje princip moderních dějin — ukazuje, že myšlení a jednání 19. a 20. století se řídí ideou emancipace. Idea emancipace je — podle Lyotardova názoru — začleněna do odlišných konceptů filozofie dějin a je odlišně formulována „v různých velkých příbězích, v nichž se lidé pokoušejí organizovat množství událostí“.¹⁷⁸ Tyto příběhy představuje „křesťanský příběh o vykoupení Adamovy viny láskou, osvícenský příběh osvobození z nevědomosti a otroctví pomocí vědění a rovnosti, spekulativní příběh realizace univerzální Ideje dialektikou konkrétního, marxistický příběh osvobození od vykořisťování a zcizení skrze zespolečenštění práce, kapitalistický příběh osvobození od chudoby díky technickému a průmyslovému vývoji“.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Srov. Orwell, George: 1984. Naše vojsko, Praha 1991; viz pozn. è. 48.

¹⁷⁷ Dilthey, Wilhelm: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. Gesammelte Schriften*. Bd. 7, Verlag von B. G. Teubner, Leipzig – Berlin 1927, s. 261. (Srov. Støitecký, Jaroslav: *Dějiny a dějinnost. Studie k problému jednotlivého u Diltheye a Kanta*. UJEP, Brno 1985.)

¹⁷⁸ Lyotard, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Filosofický ústav AV ÈR, Praha 1993, *Postmoderno vysvětlované dětem*, s. 34.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 34

Všechny tyto emancipační příběhy podle J.-F. Lyotarda provázejí od samého počátku „příběh o úpadku“, ale teprve v posledních desetiletích se idea emancipace, založená na společném, nedosažitelném „cílovém bodě“ — osvobození celého lidstva, zdiskreditovala ve všech svých oblastech.¹⁸⁰ Lyotard nedůvěřuje konsensu, to je také důvodem jeho polemiky s Jürgenem Habermasem;¹⁸¹ naopak předpokládá „mnohost světů jmen“¹⁸² a nepřekonatelnou různost kultur, a pokud mluví o možnosti domluvy, má na mysli domluvu částečnou a dočasnou. Za důležitější pokládá zjišťování rozdílů a vytváření nových pravidel diskursu.

Jednotlivá paradigmata dala odlišnou odpověď na otázku, co jsou to lidské dějiny, kam dospěly a jakou roli v nich sehrál člověk.¹⁸³ Vyhodnocení nabídnutých řešení nevede k identifikaci optimálního řešení, ale k odhalení příčin mnohosti a rozdílnosti. Interpretace dějin totiž dospěla do obdobného stadia jako hodnocení ženy ve vyprávění Diderotova románu *Jakub Fatalista a jeho pán* (*Jacques le Fataliste et son Maître*, 1776), také o dějinách lze současně tvrdit, že jsou krásné i ošklivé, chytré i hloupé, tlusté i vychrtlé, aniž by o oprávněnosti (pravdivosti) těchto názorů bylo nutné a možné pochybovat.

Koncepty dějin fungují ve vztahu k určitému období a určitým dorozumívajícím se subjektům (k autorům a čtenářům, mluvčím a posluchačům) jako pragmatické předpoklady komunikace. Otázkou je, zdali a jak se mohou obyvatelé těchto prostorů dorozumívát a zdali je možné naučit se žít současně v několika odlišných komunikačních prostředích. „Otázkou je, zdali dějinný člověk se chce ještě přiznávat k dějinám.“¹⁸⁴ A také, „jestli historie lidstva jako taková vůbec existuje“.¹⁸⁵ To je ovšem téma, které

¹⁸⁰ Srov. Lyotard, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvitlované dítém. Postmoderní situace*. Filosofický ústav AV ČR, Praha, 1993, *Postmoderno vysvitlované dítém*, s. 37, 38, *Postmoderní situace*, s. 87.

¹⁸¹ Strategii konsensu sleduje Habermasovo dílo *Erkenntnis und Interesse (Mit einem neuen Nachwort*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1973, pův. 1968) a *Theorie des kommunikativen Handelns* (Bd. I. *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Bd. II. *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1981). Srov. dále Střítecký, Jaroslav: „Empirizace a priori? K Habermasově teorii komunikativního jednání.“ In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. G 32, Brno 1988, s. 7–22.

¹⁸² Lyotard, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvitlované dítém. Postmoderní situace*. Filosofický ústav AV ČR, Praha, 1993, *Postmoderno vysvitlované dítém*, s. 39.

¹⁸³ Srov. Marek, Jaroslav: *O historismu a dijepisectví*. Academia, Praha 1992.

¹⁸⁴ Patočka, Jan: *Kacířské eseje o filosofii dijín*. Academia, Praha 1990, *Je technická civilizace úpadková, a proč?*, s. 126.

¹⁸⁵ Lyotard, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvitlované dítém. Postmo-*

přesahuje oblast předpokladů lidského dorozumívání a jeho paradigmatických a syntagmatických os.

3. LITERÁRNÍ DÍLO JAKO ROZRŮSTAJÍCÍ SE LABYRINT VÝZNAMŮ

3.1. Časoprostorové osy, směry a dimenze literárního dorozumívání

Lidé si v procesech dorozumívání s příčinností termitů budují současně individuální duchovní světy, které obývají a kam jako do skladiště odkládají příběhy a osudy slov, a jako společenskou instituci kolektivní duchovní světy — kulturní paradigmatata. „Člověk mluví až tehdy, a pouze tehdy, když odpovídá řeči, poslouchaje její náповědi.“¹ Člověk je s to komunikovat, pokud přijme poselství, které mu řeč poskytne. Světy, budované lidmi pomocí slov, připomínají stavby. Tyto stavby si lidé v dobrém úmyslu postavili, ale jsou již tak složité, že se změnil v labyrint.² Řečové akty, literární díla, duchovní světy a z velkého odstupu i kulturní paradigmatata jsou stavby v pohybu, věčně rozestavená města, jejichž některé části se stavějí, jiné boří a jiné renovují.

„Labyrint vyvstává tam, kde mizí prestrukturace prostoru a její tiché, nenápadné vedení. Pak se pro bloudícího prostor stává buď pouští, v níž zanikají směry a trasy cest, protože nejsou do ničeho zapuštěny, anebo neustále se rozrůstajícím bludištěm, v němž uvolnění cesty ze směrů původního prostoru vede ke vzniku stále nových cest.“³ **Literární dílo** jako nejsložitější typ „světů ze slov“ je — podle okolností — pouští, která přechází v bludiště, a bludištěm měnícím se v poušť; je neustále se rozrůstajícím a také chátrajícím a v prach se obracejícím labyrintem na sebe navršených konceptů — významů, oscilujících kolem osy příběhu.

„Význam není nějaká inertní věc, ale něco, co děláme.“⁴ **Význam** není něco, co je dáno a co člověka očekává jako cílová stanice na jeho strastiplné cestě životem a dějinami, ale je to činnost, kterou lidé provozují při ob-

¹ Heidegger, Martin: *Básnický bydlí èlovìk*. ISE, edice Oikoymenh, Praha 1993, „...básnický bydlí èlovìk...“, s. 81.

² Labyrint a zahrada jsou staré rétorické symboly, využívané ve středověké literatuře, manýrismu a baroku — labyrint „byl místem klamu, bloudění, nebezpečí, bíd a potíží“, zahrada „místo potíchy, lásky, radosti, krásy, zemského ráje a pùvabu“ (Tøíška, Josef: *Pražská rétorika. Rhetorica Pragensis*. Univerzita Karlova, Praha 1987, s. 57).

³ Ajvaz, Michal: *Znak a bytí. Úvahy nad Derridovou grammatologií*. Filosofie, nakladatelství Filosofického ústavu AV ÈR, Praha, 1994, s. 33.

⁴ Docherty, Thomas: *On Modern Authority. The Theory and Condition of Writing 1500 to the Present Day*. The Harvester Press, Sussex — St. Martin's Press, New York 1987, s. 38.

řadu dorozumívání. Význam se děje v komunikačním prostoru, jehož integrující složkou jsou duchovní svět a kulturní paradigmaty. „Světy ze slov“ (promluvy, literární díla) jsou děním významu anebo — lépe — smyslu.⁵ Směr tomuto dění udává **časoprostorová osa jazykové komunikace**.⁶

Základním a určujícím rysem **jazykového dorozumívání** je, že všichni její účastníci jsou současně producenty i konzumenty **znaku** anebo — přesněji — **sémiotického světa** jako integrující složky „světů ze slov“ (promluvy / literárního díla). Tato komunikace probíhá v sociálně historickém kontextu a pod patronátem pragmatických předpokladů a jazykových kompetencí.

Podstatou **mluvního dorozumívání** (I.B.2.1.1.18.) je skutečnost, že je souvislá, že má kontinuální časovou a prostorovou osu.⁷ Znamená to, že všichni její účastníci, mluvčí i posluchači jako producenti i konzumenti znaku, jsou zapojeni do procesu komunikace od jeho počátku do konce a že slova (akustické jazykové znaky), doprovázená gesty, mimikou, neartikulovanými zvuky, popř. doteky (haptickými znaky), existují ve své komplexnosti pouze v průběhu komunikace. Existence akustických jazykových znaků je vázána na dobu trvání promluvy, takže mluvní komunikace má svůj pevný počátek a konec, je časově limitovaná. Význam zrozený z této komunikace přetrvává v individuálních duchovních světech díky příběhům.

Literární dorozumívání (I.B.6.3.) nemá taková strohá časoprostorová omezení jako mluvní komunikace, i když je možné předpokládat (např. u velmi krátkých, několikaveršových básní), že autor napíše text (díla) v jednom zátahu postupně od prvního do posledního slova bez dodatečných korektur a že také čtenář projde textem na jeden zátah bez přerušení, přeskačování a návratů. Vznik a existence významu a písemných jazykových znaků jsou vázány na průběh a na dobu trvání četby, avšak literární dorozumívání se může opakovat, jeví se jako neukončený, časově neuzavřený proces.

Časoprostor autora (jako producenta textu) a čtenáře (jako producenta literárního díla vzniklého na základě autorského textu) je v procesech literárního dorozumívání diskontinuální, oddělený **textem**, imunním vůči historickému času. Diskontinuita či distančnost literárního dorozumívání není změněna ani skutečností, že autor se stane čtenářem vlastního díla. Literární

⁵ Srov. Jankovič, Milan: *Dílo jako díní smyslu*. Pražská imaginace, Praha 1992.

⁶ ěas literárního díla, o němž pojednává textová lingvistika, tzn. ěas slovesný, ěeěových perspektiv, popř. akcí odehrávajících se ve světě textu (srov. Weinrich, Harald: *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart — Berlin — Köln — Mainz ²1971, pův. 1964), je pouze jednou z ěasových rovin literárního dorozumívání.

⁷ Srov. 8.1. *Rejstěík lidského chování*, (I.B.2.) dorozumívání v kontinuálním ěasoprostoru.

dorozumívání, počínaje vznikem textu, je otevřenou záležitostí. Díky textu, který je sám o sobě němý, díky textu jako relativně stabilní, předpokladové komunikační vrstvě, může čtenář podle své vůle a svých možností vdechnout život slovům, totiž dávat jim nové významy v nových a nových procesech literárního dorozumívání. Jeden a tentýž text se může realizovat (a také se vždy realizuje) v odlišných „světech ze slov“.

Dílo není otevřené, otevřený je text.⁸ Výsledky četby textu se mohou sbližovat, ale také značně rozcházet. Snad nejkontroverznějším textem evropské kulturní oblasti je *bible*, která podnítila vznik nepřehledného množství odlišných „světů ze slov“ a na nich založených církevních denominací,⁹ ale také sekt a kultů, vyobcovaných z křesťanské církve,¹⁰ anebo vznik nových světových názorů.¹¹

Čtenář se může vracet k přečteným částem textu, může předbíhat, může číst napřeskáčku anebo dokonce může jednotlivé pasáže číst od konce. Sbírký poezie, povídkové soubory, ale také vědecké práce anebo pornografii čtenář obvykle nečte v textové posloupnosti od začátku do konce, z textu si vybírá jen některé části, a to rovněž v případě, pokud se ke knize vrací. Také zásluhou faktoru individuální volby komunikačního směru v procesu četby literárních textů získávají literární díla na interpretační otevřenosti a neukončenosti.

Některé žánrové oblasti experimentální literatury, jako např. vizuální poezie, tento postup dokonce předpokládají. Tyto oblasti se však již více nebo méně vymaňují z kontroly jazykových kompetencí a jejich komunikační báze se utváří na hranici literárního a **výtvarného dorozumívání** (I.B.6.1.).¹² Také v některých literárních dílech — pokud se na výstavbě literárního díla podílejí specifické formy jako *carmina figurata* nebo kaligram — dochází ke vzniku paralelních os literární a výtvarné komunikace.

⁸ Otevřenost díla je dána podle mínění Umberta Eca, vysloveného v monografii *Opera aperta* (Bompiani, Milano 1962), možností odlišné interpretace literárního díla anebo konstrukcemi dispozicemi díla. Tyto okolnosti nepochybně výrazně určí charakter literárního dorozumívání. Otevřenost daného typu dorozumívání je však určena především faktem, že kategorii uměleckého díla tvoří — v závislosti na řadě komunikačních faktorů — velká proměnná, *ètenáø*.

⁹ Srov. Marty, Martin E., ed.: *Our Faiths. A Presentation of American Churches*. Cathedral Publishers, Royal Oak, Michigan 1976.

¹⁰ Srov. Enroth, Ronald, a kol.: *Za novými svity. Průvodce sektami a novými náboženstvími*. EELAC, Praha 1994.

¹¹ Srov. Sire, James W.: *Za novými svity. Průvodce svitovými názory*. Návrat, Praha 21993; Lužný, Dušan: *Nová náboženská hnutí*. Masarykova univerzita, Brno 1997.

¹² Srov. Hiršal, Josef — Grögerová, Bohumila, ed.: *Vrh kostek. Česká experimentální poezie*. TORST, Praha 1993.

Při uplatnění jiných prostředků, jako jsou palindrom nebo akrostich, naopak dochází ke vzniku několika samostatných os literární komunikace.

Od časoprostorové osy jazykového dorozumívání je třeba odlišovat **časoprostorovou dimenzi jazykového komunikátu**, kterou lze chápat jednak jako „lineární (a v čase narůstající) sled elementů slovesného komunikátu“, jednak jako „prostorovou“ segmentaci tohoto (lineárně budovaného) sledu.¹³ V zásadě to znamená, že výstavbová posloupnost textu se — na rozdíl od posloupnosti četby — ubírá jedním směrem, v evropské jazykové oblasti zleva doprava a odshora dolů, a že je členěn do řádků, odstavců, kapitol, dílů, svazků apod.

Kulturu, její jednotlivé části včetně uměleckých děl i člověka lze chápat jako „sémiotickou monádu“, schopnou generovat smysl. **Sémiotický svět literárního díla** je jednou z úrovní „sémiotického univerza“;¹⁴ představuje monádu ze světa Leibnizových „předzjednaných harmonií“, která v sobě odráží celek univerza.¹⁵ Sémiotický svět literárního díla je natolik složitá a dynamická skutečnost, že jej nelze — pokud je jako nástroj analýzy používán jazyk (jazykový znakový systém) — zachytit jinak než formou řezů.

Je možné uvažovat o dvou variantách či verzích literárního sémiotického světa a o dvou typech producentů literárního dorozumívání. Jedna varianta literárního sémiotického světa je vztažena k procesu geneze, tedy k aktivitě autora, druhá k procesu recepce literárního díla, tedy k aktivitě čtenáře. Tyto varianty a aktivity zaujímají — v dílech jednotlivých teoretiků — značně odlišné výchozí a cílové podoby. Např. Eric Daniel Hirsch spojil odlišné řezy sémiotickým světem literárního díla s termíny „meaning“ a „significance“.¹⁶ „Význam“ (*meaning*) označil za autorskou intenci, autorský intencionální objekt, který představuje to, co měl autor na mysli, když tvořil dílo, a co je vyjadřováno autorským textem. „Smysl“ (*signifi-*

¹³ Macurová, Alena: *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. Utváření významové perspektivy*. Univerzita Karlova, Praha 1983, s. 57.

¹⁴ Lotman, Jurij M.: *Text a kultura*. Archa, Bratislava 1994, *Kultura ako subjekt a objekt-sama--pre seba*, s. 9.

¹⁵ „Předzjednanou harmonií“ (*l'Harmonie préétablie*), kterou má na svědomí bůh, vysvětluje G. W. Leibniz řád světa, tzn. souvislosti mezi „Fyzickou říší Přírody“ a „Mravní říší Milosti“ a rovněž souvislosti a uspořádání monád, představujících nejmenší, základní, nedílitelnou, duchovní substanci světa (Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Monadologie*. J. Otto, Praha 1884, s. 52–53 a 54–55).

¹⁶ Srov. „Význam (*meaning*) je to, co je reprezentováno textem; je to, co autor mínil při užití jednotlivých znakových sekvencí; je to, co znaky reprezentují. Smysl (*significance*) na druhé straně pojmenovává vztah mezi významem a osobou nebo koncept (*conception*) nebo situaci nebo vskutku cokoli obrazného (*imaginable*).“ (Hirsch Jr., Eric Daniel: *Validity in Interpretation*. Yale University Press, New Haven — London 1967, s. 8.)

cance) spojil Hirsch s historicky podmíněnou, subjektivní, obraznou interpretací čtenáře.¹⁷ Naopak pro fenomenology „smysl“ není (subjektivní) autorskou intencí, ale (objektivním) „úběžníkem“ recipientských intencí; fenomenologická metoda se orientuje na intuitivní uzření skrytého „smyslu“, zatímco na „význam“ útočí interpretace vědy.

3.2. Tradice jako univerzální dorozumívací mechanismus a znalostní a dovednostní předpoklad komunikativního jednání člověka

Literární dorozumívání vychází z pragmatických předpokladů, které jsou dány faktem existence člověka a jazykových kompetencí. **Jazykové znakové kompetence** obecně shrnují předpoklady obou základních komunikačních oblastí, mluvní i literární. Jde o dvě oblasti, které mají charakter průniku, nikoli však ekvivalence. To, co je odlišuje, vytváří specifika dané komunikační oblasti. Jisté schopnosti, zručnosti a znalosti se vyvíjejí pouze v oblasti mluvní, jiné pouze v oblasti literární komunikace.

Souhrnně všechny základní předpoklady jazykového dorozumívání vyjadřují jazykové znakové (mluvní a literární) kompetence (II.B.4.), založené na znalosti jazykových a literárních znakových systémů (kódů) a na schopnostech získaných jazykovým dorozumíváním. Ony specifické položky z členité a z jednoho místa nepřehlédnutelné oblasti jazykových kompetencí tvoří v mluvní komunikaci obeznamenost s fonetickým systémem a **schopnost vyslovovat slova a rozumět slovům** (II.B.4.1.1.) příslušného jazyka a produkovat řečové **promluvy**. Texty vyhynulých jazyků je možné číst, interpretovat a překládat, aniž by byl akustický plán literárního díla k dispozici, aniž by se stal pro čtenáře dosažitelný.

Literární kompetence se utvářejí v procesu literárního dorozumívání a jeví se jednak jako **schopnost psát, číst a rozumět písmu** (II.B.4.1.2.), k níž patří také zručnost a schopnost zorientovat se v textu, jednak jako zkušenostní komplex literárních znalostí — **znalost literárních konceptů** (II.B.4.8.). K základním literárním kompetencím nezbytným pro literární dorozumívání patří **znalost konceptů autorství** (II.B.4.8.1.) a **čtenářství** (II.B.4.8.2.). V obou případech jde o literární instituce měnící v historii svou podobu. Existují různé typy autorství. U „mýtického autorství“ si autor-vypravěč ani posluchač neuvědomují rozdíly mezi fantazií, realitou a původcovstvím díla. Trvalo celá tisíciletí, než se vyvinulo dnešní pojetí

¹⁷ Srov. Selden, Raman, ed. (and introduced): *The Theory of Criticism. From Plato to the Present. A Reader*. Longman, London — New York 1988, s. 188.

autorství.¹⁸ Koncept autorství a také čtenářství, o jehož vymezení se pokusila mj. tzv. kostnická škola,¹⁹ se podílí na konceptu interpretace slovesných děl a ve svém důsledku i na tvorbě kulturních paradigmat.²⁰

Dalšími specifickými předpoklady literárního dorozumívání je **znalost konceptů adresáta** (II.B.4.8.3.), **vypravěče** (II.B.4.8.4.) nebo **literární postavy** (II.B.4.8.5.). Důležitá je rovněž **znalost konkrétních literárních děl** (II.B.4.8.6.), které se v rámci dané kulturní oblasti dorozumívají, **geneze literárních textů (děl)** (II.B.4.8.7.), **čtenářských (kritických) recepcí** (II.B.4.8.8.), **života autora** (II.B.4.8.9.), a tedy i jeho favorizovaných konceptů světa. Důležitou položkou dané oblasti je dále **znalost doby, v níž autor žil** (II.B.4.8.10.) anebo **literárního vývoje** (II.B.4.8.11.), do něhož se dílo začlenilo.

Obecně platí, že komunikační praxe určuje literární a mluvní kompetence konkrétních účastníků jazykového dorozumívání. Mluvní kompetence se promítají do oblasti literárního dorozumívání a literární naopak do oblasti mluvního dorozumívání. Jde o dispozice účastníků komunikace, které se v průběhu lidského života utvářejí a mění a které nejsou dány pouze rozsahem jejich znalostí literárních konceptů (II.B.4.8.), ale také rozsahem jejich **schopností užívat výrazových prostředků jazyka** (II.B.4.2.), tzn. řeči a literárního textu, **schopností užívat slovníku a konceptů slov** (II.B.4.3.) a rozsahem jejich **znalostí systému znakových funkcí** (II.B.4.2.3). Do této skupiny kompetencí dále spadá **znalost symbolických okruhů** (II.B.4.4.), **metaforické tradice** (II.B.4.5.), **schopnost formulovat a identifikovat referenční odkazy** (II.B.4.6.), **znalost komunikační strategie** (II.B.4.7.) a **logických pravidel jazyka** (II.B.4.9.).²¹

¹⁸ Srov. Steblin-Kamenskij, Michail Ivanovič: *Mýtus a jeho svět*. Panorama, Praha 1984, s. 106–107.

¹⁹ Za èelné pøedstavitelè recepení estetiky (kostnické školy) jsou považováni Hans Robert Jauss a Wolfgang Iser.

²⁰ Srov. oddíl 2.9. *Kulturní paradigma jako pøedpoklad a dijiny jako produkt lidského komunikativního jednání* a kapitolu 6. *Ètení a interpretace — dvì fáze literárního dorozumívání*.

²¹ Logická analýza pøirozeného jazyka smìøuje k vyèlení logických pravidel jazyka. Ta pøedstavují, popø. simulují mentální operativní funkce lidské psychiky na syntaktické a sémantické úrovni. O logickou analýzu pøirozeného jazyka se pokouší různé typy tzv. intenzionální logiky, nejúspìšnìji „transparentní intenzionální logika“ (jejím tvùrcem se stal Pavel Tichý), založená na aparátu zvaném „lambda kalkul s typy“ („typovaný lambda kalkul“), který využívá a spojuje jednoduchou teorii typù (B. Russel, L. Chwistek) a lambda kalkul (A. Church). (Srov. Materna, Pavel — Pala, Karel — Zlatuška, Jiøí: *Logická analýza pøirozeného jazyka*. Academia, Praha 1989, s. 26, 27–47, 60.)

Podstatné pro jazykové dorozumívání jsou dále **znalost gramatiky vyprávění** (II.B.4.10.), tzn. **schopnost formulovat a identifikovat vypravěčská hlediska** čili **modalitu tématu** (II.B.4.10.1.), **znalost gramatiky příběhu** (II.B.4.10.2.), tzn. fabulační a syžetové výstavby příběhu, anebo **znalost autorské a vypravěčské komunikační strategie** (II.B.4.10.3. a II.B.4.10.4.).

Obecným mechanismem, který umožňuje utvářet a uchovávat komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů, je **tradice**. Tradice je nejvyšší vládní a zákonodárnou institucí lidského světa, modelující lidské chování (komunikativní jednání) na všech jeho úrovních — na úrovni mentálního, dorozumívacího a sociálního (praktického) jednání. Důstojnost jejího majestátu je nejméně patrná právě u literárního a šíře uměleckého dorozumívání. Majestát literární a umělecké tradice trvá, i když se pod jejími ochrannými křídly ocitají také předsudky, omyly a agresivita, a její nekritické následování vede k oslabení anebo ochromení dorozumívacích procesů v oblasti umění.

Literární tradice předává pozitivní i negativní kulturní hodnoty v podobě konceptů slov a světů z generace na generaci. Tradice představuje znalostní a dovednostní předpoklad dorozumívání, je nositelem řádu, je tímto řádem, je „jakousi sedimentací různých druhů mluvy“.²² Tradice se uplatňuje v celé oblasti kultury, nejen v literatuře a umění. Podřizují se jí duchovní světy. Konkrétní mluvní projevy nebo literární díla čili ony různé druhy „mluvy“ jsou však jediným prostorem, ve kterém se odhaluje také její „gramatika“.

3.3. Kolik příležitostí má slovo

3.3.1. Zpráva o tajných životech „růže“

Znak jako generální kategorie shrnující všechny druhy a typy znaků, včetně jazykového znaku (slova) není v této studii definován znakovým systémem, ale je až výsledkem dorozumívání, je dán (vytvářen) až okamžikem svého představení se v komunikačním procesu, čili stadiem své „performance“. „Význam není transcendentální hodnota za, před nebo pod textem.“²³ Objevuje se až v procesu čtení (lidského světa), završeném interpretací.

²² Barthes, Roland: *Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie*. ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1967, *Základy sémiologie*, s. 76.

²³ Anderson, Dany J.: „Deconstruction. Critical Strategy / Strategic Criticism.“ In: Atkins, G. Douglas — Morrow, Laura, ed.: *Contemporary Literary Theory*. The University of Massachusetts Press, Amherst 1989, s. 150.

Slovo má v lidském světě zcela bezkonkurenční postavení, mj. také proto, že má schopnost zastupovat kterýkoli typ znaků, včetně předmětných, kinetických a neязыkových akčních znaků a symbolů, které jsou průvodci předmětného světa. Podle Gastona Bachelarda „slova jsou domky se sklepem a podkrovím. Zdravý rozum se zdržuje v přízemí, vždy připravený na ‚styk s vnějším‘ [...]. Vystupovat po schodech v domě slova znamená stupeň po stupni abstrahovat. Sestupovat do sklepa znamená snít, ztrácet se v dalekých chodbách nejisté etymologie, hledat ve slovech vzácné poklady. Vystupovat a sestupovat ve slovech, to je život básníka.“²⁴ Tyto procházky se ovšem dějí pomocí „světů ze slov“ a ve „světech ze slov“ a ono „vystupování“ a „sestupování“ je údělem nejen básníka, ale kteréhokoli dorozumívajícího se subjektu. „Světy ze slov“ — v podobě konzumovaných básní, ale také kterýchkoli jiných literárních (uměleckých i odborných) děl — se stávají opatrovníky času.²⁵

Literární dílo je srovnatelné s kulinářským zážitkem, který si strážník musí sám připravit — zvolí si kuchyni a druh stravy a potraviny si musí obstarat, jídlo uvařit, naservírovat i sníst. Literární dílo je *vzrušující skutečnost*²⁶ a zkušenost. Tradice zahrnuje receptář i pravidla stolování; čišnických povinností (ve smyslu anglických „waiters“ — „čekajících“ na pokyn) se ujaly písemné znaky, kterým jsou dány pracovní příležitosti. Symboly zde fungují jako jídelní lístek, významy jako pokrmy.

Kulinářské schopnosti slovesného díla či průvodcovské schopnosti slova (ve světě labyrintu) v literární komunikaci testuje poetika. Ta si ovšem nekomplikuje život tím, že by se zajímala o návštěvníky labyrintu literární komunikace, tzn. autora, čtenáře, kritika, teoretika. Jejím tématem jsou slova. Problém „kolik příležitostí má slovo“ otevírá u předmětného znaku růže a slova „růže“, které patří (vedle „luny“ a „srdce“) k erbovním znakům poezie.

Rostliny růže obvykle vedou fádni život někde na stráni anebo pózují v parcích a předzahrádkách. Mají i jiné existenční příležitosti — dejme tomu ve voňavkářském a potravinářském průmyslu. Z růží se vyrábějí parfěmy, olej a marmeláda.

Růže ovšem žijí mnohem více životů — veřejných i skrytých. Pokud jsou darovány, stávají se symboly — tiskovými mluvčími duše. Aktem darování se naplňuje jedna z důležitých komunikačních rolí růže. Růže

²⁴ Bachelard, Gaston: *Poetika priestoru*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1990, s. 226.

²⁵ Srov. Greisch, Jean: *Rozumit a interpretovat. Hermeneutické paradigma*. Filosofia, Praha 1995, s. 25–27.

²⁶ Srov. Petrù, Eduard: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Profil, Ostrava 1984.

mluví za toho, kdo je přináší jako dar, a říkají skutečnosti, kterým rozumí obdarovaný i diváci. Leccos vyzradí na obdarovaného i dárce. Účastní se velmi privátních dorozumívacích procesů a vstupují do komunikace s veřejností²⁷ a do procesů **masmediálního dorozumívání** (I.B.m.).²⁸

Romeova kytice mluví i o Julii, jiný význam zřejmě mají růže dona Juana, nebo růže, kterými byla na pódiu zasypávána Edith Piaf. I muži mohou přijímat květinové dary. Pokud po pohřebním obřadu růži na rakev položí krásná, uplakaná žena, kterou neznají ani nejbližší přátelé mrtvého, začne růže vyprávět příběh.²⁹ Jakýmsi darem-nedarem je růže v pohádce o *Šípkové Růžence*, kterou zapsali bratři Jacob a Wilhelm Grimmové (*Dornröschen*, in: *Kinder- und Hausmärchen*, 1812–1815). Růže skrývala poselství babice-sudičky, které obdarovaná Růženka nesprávně pochopila.

Růže má i jiné příležitosti. Může navštěvovat sny. V *Českém snáři* (1990): „Růže trhatí“ znamená, že ve snu „přibude majetku obchodem, plno jich v domě — velmi dobré obchody, dáti darem — obdržíš dar, suchá — minulá láska už jen ve vzpomínkách“.³⁰

Růže může jako symbol existovat zcela mimo akt darování. Na etruských sarkofázích je spojena s představou smrti a dalšího posmrtného života, v květomluvě vyjadřuje lásku, v rukou anděla odkazuje k ráji, růže bez trnů (hříchů) se stala mariánským symbolem, pět růží symbolizuje pět ran na těle Kristově,³¹ růže v dlani tančící Salomé, která myslí na hlavu Jana Křtitele, nepochybně označuje složitý symbolický blok, kde se prezentuje stejně smyslnost jako pomstychtivá ješitnost.

Bylo by možné pokračovat ve výčtu. Dějiny znají válku dvou růží (1455–1485), v níž se téměř vyvraždila stará anglická šlechta, růže se zabýdly v erbech (např. jihočeských Rožmberků). Tři růže v symbolice svobodných zednářů znamenají světlo, lásku a život. Francouzský *Román o Růži* (*Roman de la Rose*, 13. stol.), jehož první část napsal mladý vzdělaný šlechtic Guillaume de Lorris (a její neústrojně pokračování Mistr pařížské univerzity Jean de Meung), je alegorií světa, založenou na předmětných

²⁷ Srov. Foret, Miroslav: *Komunikace s veřejností*. Masarykova univerzita, Brno 1994.

²⁸ Srov. Kunczik, Michael: *Základy masové komunikace*. Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, Praha 1995; DeFleur, Melvin L. — Ballová-Rokeachová, Sandra: *Teorie masové komunikace*. Univerzita Karlova, Karolinum, Praha 1966.

²⁹ Srov. oddíl 3.3.3. *Podnity k dialogu, které přinášejí slovo*.

³⁰ *Ěeský snáň*. Bohemians, Praha 1990, s. 117 (pøebral, sebral, sestavil a napsal Josef Klempera).

³¹ Srov. Chevalier, Jean — Gheerbrant, Alain: *Dictionnaire des symboles*. Éditions Robert Lafont / Éditions Jupiter, Paris 1982, s. 822–824; Lurker, Manfred: *Wörterbuch der Symbolik*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1988, s. 611–612.

symbolech Zahrady, Studny, Hradu a Růže.³² Zvídavý mladík se v této veršované skladbě zamiluje do Růže — v Zahradě Lásky, do níž se dostane po mnoha nástrahách, je zasažen střelou Amorovou v okamžiku, kdy na hladině Studánky Lásky spařil obraz Růže.³³

V nové době růže posloužily také jako interpretační principy filozofie, psychoanalýzy i literární vědy. Např. Georeges Poulet, představitel fenomenologicky orientované francouzské tzv. tematické kritiky, chápal růže jako „metamorfózy kruhu“, který vyjadřoval způsob existence člověka a jeho vědomí v prostoru a času.³⁴

Bernard Marliacenský, benediktin z 11. století, údajně napsal, že „Někdejší růže je tu už co jméno, jen pouhá jména držíme ve své moci“.³⁵ Umberto Eco, který se pokouší čtenáře přesvědčit, že tento benediktin existoval a že vskutku napsal danou větu, využil tento citát a jeho parafrázi použil jako názvu pro svůj román *Jméno růže* (1980); prý proto, aby čtenáře zmátl, nikoli aby ho uvedl na správnou cestu. Eco se totiž domnívá, že růže je natolik napěchovaná významy, že už skoro žádný vlastní nemá.³⁶ To už nejde jenom o růži-rostlinu, o jejichž tajných životech je zde řeč, ale o slovo „růže“.

3.3.2. Průvodcovské schopnosti slova „růže“

Netroufám si obhajovat Ecovo tvrzení ani dělit příležitosti růží na atraktivní a neatraktivní, nebo na lepší a horší. Život slov, který je dán jejich významem (konceptem), je však svobodnější než život rostlin, ale také zvířat a věcí. Ve „světě ze slov“ mohou být za jistých okolností svobodni také jeho obyvatelé, totiž mluvčí a posluchači, autoři a čtenáři.

Slova jsou ovšem svou povahou diktátoři, stejně jako věci. Prosazují si své a jen málokdy ze svého přesvědčení ustupují. Když v písni „Okolo Hradce v malé zahrádce rostou tam tři růže“, tak u slova „růže“ se bezohledně vnucuje představa, že jde o zcela konkrétní rostliny — „jedna je červená, druhá je bílá, třetí kvete modře“.³⁷ Dané tvrzení, bez ohledu na

³² Srov. Guillaume de Lorris: *Román o Růži*. Odeon, Praha 1977.

³³ Růže pak — podle trubadúrské tradice — znamená dívku anebo — podle teologické interpretace — Boží lásku. Srov. Topfield, Leslie T.: *Troubadours and Love*. Cambridge University Press, Cambridge 1979.

³⁴ Srov. Poulet, Georges: *Les métamorphoses du circle*. Flammarion, Paris 1979.

³⁵ Eco, Umberto: *Jméno růže*. Odeon, Praha 1980, s. 481 a 493.

³⁶ Eco, Umberto: „Poznámky ke ‚Jménu růže‘“. *Svitová literatura*, 31, 1986, è. 2. s. 228.

³⁷ Tento text (spolu s mnoha dalšími písňovými texty) je ukryt v paměťovém registru poslůšníků českého národa.

skutečnost, že příroda modrou barvu růžím nedopřála, působí na posluchače důvěryhodně.

Diktát v podobě zákona a svoboda se nemusí vylučovat. Pokud je to diktát, který slouží, a pokud svoboda znamená možnost volby, neboť svoboda bez hranic je anarchie. Zákony a svoboda lidského dorozumívání takové nepochybně jsou. Lexikální, a tudíž i symbolický význam slova „růže“ je dán, ale možnost vytvářet pomocí slov nové, nenadiktované významy tím vyloučena není.

Dorozumívající se subjekty nemusí slovo „růže“ vztahovat vždy k rostlině růže a jejím lexikalizovaným symbolickým funkcím. Nejlépe se dikta tuře slov a symbolů umění bránit básníci, kteří dávají růžím nové a nové příležitosti. Mají pro ně slabost, proto si s nimi zahrávají, což jim růže rády odplácejí. Svět, který vytvořili velcí básníci, už nemůže být chápán jako vězení, ale spíš jako dobrodružná, vzrušující, nově vytvořená skutečnost a zkušenost, která také osvobozuje.

Čelakovského *Růže stolistá* (1840) je název sbírky se stovkou listů-sonetů. O růžích lze hovořit, aniž se užije slova růže. Vilém Závada v básni *Černý vzadu* řekl: „sametové vlahé rty země“³⁸ a myslel na rudé růže. Pro Vladimíra Holana „růže nejsou nic / než vykotlané zuby barev“.³⁹ „Rty země“ a „vykotlané zuby barev“ jsou metaforami, zatímco „růže stolistá“ je nejspíše symbolem.

Oldřich Mikulášek ve své sbírce *Šokovaná růže* (1969) mluvil o růži jako o něžném žezlu. S žezlem růže se muž cítí „jako David sám / s prakem vzácné síly / na každé goliášství / i s harfou líbeznou / na obmýšlení lvic“.⁴⁰ Feministky budou namítat, že muži jsou samozvanci v království žen a že jim nejlépe sluší role poddaných. Není ovšem důvod trápit se otázkou, do čí garderoby růže patří. V reálném světě mohou být vladařské kompetence rozděleny poněkud jiným způsobem, než jak si to básník přál a představoval. V Mikuláškově království postaveném ze slov, o kterém je řeč, jsou růže — ať už se to někomu líbí, anebo nelíbí — *nástroji něžné nadvlády*.

V titulní básni sbírky *Šokovaná růže* O. Mikulášek vidí růži také v jiném, prozaičtějším kontextu jako „pohár pro chlast včel“.⁴¹ V básni *Faraonka* ze sbírky *Pulsy* (1947) vytváří složitější představu o růži. Tady nao-

³⁸ Zavadova báseň *Černý vzadu* je zařazena do sbírky *Na prahu* vydané v roce 1970 (viz Z., V.: *Básnické dílo*. 4. ěskoslovenský spisovatel, Praha 1972, s. 166).

³⁹ Holan, Vladimír: *Mozartiana*. SNKLU, Praha 1963, s. 14.

⁴⁰ Mikulášek, Oldřich: *Šokovaná růže*. ěskoslovenský spisovatel, Praha 1969, *Šokovaná růže*, s. 9.

⁴¹ Tamtéž, s. 9.

pak změnil město v „růži“: „Vyjdu ze dveří a za zády mám zeď. / A za zdí další zeď / a tolik zdí, / že je to skorem růže; / kamenná růže, / jíž se zaštitím.“⁴² Okvětní plátky růže se zde stávají zdmi a květ růže městem. Takovou růží se lze bránit a je možné ji chovat pod víčky a darovat.

Růže se může projevovat jako člověk, dopustí-li se hříchu personifikace; může opakovat jeho chyby — třeba se zamilovat. To se podařilo zhýčkané růži v knize Antoina Saint-Exupéryho *Malý princ (Le Petit prince)*, 1943). Růže se dostala na planetu malého prince jako semínko a tam si spokojeně rostla a terorizovala svého hostitele. K lásce ke svému pěstounovi se přiznala až ve chvíli, kdy se princ rozhodl planetu opustit.

Jméno „růže“ žije v přirovnání „tváře jako růžičky“⁴³ a může také označovat člověka celého. V Erbenově básni *Holoubek* si proto mohl mladý nápadník zavýsknout „vdovo, pěkná růže“.⁴⁴ O jiné růži je řeč ve sbírce Paula Eluarda, kterou v roce 1936 česky pojmenovali titulem *Veřejná růže* Vítězslav Nezval a Bedřich Vaniček.

Krásně se trápil nad problémem: *Kolik příležitostí má růže* Jan Skácel. Dokonce tak nazval svou první básnickou sbírku z roku 1957. K formulaci vlastního stanoviska ho vyprovokoval sebevědomý reklamní slogan v tramvaji: „Růže pro všechny příležitosti dodají Zahradnické komunály města Brna“.⁴⁵ Autor se ve stejnojmenné básni pokusil dokázat, že brněnské komunály, ani kdyby byly údem mocné nadnárodní akciové společnosti, nemohou splnit svůj slib.

V titulu básně *Kolik příležitostí má růže*, čili v prvním verši básně, má růže příležitost prožít jako rostlina nerušeně celý svůj vegetační život. Anebo má možnost stát se darem-symbolem milostného či uctivého vztahu dárce k obdarovanému. Obě tyto příležitosti nabízí růži inzerce Zahradnických komunálů, která je v básni umístěna hned za titulem jako motto básně. V prvním případě doporučují zahradníci zakoupit keř i s kořeny, v druhém květ pouze se stonkem.

J. Skácel poskytuje růži tyto dvě cesty (jednu v jutovém pytli, druhou v průhledném celofánovém obalu) pouze v motto básně. Titul však naznačuje, že příběh se bude ubírat jiným směrem. Skácel dává růži životní šanci,

⁴² Mikulášek, Oldřich: *Pulsy*. Mladá fronta, Praha 1947, *Faraonka*, s. 27.

⁴³ Srovnání „tváře“ a „růže“ najdeme např. již v *Písni o panně Doroti* z druhé poloviny 14. století (srov. Hrabák, Josef, ed.: *Tisíc let české poezie*. Sv. 1. Československý spisovatel, Praha 1974, s. 61).

⁴⁴ Tato báseň je zařazená do sbírky *Kytice*, poprvé vydané v roce 1853 (viz Erben, Karel Jaromír: *Poklad*. Naše vojsko, Praha 1958, *Holoubek*, s. 58).

⁴⁵ Skácel, Jan: *Kolik příležitostí má růže*. Československý spisovatel, Praha 1957, *Kolik příležitostí má růže*, s. 57.

kterou jí brněnské komunály rozhodně nabídnout nemohou. Je to šance pro „bílou růži“, která navštívila básníka a „čistou vodu pila [...] v skleničce“ jeho „srdce“.⁴⁶ V této básni růže není růží, ale zastupuje jako symbol jiné skutečnosti, stává se nejspíše šťastnou, sváteční pohodou pramenící z upřímného a hlubokého citu.

Jinou příležitost dal růži Laco Novomeský ve verších „Päť ruže zovretá nech vzrastie nad hrobami, / tá hrozba stolistá“.⁴⁷ Růže se zde opět polidšťuje (tentokrát svírá a zvedá odbojně pěst), ale zastupuje skutečnosti poněkud složitější, než jakými je šťastná pohoda nebo pěkná vdova. Tyto verše by mohly být vnímány také jako triumf růží čili přírody a šíře života nad hroby představujícími smrt a zkázu. V kontextu básně označené názvem *Agitka* se růže hlásící se k rudé barvě stává nejspíše emblémem — poznávacím znamením kolektivu, který spojuje jisté sociální postavení, popř. názorové přesvědčení.

Jiná růže ožije např. v roce 1944 v útlé básnické knížce Zdeňka Rotrekla *Kamenný erb*. V situaci, kdy doba válečného ničení se zdá být bez konce a destrukce ubíjí naději, „Z rozvalin černá Růže prýští / a ovíjí“ básníkovy „ruce“.⁴⁸ Stačí vyměnit dobu a barvu a růže dostane zcela odlišné symbolické významy.

3.3.3. *Podněty k dialogu, které přináší slovo*

Jazykové symboly, které v poezii většinou žijí v metaforických formách, vědí o tíze lidského zoufalství, ale nosí v sobě také pokušení křídel. Slova v této roli dávají podnět k dialogu postav díla, vypravěče s hrdinou anebo se čtenářem a čtenáře s autorem; dávají současně podnět také k domluvě autora i čtenáře se sebou samotným. Tuto nejcharakterističtější formu komunikace umí rozehrávat darovaná růže, ale také mnohem méně poetické skutečnosti.

V jedné Erenburgově povídce ze sbírky *Třináct dýmek (Trinadsat' trubok, 1962)*, v povídce *Dýmka lordova* se dozvídáme, že mezi nejvzácnější dýmky patří dunhillky. Ty se vyrábějí z kořene vřesu, jiné druhy — o tom nás autor zapomněl informovat — z kořenu růže, což je pro růži další legální existenční příležitost.

Ilja Erenburg v povídce *Dýmka lordova* velmi poetickým způsobem prozrazuje největší tajemství života dýmek, konkrétně popisuje, jak se na-

⁴⁶ Tamtéž, s. 58.

⁴⁷ Novomeský, Laco: *Básnické dielo*. 1. Bratislava 1971, *Agitka*, s. 184.

⁴⁸ Rotrekl, Zdeněk: *Kamenný erb*. L. Kuncíř, Praha 1944, s. 21.

kuřují. K tomuto úkonu je třeba mít „nejznamenitější vlastnosti: chladnokrevnost vojevůdce, mlčenlivost diplomata a klid falešného hráče“.⁴⁹ A hlavně pravidelný, nepřerušovaný dech, nepodléhající vášním, neboť i jeho malá nepravidelnost může dýmku znehodnotit, přepálit. Všechny uvedené morální přednosti měl velký znalec a milovník dýmek lord Edward Grayton. Tyto přednosti ovšem „byly způsobeny některými fyzickými nedostatky jeho organismu“, které jej odsoudily „k věčnému panictví“.⁵⁰ O to nepochopitelnější byl jeho vstup do manželství na prahu páté dekády vyrovnaného a spokojeného života.

Lord Grayton je šťasten, protože zakuřuje dýmku, která je perlou jeho unikátní sbírky. Jednoho osudného rána se však probudí poněkud dříve a při své procházce zámeckým parkem dojde až k loveckému pavilónu. Tam na podlaze spatří psáře Johna a svou mladou ženu Mary ve velmi choulostivé situaci. Lorda Graytona nepohoršila nevěra, ale fakt, že jeho paní si vybrala — když již musela podlehnout (podle jeho mínění politováníhodným) svodům přírody — milence mezi služebnictvem, a nikoli ze své společenské vrstvy. To byl hlavní důvod, proč lord (před tím než se otočil a nepozorován odešel) poprvé ve svém životě přestal kontrolovat své činy a několikrát za sebou ze své dýmky prudce zabafal. Trpělivé, dvouleté nakuřování dunhillky v tomto okamžiku tragicky ztroskotalo.

Lord na druhý den zašle na stříbrném podnose beze slova vysvětlení nic nechápajícímu milenci své ženy znehodnocenou, drahocennou dýmku. Dýmka, která je sama o sobě symbolem *důstojnosti a vyrovnaného a uvážlivého přístupu k životu*, v tomto kontextu promlouvá. Darovaná dýmka je mnohomluvná jako darovaná růže, jenže zachycuje hloubku zraněné lordovy duše. Kolik vět by bylo třeba vyslovit, aby se vyjádřil smysl lordova dramatu, obsažený v nově vytvořeném, literárním symbolu dýmky? Jeho příběh představuje neméně složitou hru symbolů jako příběh Marušky z pohádky *Sůl nad zlato*,⁵¹ která svou lásku ke královskému otci přirovnala k zdánlivě bezcenné a sprosté věci — k soli; král ale — obdobně jako sluha (psář) John — nedokázal symbolu porozumět, protože neznal praktickou ani symbolickou cenu soli.

Darování dýmky se stává symbolickým gestem, akčním symbolem, jehož prostřednictvím se lord hodlal domluvit se sluhou, který zničil největší

⁴⁹ Srov. Erenburg, Ilja: *Třináct dýmek*. Odeon, Praha 1968, *Dýmka lordova*, s. 63.

⁵⁰ Tamtéž, s. 65.

⁵¹ Srov. Nimcová, Božena: *Slovenské pohádky a povístei. Spisy Boženy Nimcové*. Sv. 9. SNKLHU, Praha 1953, *Sůl nad zlato*, s. 61–68, 233–239 (varianta).

hodnotu jeho světa — milovanou dýmku. Dunhillka je záměrně neúspěšná při navazování dialogu mezi dvěma protagonisty povídky, aby mohla otevřít mnohem důležitější komunikační cestu: stává se popudem, záminkou pro zahájení dialogu mezi autorem a čtenářem.

Na cenu soli a zlata i na tu symbolickou má vždy smysl se ptát. Avšak zajímavější je, dovídat se, co říká darovanému a co vypovídá o svém dárci. Dáme-li za pravdu *bibli* a starým mnichům, pak slovo je dar a jediné, co máme ve své moci, jsou řeč a písmo. Vnímaví čtenáři jsou skutečnými básníky, protože pomocí pozoruhodného resuscitačního přístroje zvaného četba oživují zdánlivě mrtvá těla básní, kterým poprvé, někdy v minulosti, vdechl život autor.

V lidském světě, kterému vládou přírodní zákony dorozumívání a tradice, nejsou dorozumívající se subjekty nikdy samy, neboť jsou obklopeny symboly. Symboly jsou nejpevnějšími spojnicemi mezi předmětným a duchovním světem člověka. **Předmětný svět** je pouze jiné jméno pro **předmětné symboly**. Ty fungují jako průvodci v labyrintu komunikačních systémů a významů. Symboly mají místo tváře masky. To znamená, že současně něco prozrazují a něco skrývají. Předmětné symboly — ať už jsou to předměty, rostliny, živočichové, postavy, gesta, akce nebo obřady — je možné pojmenovat slovy, která jsou jakýmsi maskami masek (**mluvní a písemné jazykové znaky pro reálné předmětné skutečnosti / pro znaky předmětných skutečností** — IV.B.1.1.1.1. a IV.B.1.2.1.1.). A pak samozřejmě existují **jazykové symboly**, které vznikly až ve „světech ze slov“, jako např. permoníci, Rusalka, pták Ohnivák, Tristan a Isolda, medvídek Pú, Hrabalův strýc Pepin anebo Erenburgova „lordova dýmka“. Adresy jazykových znaků pro reálné předmětné skutečnosti směřují do předmětného světa, adresy jazykových symbolů do „světa ze slov“.

Ptát se, co je starší nebo důležitější v labyrintu významů, zdali lexikální, metaforický nebo symbolický význam, znamená odpovídat na otázku, co bylo dříve — slepice nebo vejce. Spletenec významů, z něhož se utvářela lidská kultura, se už asi nepodaří rozplést, i když dorozumívající se subjekty se o nic jiného nesnaží. Podstatná je ještě další skutečnost, která je už po několikáté zdůrazňována: slovo umí využít a naplnit příležitost, které se všem jednotlivým znakům vznikajícím v dorozumívacích procesech nabízí. Největší příležitostí slova je ovšem příběh.

3.4. Jak slovo otevírá příběh

Symboly neexistují samy o sobě, odděleně od příběhu. Symboly jsou součástí příběhu, který se děje ve „světe ze slov“. Také literární dílo jako

rozzrůstající se labyrint významů se ubírá po ose příběhu. Příběh vzniká a rozzrůstá se v komunikačním procesu a existuje v individuálních duchovních světech. Kdo je ovšem autorem příběhu a jeho hrdinou? Vraťme se ještě jednou k růži a k příběhům, které otevřela růže. Nabízím svůj vlastní příběh o událostech, které se odehrály v předmětném světě. Je to vzpomínka a mohla by se jmenovat *Růže pro básníka*:

„Když jsem jel na pohřeb Oldřicha Mikuláška, čekal jsem na tramvaj u brněnského ‚červeného kostela‘. Na refýži stála neskutečně krásná, štíhlá dívka v černých šatech. V ruce držela rudou růži s dlouhatánským stonkem. Moc se mi líbila. Ta růže mne fascinovala a zavedla až do síně krematoria. Po celý obřad jsem přemýšlel, zdali růže v dlaních dívky je žezlem, kterým velký básník ještě po své smrti diriguje své osiřelé království. Po obřadu neznámá uplakaná dívka položila růži na básníkovu rakev. Růže se změnila v symbol a začala vyprávět příběh, který se dobře poslouchal.“⁵²

Těch příběhů o Mikuláškově pohřbu, který se odehrál v předmětném světě, je ovšem více; zřejmě tolik, kolik je k dispozici vypravěčů a posluchačů (čtenářů). O. Mikulášek byl často vídán ve společnosti mladých žen. Odtud pramení další příběh, jenž nemusí mít daleko k pomluvě: Mikulášek si svou poslední růži poctivě vysloužil, neboť se s dívkou dobře znal a setkával. Pak by on sám byl hlavním hrdinou příběhu (svého života), kterému dívka i růže slouží.

Existuje další, odlišná verze příběhu. Mikulášek byl jedním z mála českých básníků, který uměl prožít a zachytit ženský svět (a úděl). Získal řadu čtenářek a jedna z nich našla čas a odvahu, aby se s ním veřejně rozloučila. Tento čin změnil postavení dívky v příběhu. Autorem příběhu o básníkovi a růži by se v tomto případě stala dívka, z jejíhož rozhodnutí se růže stala poslední společnicí O. Mikuláška na tomto pozemském světě.

Příběhy mají svá pokračování. Existují také další verze příběhu a jeho pokračování, na jehož počátku byla Mikulášková růže. Rovněž vždy existují odlišné interpretace příběhů, které byly vysloveny. Obecně platí, že to, co růže, ale také kteříkoli jiní vypravěči vyprávějí, závisí jen docela málo na vůli a osudech postav příběhu. Týká se to také O. Mikuláška a dívky s růží. Dívka ten příběh prostřednictvím růže pouze rozehrála, dala k němu podnět. Mikulášek se opět stal vyměnitelným hrdinou příběhu. Skutečným autorem příběhu je totiž posluchač, eventuálně — pokud je příběh zazna-

⁵² Pavelka, Jiří: „Růže pro básníka.“ *Lidová demokracie*, 27. ledna 1992, s. 5 (knižní in: P., J.: *O růži, Tibeřanech a postmodernismu*. Bonus A, Brno 1997, s. 62–63).

menán písmem — jeho čtenář. Na něm závisí, kam se příběh bude ubírat a kolik podob bude mít.

Čtenář se může rozhodnout, že dívka nebyla Mikuláškovou čtenářkou. Může rozhodnout, že ta dívka se dostala na pohřeb omylem, anebo že byla vymyšlena a stylizována jako „vzpomínka“, neboť se autorovi hodila do příběhu. Na čtenáři-interpretovi záleží, zdali přijme variantu, podle které sice dívka existuje, ale není z předmětného světa. Proč by např. nemohla být básníkovou múzou? Čtenář rozhodne, jak bude Mikulášková dívka žít ve „světě ze slov“. Čtenář rovněž rozhodne, proč byla tato stavba budována.

Dívka s růží nicméně na pohřbu O. Mikuláška zřejmě byla, alespoň o tom existují další písemná svědectví. Hostů si zde všímal také Ivo Odehnal, jak prozrazuje jeho báseň *Bílá závist* ze sbírky *Věž laskavého větru* (1989). Jde o jiný příběh, i když jej vyvolala k životu stejná událost, Mikuláškův pohřeb.

„Odešel starý básník
co šokoval i růže

A kde se vzaly
tu se vzaly
spanilé černé družičky
na černou rakev
bílé narcisy pokládaly

Byly to citelky mladé
a krásné
že jsem básníkovi
málem záviděl smrt

Zatímco jsme si s přáteli
na mistrovu památku
připíjeli
smutné múzy
v cukrárně Narcis
sladce truchlily“⁵³

---

⁵³ Odehnal, Ivo: *Věž laskavého větru*. Blok, Brno 1989, *Bílá závist*, s. 36.

I. Odehnal měl jistě důvod setkat se na Mikuláškově pohřbu s černými družičkami a bílými narcisy. Příběh dívky, která dala na Mikuláškovu rakev růži, byl vysloven (také v tomto textu), a tedy existuje. Otázka, zdali vychází z předmětné reality a do jaké míry se s ní shoduje, zřejmě nebude nikdy definitivně zodpovězena. Problém autenticity by se zcela nevyřešil ani za předpokladu, že existuje filmový záznam Mikuláškovy pohřbu; nevyřešily by jej ani novinové inzeráty, vyzývající dívku s růží k zveřejnění jména, ani názory a paměť účastníků pohřbu. Příběh však dívky lze dokončit, neboť je možné stát se jeho spoluautorem.

Příběhy, které vzniknou (mohou vzniknout) aktem darování růže, ale také kterékoli jiné příběhy, nejsou existenčně závislé na předmětném světě. Jsou tímto světem pouze omezovány co do způsobů prezentace, a to zejména za předpokladu, že jsou umístěny do kulis předmětného světa. Omezovány jsou předmětným světem autora, vypravěče, hrdiny či prominentních čtenářů, anebo — přesněji — jsou omezovány představami, které dorozumívající se subjekty spojují s tímto světem a které označují za „pravdu“, „poznání“ či za (jediný) adekvátní obraz světa. Posláním příběhu ovšem není prosadit příslušné pojetí pravdy a poznání, ale skutečnost, že do příběhu může každý jednotlivý posluchač / čtenář vstoupit sám a že jej může s berličkami svého duchovního světa po svém vyřešit, tzn. dokončit. Čtenář nemůže nebýt spoluautorem příběhů, kterým naslouchá, chce-li jim porozumět a pokud jim rozumí.

Příběh tvoří **postavy** (hrdiny), a ne postava příběh. To ostatně věděl již Boris Tomaševskij, pro něhož „postava“ vzniká „metodou seskupování a řazení motivů“.⁵⁴ Domnívám se, že ona dívka by se nestala hrdinkou „Mikuláškovy“ příběhu, ani kdyby v něm vystupovala pod svým vlastním jménem. Lidé jsou sice aktéry událostí, ale v příbězích žít nemohou. V nejlepším případě mohou být materiálem pro postavy příběhů.

Tento závěr platí obecně — pro historické romány, v nichž jen na první pohled vystupují skuteční lidé, i pro životopisné deníky. Např. postavu římského císaře Gaia Iulia Caesara najdeme v různých literárních a odborných dílech. Jsem přesvědčen, že ani všechna díla dohromady, ani jedno jediné z nich nepředstavují skutečného císaře a že v každém z těchto děl najdeme jiného císaře. V sebeoslavných, nedokončených *Zápisích o válce galské* (*Commentarii de bello Gallico*, 52–51 př. n. l.), kde Caesar popisuje svá slavná tažení, i v Shakespearově hře *Julius Caesar* (1599) se vyskytují odlišné stylizované literární postavy, které vytvořil příběh.

⁵⁴ Tomaševskij, Boris: *Teorie literatury*. Lidové nakladatelství, Praha 1970, s. 145.

Autoři jsou tvůrci svých vlastních **autorských mýtů** (příběhů). Autor se ve „světech ze slov“, které produkuje a které určují mj. kategorie žánru, stává záminkou vyprávění a námětem příběhů; na této činnosti se však vždy podílejí a do budoucna budou podílet — obdobně jako na vytváření image politiků a filmových hvězd — další spoluautoři, vypravěči a čtenáři. Autor může svůj image programově budovat, ale nikdy jej nemůže kontrolovat. Životopisy, literární příběhy i autorské mýty a image veřejných osob čerpají výživné látky z předmětné reality. Byly s ní jistou dobu spojeny pupeční šňůrou, ale jsou vyživovány jinými světy; existenčně závislé jsou na duchovních světech vypravěče a posluchače. Proto si také příběhy mohou žít svůj vlastní, na osobách a „růžích“, které k jejich vzniku daly podnět, nezávislý život.⁵⁵

3.5. Jak si příběh hledá své autory

Nejen autoři, ale také knihy mají své osudy, což je jako fráze známo každému latiníkovi. V různých situacích se těmto osudům říká: historická událost, převyprávění, pomluva, interpretace, úprava, adaptace, plagiát, literární krádež. Jedním z nejsilnějších příběhů, s nímž jsem se dosud setkal, je příběh, na jehož konci stojí Helena Glancová. Ta pořídila inscenační text pro představení *Dialogy karmelitek* Divadla za branou II, které také sama režírovala; dramaturgické redakce textu se ujal Karel Kraus.

Z tištěného programu se dovídáme, že *Dialogy karmelitek* přeložila z francouzštiny Eva Musilová a že jejich autorem je slavný romanopisec Georges Bernanos (*Dialogues des Carmélites*, 1949). Chtělo by se říci, že zde se kruh uzavírá. U Bernanose ovšem příběh nezačíná a u Glancové nekončí. Bernanos i Glancová pouze posloužili příběhu jako přestupní stanice na dlouhé trati, kterou musel urazit, než se dostal k českému divákovi.

Na počátku příběhu nebylo slovo, ale skutečná událost, která tragicky vyvrcholila 16. července 1795. Toho dne bylo v Paříži odsouzeno Revolučním tribunálem, jemuž předsedal Gabriel Scellier, šestnáct řeholnic karmelitského řádu z Compiègne k trestu smrti za „vzpurné a buřičské spolčení žen, které živily v srdcích touhu a zločinnou naději, že opět uzří francouzský lid v okovech tyranů a v otrockém područí šejdířského a krvežíznivého

⁵⁵ V mém případě příběh o růži pokračoval: „Pak jsme se tiše opíjeli v Bellevue. Bylo nás pár, divné existence se strachem černých pasažérů na Titaniku, zájmem o svět bláznivých a snem složit zkoušky na průvodcovství povětřím. Vešli jsme se k jednomu stolu. Mysleli jsme na poslední básníkovu růži. Vidili jsme, že si ji zasloužil, byl to jediný pořádný chlap, který bydlel v české poezii. A někdo nám bylo hrozně líto a také jsme žálili.“ (Pavelka, Jiří: „Růže pro básníka.“ *Lidová demokracie*, 27. ledna 1992, s. 5.)

kněžstva, a jen čekaly na chvíli, kdy svobodu pohltní záplava krve, kterou jménem nebes samy prolévají svými hanebnými úklady“.⁵⁶ Tak alespoň zněla obžaloba, kterou přednesl A. Q. Fouquier-Tinville. Téhož dne byl rozsudek vykonán na náměstí Svrženého trůnu (dnešní Place de la Nation).

Tento příběh žil v soudních spisech, ve vzpomínkách svědků popravy, které byly zaznamenány, a hlavně v pamětech matky Marie od Vtělení, které vyšly tiskem. Matka Marie byla jedinou karmelitánkou z Compiègne, která se zachránila, neboť osudný den, kdy byly její sestry zatčeny, strávila náhodou v Paříži. Na své poslední cestě karmelitánky zpívaly hymnus *Veni Creator*. První na lešení s gilotinou vystoupila nejmladší Konstancie, poslední převorka Marie-Terezie od sv. Augustina. Sborový zpěv postupně slábl vždy o jeden gilotinovaný hlas, až umlkl docela.

Na počátku třicátých let našeho století literárně zpracovala tento příběh německá autorka Gertruda von le Fort, a to v novele *Poslední na popravišti* (*Die letzte am Schafott*, 1931), kterou vydalo v roce 1941 v překladu Jana Zahradníčka olomoucké nakladatelství Velehrad.

Teprve v roce 1947 se dostává příběh k Bernanosovi, a to zprostředkovaně přes P. Brückbergera, který se rozhodl novelu německé autorky využít pro film. Brückberger napsal scénosled, Bernanos vytvořil pro filmový scénář dialogy. Zamýšlené filmové dílo se ovšem pro nezáměr producenta nerealizovalo a Bernanosovy *Dialogy karmelitek* (*Dialogues des Carmélites*) vycházejí knižně rok po autorově smrti v roce 1949 a stávají se jeho závětí.

Ani po dokončení filmového scénáře *Dialogů karmelitek* se ještě příběh k českému divákovi nedostává. Nejdříve musel Bernanosovy „dialogy“ adaptovat pro divadelní scénu Albert Béguin. Poprvé ji uvedlo v německém překladu v roce 1951 pod názvem *Požehnaná úzkost* divadlo v Curychu. O rok později uvádí hru pod názvem *Dialogy karmelitek* na francouzské jeviště Marcelle Tassencourtová, která Béguinovu divadelní adaptaci dále poněkud upravuje. Tento text se pak stává východiskem Bernanosova vítězného tažení po světových divadelních scénách a je také základem libreta opery, kterou složil v letech 1953–1955 Francis Poulenc a která měla premiéru v pařížské Opeře.

Teprve po těchto úspěších byl v roce 1960 natočen film *Dialogy karmelitek*. Jde o upravenou a zkrácenou verzi původního filmového scéná-

---

⁵⁶ Webrová, Helena: „Příběh karmelitek v dějinách a v Bernanosovi díle.“ In: Bernanos, Georges: *Dialogy karmelitek*. Program Divadla Za branou II / Otomar Krejča, Praha 1991, s. 8.

ře a jako třetí autor na něm figuruje Philippe Agostini. Film údajně u diváků a kritiky propadl, filmový scénář je však jmenován jako jedna z předloh českého inscenačního scénáře H. Glancové.

Není nezajímavé zjišťovat podíl jednotlivých autorů na české verzi příběhu karmelitánek, které se rozhodly svou nevinnou obětí vykoupit krvavou vinu francouzských (i všech předchozích a následujících) revolucionářů. A je vzrušující sledovat příběh, který se rodí z popela vzpomínek, snů a tužeb jako bájný Fénix.

Zdá se, že příběhy odehrávající se ve „světech ze slov“ nikdy nemají jednoho autora, ale jsou vždy dílem kolektivním. Obávám se rovněž, že je možné odhalit jen některé jejich tvůrce. Spisovatelé se vlastně dopouštějí krádeže, neboť si přivlastňují příběhy, které jim nepatří.

Příběh o pokoře, oběti, smrti a vykoupení, který se odehrával v několika desítkách představení Divadla za branou II na prknech českých scén od podzimu roku 1991,⁵⁷ se jeví jako příběh exemplárně kolektivní. Tento příběh totiž nebyl stvořen pouze Bernanosem, karmelitánkami z Compiègne, Marií od Vtělení, Gertrudou von le Fort, autory filmových a divadelních scénářů, jejich překladateli, ale byl vytvořen také např. režisérkou H. Glancovou a herečkami Divadla na zábradlí II, zejména Janou Frankovou (Blanka de la Force), Marií Tomášovou (matka Marie od sv. Augustina) a Milenou Dvorskou (Marie od Vtělení). Spoluautory tohoto příběhu byli rovněž diváci představení, jejichž reakce ovlivnily výkon herců i celkovou atmosféru představení. Příběh určovaly rozhovory diváků pronášené o přestávce a po představení. Daný příběh pokračuje dále mj. v recenzích představení i v tomto textu. Autory příběhu jsou také ti, kteří ani přes zákazy a nařízení různých konventů a dokonce ani v jásotu krví opojeného davu nepřestali slyšet zpěv milosti.

Čtenáři a diváci, ale i autoři se rádi ztotožňují s hrdiny uměleckých děl. Tato báječná schopnost umění, které využívá především literární, dramatická a filmová tvorba, dává možnost prožívat různé životy. Ve skutečnosti se ovšem divák, čtenář ani autor neztotožňují s postavami díla, ale pouze oživují příběh a rozehrávají jeho role, třeba roli dívky s růží na Mikuláškově pohřbu anebo roli lordovy dýmky. Ať už se s postavou ztotožní sebevíc, vždy od ní mají současně odstup.

⁵⁷ Premiéra *Dialogů karmelitek* v provedení pražského souboru Divadla za branou II se uskutečnila 21. října 1991 v Hradci Králové, v Praze bylo poprvé představení uvedeno 24. října; já osobně jsem měl možnost představení zhlédnout až v roce 1993 při pohostinském vystoupení pražského souboru v brněnském Mahenovi divadle.

Prostřednictvím **příběhu** se autor domlouvá se svým čtenářem a čtenář se svým autorem. Příběh je sémiotická skutečnost, kterou dorozumívající se subjekty přejímají a zčásti tvoří a která je — při dobré vůli (schopnosti solidarity) — spojuje a v opačném případě odděluje. Na druhé straně příběh si zřejmě hledá nejen svého čtenáře, ale také autora. Příběh ovšem nemusí mít děj (fabuli), může se omezovat na pocit, postoj anebo názor. Příběh ztělesňuje základní, nosné pilíře „světů ze slov“. „Světy ze slov“ vytvářejí, představují a prostřednictvím textu též konzervují příběh. Příběh je hlavním hrdinou i viníkem literární (a kterékoli jiné) komunikace, jejímž námětem, ale také (nejednou skrývaným) cílem se stává dorozumění.

3.6. Autoři příběhů se dorozumívají s dějinami literatury

Literární dílo je labyrintem významů budovaným za přispění i nesouhlasu účastníků literární komunikace. Literární dílo je spjato se všemi jeho tvůrci příběhem, který po způsobu kotevních lan spojuje dílo také s jinými díly-labyrinty a „světy ze slov“. Těmi kotevnými lany není pouze příběh jako syntéza sémiotického světa literárního díla, ale stávají se jimi také kterékoli jiné složky gramatiky uměleckého jazyka, tedy výrazové prostředky textu. Tradice v bouřlivých vodách literární komunikace znamená pořádkový princip, princip řádu; stejně tak i novátorství (experiment), jež svou představu o (novém) řádu prosazuje prostřednictvím více nebo méně sametových revolucí.

Dalším charakteristickým rysem literární komunikace je, že se uskutečňuje v prostoru všech děl, s nimiž autor a čtenář výchozí text spojí. Tato díla se domlouvají i sváří, domlouvají se a sváří také představy o řádu labyrintu literatury, tedy o podobě **dějin literatury**. Byl-li autorovi dopřán vývoj, měnil se také prostor, ve kterém jeho díla vznikala. Literární dorozumívání tím získává další komunikační rozměry — literárně kritickou a literárně historickou dimenzi.⁵⁸

Např. Vladimír Holan nepochybně patří k čtenářsky nejnáročnějším a co do autorského vývoje k nejsložitějším básníkům 20. století. Znamená to v podstatě, že Holan v průběhu své spisovatelské kariéry vytvořil těžko osvojitelné a značně odlišné příběhy a že čtenář se s nimi jen nesnadno domlouvá. Holanova tvůrčí dráha byla proto vnímána jako posloupnost vyhraněných, odlišných a relativně uzavřených etap. Proto také kritika mohla jednou zdůvodněně říci, že Holanova poezie „přetrhala úplně pupeč-

⁵⁸ Srov. (I.B.7.3.1.5.) umínovídné dorozumívání.

ní šňůru se zemí, s lidmi, se světem“⁵⁹ podruhé, že vznikala „ze vzácných spojení básníkovy vědomého úsilí o jedinečný výraz pro jedinečnou podívanou doby“⁶⁰ anebo dokonce, že přilnula „k samé skutečnosti jako dosud nikdy“.⁶¹

Z těchto i jiných důvodů se Holanova tvorba stala předmětem diskusí, sporů a nedorozumění. Z pozice jednoho konceptu světa byla odsuzována pro svůj zaumný poetický kód, pro tvarové experimenty, pro filozofické spekulace, pro intelektuální výlučnost a povýšenost, z pozice jiných byla za tytéž vlastnosti velebena. V čtenářských duchovních světech byl za této situace nucen vedle sebe žít — zapomeneme-li na Holana-epigona poetického světa⁶² — Holan-metafyzik odhalující tajemné bytí jazyka,⁶³ Holan-patetický historiograf doby Mnichova⁶⁴ a Holan-mluvčí kolektivistických nálad doby mezi květnem a únorem 1948,⁶⁵ Holan-objevitel složité lidské prostoty a obhájce humanistických ideálů,⁶⁶ Holan-básník tragické tíhy života a metafyzické úzkosti, Holan-básník vyhroceného individualismu a osudového osamocení⁶⁷ i Holan-tvůrce originální filozofie dějin.

Holanova tvorba je dobrým dokladem toho, že měnící se pragmatické předpoklady, zejména komunikační prostor, a měnící se komunikační kompetence vedou u autorů s extrémním nadáním, jehož základní součástí jsou intelektuální, imaginární i intuitivní schopnosti, k tvorbě značně odlišných básnických světů.⁶⁸ Zprávu o této situaci získáváme nejen četbou Holanova

⁵⁹ Šalda, František Xaver: „Øíkání o ètyøech básnících.“ *Šaldův zápisník*, 5, 1932–1933, è. 4–5, s. 125.

⁶⁰ Hora, Josef: *Poezie a život. Úvahy, studie, soudy. Dílo Josefa Hory*. Sv. 15. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1959, *Sen*, s. 419 (pův. „Sen Vladimíra Holana.“ *Èeské slovo*, 12. 9. 1939).

⁶¹ Píša, Antonín Matij: „Z nové lyriky.“ *Kytice*, 2, 1947, s. 413.

⁶² Svou poetickou prvotinu *Blouznivý vijíø* (nákladem Svobodné školy umění v komisi Jana Fromka, Praha 1926) oznaèoval V. Holan za „Bláznivý vijíø“ (viz Justl, Vladimír: „Dialog s básníkem. Rozhovor sedmi nocí.“ In: Holan, Vladimír: *Noèní hlídka srdce*. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1963, s. 115).

⁶³ Srov. Holan, Vladimír: *Vanutí*. Fr. Borový, Praha 1932; *Oblouk*. Fr. Borový, Praha 1934.

⁶⁴ Srov. Holan, Vladimír: *Záøí 1938*. Fr. Borový, Praha 1938; *Sen*. Fr. Borový, Praha 1939.

⁶⁵ Srov. Holan, Vladimír: *Panychida*. Fr. Borový, Praha 1945; *Dík Sovìtskému svazu*. Fr. Borový, Praha 1945.

⁶⁶ Srov. Holan, Vladimír: *Terezka Planetová*. Fr. Borový, Praha 1943; *Rudoarmijci*. Vydal Plamen, Svoboda, Praha 1947.

⁶⁷ Srov. Holan, Vladimír: *Pøíbihy*. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1963; *Bolest*. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1965.

⁶⁸ Tvorbu V. Holana vìnval — vedle Vladimíra Justla, který redigoval vydání básnickových *Sebraných spisù* — soustavnou pozornost zejména Pøemysl Blažíèek (srov. *Sebevìdomìní poezie. Nad básními V. Holana*. Akcent, Pardubice, 1991; vydal Ústav pro èeskou a svìtovou literaturu ÈSAV jako pøílohu èasopisù Èeská literatura a Svìt litera-

díla, ale také četbou literárně kritických prací. Holan se totiž prostřednictvím svých kritiků-čtenářů domluvil s literární historií, takže do čtenářského povědomí se dostaly informace o členitosti a bohatosti Holanových příběhů. Tento proces není ukončen, i když autorovo dílo uzavřela smrt. Ukončeno není domlouvání se jednotlivých čtenářů Holanova díla — jejich „světů ze slov“ navzájem.

Syntézou Holanova tvůrčího vývoje, tzn. jakýmsi pokusem o sblížení disparátních světů a příběhů, které ve své básnické tvorbě vytvořil, je skladba *Noc s Hamletem* (1964). Vnějšíkovým projevem této tendence jsou četné textové korespondence skladby s jinými autorovými texty. Toto generální domlouvání se Holanových „světů ze slov“, které ovšem zahrnuje také cizí příběhy, vznikalo zřejmě v nejsložitějším období autorova života v letech 1949–1956, jeho dokončení je datováno do roku 1962.

Skladba *Noc s Hamletem* je básnickým traktátem o tom, co je to svět, o možnostech poznání a o ověřitelných a obhajitelných jistotách lidského života. Otázku, zdali je poznání vůbec možné, zkoumá Holan již v první polovině třicátých let, v období tzv. čisté lyriky, a od čtyřicátých let v žánru „příběhů“. Teprve v *Noci s Hamletem* si však bere na pomoc historii.

Noc s Hamletem je zahlcena historickými, kulturními a literárními reáliemi. Při jejich prezentaci však autor často nerespektuje časové a kauzální souvislosti. Vyvazuje fakta, události, děje i postavy, které se stávají tématem rozhovorů mezi lyrickým mluvčím-básníkem a jeho nočním hostem Hamletem, z historického časoprostoru. V tomto nově vytvořeném „světě ze slov“ vzniká mezi jednotlivými, na první pohled nespojitelnými fakty síť vztahů a souvislostí, jejímž prostřednictvím ukazuje rozpětí dramatu moderního člověka.

V Holanově světě „zlo stoupá / míchou lidstva, krvavě poplivanou / jako schody k zubařovi... Je věkovité to zlo / a unavené a každé jeho šlápnutí se štítí, / ale stoupá znovu a znovu k mozku pýchy, / neboť po tolikerých pokusech / světců a básníků, / po tolikerých pokusech světců a básníků vypnout proud — / věří už jen v souhlasnou chvíli, / kdy dojde ke krátkému spojení mezi nebem a peklem. / Ale ovšem... Můžeme také čekat, / až něco bouchne a spadne na nás láska... / Anebo že naděje je v trpělivosti / a v dlouhočekání...“⁶⁹

---

turej). V. Justl podává výklad básnického vývoje V. Holana např. v eseji *Credo, quia absurdum...* (A — *Almanach autorů*, 1, 1990, s. 163–183).

⁶⁹ Holan, Vladimír: *Noc s Hamletem*. SNKLU, Praha 1964, s. 28.

Produkce literárního díla, k němuž dává podnět text *Noc s Hamletem*, je záležitostí složitého multimediatextového a multimetapromluvového dorozumívání, jehož se účastní autor, jeho čtenáři a kritici, ale také literární historie a dějiny, tzn. jejich příběhy. Dochází k němu na úrovni individuálních duchovních světů, přičemž této činnosti se účastní rovněž oblast čtenářského nevědomí či podvědomí. **Poslání** literárního dorozumívání a obecně „světů ze slov“ a rovněž kteréhokoli typu **lidského dorozumívání**, včetně masmediálního dorozumívání (I.B.m.),⁷⁰ se naplňuje v okamžiku, kdy „světy ze slov“ se loučí se svým příběhem a kdy tento příběh vstupuje do individuálních duchovních světů. Většina příběhů má jepičí život. Existují však i nesmrtelné příběhy, které již čtenáře — bez ohledu na skutečnost, jakou roli ve světě hrají⁷¹ — a jejich kolektivní duchovní světy neopustí a které je provázejí na cestách dějinami.

„[...] Znáte to přece:
 pojednou nic, naprosto nic,
 naprosto nic už naproti,
 nic jako chvíle, kdy se zdá,
 že i budoucnost je za námi.
 Kdo miluje, měl by se radovat!
 Jenomže vesmír, ač prý ukončený,
 je i bezmezný... Muži je náhle teskno,
 ženě zima, nezabili se tedy,
 přicházejí k sobě a vděční jsou,
 že zase vidí něco z osudu,
 i když je tím nestydatě přesná
 cesta do chudobince...“⁷²

Ale:
 „I kdyby nebylo Boha, i kdyby nebylo lidské duše,
 i kdyby duše byla, ale byla smrtelná,
 i kdyby nebylo zmrtvýchvstání,

⁷⁰ Srov. Vágner, Ivan: *Svit postmoderních her*. H&H, Jinočany 1995.

⁷¹ Srov. práci Zygmunta Baumana *Úvahy o postmoderní době* (SLON, Praha 1995), ve které autor analyzuje nové role ělovíka (*Postmoderní osobnostní vzorce*, název kapitoly, s. 25–60), a to roli „zevlouna“, „tuláka“, „turisty“ a „hráèe“ ve srovnání s tradièní rolí „poutníka“.

⁷² Tamtéž, s. 29.

i kdyby nebylo pak už nic, opravdu nic
moje, stejně jako tvoje účast na takové komedii
byla by zas jen soucitem, soucitem s žitím,
které je jenom dech a žízeň a hlad
a páření a nemoc a bolest...⁷³

---

⁷³ Tamtéž, s. 30.

4. CESTA KE GRAMATICE UMĚLECKÉHO JAZYKA

4.1. Text — pevný bod ve vesmíru slova

Slovo jako amalgam jazykových komunikačních aktů patří k tomu nejpozoruhodnějšímu, s čím kdy člověk a jeho obrazotvornost přišla do styku. Tento osmý div světa, z něhož jsou postavena **umělecká literární díla** — stavby o mnoho trvalejší než egyptské pyramidy, však není dosud natolik zevrubně prozkoumán, aby bylo možné spolehlivě vyložit jeho fungování a architekturu. Problémy vznikají nejen při vstupu na území metafyziky tvorby, znakových referencí, předpokladů dorozumívání a sémiotického světa, ale také při pokusech vyrovnat se s mnohem přehlednějšími skutečnostmi, při pokusech objasnit fenomén **literárního jazyka**.

Člověk využil i zneužil atomovou energii, stejně jako pronikl daleko za hranice své rodné planety, avšak před výtvořem svého vlastního umu, po staletí zušlechtovaným, zůstává nejdnou stát v bezradnosti a pokoře. Tajemství hmoty odhaluje snadněji a s většími úspěchy než tajemství slova, jazykového významu a literárního obrazu jako elementárních položek uměleckého literárního díla. Tato situace je o to paradoxnější, že lidé jazyk spolehlivě ovládají a obratně využívají. Velmi efektivní výrobní praxe (a rovněž problematická společenská praxe) je nejen reflektována, ale rovněž umožněna jazykem. Teorie odhalila a popsala všechny základní úrovně jazyka (plán grafický, fonetický, fonologický, morfologický, syntaktický a logický), ale jazyk v jeho integrální funkční oblasti uplatňující se ve „světech ze slov“ (plán sémantický) vykládá prozatím natolik kontroverzním způsobem, že dosud na trhu příběhů žádný z nabídnutých výkladů nezískal výsadní postavení.

20. století je stoletím, které je fascinováno jazykem. Nejen jazykověda, ale desítky dalších disciplín, včetně filozofie a antropologie, se pouštějí do nového zkoumání jazyka. Je-li stále znovu a znovu zkoumáno slovo, tento pozoruhodný nástroj i produkt lidské kultury, neznamená to únik před znepokojujícími problémy současnosti, ale naopak projev snahy porozumět jim. Zdá se, že cílem tohoto vynuceného návratu je porozumět světům, které člověka zahrnují do svého repertoáru, nejen předmětnému světu, ale především duchovním světům. Vrací-li se člověk z pustého, protože slovy nezabydleného vesmíru před vlastní práh, do zaprášených archivů kultury, není to návrat samoúčelný ani nahodilý. Byl k němu donucen, neboť se ve své přítomnosti, jejíž součástí jsou také dějiny, přestal orientovat.

Jazyk se vzhledem k člověkovu obecně jeví jako pragmatický předpoklad komunikace, tzn. jako dispozice daná faktem jeho existence, jako tělesný orgán, který má — obdobně jako ruka novorozence — naději se rozvinout, anebo zakrnět. Vzhledem ke konkrétním dorozumívajícím se subjektům má jazyk jinou podobu — představuje znalost a dovednost čili komunikační kompetence. Vzhledem k dlouhodobému komunikativnímu lidskému jednání je jazyk institucí a nástrojem, které si lidský rod svépomocí vytvořil. A konečně jazyk ve „světech ze slov“, tedy v mluvním a literárním dorozumívání, zakládá lidské bytí.

Obdobným zájmem je motivováno studium literárního jazyka a jeho základní jednotky — **literárního obrazu**, tzn. studium problematiky, ke které směřuje tato kapitola. První překážkou na cestě ke gramatice literárního jazyka je text. **Literární text** zde představuje předpokladovou vrstvu literárního kódu, pragmatický předpoklad literární komunikace. „Text je fixací jedné vrstvy díla, vrstvy předpokladové, bez ní se nemohou realizovat vrstvy další (významové, estetické, ideologické aj.), neuskutečnil by se cíl textového procesu — vznik díla. Jakékoli narušení textové vrstvy má nutně za následek narušení i vrstev dalších, esteticko-ideových.“¹

„Text“, tato výchozí kategorie literární vědy, ale současně i celé euroamerické kultury,² si prožil obrovské množství životů; bylo by dokonce možné sestavit rozsáhlý slovník konceptů tohoto slova. Výrazu „text“ bývá obvykle užíváno (to se týká i této práce) promiskue, v několika odlišných významech, a to zejména na různých úrovních textologické, jazykovědné, literárněteoretické, uměnovědné anebo sémiotické abstrakce. Jako nejméně problematický se jeví textologický, popř. nejužší možný sémiotický koncept tohoto výrazu, kdy textem je míněn uzavřený soubor grafémů psaného či tištěného původu jako potenciálních materiálních nositelů informace (zprávy / sdělení) anebo jako indikátor obsahu (literárního díla). Text v tomto významu, nikoli Ricoeurův „svět textu“, který je vytvářen referenčními mimotextovými vztahy a smyslem,³ představuje nejodolnější složku literární komunikace vůči destrukci historického času.

¹ Vašák, Pavel: *Autor, text a společnost*. Academia, Praha 1986, s. 52.

² Jacques Derrida, vášnivý odpůrce „centrismu“, se naopak domnívá, že evropská kultura je fonocentrická. Předpokládá nezávislost psaných znaků na řeči, odtud odvíjí svou „grammatologii“ (*Grammatologie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1979, s. 130–169), tzn. sémiologii (teorii znaků), omezující se na teorii psaných znaků (*grammé* = psaný znak).

³ Viz Ricoeur, Paul: *Hermeneutics and the Human Sciences. Essay on Language, Action and Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge 1981; srov. dále poznámku è. 5 a text, k nimuž se vztahuje.

Výrazu „text“ se běžně užívá ve významu výstavbová struktura písemného nebo jazykového projevu. Noam Chomsky, který se bez tohoto slova ve výše uvedeném významu obešel, popisuje výstavbové (syntaktické) struktury jazyka pomocí generativní (generativně transformační) gramatiky, zatímco „text“ ve významu materiální nositel informace by v rámci této lingvistické teorie představoval uzavřenou posloupnost prvků „abecedy“, která je v jeho *Syntaktických strukturách* (*Syntactic Structures*, 1963) definována jako „konečná množina symbolů, z nichž jsou věty konstruovány“.⁴

V jazykovědě se „text“ užívá ve spojení s řadou dalších významů, mj. jako obecné označení pro řečové jednání. To je pozice také Paula Ricoeura, pro něhož „text“ představuje zpředmětnění řečové události (výpovědi, věty) v díle čili „zpředmětnění diskursu v díle“.⁵ Ricoeurova koncepce „světa textu“ je založena nikoli na nadčasovém inventáři jazyka, ale právě na diskursu.

Na „text“ je navrženo množství významů. „Text“ je v lingvistice „základní formou fungování jazyka ve společnosti, produktem i prostředkem komunikačního procesu jako součásti integrovaného komplexu společenských činností; je to komplexní jednotka znakového charakteru, reprezentující odraz nějakého většího či menšího úseku skutečnosti, tedy složité obsahy lidského vědomí, ve formě komunikátu, sdělení, tj. obsahově i formálně relativně úplné, uzavřené a spojitě jednotky, sloužící k dosažení určitého komunikačního cíle.“⁶ Obdobným směrem se ubírá textová lingvistika („Textlinguistik“).⁷ Také pokusy o konstituování nové interdisciplinární vědní oblasti založené na komunikační bázi — textové vědy („Textwissenschaft“) projevují zájem o tuto oblast „textu“.⁸

⁴ Chomsky, Noam: *Syntaktické struktury. Logický základ teorie jazyka. O pojmu „gramatické pravidlo“*. Academia, Praha 1966, s. 22.

⁵ Ricoeur, Paul: *Hermeneutics and the Human Sciences. Essay on Language, Action and Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 139.

⁶ Daneš, František — Hlavsa, Zdeněk — Grepl, Miroslav a kol.: *Mluvnice češtiny. 3. Skladba*. Academia, Praha 1987, s. 624.

⁷ Komentovanou bibliografii nejdůležitějších prací textové lingvistiky sestavili Wolfgang U. Dressler a Siegfried J. Schmidt (*Textlinguistik. Eine kommentierte Bibliografie*. Fink Verlag, München 1973); za tvůrce termínu „textová lingvistika“ je považován Harald Weinrich (nar. 1927; srov. W., H., a kol.: „Syntax als Dialektik. Bochumer Diskussion.“ *Poetica*, 1967, s. 109–126).

⁸ „Textovou vidu“ systematicky vykládá Teun Adrianus van Dijk (nar. 1943) ve své práci *Textwissenschaft (Eine interdisziplinäre Einführung)*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1980), který ke komunikačním pozicím dospěl po překonání úzkého generativního přístupu k textu (srov. dále pozn. č. 26).

Nejširší význam výrazu „text“ se vyskytuje mimo jazykovědu, zejména v teorii umění, kultury a v sémiotice. Za „text“ je pokládáno vše, co se dá — obrazně řečeno — číst, co má znakovou povahu a co vstupuje do lidské komunikace jako nositel informace, popř. to, co představuje strukturu komunikátu, event. i to, co je výsledkem této komunikační aktivity.

Literární věda — na rozdíl od lingvistiky — pokládá text za centrum svého světa. Např. první svazek kompendia *Základy literární vědy a jazykovědy* (*Grundzüge der Literatur— und Sprachwissenschaft*, 1973) definuje literární vědu jako „strukturální vědu o textu“ (*strukturelle Textwissenschaft*) a „text“ dává do řady: jazyk — struktura — text — literární věda.⁹ Z této perspektivy pak autoři jednotlivých kapitol a oddílů hovoří o „porozumění textu“ (*Textverständnis*), o ztvárnění textu na úrovni poetiky, rétoriky, stylistiky, obraznosti a „látky — motivu — ideje“ (*Textgestaltung*), o stavebních elementech žánrových druhů (*Bauelemente von Textarten*), o žánrech (*Textarten*) a o metodách textové analýzy (*Methoden der Textanalyse*).

Např. František Miko v knize *Text a štýl* (1970) definuje „text“ jako „jazykový projev, rozhovor“, nespojuje jej tedy pouze s „písemným projevem“ anebo dokonce s materiálním nositelem informace. Strukturu textu v jeho pojetí tvoří „prostá lineární posloupnost vět“. Z tohoto hlediska pak „teorie jazyka a teorie textu jsou komplementární teorie, první z nich je užší, druhá širší teorií komunikátu“.¹⁰

Jiným způsobem, ovšem obdobně široce, vymezuje „text“ Jurij M. Lotman ve své knize *Lekce o strukturální poetice* (*Lekciji po struktural'noj poetike*, 1964). Pokládá jej za systém historicky podmíněných vnitřních textových souvislostí a postupů (*prijomov*), které se vztahují — nikoli „bezprostředně, ale zprostředkovaně přes celkovost textu“ — k obsahu. „Text se stává znakem stanoveného obsahu, který je ve své individuálnosti svázán s individuálností textu.“ Přitom „reálné tělo uměleckého díla“ je podle Lotmana složeno „z textu (systému vnitřně textových vztahů) v jeho vztahu k mimotextové realitě — skutečnosti, literárním normám, tradici, představám“.¹¹

⁹ Srov. Ihwe, Jens: „Sprache — Struktur — Text — Literaturwissenschaft.“ In: Arnold, Heinz Ludwig — Sinemus, Volker, ed.: *Grundzüge der Literatur— und Sprachwissenschaft*. Band 1. *Literaturwissenschaft*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München ⁵1978, s. 30–44.

¹⁰ Miko, František: *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Smena, Bratislava 1970, s. 146, 33 a 15.

¹¹ Lotman, Jurij M.: *Lekciji po struktural'noj poetike*. Trudy po znakovym sistemam, I. Tartuskij gosudarstvennyj universitet, Tartu 1964, s. 160, 159 a 165.

Tak jak se rozšiřuje badatelský záběr J. M. Lotmana, rozšiřují se také hranice jeho „textu“. V rámci Lotmanovy strukturální koncepce kultury se „text“ nevztahuje pouze k literatuře, a dokonce není omezen hranicemi umění, ale je jednou z nejširších kulturních kategorií a součástí „sémio-tického univerza“. Kultura generuje smysl tím, že vydává „na výstupu“ netriviální nové texty“, tzn. kulturní produkty a hodnoty. „Text“ — obdobně jako kultura — představuje strukturu generující smysl a svého druhu „sémio-tickou monádu“. Monádami je nejen kultura jako celek, ale také kterákoli její část, tzn. jsou jimi všechny dostatečně složité „texty“. „Textem“ jsou v Lotmanově pojetí značně odlišné skutečnosti, je jimi vše, co má charakter struktury generující text, včetně kultury jako celku a „včetně jednotlivé lidské osobnosti chápané jako text“.¹²

Nejen kulturu, ale i svět jako celek lze chápat jako „text“, je ovšem otázka, na jakém výstupu tento „text“ vznikl a který tvůrce (systém?) generoval jeho smysl. Na tomto místě by však bylo předčasné vracet se k problémům metafyziky tvorby, které byly otevřeny v 1. kapitole. Není rovněž důvod opouštět úzké vymezení „textu“, neboť představuje jediný pevný bod nalezený ve vesmíru slova. Vše ostatní, co je s textem spojeno, včetně kategorie slova jako amalgamu jazykových komunikačních aktů,¹³ je totiž v pohybu.

Literární text je současně výsledkem procesu tvorby (fáze geneze díla) a východiskem čtenářských aktivit (fáze recepce díla). Je osou tvůrčího, čtenářského a interpretačního dramatu. Ilustrativně celou šíří dané problematiky ukazuje vznik Saussurova *Kursu obecné lingvistiky* (*Cours de linguistique générale*, 1913). *Kurs obecné lingvistiky* umožňuje sledovat problematiku vzniku textu a také problematiku interpretace, a to mnohem názorněji, než jak by to bylo u umělecké komunikace prostřednictvím literárního díla.

F. de Saussure žádný *Kurs obecné lingvistiky* nenapsal, pouze pronesl tři série přednášek, koncipované odlišným způsobem, k nimž si připravil vcelku skromné poznámky. Saussurův slavný *Kurs obecné lingvistiky* není autorizován, neboť vznikl až po autorově smrti jako výsledek rekonstrukce jeho přednášek, konaných v letech 1907, 1908–1909, 1910–1911. Autory nejvlivnější jazykovědné práce 20. století se vlastně stali Charles Bally a Albert Sechehaye, kteří ji vytvořili ze studentských záznamů oněch tří od-

¹² Lotman, Jurij M.: *Text a kultura*. Archa, Bratislava 1994, *Kultura ako subjekt a objekt-sama--pre seba*, s. 9.

¹³ Srov. ěervenka, Miroslav: *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996, *Literární artefakt*, s. 70.

lišných přednáškových cyklů.¹⁴ Teprve po roce 1967, kdy Rudolf Engler začal

vydávat rukopisy studentů, které představovaly textové východisko pro *Kurs obecné lingvistiky*,¹⁵ se mohlo začít uvažovat o Saussurových autentických jazykovědných názorech.¹⁶

4.2. Budování servisního depa pro interprety

Vývoj literárněvědného poznání 20. století je vyjádřený individuálními tvůrčími činy, slévajícími se do proudů, směrů i skupinových aktivit. Moderní výklady dějin literární teorie nejčastěji pokládají za základní směry či proudy literárněteoretického vývoje 20. století — ruský formalismus, lingvistické modely jazyka literatury, anglo-americkou novou kritiku, strukturalismus, poststrukturalismus, modely zaměřené na čtenáře a interpretaci, psychoanalytickou kritiku, marxistickou literární teorii a feministickou literární vědu.¹⁷

Individuální činy literární teorie lze znázornit na ose problémů a témat. Tento pohyb postihují práce systematizující literárněvědné poznání, ale také některé antologie literární vědy 20. století. Např. antologie *Twentieth Century Literary Theory (An Introductory Anthology, 1987)* člení ukázky z díla dvaatřiceti autorů do deseti oddílů nazvaných: *Teorie, Literatura, Autor, Tradice, Konvence, Styl, Narace, Interpretace, Recepce a Hodnocení*. Tato strategie umožnila zachytit literárněteoretické problémové okruhy z odlišných metodologických pozic.¹⁸

Mezi nejlépe koncipované antologie literární vědy 20. století patří — vedle výše zmíněné antologie — publikace *Twentieth-Century Literary Theory (A Reader, 1988)*.¹⁹ Její editor K. M. Newton se pokusil v průvod-

¹⁴ Srov. Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Vydal Charles Bally a Albert Sechehaye, za spolupráce Alberta Riedlingera. Komentáře napsal Tullio de Mauro. Odeon, Praha 1989 (přel. František Ěermák).

¹⁵ Jde o kritické vydání Saussurova díla ve dvou dílech o ètyøech svazcích (srov. Saussure, Ferdinand de: *Cours de linguistique générale*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1967–1974, Rudolf Engler, ed.).

¹⁶ Srov. Culler, Jonathan: *Saussure*. Archa, Bratislava 1993.

¹⁷ To jsou napø. stanoviska knihy *Modern Literary Theory (A Comparative Introduction)*. B. T. Batsford, London 1986, kterou editovali Ann Jeffersonová a David Robey; její jednotlivé kapitoly pojednávají o daných směrech a proudech — vedle editorů — zpracovali David Forgacs, Ian Maclean, Toril Moiiová a Elizateth Wrightová.

¹⁸ Srov. Lambropoulos, Vassilis — Miller, David Neal, ed.: *Twentieth Century Literary Theory. An Introductory Anthology*. State University of New York Press, Albany 1987.

¹⁹ Zajímavé je srovnat obì tyto antologie jednak se sborníkem *Západní literární vèda a estetika* (Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1966, uspoøádal, úvodní studii napsal a

ních textech zachytit vývoj metodologií a metodologických postupů sedmnácti škol či směrů daného období. První část antologie, *Od ruského formalismu po francouzský strukturalismus*, obsahovala deset směrově vyhraněných oddílů, druhá část, *Od poststrukturalismu po dnešek*, sedm oddílů. První oddíl antologie zahrnoval ruský formalismus (*Russian Formalism* — V. Šklovskij, R. Jakobson, M. M. Bachtin) a pražský strukturalismus (*Prague Structuralism* — J. Mukařovský), druhý novou kritiku (*New Criticism* — I. A. Richards, C. Brooks, K. Burke, J. E. Ellis), třetí chicagský aristotelismus (*Chicago Aristotelianism* — R. S. Crane, W. C. Booth), čtvrtý leavisovskou kritiku (*Leavisite Criticism* — F. R. Leavis, J. Casey), pátý fenomenologické modely literárního díla (*Phenomenological Criticism* — R. Ingarden, G. Poulet), šestý marxistickou literární vědu (*Marxist Criticism* — Ch. Caudwell, G. Lukács, W. Benjamin), sedmý archetypální kritiku (*Archetypal Criticism* — N. Frye), osmý hermeneutiku (*Hermeneutics* — H.-G. Gadamer, E. D. Hirsch, P. D. Juhl), devátý lingvistickou kritiku / poetiku / literární teorii (*Linguistic Criticism* — R. Jakobson, R. Fowler), desátý francouzský strukturalismus (*French Structuralism* — T. Todorov, G. Genette, R. Barthes), jedenáctý poststrukturalismus (*Post-Structuralism* — J. Derrida, R. Barthes, P. de Man, E. W. Said), dvanáctý sémiotiku (*Semiotics* — J. Culler, J. M. Lotman, J. Kristevová, M. Peckham), třináctý negativní hermeneutiku (*Negative Hermeneutics* — P. Ricoeur, W. V. Spanos), čtrnáctý psychoanalytickou kritiku (*Psychoanalytic Criticism* — N. N. Holland, H. Bloom, S. Felman), patnáctý recepční teorii (*Reception Theory, Reader-Response Criticism* — H. R. Jauss, W. Iser, D. Bleich, S. Fish), šestnáctý postalthuseriánský marxismus (*Post-Althusserian Marxism* — R. Williams, T. Eagleton, R. Cowardová, J. E. Ellis, F. Jameson) a sedmnáctý oddíl feministickou literární vědu (*Feminist Criticism* — J. Donovanová, E. Showalterová, E. A. Meeseová).²⁰

Vývoj literárněvědného poznání 20. století opsal obdobnou dráhu jako vývoj evropské jazykovědy od starověkých počátků až po *Kurs obecné*

---

bibliografiemi opatřil Jiří Levý), který podává pohled na vývoj základních směrů literárněvědného a estetického myšlení prvních dvou třetin 20. století v německé, anglické, francouzské, italské, španilské a norské jazykové oblasti, jednak s *Průvodcem po literární teorii* (Panorama, Praha 1988; autoři Milan Zeman a kol., redigoval Vladimír Macura), který formou slovníkových hesel představuje osmdesát - podle soudu autorského kolektivu - nejvýznamnějších literárněvědných prací 20. století. (Srov. dále Renner, Rolf Günter — Habekost, Engelbert, ed.: *Lexikon literaturtheoretischer Werke*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1995.)

²⁰ Newton, K. M., ed.: *Twentieth-Century Literary Theory A Reader*. Macmillan Education, Houndmills — Basingstoke — Hampshire — London 1988.

lingvistiky (*Cours de linguistique générale*, 1913) Ferdinanda de Saussura. Jde o cestu od identifikace a pořádku stavebních prvků a principů (ruský formalismus, New Criticism), kterou prošly již antické poetiky a rétoriky, k odhalování systémových vztahů a k budování systémů (český strukturalismus, fenomenologické modely, lingvistické modely poetiky / generativní poetika, francouzský strukturalismus, sémiotické modely). Tato cesta racionality, ústící v saussurovskou schizofrenní polaritu teoretického (jazykového / literárního) systému a praktického (mluvního / literárně-komunikačního) dění, pokračovala v představě světa a literárního díla jako procesuální záležitosti, události, která se děje a kterou nelze představit (a modelovat) jako aplikace teoretického (znakového, jazykového nebo poetického) systému, ale pouze interpretovat (hermeneutické koncepce, recepční estetika, poststrukturalismus / dekonstrukce).²¹

Jednota lingvistiky a literární vědy dosažená v konceptu klasické filologie vzala za své již v souvislosti s literárněteoretickými emancipačními pokusy 19. století. Jazykověda přinášela podněty literární vědě, analýza literárního textu lingvistickými prostředky však obohatila spíše jazykovědu než literární vědu. To platí i pro jiné humanitní disciplíny, jejichž nástroje literární věda používala — pro historii, sociologii, psychologii, a snad i pro filologii a politologii.²²

Literární věda posledních desetiletí začíná vyrovnávat krok s jazykovědou. Dospěla k poznání, že stavební prvky literárního díla — **výrazové prostředky textu** (II.B.3.2.3.2.),²³ představované jako **výstavbové mechanismy textu** (II.B.3.2.3.2.1.) a **funkce výrazových prostředků textu** (II.B.3.2.3.2.2.), nejsou s to vyložit existenci a fungování literárního díla,

²¹ V práci *Modern Literary Theory (A Comparative Introduction)*. B. T. Batsford, London 1986, Ann Jeffersonová a David Robey, ed.) jsou v kapitole pojednávající o modelech zaměřených na etnografii a o interpretaci rozlišeny etnografické přístupy, školy a osobní pozice — hermeneutika a fenomenologie (Roman Ingarden; ženevská škola — Marcel Raymond, Albert Béguin, Georges Poulet; Wolfgang Iser), hermeneutické přístupy (Hans-Georg Gadamer; Eric Daniel Hirsch Jr.; Paul Ricoeur) a recepční teorie (Hans-Robert Jauss; Stanley Fish).

²² Srov. Barricelli, Jean-Pierre — Gibaldi, Joseph, ed.: *Interrelations of Literature*. The Modern Language Association of America, New York 1982; sborník obsahuje studie zabývající se vztahem literatury k jazykovědě, filozofii, náboženství, mýtu, folklóru, sociologii, politice, zákonu, víd, psychologii, hudbě, výtvarnému umění a filmu.

²³ „Výrazové prostředky textu“ a dále „teorie výrazových prostředků textu“ jsou standardizované termíny. Užívám je, i když v této práci by bylo přesnější užívat (vzhledem k úzkému vymezení termínů „text“ a „oeuvre“, podanému na straně 65) spojení „výrazové prostředky literárního díla“ (a dále „teorie výrazových prostředků literárního díla“) a ve vztahu k mluvní komunikaci „výrazové prostředky promluvy“, popř. „teorie výrazových prostředků promluvy“.

tzn. fakt literárního dorozumívání. (Obdobně lingvistická gramatika není s to vysvětlit vznik jazykového znakového systému a fungování promluvy, tzn. fakt mluvního dorozumívání.) Literární věda dospěla ke stanovisku, že výrazové prostředky textu, které popsala a systematizovala **teorie výrazových prostředků textu (poetika)**, jsou teoretickou abstrakcí, a nikoli komunikační realitou. Komunikační realitou naopak jsou funkce výrazových prostředků textu; ty však nejsou určeny systémem — „gramatikou literárního jazyka“, ale procesem — literární komunikací, děním „světů ze slov“.

Ale i v době postmoderny, která přichází s komunikačně pragmatickým přístupem, žije strukturalistická tradice. Její nositelé dokonce předpokládají návrat k jistotě textu a struktury. Nesmířili se především se skutečností, že v hermeneutických a dekonstruktivistických přístupech k literatuře „tvořivá imaginace spisovatele byla nahrazena redukcionistickou snahou interpretů“.²⁴ Tyto konfrontace nesměřují k syntéze. Cenná je však již skutečnost, že navzájem korigují své chování — krajnosti, k nimž protichůdné orientace dospívají, a že vymezují meze působnosti jednotlivých metodologií.

„Podle učení formalistů“ — jak ke konci 20. let prohlásil M. M. Bachtin — „může básnický jazyk vskutku pouze ‚ozvlášťňovat‘ a vyvádět z automatismu to, co už bylo vytvořeno v jiných jazykových systémech. Sám žádnou novou strukturu nevytváří.“²⁵ Obdobným způsobem vidí vztah mezi lingvistikou a poetikou Teun Adrianus van Dijk, který se pokusil Chomského principy generativně transformační gramatiky aplikovat na literární text. Podle van Dijka „neexistují žádné literární věty, jen literární texty“.²⁶

Klasifikace výrazových prostředků textu a vymezení jejich funkcí i na úrovni abstraktních možností a na nich založené pokusy o jejich systematizaci, tzn. pokusy o vybudování poetiky jako gramatiky (uměleckého) literárního jazyka, jsou však nejen možné, ale také užitečné a v nejednom ohledu nezbytné. Obdobně je užitečná (a to nejen ve výuce jazyka pro cizince) gramatika mluveného jazyka.

Teorie výrazových prostředků textu (poetika) nabízí model jedné vyhraněné oblasti pragmatických předpokladů komunikace a komunikač-

²⁴ Alazraki, Jaime: „Neofantastic Literature — A Structuralist Answer.“ In: Pope, Randolph D., ed.: *The Analysis of Literary Texts. Current Trends in Methodology*. Bilingual Press / Editorial Bilingüe, Ypsilanti, Michigan 1980, s. 290.

²⁵ Bachtin, Michail Michajlovič: *Formální metoda v literární vědě. Kritický úvod do sociologické poetiky*. Lidové nakladatelství, Praha 1980, s. 119.

²⁶ Dijk, Teun Adrianus van: *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. Mouton, The Hague — Paris 1972, s. 166.

ních kompetencí účastníků literárního dorozumívání. Problém je pouze v tom, že tato disciplína dosud nedospěla do stadia relativně uzavřeného systému, který by mohl svou rozpracovaností a relativní uzavřeností korespondovat s gramatikou jazyka. Otevřená je také otázka, zdali **literární jazyk**, který je teorií výrazových prostředků popisován, představuje obdobně uzavřený a autonomní systém jako **mluvený jazyk**, popisovaný normativními gramatikami národních jazyků, anebo zdali představuje volnější typ systémových vztahů.²⁷

Teorie výrazových prostředků textu se jeví jako fenomén nadjazykový v tom smyslu, že se netýká pouze jednoho jazyka a jedné národní literatury, ale literatur různých jazykových oblastí. Gramatika jazyka, jako jedna položka jazykových kompetencí, je vázána na jeden jazyk a na jednu literaturu, zatímco „gramatika literatury“ jako jedna z předpokladových položek literárního dorozumívání je v řadě ohledů jevem internacionálním, klenoucím se nad literárními díly psanými různými jazyky anebo — přijmeme-li problematický výraz literární komparistiky — nad „všeobecnou (generální) literaturou“.²⁸

Tato skutečnost umožnila konstruovat poetiku (teorii výrazových prostředků textu) jako obecnou teorii. Římské poetiky a rétoriky, tedy práce vycházející výlučně ze starořecké a římské literatury, mohly proto i ve středověku docela dobře sloužit jako interpretační pomůcky či konstrukční návody nejen pro latinskou literaturu (na starou řečtinu Evropa zapoměla), ale také pro díla vznikajících národních literatur.

Literární texty psané různými jazyky vyslovují obdobné zkušenosti, např. že „Nahé jsou zajisté všechny národy bez knih“²⁹ a že „Jazyk je štítem i mečem“.³⁰ Srovnatelná tvrzení nacházíme také např. v nejstarším známém eposu světové literatury, *Eposu o Gilgamešovi* (*Ša nagba imuru*, doslova *Toho, jenž vše zře*, asi 2000 př. n. l.), jehož genezi lze sledovat na

²⁷ Písemné památky jsou základním (a pro historickou gramatiku jediným) zdrojem lingvistického výzkumu. Také normativní gramatiky, ponecháme-li stranou oblast fonetiky a dialektologie, jsou obvykle založeny na písemné, nikoli mluvené formě jazyka.

²⁸ Tento termín je užíván (srov. např. Ľurišin, Dionýz: *Z dejín a teórie literárnej komparistiky*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1970) ve spojení „dijiny (vše)obecné, generální literatury“ (franc. *la littérature générale*, něm. *allgemeine Literatur*, rus. *všeobščaja literatura*).

²⁹ Jde o ukázkou (novořecký překlad) nejstarší dochované staroslovinské památky *Proglas* (9. stol.), předmluvy k překladu evangelií (zveřejněno např. in: Vašica, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Lidová demokracie, Praha 1966).

³⁰ Jde o ukázkou ze staroegyptského spisu *Naučení krále... pro jeho syna krále Merikaréa*, jednoho z vládců IX.-X. dynastie (řecký překlad in: Žába, Zbyněk: *Tesáno do kamene, psáno na papyrus*. Svoboda, Praha 1968, s. 66).

sumerské, starobabylónské, středoasyrské a kanonizované novoasyrské verzi,³¹ ve sbírce nejstarší čínské poezie *Kniha písní (Š'-Ting*, 11.-6. stol. př. n. l.)³² anebo ve vrcholné slovesné tvorbě předkolumbovské Ameriky, v poezii starých Aztéků, vzniklé v jazyce náhuatl, ale dochované většinou pouze torzovitě ve starošpanělských prepisech.³³

Podstatné není ovšem pouze to, že literární památky vyjadřují obdobné zkušenosti, ale fakt, že je vyjadřují konstrukčně srovnatelným způsobem. Např. (literární) symbol a metafora³⁴ nepochybně vyrůstají ze specifických národních tradic a také se v průběhu dějin mění. Založeny jsou však na společných výstavbových principech, vyplývajících ze společných mentálně operativních postupů a struktur lidské psychiky. Jsou nadnárodním, obecně jazykovým jevem, kterému však klasická lingvistika nevěnovala pozornost.

Tyto principy, pro které má Jungova psychologie termín „archetypy“, umožňují dorozumívání. Spojují nejen odlišná literární díla, např. staroslověnský *Proglas* (9. stol.) a *Naučení krále... pro jeho syna krále Merikaréa* (přelom 3. a 2. tisíciletí př. n. l.), ale také literární zkušenosti odlišných kulturních oblastí.³⁵

Teorie výrazových prostředků textu není novým pojmenováním pro staré věci, pojmenováním, do něhož se skryly staré činnosti směřující k inventarizaci prostředků literárního jazyka. Tato teorie nemůže neinventarizovat to, co jí zbylo po předchůdcích, zejména po antické a středověké poetice a rétorice a po novodobé stylistice; inventarizace je ostatně věčným údělem kterékoli teoretické reflexe. Cílem teorie výrazových prostředků textu je však něco jiného. Zkoumá výrazové prostředky jako pragmatické předpoklady komunikace typu jazykový (mluvní a literární) znakový systém / kód (II.A.3.2.).

³¹ *Epos o Gilgamešovi* (Ěskoslovenský spisovatel, Praha 1976; asi 2000 pø. n. l.; pøel., pøedmluva Lubor Matouš) se rozšířil a pøetvářel v celé starověké klínopisné oblasti. Mimo Mezopotámii vznikly napø. chetitské a akkadské verze.

³² Srov. výbor *Zpìvy od Žluté øeky*. Práce, Praha 1986 (pøel. Jaromír Vochala).

³³ Srov. *Tanec žvlù. Poezie starých Aztékù*. Ěskoslovenský spisovatel, Praha 1976 (ze španilských pøepisù pøeložil Vladimír Mikeš, s originálním znìním v jazyce náhuatl konfrontoval František Vrhel).

³⁴ Srov. kapitolu 5. *Metafora — klè k literárnímu dílu*.

³⁵ Archetypy jako manifestace podvìdomých forem, do nichž se ukryly kolektivní zkušenosti lidského rodu, nacházejí v symbolech (mýtù a literárních díl) napø. Maud Bodkinová (*Archetypal Patterns in Poetry. Psychological Studies of Imagination*. Oxford University Press, London 1934), Northorp Frye (*Anatomy of Criticism. Four Essays*. Princeton University Press, Princeton 1957) nebo Gaston Bachelard (*La poétique de l'espace*, 1958; èes. *Poetika priestoru*. Slovenský spisovatel, Bratislava 1990).

Cílem teorie výrazových prostředků textu je vymezení (popis) literárních kódů. Tato literárněteoretická aktivita zakládá a dává dorozumívajícím se subjektům k dispozici servisní depo. S jeho podporou mohou autoři a čtenáři snadněji dospět k literárnímu dílu. Pokud konkrétní čtenář dobře zná konkrétní (autorský) literární jazyk, obvykle si neuvědomuje důležitost literárního kódu. Je tomu obdobně jako v případě mluvní komunikace, kdy se rodilý mluvčí dorozumívá, aniž si je vědom, že k této činnosti dochází díky znalostním a zkušenostním komunikačním kompetencím. V daném případě jde o **schopnost dorozumívajících se subjektů užívat výrazových prostředků jazyka — řeči nebo literárního textu** (II.B.4.2.), tzn. o **schopnost užívat gramatických jazykových výrazových prostředků** (II.B.4.2.1.) a o **schopnost užívat stylistických jazykových výrazových prostředků** (II.B.4.2.2.). Kompetence dorozumívajících se subjektů týkající se schopnosti užívat stylistických jazykových výrazových prostředků má dva plány — jeden z nich pojednává o **schopnosti užívat (rétorických) výrazových prostředků řeči** (II.B.4.2.2.1.), druhý o **schopnosti užívat (poetických) výrazových prostředků textu** (II.B.4.2.2.2.).

Teorie výrazových prostředků textu nejen shromažďuje staré a objevuje nové znakové potence textu, ale především pojmenovává, terminologicky vymezuje a uspořádává; buduje systém, který napomáhá pochopit a také konstruovat literární dílo. Teorie výrazových prostředků textu je jednou ze základních disciplín budujících teoretické zázemí pro **čtení** a pro **interpretaci** literárních děl.³⁶ Výrazové prostředky textu umožňují komunikujícím subjektům zorientovat se ve světě literatury obdobným způsobem, jako jim předmětné symboly (neartikulované akustické znaky, předmětné znaky, gestické, mimické znaky anebo akční znaky) umožňují zorientovat se v předmětném světě.

4.3. Jak se shromažďují výrazové prostředky textu

Výrazovým prostředkům textu bylo vždy přiznáváno shromažďovací právo. Soustavnou pozornost jim věnovala zejména poetika, rétorika a gramatika.³⁷ Tato oblast dokonce patří k nejrozpracovanějším z celé teorie literatury. O textové výrazové prostředky, v nichž se často viděla specifická krásná literatury i klíč k estetické hodnotě literárního díla, se inten-

³⁶ Srov. kapitolu 6. *Čtení a interpretace — dvě fáze literárního dorozumívání*.

³⁷ Vztahy mezi těmito disciplínami v historické perspektivě přehledně vykládá Sretan Petrović v knize *Retorika (Teorijsko i istorijsko razmatranje)*. Gradina, Niš 1975, s. 145–410).

zivně zajímali již Aristoteles (384–322 př. n. l.) a Quintilianus (asi 35–95 n. l.). Jejich zásluhou došlo k základním syntézám výrazových prostředků.³⁸

Řecká a římská rétorika, poetika a gramatika a značně později normativní klasicistní teorie básnictví a moderní stylistika se pokusily především popsat a shromáždit výrazové prostředky textu. Podstatně méně úspěšné však byly, pokud se pokoušely systematizovat jejich označovací možnosti a funkce, tzn. při pokusu o vytvoření paradigmaticky výrazových prostředků jako celku.

Antičtí teoretici identifikovali a pojmenovali stovky výrazových prostředků, které dodnes více nebo méně spolehlivě slouží. Nejúspěšnější byli při popisování prostředků kvantitativního rázu, tzn. při výkladu zvukového plánu jazykového projevu či díla (rytmus, metrum, stopa, rým), o který pečovala metrika (versologie / teorie verše), a oblasti figur, o niž se dělily všechny jmenované disciplíny. Při analýze sémantického plánu jazykového projevu v zásadě dospěli k rozlišení dvou základních konstrukčních skupin. První byla označena termínem **figury** a zahrnovala ty výrazové prostředky, kde se slovo používá ve vlastním, nepřeneseném významu. Druhá, označená termínem **trópy**, zahrnovala výrazové prostředky, ve kterých je slovo upotřebeno v nevlastním, přeneseném významu.

Vedle této klasifikace, kterou většinou respektovaly středověké rétoriky i novodobé teorie literatury, existovaly rovněž pokusy založené na odlišných principech. Ty se však neprosadily. Jako příklad může posloužit klasifikace vycházející z rozlišování „slovních figur“ (*figura verborum*), které umožňují substituci slov v dané formě, a „myšlenkových figur“ (*figurae sententiarum*), utvářených významem slov.³⁹ Od dob Aristotelových vznikly také další, obvykle ne příliš originální klasifikační pokusy.

Většina syntetických literárněteoretických příruček 20. století, které se uplatnily ve výuce a jejichž autory jsou mj. B. Tomaševskij, L. I. Timofejev, R. Wellek a A. Warren, W. Kayser anebo J. Hrabák, terminologicky vycházejí při výkladu výrazových prostředků textu z antických gramatik, rétorik a poetik.⁴⁰ Ještě zřetelnější je tato závislost ve slovnících poetiky či

³⁸ Srov. Aristoteles: *Poetika*. Orbis, Praha 1964; Aristoteles: *Rétorika. Nauka o řečnictví a slohu. Základní spisy Aristotelovy*. Sv. 2. Jan Laichter, Praha 1948; Quintilianus, Marcus Fabius: *Základy rétoriky*. Odeon, Praha 1985.

³⁹ Démétrios z Faléry (asi 350–280 př. n. l.), tvůrce jediné dochované rétoriky z helénské doby — *Peri herméneías (O stylu)*, jako jeden z prvních rozlišoval „figury řeči“ a „figury myšlení“.

⁴⁰ Srov. Tomaševskij, Boris: *Teorie literatury*. Lidové nakladatelství, Praha 1970 (1. vyd. 1925); Timofejev, L. I.: *Theorie literatury. Základy literární vědy*. SNPL, Praha 1953 (2. přepr. vyd. 1948); Kayser, Wolfgang: *Das sprachliche Kunstwerk. Eine Einführung in die*

literární teorie.⁴¹ Také jednotliví autoři, kteří se speciálně zabývají výrazovými prostředky textu, přejímají bohatý terminologický aparát antiky; nabízejí ovšem také nová pojmenování pro staré prostředky a vytvářejí nové definice pro používané termíny. To způsobuje, že terminologický aparát popisující tuto oblast se postupně stal značně nepřehledný.

Zvlášt důležitou roli sehrály pokusy vytvořit stylistiku uměleckého díla. Za zakladatele stylistiky literárního díla je pokládán Leo Spitzer (1887–1960), autor dvousvazkových *Studii o stylu (Stilstudien, 1928)*.⁴² Z představitelů moderní stylistiky přišel se zajímavou koncepcí Pierre Guiraud, který ve své *Stylistice (La Stylistique, 1954)* za vrcholnou kategorii stylistiky (rétoriky / teorie výrazových prostředků textu) pokládá „figury“, přičemž i trópy nazývá figurami — „figurami slova“. Guiraud celkově rozlišuje čtyři základní druhy figur. První druh představují „figury dikce“, které se týkají výslovnosti (afereze, apokopa, metateze), druhý typ „figury konstrukce“, které se vztahují k syntaxi (elipsa, pleonasmus, zeugma); třetí představují již vzpomenuté „figury slova“ čili „trópy“ (metafora, metonymie, alegorie, ironie) a konečně čtvrtý druh tvoří „myšlenkové figury“, jakými jsou apostrofa, antiteze, gradace, hyperbola nebo perifráze.⁴³

Jednotlivé literárněteoretické práce popsaly značné množství výrazových prostředků, aniž by je dostatečně zevrubně a přehledně systematizovaly, uvedly do vzájemných funkčních vztahů a souvislostí. Příklady, které uváděly, byly obvykle pouze ilustracemi tradičních konstrukčních schémat. Nenabízely „gramatiku literárního jazyka“, tzn. soustavnou deskripci paradigmatické a syntagmatické literárního jazyka. Rovněž nenabízeli zdůvodně-

---

Literaturwissenschaft. A. Francke Verlag, Bern ²1951 (pův. 1948); Wellek, René — Warren, Austin: *Theory of Literature.* Pinguin Books, London 1968 (pův. 1949); Hrabák, Josef: *Poetika.* Ěskoslovenský spisovatel, Praha 1973.

⁴¹ Srov. napø. Best, Otto F.: *Handbuch literarischer Fachbegriffe. Definitionen und Beispiele.* Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main ²1972; Preminger, Alex, ed.: *Princeton*

Encyclopaedia of Poetry and Poetics. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, ²1974; S³awinski, Janusz, ed.: *S³ownik terminów literackich. Zak³ad narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo, Wroc³aw — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1976* (autoři Michal G³oviński, Teresa Kostkiewiczova, Aleksandra Okopieñ-S³awinska, Janusz S³awinski); Vlašín, Štípán, ed.: *Slovník literární teorie.* Ěskoslovenský spisovatel, Praha 1977 (zpracoval Ústav pro ěskou a svítovou literaturu ĚSAV); Žilka, Tibor: *Poetický slovník.* Tatran, Bratislava 1984.

⁴² Srov. Spitzer, Leo: *Stilstudien.* Bd. I. *Sprachstile.* Bd. II. *Stilsprachen.* Hueber, München 1928. Viz dále Segre, Cesare (spolupracoval Tomaso Kemen): *Introduction to the Analysis of the Literary Text.* Indiana University Press, Bloomington — Indianapolis 1988, s. 266.

⁴³ Srov. Guiraud, Pierre: *Stilistika.* Veselin Masleša, Sarajevo 1964.

ný výklad funkcí výrazových prostředků textu, neboť je vyčlenily z funkčního kontextu — z konkrétních komunikačních procesů.

K nejtěžším úkolům teorie výrazových prostředků textu patří najít jednotná klasifikační kritéria, která by výrazové prostředky uvedla do podoby systému, tzn. kritéria, která by se opírala o algoritmus výstavby „světů ze slov“ anebo — jinak řečeno — o pragmatické předpoklady, komunikační kompetence a o model literární komunikace a komunikačních funkcí.

Nejvýznamnější současný pokus o systematizaci jazykových výrazových prostředků nabídl členové Skupiny „meta“ (Group „meta“), Jacques Dubois, Francis Edeline, Jean-Marie Klinkenberg, Philippe Minguet, François Pire a Hadelin Trinsonová, a to v kolektivní *Obecné rétorice (Rhétorique générale)*, 1970.⁴⁴ Tito autoři se domnívají, že je možné založit „rétoriku ne jako zbraň dialektiky, ale jako nástroj poetiky“.⁴⁵ Inspirativní jsou jejich kritéria rozčleňující oblast výrazových prostředků podle výstavbových úrovní jazyka. Systémový charakter získal také jejich vlastní terminologický aparát. Paradigmatickou osu selekce jazykových jednotek představují v této koncepci „metaboly“ (metagrafy, metafony, metamorfy, metasémy, metafogismy), syntagmatickou osu „izotopy“ (izografie, izofonie, izomorfie, izotaxie, izosémie); první oblast charakterizuje vztah (metakomunikační) odlišnosti, druhou vztah podobnosti.

Základním úskalím tohoto pokusu, ale také všech dalších pokusů o klasifikaci textových výrazových prostředků, je problém hierarchizace. Více než dvě tisíciletí sloužící terminologický aparát se obtížně uspořádává, neboť je výsledkem značně odlišných úrovní zobecnění; popisuje totiž jevy, které se manifestují na různých plánech literárního díla a které se týkají jeho odlišných složek. Ty jednou označují výstavbové prvky, podruhé mechanismy, jindy formy anebo funkce a funkční závislosti.

4.4. Mendělejevova tabulka výrazových prostředků textu

Lidská civilizace a její kultura jsou skryty nejen v kulturních paradigmatech, duchovních světech a příbězích „světů ze slov“, ale také v předivu stovek jazyků, odlišujících se navzájem výstavbovou strukturou — gramatikou. Každý z těchto jazyků — znakových systémů plní v příslušné komu-

⁴⁴ Srov. Dubois, Jacques — Edeline, Francis — Klinkenberg, Jean-Marie — Minguet, Philippe — Pire, François — Trinson, Hadelin: *Rhétorique générale*. Larousse, Paris 1970 (2. vydání, Paris 1982, je rozšířeno o kapitulu, která bilancuje činnost skupiny v období 1970–1982).

⁴⁵ Tamtéž, s. 12.

nitě konkrétní (společenské) funkce. Současný stav řady jazyků je významně podmíněn a formován skutečností, že tyto jazyky se účastní procesu umělecké komunikace.

„Struktury“ — jak napsal Gilles Deleuze — „se dají číst, objevovat a znovuobjevovat pouze na základě jejich účinků. Termíny a vztahy, které je uskutečňují, druhy a části, které je realizují, je právě tak zamlžují, jako vyjadřují.“⁴⁶ To platí také pro oblast výrazových prostředků textu, pro výstavbové mechanismy a formy, podílející se na tvorbě uměleckých obrazů i literárních děl.

Nejen každý z kulturních jazyků, ale také každá národní literatura má v kterémkoli stadiu svého vývoje svou stabilizovanou, tradicí ochraňovanou výstavbovou podobu, svou strukturu, zachytitelnou teorií výrazových prostředků textu. Přesnější by bylo říci, že ve vztahu k jazyku a literatuře je možné odhalit jisté kategorie (vlastnosti, souvislosti a postupy) a že tyto kategorie mají systémový charakter.

Gramatika jazyka a „gramatika literatury“ jsou dvě znakové struktury, utvářející se v důsledku komunikačních aktivit člověka. Výstavbová struktura literatury a jazyka nejsou útvary identické, neboť teorie výrazových prostředků textu pokrývá také oblast, kterou se klasická jazykověda nezabývá, totiž sémantiku. Gramatika jazyka a „gramatika literatury“ nejsou útvary statickými, naopak mají svou historickou dimenzi. Vyjadřují spolu s řečí a literárním textem onu složku „světů ze slov“, která má charakter východisek, komunikačního kódu, a tedy předpokladů jazykového dorozumívání.

„Gramatika jazyka“ jako teoretická disciplína (na rozdíl od teorie výrazových prostředků textu) představuje co do svého působení systém, vázaný na konkrétní národní, jazykovou oblast. Řada jazyků ovšem — vzhledem k příbuzenským vztahům — vykazuje značné podobnosti. Teorie výrazových prostředků textu má obecnější charakter, neboť překračuje hranice jednoho jazyka i jedné národní literatury. Výstavbové zákonitosti literatury jsou v mnohém bezbariérové, neboť sblížují a propojují celek literárních komunikačních aktivit, ať už jsou vyjadřovány kterýmkoli národním jazykem.

Základními kategoriemi teorie výrazových prostředků textu jsou výrazový prostředek, výrazová funkce a výrazová forma. **Výrazový prostředek textu** je možné považovat za izolovaný výstavbový mechanismus či konstrukční princip „gramatiky literatury“, **výrazovou funkci textu** za kon-

---

⁴⁶ Deleuze, Gilles: *Pod3/4a èoho rozpoznáme štrukturalizmus?* Archa, Bratislava 1993, s. 29.

vencionalizovaný způsob užití konkrétních výrazových prostředků v přesně vymezeném textovém prostoru, ve **výrazové formě**. Výrazový prostředek představuje paradigmatickou úroveň analýzy literární struktury, výrazová forma syntagmatickou úroveň.

Krásná literatura (literární dílo) existuje díky pragmatickým předpokladům a komunikačním kompetencím. Literární kompetence typu výrazové prostředky textu je možné uspořádat do systému výrazových prostředků textu, který si lze představit jako „Mendělejevovu“ tabulku, periodickou soustavu prvků, kde vlastnosti a možnosti základních stavebních prvků literatury (výrazových prostředků textu) jsou dány jejich místem v systému;⁴⁷ toto místo ovšem není určeno jedním faktorem, protonovým číslem jako u chemických prvků, ale vždy několika vzájemně více nebo méně spojitými a podmíněnými faktory.

Tuto analogii lze dále rozšířit. **Literární dílo** si můžeme představit jako chemickou sloučeninu, přičemž **literární text** (II.A.3.2.1.2.) v úzkém, zde užívaném významu ztělesňuje pouze jednu z jeho nepostradatelných složek. **Výrazové prostředky textu** plní vzhledem k výstavbě literárního díla funkci protonů, neutronů, elektronových obalů, atomových jader, iontů, krystalových mřížek apod. Je-li literární dílo sloučeninou, pak úroveň slova představují atomy, úroveň věty molekuly apod.

Slovo je atomem lidského světa, obdobně jako je fyzikální atom stavební jednotkou předmětného světa. Od slova se odvíjejí „světy ze slov“.⁴⁸ Ze slova se tvoří svého druhu molekuly, prvky, sloučeniny, látky, přičemž věta jako molekula je nejmenší částicí „světa ze slov“, schopnou již samostatné komunikační existence. Slovo představuje sice samo o sobě, tzn. mimo komunikační proces, abstrakci,⁴⁹ není ovšem (obdobně jako fyzikální atom) nedělitelnou částí, má také své jádro tvořené protony a neutrony, svůj obal, své elektrony, ale i jiné konstituující složky. Slovo si činí nárok být mode-

⁴⁷ Tuto „tabulku“ jsem se pokusil popsat a sestavit ve studii *Textové výrazové prostředky* (in: Kopál, Ján, ed.: *O interpretácii umeleckého textu 11*. Pedagogická fakulta, Nitra 1989, s. 120–161).

⁴⁸ Z hlediska diachronního (z hlediska geneze lidské kultury) je situace odlišná. Slova vznikají až ve specifických dorozumívacích procesech, existují pouze ve „světech ze slov“.

⁴⁹ **Slovo** jako sémantická realita existuje v lidském světě zřejmě pouze v komunikačních kontextech, a tedy procesech. Mimo komunikační kontext se např. neocitá ani jednoslovný nápis na kartotéčním listku anebo v retrográdním slovníku, ani jednoslovný nápis na zboží, vystaveném ve výkladu obchodu, anebo na transparentu neseném v protestním průvodu. „Nulový kontext“ — kategorie, kterou jsem zavedl a užíval v *Anatomii metafory* (Blok, Brno 1982, s. 43) — je tedy jedním z komunikačních kontextů slova, umožňujících vyložit rozdíly mezi lexikálním a metaforickým významem.

lem lidského duchovního vesmíru, obdobně jako modelem fyzikálního vesmíru má být — uvěříme-li Rutherfordovu planetárnímu modelu atomu z roku 1912 — atom.

Slovo se stalo velmi složitým, všudypřítomným a uspořádaným jevem lidského světa. Má — analogicky k atomu — zřejmě svou hmotnost i svůj objem, spoluvytváří krystalové mřížky (uspořádání celků), mřížkové konstanty (opakování identických celků) a mnoho dalších parametrů. Slovo, tzn. složky a principy, které se na jeho konstituci podílejí, a dále funkce, které plní ve vyšších textových útvarech, zasahují do velkého množství oblastí. Z těchto důvodů bylo také na počátku této kapitoly slovo přirovnáno k amalgamu — k látce spojující a rovněž ztělesňující složky (jazykových) komunikačních aktů.

Teorie výrazových prostředků textu, jejímž rastrem nemůže nebýt gramatika jazyka, ovšem patrně nemá podobu uzavřeného systému, tak jak jej prezentují gramatiky jednotlivých národních jazyků. Mimo jiné proto, že základní existenční rovinou slova je význam. Pokud bychom chápali četbu a na ni navazující interpretaci jako „udělení významu“, pak „z logického hlediska patří interpretace“ do oblasti modelování, „do kategorie modelů.“⁵⁰ Modelování dokáže odhalit mnohé parametry slova, a to nejen na úrovni gramatiky.

„Klíč k sémantické podstatě gramatických kategorií je třeba hledat ve vysokém funkčním, strukturním zatažení gramatických prvků, ukazatelů gramatických kategorií.“⁵¹ To se týká rovněž výrazových prostředků textu, které se podílejí na utváření nejmenších samostatně existujících sémantických jednotek uměleckého literárního díla — **uměleckých obrazů**, ale také na utváření kterýchkoli vyšších textových úrovní. Jejich variabilita, výstavbové a funkční bohatství je také jedním z důvodů, proč pokusy o zachycení systému výrazových prostředků textu směřují k modelu připomínajícímu Mendělejevovu periodickou soustavu prvků.

Gramatika (i teorie výrazových prostředků textu) obvykle rozlišuje šest základních **výstavbových plánů promluvy** či **literárního díla**. Na těchto úrovních, které propojuje slovo a na nichž se děje význam a budují „světy ze slov“, se uplatňují **gramatické a stylistické jazykové výrazové prostředky** (II.A.3.2.2. a II.A.3.2.3.). Je to **plán zvukový** (II.A.3.2.2.1.), **grafický** (II.A.3.2.2.2.), **morfologický** (II.A.3.2.2.3.), **syntaktický**

⁵⁰ Levý, Jiří: *Bude literární vida exaktní vidou? Výbor studií*. ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1971, *Bude literární vida exaktní vidou?*, s. 17.

⁵¹ Krupa, Viktor: *Metafora na rozhraní vědeckých disciplín*. Tatran, Bratislava 1990, s. 126.

(II.A.3.2.2.4.), **větně sémantický** (II.A.3.2.2.5.) a **hypersyntaktický** — **promluvově** či **textově sémantický** (II.A.3.2.2.6.).⁵² Tyto plány slouží v („Mendělejevově“) tabulce výrazových prostředků, jejíž topografii by bylo třeba věnovat samostatnou monografii,⁵³ jako jedna ze dvou základních klasifikačních linií, jako linie vertikální. Tato linie vymezuje konstrukční úroveň literárního díla, na nichž se mohou příslušné prostředky pohybovat.

Výrazové prostředky se sblíží také vzhledem k jiným skutečnostem — obecným výstavbovým principům, mechanismům, s jejichž pomocí je organizována znaková struktura literárního díla. Tuto oblast pokládám za druhou klasifikační, horizontální linii tabulky výrazových prostředků textu. Zde je ovšem zakopán pes všech klasifikací daného typu, neboť se jen obtížně hledají principy, které by byly s to obsáhnout všechny známé prostředky a shrnout je do uspořádaného systému.

Vertikální a horizontální linie, jako dvě základní výstavbové osy literárního díla, mají klasifikující schopnosti, neboť umisťují jednotlivé, poetickou tradicí stabilizované prostředky do tabulky zachycující velmi hrubý systém jejich konstrukčních vztahů. Za hrubý jej považuji proto, že dosud ve vztahu ke slovu zřejmě nebyly odhaleny všechny jeho podstatné vlastnosti, které představují další klasifikační kritéria, anebo dokonce ty nejpodstatnější vlastnosti, jako je u fyzikálního atomu protonové číslo (počet protonů v atomu) nebo nukleonové číslo (součet protonů v jádře), které by mohly vytvořit nový a pevnější základ klasifikace. Mapování oblasti konstrukce a také oblasti modelování, které jsou podmínkou „udělování významu“, se jeví především jako mapování funkcí výrazových prostředků.

V množině výrazových prostředků se vzhledem k horizontální klasifikační linii rýsuje jedenáct skupin **výstavbových mechanismů textu** (II.A.3.2.3.2.1.) a v nich tři třídy výrazových prostředků. První třídu utvářejí prostředky z oblasti **figur** (1. řečnické, 2. eliptické, 3. inverzní, 4. repetentní, 5. deformující prostředky), druhou třídu prostředky z oblasti **trópů** (6. kryptografické, 7. perifrastické, 8. symbolické, 9. metaforické prostředky) a třetí třídu prostředky z oblasti **vypravěčských prostředků a postupů a žánrových systémů** (10. prostředky modality tématu, 11. alegorické prostředky).⁵⁴

⁵² Toto členění úrovní jazykového znakového systému je přejato z jazykovědy.

⁵³ O souvislou (ovšem z mého dnešního hlediska nedostatečnou) topografii výrazových prostředků textu jsem se pokusil v *Anatomii metafor* (Blok, Brno 1982) a v uvedené studii *Textové výrazové prostředky* (in: Kopál, Ján, ed.: *O interpretácii umeleckého textu 11*. Pedagogická fakulta, Nitra 1989, s. 120–161). Zde jsou také jednotlivé prostředky a formy ilustrovány příklady.

⁵⁴ V tomto oddíle užívám při označování jednotlivých výstavbových mechanismů textu (II.A.3.2.3.2.1.), poèíname èeènickými mechanismy (II.A.3.2.3.2.1.1.) a konèe alegoric-

Jestliže se v tabulce výrazových prostředků oživuje tradiční členění výrazových prostředků na figury a trópy, neznamená to ještě, že výrazové prostředky jsou zde vnímány pouze v jejich tradičním stylistickém funkčním rozpětí. Tyto prostředky nejsou jen okrasou, „řečnickými květy“ (*flores rhetoricales*); figury nejsou pouze jakousi „nenáročnou výzdobou“ (*ornatus facillis*) a trópy „náročnou výzdobou“ (*ornatus difficilis*) textu,⁵⁵ ale vztahují se k celé funkční oblasti, kterou ztělesňuje jazykové dorozumívání.

Figury představují v zásadě prostředky, které se zaměřují na komunikaci (operativnost), a trópy zase výrazy, směřující k zobrazení (ikoničnost).⁵⁶ Teze o vzájemně podmíněné jednotě operativní a ikonické funkce jazyka koresponduje s klasifikačními kritérii výrazových prostředků. Platí jak pro figury, při kterých je zpracování tématu vzhledem k jejich kvantitativnímu charakteru mnohem méně zřetelné než u trópů, tak pro trópy, které jsou zase tradičně definovány obvykle pouze na úrovni větné sémantiky.

Na okraji systému se ocitá první jmenovaná, co do variability prostředků skromná skupina vymezená výstavbovými mechanismy, které se uplatňují v (1.) **řečnických výrazových prostředcích**, tzn. v ustálených syntaktických formách. Jde o mikrokompoziční výrazové prostředky, jakými jsou např. řečnické figury (apostrofa, řečnická otázka a odpověď) a přímá, polopřímá a nepřímá řeč, monolog.

Druhá skupina výrazových prostředků, (2.) **eliptické výrazové prostředky**, je založena na eliptickém principu. Způsobuje vyčlenění grafických, fonologicko-fonetických, lexikálně-syntagmatických aj. jednotek ze zavedených poetických forem. Do této oblasti patří např. lipogram, elize, afereze, apokopa, elipsa, aposiopese, asyndeton.

Třetí skupina, představovaná (3.) **repetentními výrazovými prostředky**, se zakládá na opakování příslušných stavebních jednotek díla v pořadí za sebou (např. tautogram, eufonie, aliterace, rým, rytmus, polysyndeton, epanalepse, paralelismus, tautologie, litanické postupy). Čtvrtá skupina, (4.) **inverzní výrazové prostředky**, vychází z inverze, ze vzájemné výmě-

---

kými mechanismy (II.A.3.2.3.2.1.11.), zjednodušující číslování (1.) až (11.).

⁵⁵ Srov. Tøšíka, Josef: *Pražská rétorika. Rhetorica Pragensis*. Univerzita Karlova, Praha 1987, s. 69–71.

⁵⁶ „Ikonické a operativní ose odpovídá jedna z elementárních opozicí, které se podílejí na tvorbě funkcí literatury, a to užítkovost a estetičnost. Užítkovost je rozvinutím operativní pragmatické funkce textu se zaměřením na komunikaci. Estetičnost vyjadřuje zobrazování skutečnosti z hlediska nejvyšší estetické kategorie — krásy.“ (Popovič, Anton: „Semiotické modelování sveta v texte.“ In: Kopál, Ján, ed.: *O interpretácii umeleckého textu 11. State z teórie literatúry*. Sborník prác Ústavu jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre. Pedagogická fakulta, Nitra 1989, s. 59.)

ny standardizovaného místa příslušných stavebních jednotek díla. Zde patří např. anagram, anastrofa, inverze, enallaga, metabola, chiasmus.

Pátá skupina, (5.) **deformující výrazové prostředky**, je založena na deformujících mechanismech, zahrnuje ty prostředky, které zasahují do standardizovaných forem a způsobují jejich změnu a novou standardizaci (např. metagram, diastola, systola, metaplasmus, zeugma, syntaktická kontaminace). Konstrukční osa šesté skupiny, která je ještě začleňována do oblasti figur, i když se už bezprostředně týká významu, vychází z kryptografického principu; shrnuje (6.) **kryptografické výrazové prostředky** jako např. akrostich, chronogram, onomatopoi, anagram nebo palindrom.

Perifrastický, metaforický a symbolický sémantický konstrukční princip se stal diferenciativní osou následujících tří skupin výrazových prostředků; ty se uplatňují na plánu syntaktickém a hypersyntaktickém a tradičně jsou začleňovány do oblasti trópů.

V oblasti trópů se obvykle vymezují tři skupiny výrazových prostředků; jde o výstavbově nejvíce exponovanou oblast literárního díla. První z nich je založena na mechanismech opisu a shrnuje (7.) **perifrastické výrazové prostředky** (např. metafráze, pleonasmus, antomázie, hádanka). Druhá skupina, založená na mechanismech metaforizace a shrnující (8.) **metaforické výrazové prostředky**, je natolik bohatě členitá, že vykazuje znaky samostatné gramatiky.⁵⁷ Mezi její neznámější výstavbové (artikulační) mechanismy patří např. personifikace, naturifikace, animizace, synestézie, oxymoron, metonymie, synekdocha. Třetí skupina, spadající do oblasti trópů, (9.) **symbolické výrazové prostředky**, je utvářena mechanismy symbolizace.

Do oblasti trópů zařazuje klasická poetika dále kategorie jako např. eufemismus, ironii, paradox, sarkasmus nebo hyperbolu. Tyto výstavbové mechanismy, pokud je vůbec možné pokládat je za výstavbové mechanismy, se jeví jako komplexy postupů prefabrikujících význam, popř. jako „myšlenkové figury“. Ty také vymezují desátou skupinu výrazových prostředků — (10.) **prostředky modality tématu**. Jejich základní funkcí je vyjádřit vypravěčovy a autorovy postoje k tématu.

Poslední skupina tabulky výrazových prostředků textu spadá do oblasti žánrů a žánrových systémů. Tvoří ji (11.) **alegorické výrazové prostředky**, tzn. prostředky, které se mohou plně uplatňovat již na půdorysu věty (např. přísloví) anebo na půdorysu rozsáhlejších částí textu (např. podoben-

⁵⁷ Srov. kapitolu 5. *Metafora — klíč k literárnímu dílu*.

ství), ale které se obvykle vztahují k celku literárního díla (např. bajka, alegorické básnické skladby a romány).

Členění výrazových prostředků, které je rámcováno dvěma výstavbovými klasifikačními liniemi, jde napříč tradičními disciplínami — teorií verše, poetikou, teorií prózy a genologií. Z těchto příčin mohou značně odlišné kategorie (jako např. rytmus, rým, anafora, tematický paralelismus nebo litanické postupy) tvořit skupinu, pokud jsou založeny na společném výstavbovém principu (např. na opakování, na repetentních mechanismech a výrazových prostředcích).

Důležité je si uvědomit, že tabulka výrazových prostředků zůstává i po svém naplnění vždy primitivním pokusem o deskripci „gramatiky literárního jazyka“ — literárního kódu. Mimo jiné také kvůli skutečnosti, že výrazové prostředky jsou pouze jednou rovinou **jazykového kódu** (II.A.3.2.) a literární jazyk (literární znakový systém) jednou ze dvou základních verzí jazykového kódu. Tento kód je dán mj. slovníkem a koncepty slov (II.A.3.2.4.) jako databázovým souborem jazykových znaků, gramatickými jazykovými výrazovými prostředky (II.A.3.2.2.), stylistickými jazykovými výrazovými prostředky (II.A.3.2.3.), referenčními odkazy (II.A.3.2.5.), logickými prostředky jazyka (II.A.3.2.6.), komunikační strategií (II.A.3.2.7.), vypravěčskými prostředky a postupy (II.A.3.2.8.) apod.

Např. principy lexikální-selekce, které spadají do oblasti **selekčních pravidel pro výběr položek znakových systémů / kódů** (II.A.3.1.5.), tvoří nezbytný předpoklad a východisko jakékoli jazykové komunikační aktivity. Spolu s gramatickými výrazovými prostředky, jazykovými stylistickými výrazovými prostředky, referenčními odkazy, logickými prostředky jazyka, komunikačními strategiemi a gramatikou vyprávění představují dalšího člena společnosti produkující věty, tudíž i další, komplementární složku jazykového kódu. Jejich společnou zásluhou je, že v posloupnosti konkrétních textových výrazů slovníku vytvářejí prostor a umožňují existenci gramatickým a logickým strukturám. V globálním pohledu se naopak gramatické, logické, stylistické prostředky i referenční odkazy a komunikační strategie jeví jako složky, prostředky či mechanismy selekčních pravidel pro výběr položek znakových systémů / kódů. Jazyková komunikace, jejímž výstupem je rovněž text a literární dílo, se děje za účasti značného a nepřehledného množství propojených a podmíněných mechanismů, prostředků a funkcí.

Lexikálně-selekční prostředky se vždy uplatňují v procesu jazykové komunikace. Jejich podoba je určována zákonitostmi slovního významu, sémantikou věty, zahrnující také generativní principy, postojovou orientací mluvčího apod. Lexikálně-selekční výrazové prostředky je možné vymezit

pomocí kritérií, jakými slovní zásobu tradičně členila stylistika; do jedné skupiny patří prostředky vedoucí k výběru neutrálních, stylisticky nepříznakových výrazů, do druhé skupiny prostředky vybírající výrazy příznakové, tzn. kolokvialismy (hovorové výrazy), poetismy, žurnalismy, argotové výrazy, profesionalismy, archaismy, vulgarismy apod.

V těchto případech jde o klasifikaci založenou na stylistickém rozvrstvení slovní zásoby a ne na klasifikaci jejích funkcí, směřujících k významům. Funkce, které v literární komunikaci plní lexikálně selekční prostředky, se plně projevují až na textovém plánu. Platí zde to, co platí pro výrazové prostředky obecně, totiž že mají bilaterální charakter a že jsou funkčně otevřené a závislé na kontextu, v němž se ocitají. To mj. způsobuje, že např. archaismy mohou indikovat — a to současně v rámci jednoho textu — jak patos, tak i komičnost.⁵⁸

Všechny tyto položky mají podobu univerzálních, pragmatických předpokladů lidského dorozumívání, které ve vztahu ke „světům ze slov“, tzn. v dorozumívacích procesech, fungují jako komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů (II.B.). Tyto položky, i když nejsou zahrnovány a systematizovány teorií výrazových prostředků textu, vstupují do literárního dorozumívání, podílejí se na výstavbě literárního díla. Komunikační kompetence obsahují nejen obecně jazykové, ale také speciálně literární kompetence, jakými jsou např. schopnost psát, číst a rozumět písmu (II.B.4.1.2.), schopnost užívat výrazových prostředků textu (II.B.4.2.2.2.), znalost literárních symbolických okruhů (II.B.4.4.2.), znalost literární metaforické tradice (II.B.4.5.2.) anebo znalost literárních konceptů (II.B.4.8.).

4.5. Funkce výrazových prostředků a modalita tématu

Výrazové prostředky jsou dynamickým bilaterálním jevem, obdobně jako je bilaterální slovní znak, tvořený znakovým výrazem a významem. Tento dvojčlenný vztah se vytváří mezi výstavbou (výstavbovými mechanismy) a funkcemi výrazových prostředků textu a má podle okolností podobu nepřátelského napětí či partnerské harmonie. Konkrétní výrazový prostředek se stabilizovanou výstavbou může totiž plnit v různých textech ocitajících se v různých komunikačních situacích různé funkce a naopak jednotlivé konkrétní funkce mohou být v různých textech vyjadřovány různými prostředky vybudovanými na různých výstavbových principech.

⁵⁸ Srov. Kožmín, Zdeněk: *Zvítěšiny ze stylu bratřů Ěapků*. Blok, Brno 1989, *Bylo mu ... / Patos a komičnost archaismu*, s. 89.

Účast jednotlivých výrazových prostředků v konkrétních literárních dílech a jejich funkční vytížení nejsou výsledkem autorova rozhodnutí anebo přání, ale podléhají pravidlům, jejichž základy obecně vymezuje literární tradice. Vyplynávají mj. ze zvoleného **vypravěčského hlediska — modality tématu** (II.A.3.2.8.1.), čili ze způsobu, jakým je téma prostřednictvím **vypravěčských prostředků a postupů** (II.A.3.2.8.) v literární komunikaci modelováno. Tyto pravidla se pokouší shrnout **naratologie** (teorie vyprávění / gramatika vyprávění).⁵⁹

Jednotlivé výrazové prostředky plní řadu funkcí — zejména funkce stylistické, emotivní, asociativní, sémantické, komunikační, mentálně operativní, gnoseologické, axiologické a estetické.⁶⁰ Ty jsou však plně identifikovatelné až na vyšší výstavbové úrovni literárního díla, na úrovni uměleckého obrazu, o němž bude řeč v následujícím oddíle anebo až na rovině textové sémantické (II.A.3.2.2.6.).

Všechny výrazové prostředky, bez ohledu na jejich výstavbovou úroveň, spojuje vždy přítomná, i když ve vztahu k některým jednotlivým prostředkům potlačená, komplementární **funkce** zaměřená na **modelování tématu**. Jde o permanentně aktivní funkci mezi **funkcemi výrazových prostředků textu** (II.A.3.2.3.2.2.) schopnou pojmout celou oblast výrazových prostředků. Téma nemodelují pouze sémanticky exponované prostředky, jako jsou vypravěčská strategie, řečnické figury, metafory, alegorie nebo žánrové struktury, ale také kategorie orientující se spíše na emotivní funkce, jako jsou kupř. rytmus, rým nebo anafora. „Tak třeba osmislabičný trochej v poezii májovců jednou vyznačuje narážku na lidovou píseň, jednou je onomatopoickým rytmem ‚zobrazujícím‘ tanec nebo rytmické úkony pracovní, jednou je to neutrální verš bez specifické významové platnosti, označující jen obecně příslušnost daného díla do sféry poezie“.⁶¹

Modalita tématu se ve své komplexnosti uplatňuje až na úrovni textu jako uzavřeného celku, tedy v textové sémantickém plánu. Její projevy však nalezneme na kterékoli nižší výstavbové úrovni.

Funkce výrazových prostředků textu, včetně modality tématu, jsou dány zejména jejich zapojením do sémantického plánu díla, jsou obsaženy v jejich významech, které vznikají v procesu komunikace. Mimo proces komu-

⁵⁹ Srov. Prince, Gerald: *A Grammar of Stories. An Introduction*. Mouton, The Hague — Paris 1973.

⁶⁰ Srov. oddíl 5.2. *Funkční spektrum výrazových prostředků a forem*.

⁶¹ ěervenka, Miroslav: *Významová výstavba literárního díla*. Univerzita Karlova, Karolinum, Praha 1992 (Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Monographia CXVI-1992), s. 73–74.

nikace se tyto funkce neuplatňují, i když o některých z nich, o těch již standardizovaných, lze uvažovat jako o abstraktních možnostech, o účelových abstrakcích. Jejich rozložení a využití ukazuje teprve konkrétní proces komunikace, proces literárního dorozumívání. Šestá kapitola této práce, nazvaná *Čtení a interpretace — dvě fáze literárního dorozumívání*, se pokusí danou tezi doložit na dvou básnických textech.

4.6. Direktivy žánru a žánrová editace

Ve většině moderních poetik a teorií literatury je literárním žánrům věnována zevrubná pozornost. Důvody jsou zřejmé: žánr je — přijmeme-li argumentaci M. M. Bachtina — hlavním hrdinou literárního vývoje.⁶² Podle Wellekova a Warrenovy *Teorie literatury (Theory of Literature, 1949)* představuje jednak součást každého jednotlivého díla, jednak důležitou „literární instituci“, jako jsou instituce „církve, univerzita nebo stát“,⁶³ jednak výsledek abstrakce, nejobecnější literárněteoretickou kategorií z oblasti výstavby literárního díla.

Vycházím z koncepce plurality **žánrových systémů** (II.A.3.1.4.) jako dynamických, kulturních institucí. „Žánr je“ — podle Tzvetana Todorova, zaměřujícího se na oblast literatury — „třída textů, která má historicky ověřenou existenci. Je to mnohoznačná entita na úrovni analýzy: na jedné straně je empirická, protože může být situovaná v prostoru a čase, její exemplifikace mohou být zapsány do seznamu a svědectví o jeho důležitosti pro producenty (spisovatele) i příjemce (čtenáře) mohou být shromážděny; na druhé straně je teoretická, protože by mělo být možné, za ideálního stavu (to je, pokud by popisný aparát poetiky byl dostatečně bohatý) dedukovat žánry z kombinatorních možností charakteristických rysů literárního diskursu.“⁶⁴

Tyto okolnosti způsobují, že literárněteoretická kompendia obvykle do genologické problematiky ústí a že žánrům jsou věnovány jejich závěrečné pasáže, pokud ovšem na závěr nejsou zařazeny pasáže o axiologii anebo literárněvědných metodách. Např. Tomaševského *Teorie literatury (Teorija literatury. Poetika, 1925)* nebo Hrabákova *Poetika (1973)* se uzavírá výkla-

⁶² Srov. Bachtin, Michail Michajlovič: *Román jako dialog*. Odeon, Praha 1980, *Epos a román*, s. 7–39.

⁶³ Wellek, René — Warren, Austin: *Theory of Literature*. Pinguin Books, London 1968, s. 226.

⁶⁴ Todorov, Tzvetan: „Introduction. French Poetics Today.“ In: T., T., ed.: *French Literary Theory Today. A Reader*. Cambridge University Press, Cambridge — Éditions de la maison des sciences de l’homme, Paris 1982, s. 6.

dem *Literárních žánrů*, rovněž Kayserovo *Jazykové umělecké dílo (Das sprachliche Kunstwerk, 1948)* končí kapitolou *Žánrová struktura*.

Výzkumem žánrové problematiky se zabývá samostatná literárněvědná disciplína **genologie**; ta definuje základní žánrové kategorie, systematizuje žánrové formy a ve svých syntézách dospívá k vymezení žánrového systému a k představě o jeho vývojových proměnách. Literární genologie je považována — obdobně jako versologie — za jednu ze základních disciplín teorie literatury. Genologické kategorie jako výrazové prostředky anebo výrazové formy představují mj. předmět zájmu teorie výrazových prostředků textu. Teorie výrazových prostředků textu popisuje některé stavební genologické prvky a postupy, avšak mimo rámec jejich možností je přiřadit těmto kategoriím místo v soustavě, kterou vytvářejí, tzn. v **žánrových systémech** (II.A.3.1.4.) jako svébytných subsystémech kódů (II.A.3.1.). To je úkol zčásti literární a zejména generální genologie, zajímající se také o neverbální dorozumívací procesy.

Žánrové kategorie a žánrové systémy jsou důležitými položkami oblasti pragmatických předpokladů a komunikačních kompetencí. Jsou nositeli komunikačních konvencí a tradic. Žánry fungují obdobně jako např. symboly, neboť pomáhají dorozumívajícím se subjektům zorientovat se v labyrintu komunikace. Současně představují složitě uspořádaný komplex prostředků, jimiž je literární dílo budováno. To platí jak pro oblast literatury, tak i ve vztahu k jiným druhům umění. Např. princip náhody v dadaistické tvorbě, výrazový primitivismus v expresionistickém výtvarném umění, rafinovaný dekorativismus v secesní tvorbě je souhrným označením základních výstavbových, programových rysů všech jednotlivých děl a žánrů daného směřového zaměření. Spadají-li opět jiná díla do široké žánrové sféry naivního (inzitního) umění, stává se jejím základním výstavbovým rysem epigonství a neadekvátnost vzhledem k funkční oblasti výrazových prostředků takzvaného vysokého umění.⁶⁵

Vznik literárního a širě uměleckého díla předpokládá žánrovou editaci, která se týká celého dokumentu, textové úrovně literárního díla či artefaktu jako celku. Součástí této editace je — obrazně řečeno — rozsah dokumentu, gramatika, výběr slovníku i téma. Tato editace se provádí pomocí žánrových výrazových prostředků a je více či méně adekvátní vzhledem k editovanému souboru a jeho tématu. Typickými výrazovými prostředky z oblasti žánrů a žánrových systémů jsou **alegorické výrazové prostředky**.

⁶⁵ Srov. Pavelka, Jiří — Pospíšil, Ivo: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*. Georgetown, Brno 1993, s. 42–43, 54–55, 180 a 78.

Žánry jsou nejen nástrojem editace „textu“ (textového souboru),⁶⁶ ale také — vedle tendencí, proudů, slohů, směrů — jakousi elementární (měnící se) databází umělecké tradice, kterou disponují účastníci komunikace. Nelze předpokládat, že by tuto databázi (jako celek) mohl obsáhnout jednotlivec; nepravděpodobné také je, že by se našli dva jednotlivci, kteří by disponovali ekvivalentními **kompetencemi žánrového povědomí** (II.B.4.11.), tzn. stejnými znalostmi týkajícími se žánrových systémů. Dostatečným předpokladem lidského dorozumívání je částečný průnik žánrového povědomí u dorozumívajících se subjektů.

Z genologické databáze lze sice vyčlenit jednotlivé žánrové oblasti a v jejím rámci žánrové systémy, ve vztahu k umělecké komunikaci však tyto systémy existují jako jeden celek, obsahující žánrové kategorie různého původu, různého stáří a různých osudů. Tato databáze zahrnuje žánry a žánrové systémy literatury i jiných komunikačních oblastí.⁶⁷

4.7. Literární obraz jako základní syntagmatická jednotka literárního díla a literární komunikace

I pouhé letmé přehlédnutí osudů slov, jako jsou např. „znak“, „symbol“ nebo „text“, vyžaduje značnou trpělivost na obou stranách literárněteoretické komunikační barikády. Nejinak tomu je u centrální kategorie teorie výrazových prostředků textu — u (uměleckého) literárního obrazu. Situace je o to složitější, že umělecký obraz souvisí s obrazotvorností a obrazností, které jsou chápány jako klíč k mystériu tvorby.

Kategorie **obraznosti** má své dlouhé dějiny. Postihnout vývoj názorů na roli obraznosti v umění je komplikované také proto, že obraznost mnohonásobně překračuje oblast umění. Je fenoménem, který se bezprostředně dotýká nejen uměleckého díla, ale také jiných výsledků tvorby a lidské psychiky vůbec, především **imaginace** (I.A.9.) jako základní formy mentálního

⁶⁶ V tomto případě je výrazu „text“ užito v širokém významu, tak jak jej vymezil Max Bense ve své *Teorii textů* (Odeon, Praha 1967). Bense pod tuto kategorii zahrnuje dvanáct dvojic „textových modelů“, a to „jak klasické, tak i neklasické texty“ (s. 113) — „sémantické a nesémantické texty“, „přísudkové a mechanické texty“, „konstruktivní a automatické texty“, „logické a stochastické texty“, „abstraktní a konkrétní texty“, „determinované a náhodné texty“, „texty s vysokou a texty s nízkou entropií“, „redukované a komplexní texty“, „otevřené a uzavřené texty“, „homogenní a heterogenní texty“, „textové vrstvy a textové úryvky“ a „plynulé texty a textové montáže“ (tamtéž).

⁶⁷ Do genologické komunikační databáze patří stejně egyptská portrétní malba z období Staré říše jako mezopotámský zikkurat, biblické podobenství, starořecká tragédie, buddhistická pagoda, gregoriánský chorál, pikareskní román, romantická krajnomalba, kankán anebo televizní seriál.

komunikativního jednání (I.A.). Obraznost se z tohoto důvodu stává předmětem studia nejen estetiky, ale také řady speciálních vědních disciplín, včetně psychologie a psychiatrie.

Uměnovědné myšlení mnohdy nerozlišovalo mezi obraznými vlastnostmi uměleckého díla (v dané souvislosti užívám termínu **obraznost**) a obrazotvornými schopnostmi lidské psychiky, tzn. psychiky tvůrce a konzumenta umění (v dané souvislosti používám termínu **imaginace** anebo **obrazotvornost**). Navíc vznikají nemalé problémy při uměnovědném dorozumívání (I.B.7.3.1.5.) dvou jazykových oblastí na dané téma, neboť vymezení těchto kategorií nevychází obvykle z etymologicky jednotného základu.⁶⁸

Je s podivem, že se obrazností a jejím elementárním projevem — uměleckým obrazem nezabývala antická estetika. V centru jejího zájmu byly však problémy obecnější platnosti: co je to umění, krása a estetická libost. V rámci antické rétoriky byla podána klasifikace trópů, tzn. nejvyhraněnějších modů obraznosti v slovesném díle. Obraznost jako svébytnou a samostatnou kategorii objevuje až středověké uměnovědné myšlení, které ovšem k této charakteristické vlastnosti umění zaujalo — přirozeně z důvodů jiných než Platón — negativní postoj, přirovnáváje ji k „závoji zastírajícímu pravdu“.⁶⁹

Obraznosti věnuje značnou pozornost až období romantismu, kdy vzniká soustředěný zájem o génia a individuum. Tak např. Immanuel Kant (1724–1804) rozlišuje ve svém průkopnickém díle *Kritika soudnosti* (*Kritik der Urteilskraft*, 1790) přírodní objekty od uměleckých předmětů právě prostřednictvím kritéria obraznosti, přičemž „obrazotvornost“ (*Einbildungskraft*) chápe jako „produktivní poznávací schopnost“.⁷⁰ Kantova nesporná zásluha spočívá v tom, že jako jeden z prvních v dějinách uměnovědného myšlení odlišuje od sebe myšlenku, tj. pojem, a „estetickou ideu“ (*aesthetische Idee*), tj. „představu obrazotvornosti“. Přitom základ této este-

⁶⁸ V češtině např. používáme v obou uvedených významech nejen termín „obraznost“ a „obrazotvornost“, ale také „obrazivost“, „představivost“, „fantazie“ nebo „imaginace“, v angličtině termíny „imagery“, „imagination“, „fancy“ nebo „fantasy“, ve francouzštině „imagination“ a „fantaisie“, v němčině „Bildlichkeit“, „Vorstellungskraft“, „Einbildungskraft“, „Symbolik“, „Phantasie“, v ruštině „obraznosť“, „voobraženiye“, „fantazija“ atd.

⁶⁹ Gilbertová, Katharine Everett — Kuhn, Helmut: *Dějiny estetiky*. SNKL, Praha 1965, s. 142.

⁷⁰ Kant, Immanuel: *Kritika soudnosti*. Odeon, Praha 1975, s. 130.

tické ideje tvoří — jak zdůrazňuje Milan Sobotka — „metaforické vyjádření určitého obsahu“.⁷¹

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) ve své *Estetice (Vorlesungen über die Aesthetik, 1835–1838)*⁷² jednak rozčleňuje z funkčního hlediska jednotnou oblast obraznosti na pasivní „obraznost“ (*Einbildungskraft*), přisuzovanou konzumentovi umění, a na základní mohutnost uměleckého tvoření, „fantazii“ (*Phantasie*), přisuzovanou tvůrci, jednak přenáší svůj badatelský zájem z oblasti „fantazie“ na oblast „symboliky“ (*Symbolik*)⁷³ a obrazu vůbec“ (*Bild*).⁷⁴ Hegel vymezuje umělecký obraz úzce jako jazykový obraz, a to ve vztahu k metafoře a přirovnání. Obraz, řečeno Hegelovými slovy, „je vlastně pouze obšírnou metaforou — a metafora tím opět nabývá veliké podobnosti s přirovnáním“.⁷⁵ Tento názor na jazykový obraz byl často přejímán, v různých formách se s ním setkáváme u představitelů tzv. nové kritiky (*new criticism*) i v dnešní době.⁷⁶

Obraznost se stává základní uměnovědnou kategorií pro zakladatele ruské revoluční demokratické estetiky Vissariona Grigorjeviče Bělinského (1811–1848). Ve stati *Idea umění (Ideja iskusstva, 1841)*, kterou Bělinskij koncipoval pro své připravované, leč nedokončené *Kritické dějiny ruské literatury*, je umění definováno jako „bezprostřední nazírání pravdy nebo myšlení v obrazech (*myšlenije v obrazach*). V rozvinutí této definice je obsažena celá teorie umění: jeho podstata, jeho rozdělení na rody, stejně jako podmínky a podstata každého rodu“.⁷⁷ Charakteristickým rysem Bělinského estetiky je na jedné straně toto široké vymezení kategorie uměleckého obrazu, na jehož základě lze stanovit specifčnost a současně vnitřní jednotu umění, na druhé straně soustavné zdůrazňování těsného vztahu mezi uměleckým obrazem a lidskou psychikou, které vedlo k preferování gnoseologických funkcí umění.

⁷¹ Sobotka, Milan: „Úvodem ke Kritice soudnosti.“ Tamtéž, s. 19.

⁷² Hegelovy *Přednášky o estetice (Vorlesungen über die Aesthetik, 1835–1838)* jsou vydávány pod názvem *Āsthetik* (srov. *Estetika*. Sv. 1–2. Odeon, Praha 1966; pøel. Jan Patòeka).

⁷³ G. W. F. Hegel vñnuje problematice symboliky první oddíl druhého dílu své *Estetiky (Vorlesungen über die Aesthetik, 1835–1838)*, nazvaný *Symbolická umìlecká forma*.

⁷⁴ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Estetika*. Sv. 2. Odeon, Praha 1966, s. 302.

⁷⁵ Tamtéž, s. 305.

⁷⁶ Srov. Weimann, Robert: „*New Criticism*“ a vývoj buržoazní literární vñdy. *Historie a kritika autonomních interpretačních metod*. Odeon, Praha 1973, s. 161 nn.

⁷⁷ Bìlinskij, Vissarion Grigorjeviè: *Stati a recenze 1840–1842. Spisy V. G. Bìlinského*. Sv. 2. SNKL, Praha 1959, s. 469.

Bělinského realistický koncept uměleckého obrazu, přejímaný zejména marxistickou estetikou,⁷⁸ vytváří protipól psychoanalytickým konceptům, podle nichž je klíč k pochopení uměleckého díla skryt v autorově psychice, v jeho podvědomí nebo potlačených pudech.⁷⁹

Krajnost představoval přezíravý vztah k obraznosti, charakteristický pro formalistický přístup k literárnímu dílu. To platí zejména pro ruské formalisty, jejichž zájem přitahoval literární jazyk, *literární fakt*,⁸⁰ nikoli nesnadno uchopitelný a vymežitelný „obraz“. Analýza konkrétních děl vedla stoupence této školy k zjištění, že dílo je vytvořeno mnoha prvky (výrazovými prostředky) víceméně kvantitativního charakteru, jako jsou např. rytmus, syntax, melodika verše, kompozice, a že podstata uměleckého díla spočívá „v umělecké konstrukci slovesného materiálu“.⁸¹

Syntetická *Teorie literatury* (*Teorija literatury. Poetika*, 1925) Borise Viktoroviče Tomaševského (1890–1959), z níž je přejata předchozí citace, se dokonce bez literárního obrazu obejde. Tento postoj k obraznosti je obsažen v mnoha studiích i samostatných knihách ruských formalistů. Pokud již někdo z formalistů literárnímu obrazu věnuje pozornost, jeho výklad není dostatečně komplexní. Tak je tomu např. ve studii *Umění jako postup* (*Iskusstvo kak prijom*, 1917)⁸² Viktora Borisoviče Šklovského (1893–1984), pokládané za programový manifest celé ruské formální školy.

Ve stati *Umění jako postup*,⁸³ zařazené rovněž do úvodu souboru statí *Teorie prózy* (*O teorii prózy*, 1925),⁸⁴ se V. Šklovskij kriticky vypořádává s myšlenkami Alexandra Afanasjeviče Potěbni (1835–1891), který označu-

⁷⁸ Srov. Pavlov, Todor, Dimitrovič: *Základní otázky estetiky*. Díl I. SNPL, Praha 1953, s. 151–161.

⁷⁹ Srov. Freud, Sigmund: *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. Leipzig — Wien — Zürich 1922, s. 396 nn. Srov. dále Pechar, Jiří: *Prostor imaginace*. Psychoanalytické nakladatelství, Praha 1992, *Psychoanalýza díla a jeho tvůrce*, s. 35–48.

⁸⁰ Orientaci na evidentní fakta vyjadřuje název českého výboru z díla želného představitel ruského formalismu Jurije Nikolajeviče Tyđanova *Literární fakt* (Odeon, Praha 1988).

⁸¹ Srov. Tomaševskij, Boris: *Teorie literatury*. Lidové nakladatelství, Praha 1970, s. 16.

⁸² Poprvé tato studie vyšla v roce 1917 v Petrohradu v publikaci *Sborníky po teorii poetičeskogo jazyka II*. Srov. Šklovskij, Viktor: *Teória prózy*. Tatran, Bratislava 1971, s. 11–26.

⁸³ Šklovského studie vyšla v slovenském překladu in: Mikuláš Bakoš, ed., *Teória literatúry. Výber z „formálnej metódy“*. Pravda, Bratislava 1971, s. 54–69 (zastoupení jsou zde svými pracemi P. Bogatyrjov, O. Brik, B. Ejchenbaum, R. Jakobson, L. P. Jakubinskij, V. Šklovskij, B. Tomaševskij, J. Tyđanov, V. Vinogradov, V. Žirmunskij). V české odborné literatuře je — zásluhou Viléma Mathesia — zaveden pro výraz „prijom“ termín „metoda“.

⁸⁴ Srov. Šklovskij, Viktor: *Teória prózy*. Tatran, Bratislava 1971, s. 11–26.

je „obraz“ za podstatný rys umění („Bez obrazu není umění, zejména poezie“)⁸⁵ a podle něhož literatura „je hlavně jistý způsob myšlení a poznání“,⁸⁶ tedy specifický způsob myšlení v obrazech.

„Myšlení v obrazech“ — podle V. Šklovského — „není rozhodně to, co spojuje všechny druhy umění anebo aspoň všechny druhy slovesného umění, obrazy nejsou to, čeho změny tvoří podstatu pohybu poezie“.⁸⁷ Je tomu tak proto, že jeho vymezení kategorie „obrazu“ je jednak neobyčejně úzké, jednak nedostatečně specifikované. „Básnický obraz“ pokládá totiž pouze za jeden z prostředků „zesílení dojmu“ (vedle ostatních postupů básnického jazyka, např. paralelismu, opakování, hyperboly, figury atd.), zatímco „obraz jako praktický prostředek myšlení“, „obraz prozaický“, označuje za prostředek abstrakce, který nemá s poezií nic společného.⁸⁸

Svědectví o rozpacích nad obrazností přináší také jeden z vlivných proudů anglosaské literární vědy — new criticism. Stoupenci tohoto proudu dosti volně definují význam termínu „image“ (*obraz*), a to vzhledem k vlastnímu badatelskému zaměření. Výraz „image“ začínají spojovat s konkrétními literárními formami, jako jsou metafora nebo přirovnání.⁸⁹

Tento vývoj vede jednak k značnému obsahovému rozšíření termínu „image“, jednak k znejasnění — terminologickému i pojmovému — kategorie obraznosti.⁹⁰ Pojmové vyprázdnění termínu „image“ do jisté míry odráží např. reprezentativní *Princetonská encyklopedie poezie a poetiky* (*Princeton Encyclopaedia of Poetry and Poetics*, 1974), ve které jsou na jedné straně v rozsáhlých heslech vyloženy pojmy „imagination“ a „imagery“ a na straně druhé je zcela opomenuto heslo „image“.⁹¹

⁸⁵ Potebò, Alexandr Afanasjevič: *Zapiski po teoriji slovesnosti*. Charkov 1905, s. 83.

⁸⁶ Tamtéž, s. 97; citováno — stejně jako v předchozí poznámce — podle Bakošova výboru *Teória literatúry* (Pravda, Bratislava 1971, s. 54).

⁸⁷ Šklovskij, Viktor: „Umenie ako postup.“ In: Bakoš, Mikuláš, ed.: *Teória literatúry*. Pravda, Bratislava 1971, s. 55–56.

⁸⁸ Tamtéž, s. 56–57.

⁸⁹ Srov. tvrzení podle něhož „Slovo image právi proto, že je užíváno pro metaforu i pro přirovnání, může být užito k vyzdvížení jejich základní identity.“ (Murry, J. Middleton: *Countries of the Mind. Essays in Literary Criticism*. Second series. Oxford University Press, London 1931, s. 4, citace je přejata z knihy Roberta Weimanna „*New Criticism*“ a vývoj buržoazní literární vědy. *Historie a kritika autonomních interpretačních metod*. Odeon, Praha 1973, s. 162.)

⁹⁰ Tato skutečnost způsobila, že ve většině současných anglosaských učebnic literární teorie se kategorii básnického obrazu věnuje (na rozdíl od metafory) jen malá pozornost.

⁹¹ Srov. Preminger, Alex, ed.: *Princeton Encyclopaedia of Poetry and Poetics*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1974; autorem hesla „imagination“ je A. S. P. Woodhouse, hesla „imagery“ N. Frye.

Daný posun je patrný nejen na literárněvědných pracích z anglosaské oblasti, ale na vývoji literární vědy jako celku. Vzniká propast mezi univerzálním a co do výstavby neurčeným (uměleckým) literárním obrazem jako obecným, střešovým termínem zahrnujícím jakýkoli projev obraznosti a jednotlivými konkrétními výrazovými prostředky, které se podílejí na tvorbě uměleckého obrazu. Na druhé straně nejexponovanější projevy obraznosti — trópy, které jsou vymezené zcela konkrétními výstavbovými principy a výrazovými prostředky, jsou s uměleckým obrazem spojovány.

Zdá se, že je nutné rozlišovat mezi obrazy: těmi, které — řečeno jazykem Gastona Bachelarda — kreslí svíce a které podněcují obrazotvornost, a těmi, které vycházejí z jazykových, např. metaforických konstrukcí, zaměřených na dosažení zcela přesných komunikačních cílů např. v současné vědě. „Zatím co v touze říci něco lépe, říci to jinak, jsou metafory často pouze přenesením myšlenek, obraz, opravdový obraz, je-li základním životem imaginace, opouští kvůli smyšlenému, imaginárnímu světu svět reálný.“⁹² Hranicí pro tyto dva typy obrazů ovšem v žádném případě není hranice mezi jazykovým a nejazykovým komunikativním jednáním.

Literární obraz, tak jak jej představuji v této úvaze, je sémioticko-komunikační realitou, vymežitelnou na větně sémantické rovině (II.A.3.2.2.5.), je sémioticko-komunikačním prostorem, ve kterém se projevuje obraznost literárního díla a obrazotvornost účastníků literárního dorozumívání. „Autora není možné oddělovat od obrazů a postav, protože autor je součástí těchto obrazů, jejich neoddělitelnou částí“.⁹³ Obdobně není možné od obrazů a postav oddělovat čtenáře. Konstruktivním základem literárního obrazu jsou výrazové prostředky a literární formy, včetně forem, které nabízejí figury a trópy. Výrazové prostředky textu zachycují paradigmatickou osu literárního jazyka, umělecké obrazy syntagmatickou osu literárního díla. Umělecké obrazy představují základní syntagmatické jednotky literárního díla, a tedy i literární komunikace.

⁹² Bachelard, Gaston: *Plamen svíce*. Obelisk, Praha 1970, s. 8.

⁹³ Bachtin, Michail M.: *Estetika slovesnej tvorby*. Tatran, Bratislava 1988, *Problém textu v lingvistice, filologii a v iných humanitných vedách*, s. 329.

5. METAFORA — KLÍČ K LITERÁRNÍMU DÍLU

5.1. Protínající se hranice metafory a uměleckého obrazu

Skutečnost, že metafora představuje kategorii užší estetické působnosti než umělecký obraz, neznamená, že fenomén metafory je pro uměnovědné bádání méně přitažlivý než umělecký obraz. Právě naopak — přitahuje mnohem více pozornosti, neboť v rámci metafory se specifická vlastnost umění, obraznost, projevuje v nejuvěrohodnější, nejkoncentrovanější, a proto přehledné podobě. To je důvod, proč se metafora stává východiskem studia obraznosti a prostředkem nezbytně nutným k výkladu kategorie uměleckého obrazu.

Metafora patří k nejzajímavějším, ale také nejrozporuplnějším uměnovědným problémům. Příčiny této situace tkví mj. v tom, že působnost metafory není omezena jen na umělecké dílo, v jeho rámci však může nejlépe rozvinout své schopnosti a možnosti. Metafora nepředstavuje pouze základní formu obraznosti v umění, ale je produktem obecné kreativní schopnosti lidské psychiky, která se konstituuje v několika rudimentálních sférách lidského bytí, především v oblasti gnoseologické, ontologické, psychologické, sémantické a estetické. To je také důvod, proč metafora představuje fenomén nesrovnatelně širší působnosti než umělecký obraz a proč lze metaforu chápat nejen jako klíč k literárnímu dílu, ale také k duchovnímu světu člověka.

Tato skutečnost také způsobila, že kapitolu, jejímž cílem je představit funkční vytižení výrazových prostředků textu, jsem vztáhl především k metafoře. Metafora je totiž výrazovou formou, která je s to pojmout a integrovat značné množství výrazových prostředků a na které lze demonstrovat celou základní škálu funkcí těchto prostředků.

Rozhodně si není možné stěžovat na nedostatek odborných prací týkajících se metafory. Zájem o ni roste geometrickou řadou. Literatura o metafoře je natolik početná, že mnohonásobně překračuje fyzické čtenářské možnosti jednotlivce. Existují však rozsáhlé soupisy názvů děl věnovaných metafoře a dokonce se podařilo shromáždit mnohá jednotlivá pojetí metafory, která byla v průběhu historie rozpracována. Warren A. Shibles ve své práci *Metafora (Metaphor, 1971)* zmapoval formou anotované bibliografie (knih, studií a článků) osudy metafory od antiky do konce šedesátých let 20. století.

K zvládnutí tohoto úkolu potřeboval 414 stran,¹ zatímco anotovaná bibliografie metafory Jeana-Pierra van Noppena (*Metaphor*, 1985), která na Shiblesovu publikaci volně navazuje a která shrnuje práce publikované mezi léty 1970 až 1985, má již 497 stran a obsahuje 4317 bibliografických položek (včetně odkazů ke dvěma pracím autora tohoto textu).²

Byly vydány slovníky, statistiky, manuály, gramatiky, anatomie, filozofie, psychologie i estetiky metafory; metafora byla zkoumána z psychoanalytického, sociologického i antropologického hlediska.³ Také v poslední době došlo k několika pokusům systematizovat poznání metafory; na české půdě se např. uskutečnila mezioborová konference, z jejíchž příspěvků byl vydán sborník.⁴ Existují elegantní koncepty metafory, které se vzájemně potírají, ale také doplňují. Ovšem v současné době není a ani v dohledné budoucnosti zřejmě nebude metafora v dostačující úplnosti zpracována. Četné nesrovnalosti a spory týkající se metafory především vyplývají z neobyčejné složitosti jevu, který je výrazem metafora označován.

Teoretické myšlení rozčleňuje a izoluje sféry, v nichž se metafora uplatňuje, ať už je studuje z pozic jednotlivých obecných, nebo speciálních disciplín. Tato nedostatečná komplexnost přístupu představuje hlavní důvod, proč metafora bývala — v rámci apriorně vymezeného oboru úvahy — vykládána jen velmi zřídka nezjednodušeně, v celé své funkční šíři. To je

---

¹ Srov. Shibles, Warren A.: *Metaphor. An Annotated Bibliography and History*. The Language Press, Wisconsin 1971.

² Noppen, Jean-Pierre van — Knop, S. de — Jongen, R.: *Metaphor. A Bibliography of Post-1970 Publications*. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series V. Library and Information Sources in Linguistics. Vol. 17. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam — Philadelphia 1985 (asistence B. Nitelet, A. Nyssenholc, W. Shibles).

³ Srov. napø. Varinot, A.: *Dictionnaire des métaphores françaises*. Arthus-Bertrand, Paris 1818; Duval, Georges: *Dictionnaire des métaphores de Victor Hugo*. Paiget, Paris 1888; Biese, Alfred: *Die Philosophie des Metaphorischen in Grundlinien dargestellt*. L. Voss, Hamburg — Leipzig 1893; Kohfeldt, Gustav: „Zur Ästhetik der Metapher.“ *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, N. F. 103, 1894, s. 221–286; Stählin, Wilhelm: *Zur Psychologie und Statistik der Metaphern*. Würzburg 1913 (disertační práce); Williams, Charles A. S.: *A Manual of Chinese Metaphor*. Statistical Department of the Inspectorate General, Commercial Press, Shang-hai 1920; Brook-Rose, Christine: *A Grammar of Metaphor*. Mercury Books, London 1965 (¹1958); Roger, Robert: *Metaphor. A Psychoanalytic View*. University of California Press, Berkeley — Los Angeles — London 1978; Sapir, J. David — Crocker, J. Christopher, ed.: *The Social Use of Metaphor. Essays on the Anthropology of Rhetoric*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1977; Pavelka, Jiří: *Anatomie metafory*. Blok, Brno 1982.

⁴ Srov. Stachová, Jiřina, ed.: *Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Filozofický ústav ĚSAV, Praha 1990.

i nedostatek této úvahy, která se zaměřuje zejména na literárněteoretickou dimenzi metafory a na oblast funkcí výrazových prostředků textu.

Řecké slovo „metaforá“ (metaforΛ) bylo přejato do většiny evropských jazyků: angličtina užívá výrazu „metaphor“, němčina „Metapher“, holandština „metaphoor“, francouzština „métaphore“, španělština „metáfora“, italština, polština, ruština, srbochorvatština a maďarština „metafora“; pouze latina má místo termínu metafora vlastní výraz „translatio“. Autorem, u něhož máme podle slovníku *Thesaurus graecae linguae* doloženo nejstarší užití řeckého slova „metaforá“, je athénský řečník Evagorás Ísocratés (436–338 př. n. l.).⁵

Za výchozí bod úvah o metafoře je třeba pokládat až dílo Aristotelovo (384–322 př.n.l.), v němž lze nalézt první dochovanou a dostatečně rozpracovanou teorii metafory. Shrnující a systematický výklad metafory — ovšem nejen metafory, ale celého estetického poznání řecké civilizace — obsahuje Aristotelova *Poetika* (*Peri poiétikés*). Velmi podrobnou, třebaže ne zcela soustavnou a přehlednou analýzu řady „obrazných výrazů“, podává Aristoteles také v prvních jedenácti kapitolách III. knihy své *Rétoriky* (*Techné rhétoriké*).⁶

V *Poetice* vychází Aristoteles z rozlišení jazykových výrazů na jméno „buď obyčejné, nebo nářeční, nebo i metaforické, ozdobné, nově utvořené, nastavené, zkrácené i pozměněné“.⁷ V tomto případě se autor pokouší o stylistickou klasifikaci — řečeno dnešní terminologií — slovní zásoby na slova bezpříznaková (jména obyčejná), na dialektismy (jména nářeční), na metafory (jména metaforická), na jakási slova ozdobná, která nejsou v následujícím textu objasněna,⁸ na neologismy (jména nově utvořená) a konečně na výrazy představující z hlediska vývoje jazyka tvarové varianty jednoho a téhož slova.⁹ Metafora je v rámci této klasifikace striktně vyme-

⁵ Srov. Lieb, Hans-Heinrich: *Der Umfang des historischen Metaphernbegriffs*. Köln University, Köln 1964 (dizertační práce, 158 stran).

⁶ Srov. Aristoteles: *Rétorika. Nauka o øeènictví a slohu. Základní spisy Aristotelovy*. Sv. 2. Jan Laichter, Praha 1948.

⁷ Aristoteles: *Poetika*. Orbis, Praha 1964, kap. 21, s. 59.

⁸ Výraz „ozdobné“ doplňuje øekladaatelka Julie Nováková komentáøem: „øecky kosmos, vlastní ‚ozdoba‘ [...] Snad jde o tzv. *epitheton ornans*, ozdobný øívlastek.“ („Aristoteles, syn Nikomachùv, Stagíøan.“ In: Aristoteles: *Poetika*. Orbis, Praha 1964, s. 94.)

⁹ Aristotelova doba neznala srovnávací jazykovìdu, dialektologii ani historickou mluvnicí, proto také tvarové varianty jednoho a téhož slova nebyly chápány jako vývojové stupni, nýbrž jako samostatná slova.

zena jako „přenesení cizího jména, a to buďto z rodu na druh, nebo z druhu na rod, nebo z druhu na druh, nebo analogicky“.¹⁰

Pro osvětlení dané definice je nezbytné uvést následující pasus textu, ve kterém Aristoteles dokládá čtyři vydělené typy metafory příklady: „Přenesením z rodu na druh myslíme případy, jako: *Tady mi stojí loď*; ‚kotvit‘ je totiž svým způsobem stát. Z druhu na rod: *Myriády nám služeb už prokázal Odysseus*; myriáda je totiž mnoho, a dnes toho slova užíváme ve významu ‚množství‘. Z druhu na druh, například *bronzem odčerpav duši*, anebo: *Břítkým useknuv kovem*; tady to ‚odčerpát‘ značí ‚utít‘, ‚useknout‘ zase ‚odčerpát‘; to i ono totiž znamená něco odejmout. Analogie říkám tomu, když druhé se má k prvnímu stejně jako čtvrté k třetímu; člověk pak řekne místo druhého čtvrté nebo místo čtvrtého druhé. A někdy se dodá, k čemu se věc metaforou označená vztahuje. Myslím např. to, že číše se má k Dionýsovi jako štít k Áreovi; básník tedy nazve číši Dionýsovým štítem a štít číši Áreovou.“¹¹

Aristoteles, byť v protikladu ke stanovisku zaujímanému v *Rétorice*, nechápe v *Poetice* metaforu izolovaně, pouze jako řečnickou figuru, ale pokouší se ji zařadit do širšího estetického a gnoseologického kontextu. Metafora představuje podle jeho názoru jeden z nejvýznamnějších prostředků působivé krásné mluvy (ne-li prostředek nejvýznamnější), který je znakem nadání, a kterému není proto možné se naučit. Vytvářet správné a „dobré metaforu (*eu metaférein*) je totéž jako vnímat podobnost“.¹² V zárodečné formě je zde vysloven názor, že metafora je fenomén širšího charakteru, který přesahuje oblast rétoriky. Podstata metafory je zde spatřována v oblasti gnoseologicko-ontologické — východiskem se stává stanovisko, že dobrá metafora vždy vyplývá z věcných souvislostí reality a že je dána schopností člověka vnímat podobnost mezi předměty a jevy lidského světa.

Aristotelovy názory na metaforu nepředstavují uzavřený systém, mají spíše podobu někdy rozporných, někdy geniálních postřehů. Jeho podněty nicméně v bezprostředně následujícím období nebyly teoretickým myšlením využity. Dokazuje to např. nejstarší latinsky psaná *Rétorika pro Herennia* (*Rhetorica ad Herennium*, 86–82 př. n. l.), podávající systém helénisticko-římské rétoriky a poetiky, kterou sepsal neznámý přívrženec Mariův. Podle autora této rétoriky „Metafora je, když slovo je do jakési skutečnosti přeneseno z jiné skutečnosti, což jak se zdá, je možné přenést kvůli

¹⁰ Aristoteles: *Poetika*. Orbis, Praha 1964, kap. 21, s. 59.

¹¹ Tamtéž, s. 59.

¹² Tamtéž, s. 62.

podobnosti.¹³ Od této doby až do současnosti je metafora velmi často vymezována podle tohoto vzoru, pouze jako „přenášení slov“ na základě „podobnosti“. Zvláště si ji oblíbily učebnice a slovníky literární teorie.¹⁴ Parafraze této věty, která zřejmě navazovala na podobná starší tvrzení, patří k jednomu z nejdéle tradovaných omylů evropské rétorické a poetické tradice.

V rozsáhlém *Úvodu do řečnictví (Institutio oratoria)* Marca Fabia Quintiliana (asi 35–96 n. l.), který se stal na dlouhá staletí kánonem řečnického i slovesného umění,¹⁵ není metafora vymezována jako charakteristický rys řeči, ale pouze jako prostředek rétoriky. Quintilianovo hodnocení metafory přitom zůstává značně vysoké, neboť metaforu považuje — v intencích Aristotelovy *Poetiky* — za „nejčastější, ale i daleko nejkrásnější“ druh trópů.¹⁶ Zřejmě od té doby nejrůznější slovníky a učebnice¹⁷ s únavnou monotónností opakují po Quintilianovi, že „Obecně metafora (*translatio*) je zkrácené přirovnání, liší se od něho tím, že přirovnání obsahuje srovnání s věcí, kterou chceme vyjádřit, kdežto metafora se dává místo oné věci.“¹⁸

I přes vysoké ocenění metafory ze strany antické rétoriky a poetiky nedochází k hlubšímu a soustavnějšímu zkoumání metafory. Tyto disciplíny dosud neodhalily zásadní souvislosti mezi metaforou a řádově vyšší kategorií — obrazností (v rámci umění) a obrazotvorností (v rámci lidského světa). Dostatečně zevrubně je naopak řešen problém rozčlenění a systematizování „rétorických figur“ (*figurae rhetoricales*),¹⁹ tzn. figur a stylistických prostředků (slova je užito ve vlastním, nepřeneseném významu), a trópů²⁰

¹³ *Ad C. Herennium libri IV de ratione discendi*. London — Cambridge 1954, cap. XXXIV, 45 (H. Caplan, ed.).

¹⁴ Srov. Best, Otto F.: *Handbuch literarischer Fachbegriffe. Definitionen und Beispiele*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1972, s. 165.

¹⁵ Z Quintilianovy rétoriky vychází např. ještě Bohuslav Balbín v díle *Verisimilia humaniorum disciplinarum (Nástin humanitních disciplín)*. UK, Praha 1969, 320 stran), které sloužilo v našich zemích až do počátku národního obrození jako učebnice poetické teorie.

¹⁶ Quintilianus, Marcus Fabius: *Základy rétoriky*. Odeon, Praha 1985, s. 382 (srov. Q., M. F.: *Institutiones oratoriae libri XII*. Lipsiae 1959, 2. díl, VIII. kniha, 6. kapitola, 4–8, L. Radermacher, ed.).

¹⁷ Srov. Vlašín, Štěpán, ed.: *Slovník literární teorie*. Československý spisovatel, Praha 1977, s. 226–227 (zpracoval Ústav pro českou a světovou literaturu ĚSAV; autorem hesla je Milan Blahynka).

¹⁸ Quintilianus, Marcus Fabius: *Základy rétoriky*. Odeon, Praha 1985, s. 383.

¹⁹ V těchto souvislostech bylo užíváno také termínů „flores rhetoricales“ — květy řečnické a „ornatus facilis“ — snadná výzdoba.

²⁰ V těchto souvislostech bylo užíváno také termínu „ornatus difficilis“ — nesnadná výzdoba.

(slova je užito v nevlastním, přeneseném významu.²¹ Tato situace nejenže přetrvává přes celý středověk a renesanci, ale v mnohém je charakteristická také pro 18. století a valnou část 19. století.²² Rovněž řada současných proslulých systematických literárněteoretických prací nepřekročila v tomto ohledu rámec antické rétoriky a poetiky.²³

Neobyčejně prudce zvýšený a stále stoupající zájem o metaforu můžeme od konce 19. století sledovat nejen v literární vědě, tedy v oblasti, ve které byla metafora jako teoretický problém objevena, ale soustavněji a zevrubněji také v jiných oblastech teoretického myšlení, především ve filozofii, estetice, psychologii a jazykovědě. Nové badatelské přístupy odhalují nové funkční dimenze metafory; postupně se ukazuje, že pojetí metafory jako omezeného specifického prostředku rétoriky, popřípadě poetiky je neudržitelné. Metafora se stala nejen předmětem teoretických výzkumů, ale také nástrojem teorie. Shodou okolností lze její extrémní využití zaznamenat v dílech myslitelů, kteří pronikavě ovlivnili současnou filozofii — u F. Nietzscheho, M. Heideggera a J. Derridy.

Je zřejmé, že **metafora** představuje základní formu uměleckého obrazu a že pokrývá celou oblast umění.²⁴ Každá **literární metafora** je sémiotickou jednotkou artikulovanou pomocí řady výrazových prostředků na vymezeném textovém prostoru a koncentrovaným projevem obraznosti; nemusí však být vždy uměleckým literárním obrazem. Byly učiněny četné pokusy zaznamenat biografii metafory a také základní dynamický životní cyklus trópů.²⁵ Z nich také vyplývá, že hranice metafory a uměleckého obrazu jsou značně odlišné a že odlišné jsou také sféry jejich působení.

²¹ Ělenění na figury a trópy představuje pouze jednu z navržených, třebaže nejhojněji užívaných klasifikací výrazových prostředků. Dokladem toho je např. již vzpomenuťá klasifikace založená na rozlišování „slovních figur“ (*figurae verborum*), dovolujících substituci slov v dané formě, a „myšlenkových figur“ (*figurae sententiarum*), tvořených významem slov (viz 4. kapitolu, s. 145).

²² Srov. např. Galfredus de Vino Salvo: „Poetria nova.“ In: Sgallová, Květa, ed.: *Literární-teoretické texty. Sv. 1. Antika, středověk, renesance*. SPN — UK, Praha 1972, s. 108; Sarbiewski, Maciej Kazimierz: *Wyk³ady poetyki — Praecepta poetica*. Ossolineum, Wroc³aw 1958, s. 105–113; Jungmann, Josef: *Slovesnost aneb Nauka o výmluvnosti prozaické, básnické i øeènické se sbírkou pøíkladù v nevázané i vázané øeèi*. Kronberger, Praha ²1845, s. 67–68.

²³ Srov. např. Kayser, Wolfgang: *Das sprachliche Kunstwerk. Eine Einführung in die Literaturwissenschaft*. A. Francke Verlag, Bern-München ²1951, s. 124 a 126.

²⁴ Srov. Hausman, Carl R.: *Metaphor and Art. Interactionism and Reference in the Verbal and Nonverbal Arts*. Cambridge University Press, Cambridge — New York — New Rochelle — Melbourne — Sydney 1989.

²⁵ Jedno øešení nabídli např. Michael a Marianne Shapirovi. Podle jejich názoru v první fázi životního cyklu trópù se metonymie mìní na metaforu (jde o tzv. „metaforizaci“), v

Pouze některé umělecké obrazy výstavbově vycházejí z metaforických principů, tzn. z personifikace, naturifikace, animizace, oxymóronu, metonymie nebo synestézie.²⁶ Umělecký obraz i metaforu spojuje fakt, že jsou projevem obraznosti a produktem obrazotvornosti; jsou navzájem spjaty natolik těsnými vazbami a souvislostmi, že v některých teoretických koncepcích byly oba tyto jevy ztotožňovány, anebo — a to je častější případ — nebyly od sebe navzájem dostatečně zřetelně odlišeny.

Vymezit výstavbovou strukturu uměleckého literárního obrazu je úkol velmi nevděčný. Z jednoho prostého důvodu: **umělecký literární obraz** je obecná estetická kategorie, kterou si lze pro její široký záběr jen obtížně představit jako výstavbový konstrukt. Umělecký obraz je shrnujícím pojmenováním pro originální, neopakovatelné estetické jevy. Jeho podobu spíše vypočítává depozitář, než modeluje gramatika. Pokud se některý z teoretiků přece jen odvážil analyzovat výstavbu uměleckého obrazu, omezoval se většinou na deskripci pouze notoricky známých, a tedy frekventovaných forem. To platí také pro **metaforiku** jako sémanticko-komunikační realitu, pokrývající oblast metafor.

Poněkud jiná situace je u metafory jako výrazové formy, i když také její hranice jsou vágní a pohyblivé. Společenství metaforických forem je totiž relativně homogenní, takže se vykazují opakujícími se vztahy a souvislostmi. Za daných podmínek se jako optimistická jeví možnost budovat anatomii (mluvní nebo literární) metafory a také možnost pojmenovat metaforické konstrukční principy a možnost uspořádat je a začlenit do systému výrazových forem textu. Teorie výrazových prostředků textu, která pojmenovává také mechanismy výstavby metafory, znamená střet šedivé teorie s věčně zelenou realitou uměleckého díla. S důsledky tohoto stavu se musí vyrovnávat i následující úvaha.

5.2. Funkční spektrum výrazových prostředků a forem

5.2.1. Klasifikace jako odvaha z nouze

Výrazové prostředky textu jsou tkání prorůstající uměleckým obrazem. Vymezování a klasifikace výrazových prostředků jsou výsledkem

---

druhé fázi se metafora mění na idiom a idiom se lexikalizuje (jde o tzv. „dehierarchizaci“), v třetí poslední fázi životního cyklu trópů se „idiom / lexikalizace“ mění na paronomázií, k níž patří i slovní hříčky; tím dochází k obnovení („revivification“) mrtvých trópů, tzn. k rehierarchizaci èli remetonymizaci / remetaforizaci trópů. (Shapiro, Michael — Shapiro, Marianne: *Figuration in Verbal Art*. Princeton University Press, Princeton 1988, s. 39.)

²⁶ Srov. Pavelka, Jiří: *Anatomie metafory*. Blok, Brno 1982, s. 63–90.

letitého úsilí poetiky znázornit anatomii literárního uměleckého obrazu. **Funkce výrazových prostředků textu** souvisejí nejen s fyziologií, ale také s chováním uměleckého obrazu. Plně se rozvíjejí až v rámci literárního díla, takže by bylo výstižnější hovořit spíše o funkcích literárního díla anebo komunikačního kódu. Fyziologii a chování lze však rozlišit již na úrovni uměleckého obrazu a výrazových forem, jakými jsou např. umělecké metafory.

Funkční uplatnění jednotlivých výrazových prostředků je často jen málo zřetelné, znamená spíše orientaci, napřeni ve směru funkcí, k nimž se upírá literární dílo, popř. z jeho rámce vyčleněná výrazová forma. Pokud stylistiky a poetiky přidělují konkrétním výrazovým prostředkům konkrétní funkce, jde o zobecňující soud založený na statistice jejich výskytu v sémanticky vyhraněných, a tedy funkčně snáze identifikovatelných obrazech.

Identifikace funkcí výrazových prostředků, jejich vyčlenění z celku básnického obrazu je abstrakcí, pokusem analytického rozumu usnadnit si situaci, a to způsobem srovnatelným s chováním učitelů, kteří klasifikují své studenty omezeným, např. dvoubodovým (prospěl — neprospěl) nebo pětibodovým systémem známek (1–2–3–4–5).

Výrazové prostředky a rovněž formy přesahují svým funkčním zaměřením jednotlivé klasifikační systémy. Obyčej redukovat je na jednotlivé funkce a naopak funkce ztotožnit s konkrétními prostředky má dlouhou tradici. Tento postup znamená vždy narušení, zásah do dorozumívacích procesů, v nichž se rodí sémiotická jednota díla. V komunikační realitě jsou jednotlivé funkce výrazových prostředků a forem — pokud se smíříme s jejich existencí — součástí dynamických funkčních celků; jsou nejen spjité, „plynule přecházejí jedna v druhou“,²⁷ ale také nevyčerpitelné co do možností, které jim poskytují „světy ze slov“.

Jako důležitá se jeví ještě jedna skutečnost. I když se zde zaměřujeme na literární komunikaci, je třeba mít na paměti, že obdobná situace vzniká také v mluvní komunikaci. Obě tyto oblasti jsou totiž u živých jazyků, které dospěly do písemné podoby, spjaty a vzájemně se ovlivňují. „Básnická metaforika není ničím jiným než aktualizovanou metaforikou jazyka vůbec; básnictví nevyhnutelně využívá, obnovuje, stupňuje jeho obrazné tendence a tak je znovu vrací jazyku.“²⁸ Předpokládám společné funkce komunikač-

²⁷ Hoffmannová, Jana: „Pohled na funkční spektrum metafory z perspektivy funkce gnozeologické.“ In: Stachová, Jiřina, ed.: *Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Filozofický ústav ĚSAV, Praha 1990, s. 58.

²⁸ Wehrli, Max: *Základy modernej teórie literatúry*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1965, s. 134.

ního kódu v literárním a mluvním dorozumívání,²⁹ i když rozložení funkčního spektra u každé z těchto komunikačních oblastí jako celku, ale i v rámci jedné této oblasti a mezi jednotlivými literárními nebo mluvními akty je odlišné.³⁰

Funkce výrazových prostředků se podílejí na vyjadřování postojových orientací producentů komunikativního jednání typu dorozumívání, tedy mj. na komunikační strategii (II.A.3.2.7.) a vypravěčských hlediscích / modalitě tématu (II.A.3.2.8.1.). Klasifikace funkcí výrazových prostředků je důsledkem odvahy z nezbytí a z nouze. Daný postup brání lidský svět před chaosem jednotlivého a nahodilého.³¹ Funkce výrazových prostředků se dostávají do souvislostí se **systémem znakových funkcí** neboli **systémem funkcí kódu** (II.A.3.1.1.), tedy s jedním z četných předpokladů lidského dorozumívání. Tuto oblast utvářejí komunikační funkce (II.A.3.1.1.1.), sémiotická / sémantická funkce (II.A.3.1.1.2.), mentálně operativní funkce (II.A.3.1.1.3.), gnoseologická funkce (II.A.3.1.1.4.), emotivní funkce (II.A.3.1.1.5.), asociativní funkce (II.A.3.1.1.6.), stylistická funkce (II.A.3.1.1.7.), axiologická funkce (II.A.3.1.1.8.) a konečně estetická funkce (II.A.3.1.1.9.). Klasifikace funkcí výrazových prostředků a forem má obdobný půdorys.

5.2.2. *Uhlazenost a půvab — stylistická funkce*

Uhlazenost a půvab jsou často spojovány s literárními díly, u nichž autor přesvědčí čtenáře o znalosti řemesla čili o své poslušnosti vůči kánonu představovanému dobovými poetickými normami. Za rafinovanou je považována poezie se svými ozdobami (anafora, epifora, epanastrofa) a zvláštnostmi (paronomázie, palindrom, kalambúr); zejména eufonie, rytmus a rým jsou vysoko ceněny na burze literárních akcí. Schopnost výrazových prostředků a forem dát jazykovému projevu uhlazenost, přiměřenost, vzlet-

²⁹ Srov. Kubínová, Marie: „Systém funkcí ve verbální komunikaci.“ In: Šabouk, Sáva, ed.: *K problematice struktur ve společenských vědách. Uminovídné studie. Sv. 5. Ústav teorie a dějin umění ĚSAV, Praha 1984, s. 109–126; autorka zde kriticky interpretuje Jakobsonovo pojetí jazykových funkcí, vyplývajících z autorova modelu jazykové komunikace vyloženého v studii *Linguistics and Poetics* (in: Sebeok, Thomas A., ed.: *Style in Language*. MIT Press, Cambridge 1960).*

³⁰ Srov. (II.A.3.1.) subsystémy kódu a (II.A.3.1.1.) systém znakových funkcí / systém funkcí kódu.

³¹ Nebezpečí chaosu hrozí také ze strany pøeorganizovaných „svitù ze slov“, které neumožňují èlovìku, aby v nich žil a cítil se svobodný pro džungli lešení, podpùrných konstrukcí, naøízení, omezení a pøuvodcovských pøíkazù. Svìt se stává nepøehledný, a tudíž chaotický také v situaci, kdy již individuální lidská pamìť není s to unést poèet klasifikaèních funkèních možností.

nost a půvab lze pokládat za cíl a poslání **stylistické funkce** (II.A.3.1.1.7.).³²

Rovněž metafora je jazyková forma, sloužící ke zkrášlení řeči. Toto stanovisko obsahuje již dílo Aristotelovo, které ovšem odhalilo mnohem širší funkční perspektivy metafory. Římské rétoriky naproti tomu stylistickou funkci metafory označily za základní a určující. Toto stanovisko, ve vyhraněné podobě vyjádřené Quintilianem, bylo tradováno středověkými rétorikami a poetikami a ještě v současné době má své stoupence.³³

Tradiční rétorika preferuje stylistické funkce výrazových prostředků. Předpokladem úspěšnosti mluvního projevu je totiž zaujmout posluchače, udělat na něj příznivý dojem již samotnou formou vyprávění. Orientace rétoriky a také poetiky na stylistickou funkci má i své metodologické opodstatnění. Ve vztahu k této funkci (mluvního projevu nebo literárního díla) lze vcelku snadno pojmenovat a vyložit její konstrukční pozadí.

Některé výrazové prostředky často plní dekorativní funkce. V novodobém evropském umění existují dokonce celá „stylová“ období (a v jejich rámci proudy a směry), podporující tyto přirozené sklony a schopnosti výrazových prostředků literatury a obecně umění — manýrismus, baroko (góngorismus), rokoko (alamodová poezie), romantismus, moderna (symbolismus, impresionismus). Živou metaforu, ani jiné formy a jednotlivé výrazové prostředky není možné pokládat pouze za prostředek, který zvyšuje půvab řeči; na stylistickou funkci je nelze převést ani omezit.

Napsal-li Gaston Bachelard, že jeho monografie *Plamen svíce* „by mohla mít podtitul: *Poezie plamenů*“³⁴ umožnil čtenáři konfrontovat popisné („plamen svíce“) a stylisticky půvabné („poezie plamenů“) vyjádření. Stylistická funkce ovšem představuje vzhledem k metafoře „poezie plamenů“ jen velmi malou a okrajovou funkční dimenzi. „Poezie plamenů“ naopak odkazuje k originálnímu konceptu světa, konceptu poezie a konceptu ohně. Ten však může odhalit až rovina textově sémantická (II.A.3.2.2.6.), až celek literárního díla. Teprve zde vyplyne na povrch mj. fakt, že autora k psaní knihy o obraznosti inspiroval pohled do ohně, do plamenů svíce. Metaforu mohou utvářet i širší kontexty, než jakým je text díla, může jím být kontext autorovy tvorby — např. Bachelardova kniha *Psychoanalýza ohně* (*La*

³² Kategorii „stylistická funkce“ zde vymezují úzce, bez ohledu na skutečnost, že **styl** je projevem tvůrčí osobnosti, představuje sílu, která sjednocuje v textu autorovu komunikační strategii.

³³ Srov. oddíl 5.1. *Protínající se hranice metafory a uměleckého obrazu*.

³⁴ Bachelard, Gaston: *Plamen svíce*. Obelisk, Praha 1970, s. 9.

psychoanalyse du feu, 1938),³⁵ jejíž název dokládá zaujetí tématem ohně. Tento metaforický název ovšem ve funkčním spektru vytěžuje spíše gnoseologickou než stylistickou funkci.³⁶

Stylistický aspekt zasahuje na úrovni výrazových forem širokou plochu. Netýká se pouze uhlazenosti a půvabu, ale také projevů zcela protichůdných. Stylisticky funkční se za jistých okolností (zejména vzhledem k vypravěčské perspektivě a postavám díla) mohou stát projevy jazykového primitivismu,³⁷ slangu,³⁸ vulgarismy,³⁹ makarónismy⁴⁰ a z metaforiky — katachréze, tzn. nezdařené, nelogické, neústrojně budované metafory.

5.2.3. Prožívání „světů ze slov“ — emotivní funkce

Antická rétorika a poetika nevykládá výrazové prostředky a formy pouze jako nástroje sloužící ke zkrášlení mluvního či literárního projevu, ale současně také jako nástroje sloužící ke zvýšení působivosti projevu na posluchače, popř. čtenáře. Působení jazykového projevu na city konzumenta je spjato s jeho prožíváním „světů ze slov“. Tuto funkci, která do jisté míry vyplývá z funkce stylistické a tvoří s ní jistý celek, lze označit za **emotivní funkci** (II.A.3.1.1.5.).⁴¹

Většina teoretiků 20. století se domnívá, že emoce nejsou předmětem výzkumu umění a literatury. Např. W. K. Wimsatt a M. C. Beardsley vyslovili názor, že emoce jsou příčinou tzv. „afektivního klamu“, totiž příčinou záměny básně a jejího působení.⁴² Jen někteří z teoretiků využili podnětů Aristotelovy psychologicky motivované teorie umění obsažené v kategorii „katharsis“ (očistění) jako síly, která vyvolává v konzumentovi umění (zejména hudby a dramatu) silné city a která jeho duši očisťuje a zušlechťuje. K nejznámějším stoupencům dané orientace, stoupencům afektivní teorie patří zakladatel angloamerické „nové kritiky“ I. A. Richards; ten ve své

³⁵ Srov. Bachelard, Gaston: *Psychoanalýza ohně*. Smena, Bratislava 1970.

³⁶ Srov. oddíl 5.2.6. *Nejvyšší meta výrazových forem — gnoseologická funkce*.

³⁷ Srov. Škvorecký, Josef: *Ze života lepší společnosti*. Mladá fronta, Praha 1965.

³⁸ Srov. Miller, Warren: *Prezident krokodýlů*. Odeon, Praha 1990 (orig. *The Cool World*, 1959).

³⁹ Srov. Apollinaire, Guillaume: *11 000 buzdovana. Ljubavisanije jednog gospodara*. Prosveta, Beograd 1980 (orig. *Les onze mille verges; Les exploits d'un jeune don Juan*; vydáno anonymně na počátku 20. století).

⁴⁰ Blatný, Ivan: *Stará bydliště*. Petrov, Brno 1991 (pův. 1979).

⁴¹ Na druhé straně termín „expresivní funkce“, který bývá v této souvislosti často užíván, mj. I. A. Richardsem, je pro svou významovou šíři méně vhodný (srov. pozn. è. 43)

⁴² Srov. Wimsatt, William Kurtz — Beardsley, Monroe C.: *The Verbal Icon*. University of Kentucky Press, Lexington 1954, s. 21–39.

práci *Principy literární vědy* (*Principles of Literary Criticism*, 1924) předpokládá, že poezie, jako nejvyšší forma emotivního jazyka, způsobuje rozvoj, vyrovnávání a harmonizování emocí.⁴³

Projevy emotivní funkce lze u účastníků komunikace zaregistrovat a dokonce měřit (frekvence srdeční činnosti, pot, slzy). Čtenářovy reakce vyjadřují průběh jeho dorozumívacích aktivit. Imaginace jako energetický zdroj tvorby má zřejmě často co do činění s lidskými emocemi jako stavy a projevy lidské psychiky. Emotivní potenciál provází také proces geneze díla. Citové zaujetí autora (také pro svůj vlastní způsob komunikace) sice není podmínkou umělecké komunikace, pokud ovšem do hry vstupuje, vždy ji velmi účinně (v kladném i záporném ohledu) ovlivňuje.

Emotivní funkce jsou spjaty se všemi plány literárního díla, i s plánem grafickým a foneticko-fonologickým. Koneckonců dokládá to i fakt, že velmi silné emoce vyvolávají komunikační aktivity, které primárně neobsahují jazykový význam, např. gesticko-mimické dorozumívání anebo komunikace směřující ke vzniku hudebního anebo abstraktního výtvarného díla.

Extrémně koncentrované uplatnění emotivní funkce lze zaregistrovat u trópů. Emotivní funkce preferovali např. ruští formalisté, pro které byl básnický obraz především prostředkem k „zesílení dojmu“. Boris Tomaševskij ve své *Teorii literatury* (*Teorija literatury*, 1925) výslovně praví: „Vlastností trópů je, že vzbuzují emotivní vztah k tématu, určité city; trópy mají emocionálně hodnotící význam.“⁴⁴

Např. metafora „pohlaví hvězd“ vyvolává sama o sobě značně bohaté emoce a asociace. Tato dimenze metafory zcela nezmizí, ani když se odkryje kontext, z něhož bylo dané slovní spojení vyčleněno. Takto nazval 11. kapitulu svého reprezentativního výboru *Strukturální antropologie dvě* (*Antropologie structurale deux*, 1973) Claude Lévi-Strauss; „pohlaví hvězd“ je v příslušném textu metaforickým označením triviální skutečnosti — gramatického rodu; autor zde mj. ukazuje, jak gramatický rod Měsíce a Slunce vyplývá z jazyka mýtu.⁴⁵

Oproti tomu metafora „žezlo mé vášně“ evokuje sama o sobě ušlechtilé představy typu *touha* nebo *láska*, jako např. „žezlo“ Oldřicha Mikuláška, kterým byla růže (srov. oddíl 3.3.2. *Průvodcovské schopnosti slova „růže“*). Slovní spojení „žezlo mé vášně“ pochází z anglického románu Vladi-

⁴³ Srov. Richards, Ivor Armstrong: *Principles of Literary Criticism*. Harcourt, Brace and World, New York 1925 (pův. 1924).

⁴⁴ Tomaševskij, Boris: *Teorie literatury*. Lidové nakladatelství, Praha 1970, s. 36.

⁴⁵ Lévi-Strauss, Claude: *Antropologie structurale deux*. Plon, Paris 1973, s. 251–261.

mira Nabokova *Lolita* (1. vyd. 1955 v Paříži, 1958 v USA), stylizovaného do podoby deníku hlavního hrdiny Humberta Humberta. Na tomto díle ulpělo (po mém soudu zcela neoprávněně) obvinění, že jde o literární pornografii. Slovní spojení „žezlo mé vášně“ — pokud je vytrhneme z vážného psychologicko-filozofického kontextu díla — by ovšem toto podezření mohlo podpořit; je užito v pasáži, v níž je poeticky popisován první fyzický kontakt dvou desetiletých milenců a označuje *chlapecký úd*.⁴⁶

Na funkci stylistickou a emotivní není možné pohlížet jako na dva aspekty jednoho a téhož jevu, neboť funkce emotivní vyplývá nejen ze stylistické funkce, ale také z dalších funkcí, které výrazové prostředky v rámci literární komunikace plní, zejména asociativní, gnoseologické a axiologické. Navíc obě zmíněné funkce působí ve zcela odlišných oblastech — stylistická funkce se týká výstavby literárního díla, funkce emotivní konzumentské recepce.

Emotivní funkce poskytují velmi charakteristický komunikační rozměr literárnímu dílu, uměleckému obrazu, metafoře, ale také jednotlivým výrazovým prostředkům textu. K jejich extrémnímu uplatnění dochází např. v sentimentálním románu a dramatu 18. století anebo v sešitových milostných románcích, určených pro nepříliš literárně vzdělané dívky a ženy. K podstatě umění patří, že je mj. emocionální reakcí tvůrce na svět a že současně citové reakce u konzumentů umění vyvolává. Emotivní funkce napomáhají autorovi prosadit své komunikační záměry a čtenáři orientovat se v dorozumívacích procesech, pokud je informován, poučován anebo — v dosahu autoritativních konceptů světa — nabádán a nucen přijmout či měnit určité názory a postoje.

5.2.4. Rozvířování stojatých hladin lidského vědomí — asociativní a terapeutická funkce

Kterákoli skutečnost znakové povahy, včetně předmětných znaků, s níž přichází člověk do kontaktu, např. při orientačním časoprostorovém dorozumívání (I.B.1.), může v jeho mysli vyvolat řetěz psychických reakcí, více nebo méně spojených představ — asociací. Využívá je také literární tvůrce a čtenář v procesech literárního dorozumívání. Asociace jsou spojujícím

⁴⁶ Srov. „Pokoušela se ulevit milostné bolesti nejprve tím, že hrubě drhla své rty o mé; potom se má milovaná odtahovala a nervózně pohazovala vlasy a za chvíli se ke mně znovu z temnot přibližovala a nechávala mě, abych se pásal na jejích otevřených ústech, zatímco já, se štídrostí, která jí byla ochotna nabídnout všecko — mé srdce, můj krk, mé útroby — jsem ji nechal v neohrabané pistièce třítat žezlo mé vášně.“ (*Lolita*. Odeon, Praha 1991, s. 16–17.)

článkem mezi obrazotvorností (tvůrčí imaginací) a obrazností uměleckého díla. Představují legální způsob cestování po duchovních světech; je to cestování nejednou vzrušující, zábavné i objevné, ale současně i poněkud riskantní, poněvadž probíhá mimo dosah lidské vůle; člověk nemůže určit počátek a průběh této cesty ani stanovit její cíl.

Literární komunikace (často v kooperaci s dalšími typy komunikace) představuje nejkomfortnější způsob tohoto cestování do neznáma. Dá se říci, že je to její specialita, atraktivní součást její nabídky. U tohoto cestování existují sice jisté pojistné garance poskytované textem, koncepty slov a příběhem, ale průvodci (v tomto případě jednotlivé výrazové prostředky textu) v labyrintu významů nejsou s to čtenáři zaručit směr, kterým se bude ubírat.

Půvabným způsobem tyto skutečnosti glosuje Čapkova povídka *Básník*. Čapek zde mírně parodickou formou ukazuje, jak nevypočitatelný a obtížně kontrolovatelný je tok asociací vyvolaných textem, napájeným z energetických zdrojů tvůrčí imaginace. V této povídce je její hlavní hrdina „básník“ donucen policejním konspicentem dr. Mejzlíkem interpretovat své dílo, o jehož vzniku toho ví pramálo; vzniklo totiž ve stavu autorova hlubokého alkoholového opojení poté, co se stal nahodilým svědkem automobilové nehody. Básník spáchá husarský kousek hodný Sherlocka Holmese, neboť z veršů „labutí šije ňadra buben a činely“ vyčte číslo vozu, který zabil žebračku Boženu Macháčkovou a z místa nehody ujel.⁴⁷

Asociativní procesy, které text vyvolává, probíhají v prostoru osobní, nezastupitelné, neopakovatelné a neustále narůstající čtenářovy zkušenosti, v rámci jeho individuálního duchovního světa a díky jeho imaginačním schopnostem. Čtenář si v průběhu četby oživuje zasuté informace, skryté zážitky a nevyslovená přání. Tyto odhalované jevy, které se často jen velmi zprostředkovaně vztahují k příběhu samotnému, mu dávají možnost uvědomit si vlastní subjektivitu. Danou orientaci vyjadřuje označení „evokativní funkce“ anebo — lépe — výraz **asociativní funkce** (II.A.3.1.1.6.). K jejich extrémnímu uplatnění dochází v surrealistických anebo poetistických dílech.

Asociativní funkce se zakládají především na metaforických a symbolických artikulačních mechanismech. Elementární výrazové formy, a z nich nejsilněji metafora, vyvolávají v mysli čtenáře procesy, které sice obvykle v hrubých rysech odpovídají komunikačním záměrům autora, ale v oblasti

⁴⁷ *Povídky z jedné kapsy. Povídky z druhé kapsy. Výbor z díla Karla Čapka. Sv. 4. ěkoslovenský spisovatel, Praha 1973, (Povídky z jedné kapsy), Básník, s. 67.*

asociací se s nimi současně vždy také rozcházejí. Asociativní funkce, uplatňující se ve „světech ze slov“, ale také v rámci kteréhokoli jiného typu komunikace, aktivizují tím, že rozvířejí stojaté hladiny lidského vědomí.

Z analýzy asociativních funkcí vychází psychoanalýza. Využívá je také arteterapie, která zapojuje pacienta do procesu geneze umělecké tvorby. **Arteterapeutické funkce** literatury a umění jsou regulérní součástí umělecké komunikace. Tvorba simuluje život, ale může jej také suplovat. Stala se mnohým tvůrcům základní životní realizací (např. pro židovského básníka Jiřího Ortena za německé okupace). Jiným tvůrcům (i konzumentům) umožnila uvědomit si skryté problémy, a tím napomohla řešit jejich vlastní krizové situace. Výrazové prostředky textu iniciují proud asociací a přenáší čtenáře z prostoru „světa ze slov“ do kterékoli jiné oblasti jeho duchovního světa. Sledují producentskou a rozvířejí konzumentskou imaginaci (I.A.9.). Tato skutečnost povyšuje asociativní funkci na jednu z nejvýznamnějších složek lidského mentálního jednání.

Není náhodné, že z množství avantgardních koncepcí umění dodnes žije a dále se rozvíjí pouze koncept, který důsledně vychází z asociativní funkce umění — surrealistická koncepce umění. Podle ní podstata básnického obrazu a metafory spočívá ve schopnosti „uvést čtenáře do rychlého styku s volnou, samočinně se pohybující obrazností básníka a dát mu co nejvíce vzrušujícího prožitku z vlastní subjektivity vhodným a vycitěným spojením zdánlivě se vylučujících představových protikladů“.⁴⁸

Emotivní a asociativní funkce výrazových forem a prostředků představují odlišné funkční oblasti literárního dorozumívání. Asociativnost je zřejmě jedním z aspektů myšlenkových postupů; jejím protikladem a současně společníkem je emocionalita. Pozoruhodnou zásluhou asociativnosti jako schopnosti lidské psychiky je, že naplňuje a individualizuje sémiotické světy a — ve vztahu k literárnímu dorozumívání — sémiotický prostor literárního díla. Asociativní funkce se uskutečňují prostřednictvím sémiotického jednání, znakových (jazykových) významů, zatímco emocionalita je primárně mimojazyková realita, uplatňující se také mimo prostor emotivních funkcí výrazových prostředků.

5.2.5. *V roli siamských dvojčat — sémantická a komunikační funkce*

Stylistická, asociativní a emotivní funkce mohou vzbuzovat dojem, že je jimi určena základní vlastnost umění — obraznost. Tento dojem je

---

⁴⁸ Nezval, Vítězslav: *Moderní básnické smíry*. ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1964, s. 29.

ovšem klamný, poněvadž ani jediná z uvedených funkcí není s to spolehlivě propojit obě báze literární komunikace, bázi geneze a recepce literárního díla, a vyložit je jako tvůrčí projev autorské a čtenářské individuality. Všeobjímající, široký záběr má až **sémantická** (popř. **sémiotická**) **funkce** (II.A.3.1.1.2.), neboť **sémiotický svět**, který se v průběhu literární komunikace tvoří, je integrujícím faktorem „světů ze slov“, tedy společného díla autora i čtenáře. Na sémiotický svět se také jednotlivé funkce výrazových prostředků navěšují.

Všechny výrazové prostředky a formy i funkce se vztahují k sémantické funkci. Ta se může projevovat — ovšem ve velmi nerozvinuté podobě — již u výrazových prostředků, vyskytujících se na úrovni foneticko-fonologického plánu jazyka, komplexněji až od syntaktického (větného) plánu, např. u rytmu nebo onomatopoeie. Symbol a metafora představují bezesporu svébytné sémantické skutečnosti, které lze vztáhnout k velmi malému textovému prostoru a které vyčlenila a osamostatnila v rámci tzv. trópů již antická poetika a rétorika. Pojednávat o těchto formách předpokládá pochopit jejich význam, tzn. odhalit mechanismy a výrazové prostředky, které symbolický nebo metaforický význam artikulují.

Extrémní koncentrací významových potencií jazyka se vyznačuje metafora. Jednotlivé teorie, snažící se postihnout sémantickou výstavbu metafory, se značně různí, na této charakteristice se však obvykle shodují. Druhým sémantickým rysem, který bývá metafoře přisuzován, je významová nestandardnost, originalita, výlučnost.

Existují pokusy vyložit obraznost literárního díla zcela na sémantické bázi. Příkladem dané orientace může být např. koncepce, kterou předložil ve studii *Metafora* (*Metaphor*, 1958) Paul Henle. Autor v zásadě vychází při vymezování metafory z Aristotelovy definice; kritériem metafory se mu stává „podobnost“ (*similarity, paralel*), tedy velmi často uváděný výstavbový sémantický princip metafory, na jehož základě dochází k „přenášení jména“ (*shift of nomenclature*), nebo — přesněji řečeno — významu. Metafora je pak vykládána na základě podobnosti předmětů, věcných obsahů apod.

Sémantiku metafory vytváří — podle P. Henla — skutečnost, že v „metafoře se nějaké významy vztahují doslovně (*refer literally*) k jedné situaci a obrazně (*figuratively*) k druhé situaci, zatímco jiné výrazy se vztahují doslovně a pouze k druhé situaci“.⁴⁹ Tak např. v Keatsových verších

⁴⁹ Henle, Paul: „Metaphor.“ In: H., P., ed.: *Language, Thought, and Culture*. University of Michigan Press, Ann Arbor 1958, s. 181.

„When by my solitary hearth I sit / And hateful thoughts enwrap my soul on gloom“ (*Když u svého osamoceného krbu sedím / A nepříjemné myšlenky zahalují mou duši v zasmušilost*) se výraz „enwrap“ vztahuje doslovně k *zavinutí, zahalení* a obrazně k *trudomyslnosti člověka*, výraz „soul“ pouze doslovně k *duši*.

P. Henle, který vychází z Peircovy klasifikace znaků na symboly, indexy a ikony, rozlišuje u metafory dvojí význam slov; oba významy se uskutečňují pomocí symbolů, přičemž ten význam, který se na něco vztahuje obrazně, pokládá za ikonický. Obraznost tedy znamená v Henlově teorii „vztahovat se ikonicky“ (*to refer iconically*) na něco.

Sémantické funkce tvoří neobyčejně zajímavou a svého druhu klíčovou sféru fenoménu metafory a uměleckého obrazu; umělecký význam, k němuž tato funkce směřuje, rozehrává emotivnost a asociativnost. Přesto tato sféra, která se nemalou měrou podílí na obraznosti literárního díla, nevyčerpává základní specifika uměleckého obrazu.

Sémantika uměleckého obrazu představuje spojující článek mezi tvůrčí aktivitou autora a interpretační aktivitou čtenáře, ale nevytváří dostatečně pevnou vazbu mezi nimi navzájem, ani mezi procesy literárního dorozumívání a předmětným (společenským) světem, tedy základním kontextem, do něhož je literární dílo začleněno. Sémiotický svět je autonomní skutečností a podstatnou složkou lidského bytí. Z tohoto důvodu také interpretace textu a zejména „sémiotická analýza umožňuje lépe vidět různé elementy, vrstvy, roviny díla“.⁵⁰

Význam (sémiotický svět) žije pouze díky komunikaci a komunikace díky významu. Význam a komunikace jsou siamská dvojčata. Tyto skutečnosti jsou dvěma stranami jedné a téže mince, kterou spojuje literární dílo. Slova a jejich význam existují pouze v procesu komunikace a komunikace díky slovům a významu.

Pro vymezení konstitutivních funkcí uměleckého díla, v jejichž pozadí stojí výrazové prostředky, se proto jeví jako perspektivní ty koncepce, které usilují v první řadě o postižení jejího komunikačního charakteru, tzn. její **komunikační funkce** (II.A.3.1.1.1.). Tyto funkce lze zřetelně sledovat až na úrovni syntagmatických jednotek literárního jazyka, na literárním obrazu a jeho nejmenší textové formě — metafoře. V daných souvislostech bývá řešena otázka: jakého druhu je skutečnost, o níž umělecký obraz informuje, a jaký je charakter informací poskytovaných jazykovým obrazem

⁵⁰ Köpeczi, Béla: *Znak, smysl, literatura*. In: Rákos, Petr, ed.: *Teorie literatury v zrcadle maïarské literární vïdy*. Odeon, Praha 1986, s. 106.

ve srovnání s informacemi poskytovanými jinými mimojazykovými komunikačními prostředky.

Názory přisuzující výrazovým prostředkům a formám především komunikační funkci mají dlouhou tradici. Jean Paul ve své práci *Úvod do estetiky (Vorschule der Aesthetik, 1804)* označil metaforu za výlučný komunikační prostředek. Autor nepostavil na počátek lidské éry slovo, ale metaforu; označil ji za nejstarší prostředek jazykového dorozumívání. Podle jeho mínění metafora představuje, pokud ovšem označuje vztahy, a nikoli předměty, jev původnější, ranější než slovo. Z této perspektivy vykládá Jean Paul také vývoj písma: nejdříve vzniklo písmo obrázkové a poté „písmenové“. Slovo „teprve postupně muselo zblednout na vlastní výraz. Oduševnění a oživení trópů spadá“ — v onom historickém období — „v jedno, poněvadž ještě já a svět splývají“.⁵¹ Tento názor potvrzuje také současný výzkum tzv. primitivních jazyků, které dosud nedospěly do literárního stadia.

Rovněž Ivan Fónagy nadřazuje metaforickou komunikaci jiným komunikačním formám. Fónagy totiž pokládá metaforu (a „fonetickou gestikulaci“) za nejhodnotnější komunikační prostředek, neboť tyto entity „představují hlubší vrstvu jazykové komunikace než nemotivované znaky, které nemají přímý vztah k individuální zkušenosti“.⁵² Básník-tvůrce nazírá prostřednictvím metafor bezprostředně ještě nezkrocenou prvotní zkušenost člověka.

Owen Barfield v knize *Básnická dikce* nesoucí podtitul: *Studie o významu (Poetic Diction. A Study in Meaning, 1928)* sblíží mystérium tvorby a mýtus; za zdroj pravdivých metafor pokládá mýtus, zatímco nepravdivé metafory chápe jako alegorie, jako vědomé syntézy. Pokud jsou pravdivé metafory tvořeny a přijímány, znamená to, že dochází ke komunikaci o skutečnosti mýtu, k ožívování mýtických schopností primitivního člověka. Metafoře jsou tak připisovány magické síly — zejména schopnost podat zprávu o skutečnostech nepřístupných smyslovému vnímání a racionální analýze.⁵³

Komunikační možnosti metafor jsou vzhledem k sémantickým (a také gnoseologickým) potenciím metafor natolik nesporné a rozsáhlé, že není vůbec možné předpokládat použitelnost teorie, která by s nimi nepočítala.

⁵¹ Jean Paul: *Vorschule der Aesthetik. Sämtliche Werke*. Bd. 11. Weimar 1935, s. 170.

⁵² Fónagy, Ivan: „Forma a funkce básnického jazyka.“ In: *Dvanáct esejí o jazyce*. Mladá fronta, Praha 1970, s. 107.

⁵³ Srov. Barfield, Owen: *Poetic Diction. A Study in Meaning*. McGraw Hill, New York 1964.

Naopak teorie, které sémantické nebo komunikační funkce metafory snižují a popírají, představují další krajnost.⁵⁴ Domnívám se však, že v zásadě neexistují argumenty zdůvodňující komunikační nadřazenost metafory. Metafora se jeví v porovnání s jinými základními výrazovými formami jako srovnatelný komunikační nástroj, který vypovídá o světě člověka. Také na její výstavbě se podílejí (ovšem s větší intenzitou) výrazové prostředky plnící sémantické a komunikační funkce.

5.2.6. Nejvyšší meta výrazových forem — gnoseologická funkce

Z vývoje názorů na základní estetickou kategorii, na umělecký obraz, je zřejmé, že metafora představuje vedle symbolu nejmenší textovou úroveň, na které se již zřetelně projevují organizační schopnosti člověka a jeho vůle měnit a tvořit svět, ve kterém chce a může žít. V dějinách evropského myšlení se tato činnost legalizovala nejčastěji tím způsobem, že byla chápána jako aktivita směřující k pravému poznání či poznání pravé skutečnosti. **Gnoseologická funkce** (II.A.3.1.1.4.) uměleckého díla (a také metafory a výrazových prostředků) se v rámci systému znakových funkcí či systému funkcí kódu (II.A.3.1.1.) jeví jako konstitutivní a metodologicky primární.

Metafora má schopnost zachycovat a dále předávat průběh a výsledky lidské aktivity, které sice nemusí překračovat rámeček přirozených kognitivních procesů, ale které jsou jen obtížně zachytitelné stávající podobou příslušných znakových systémů. To je důvod, proč se k metafoře uchýlovala řeč emocí a proč ji využívaly jazykové projevy opouštějící prostor zkušeností s předmětným světem. Neméně častý je ovšem výskyt metafory také ve vědeckých pojednáních.⁵⁵

Gnoseologická funkce spojuje komunikační bázi autor-text s bází text-čtenář-literární dílo a současně vymezuje vztah literárního díla a předmětného světa. Jde tedy o oblast, kterou se snažila pokrýt Aristotelova mi-

⁵⁴ V dějinách uměnovědného a filozofického myšlení se setkáváme s pracemi degradujícími sémantické schopnosti metafory na komentátorské a popisné funkce; tak je tomu např. u George Campbella v jeho *Philosophy of Rhetoric* (Southern Illinois Press, Carbondale 1963, pův. 1851). Filozofickou a metodologickou bázi směřující až k popírání komunikačních funkcí metafory poskytuje rané dílo Ludwiga Wittgensteina, představené spisem *Tractatus logico-philosophicus* (*Logisch-philosophische Abhandlung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1968, pův. 1921); metafora je v daných souvislostech pokládána za zmatený znakový komunikační prostředek.

⁵⁵ To je zřejmě důvod, proč Solomon Marcus ve své *Matematické poetice* (*Poetică matematică*, 1970) od sebe navzájem odlišuje metaforu matematickou, jazykovou a básnickou (srov. M., S.: *Matematická poetika*. Nolit, Beograd 1974, s. 77–78).

mésis, v konceptu tvorby jako nápodoby (odrazu) předmětného empirického světa.

Pokud platí, že na výstavbě sémantického plánu literárního díla se podílejí všechny výrazové prostředky textu bez výjimky, pak rovněž všechny tyto prostředky mohou přispívat k tomu, aby se v literární komunikaci projevily a rozvíjely gnoseologické funkce. Jedním z nejdůležitějších cílů literárního dorozumívání je prezentace duchovních světů a výměna jejich příběhů, přičemž tato prezentace je výsledkem poznání.

Názor, podle něhož metafora představuje nástroj lidského poznání, se stal (také zásluhou filozofických zkoumání a výzkumu speciálních vědních disciplín) reprezentativní také pro moderní literární vědu. Je jen výrazem vyspělosti českého uměnovědného myšlení, zaujímá-li toto stanovisko k metafoře také autor jediné česky psané poetiky 20. století, Josef Hrabák: „Podstata básnické metafory totiž vůbec není v tom, že se zamění názvy dvou věcí [...], nýbrž v tom, že metafora vypovídá o skutečnosti více, než co by bylo sděleno nepřeneseným významem.“⁵⁶

Hojné uplatnění obraznosti a metafory v odborné literatuře podporuje stanovisko preferující gnoseologické funkce metafory. Podle názoru Borise S. Mejlacha „umělecká obraznost (jako prvek, a ne jako strukturální systémový princip) proniká i do oblastí exaktních věd a slouží poznávání jevů a určování jejich podstaty“.⁵⁷ Je ovšem otázka, zdali vůbec existuje nějaký podstatný rozdíl mezi uměleckou a vědeckou obrazností. Pavel Vašák doplňuje tuto představu — „metafora je vůči vnímajícímu subjektu (čtenáři) také hypotézou: může i nemusí být vnímána, resp. rozpoznána jako nové poznání“.⁵⁸

Např. ve standardizovaných odborných termínech, jako je „profil větru“ („profil vetra“), „šepot hvězd“ („šepot zvezd“), „Mléčná dráha“ („Mlečnyj put“) nebo „hvězdný déšť“ („zvezdnyj dožd“), jak prohlašuje I. Zabelin, „je svět zachycen v obrazné formě, tak, jak ho vědci viděli“.⁵⁹ V knižní publikaci *Umění a skutečnost* (1976) je obraznosti a metafoře v odborné literatuře přisouzeno ještě významnější postavení. Podle této práce „věda se jednak ve svých vrcholných teoretických polohách často již nemůže vyjadřovat jinak než metaforicky, jednak se — v souvislosti se svou obrovskou

⁵⁶ Hrabák, Josef: *Poetika*. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha 21977, s. 73–74.

⁵⁷ Mejlach, Boris S.: *Medzi vedou a umením*. Tatran, Bratislava 1974, s. 122.

⁵⁸ Vašák, Pavel: *Matematika, exaktnost a literatura*. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1986, s. 84.

⁵⁹ Zabelin, I.: „O ku¾tore myšljenija.“ *Novyj mir*, 37, 1961, ě. 1, s. 161.

expanzí v éře vědeckotechnické revoluce — uchyluje k obraznému jazyku v zájmu nezbytné popularizace vědních poznatků⁶⁰.

Je snadné doložit tato tvrzení na konkrétních případech, ostatně ne jeden z citátů z odborné literatury, které jsem dosud v této úvaze použil, obrazný rozměr měl. Pro tuto příležitost vyjímám pasáž z knihy Viktora Šklovského *Próza (Chudožestvennaja proza, 1961)*, ve které se autor vyrovnává se svými dřívějšími formalistickými názory. Toto kritické přehodnocení se shodou okolností týkalo také způsobu, jakým nově vymezil kategorii metafory. Autor postihuje vzájemnou souvislost emotivní, sémantické a gnoseologické funkce metafory. „Metafora“ — podle jeho mínění — „jako schodiště vede ke konkrétní myšlence a zpomaluje pohyb, aby umocnila emoci. Přímé slovo je signál. Metafora porušuje automaticnost slova; automaticnost se mění proto, aby se uchovala konkrétní souvislost mezi jevem a slovem. Básnické slovo nutí znovu zkoumat jev, znovu ho poznávat. A proto se zdůrazňuje jeho kvalita.“⁶¹

Metafora a její poznávací hodnota často vyplývá z analogií, tzn. mentálních operací, které spojují dva příběhy, dva „světy ze slov“. Vznikl např. moderní příběh o práci, trhu a kapitálu, který v různých konceptech světa vyprávěli a opakovali ekonomové. S ním je možné spojit příběh o jazyku, vyprávěný opět jazykovědci. V prostoru světa, kde jazyk je chápán „jako práce a trh“, se objevují metafory typu „jazykový kapitál“ („das sprachliche Kapital“), „jazykový trh“ („der sprachliche Markt“), „jazyková hodnota“ („der sprachliche Wert“), „jazykové odcizení“ („die sprachliche Entfremdung“) nebo „osobní jazykové vlastnictví“ („das sprachliche Privateigentum“).⁶²

Gnoseologické funkce metafory lze také podceňovat. Důslednou kritiku této kategorie i celé oblasti tzv. rétorických kategorií podal Benedetto Croce. Podle jeho názoru představuje nejvládnější sílu umění intuitivní poznání, postavené do přímého protikladu k poznání logickému; metafora však s tímto intuitivním poznáním (výrazem — „obrazem“), bez něhož nemůže existovat „pojmem“ jako výsledek rozumového poznání, nemá mnoho společného. Croce dokonce vylučuje metaforu (její dosavadní definice „jsou buď přímo falešné, nebo to jsou slova bez smyslu“) z oblasti estetiky, neboť v umění, usilujícím o intuitivní postižení „ideality“ neboli jednotlivého

⁶⁰ *Umění a skutečnost*. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1976, s. 219 (autorem práce, která je prezentována jako kolektivní dílo, je Zdeněk Mathauser).

⁶¹ Šklovskij, Viktor: *Próza. Úvahy a rozbor*. Odeon, Praha 1978, s. 405–406.

⁶² Srov. Rossi-Landi, Ferruccio: *Sprache als Arbeit und als Markt*. Carl Hanser Verlag, München ²1974; autor se zde hlásí k ekonomické teorii Karla Marxe.

(pomocí obrazů), nelze vůbec objevit zobecnitelné výstavbové prvky typu metafora.⁶³ Užívání rétorických kategorií připouští ovšem Croce „mimo estetický obor a ve službách vědy“, pokud označují „pojmem ve vědeckém způsobu psaní jistého spisovatele“.⁶⁴

Existuje však ještě jeden přístup ke komunikaci, který ve vztahu ke klasickým filozofickým konceptům působí jako počítačový virus. Jde o přístup obsažený v zárodku v druhém vývojovém období Wittgensteinovy filozofie jazyka⁶⁵ a rozpracovaný v pojetí znaku Jacquesa Derridy.⁶⁶ Derridův koncept znemožňuje pojetí znaku jako reprezentace něčeho mimo znak; to, co znak označuje, je dáno až řečovými aktem, nikoli skutečností transcendentálně označovaného. Označování vznikající díky řečovému aktu (komunikaci) představuje hru diferencí. Je to „nejen hra mezi těmi znaky, které tu jsou, ale také hra mezi tím, co tu je, a tím, co tu není. Znak se diferencuje od jiného znaku, ale diferencuje se také od nepřítomnosti něčeho — jednak v prostoru (přítomnost), jednak v čase (historie).“⁶⁷

Tento způsob vymezování sémiotického světa je velmi atraktivní, neboť zdůvodňuje nezávislost významu na nějaké apriorní, vnější skutečnosti. Člověk není v Derridově „světě ze slov“ přesvědčován o tom, že to, co ví, je projevem poznání nadindividuálního řádu (např. výsledkem pojmového osvojování objektivní reality), ale výsledkem neuzavřeného diferenciačního procesu. Proces komunikace ovšem v Derridově světě pozbývá individuální tvůrčí dimenzi, děje se mimo individuální jazykové kompetence člověka, které jediné mohou řečovému či literárnímu aktu zaručit perspektivu — dorozumění.

5.2.7. Zpráva o kódovacím zařízení — mentálně operativní funkce

Již na počátku této úvahy bylo připomenuto, že „světy ze slov“ jsou nejdůležitějšími mosty mezi duchovními světy člověka. „Světy ze slov“, na jejichž konstrukci se podílejí sémantická, komunikační a gnoseologická

⁶³ Croce, Benedetto: *Aestetika vidou výrazu a všeobecnou lingvistikou*. Sv. 2. J. Otto, Praha 1907, s. 15. Srov. dále Morpurgo-Tagliabue, Guido: *Současná estetika*. Odeon, Praha 1985, s. 67–78.

⁶⁴ Croce, Benedetto: *Aestetika vidou výrazu a všeobecnou lingvistikou*. Sv. 2. J. Otto, Praha 1907, s. 20.

⁶⁵ Srov. Wittgenstein, Ludwig: *Filozofické skúmania*. Pravda, Bratislava 1979.

⁶⁶ Srov. Derrida, Jacques: *L'écriture et la différence*. Éditions du Seuil, Paris 1967 (nĕm. pĕeklad *Die Schrift und die Differenz*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1989; angl. *Writing and Difference*. The University of Chicago Press, Chicago 1978).

⁶⁷ Hubík, Stanislav: „Metafora po Derridovi.“ In: Stachová, Jiřina, ed.: *Úloha metafor ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Filozofický ústav ĚSAV, Praha 1990, s. 106.

funkce, podávají zprávu o stavu lidského předmětného, zkušenostního a duchovního světa. Současně jsou ovšem také zprávou o autorovi a stavu aparátu, který tuto zprávu generoval a dodal na trh konceptů světa. Tato zpráva je vyjádřena mj. pomocí výrazových funkcí a forem.

Zkoumáme-li výrazové prostředky a formy, zejména symbol a metaforu, ve vztahu k pohybům, k nimž dochází v duchovních světech, ukazuje se, že mezi těmito oblastmi existují shody a podobnosti. Také specializované odborné výzkumy lidské psychiky (mentálního jednání) směřují k tomuto zjištění. Z tohoto úhlu pohledu se symbol a metafora jeví jako nástroje anebo produkty procesů, které probíhají v lidské mysli na úrovni pojmového myšlení, tedy mentálních operací. Tvorbu „světů ze slov“, včetně aktu poznání, je možné chápat také jako svébytný a specifický druh mentálních operací. Můžeme zde hovořit o **mentálně operativních funkcích** (II.A.3.1.1.3.) výrazových prostředků a forem, prostřednictvím nichž se projevuje kódovací a dekodovací zařízení lidské psychiky.

Výstavbové principy symbolu a metafory jsou regulárními operačními nástroji mysli. Specifikum symbolu a metafory spočívá v tom, že tyto formy představují vysoce integrované sémanticko-pojmové celky či mentální bloky. Ve „světech ze slov“ jsou však funkčně rovnocenné s jinými výrazovými prostředky, např. s popisem anebo perifrázemi, tzn. s nástroji, které respektují standardizované vybavení lexikálních systémů.

Poněkud zavádějící se v daném kontextu jeví populární definice vymezující metaforu jako „nepřímé pojmenování“, zatímco popis je chápán jako přímé pojmenování.⁶⁸ Metafora nepředstavuje z hlediska mentálně operativních funkcí psychiky žádné „nepřímé pojmenování“, naopak tvoří samostatnou, neodvozenou sémantickou kvalitu a přímé pojmenování.

Problematické je také stanovisko, podle kterého má být metafora chápána jako „myšlení, v němž je pojmový vztah zastupován vztahy čistě smyslového názorného druhu“.⁶⁹ Některé metafory tuto schopnost nepochybně mají. Vývoj moderní lyriky nicméně ukázal relativní platnost tohoto soudu, neboť přinesl metafory konstruované na zcela opačném principu. Např. v tvorbě hlásící se k modernistickým ideálům absolutní lyriky (Reiner Maria Rilke, Paul Valéry, Thomas Stearns Eliot, Boris Pasternak, Vladimír Holan, Josef Palivec) jsou nejednou abstraktní pojmové vztahy zastupovány pojmově abstraktní metaforou, ale současně také metaforické po-

⁶⁸ Mistrík, Jozef: *Rétorika*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1978, s. 102–104.

⁶⁹ Werner, Heinz: *Die Ursprünge der Metapher*. Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für Psychologie. Drittes Heft. Verlag von Wilhelm Englemann, Leipzig 1919, s. 7.

jmové abstraktní konstrukce zachycují smyslově názornou, předmětnou skutečnost.

5.2.8. *Ve službách gravitačního zákona literatury — axiologická a estetická funkce*

Výrazové prostředky textu formují vypravěčská hlediska, která se projevují jako modalita tématu (II.A.3.2.8.1.). Tato jejich role se určuje velmi obtížně, neboť se prolíná s komunikační strategií dorozumívajících se subjektů (II.A.3.2.7.). Komplexně modalitu tématu vyjadřuje např. humorný (II.A.3.2.8.1.1.), tragický (II.A.3.2.8.1.2.), satirický (II.A.3.2.8.1.3.), ironický (II.A.3.2.8.1.4.) anebo tragicko-komický postoj (II.A.3.2.8.1.5.). Tyto funkční oblasti prezentují životní hodnoty jako hierarchizované řady či hodnotové systémy. Jejich nejsilnější, integrující funkcí se stává **axiologická funkce** (II.A.3.1.1.8.).

Také tuto funkční sféru pokrývají z výrazových forem nejlépe trópy a v jejich rámci metafory. Je-li totiž metafora vyhraněným poznáním, nemůže postrádat axiologické aspekty. Začleňuje se do rámce existujících hodnotových systémů, anebo je narušuje. Její subjektivně hodnotící orientace se pak dostává do bezprostředních vztahů s **estetickou funkcí** (II.A.3.1.1.9.). **Estetická hodnota**, jejíž existenci tato úvaha předpokládá, je pouze jednou z hodnot a produktů lidského komunikativního jednání. Plně se uplatňuje v uměleckém dorozumívání,⁷⁰ i když se rozhodně neomezuje pouze na tuto oblast lidského chování.

Zásluhu na vymezení estetické funkce díla má Jan Mukařovský, který ve studii *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty* (1936) podal zajímavý a dodnes inspirující pohled na danou problematiku. Mukařovský estetickou funkci vyložil jako proces, „jehož pohyb je z jedné strany určován imanentním vývojem samé umělecké struktury (srov. aktuální tradici, na jejímž pozadí je každé dílo hodnoceno), z druhé strany pohybem a přesuny struktury společenského soužití“.⁷¹ Estetická hodnota v tomto teoretickém konceptu není „ničím jiným než úhrnným pojmenováním pro dynamickou [...] celistvost vzájemných vztahů“ mezi mimouměleckými hodnotami.⁷²

⁷⁰ Srov. Miko, František — Popoviè, Anton: *Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia*. Tatran, Bratislava 1978, zejména s. 15–75 a 239–302.

⁷¹ Mukařovský, Jan: *Studie z estetiky*. Odeon, Praha 1966, *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*, s. 43.

⁷² Tamtéž, s. 51.

Zásadní podíl na konstituování sémantické funkce u Mukařovského má „sémantické gesto“.⁷³ „Sémantické gesto je faktickou realizací estetické funkce ve významové výstavbě uměleckého díla. Představuje v ní obsahově nejméně určitou složku, totiž právě ‚význam — postoj‘, ‚význam — perspektivu‘, prostě výzvu či pokyn, aby vnímatel zaujal ke skutečnosti obdobný tvořivý postoj jako tvůrce.“⁷⁴

5.3. Literární metafora a jazykový znakový systém

Metafora je s to pojmout a integrovat kterýkoli elementární výrazový prostředek textu. Z těchto důvodů je možné ji vnímat jako klíč k literárnímu dílu. Vyčerpávající soupis živých metafor, anebo — chcete-li — slovník obsahující všechny metafory daného jazyka, je prakticky nemožné sestavit, i když v kterémkoli okamžiku je počet těchto forem vždy konečný. Pokusy sestavit slovníky metafor byly podniknuty. Živé metafory mají individuální charakter v tom smyslu, že se obvykle v sumě existujících jazykových projevů neobjevují vícekrát. Živé metafory vstupují do promluvy jen zřídka a — pokud se k této návštěvě odhodlají — jsou většinou brzy zapomenuty.

Nadějnější situace je u **literární metafor**. Excerpcí lze postihnout všechny metafory vyskytující se v jednotlivém díle anebo dokonce v dílech menší či větší skupiny autorů. Výsledky takovéto excerptce se analýze, interpretaci a následujícímu teoretickému rozpracování zásadně nevzpírají. Metafory se totiž vyznačují řadou společných výstavbových rysů, užitím společných výrazových prostředků.⁷⁵ Nejdůležitější z nich jsou **artikulační mechanismy**, tzn. ty prostředky, které se v průběhu literární komunikace podílejí na budování sémiotického světa.

Na artikulaci významu metafory se podílí nemalé množství vzájemně se doplňujících a podmiňujících sémantických, gramatických a poetických prostředků. Rozhodující jsou mechanismy sémantického charakteru, přičemž gramatické prostředky vytvářejí rámec, který jednak limituje, jednak variuje možnosti užití sémantických artikulačních mechanismů.

Základním principem a kritériem pořadajícím a vykládajícím sémantické artikulační mechanismy je řád reality daný předpoklady lidského dorozumívání, zejména kulturními paradigmaty a koncepty světa. Bez tohoto východiska, bez těchto pragmatických předpokladů a také komunikačních

⁷³ Srov. Jankoviè, Milan: „Perspectives of Semantic Gesture.“ *Poetics. International Review for the Theory of Literature*, 4, Mouton, The Hague — Paris 1972, s. 16–27.

⁷⁴ Jankoviè, Milan: *Nesamozøejmost smyslu*. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1991, *Individuální styl a problematika ‚smyslu‘ umìleckého literárního díla*, s. 48.

⁷⁵ D. Davidson se naopak domnívá, že „neexistují instrukce pro tvorbu metafor“ (srov. Davidson, Donald: „Co metafory znamenají.“ *Host. Literární revue*, 1997, è. 1, s. 3).

kompetencí, není vůbec možné uvažovat o metafoře, není možné jí rozumět, tzn. konstruovat ji nebo ji interpretovat.

Uvedenou skutečnost ilustruje např. dětská mluva, ve které mj. nalézáme řadu neotřelých, půvabných metafor. Halasova báseň *Poučení synovské* ze sbírky *Ladění* (1942) je údajně složena z „poopravených“ dětských výroků.⁷⁶ Obsahuje pouze čtyři verše: „Když probudí se hlína je to myš / Je-li sklu zima / zaroste větvičkama / Ryba je hasrmaní lžička Víš / A slza Slza je voda co je sama“.⁷⁷ Odtud již není daleko ke koncentrovaným výrazům jako „probuzená hlína“, „zimomřivé sklo“ nebo „osamocená voda“.

Tato neotřelost je způsobena nediferencovaností dětského bytí. Dětské vnímání nemusí (a ani nemůže) respektovat smluvně ustanovený řád reality (včetně tabu), protože jej nezná. To je důvod, proč dítě dokáže postihnout nebo dokonce netušeným směrem zpracovat některé dílčí složky svého zkušenostního světa. V dětských „světech ze slov“ má tedy své místo otázka: „Nemůže to letadýlko zakopnout o komín?“ i konstatování: „Hovínko si otevřelo vrátka a potom je za sebou zase zavřelo.“ V dětském světě existují zákonitosti odlišné od světa dospělých, mj. také v oblasti kauzality. Na otázku: „Kde ses bouchla?“ může tedy plačící dítě beze slova a zcela přesně ukázat na roh stolu.⁷⁸

Na druhé straně dítě není s to pochopit většinu uměleckých literárních metafor, protože mu dosud chybí znalost řádu, který dospělým vnutily „světy ze slov“ a literární kompetence. Pokud již dítě některou konkrétní literární metafору, s níž se seznámí díky předčítání dospělých, přijme do zásoby svých komunikačních prostředků, pak ji zřejmě chápe mechanicky, jako pojmově uzavřenou, samostatnou lexikální jednotku.

Ucelený obraz o výstavbové struktuře metafory, o její gramatice, sémantice a poetice nemohou poskytnout ani jednotlivé obecné **artikulační mechanismy**, jako jsou např. **personifikace**, **naturifikace**, **animizace**, **synestézie**, **oxymóron**, **metonymie**, **synekdocha** nebo **symbolický artikulační mechanismus**, ani jednotlivé pragmaticky motivované sémantické artikulační mechanismy, podílející se na vzniku významu konkrétní metafory. Schůdnou cestou vedoucí k dosažení daného cíle se jeví až postupné odhalování takových typů metafor, které vykazují z konstrukčního hlediska ustálenou podobu a které se dlouhodobě zabydly v dějinách (evropské

⁷⁶ Srov. Teněš, František: *Uminí dítěti*. Albatros, Praha 1972, *František Halas a dítěti*, s. 65–76.

⁷⁷ Halas, František: *Ladění*. Fr. Borový, Praha 1947, *Poučení synovské*, s. 16 (pův. 1942).

⁷⁸ Jde o příklady z mé vlastní rodičovské komunikační praxe.

a světové) literatury. Lze předpokládat, že počet takových konstrukčních typů neboli elementárních metaforických forem a metaforických bloků je nejen konečný, ale také omezený.⁷⁹

Podoba lidského dorozumívání se mění, a to zejména proto, že v závislosti na vývoji společenské reality a dorozumívajících se subjektů se mění jejich komunikační kompetence a zčásti i jejich komunikační předpoklady. Metafora představuje jednak zásah do dobových komunikačních konvencí, jednak jejich potvrzení. Představuje zásah přinejmenším do stabilizovaného lexikálního plánu jazyka, ke kterému ovšem došlo konvencionalizovaným způsobem, s nímž jsou účastníci literární komunikace srozuměni. Metafora nemusí být čtenářským publikem přijata a ospravedlněna. Cílem a podstatou metaforického vyjadřování v literatuře je vytváření zejména nových gnoseologických a estetických hodnot, přičemž vytváření nových lexikálních a komunikačních konvencí akceptovatelných komunitou (čtenářem, posluchačem) je pouhým důsledkem realizace daného cíle. Obecná akceptovatelnost metafory je dána především tím, že v procesu **artikulace metaforického významu** jsou respektovány a využívány sémantické rysy lexikálního významu slov tvořících metaforu tak, aby vypovídaly o řádu reality, řádu předmětného světa a duchovních světů, a aby jej odrážely.

Z komponentové analýzy vyplývá, že proces tvorby metafory představuje hledání takové vlny v sémantických rysech lexikálních významů, která je s to formovat a nést informace o konstruovaném a poznávaném předmětu. **Metafora** se zakládá na osamostatnění a zdůraznění některých sémantických rysů lexikálního významu. Rozdíly mezi lexikálním a metaforickým významem nejsou v podstatě, ale v odlišném využití sémantického potenciálu lexikálního systému. Chce-li komunikující jedinec obohatit lexikální systém o nové koncepty slov, může to učinit dvěma odlišnými způsoby: buď vytvoří novotvar, přičemž ovšem vždy riskuje, že daný novotvar nebude pochopen, anebo vytvoří metaforu.

Jazyková komunikace je limitována počtem slovních znaků, které jsou v dané době k dispozici, a podstatně rozsáhlejším, ale rovněž omezeným

---

⁷⁹ Elementární metaforické formy ani zdaleka nepostihují oblast metaforiky, její klasifikaci představuje teprve relativní úplný výčet a popis vnitřních metaforických forem, jako jsou např. sémanticky vymezené predikační, příslovečné, objektové, (zdvojené) genitivní, (zdvojené) přívlastkové, adjektivní genitivní, vnitřní definiční, porovnávací nebo ztotožňující metafory. Tímto způsobem je již možné jednak postihnout základní druhy indoevropské metafory, jednak podat ucelený obraz o její výstavbové struktuře. Tento názor jsem se pokusil dokázat v monografii *Anatomie metafor* (Blok, Brno 1982).

repertoárem lexikálních významů.⁸⁰ Toto tvrzení platí samozřejmě i za předpokladu neustálého rozšiřování slovní zásoby o neologismy a za předpokladu, že lexikální systém je průběžně obohacován o množství frází, které lze také pojímat jako samostatné lexikální jednotky. Kapacita lexikálních významů užívaných ve větných kontextech je ovšem nedostačující k tomu, aby zachytila rozmanitost a bohatost předmětného a zkušenostního světa; nedostačující se jeví také vzhledem k tvůrčím záměrům, které člověk při budování svého duchovního světa sleduje. Kdyby byl člověk nucen omezovat se při komunikaci pouze na lexikální významy, stal by se jeho svět značně statický, protože by mohl vypovídat jen to, co již bylo řečeno a ukryto do větných sémantických konstrukcí. Informace o konkrétním předmětu, jevu, stavu, procesu nebo příběhu by mohl podat pouze konvencionalizovanými způsoby.

Člověk by si i za této situace mohl stavět svá obydlí ze slov, ale pouze ze sériově vyrobených panelů. Jeho tvůrčí možnosti by omezoval prostor stavebnicové skládky panelového sídliště. Duchovní svět by za těchto podmínek přišel o možnost originální individuální tvorby, ztratil by dynamiku, získal podobu prefabrikovaných zpráv. Literární komunikace by sice dokázala zahrnout mnohé gnoseologické, axiologické i emotivní aspekty, ale omezovala by se na jazyk návodů k použití průmyslového zboží anebo prováděcích protokolů.

Jedním z nejdůležitějších prostředků, které umožňují konceptualizovat kterýkoli fakt lidského bytí a současně zabraňují ustrnutí vývoje v oblasti lidského poznání a obohacují lexikální systém, je metafora. I když gnoseologické funkce metafory jsou nesporné, metafoře zřejmě nelze přiznat ani statut záračného, ani jediného spolehlivého nástroje lidského poznání. Diskutována, ale nedostatečně zodpovězena zůstává otázka, zdali a do jaké míry může tento výrazový prostředek jazyka vyjádřovat magické, démonické či esoterické síly. Někteří badatelé metafoře nicméně tyto schopnosti přisuzují.⁸¹

Metafora je v procesech lidského komunikativního jednání nezastupitelná. Stává — obdobně jako slovo — zejména univerzálním prostředkem sloužícím k vybudování „světů ze slov“. Metafora je prostředkem, jehož

⁸⁰ Jako ilustraci dané skutečnosti uvádím výsledky ankety slovníkového dotazníku pro nářečí českého jazyka, v níž bylo mimo jiné zjištěno více než sto sedmdesát regionálních názvů pro sluněčko sedmíteče (srov. Kuchař, Jaromír — Utešený, Slavomír, ed.: *Ěština všední i nevšední*. Academia, Praha 1972, s. 158).

⁸¹ Srov. Hocke, Gustav René: *Manierismus in der Literatur. Sprach-Alchimie und esoterische Kombinationskunst*. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1967, s. 68nn.

vyjadřovací a sdělovací možnosti jsou stejně nevyčerpatelné, jako je nevyčerpatelná fantazie a předmětná realita. Jistá výlučnost metafory mezi jinými základními výrazovými formami je dána tím, že se pokouší překlenout rozpor mezi stávajícími bariérami znakových systémů a nekonečností procesu lidské tvorby.

Nejzdařileji koncipované metafory z hlediska gnoseologického a sémantického jsou opětovně užívány v procesu literárního, popř. mluvního dorozumívání. Tímto způsobem dochází u metafory k postupnému zautomatizování artikulace a interpretace jejího významu, což vede jednak k negaci, zániku metafory, jednak k jejímu povýšení na úroveň samostatné lexikální jednotky. Lexikalizovaná metafora se stává majetkem (aktivním vyjadřovacím a sdělovacím prostředkem) nikoli již omezeného okruhu jednotlivců, ale celé komunity.

Je velmi pravděpodobné, že **vývoj** komunikačních a sémantických možností **v indoevropských jazycích** se ubírá cestou permanentní negace metafory. Obrazně řečeno, „jazyk je pralesem metafor a v každém jazyce jeví tento les jiný porost a jinou vegetaci“.⁸² Jednotlivé jazyky se vyznačují také svébytnými metaforickými tradicemi; umění metafory však představuje obecně směnnou hodnotu.

Jazyk i ve svých nejextrémnějších konstrukčních polohách, v oblasti metaforických forem, zůstává neméně přesným a logicky uspořádaným výrazovým prostředkem jako matematika. Uspořádaností a přísným řádem se vyznačují také procesy mluvního a literárního dorozumívání a rovněž lidské dorozumívání (I.B.) jako celek, včetně oblasti pragmatických předpokladů komunikace (II.A.) a komunikačních kompetencí dorozumívajících se subjektů (II.B.). Na daném faktu nic nemění skutečnost, že metafora je bezprostředně závislá na velkém množství faktorů, zejména na proměnách jazykového systému, komunikačních zvyklostí a řádu reality. Budování teorie výrazových prostředků textu, jejímž úhelným kamenem je teorie metafory, je činnost klopotná a nevděčná. Čtenář a interpret uměleckého díla, jak se posměšně, ale trefně vyjádřil v *Rozmarném létě* (1926) Vladislav Vančura, vykládá totiž klábošící litery a dýchavičné řádky, „jimž se umanol kulhati podle pravidla“.⁸³

⁸² Eisner, Pavel: „O vícech nepøeložitelných.“ In: Levý, Jiří: *Èeské teorie pøekladu*. SNKL, Praha 1957, s. 681.

⁸³ Vančura, Vladislav: *Rozmarné léto*. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1971, s. 15.

6. ČTENÍ A INTERPRETACE — — DVĚ FÁZE LITERÁRNÍHO DOROZUMÍVÁNÍ

6.1. Četba jako východisko nekonečné řady (dez)interpretací

Dosud sice existují a uplatňují se epistemologicky sebevědomé a fundované literárněteoretické koncepty, ve kterých se předpokládá, že „výpověď o významu díla je výpovědí o autorově intenci“ a že „literární dílo má jeden a pouze jeden správný význam“,¹ ale znakem konce 20. století je skepse.

Jedním jejím projevem je nedůvěra v teorii. Podle názoru A. K. Moora „funkce teorie obvykle vedla k tomu, že ve vztahu k ideologii vymezila literaturu jako důkaz nebo výraz a v některých případech vytvořila takové bariéry pro odlišné způsoby zkoumání, že umožnila kritikovi přijmout kněžskou roli a zprostředkovat mystérium literární imaginace bez dostatečné kompetence“.² Pokud se kritice podařilo překročit „hranici impresionismu“ — říká dále Moore — „pak za to, k čemu dospívá, vděčí spíše zdokonalenému čtení, než zdokonalené teorii“.³

Lze přijmout stanovisko, podle kterého **interpretace** následuje a představuje čtení a rozumění textu a je rovněž úspěšným návodem jak zničit báseň. Avšak stěží se lze smířit s názorem, podle něhož „tvořivá představivost (*imagination*) spisovatele je“ — při čtenářské orientaci na akt interpretace — „nahrazena redukujícím úsilím interpreta“.⁴ Toto tvrzení představuje pouze jednu rovinu procesů rozšiřujících literární dorozumívání. Interpretáčnické úsilí nevede jen k redukci, ale také k obohacování básně. K likvidačním koncům naopak směřují zaručeně správné interpretace anebo interpretace jako zacílené, účelové výklady, které mají poklonkovat víře, posloužit režimu, polichotit ješitnosti slavného nebo vlivného autora.

Obávám se, že také kterýkoli ideální svět, kterému neomylné a vševědoucí instituce naordinovaly věčné pravdy, a který tudíž není obtěžkán

¹ Juhl, P. D.: *Interpretation. An Essay in the Philosophy of Literary Criticism*. Princeton University Press, Princeton 1980, s. 12 a 13.

² Moore, Arthur K.: *Contestable Concepts of Literary Theory*. Louisiana State University Press, Baton Rouge 1973, s. 218.

³ Tamtéž, s. 218.

⁴ Alazraki, Jaime: „Neofantastic Literature — A Structuralist Answer.“ In: Pope, Randolph D., ed.: *The Analysis of Literary Texts. Current Trends in Methodology*. Bilingual Press / Editorial Bilingüe, Ypsilanti 1980, s. 290.

mnohoznačností slov a hříchem humoru, dokáže spolehlivě zabít báseň. V ideálním světě (a pouze v něm) totiž existuje jediná správná, dokonalá, definitivní interpretace, což má pro báseň, ale také pro kterékoli jiné umělecké dílo velmi nepříjemné důsledky — tento typ interpretací maří další výklady díla, činí z uměleckého dorozumívání křížovkářskou hádanku s jedním řešením, znamená konec mystéria tvorby a dobrodružství cesty v labyrintu kultury, a tedy individua, a ve svých důsledcích i smrt literatury a umění.

Naštěstí žádný z pokusů vytvořit dokonalou, vyčerpávající interpretaci uměleckého díla, ani interpretační pokusy zaslepeně láskyplné, ani ty z moci úřední, které bezohledně šlapou po spisovatelských hrobech, se nezdařil. A rovněž i ty nejdelší věčné časy se změnilly a po jedné „jedině správné“ interpretaci přišla další „správnější“ a po ní opět jistě přijdou další.

„Velká báseň je věčně tryskající fontána s vodou moudrosti a půvabu“, která se znovu obnovuje, i když ji může vyčerpat „jedna osoba a doba“, báseň je „zdroj nepředvídatelného a neobsáhnutelného půvabu“. ⁵ To je zřejmě důvod, proč lidé, i když se v dějinách spíše přeli, než domlouvali, obvyklej číst básně a umělecká díla zcela neztratili.

Tato interpretační neukončenost s sebou přinášela důsledky, které nebyly přijímány s nadšením. Díla zlatého fondu literatury a umění ztrácela v opakujících se cyklech komunikace svou integritu, kterou jim zaručoval text anebo — ve vztahu k celé umělecké oblasti — **artefakt** jako materiální nositel uměleckého významu a kterou ochraňovaly velké čínské zdi kulturních paradigmat. Umělecká (literární) díla se postupně měnila v posloupnost odlišujících se, více nebo méně průhledných a motivovaných interpretací, které se z pozic ortodoxních konceptů světa jevíly jako interpretace anebo dezinterpretace.

Tento postoj vyústil v krajní skepticismus co do možnosti stabilizovat interpretace konkrétních děl, i když na druhé straně odvaha vyložit souhrnně řeč věcí, tónů, tvarů, mimiky a pohybů, řeč jeviště a filmového plátna anebo řeč písemnictví jednotlivé badatele neopouštěla. ⁶

K interpretaci uměleckých děl — ať už vznikají v prostoru verbální, nebo nonverbální komunikace — se opět propůjčuje slovo; přitom „není žádný důvod myslet si, že by lingvistika mohla být nástrojem interpretace“. ⁷

⁵ Shelley, Percy Bysshe: „Defence of Poetry.“ In: Adams, Hazard, ed.: *Critical Theory since Plato*. Harcourt, Brace and World, New York 1971, s. 509.

⁶ Srov. např. Hlaváček, Luboš: *Øeè tvarù*. Horizont, Praha 1984; Medková, Jiřina: *Øeè víc*. Horizont, Praha 1990; Šíp, Ladislav: *Øeè tónù*. Horizont, Praha 1985.

⁷ Srov. Culler, Jonathan: „Literature and Linguistics.“ In: Barricelli, Jean-Pierre — Gibal-

Tuto roli by spíše měla plnit lingvisticky, sémioticky a literárněteoreticky fundovaná hermeneutická disciplína. Mnozí literární teoretikové, zčásti i ve 20. století, o interpretaci neprojevovali zájem, neboť se domnívali, že problémy interpretace, tzn. „problém vztahu literatury k publiku je druhořadý“ a že „relace mezi dílem a čtenářem je tak variabilní, že není možné podniknout žádnou smysluplnou generalizaci o tom, jak literatura funguje“.⁸ Pouze překladatelé byli nuceni tento vztah prakticky řešit a nejdnou jej také teoreticky reflektovat.⁹ Pro poslední třetinu 20. století jsou však interpretace a interpretační metody základním tématem a problémem.

Čtení znamená osvobození básně z kamenného zajetí textu, představuje činnost, která básni vdechuje život a ruší omezení předcházejících interpretací. Čtení se prezentuje navenek jako interpretace literárního díla. Interpretace, pokud k ní čtenář dospěje, se stává korunním svědkem čtení. Čtení ovšem neznamená interpretaci, ale konstruování díla. Text není interpretován (slovní spojení „interpretace textu“ představuje metonymické vyjádření typu *pars pro toto*), interpretováno je dílo. To však musí nejdříve jako celek vzniknout, musí být v procesu čtení (re)konstruováno. Čtení jako proces (re)konstrukce literárního díla zakládá interpretaci.

Literární interpretace je specifickou formou dorozumívání, vycházející z individuální (re)konstrukce literárního díla. Text, který vyjadřuje a integruje interpretaci,¹⁰ je složitým výsledkem dorozumívání na ose: literární tvorba (textu) — četba (textu) — rekonstrukce (díla) — interpretace (díla) — text interpretace. Text zrozený z interpretace je dále čten, čímž se opětovně otevírá další komunikační okruh.

Čtení vždy nanovo přemostňuje narůstající mezeru mezi minulostí a stále se proměňující přítomností, mezi individuálním čtenářem a textem, za nímž je skryt tvůrce a jeho duchovní svět. Dějiny literatury jsou generálním projektem usilujícím o „přemostění“ této mezery, dějiny dějin literatury jsou zprávou o historických proměnách těchto projektů.

---

di, Joseph, ed.: *Interrelations of Literature*. The Modern Language Association of America, New York 1982, s. 3.

⁸ Adams, Hazard: *The Interests of Criticism. An Introduction to Literary Theory*. Harcourt, Brace and World, New York — Chicago — San Francisco — Atlanta 1969, s. 43.

⁹ Srov. např. Levý, Jiří: *Umění překladu*. Panorama, Praha 1983; autor této klasické práce české teorie překladu rozlišuje tři fáze překladatelské práce: „1. Pochopení předlohy“, „2. Interpretace předlohy“ a „3. Pěstyzování předlohy“ (s. 51–81). První fáze — v konceptu, který je zde prezentován — je ovšem proces četby, z ní teprve vyrůstá „pochopení“ předlohy.

¹⁰ Srov. oddíl 6.2. *Anesteziologické účinky interpretačních metod*, kde tento druh textu je označen za „intertext“.

Tezi o principiální neukončitelnosti procesu literárního dorozumívání, tzn. procesu tvorby textu, četby, rekonstrukce a interpretace díla, nezvrátila ani biblická exegeze — teologická disciplína, snažící se vytvořit metodu správného textového výkladu. Vznik denominací a směrů v rámci původně jednotného náboženského hnutí je dokladem odlišných interpretací kanonických textů.

Bohatým materiálem podpořila tezi o neukončitelnosti procesu literárního dorozumívání překladatelská praxe. Překlady jsou totiž neocenitelnou čítankou co do úspornosti nejpropracovanější a výskytu nejčastější formy textově fixované interpretace. Je zřejmě naprosto vyloučeno, aby dva překladatelé, překládající samostatně totéž dílo do společného jazyka, dospěli k shodnému textu-překladu.¹¹

Je ovšem otázka, zdali dílo existuje — jak se domníval Hans Robert Jauss¹² — „pouze jako kolektivní interpretace úspěšných generací čtenářů“, určená „horizontem očekávání“ (*Erwartungshorizont*) čili literární zkušeností (sumou konvencí a pravidel).¹³

Literární dílo není neměnný monument, ale měnící se objekt, obdobně jako „horizont očekávání“, i když v konkrétním historickém okamžiku je také důležitým stabilizujícím prvkem, předpokladem dorozumívání. Literární dílo je nepochybně výsledkem kolektivních, protože na sebe navazujících interpretací. Není však pouze kolektivní interpretací, i když u účastníků komunikace je třeba předpokládat protínající se, společné kompetence. Literární dílo naopak vzniká v individuálních duchovních světech v procesu recepce, a tedy ještě před procesem interpretace ohraničené a zakončené interpretačním textem. Dílo není pouze kolektivní interpretací dokonce ani na úrovni dějin literatury, které usilují o co nejpřesnější a reprezentativní obraz dobové recepce jednotlivých textů.

Literární dějiny představují syntézu interpretací značného množství (zejména literárních a literárněvědných, ale i dalších) textů a vztahů mezi nimi, tzn. syntézu interpretací interpretací, textů pojednávajících vždy o dalších textech. Jejich autoři jako čtenáři-interpreti i tvůrci nového sémiotického světa, světa literární historie, nemohou do procesu interpretace vstoupit bez své subjektivity, obdobně jako se ze své subjektivity nemůže vy-

¹¹ Srov. Poe, Edgar Allan: *Havran. Šestnáct českých překladů*. Odeon, Praha 1985 (Alois Bejblík, ed.).

¹² Srov. Jauss, Hans Robert: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. Universitäts-Druckerei, Konstanz 1967.

¹³ Raman, Selden, ed. (and introduced): *The Theory of Criticism. From Plato to the Present. A Reader*. Longman, London — New York 1988, s. 178.

svléci žádný literární kritik, u něhož se naopak silné osobní interpretační zaujetí toleruje a předpokládá.

Dějiny literatury jsou individuální syntézou konkrétních čtenářských interpretací. Silná autorita (v českém prostředí např. osobnost F. X. Šaldy) anebo instituce s totalitními sklony (např. školství) sice koncept závazných, jediných správných a pravdivých interpretací (dějin, díla) navozují a posvěcují, ale nikdy jej v praxi neprosadí. Cesty do hlubin studákovy duše, po nichž se pětadvacet let jako učitel ubírám, ukazují, že škola a výchova ani těm nejsnáze manipulovatelným šplhavcům (typu septimána Mazánka), ani těm nevzdělatelným studentům (jako je septimán Kulík) nezabrání, aby se v básnickém textu nechovali svobodně a neobjevili v něm např. básníkovu touhu stát se trpaslíkem.¹⁴

K podstatě umělecké komunikace i interpretace patří, že je individuální. Literární dílo, které se objevuje v procesu literárního dorozumívání (ve „světech ze slov“), vždy projevuje současně svůj reproduktivní i produktivní charakter. Takové jsou všechny dějiny literatury (a umění). Interpretace se ovšem současně sblížují, obdobně jako se mezi sebou vzhledem k direktivnímu působení tradice sblížují samotná umělecká díla. Individuální interpretace obsahuje např. úctyhodná třídílná kolektivní *Literatura česká 19. století*, na jejímž vzniku se podílelo dvanáct autorů,¹⁵ mj. také tvůrci tří nejúspěšnějších syntetických prací z oblasti české literární historiografie — Jaroslav Vlček (*Dějiny české literatury*),¹⁶ Jan Jakubec (*Dějiny literatury*

¹⁴ Srov. film režiséra Martina Frièe *Cesta do hlubin studákovy duše* (1939), natožený podle stejnojmenné knihy Jaroslava Žáka. Východiskem připomenuté interpretace se zde stal Wolkrův text *Pokora*, který otevírají verše „Stanu se menším a ještě menším, / až budu nejmenším na celém světě.“ (Wolker, Jiří: *Srdce štít*. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1964, s. 15.)

¹⁵ *Literatura česká 19. století. Od josefinského obrození až po Ěeskou modernu*. Sv. 1. *Od Josefa Dobrovského k Jungmannovi škole básnické* (J. Hanuš, J. Jakubec, J. Máchal, J. Vlček). Jan Laichter, Praha ²1911 (opravené a doplněné vyd.); Sv. 2. *Od M. Zd. Poláka k K. J. Erbenovi* (J. Hanuš, J. Jakubec, J. Kamper, J. Máchal, L. Niederle, J. Vlček). Jan Laichter, Praha 1903; Sv. 3. Díl 1. *Od K. H. Máchy ke K. Havlíčkovi* (J. Hanuš, J. Jakubec, J. Kabelík, J. Kamper, A. Novák, J. Pekař, Z. Tobolka, J. Vlček). Jan Laichter, Praha 1905; Sv. 3. Díl 2. *Od Boženy Němcové k Janu Nerudovi* (L. Ěech, J. Jakubec, J. Kabelík, J. Máchal, A. Novák, A. Pražák). Jan Laichter, Praha 1907.

¹⁶ Vlček, Jaroslav: *Dějiny české literatury*. Sv. 1. *Od nejstarších dob k století XVIII*. Sv. 2. *Od století XVIII. k letům čtyřicátým století XIX*. L. Mazáè, Praha ³1940.

české)¹⁷ a Arne Novák (*Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*).¹⁸

Detektivní schopnosti by si vyžádalo splnění na první pohled snadného úkolu — zjištění, jak jsou v knize *Stručné dějiny literatury české* (1946)¹⁹ zastoupeny vlastní, individuální názory jejího hlavního tvůrce Arne Nováka. Zjistit, které soudy jsou původní, z dílny A. Nováka, a které jsou přejaty, komplikuje fakt, že pro první stejnojmenné vydání této knihy z roku 1910 zpracoval A. Novák „vývoj literatury ve stol. XIX.“ a Jan Václav Novák „dobu starší a střední“. *Stručné dějiny literatury české* vznikly ovšem až podle 4. vydání *Přehledných dějin literatury české* (1936–1939), v němž se původní *Stručné dějiny literatury české* (1910) po třech přepracovaných vydáních, provedených zřejmě pouze A. Novákem, ale uvádějících J. V. Nováka jako spoluautora, rozrostly.²⁰ *Stručné dějiny literatury české* (1946) vznikly tak, že po smrti A. Nováka 4. vydání *Stručných dějin literatury české* asi o jednu třetinu zkrátily a o pasáže vykládající vývoj v letech 1939 až 1946 rozšířili Rudolf Havel a Antonín Grund.²¹ J. V. Novák zde již jako spoluautor uveden není.

Nejen literární díla, ale i literární dějiny jsou vždy objektem a výsledkem individuální tvůrčí aktivity čtenáře. Díla a jejich „dějiny“ se mění od četby k četbě, od interpretace k interpretaci, nikoli až vzhledem ke generacím úspěšných čtenářů anebo vzhledem k měnícím se paradigmatickým souvislostem. Nad každým textem vyrůstá na špici postavená pyramida interpretací literárních děl,²² a každá další interpretace, i ta sebezposlušnější, je v některých ohledech nová anebo alespoň odlišná od všech ostatních, takže stavbu této pyramidy dále rozšiřuje.

¹⁷ Jakubec, Jan: *Dějiny literatury české*. Sv. 1. *Od nejstarších dob do probuzení politického*. Jan Laichter, Praha 1911, ²1929. Sv. 2. *Od osvícenství po družinu Máje*. Jan Laichter, Praha ²1934.

¹⁸ Novák, Arne — Novák, Jan Václav: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. R. Promberger, Olomouc 1936–1939 (4. přepracované a rozšířené vyd., v sešitech, celkem 1804 stran).

¹⁹ Srov. Novák, Arne: *Stručné dějiny literatury české. Zkrácené znění podle 4. vyd. Přehledných dějin literatury české upravili Rudolf Havel a Antonín Grund*. R. Promberger, Olomouc 1946, celkem 724 stran.

²⁰ Srov. Jeřábek, Dušan: *Arne Novák*. NUM — Georgetown — NAUMA, Brno 1997, *Život a dílo*, s. 43–53.

²¹ Srov. Grund, Antonín: „Předmluva.“ In: Novák, Arne: *Stručné dějiny literatury české. Zkrácené znění podle 4. vyd. Přehledných dějin literatury české upravili Rudolf Havel a Antonín Grund*. R. Promberger, Olomouc 1946, s. I–III.

²² Exemplárním příkladem pyramidy vyrůstající nad jediným textem je americká ústava, která se od doby svého přijetí v roce 1787 nezměnila, pouze k ní byly dodávány další části a výkladové pasáže.

Labyrint „světů ze slov“ vzniká stejně v procesu četby jako interpretace. Tato neukončenost, které věnovalo soustředěnější pozornost až literárněvědné myšlení posledních desetiletí, neznamená nedostatek, ale nejsilnější stránku literární komunikace; nabízí totiž nekonečný prostor pro čtenářskou kreativnost, prostor pro budování nových „světů ze slov“, v nichž lidé mohou také důstojně bydlet.

Pojetí interpretace jako cesty vedoucí k pravdě a pojetí interpretace jako řady dezinterpretací jsou sice v lecčems protichůdné, vyrůstají však ze společných iluzí; oba tyto koncepty jako sentiment provází stará monogamní víra v ideál jediného, absolutního poznání, a tedy víra v možnost vytvořit jeden spravedlivý a pro všechny přijatelný „svět ze slov“. Tato víra předpokládá možnost přesného rozlišení interpretace a dezinterpretace — za cenu konfrontačního přístupu ke konkurenčním „světům ze slov“.

V úvaze, kterou zde nabízím, se **interpretace** ocitají mimo dvouhodnotové verifikační procedury typu pravda a nepravda. Interpretace je kategorií širší působnosti než dezinterpretace, neboť pokrývá oblast všech typů interpretací, ať již se z pozic konkrétních „světů ze slov“ jeví jako adekvátní interpretace, nebo dezinterpretace. **Dezinterpretace** v daných souvislostech naopak znamenají hodnotově motivovanou, zaujatou, agresivní, stranickou, účelově zacílenou variantu interpretace. Teprve střety interpretací vedou k selekci a identifikaci v daném komunikačním prostoru neatraktivních a konkurenceschopných interpretací a dezinterpretací.

Rozdíly mezi různými typy interpretací připomínají v mnohém vztahy mezi výtvořky fantazie a lži. Bez ohledu na skutečnost, že hranice mezi těmito oblastmi jsou určeny měnícími se kulturními paradigmaty, pro zaujatého či zaslepeného interpreta může i ten nejkrásnější projev fantazie představovat lživý, nepřijatelný koncept světa, a naopak lež, tzn. koncept světa, jehož strategickým cílem je využít důvěřivosti interpretů, může být povýšena do polohy vědeckého poznání nebo ideologie. Rozdíly mezi fantazií a lží i mezi interpretačními strategiemi jsou zřetelné pouze z hlediska vyhraněného konceptu světa, který je povýšen na interpretační východisko.

Také interpretace uměleckého literárního díla je, jako kterákoli jiná forma dorozumívání, určena komunikačními předpoklady a kompetencemi. Uskutečňuje se v duchovním světě člověka a získává podobu textu anebo řeči jako zárodku dalšího „světa ze slov“. K podstatě umělecké komunikace patří, že je programově otevřena odlišným interpretacím.

Každá **interpretace** uměleckého literárního díla je zároveň dezinterpretace v tom smyslu, že nenaplní beze zbytku jeho interpretační možnosti.

Z hlediska širších (historických) souvislostí interpretace a dezinterpretace představují spojené nádoby s živou a mrtvou vodou, které jsou k životu básně zapotřebí. Dezinterpretace a interpretace se doplňují, vytvářejí celky, vyrůstající nad texty, a i ve svých nejvyhrocenějších krajních polohách mají své opodstatnění. Lze mluvit o adekvátnosti a účelovosti jednotlivých (dez)interpretací, doprovázejících současně Ecovo „intentio operis“ (záměr textu-díla) a „intentio lectoris“ (záměr čtenáře),²³ a to vzhledem k danému komunikačnímu prostoru a také vzhledem k (de)formující síle (dez)interpretací, ale stěží o interpretacích pravdivých a nepravdivých.²⁴

6.2. Anesteziologické účinky interpretačních metod

Nad uměleckým literárním textem, např. nad textem Máchova *Máje* (1836), se hromadí množství odlišných literárních a odborných děl a jejich interpretací, z nichž některé získávají podobu textů,²⁵ a nad nimi vzniká další a další pyramida textově podložených (kritických, literárněhistorických, teoretických) děl a jejich interpretací.²⁶ Tento komunikační proces (viz uměnovědné dorozumívání — I.B.7.3.1.5.) je nasměrován do budoucnosti. Interpretované literární dílo, které vždy odkazuje k době svého vzniku, je ovšem umístěno v časoprostoru čtenářovy současnosti.

Základním textem literární komunikace je **prototext**; na něj navazuje (re)konstrukce literárního díla, které se stává předmětem interpretace vyúsťující v interpretační intertext; tento **intertext** se opět stává „prototextem“ literárněvědného dorozumívání. Interpretace vycházející z prototextu se ubírají nejen do budoucna, ke čtenáři, ale také opačným směrem, do minulosti. Produkce každého jednotlivého literárního díla je totiž založena na interpretačních postupech, na komunikaci tvůrce se značným množstvím

²³ Eco, Umberto: „Nadinterpretovanie textov.“ In: Eco, Umberto — Rorty, Richard — Culler, Jonathan — Brook-Rooseová, Christine: *Interpretácia a nadinterpretácia*. Stefan Collini, ed., Archa, Bratislava 1995, s. 66.

²⁴ Na zcela odlišných základech je založen Ingardenův fenomenologický koncept poznávání literárního díla; ten totiž předpokládá existenci literárního díla jako objektivně daného, nikolivvrstevnatého schematického výtvoru. Tato danost umožňuje kontrolovat interpretace, „kontrolovat věrnost rekonstrukce, která je kostrou“ individuálních, proměnlivých čtenářských „konkretizací“ v estetickém prožitku — v procesu „estetické konkretizace díla“ (Ingarden, Roman: *O poznávání literárního díla*. ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1967, s. 250 a 240; srov. dále I., R.: *Umělecké dílo literární*. Odeon, Praha 1989).

²⁵ Srov. Vašák, Pavel, ed.: *Literární pouč Karla Hynka Máchy. Ohlas Máchova díla v letech 1836–1858*. Odeon, Praha 1981.

²⁶ Srov. Vašák, Pavel, ed.: *Prostor Máchova díla. Soubor máchovských prací*. ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1986.

literárních děl starších než prototext. V tomto případě jde o komunikaci se světem **antetextů**, jež vznik prototextu umožnily. Tento komunikační směr může sledovat a interpretovat také čtenář.

Literární dílo je obrácenou pyramidou stojící svou špičkou na základech prototextu a rozrůstající se trychtýřovitě díky čtení a interpretacím. Nejen dílo, ale ani prototext není monolitní, neboť jsou do něho vklíněny i jiné texty (aluze, citace, převyprávění...). Literární dílo je výsledkem dorozumívání — děje se nad prototexty a antetexty, nad nimiž se kupí interpretace (intertexty). Nad uměleckým literárním textem se skrývá natolik složitá stavba, že konkrétní interpret má šanci dostat se pouze k některým úrovním, plochám a výsledkům „světů ze slov“ a textům pohlceným literárním dílem.

Každá jednotlivá literární a literárněvědná škola a literárněvědná metodologie²⁷ se s mladickou nerozvážeností odvažuje novým, definitivním způsobem odhalovat tajemství literárního dorozumívání. Projektuje návody (nejzřetelněji v manifestech, normativních poetikách a metodikách), s jejichž pomocí lze ve vztahu k fázi geneze vybudovat snadno a rychle konkrétní umělecký prototext, ve vztahu k fázi recepce pochopit vznik a „dění“ literárního díla a ve vztahu k fázi interpretace vyložit fungování „světů ze slov“. Ve všech těchto případech osciluje literárněvědné dorozumívání kolem literárního prototextu. V prvním případě se nabízí výklad vzniku prototextu jako cíle autorovy tvůrčí komunikační a komunikačně konzervační aktivity, v druhém případě je prototext východiskem při objasňování čtenářské rekonstrukce díla, v třetím případě se prototext stává přestupní mezinárodní na cestě od antetextů k intertextům jako výsledkům procesu interpretace.

Tyto návody však obvykle nepostihují celý komplex literárního dorozumívání, pouze některé jeho fáze, roviny či složky. Vybudovaný **model (fungování) literárního díla** (ale také jazyka anebo dorozumívání) se stává předpokladovou položkou literárního a literárněvědného dorozumívání z oblasti kompetencí příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu (II.B.3.1.), do které spadá mj. znalost konceptů znakových systémů (II.B.3.1.2.14.) a znalost konceptů komunikace (II.B.3.1.2.15.).

---

²⁷ Atraktivní metodologické pozice nabízí hermeneutika, fenomenologie, psychoanalýza, strukturalismus, sociálně historické vědy, pragmatika (empiricky konstruktivistická literární věda), historická analýza diskursu, literární historie zaměřující se na duchovní dějiny, dekonstrukce a feministické studie (srov. dále např. Brackert, Helmut — Stückerath, Jörn, ed.: *Literaturwissenschaft. Ein Grundkurs*. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg 1992, s. 581–689; tato encyklopedická příručka ovšem nereflektuje ani fenomenologické a strukturalistické, ani marxistické pozice literární vědy).

Literárněteoretické návody-metody mají pozoruhodné konstrukční schopnosti při výzkumu a poznávání gramatiky literárního jazyka, tzn. při pokusech představit „světy ze slov“ na úrovni modelu, systému, kódu, gramatiky. K tomuto cíli směřují také rozborů díla, které se snaží postihnout formu, „poznat strukturní organizaci díla“ a odhalit „v konkrétním díle pořádkující princip.“²⁸

Jako poněkud problematická se jeví použitelnost jednotlivých literárněteoretických metod, pokud mají sloužit jako návod k vytvoření uměleckého díla. Tyto návody, jak dokládají pokusy o jejich komputerové aplikace, dosud neumějí (a zřejmě nikdy nebudou umět) generovat originální umělecká díla. Jejich instruktivnost a efektivnost je však nesporná při výzkumu imitačních, adaptačních a parodických postupů a komunikačních procesů.²⁹ Nejméně úspěšné jsou jednotlivé návody-metody při pokusech podat výklad vzniku a dění sémiotického plánu konkrétních „světů ze slov“. Zde dokonce vzniká otázka, zdali je vůbec možné tento proces pomocí jazykového dorozumívání (jazykového znakového systému) zachytit.

Konkrétní „světy ze slov“ lze pomocí literárněteoretických metod zkoumat a poznávat jen zčásti. Je to dáno tím, že jsou v pohybu. „Světy ze slov“ se tedy chovají obdobným způsobem jako předmětný svět. Předmětný svět — řečeno slovy Norberta Wienera — je totiž rovněž světem podléhajícím neustálé změně, je to „svět, ve kterém se neustále něco děje, a ne svět, ve kterém by dění šlo ke konečné a mrtvé rovnováze, anebo který by byl předurčen dříve, než se cokoli stalo“.³⁰

Literárněteoretické dorozumívání (I.B.7.3.1.5.3.1.) jako jedna z forem uměnovědného dorozumívání (I.B.7.3.1.5.) představuje svébytný komunikační proces. Uplatnění literárněteoretických metod v oblasti literárního dorozumívání, v oblasti vznikání a dění „světů ze slov“, má anesteziologické účinky, vede k umrtvení dorozumívacích procesů. Literárněvědné metody, i když se pokoušejí rekonstruovat celek literárního díla (vzhledem k prototextu), vždy rozkládají a narušují komunikační fáze literárního dorozumívání — proces geneze a recepce literárního díla; vždy izolují části a prvky tohoto typu dorozumívání a přenášejí je do fáze interpretace završené intertextem.

Interpretace destruuje zautomatizovaný proces četby, jehož výsledkem je literární dílo. Interpretace literárního díla (probíhající v mysli čtenáře na

²⁸ Vodička, Felix: *Struktura vývoje. Studie literárníhistorické*. Odeon, Praha 1969, s. 20–21.

²⁹ Srov. (I.B.5.) dorozumívání v rozšířeném diskontinuální kontinuílním časoprostoru a (I.B.7.) rozšířený časoprostorovi distanční dorozumívání.

³⁰ Wiener, Norbert: *Můj život*. Mladá fronta, Praha 1970, s. 219.

úrovni duchovních světů postavených pomocí slov) nemusí nutně vést ke vzniku intertextu, vždy ale představuje jeho pokračování v jiném komunikačním prostoru. Tento fakt dokládají stejně pokusy o interpretaci konkrétního literárního díla na úrovni školské, mluvní explikace jako literárněteoretické výzkumy podstoupené v rozsáhlých knižních studiích. Platí zde to, co zdůrazňoval, ale jinými argumenty podkládal Henryk Markiewicz — že totiž nelze vytvořit „vyčerpávající monografii literárního díla“ a že „badatel může poznávat a ukazovat jedině rozličné uspořádání jeho prvků, vlastnosti těchto uspořádání, vztahy mezi nimi a jejich funkce, a to v postupných vybraných průřezech“.³¹

6.3. Sémantické aspekty interpretace

Rejstřík výrazových prostředků textu představuje jakousi „Mendělejevovu“ tabulku, která ukazuje, že jednotlivé prostředky jsou propojeny složitými vazbami a že vztah mezi funkcemi výrazových prostředků textu a výrazovými prostředky jako výstavbovými mechanismy vždy závisí na komunikační situaci. Účast výrazových prostředků v konkrétních dílech a jejich funkční vytížení nejsou nahodilé ani výsledkem organizované svobodné volby autora, ale vyplývají z komunikační perspektivy, kterou autor i čtenář zaujmou, čili z více nebo méně standardizovaných způsobů, jakým je v literární komunikaci modelováno téma a vyprávěn příběh. Základní souhrnnou a spojující funkcí výrazových prostředků v uměleckém literárním textu, funkcí, která — stejně jako jiné funkce — existuje pouze v procesu komunikace, je **komunikační strategie dorozumívajících se subjektů** (II.A.3.2.7.). Čtenář a autor disponují znalostmi komunikační strategie (II.B.4.7.), znalostmi gramatiky vyprávění (II.B.4.10.), kompetencemi žánrového povědomí (II.B.4.11.) apod.

Konkrétní výrazový prostředek může plnit v různých textech ocitajících se v různých komunikačních situacích různé funkce a naopak konkrétní funkce v rámci různých textů mohou být vyjadřovány různými prostředky.

Funkce výrazových prostředků textu jsou dány jejich zapojením do sémantického plánu díla, jsou obsaženy ve významech, které vznikají v procesu komunikace. Mimo komunikaci se tyto funkce neuplatňují, i když o některých z nich, o těch standardizovaných, lze uvažovat jako o abstraktních možnostech. Ty se pokusila popsat a do podoby paradigmaticky systematizovat klasická rétorika, poetika či stylistika, a to z hlediska kon-

³¹ Markiewicz, Henryk: *Aspekty literatury*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1979, *Spôsob existencie a výstavba literárneho diela*, s. 79.

strukčního anebo i funkčního. Příklady z praxe, které uváděly, nebyly ovšem analýzou funkcí výrazových prostředků (k té může dojít pouze na úrovni konkrétního textu či promluvy vstupující do konkrétního komunikačního procesu), ale pouze ilustracemi paradigmatického systému.

Tento stav věcí vede k jednomu důležitému závěru. Je-li funkcí výrazových prostředků účast na budování sémiotického plánu „světa ze slov“, pak jednotlivou funkci v celé její šíři je možné postihnout pouze na úrovni interpretace, přičemž gramatika literárního jazyka poskytuje pouze vymezení tříd těchto funkcí.

O sblížení obou těchto dvou úrovní literárněteoretické reflexe se chci pokusit v následující úvaze, aniž zde ovšem budu přihlížet k vývoji literatury, a tedy i vývoji výrazových prostředků textu. Jejím východiskem se stala báseň Pavla Horova *Z jesene*, zařazená do sbírky *Moje poludnie* (1952).

Záměrně jsem zvolil text psaný v cizím jazyce a spadající do cizí literatury. Slovenština ovšem není češtině natolik vzdálený jazyk, aby báseň bylo nutné překládat;³² blízký českému čtenáři je i předmětný a zkušenostní svět, z něhož vychází, a duchovní svět, který vyjadřuje. Tyto okolnosti totiž umožňují použít jako interpretační nástroj češtinu. Chci tím mj. zdůraznit skutečnost, že interpretace je vždy překladem, překladem do jiného jazyka, i když jde o dílo napsané v jazyce mateřském. Text, jehož faktickým prvním veršem je jméno autora a druhým veršem název *Z jesene*, má následující podobu:

- (1. verš) „Horí jeseň v záhradách.
- (2. verš) Hľa, aj naša láska hasne.
- (3. verš) Iba popol napadá
- (4. verš) do slov básne.

- (5. verš) Kŕdeľ vtákov odlieta.
- (6. verš) Pieseň zneje neveselo.
- (7. verš) Len strom, starý profëta,
- (8. verš) dvíha čelo

- (9. verš) nad plamene oných chvíľ,

---

³² Toto tvrzení platí pouze pro generace, které mly možnost denní sledovat rozhlasové a televizní zprávy ve slovenštině. Pøislušníci současné mladé generace, kteří se dostali na české základní školy až po rozdělení Èeskoslovenska, naopak již slovenský text vnímají jako obtížný cizí text.

(10. verš) pevný, mocný, nezlomený,
 (11. verš) lebo prúdy, z ktorých pil,
 (12. verš) zrejú v zemi,

(13. verš) v ktorej kotví bezpečne
 (14. verš) ako srdce v ľudskej hrudi,
 (15. verš) pre dni nové, slnečné,
 (16. verš) ktoré zbudí

(17. verš) čas, ten múdry hospodár,
 (18. verš) pre stromy i pre človeka.
 (19. verš) Jeseň. Nech spí príroda.
 (20. verš) Nenariekať.³³

První strofa básně³⁴ představuje metaforický blok.³⁵ Tvoří ji tři syntaktické celky, z nichž každý má podobu relativně samostatných metaforických forem. 1. verš lze interpretovat jako predikační metaforu,³⁶ kde predikátu „horí“ je přiřazen subjekt „jeseň“. Tatáž konstrukční situace nastává v 2. (a také 19.) verši, přesněji v slovním spojení „láska hasne“ (a „spí příroda“).

K artikulaci významu daných predikačních metafor dochází, i když je vyčleníme z jejich sémanticko-gramatických kontextů i kontextu komunikačního. U predikátů „horí“ a „hasne“ se vzhledem k významovému spektru příslušných subjektů „jeseň“ a „láska“ prosazuje naturifikační artikulace jako jeden z elementárních nástrojů metaforizace. Vlastnosti přírodních jevů (hořet, hasnout) jsou buď přisuzovány jiným přírodním jevům (jeseni) anebo jevům lidského života (lásce).

³³ Horov, Pavel: *Moje poludnie*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1952, *Z jesene*, s. 25–26.

³⁴ V tomto oddíle názvy výrazových prostředků textu a výrazových forem z oblasti metaforiky (trópů) podtrhávám. Tyto podtržené termíny jsou zařeny do 10. *Jmenného rejstříku*. *Kurzívou* zde zaznamenávám dále ty části textu, které interpretují význam básně.

³⁵ Terminologii, pomocí níž zde popisuji výrazové prostředky textu, včetně „gramatiky metafor“, jsem poprvé uplatnil v knize *Anatomie metafor* (Blok, Brno 1982) a ve studii *Textové výrazové prostředky* (in: Kopál, Ján, ed.: *O interpretácii umeleckého textu 11*. Pedagogická fakulta, Nitra 1989, s. 120–161).

³⁶ O klasifikaci metaforických forem na syntagmatické bázi se pokusila Christine Brook-Roseová v monografii *A Grammar of Metaphor* (Mercury Books, London 1958); autorka metaforu chápe tradičně jako spojení dvou termínů (s. 9) — metaforického („metaphoric term“) a řádného („proper term“).

Naturifikace — obdobně jako i jiné sémantické výrazové prostředky textu z oblasti trópů³⁷ — se může spolupodílet na kterékoli syntagmatické úrovni na artikulaci metaforického významu. Velmi často se ovšem do procesu artikulace zapojuje několik odlišných mechanismů. Tak je tomu hned v 1. verši, kde se na bázi subjektu „jeseň“ prosazuje také synekdochický artikulační mechanismus typu totum pro parte, takže výraz „jeseň“ zde funguje také ve významu *listí a tráva*.

Obvykle není obtížné rozhodnout, který z aktivizovaných mechanismů má dominantní postavení v procesu artikulace (metaforického) významu. Ten také může nejlépe posloužit při bližším vymezení konkrétních forem, které — na rozdíl od artikulačních mechanismů — jsou výrazovými prostředky vyššího typu. V prvních dvou uvedených případech lze hovořit o naturifikačních predikačních metaforách, zatímco slovní spojení z 19. verše „spí příroda“ lze považovat za personifikační predikační metaforu, neboť zde dochází k uplatnění personifikačního artikulačního mechanismu.³⁸

Při artikulaci významu 1. a 2. verše básně se výrazně uplatňují významy náležející do sémantického hnízda slova „ohoň“.

Způsob sémantické výstavby daných predikačních metafor je možné přiblížit jejich transformací do odlišného syntagmatického prostředí, do podoby naturifikačních epitet („horiací jeseň“, „uhasínající láska“) a naturifikačních genitivních vazeb („ohoň jesene“, „uhasínanie lásky“). Tato transformace je možná vždy, pokud lexikální systém jazyka disponuje ve vztahu k danému, metaforicky exponovanému slovu (v našem případě slovesu) všemi slovně druhovými ekvivalenty. „Spícia příroda“ a „spánok prírody“ jsou opět příkladem personifikačního epiteta a personifikační genitivní vazby.

Do blízkosti sémantického hnízda slova „ohoň“ se dostává také konstrukčně klíčová jednotka 3. a 4. verše — „popol“. V tomto případě dané slovo vystupuje ve funkci symbolu, anebo — přesněji řečeno — na artikulaci významu dané věty, která má z hlediska výstavby podobu objektové metafory („popol napadá do slov básne“), se podílí symbolický artikulační

³⁷ K základním sémantickým artikulačním mechanismům z oblasti trópů patří: personifikace, naturifikace, animizace, synestézie, oxymóron, metonymie, synekdocha, symbol, eufemismus aj.

³⁸ Pokud jde o ěinnost ěi vlastnost, která vzhledem k charakteru užitě slovní jednotky spadá jak do lidského, tak do zvíěecího světa, tzn. do oblastě, z nichě se rekrutuje personifikace anebo animizace (to je pŕěpád věrazu „spě“ v slovněm spojení „spě příroda“), děvěm v daněm klasifikaěněm schěmatu pŕědnost personifikaci pŕěd animizací.

mechanismus. „Popol“ zde jistě znamená také *zbytky po shoření*, ale podstatný je zde symbolický význam *konec, zánik*.

Konfrontace těchto významů současně artikuluje význam *zbytky po shořené lásce*, jehož denotátem jsou *vzpomínky*. Tím se také vytváří prostor pro uplatnění eliptických artikulačních mechanismů, totiž pro vnímání 3. verše jako celku, v němž po slově „popol“ chybí slovo „vzpomienky“. Daný postup je usnadněn faktem, že metaforika první strofy (ale i strof následujících) je značně tradiční, přiblížila se až k samé hranici lexikalizovaných básnických metafor, čili poetických klišé.³⁹ Význam celé této metaforické formy, který je závislý na předchozích dvou predikačních metaforách, by pak bylo možné vyjádřit opisem *jen popel vzpomínek (vzpomínky) napadá (se dostanou) do básně*.

Slovní jednotky, které dále rozšiřují ony tři výše vymezené metaforické formy do podoby tří na sebe navazujících vět, se podstatně podílejí na procesu artikulace významu básně. Slovní spojení „v záhradách“ umístí predikační metaforu „horí jeseň“ do přírody a upřesní význam 1. verše: *jako v plamenech ohně červená a žlutne podzimní listí a tráva v zahradách*.

Svou roli zde sehrává také další důležitý výrazový prostředek textu — aktuální větné členění, které disponuje různými typy inverzních artikulačních mechanismů. Autor staví na první místo 1. verše predikát, čímž zvýrazňuje děj, k němuž dochází („Horí jeseň“). Obdobně v 3. verši je kladen důraz na výsledek tohoto děje, na „popol“, a to nejen prostředky aktuálního větného členění, ale také lexikálně, pomocí výrazu „iba“.

Pro interpretaci básně má klíčové postavení slovo „aj“, protože dává možnost přirovnat *uhasínající lásku* k *hořící jeseň*. Odtud také začíná být zřejmé, že základním tématem básně je *ztráta milostného citu, konec lásky*.

Na začátku 2. verše se objevuje kontaktná či imperativní částice (citoslovce?) „hľa“ ve funkci řečnického oslovení — *hle, podívej se*. Jde o další klíčový moment odvíjející se básnické výpovědi, o první a současně jediné místo v rámci básně, kde lyrický mluvčí (vypravěč) koncipuje v díle postavu individuálního adresáta jako osobu, jež k němu byla ve vztahu lásky („naša láska“).

Autor v básni neidentifikuje gramatický rod lyrického mluvčího ani adresáta, na rozdíl např. od Milana Kundery ve sbírce *Monology* (1957), kde se lyrickým mluvčím často stávají ženy. Autorem koncipovaný lyrický

³⁹ Carl R. Hausman (*Metaphor and Art. Interactionism and Reference in the Verbal and Nonverbal Arts*. Cambridge University Press, Cambridge — New York — New Rochelle — Melbourne — Sydney 1989, s. 18–19) v tomto případě užívá výrazu „zmrzlá metafora“ („frozen metaphor“) jako protipólu k „tvořivé metafoře“ („creative metaphor“).

mluvčí / vypravěč může přijmout v básni *V jeseni* stylizovanou roli básníka, pokud součástí textu básně, a tedy jako její první verš, předcházející názvu, je jméno „Pavel Horov“, a nikoli jméno některé slovenské básnířky. Uvažovat lze pouze o ztotožnění lyrického mluvčího s obecnou rolí básníka jako s výrazovým prostředkem textu, nikoli s autorem-básnickým subjektem, tzn. s osobou Pavla Horova a jeho životem.

Nerozlišování autora, básnického subjektu a lyrického mluvčího, který může být stylizován do role básníka, naopak představuje notoricky mylný důsledek nepochopení literární tvorby jako modelování možných světů prostřednictvím výrazových prostředků textu.

5. verš „Kfidel vtákov odlieta“ navazuje na 1. verš básně. 6. verš „Pieseň zneje neveselo“ jej rozvíjí, pokud se ovšem na artikulaci významu slova „pieseň“ podílí eliptický artikulační mechanismus, který verš připravil o personifikační genitivní vazbu „pieseň vtákov“. Reálná je i jiná artikulační možnost, založená na elipse slovního spojení „pieseň básníka“. Pak by ovšem 5. verš rozvíjel dva verše předcházející, kde „popol“ padá „do slov básne“. V tomto druhém případě dochází k dalšímu přiblížení reality hořící jeseně a hasnoucí lásky a navíc básnění, které je spojuje a vyslovuje. V kontextu 5. a 6. verše zásluhou jediného, triviálního výrazového prostředku dochází k odstartování procesu, který — za spoluúčasti dalších výrazových prostředků — směřuje k obsahové syntéze.

7. až 18. verš představují složitě rozvětvené souvětí, které lze z hlediska výstavby interpretovat jako druhý metaforický blok básně. Pro snazší orientaci se nejdříve pokusím vymezit elementární a složené metaforické formy, ze kterých se tento blok rekrutuje.⁴⁰

Personifikační objektovou metaforu „strom dvíha čelo“ rozvíjí jednak definiční metafora „strom, starý proféta“, opětovně založená na personifikačním principu, jednak naturifikační genitivní vazba „nad plamene chvíl“. Do rámce této metaforické formy spadá 10. verš tvořený třemi adjektivy: „pevný, mocný, nezlomený“, které jsou syntakticky spjaty se subjektem dané větné struktury, se substantivem „strom“.

Základem druhé části metaforického bloku tvořené 11. až 18. veršem je naturifikační predikační metafora „prúdy zrejú“, která je rozšířena o další větné členy („v zemi“ a „pre dni nové, slnečné“), takže se poněkud mění její celkový charakter. Na artikulaci významu dané metaforické formy se

⁴⁰ Součástí elementárních — na rozdíl od složených — metaforických forem není sloveso. Nejjednodušší složenou metaforickou formou je predikační metafora, nejjednodušší elementární metaforickou formou metaforická genitivní vazba a metaforické epiteton.

nepochybně účastní také symbolické, popř. synekdochické mechanismy typu *pars pro toto*, které posouvají význam slovního spojení „pre dni nové, slnečné“ z polohy *pro dny nové, slunečné* do polohy *pro lepší, šťastné časy*.

Metaforický blok rozvíjejí a obsahově integrují tři závislé věty vztažné. První z nich vychází z personifikační predikační metafory „(strom) pil“, která je ovšem rozšířena o další syntaktický člen „prúdy“, na kterém shodou okolností tato forma syntakticky závisí („prúdy, z ktorých pil“). Pokud bychom tuto vedlejší větu transformovali do podoby samostatného syntaktického celku, získali bychom formu „(strom) pil (z prúdiv)“, kterou lze považovat za personifikační příslovečnou metaforu.

Syntakticky transformovaná druhá vztažná věta představuje naturifikační příslovečnou metaforu [„(strom) kotví (v zemi)“ / „v zemi, v ktorej (strom) kotví“], rozšířenou o slovní spojení „bezpečne“ a přirovnání „ako srdce v ľudskej hrudi“. Obdobně třetí vztažná věta získává podobu personifikační objektové metafory [„(čas) vzbudí (dni)“ / „dni, ktoré vzbudí čas“] rozvíjející a přetvářející metaforickou formu „prúdy zrejú“ („prúdy zrejú pre dni nové, ktoré vzbudí čas“).

V daném metaforickém bloku je slovní spojení „pre dni, ktoré vzbudí čas“ rozšířeno o definiční metaforu: „čas, ten múdry hospodár“ a o slovní spojení „pre stromy a pre človeka“ (18. verš), které spojuje s 15. veršem syntaktický paralelismus.

Metaforický blok daný veršem 7. až 18. představuje v kompozici básně její druhou část, negující teze formulované v 1. až 6. verši. Spojujícím článkem první a druhé části básně se opět stává motiv *ohně*, neboť „nad plamene chvíl“, kdy „horí jeseň“ a „láska hasne“, „dvíha čelo“ (strom).

Výraz „plamene“ se zde stává součástí naturifikační genitivní vazby artikulující význam *nad chvílemi, ktoré spalujú, ktoré mohou ničit a bolet jako plameny ohně* (tzn. *mimo jejich dosah, bez ohledu na ně*). Na artikulaci významu této elementární metaforické formy se dále podílí obdobný výrazový prostředek jako u výrazu „popol“ v úvodní strofě básně — symbolický artikulační mechanismus aktivizující symbolický význam *destruktivní živel*. Pokud navíc připustíme, že u výrazu „chvíl“ se uplatňuje eufemismus, pak zde lze předpokládat význam *nad dobou (dny, týdny, měsíci)*.

Výraz „strom“ se stává jedním ze základních výstavbových kamenů metaforického bloku reprezentujícího střední část básně. Artikulace významu výrazu „strom“ je určena definiční metaforou „strom, starý proféta“ a asyndetonicky spojenými epitety „pevný, mocný, nezlomený“ (uplatňuje se zde výrazový prostředek typu asyndeton). Tato epiteta se — mimo jiné

také z rytmických důvodů — dostávají do pozice elipsy⁴¹ predikačního typu, čili do pozice dané absencí predikátu („je“) spojovacího „strom“ s 10. veršem „pevný, mocný, nezlomený“. V základu tohoto spojení se skrývá forma ztotožnění [„strom“ (je) „pevný, mocný, nezlomený“].⁴²

Metaforický blok rozvíjí význam slova „strom“ artikulovaný 7. a 8. veršem. V kontextu 7. až 10. verše dochází k artikulaci apodiktického, nezdůvodněného a kondenzovaného tvrzení, že *strom je pevný, mocný, nezlomený a má schopnost předvídat budoucnost, totiž nové listí a nové jaro*. Funkce dané definiční metaforou, objektové metaforou „strom dvíhá čelo“ a z části i elipticky připojeného 10. verše jsou založeny na personifikaci, přisuzující stromu lidské vlastnosti jako *předvídat budoucnost a zdvíhat čelo (korunu)*.

Teprve 11. až 15. verš vysvětluje tyto schopnosti „stromu“ v širších souvislostech: *strom nachází bezpečné místo v zemi a z ní čerpá také svou sílu*. Přirovnání „ako srdce v ľudskej hrudi“ představuje konvencionalizovanou formu, v níž se uplatňuje perifrastický artikulací mechanismus a která obnovuje a rozšiřuje tematický paralelismus existující mezi přírodou a člověkem (*strom je bezpečně a pevně spojen se zemí jako srdce s hrudí*). Podstatná je zde následující okolnost — „strom“ *získává sílu pro svůj další život v zemi, s jejími zdroji (proudy), a je s ní — na rozdíl od člověka — spjat těsněji a bezpečněji*.

15. až 18. verš přivádí do centra procesu modelování tématu motiv *čas*. Toto směřování metaforického bloku i básně jako celku není v tvorbě P. Horova ničím neobvyklým a neočekávaným. Kategorie času je naopak „pilierom Horovho básnického vesmíru“ (Albín Bagin).⁴³ Tento vývojový či metatextový kontext, který je součástí literární komunikace, se ovšem ocitá mimo rámeček dané úvahy.

V 16. až 18. verši dochází k obsahovému uzavření metaforického bloku. Význam výrazu „čas“ je artikulován především v kontextu definiční metafor „čas, ten múdry hospodár“ a personifikační objektové metafor „čas vzbudí (dni)“. Slovo „čas“ se stává z hlediska modelování tématu centrální výstavbovou jednotkou. Tyto „dni nové, slnečné“ znamenají současně *jaro* (pokud se na artikulaci jejich významu podílí perifrastický artikulací mechanismus) a význam *nový život* (pokud se uplatňuje synekdochický artikulací mechanismus typu *pars pro toto*). Schopnost přivolat tyto dny má

⁴¹ Asyndeton i elipsa představují eliptické výrazové prostředky.

⁴² Ztotožnění, tzn. forma, ve které se součástí predikátu stávají tvary slovesa býti, v roli sponového slovesa, v tomto případě nemá metaforický charakter. Tato forma se dostává do genetických souvislostí s definiční metaforou a přirovnáním.

⁴³ Bagin, Albín — Števeček, Ján: *Obrazy a myšlenky*. Smena, Bratislava 1979, s. 103.

moudře hospodařící čas. „Čas“ je tedy svým způsobem *demiurgem, soudcem i terapeutem přírody* (zasažené jeseň) *i člověka* (trpícího láskou).

Na tomto místě jsou již zřejmé funkce výrazových prostředků ze zvukového plánu básně, především funkce rytmu a rýmu. Příroda, jejíž součástí je člověk, má svůj řád určovaný zákonitostmi času. Tento řád platí ve světě básně P. Horova bez výjimky. Proměny jsou navozeny složitostí rytmického půdorysu v rámci jedné strofy, řád opakováním daného rytmického a rýmového půdorysu ve všech jednotlivých strofách. Zvukový plán básně *Z jesene* je normován do podoby trochejského verše se střídavým rýmem, přičemž první a třetí verš každé strofy má sedm slabik, druhý verš osm slabik a čtvrtý verš čtyři slabiky.

K repetentním výrazovým prostředkům zvukového plánu, k rytmu a rýmu, se dále přičleňuje eufonie. Ta se ovšem výrazněji uplatňuje pouze v první strofě, kde dochází k instrumentalizaci samohlásek „o“, „e“, „a“ a souhlásky „h“, která nemá daleko k aliteraci. Jejich funkce plně vystoupí až na úrovni celého textu básně. Již první strofa navozuje *představu pozvolného, ale nezadržitelného a nepozměnitelného plynutí času a s ním spojeného řádu*, představu, která se v následujících verších potvrzuje a sílí.

19. verš začíná jednočlennou substantivní větou eliptického charakteru (eliptický artikulační mechanismus): „Jeseň“, která patrně vychází z pozadí „je jeseň“. Následující větná struktura „spí příroda“ má v základě personifikační predikační metaforu uvozenou modálním „Nech“. Tento verš navazuje na 1. verš básně, vyjádřen je zde však nový postoj lyrického mluvčího — smíření se se stavem věcí tohoto světa. Jednočlenná slovesná věta: „Nenaríkat“, již se text básně uzavírá, má apelativní charakter řečnického zvolání. Také v závěru kompoziční výstavby básně se vedle mechanismu z oblastí řečnických výrazových prostředků opětovně uplatňuje repetentní artikulační mechanismus — tematický paralelismus, vycházející ze srovnání a konfrontací přírody a citového života člověka.

Poslední verš básně jen okrajově aktualizuje postavu individuálního adresáta explicitně objektivovaného v 2. verši básně („Hľa, aj naša láska hasne.“), tzn. postavu ženy, se kterou lyrický mluvčí spojuje postupné slábnutí milostného vztahu. Ve 20. verši je poněkud jiná situace než na začátku básně. V úvodních verších se postava ženy-milenky stává hlavním adresátem básnické výpovědi, zatímco konkrétní čtenář ze třídy možných čtenářů až adresátem druhotným.

Modelování tématu básně však vede ke změně, popř. destrukci této polaritě. Ono řečnické zvolání „Nenaríkat“ se stává sebeoslovením lyrického mluvčího, přičemž současně v nově vytvořené polaritě sílí a přetváří se

postavení původně potlačovaného adresáta-čtenáře, takže je současně osloven i čtenář. Za těchto okolností dochází také k posunům v oblasti žánrových prostředků — žánr subjektivní milostné lyriky přejímá rysy objektivní přírodní lyriky.

Subjektivní východisko básně *Moje poludnie*, spjaté s tématem milostné krize, postupně ustupuje silným objektivizačním tendencím, které formují ideově postojové jádro básnické výpovědi. Tento postup odpovídá logice daného poetického materiálu, současně však reprezentativním způsobem vyjadřuje také charakteristický vývojový pohyb slovenské (a také české) poezie z počátku padesátých let. V básni sílí přírodní motivy, které se stávají podkladem a východiskem obecného filozofického a společenského poslání, k opuštění anebo přetvoření výchozího žánrového půdorysu výpovědi — milostné lyriky však nedochází. To zřejmě také báseň zachránilo pro budoucí časy.

Osmatřicetiletý básník zpracoval námět, který je v poezii častým hostem. V dvacetiveršové básni, členěné do pěti čtyřveršových strof s pevným rytmickým a rýmovým půdorysem, se snaží zpracovat a dát do souvislosti dvě z archetypálního pohledu blízké skutečnosti: podzim jako závěr vegetačního cyklu a citovou krizi předznamenávající konec lásky. Z této konfrontace pak vyrůstá i autorova životní filozofie založená na optimistické víře v sebeobrozující sílu země.

V básni *Z jesene* dochází k obsahové syntéze přírodního a lidského. Tato báseň se stává výpovědí *o proměnách přírody a lidského života, básni o plynutí času, v němž se rodí a umírá láska, a současně básni o víře v moudrost přírodního zákona, který s sebou nese zánik i schopnost obrozování*. Výzva obsažená v posledním verši básně je kategorickým imperativem života jako takového, imperativem vyrůstajícím z autorova pochopení světa i doby, v níž báseň psal.

Interpretovaná báseň ukázala, jak koncentrovanému funkčnímu využití výrazových prostředků zejména z oblasti tropiky v poezii dochází. V daných souvislostech přirozeně nebylo možné jmenovat všechny zúčastněné výrazové prostředky textu a u jmenovaných rozplést síť jejich vzájemných vztahů. V jiných žánrových oblastech, které pokrýval Pavel Horov, bychom narazili na zcela jinou situaci, na jiné výrazové prostředky a na jejich odlišné funkční vytížení. Obdobné posuny vykazují také básně z jiných autorových tvůrčích období.

Obecně platí, že básnický text umožňuje současně identifikaci výrazových prostředků textu a jejich konkrétních (kontextových) funkcí. Již interpretace rozsahem nevelkého textového prostoru vede k zjištění, že oblast

výrazových prostředků jako celku není neuspořádaným souborem prvků, ale je v jistých paradigmatických a syntagmatických vztazích. Popis vztahů mezi výstavbou a funkcemi výrazových prostředků textu dává tušit, že nejde pouze o model typu rejstříku, ale gramatiky. K odhalení této „poetické gramatiky“⁴⁴ je ovšem možné dospět až po zdlouhavém vyhodnocení velkého množství literárních textů vstupujících do procesů literární komunikace. Popis funkcí výrazových prostředků přibližuje interpretaci procesu interpretovy čtenářské recepce, spojuje ji, i když nesměle a nesoustavně, s oblastí vzniku a významového dění básně.

Interpretace básně nezabíjí ani neléčí, jak se domníval Milorad Pavić,⁴⁵ ale upozaduje, uspává. Interpretace, pokud je završena textem (intertextem), zakládá další dorozumívací procesy, kde se objektem interpretační agrese ze strany čtenáře stává intertext, tedy produkt, jehož producentem se v procesu interpretace stává interpret. Intertext prozrazuje leccos o dění básně, vypráví o míře interpretovy (a tedy i čtenářovy) obeznámenosti s literárním kódem, o jeho kreativnosti nebo o komunikační strategii, kterou interpretaci sleduje. Interpretace jsou rovněž svědectvím o komunikačních bariérách, s nimiž se interpret-čtenář střetl. Toto metodologicky optimistické zjištění se zakládá na důvěře obsažené v přesvědčení, že básně (jako každé umělecké dílo) je silnější než smrt, kterou jí přináší interpretace.

6.4. Komunikační aspekty četby

6.4.1. Teoretičtí dvojníci reálného autora a čtenáře

Obecně platí, že čtenář si autora textu jako teoretického dvojníka biografického, **reálného (historického) autora**⁴⁶ v kterémkoli stadiu literární komunikace konstruuje, a to obdobným způsobem, jakým si v procesu geneze textu (v každém jednotlivém okamžiku tvůrčího procesu) konstruuje autor svého čtenáře. Tyto konstrukce jsou nezbytnou součástí literárního dorozumívání. Dorozumívání nemusí dospět k identifikaci jména autora textu jako historické osobnosti. A rovněž autor obvykle mívá problémy se svým **reálným (historickým) čtenářem**, neboť ten se vždy odlišuje od „čtenáře-adresáta“, kterého si vyprojektoval a kterému přizpůsobuje text

⁴⁴ Tohoto termínu používá Dušan Joviæ v souboru svých studií *Jezièki sistem i poetska gramatika* (BIGZ, Jedinstvo, Beograd 1985, s. 5–24).

⁴⁵ Srov. Paviæ, Milorad: *Chazarský slovník. Román-lexikon v 100 000 slovech*. Odeon, Praha 1990, s. 259 (orig. *Hazarski reènik*, 1984).

⁴⁶ Srov. Mathauser, Zdeník: „Teoretičtí dvojníci biografického autora.“ *Host*, 1997, è. 1, s. 62–66.

díla, tzn. od **virtuálního čtenáře**,⁴⁷ a také od **ideálního** (dokonale informovaného a chápacího) **čtenáře**.⁴⁸ V krajním případě se dokonce může stát, že autor ve své současnosti (nebo budoucnosti) nenajde čtenáře, jemuž adresoval své dílo.

Ostatně kolik geniálních autorů je ve své době nepochopeno, kolik slavných módních je zapomenuto a kolik jmen autorů představuje — pro běžné, ale i ty nejvzdělanější čtenáře — historické *flatus vocis*? Kdo se skrývá za jmény Homér, Dalimil a Shakespeare a kdo za autorskými jmény uvedenými na brožurách masově konzumované pokleslé literatury, kupř. na „knížkách lásky a touhy“ nadnárodního nakladatelství Harlequin?

S autory jsou problémy. **Překladatel** je nepochybně autorem textu překladu a spoluautorem díla. Jen velmi malá skupina čtenářů ho však zakomponovává do kategorie autora. V jednotlivých kulturních oblastech existují dokonce celá údobí (v anticko-křesťanské oblasti např. doba románská a gotická) a celé slovesné druhové oblasti (v anticko-křesťanské oblasti např. ústní lidová slovesnost), které produkují pouze anonymní „texty“.

Také mnohé současné literární texty vstupují do dorozumívacích procesů, a tedy i do mysli reálných čtenářů, aniž by byly opatřeny jménem skutečného autora. Proces literárního dorozumívání se však bez kategorie autora — anebo lépe — autorství neobejde. Konstruování autora představuje nezbytnou, standardizovanou součást kteréhokoli typu literární komunikace.

K tomu, aby se reálný čtenář mohl dorozumívat, potřebuje komunikanta, musí mít základní, orientační představu o komunikačním partnerovi. Tuto představu si čtenář postupně vytváří a upřesňuje; rozhoduje, zdali se dorozumívá mj. s institucí metafyzickou (Boží) nebo lidskou, kolektivní nebo individuální. Čtenář musí přinejmenším rozhodnout, zdali tento autor či tato instituce své sdělení zamýšlí vážně, anebo zdali představované téma zlehčuje. Musí rozhodnout, zdali navazované komunikační partnerství je rovnocenné, anebo zdali v něm má čtenář, popř. autor méněcenné či nadřazené postavení, musí rozhodnout, zdali autor ho chce poučit, podvést, anebo pobavit.

Čtenář nemusí obsáhnout (znát) všechny podstatné skutečnosti týkající se časoprostoru vzniku prototextu. Jinak řečeno, nemusí znát osudy (biografii) reálného (biologického, historického) autora textu, včetně jeho jména. Čtenář, i když se na počátku četby neseťká se jménem autora anebo mu jeho jméno (život a dílo) nic neříká, si v průběhu literárního dorozumívání po-

⁴⁷ Termín „virtuální čtenář“ pro tento typ adresáta volí Gerald Prince („Úvod do studia fiktivního adresáta.“ *Ěeská literatura*, 43, 1995, è. 4, s. 341). Srov. dále pozn. è. 50.

⁴⁸ Srov. pozn. è. 51.

stupně vytváří svou vlastní, více nebo méně rozvinutou představu o autorovi — vytváří si představu o **recepčním autorovi** jako základní komunikační instituci; její součástí mohou být dokonce i důvěrná určení jako např. zpráva o tom, jak je starý, vzdělaný, jakého je pohlaví, v které době a kde žil, kdy a proč vytvořil daný text, jaké má názory, charakterové vlastnosti, jaké je národnosti apod.

Čtenář si na základě informací a signálů obsažených v textu a svých znalostí a životních zkušeností konstruuje odesilatele literárního sdělení, tzn. buduje si instituci recepčního autora jako teoretického dvojníka reálného autora. To v zásadě znamená, že si vytváří časoprostor recepčního autora, který se může — existují-li k tomu podmínky — konfrontovat, tzn. může se shodovat, anebo rozcházet s časoprostorem reálného autora.

Instituce **reálného** (biologického, historického) **autora** představuje základní pragmatický předpoklad tvorby, geneze textu a komunikace. Do procesu recepce literárního díla se tato instituce zapojuje zejména ve společnosti recepčního autora. Biografie reálného autora může být čtenáři zcela neznáma, může se ocitat mimo literární dorozumívání, a tedy i kategorii recepčního autora, anebo může přerůst oblast literární komunikace a existovat jako samostatný příběh v lidské mysli spolu s jinými příběhy, představujícími komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů.

Odlišnou podobu získává v literárním dorozumívání **implicitní autor**. Jde o globální autorskou komunikační projekci, nikoli o „postavu“ vytvořenou vypravěčskými prostředky a postupy, popisovanými naratologií jako teorií vyprávění (II.A.3.2.8.). Implicitní autor není totožný s reálným ani recepčním autorem. Implicitní autor v předkládaném pojetí není rovněž totožný s žádnou z forem vypravěče nebo některou z postav díla, i když se do nich promítá. Implicitní autor představuje integrující faktor textu, od něhož se odvíjejí normy (včetně norem stylistických) a hodnotové soudy. Implicitní autor je institucí neodstranitelnou z textu, je textovou strukturou vstupující (prostřednictvím výrazových prostředků textu) do procesů literárního dorozumívání.⁴⁹ Představuje — vzhledem k funkcím, které plní — verzi „autora“, jednu z rolí, kterou reálný autor ve své tvorbě (pokud vytváří koherentní literární text) vždy konstruuje a obsazuje.⁵⁰

⁴⁹ Kategorii „implicitního autora“ (*implied author*) v daném významu zavádí Wayne C. Booth v knize *The Rhetoric of Fiction* (University of Chicago Press, Chicago 1961). Srov. dále následující pozn. è. 50.

⁵⁰ S kategorií implicitního autora je srovnatelný Iserův „implicitní čtenář“ (*der implizite Leser*), vymezený jako textová struktura èi posloupnost podmínek aktualizace, prostřednictvím nichž se naplňuje role reálného čtenáře (srov. Iser, Wolfgang: *Der Akt*

Recepční autor a implicitní autor představují dva faktory literární komunikace, dvě existenčně vzájemně podmíněné funkce. Implicitní autor je konstruktem vytvořeným reálným autorem, jeví se jako řada signálů odkazujících ke kategorii recepčního i reálného autora. Recepční autor je naopak konstruktem (konceptem), který buduje (v procesu literárního dorozumívání) reálný čtenář. Recepční autor odkazuje, popř. směřuje ke kategorii reálného autora (deníky, konfese, milostná lyrika, pajánová literatura), aniž by ovšem tyto dvě kategorie mohly splynout. Na druhé straně tyto kategorie není možné zcela odloučit. A to ani v případě, kdy se recepční autor — v důsledku komunikačního úsilí reálného autora skrýt svou identitu — prezentuje jako skutečnost autonomní, popř. nezávislá na konkrétním reálném autorovi (anonymní dopisy, literární podvrhy, rezistenční literatura).

Čtenář si vedle kategorie recepčního autora současně buduje časoprostor **vypravěče** (např. lyrického subjektu v ich-formě, neosobního vypravěče v er-formě, vypravěče-postavu díla), časoprostor **fiktivního adresáta**,⁵¹ **hrdiny** i dalších **postav literárního díla**. Čtenář s pomocí těchto, ad hoc sestrojených, odhalovaných, vzájemně propojených a souvisejících dimenzí, kontextů či atributů chápe autorskou a vypravěčskou perspektivu a komunikační strategii, a tedy i základní orientaci, smysl díla.⁵² Tyto dimenze, kontexty či atributy mají charakter lan ukotvujících dílo v čtenářově empirii a jejím prostřednictvím v historii.

Čtenář dospívá ke kategorii **recepčního autora** stejně u náboženských kanonických textů nebo uměleckých anonymních literárních děl jako v případě, kdy se se jménem autora setkává poprvé a nic o jeho osobě, osudech a době, v níž žil, neví. Kategorii recepčního autora si buduje i v přípa-

---

des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung. Wilhelm Fink Verlag, München 1976). **Implicitní ètenáø** je textovou realitou, budovanou autorem, **virtuální ètenáø** autorskou komunikaèní projekcí a ètenáøskou textovou rekonstrukcí.

⁵¹ **Fiktivní adresát** je postava signalizovaná textem a objektivovaná v díle, k níž se vypravěè obrací (v básni *Svatební* — viz s. 219 — je to „Barunka Nìmcová“). Tento typ adresáta je fiktivní, neboť autorské sdílení není urèeno jemu, ale virtuálnímu ètenáøi. Jinými typy adresáta jsou **reálný ètenáø** (tøída všech ètenáøù úèastnících se literárního dorozumívání) a **ideální ètenáø** (prùnik autorského projektu ètenáøe, tzn. virtuálního ètenáøe, a reálných ètenáøù).

⁵² Jednotlivé naratologické kategorie nejsou pevnì jednou provždy stanoveny, ale naopak jsou urèeny komunikaèními situacemi. Napø. *Tibetská kniha mrtvých* (Vyšehrad, Praha³1995; orig. *Zab-èhos ži-khro dgongs-pa rang-grol*, 8. stol.; pøel. Josef Kolmaš) je adresována umírajícím a mrtvým — je koncipována jako prùvodce èlovìka v dobì posmrtného mezistavu, tzv. jako prùvodce bardovou existencí. Tato existence trvá 49 dní a je vymezena dobou umírání a pøípravou na nové zrození (pøevtílení). Jejím adresátý nejsou pouze umírající, ale také lámové, kteøí mají tento text knihy pøedøíkávat umírajícímu a mrtvému. Tito reální „ètenáøi“ a „posluchaèi“ se ovšem mìnì ve fiktivní adresáty, pokud kniha slouží jako uèebnice tibetské verze buddhismu.

dě, že reálného autora zná osobně, anebo je o jeho životních osudech dobře zpraven. Má-li ovšem s autorem a jeho texty již nějaké zkušenosti, promítá do nich své nové, právě se odvíjející literárně komunikační zkušenosti (konstrukce), a vytváří tak novou, individuální předpokladovou entitu (novou verzi recepčního autora), která mu slouží v stávajícím i kterékoli jiném, budoucím literárním dorozumívání.

Existují standardizované autorské i čtenářské komunikační strategie. Čtenář vychází obvykle (u časoprostorově určených i nezačleněných textů) z premisy upřímnosti (II.B.4.7.1.), totiž z přesvědčení, že **reálný autor** nechce skrýt svou identitu a že ho upřímně a „objektivně“ informuje stejně o skutečnostech světa, v němž žije, jako o skutečnostech, které zahlédl v minulosti anebo v budoucnosti. Předpokládá, že mu tyto skutečnosti chce sdělit i v případě, když ho nějaké okolnosti přiměly skrývat se a vyjadřovat se nepřímou.⁵³

Čtenář přehodnocuje autorskou strategii v okamžiku, kdy zjistí, že autor nezaujal předpokládané postoje. I v tomto případě, dokonce i v případě literárních podvrhů, však předpokládá, že odhalí také mnohé informace o autorově světě, o světě, který se autor pokusil skrýt.⁵⁴

Reálný čtenář si buduje kategorii **recepčního autora** zejména ve hře autorských stylizací, s ohledem na poetiku díla, žánrové direktivy, roli vypravěče anebo postoje hrdiny a postav díla; tuto kategorii buduje dále vzhledem k signálům ironie i prostředkům alegorie či parodie, v závislosti na společenských kontextech, do nichž se dílo v procesu dorozumívání dostává, a s pomocí řady dalších okolností. Do této kategorie mohou vstoupit také skutečnosti z časoprostoru reálného autora. Budování kategorie recepčního autora se uskutečňuje prostřednictvím všech podstatných komunikačních časoprostorových dimenzí — vzhledem k době, ve které žil tvůrce díla, době, ve které vzniklo dílo, době, ve které žijí postavy díla, i vzhledem k době jeho čtenářské konzumace.

6.4.2. Časoprostorové dimenze literární komunikace

V následujícím oddíle se budu věnovat komunikačním aspektům „světů ze slov“. Danou problematiku se pokusím ilustrovat na konkrétním textu

⁵³ Okolnosti, které autora nutí vyjadřovat se nepřímou (např. formou alegorie a jinotajů), mohou být různého druhu. Mohou být způsobeny stejnými obavami z politické represe, snahou vyhovět módním trendům i žánrovými direktivami zvolené formy.

⁵⁴ Jde o oblast nezámyslného a zámyslného v oblasti geneze díla (srov. Jan Mukařovský: *Studie z estetiky*. Odeon, Praha 1966, *Záměrnost a nezámyslnost v umění*, s. 89–108).

a konkrétních čtenářských procesech. Zabývat se budu pouze některými složkami časoprostoru literárního dorozumívání. Zaměřím se pouze na některé prvky, roviny a fáze literárního dorozumívání — na procesuální **časoprostorové dimenze literárního dorozumívání**, tak jak se formují a objevují v průběhu četby. Cílem následující úvahy je odhalit a doložit elementární časoprostorové kontexty konkrétního literárního, českého tří-náctiveršového textu, opatřeného názvem *Svatební*:

„Barunka ještě s panenkou si šeptá
vřetena stromů slunce navíjí
Děvčátka se nikdo neptá
a tak vdali Ji

Tancovala krásná panna
celičkou noc mezi jirínama
Hluché květy nikde vůně
nožky tančí srdce stůně

A pak zrána toho rána
zašel pláčem z kovu vlas
dvířka zámku rozlámána
Vid' Ty bys ráda umřela

Barunko Němcová“

V českém kulturním kontextu je téma skrývající se za textem *Svatební* dobře známé, tvoří článek atraktivního historického (na základních i středních školách často vzpomínaného) příběhu (mýtu). Poměrně známý je i výše citovaný text, který tvoří součást obecně známého básnického cyklu věhlasného básníka.⁵⁵ Výrazu „poměrně známý text“ užívám záměrně. V letech 1992 až 1995 jsem dával vždy dvěma skupinám studentů brněnské bohemistiky na filozofické fakultě Masarykovy univerzity v prvních hodinách semináře z teorie literatury přečíst text této básně, ovšem bez názvu a bez posledního verše „Barunko Němcová“. Studenti byli upozorněni na jejich absenci. Jejich cílem bylo na základě četby identifikovat základní

⁵⁵ Autorem básni *Svatební* z cyklu *Naše paní Božena Němcová*, vydaného knižně na počátku února 1940 (v nakladatelství Fr. Borový jako 39. svazek edice *Ěeské básni v nákladu 2000 výtisků*), je František Halas (viz *Ěasy. Dílo F. H.* Sv. 2. Ěeskoslovenský spisovatel, Praha 1981, s. 123).

časoprostorové dimenze básně, mj. jméno autora, dobu vzniku básně, jejího adresáta, čas příběhu; při této příležitosti měli také určit chybějící název básně a rekonstruovat její poslední, chybějící verš. Žádný z nich, tedy žádný z počtu asi 140 českých osmnácti až dvacetiletých čtenářů v daných seminářích však při prvním pokusu dorozumět se s citovaným textem neidentifikoval jeho autora ani jméno hrdinky příběhu.

Nechme se vést cestami, které byly opsány slovními výstupy i písemnými projevy dané skupiny čtenářů. Tyto výstupy a projevy popisovaly proces četby a vyjadřovaly proces interpretace díla. Na základě těchto dokladů se zde pokusím rekonstruovat konkrétní proces (procesy) formující mj. kategorii recepčního autora v básni *Svatební*.

Již na počátku dorozumívacího procesu byli čtenáři s to odhalit jisté časoprostorové atributy básně *Svatební* a v jejím rámci některé z atributů kategorie autorství. Skupina čtenářů-bohemistů 1. ročníku, o které byla řeč, s básnickými texty zkušenosti měla. Proto byla s to určit dobu, ve které autor básně *Svatební* žil, popř. mohl žít. Na základě posouzení jazyka a poetiky básně čtenáři dospěli k závěru, že text vznikl ve 20. století.⁵⁶ Považovali jej za vcelku moderní, takže jej odmítli začlenit do 19. století. Na druhé straně nepokládali text za projev současných básnických snah, ale spíše první poloviny anebo druhé třetiny 20. století.

Čtenáři dále předpokládali, že tvůrce (a také příběh) je českého původu. Rozhodovali se tak jednak vzhledem k faktu, že text byl analyzován v semináři určeném pro bohemisty, jednak kvůli českému jménu „Barunka“, které bylo přisouzeno hrdince básnického příběhu. Čtenáři nedokázali zdůvodněně určit, jakého pohlaví byl tvůrce textu. Předpokládali však — vzhledem k skromné účasti básnířek v české poezii — že jde spíše o autora než o autorku.

Čtenáři rovněž spolehlivě identifikovali další podstatný rys kategorie autora — jeho postojovou strategii. Charakterizovali ji jako silnou náklonnost (recepčního autora a současně vypravěče) k hlavní postavě příběhu, konkrétně jako soucit, s nímž popisuje hořký zážitek Barunky, stojící na počátku jejího manželského života. Tuto autorskou komunikační strategii čtenáři nejednou vyjádřili také ve vlastní verzi názvu, kterým text básně opatřili — *Rozčarování*, *Bolest*, *Nešťastná svatba*. Někteří nabídli rovněž popisný, hodnotově neutrální název *Svatba*, blízký skutečnému názvu.

⁵⁶ Postupně fáze, v nichž studenti identifikovali časoprostorové dimenze literární komunikace, zvýrazňuji v následujícím textu podtržením.

V daném komunikačním procesu byl zčásti identifikován také časoprostor příběhu. Příběh zaznamenaný textem (a vyjádřený názvem *Svatební*) se podle soudu vymezené skupiny čtenářů hlásí nikoli do 20., ale do 19. století. Vedlo je k tomu (historickými fakty nepodložené) přesvědčení, že v Čechách ve 20. století již nebylo možné vyvdat napůl dítě (srov. úvodní verš „Barunka ještě s panenkou si šeptá“) ani žádnou dívku proti její vůli. Čtenáři uvedli také důvod, proč se příběh básně nemohl odehrát v současnosti: v dnešní době (v Čechách) již údajně není zvykem, aby se vyvdávaly panny. Panenství nevěsty, dosud požadované a prověřované svatebním rituálem v některých kulturních oblastech, je čtenáři žijícími v středoevropském prostoru a narozenými kolem roku 1974 vnímáno jako silně archaický předpoklad vstupu do manželství.⁵⁷

Časoprostorovou rovinu, určenou kontextem příběhu (tématu), nebyl s to (na rozdíl od kontextu vzniku textu) žádný z čtenářů blíže určit. 19. století je totiž pro danou čtenářskou generaci terra incognita, země neznámá, zmapovaná jen několika málo českými literárními díly a operními librety (K. H. Mácha, J. K. Tyl, B. Němcová, K. Havlíček, V. Hálek, J. Neruda, Sv. Čech, J. Vrchlický; K. Sabina, E. Krásnohorská). Zvyklosti spjaté s uzavíráním manželství navíc znali pouze z idylických děl jako *Strakonický dudák* (1858) anebo *Prodaná nevěsta* (1863), nikoli z próz, do nichž výrazněji vstupují historické reálie. Daná čtenářská skupina, jak vyplynulo z dodatečné analýzy složek a faktorů, ovlivňujících rekonstruovaný dorozumívací proces, byla navíc o problematice mileneckých a manželských vztahů panujících v 19. století lépe informována díky dílům ruské a francouzské než české literatury.

Průběh literární komunikace v daném čtenářském časoprostoru se podstatně změnil v situaci, kdy byl text doplněn o poslední, chybějící, verš „Barunko Němcová“. Zde také byl potvrzen předpoklad, že text zpracovává příběh, který se hlásí do 19. století a českého prostředí. Řada čtenářů totiž disponovala základními informacemi o životě i díle Boženy Němcové. Četli její *Babičku* (1855) anebo znali alespoň některou z filmových adaptací tohoto díla, takže jim byla známa postava Barunky a skutečnost, že do této role se autorka na konci svého života stylizovala. Většinou také věděli, kdy se autorka narodila,⁵⁸ koho si vzala za manžela a vzhledem k datu narození dokázali rovněž určit pravděpodobnou dobu její svatby.

⁵⁷ Uvedené argumenty lze chápat jako danost vymezené čtenářské skupiny, její komunikační distinkce a kompetence.

⁵⁸ Tradované, ale zřejmě mylné datum narození Barbory Panklové je 4. února 1820. Srov. dále pozn. è. 61.

Autor textu *Svatební* počítal s informovaným českým čtenářem. Jinak řečeno, autor tento typ adresáta zakomponoval do svého textu jako virtuálního čtenáře, jako komunikační předpoklad; text básně jej předpokládá a také ho v daném procesu dorozumívání získává v podobě reálného čtenáře. Za těchto podmínek totiž do procesu dorozumívání může vstoupit literární historiografii i školskou praxí dlouhodobě budovaný mýtus B. Němcové a jeho časoprostorové dimenze. Odlišná situace by nastala v jiné kulturní oblasti, do níž by byl text *Svatební* přeložen.

Časoprostor příběhu básně se zaplnil konkrétními historickými postavami a prolнул se s učebnicovými poznatky, podle nichž manželství Barbory Panklové, provdané Němcové, bylo nešťastné. Obecný příběh, do kterého mohla být dosazena kterákoli panna žijící v 19. století, se zalidnil historickými postavami, žijícími v konkrétním prostoru a v konkrétním čase. Čtenáři získali prostřednictvím textu *Svatební* velmi intimní informace o svatební noci Boženy-Barunky a Josefa Němce,⁵⁹ tedy o událostech, které se odehrály v České Skalici 12. září 1837.⁶⁰

Čtenářům byl nabídnut fiktivní, básnický příběh, který korespondoval s mýtem, pěstovaným také českými učebnicemi osmdesátých a počátku devadesátých let 20. století, tzn. učebnicemi, z nichž čerpali své literární vzdělání. To byl zřejmě důvod, proč jej čtenáři přijali, proč uvěřili slovům dosud anonymní básně, aniž by otevřeli otázku, zdali jde o básnickou interpretaci historických událostí, anebo o účelovou falzifikaci.⁶¹

U několika čtenářů dospěl za dané situace proces identifikace reálného, a tudíž i konstrukce recepčního autora do dalšího stadia. Bylo tomu u těch čtenářů, kteří si vybavili jména básníků, kteří věnovali B. Němcové básnic-

⁵⁹ Josef Němec byl v době sňatku finančním respicientem pohraniční stráže v blízkém ěerveném Kostelci.

⁶⁰ Svatební obřad novomanželů Němcových popsala nejrozsáhlejší, mnohokrát vydaná Tilleho biografie věnovaná B. Němcové následujícím způsobem: „Z kostela [Skaličky — pozn. JP] odjeli k obřadu do Steidlerova hostince U bílého lva s díkanem Palečkem, kaplanem Vítem a P. Hurdálkem. Svatbu však oslavili teprve druhého dne na první slavnosti jinojek. [...] Třináctého září, den po svatbě Němcových, byl nový sál [přistavěný k Steidlerovu hostinci — pozn. JP] zasvěcen první slavnosti jinojekového spolku. Sjelo se na padesát pítelů jinojek a mnoho hostů, v sále [...] konala se velká hostina, pak prohlíželi soudcové květiny, rozdělili ceny a večer byl pořádán ples. Mladá žena taněla v rozjařené společnosti vášnivě po celou noc: loučila se v zasnění se svými dvěma sny, zapomínajíc v náručí tanečniců na minulost — i budoucnost.“ (Tille, Václav: *Božena Němcová*. Odeon, Praha 1969, s. 30–31.)

⁶¹ Podle současných výzkumů se B. Němcová narodila buď v roce 1818 nebo 1817 (srov. Sobková, Helena: *Tajemství Barunky Panklové*. Horizont, Praha 1991, s. 28). B. Panklová nebyla v době sňatku dítkou, ale naopak výjimečně pŕitažlivá mladá žena, jejíž koketování s mužským světem zřejmě pŕinášelo rodičům velké starosti.

kou sbírku. Jejich paměť vydala tuto informaci hlavně proto, že jméno obrozenecké autorky stálo v titulu dvou známých sbírek, nikoli proto, že by tyto sbírky četli. Do postavení možných tvůrců textu se tak dostali Jaroslav Seifert, autor sbírky *Vějíř Boženy Němcové*, a František Halas, autor sbírky *Naše paní Božena Němcová*.

Někteří z čtenářů, kteří označili za tvůrce textu *Svatební* jednoho z uvedených básníků, pouze zkoušeli štěstí. Byli to ti studenti, kteří ani s jedním z nich neměli důvěrnější čtenářské zkušenosti. Ti zkušenější čtenáři však spolehlivě identifikovali autorský rukopis. Text přisoudili F. Halasovi, neboť jej znali jako tvůrce složité, až artistní obraznosti (metaforiky). Tu také nacházeli v básni *Svatební*.

Dalšími uváděnými argumenty pro Halasovu dílnu byla rytmická roztržitost zvukového plánu básně, tendence k disharmoniím, antiidyličnost a naturalismus obsahového plánu básně. J. Seiferta zkušenější čtenáři naopak jako autora textu vyloučili, neboť ho považovali za autora zpěvného a něžně lyrického, za autora harmonizujícího, ne-li idylizujícího, i když melancholického pohledu na svět.

Autorská časoprostorová dimenze se následkem identifikace reálného autora textu *Svatební* posunula do nových poloh. K tomuto základnímu časoprostorovému určení dospěli i čtenáři textu okleštěného o jméno autora, ovšem postupně a jen s obtížemi, zatímco v komunikačním procesu, kde jméno F. Halase stojí na počátku textu básně, jsou tato určení obsažena ve jméně autora a daný časoprostor se jeví jako východisko, stavební prostor i materiál anebo jako interpretační limity.

V průběhu standardního literárního dorozumívání představuje jméno autora většinou první větu literárního textu. Tato dimenze (v našem případě je dána životním kontextem, určeným zkušenostmi a tvorbou básníka Františka Halase žijícího v letech 1901 až 1949) existuje jako vstupní, časoprostorová brána textu. Pro část čtenářů, kterým jméno F. Halas nic neříká, má vlastní jméno autora podobu prázdné množiny, která se v průběhu četby naplňuje, obdobně jako se naplňuje postupně odhalovaný či vytvářený časoprostor básně.

Subjektivita (reálného autora i čtenáře) je pilířem umělecké tvorby. Reálný autor představuje důležitou, podstatnou součást literárního dorozumívání, i když ne vždy v dějinách jeho jméno představovalo první větu textu uměleckého díla. Jméno autora otevírá časoprostorový kontext života auto-

ra a vzniku díla a vytváří — řečeno Jaussovým termínem — „horizont“ čtenářského „očekávání“ (*Erwartungshorizont*).⁶²

Reálný čtenář od textu, jehož první větou je jméno Vergilius, očekává něco jiného než od textů předznamenanych jmény sv. Augustin, Boccaccio, Rabelais, Merle, Lem nebo Hrabal. Kontext doby vzniku díla může přitom být čtenáři zcela anebo více či méně skryt. Dá se předpokládat, že více bude skryt třeba v milostné lyrice, bajkách nebo v dobrodružných románech než v společenském románu, deníku anebo politické satíře.

Znalost jména tvůrce a identifikace časoprostoru příběhu ještě neurčují další podstatné dimenze literárního dorozumívání — časoprostor vzniku a časoprostor vydání textu. Tyto kontexty však při pečlivém čtení vzdělaného čtenáře vždy vyplynou na povrch a informují o míře, s jakou se autora současnost projektovala do tematického i postojového plánu díla.

Časoprostor vzniku a časoprostor vydání textu jsou vždy součástí (a nejednou i osou) zasvěcených interpretací textu. V běžné čtenářské komunikaci časoprostor vzniku textu nebývá rozvinut anebo zcela chybí, a to i v situaci, kdy mezi dobou geneze a prvního vydání textu je značná časová prodleva. K smývání těchto hranic docházelo také v popsaném procesu literárního dorozumívání. Nikdo ze skupiny čtenářů-bohemistů totiž nevěděl, za jakých podmínek a z jakých pohnutek báseň *Svatební*, popř. sbírka *Naše paní Božena Němcová* vznikala.⁶³ A pokud již někteří studenti pokládali za dobu jejího prvního knižního vydání protektorát, nevyvodili z této skutečnosti žádné důsledky.

Časoprostor vzniku básně *Svatební* a jejího prvního knižního vydání se víceméně překrývají. Báseň je poznamenána mnichovským diktátem, zánikem Československa a okupací českých zemí fašistickým Německem (15. března 1939), tzn. atmosférou prvního okupačního roku. V té době také poprvé vychází.⁶⁴ Tento historicko-spoločenský kontext znamenal pro čes-

⁶² Srov. Jaus, Hans Robert: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. Universitäts-Druckerei, Konstanz 1967.

⁶³ Ke vzniku sbírky *Naše paní Božena Němcová* přispěla náhoda — F. Halas dostal objednávku (od nakladatelství Fr. Borový), aby napsal sbírku k 120. výročí narození autorky. V interview nad knížkou *Naše paní Božena Němcová* nazvaném *Osud Boženy Němcové* (*Literární noviny*, 4, è. 2, únor 1941, s. 32–33, přetištino in: Halas, František: *Image-na. Dílo*. Sv. 4. Československý spisovatel, Praha 1971, s. 222) odpovídá F. Halas na otázku „Jaký vnější popud vás vedl k napsání knížky?“ Kromě výše uvedeného důvodu uvádí ještě jeden. Byl jím vztek „na malost lidí a poměrů“, který v něm vyvolalo přečtení autorčiny „Korespondence“, takže „místo několika veršů — vyrůstala celá sbírka“. Tento moment lze již aktualizovat, vztáhnout k společenské realitě roku 1939 a 1940.

⁶⁴ Textová varianta básně *Svatební* byla poprvé publikována 4. února 1940 v *Lidových novinách* (R 48, è. 61), tedy právě v den 120. výročí narození B. Němcové (srov. pozn. è.

kou komunitu stav ohrožení jejích základních hodnot a hrozbu zániku české národní identity, včetně jejího jazyka. Tato časoprostorová dimenze byla prvořadá, určující u těch čtenářů, kteří báseň *Svatební* četli právě za protektorátu.⁶⁵ Jako komunikační předpoklad a interpretační východisko ovšem fungovala také ve vztahu k těm čtenářům, kteří německou okupaci prožili anebo kteří se s tímto obdobím nějakým způsobem blíže seznámili.

Pro studenty brněnské bohemistiky, studující v první polovině devadesátých let, naopak protektorátní události již znamenaly vzdálenou, nejasnou historickou kulisu. Text *Svatební* vnímali naopak pouze v kontextu životních osudů B. Němcové.

U některých čtenářů se rovněž objevil názor, že příběh obsažený v textu básně má současně obecnou platnost a že může docela dobře existovat bez ohledu a vztahu k životnímu osudu české spisovatelky druhé třetiny 19. století. V časoprostoru recepce textu, který byl dán seminární četbou českých studentů-bohemistů v letech 1992 až 1995, se tento obecný, nadčasový příběh vyprávěný v er-formě týkal sexuální iniciace, ztráty panenství, strastiplně prožívané mladou dívkou. Šíře byl pak tento příběh vnímán jako zpráva o konfliktu mezi světem dospívajících (dívek) a dospělých (mužů).

V **literárně komunikačním čtenářském časoprostoru**, v němž by byl od samého počátku znám autor a celý text básně *Svatební* a v němž by současně byla zřejmá začleněnost básně do vyššího obsahového celku — sbírky *Naše paní Božena Němcová*, by se časoprostor vzniku díla mohl prosadit mnohem snadněji. Ukázalo by se to, co při četbě jednotlivé, intimní básně není zřetelné, ale co prozrazuje až textový a metatextový kontext sbírky.

V nejedné básni sbírky a také při komponování sbírky jako celku se totiž silně uplatňuje jako integrující moment (Halasovo) vlastenectví, (jeho) úcta k českému jazyku, víra v nezničitelnost hodnot, které vytvářela a ochraňovala B. Němcová, a také obdiv k osobnostem, které jsou schopny postavit se násilí, zmaru, nedůvěře. F. Halas uvádí na scénu (obdobně jako mnozí další čeští literáti daného období) silnou osobnost a autoritu z české minulosti, která je s to stát se symbolem odporu vůči německým okupantům.⁶⁶

---

61).

⁶⁵ O atraktivnosti a eténáøské úspìšnosti cyklu svìdìí fakt, že *Naše paní Božena Němcová* byla za protektorátu vydána vždy s vnoèením 1940 ještì tøíkrát, v roce 1940, 1941 a 1942.

⁶⁶ F. Halas mìl — soudì také podle mínìní jeho syna F. X. Halase (srov. „Rùznoètení, varianty, poznámky.“ In: Halas, František: *Èasy. Dílo*. Sv. 2. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1981, s. 357) — hlubší vztah ke K. H. Máchovi nebo k J. Nerudovi než k B. Němcové. I jména těchto autorù se v protektorátní poezii stávala symbolem národní rezistence.

F. Halas v básni *Svatební* využil jeden z mýtů spjatých se jménem Božena Němcová.⁶⁷ Přijal v podstatě obrozenecky idealizující mýtus Boženy Němcové jako půvabné, citlivé, citově strádající, nezištné, národnímu kolektivu věrně sloužící, osudem pronásledované, trpící a k smrti uštvané bytosti. F. Halas akceptoval linii učebnicově oficiálního autorského mýtu,⁶⁸ který se ujal a prosadil až po autorčině smrti. Halas totiž chtěl oslovit největšího společného čtenářského jmenovatele — národní kolektiv. Přichází s obrazem tragické (bídou trpící a citově strádající), ale nepřizní osudu statečné vzdorující osobnosti.⁶⁹ Tento obraz-symbol a s ním spjatý mýtus tak v průběhu četby sbírky *Naše paní Božena Němcová* spojily časoprostor autorova života, vzniku básně, doby, do níž je lokalizován příběh zprostředkovaný textem, i čtenářských recepcí. Současně ovšem tento obraz-symbol a mýtus komplikují komunikaci čtenářů s díly B. Němcové a také výlet čtenářů básně *Svatební* do doby biedermaierovské, v níž B. Němcová uzavřela svazek manželský.⁷⁰

Obecně platí, že konkrétní, historický, reálný čtenář si konstruuje podobu svého recepčního autora v průběhu četby na základě svých znalostí, životních zkušeností a na základě informací a signálů obsažených v textu.⁷¹

⁶⁷ B. Němcová byla opředena řadou pomluv a mýtů již za svého života. Jeden z mýtů spjatý se jménem této autorky vycházel z jejího dramatického citového a milostného života, s nímž se — na rozdíl od svých vrstevnic — nijak netajila. Mýtus vášnivě, nespoutané, svobodomyšlné milenky se ovšem ocitá zcela mimo Halasův autorský záměr, mimo svět jeho básně *Svatební* i jeho koncept rezistenční poezie.

⁶⁸ Existují také pokusy, které nabízejí odlišný pohled na životní osudy B. Němcové a zakládají nový mýtus. Ty však neobohatily středněškolské učebnice literatury. B. Němcová totiž často „hledala duševní porozumění a chápající přátelství u mladších, duševní jí bližších mužův a naprosto se neohlížela na svého choti, když milostné přátelství promínilo se v milostnou vášeň“ a „často bývala tvrdá a nelitostná, když s poraženými křídly vracela se z nikterého z těchto dobrodružství srdce domů“ (Novák, Arne in: *Literatura česká 19. století. Od josefinského obrození až po Českou modernu*. Sv. 3. Díl 2. Jan Laichter, Praha 1907, s. 18). Nový komplexnější pohled na osobnost a tvorbu B. Němcové poskytují výzkumy a editorská činnost Jaroslavy Janákové (srov. Němcová, Božena: *Lamentace. Dopisy mužům*. Český spisovatel, Praha 1995; J., J. — Macurová, Alena: „Poslední slovesný výkon Boženy Němcové.“ *Česká literatura*, 44, 1996, č. 1, s. 3–16).

⁶⁹ V tomto duchu vyznívá i Halasova odpověď ve vzpomínutém interview *Osud Boženy Němcové* (srov. pozn. č. 63) na otázku „Co“ považuje „za nejtragičtější v osudu Boženy Němcové“. F. Halas odpovídá — po mém soudu — poeticky ještě působivěji než v básni *Svatební*: za nejtragičtější považuje „Bezcílné bolestné klopytání za láskou. Ohnivák donucený hnízdit na úhorech. Knížna sbírající kůrky.“

⁷⁰ Realie života Boženy Němcové a dobové společenské souvislosti, poněkud zastírané mýtotvornou aktivitou okupačních básníků, se pokusil — vzhledem k novým archivním materiálům i výsledkům literárněhistorického bádání — odhalit a popsat Jiří Morava v knize *Nikdejší Betty* (Sfinga, Ostrava 1995).

⁷¹ Pro tuto kategorii zvolila textologie souhrnný termín „atribuce textu“, Wayne C. Booth termín „implicitní autor“ (srov. pozn. č. 49).

Ke společnému komunikačnímu cíli se může ubírat — jak dokládá předchozí text — také skupina reálných čtenářů. V žádném případě však recepční autor není totožný s reálným autorem. V zásadě to znamená, že reálný čtenář mj. buduje jako autonomní položku časoprostor recepčního autora. Ten se může — existují-li k tomu podmínky — konfrontovat (tzn. shodovat, anebo rozcházet) s časoprostorem reálného autora.

Reálný čtenář si v kterémkoli stadiu literární komunikace konstruuje recepčního autora jako teoretického dvojníka reálného, biografického autora. Obdobným způsobem si v procesu geneze textu (v každém jednotlivém okamžiku tvůrčího procesu) konstruuje reálný autor svého potencionálního čtenáře — virtuálního čtenáře. Tyto konstrukce, které vznikají díky komunikační aktivitě reálného autora a čtenáře, a jejich časoprostorové dimenze jsou nezbytným předpokladem, podmínkou a nezbytnou součástí literárního dorozumívání.

7. LITERÁRNÍ TVORBA JAKO NEKONEČNÝ PŘÍBĚH O OHROŽENÝCH „SVĚTECH ZE SLOV“

7.1. Výzva postmoderny

Od druhé poloviny 19. století začínaly být anticko-křesťanské tradice překážkou nejen pro výjimečné jednotlivce, ale také pro některé umělecké skupiny a směry. Evropská kultura se dostala na jedno ze svých rozcestí. Prokletí básníci, impresionističtí a postimpresionističtí malíři, stoupcí lartpouarlartismu — mají-li být jmenováni křtitelé tzv. moderny — zlomyslně zlehčují úctyhodné „dílo“ předchozích staletí: ideály, morálku a konvence poslušných davů.

Anticko-křesťanská tradice se dostala do stavu ohrožení. Nedokázala sice již zcela umlčet své odpůrce, ale nakonec se výpadům ubránila — za pomoci soudů, šikanování protivníků a jejich vyobcování ze slušné společnosti. Snad nejostřeji konflikt moderny a anticko-křesťanské kultury vyslovil Friedrich Nietzsche (1844–1900), který se ovšem v nejednom ohledu stal spíše symbolem následující éry. Tento myslitel a básník měl současně odvahu bořit samotné základy staré evropské kultury, neboť napadl její racionalismus (zejména představu o světě jako rozumem poznatelné a zákony uspořádané skutečnosti) a její humanistické hodnoty a ideály (např. lásku, soucit, pokoru, pravdu, principy demokracie).¹

F. Nietzsche s arogantní přímočarostí ukazuje to, co více nebo méně dokonale skrýval jazyk mýtu a politiky: také ve filozofii účel světi prostředky, vítězí zde právo permanentně se prosazující *Vůle k moci*,² nikoli *Vývoj lidskosti*,³ a obhajováno zde může být otroctví, násilí i „nadčlověk“. Nebýt nového prvku — hry, který silně poznamenal kulturu 20. století, skoro se chce věřit, že agresivní strategie, s níž F. Nietzsche budoval svůj filozofický „systém“, inspirovala programy avantgardy, vyjádřené kupř. v manifestech dadaismu, futurismu, surrealismu anebo poetismu.

¹ Srov. Frenzel, Ivo: *Friedrich Nietzsche*. Mladá fronta, Praha 1995; Kouba, Pavel: *Nietzsche. Filosofická interpretace*. Ěeský spisovatel, Praha 1995.

² Nietzscheho *Vůle k moci* (*Der Wille zur Macht*) byla vydána až posmrtně v roce 1906 (srov. např. N., F.: *Werke*. Bd. II. Alfred Kröner Verlag, Leipzig 1930).

³ Srov. Herder, Johann Gottfried: *Vývoj lidskosti* (Jan Laichter, Praha 1941), tzn. práci, která reprezentativně vyjadřuje koncept starého světa. Jde o Patoèkùv ěeský výbor z Herderovy ètyòsvazkové práce *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, vydané v letech 1784–1791.

Avantgardisté pěstovali Nietzscheho dědictví, především jeho destruktivní vztah k evropské tradici a jeho intoleranci vůči odlišným názorům.⁴ Jeho heslo: „když jdeš k ženám, nezapomeň na bič“,⁵ čili návod, jak má nakládat silný, nesentimentální jedinec s „ženami“ obou pohlaví, se dostalo do programů nejednoho hnutí a do hlav nejednoho z minulých i současných revolucionářů. Mám za to, že se s tímto sloganem jako procedurou verifikující pravdu dodnes vyrovnáváme.

Historie je vskutku magistra vitae — učitelka života. Učí nás, že člověk se dosud nikdy nedal poučit historií. Dalo by se to vyjádřit i jinak: člověk je nepoučitelný, nebyla mu dopřána schopnost učit se z vlastních chyb. To ovšem neznamená, že se nesnažil. Některé z těchto pokusů, které vyústily v občanské a jiné války, dokonce vešly do historie. Pozoruhodné jsou také teoretické reflexe, které se s pluralitou světů, v nichž žijeme, a tedy pravdami všech zemí, národů, politických stran i jednotlivců vyrovnávají.

F. Nietzsche inspiroval také jinými složkami svého díla, nejen svou agresivitou a komunikační strategií založenou na provokaci. Nietzsche se snad nejdůrazněji vzepřel autoritě panujícího anticko-křesťanského kulturního paradigmatu, předpověděl jeho zánik a básnický pronikavým způsobem poodhalil paradoxy lidského bytí, vyjadřování a interpretace světa. Stal se jedním z mála myslitelů 19. století, jehož dílo dodnes budí ohlas.⁶

Ne náhodou právě s Nietzsche se byl nucen ve dvousvazkové monografii vyrovnat Martin Heidegger, tvůrce „fundamentální ontologie“, nového ontologického systému, potírajícího antický substancionální model.⁷ Ne náhodou se oba tito tvůrci dostali do rodokmenu poststrukturalistických koncepcí.⁸

⁴ F. Nietzsche byl programový antitradicionalista a individualista, který se snažil odlišit se i tam, kde navazoval na předchozí tradici.

⁵ Srov. „Dej mi, ženo, svou malou pravdu! pravil jsem. A takto promluvila stará žena: ‚Jdeš k ženám? Nezapomeň na bič.‘“ (Nietzsche, Friedrich: *Tak pravil Zarathustra*. Odeon, Praha 1968, s. 71.)

⁶ Srov. napø. Fink, Eugen: *Nietzsches Philosophie*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1960; Deleuze, Gilles: *Nietzsche et la philosophie*. Presses Universitaires de France, Paris 1962; Derrida, Jacques: „Gutter Wille zur Macht (II). Die Unterschriften interpretieren (Nietzsche / Heidegger).“ In: Forget, Philippe, ed.: *Text und Interpretation. Deutsch-französische Debate mit Beiträgen von J. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.-G. Gadamer, J. Greisch und F. Laruelle*. Wilhelm Fink Verlag, München 1984, s. 62–77; Foucault, Michel: *Diskurs, autor, genealogie*. Svoboda, Praha 1994, *Nietzsche, genealogie, historie*, s. 75–98.

⁷ Srov. Heidegger, Martin: *Nietzsche*. (2 Bände.) G. Neske, Pfullingen 1961.

⁸ Podle názoru Terry Eagletona, který dával vývoj literárního myšlení do souvislosti s politickými dějinami, „Poststrukturalismus byl produkt smísi eufórie a desiluze, osvobození a promarnění, karnevalu a katastrofy, kterou byl rok 1968.“ (E., T.: *Literary Theory. An Introduction*. Basil Blackwell, Oxford 1983, s. 142.) Podle Eagletona do okruhu poststrukturalismu patří zejména pozdní Roland Barthes, který přešel k post-

Také teorie a umělecká praxe postmoderny přichází s kritikou základů anticko-křesťanské kultury — kritikou evropocentrismu, logocentrismu a antropocentrismu. Sleduje ovšem jiný cíl než agresivní stoupenci učení F. Nietzscheho. Tento rozdíl v orientaci nespočívá jenom v tom, že její hlavní mluvčí vsadili na masmédiá⁹ a průměrného konzumenta, takže dokázali být úspěšní ještě za svého života, ale v tom, že součástí jejich základní strategie se stala tolerance.¹⁰

Současná evropská, anebo přesněji euroamerická kultura se začíná podstatně měnit — zbavuje se sentimentální zahleděnosti do své vlastní minulosti, konečně přestala podceňovat jiné kulturní oblasti, včetně kultur tzv. primitivních národů, uvědomila si, že není sama a už nikdy nebude moci (pokud bude existovat lidská civilizace) žít ve své nadřazené a pyšné „splended isolation“.¹¹ Mluvčí postmoderny, donuceni vnějšími okolnostmi (např. expanzí východoasijské ekonomiky, orientálního filozofického myšlení, japonského filmu anebo jihoamerického magického realismu), nejenže připouštějí, že existují jiná významná kulturní centra než Evropa a Severní Amerika, ale přicházejí i s myšlenkou koexistence odlišných kultur a nezbytnosti a potřebnosti jejich vzájemného domlouvání se.

Postmodernistická kritika evropocentrismu je již výsledkem uvědomění si suverenity odlišných kulturních oblastí a jednotlivých kultur. Znamená ochotu respektovat jiné hodnotové systémy a ideály, než jaké prosadila anticko-křesťanská tradice, je prvním, důležitým krokem k prosazení nového konceptu — konceptu pluralitního světa. My, Evropané, nejsme „občané dvou světů“, které se neumějí smířit, občané světa přírodních věd a „morálních věd“, jak tvrdil Hans-Georg Gadamer,¹² ale občané mnohem většího množství světů, které se našťestí také smířují.

---

strukturalismu z eistì strukturalistických pozic (tyto pozice vyjadøuje ještì jeho kniha *Système de la mode*, 1967), Jacques Derrida a pøíslušníci „yalské školy dekonstruktivismu“ (Paul de Man, Joseph Hillis Miller, Geoffrey Hartman a v jistém ohledu i Harold Bloom).

⁹ Srov. 8.1.2.1. *Rejstøík masmediální komunikace*.

¹⁰ V èeské kulturní oblasti, oddìlené po roce 1948 od výbojù západního myšlení, se nevytvøila výraznější postmoderní tradice. Kvitoslav Chvatík spojuje ovšem s postmodernou již aktivitu Skupiny 42 a tvorbu Bohumila Hrabala (srov. Ch., K.: *Melancholie a vzdor. Eseje o moderní èeské literatuøe*. Èeskoslovenský spisovatel, Praha 1992, *Dílo Bohumila Hrabala a problém postmoderny*, s. 204–213).

¹¹ „Splendid isolation“, izolace a nadøazenost vůèi „barbarùm“, vedla stejnì tak k zániku øeckého a pozdìji øímského svíta, jako k pádu britského koloniálního impéria; „skvilá izolace“ (jde rovnìž o princip anglické zahranièní politiky 19. století spoèívající na nezainteresovanosti, nevmišování se do konfliktù jiných evropských zemí) byla mj. také (v podobì politiky „appeacementu“) jednou z pøíèin vzniku druhé svítové války.

¹² Gadamer, Hans-Georg: „Obèané dvou svítù“. In: *Èlovík v moderních dijinách*. (Autoøi E.

Dalším dědičným hříchem anticko-křesťanské kultury — soudě podle postmodernistických i protimodernisticky orientovaných manifestů — je logocentrismus, projevující se jako pyšný, sebevědomý racionalismus, který si osobuje právo spravovat lidský svět. Postmodernistická kritika logocentrismu ve svých vývojově perspektivních polohách nemá podobu negativistického gesta,¹³ které charakterizovalo jiné, minulé reakce na krizi rozumu, na situace kompromitující racionalistické koncepcí světa a na nich budované emancipační příběhy. Nejde zde — jak doufám — rovněž o expanzi spiritualistické mystiky, tak jak se např. projevuje v módních náboženských hnutích a řadě projektů New Age, ani o romantickou revoltu citů, o rezignaci na rozumové poznání. Kritiky tohoto typu vnímám jako více nebo méně inspirativní snahu omezit kompetence rozumu a jako pokus začlenit rozum do nového paradigmatu kultury.

Euroamerická kultura se začíná chovat mnohem snášenlivěji ke kulturám a teoriím, v jejichž centru se neocitá „logos“, ale kupř. meditace, a kde racionalita představuje pouze jednu z cest lidského jednání a poznání. Euroamerická kultura, vystřízlivělá z mýtu „společnosti hojnosti“,¹⁴ opět (po kolikáté už v dějinách?) začíná pociťovat únavu z vlastního civilizačního vývoje, jednostranně zaměřeného na techniku a konzum.¹⁵ To je jeden z důvodů, proč hledá cesty smíření a poučení v jiných kulturách a proč přejímá (např. v psychoterapii nebo alternativní medicíně) jejich praktiky. To je důvod, proč se aktuálním a — zdá se i legitimním — tématem stávají drogy, které nejen destruuji psychiku lidské osobnosti, ale za jistých okolností také rozšiřují hranice lidského vnímání a dorozumívání.¹⁶

Existují dokonce pokusy, které objevují podstatné shody mezi světem současné západní teoretické fyziky a světem východních mystiků, mezi

---

W. Böckenförde, G. Ebeling, H.-G. Gadamer, A. Gieysztor, E. Le Roy Ladurie, E. Lévinas, R. Spaemann, Ch. Taylor, R. Thom, J. Tischner, C. F. von Weizsäcker.) Filozofický ústav ĚSAV, Praha 1992, s. 143–153.

¹³ Za vývojem nejméně perspektivní, za negativistickou pokládám strategii postmoderny, pokud dospívá ke stanovisku, že při interpretaci konkrétního lidského jednání či (literárního) textu lze dospět k jakýmkoli závěrům.

¹⁴ Srov. Galbraith, John Kenneth: *Společnost hojnosti*. Svoboda, Praha 1967.

¹⁵ Jedním z prvních autorů, který se zamyslel nad zásadními proměnami umění 20. století — nad problematikou zmasovnění kultury, vlivem techniky na umění a na jeho vznik a vnímání, tedy nad *Uměleckým dílem v epoše technické reprodukce* (*L'oeuvre d'art à l'époque de sa reproduction mécanisée*, 1936) byl Walter Benjamin (srov. B., W.: *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. Drei Studien zur Kunstsoziologie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main⁹1976).

¹⁶ Srov. např. Leary, Timothy: *Záblesky paměti*. Votobia, Olomouc 1996 (orig. *Flashbacks*, 1990); Saunders, Nicholas: *Extáze a techno scéna*. Votobia, Olomouc 1996 (orig. *Ecstasy and Dance Culture*, 1995). Viz psychedelické dorozumívání (I.B.2.2.3.).

světem experimentu a meditace, mezi vědeckou analýzou a mystickou intuicí. Tyto nové koncepty světa, i když mnohé z nich se již při své premiéře ukázaly jako krátkodeché, implikují nové koncepty kultury, které překonávají geografický, historický a jazykový izolacionismus. Fritjof Capra, autor knihy *Tao fyziky* (*Tao of Physics*, 1975), se domnívá, že oba tyto přístupy jsou dvěma základními, komplementárními cestami vedoucími k poznání univerza. „Atomová fyzika umožnila vědcům poprvé pochopit podstatu věcí. Fyzici, podobně jako mystici, ‚narazili‘ nyní na mimosmyslovou zkušenost skutečnosti a — podobně jako mystici — museli zdolávat paradoxní aspekty této zkušenosti. Proto jsou od té doby modely a představy moderní fyziky velmi příbuzné modelům a představám východní filosofie.“¹⁷

Do teorie, ale také politických a ekologických aktivit vstupuje kritika antropocentrismu. Člověk se začíná učit skromnosti, zvyká si, že nežije v univerzu sám, že není jediným myslícím přírodním živočichem a nemusí být rovněž nejvyspělejším obyvatelem vesmíru. Tyto vývojové proměny ovlivňují také uměleckou tvorbu.¹⁸

7.2. Naděje v čase krize komunikačních systémů

Nacionalismus, antisemitismus, fundamentalistická náboženská hnutí, Ku-klux-klan, anarchismus, německý fašismus, ruský komunismus, čínská kulturní revoluce, teror vojenských diktátorů anebo hnutí skinheads postavily ve 20. století násilí pozoruhodný pomník. Také v současné době, na samém konci druhého tisíciletí, v době konfrontací odlišných konceptů kultur a světů, jež podstupují zaslepení, agresivní i zoufalí obyvatelé planety Země mj. v Afghánistánu, Iráku, Somálsku, Náhorním Karabachu a Bosně a Hercegovině, zcela neumírá naděje. S iniciativou v oblasti teorie přichází postmoderní myšlení. Naděje, kterou se pokouší obhájit jeho konstruktivní verze, má název **solidarita** a **pluralita**. Tyto tendence se v oblasti metodologie projevují jako „obrat k jazyku“¹⁹ a jako komunikačně pragmatický obrat čili zájem o gramatiku komunikativního jednání člověka. Řečeno jazykem této úvahy, jde o úsilí směřující k budování komunikační strategie („světů ze slov“), v jejímž (v jejichž) základu bude ochota domlout se na tom, co je v dané chvíli pro obyvatele Země dobré a prospěšné.

¹⁷ Srov. Capra, Fritjof: *Tao fyziky*. Gardenia, Bratislava 1992, s. 40.

¹⁸ Wolfgang Welsch jmenuje jako exemplární příklad odvratu od západního antropocentrismu teoretickou i uměleckou tvorbu hlavního představitele informelu Jeana Dubuffeta (srov. W., W.: *Estetické myšlení*. Archa, Bratislava 1993, s. 60–61).

¹⁹ Zevrubnou analýzu dané problematiky v české kulturní oblasti podává monografie Stanislava Hubíka *K postmodernismu obratem k jazyku* (Albert, Boskovice 1994).

Sluší se ovšem říci, že tuto variantu vývoje, která odmítá užívat jako základní komunikační strategii násilí, lidský svět dosud nepřijal, i když si ji tu a tam nesměle (např. v Gándhího národně osvobozeneckém a politickém programu) vyzkoušel. V teorii svítá, v praxi se ovšem strategie tolerance pro-sazuje jen pozvolna, což dokládá kupř. komunikace mezi islámským a křesťanským (křesťansko-židovským) světem na Blízkém východě nebo mezi irskými separatisty a stoupenci londýnské vládní politiky ve Velké Británii.

Mýty, legendy, pohádky, pověsti, kroniky, filozofická díla, náboženské a politické spisy a kánony, krásná literatura, vědecké studie, plány hospodářského rozvoje a futurologické vize, a také kterékoli jiné slovesné projevy, psané, vyprávěné, ale také slovy v mysli vysněné, představují svěbytnou skutečnost, důležitou součást lidského světa — „světy ze slov“ a ty pak základní formu lidského bytí a dorozumívání a také formu poznání.

„Světy ze slov“ se dědí, předávají z generace na generaci, lidé si je přivlastňují a sdílejí je s jinými lidmi. Lidé „světy ze slov“ také přetvářejí a především v nich žijí. Jejich hranice jsou hranicemi lidské kultury závislé na lidské paměti a jejím největším pomocníku — písmu. „Světy ze slov“ pokrývají paměť a myšlení jednotlivců i národů, pomocí „světů ze slov“ je stavěna nejen přítomnost, ale také minulost a budoucnost člověka.

Člověk se mění podle toho, jak se mění jeho „světy ze slov“, a naopak. Lidská adaptabilita a kreativnost jsou architektky těchto světů. „Svět ze slov“ se mění podle písňě těch, kdož vládou a jejichž chléb je právě na jídelním lístku. Odlišné „světy ze slov“ se rovněž potírají, ve jménu hesla, podle něhož pravda (např. moje nebo tvoje, rodičů nebo dětí, vítězů nebo poražených, lásky nebo nenávisti, bohatých nebo chudých, pravicových nebo levicových politických stran) vítězí. Jakýkoli slovesný projev, každá řečová promluva (pře)čtená kniha, každá teorie, je „světem ze slov“, který na některé „světy ze slov“ navazuje a jiné opět odmítá anebo popírá.

Ve skutečnosti, že lidé „světy ze slov“ také přetvářejí, je skryta naděje. Člověk si totiž může, pokud se k tomu odhodlá, vytvořit ze slov svět — „svět ze slov“ jako dům, který sice nebude nikdy dostavěn, ale ve kterém lze žít ne osamoceně jako ve vězení anebo v tvrzi, v obavě před vetřelci, ale společně s hosty. Může vytvořit „svět ze slov“, v němž se lidské poznání a vědění vysvobozuje ze zajetí jazyka, předsudků a svazujících konvencí. „Světy ze slov“ mohou přinést naději, že lidé se ve svém praktickém životě „postupně naučí překonávat hranice a konfekční recepty, které jim poskytuje jazyk“.²⁰

²⁰ Krupa, Viktor: *Jazyk — neznámý nástroj*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1991, s. 54.

Ideu solidarity a plurality po celá tisíciletí úspěšně kompromituje věda, filozofie i náboženství bojující za své věčné a neomylné pravdy. Výzvu k solidaritě a pluralitě však od pradávna přijímala krásná literatura, pokud se smířila s člověkem chybným a oželela ztrátu energie vynakládanou na jeho výchovu. V tomto ohledu je daný typ literatury a její reflexe — literární teorie příběhem o ohrožených světech, nekonečným příběhem, na jehož počátku bylo slovo.

7.3. Lesk a bída modelování literární komunikace

Změny v rámci jednoho kulturního paradimatu i výměny jednoho paradigmatického systému za jiný, k nimž v minulosti docházelo, byly vždy spjaty s krizovými situacemi, s násilím a proléváním nevinné krve. Obvykle je vyjadřovaly nové koncepty náboženské víry, vědeckého poznání univerza anebo — počínaje érou romantismu — vznikajícími koncepty národa. Dnešní duchovní krize je o to hrozivější, že se týká komunikačních systémů, na nichž je založeno dorozumívání.

Krize paradimatu euroamerického duchovního světa,²¹ kterou vyjadřuje anarchie postmoderny v oblasti interpretací, je krizí systémového teoretického myšlení projevující se jako principiální nedůvěra v možnost interpretovat universum a v možnost usmířit konfrontační příběhy z oblasti politiky, ekonomiky, historie i umění. Také prudce a chaoticky se vyvíjející vědecké poznání, jehož legitimitu potvrzují praktické úspěchy vědy, odhalovalo své hranice a své limity (srov. např. Gödelův teorém,²² Mandelbrotovu teorii o „fraktátech“,²³ Feyerabendovo vystoupení „proti metodě“²⁴).

²¹ Srov. *Pojem krize v dnešním myšlení*. (Autoři J. Bia³ostocki, K. Borchardt, E.-W. Böckenförde, H.-G. Gadamer, L. Ko³akowski, L. Koselleck, K. Michalski, K. Pomian, P. Ricoeur, M. Tardos, R. Thom, J. Tischner, C.-F. Weizsäcker.) Filozofický ústav ĚSAV, Praha 1992, zejména příspěvek *Moderna na lavici obžalovaných* (L. Ko³akowski) a *Krize budoucnosti* (K. Pomian).

²² Srov. Gödel, Kurt: „O formální nerozhodnutelných vřtách v díle Principia Mathematica a pŕíbuzných systémech I.“ In: Malina, Jaroslav — Novotný, Jan, ed.: *Kurt Gödel*. Nadace Universitas Masarykiana — Georgetown — NAUMA, Brno 1996, s. 168–205.

²³ Mandelbrotova teorie o „fraktátech“ je matematickým pokusem vyrovnat se s poznatkem moderní fyziky, podle níž není možné dospřt k řádnému absolutní pŕesnému mřření (srov. Mandelbrot, Benoit B.: *Les objets fractals. Forme, hasard et dimension*. Flammarion, Paris 1975).

²⁴ Paul K. Feyerabend vyslovil své výhrady proti tlaku metod a pochybnosti na adresu metodologických pŕedsudků moderní vřdy v knize *Against Method (Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge)*. Humanities Press, Atlantic Highlands 1975); východiskem této práce, která se rovněž stala pŕedmřtem kritiky (srov. Natoli, Joseph: „Prefacing Future(s). / Meditating on One Future.“ In: N. J., ed.: *Literary Theory's Future(s)*. University of Illinois Press, Urbana — Chicago 1989, s. 24–25), je pŕesvědčnění, že řádná z exis-

Perspektivy vědeckého poznání vymezené jako optimistické „nekonečné horizonty“²⁵ se začínají hroutit. Oblasti, které se do nedávné doby jevily jako funkčně a strukturně uzavřené, a tedy postižitelné teoretickým myšlením jako celek, ztratily své hranice. Poznání jednotlivého a současně také poznání metod, jichž bylo při bezohledném exploatování předmětného, zkušenostního i duchovního světa použito, dosáhlo tak vysokého stupně rozpracovanosti, že získané poznatky již nejsou z jednoho úhlu pohledu přehlédnutelné a dosažená diferencovanost poznání již není integrovatelná do jednoho důvěryhodného celku.

Dané duchovní klima, jevící se jako doba soumraku bohů (model) euro-americké kultury, nemohlo neovlivnit předkládanou úvahu. Paradigmatické změny, které byly iniciovány postmodernou a vývojem moderní vědy, znamenaly také literární vědu, disciplínu věnující se jedné z nejsložitějších forem lidského komunikativního jednání — literatuře.

Klasické koncepty literatury, prezentující se nejednou jako vývojová stadia literárněvědného (literárněhistorického) výzkumu, i literárněvědné modely jsou obvykle výsledkem metodologické agresivity jiných vědeckých oblastí. Oblast literatury ovládly metody disciplín, jako jsou např. filozofie, rétorika, jazykověda, sociologie, psychologie, logika, počítačové vědy, a zde dosáhly výlučného postavení.

Moderní koncepty literatury i literární vědy, které prosadili poststrukturalisté, naopak metodologickou hegemonii odmítají, směřují k pluralitě pohledů, mnohosti přístupů, kooperaci metod a diskusi. V teorii (podstatně méně přesvědčivě v praxi) na tuto strategii s jistým předstihem upozornila již chicagská novoaristotelovská škola, zejména klíčová práce jejího zakladatele Ronalda Salmona Cranea *Jazyky kritiky a struktura poezie* (*The Languages of Criticism and the Structure of Poetry*, 1953).²⁶ Znatelný obrat k metodologické pluralitě literární vědy nastává až v šedesátých letech tohoto století. V podstatě šlo o to, aby „autorita“ byla „navrácena těm, jimž byla

---

tujících metod není dostatečně fundovaná, aby mohla postihnout realitu, proto i ve vztahu k těm nejúspěšnějším teoriím je třeba vytvářet teorie alternativní.

²⁵ Srov. „videcké poznání nemá hranic, pro vidu existují ‚nekonečné horizonty‘“ (Tondl, Ladislav: *Žida, technika a společnost. Soudobé tendence a transformace vzájemných vazeb*. Filosofie, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, Praha 1994, s. 47). S tímto optimistickým stanoviskem se konfrontuje např. koncepce Richarda Rortyho, který jazyk již zcela zbavil jeho referenční a zobrazovací funkce (srov. R., R.: *Philosophical Papers*. Vol. II. *Essays on Heidegger and Others*. Cambridge University Press, Cambridge 1991, zejména studii *Wittgenstein, Heidegger, and the Reification of Language*, s. 50–65).

²⁶ Srov. Crane, Ronald Salmon: *The Languages of Criticism and the Structure of Poetry*. Toronto University Press, Toronto 1953.

odebrána: nikoli ‚historizujícím rekonstrukcionistům‘, ale aktivním historicky tvořivým čtenářům s kritickým vnímáním (*critically conscious readers*)“.²⁷

Demonstrativní proklamací programu založeného na protichůdných inspiracích a odlišných metodách se stalo dílo Wolfganga Isera *Akt čtení (Der Akt des Lesens)*, 1976),²⁸ jehož základním tématem je zkoumání podmínek recepcce a působení textu na čtenáře. Tento autor přejímá podněty z tzv. tvarové psychologie (Gestaltpsychologie), fenomenologie (E. Husserl, R. Ingarden), ruského formalismu, komunikační sémiotiky (J. L. Austin, J. R. Searle) i z díla sociologicky orientovaného filozofa a estetika Theodora W. Adorna. Tímto širokým záběrem si W. Iser vysloužil přídomek „nejeklektičtější z ‚recepčních teoretiků‘“.²⁹

Jako vyhocený projev změn literárněvědného paradigmatu se jeví reakce, které vyjadřují výhrady k teorii. Představitelé těchto tendencí potlačují teorii a na její místo kladou interpretaci nebo dialog, staví se proti teorii anebo dokonce ohlašují konec literární teorie. V eseji *Proti teorii (Against Theory)*, 1982), jejímiž autory jsou Steven Knapp a Walter Ben Michaels, profese teoretika znamená pouze být přesvědčen, že existuje možnost výběru „mezi alternativními metodami interpretace“.³⁰ Do knihy s názvem *Konec literární teorie (The End of Literary Theory)*, 1987) shrnuje své eseje z oblasti literární estetiky profesor University v Oslo Stein Haugom Olsen. Olsen zde vyjadřuje „skepticismus nad možnostmi“ vybudovat „jakoukoli generální teorii literatury, ať již je to marxistická, freudovská, strukturalistická nebo poststrukturalistická“.³¹ Teorie — i ty skeptické a autodestruktivní — přicházejí a odcházejí, literární praxe a problémy literatury zůstávají.

Nejvýrazněji narušil stará paradigmata literární vědy a myšlení vůbec dekonstruktivismus. Jedním z jeho poznatků, k nimž dospěla již Heideggerova interpretace světa, je zjištění, že „odlišná a nepředvídatelná povaha

²⁷ Docherty, Thomas: *On Modern Authority. The Theory and Condition of Writing 1500 to the Present Day*. The Harvester Press, Sussex — St. Martin's Press, New York 1987, s. 282.

²⁸ Srov. Iser, Wolfgang: *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. Wilhelm Fink Verlag, München 1976.

²⁹ Selden, Raman: „Subjective Criticism and the Reader's Response.“ In: S., R., ed.: *The Theory of Criticism. From Plato to the Present. A Reader*. Longman, London — New York 1988, s. 189.

³⁰ Knapp, Steven — Michaels, Walter Ben: „Against Theory.“ *Critical Inquiry*, 8, 1982, s. 730.

³¹ Olsen, Stein Haugom: *The End of literary Theory*. Cambridge University Press, Cambridge — London — New York — New Rochelle — Melbourne — Sydney 1987, Preface, s. vii.

diskursu nás vždy zrazuje ve svých kontradikcích“.³² Kritika starých pořádků (postulátů, systémů) byla zejména v díle Francouze Jacquesa Derridy tak radikální, že byla označena za „čistý nihilismus“ (Roger Scruton); působení jeho díla bylo pokládáno za „jed pro duši mladých lidí“ (Sarah Richmondová) a nejednou bylo přirovnáváno ke computerovým virům.³³ Obdobné reakce vyvolal nejvýznamnější představitel dekonstruktivismu v USA Paul de Man; autodestruktivní charakter interpretačních postupů dané metodologické orientace vyjadřuje např. název jeho eseje *Rétorika zaslepenosti: čtení z Rousseaua Jacquesa Derridy*, ve kterém posuzuje dílo svého souputníka.³⁴

„Co chce postmoderní myšlení?“ — ptá se v eseji *Destrukce myšlení* (*La défaite de la pensée*, 1987) Alain Finkielkraut, aby mohl vzápětí odpovědět — „Totéž co osvícenci: učinit člověka nezávislým, zacházet s ním jako s dospělým, zkrátka, abychom mluvili jako Kant, vyvést jej ze situace nedospělosti, za niž je sám zodpovědný. Jen s tím drobným rozdílem, že kultura už není chápána jako nástroj emancipace, nýbrž jako jedna z poručnických instancí, které se jí stavějí do cesty.“³⁵ Dodát je pouze třeba, že kultura — kromě toho, že staví emancipační bariéry — emancipačním nástrojem nadále zůstává. V té či oné verzi zůstává základním pragmatickým předpokladem dorozumívání a — je-li reflektován — základní komunikační kompetencí.

7.4. Cesta k základům lidské kultury

Konstruktivní postmoderní tolerance ukazuje v jiném světle také jazykové dorozumívání. To, co se v euroamerické kulturní oblasti jeví jako prominentní dorozumivací forma, může být vnímáno v jiných oblastech jako dorozumivací forma nepřiliš spolehlivá anebo zcela nedostačující. To, co je v jedné oblasti komunikačním postulátem, může být v jiné předsudkem a naopak. „V našem světě, kde má všechno vzdělání převážně verbální charakter,“ — jak v roce 1954 s lítostí poznamenal jeden z průkopníků alternativních (psychedelických) metod lidského komunikativního jednání,

³² Selden, Raman: „Introduction.“ In: S., R., ed.: *The Theory of Criticism. From Plato to the Present. A Reader*. Longman, London — New York 1988, s. 3.

³³ Viz „Gift für den Geist.“ *Der Spiegel*, 46, 1992, è. 16, s. 242.

³⁴ Man, Paul de: *Problemi moderne kritike*. Nolit, Beograd 1975, s. 169–213.

³⁵ Finkielkraut, Alain: *Destrukce myšlení. Esej*. Atlantis, Brno 1993, s. 85.

Aldoux Huxley — „považují vzdělanější lidé za téměř nemožné, aby brali vážně cokoliv, co nějak nesouvisí se slovy nebo pojmy.“³⁶

I za této zásadně měnící se situace má však úsilí o pochopení jazykového dorozumívání své opodstatnění. Jeho principy a jeho „gramatika“ jsou totiž v zásadě společné s principy a „gramatikou“ euroamerické kultury. To je také hlavní důvod, proč jsem v rámci předkládané studie opakovaně kladl otázku metod výzkumu jazykového dorozumívání a proč jsem se postupně orientoval na oblast literární teorie.

Cíl a smysl předkládané studie byl mnohem skromnější: snažil jsem se ujasnit si otázku, jaké jsou předpoklady jazykové, zejména literární komunikace, a snažil jsem se zjistit, zdali existuje možnost domluvy mezi jednotlivými metodami, a tedy i možnost integrovat příslušné metodologické orientace či konkrétní metody do konceptu směřujícího k méně konfliktnímu, systémovému výkladu literární teorie z komunikačně pragmatických pozic, totiž do konceptu literárního dorozumívání.

V studii *Předpoklady literárního dorozumívání* jsem nepřijal svět neomezených možností „nekonečných horizontů“ vědy ani chaos, o němž podává zprávu stejně historie jako naše politováníhodná současnost. Vsadil jsem na systémové modelování, i když s přihlédnutím k omezením, která přináší dnešní poznání. Snažil jsem se ukázat, že modelování literární komunikace nevyklučuje, ale naopak předpokládá metodologický konsensus, a že při výkladu této svébytné oblasti lidského bytí se mohou uplatnit odlišné i konfrontující se literární metody a teorie. Teoretické modelování literárního dorozumívání jsem chápal jako prototyp modelování lidského (předmětného a zkušenostního) světa. Jsem přesvědčen, že na modelování modelu, na modelování literaturou reflektovaného předmětného a zkušenostního světa, lze názorněji rozpoznat úskalí i šance, s nimiž se bude střetávat další, budoucí lidské poznávání a dorozumívání, než na modelech, které tuto realitu vyjadřují méně zprostředkovaně, např. na politických, ekonomických a přírodovědeckých teoriích.

Pojetí světa a dějin, k nimž dospěla a na nichž stavěla studie *Předpoklady literárního dorozumívání*, je důsledkem dané metodologické orientace. Jeho hlavními hrdiny se staly pragmatické předpoklady komunikace, komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů, „světy ze slov“, příběh a literární komunikace. Toto pojetí vycházelo ze skutečnosti, že lidské vědění v euroamerické kulturní oblasti se nezakládá na mluveném slo-

---

³⁶ Huxley, Aldoux: *Brány vnímání*. DharmaGaia – Mařa, Praha 1996, 85-86.

vě, ale na čteném písmu a že písmo v této kulturní oblasti umožnilo vznik značně nesoustavného, nepřehledného a velmi bohatého archivu vědomostí.

Pro vyhodnocení tohoto archivu vědomostí je podstatná skutečnost, kterou zdůrazňoval francouzský medievalista Georges Duby: „Včera stejně jako dnes ukazuje společnost jen to, co ze sebe ukázat chce. Avšak to, co říká, a možná především to, co neříká, umožňuje vytušit její struktury.“³⁷ Dějiny euroamerické civilizace, ale také literatury — nahlížené z komunikačně pragmatických pozic — se jeví jako dějiny literárního dorozumívání, jako dějiny pokusů usilujících vybudovat, uspořádat a katalogizovat tento archiv, jehož základní položkou jsou příběhy. Výklad předpokladů literárního dorozumívání v tomto kontextu znamená jednu z cest, která směřuje k vybudování teorie, jejíž ctížádostí je postihnout a modelovat základy lidské kultury.

---

³⁷ Duby, Georges: *Vznešené paní z 12. století. I. Heloisa, Aliénor, Isolda a další*. Atlantis, Brno 1997, s. 7.

8. PŘÍLOHY

8.1. Rejstřík lidského chování

8.1.1. Obecný přehled

(I.) LIDSKÉ CHOVÁNÍ (komunikativní jednání)

(I.A.) MENTÁLNÍ KOMUNIKATIVNÍ JEDNÁNÍ — lidské komunikativní jednání odehrávající se na úrovni mysli

- (I.A.1.) „vůle ke smyslu“
(II.A.1.1.) intencionalita
...
- (I.A.2.) smyslové vnímání / pozorování
- (I.A.3.) myšlení
- (I.A.4.) poznávání (sebereflexe)
- (I.A.5.) paměť (pamatování / zapomínání)
- (I.A.6.) volní regulace
(I.A.6.1.) pozornost / koncentrace
...
- (I.A.7.) učení
- (I.A.8.) subjektivita
- (I.A.9.) imaginace
- (I.A.10.) intuice
- (I.A.11.) emocionální prožívání / afekty
- (I.A.12.) interpretace / rozumění
- (I.A.13.) hodnocení
- (I.A.14.) rozhodování
- (I.A.15.) snová činnost
- (I.A.16.) podvědomá činnost
...

(I.B.) LIDSKÉ DOROZUMÍVÁNÍ — lidské komunikativní jednání odehrávající se na úrovni komunikačních procesů

(I.B.1.) ORIENTAČNÍ ČASOPROSTOROVÉ DOROZUMÍVÁNÍ

probíhá časově kontinuálně mezi člověkem jako dorozumívajícím se subjektem a jeho životním prostředím (postrádá intersubjektovou komunikační dimenzi) — napomáhá identifikovat předmětné skutečnosti a orientovat se v komunikačním časoprostoru

(I.B.2.) DOROZUMÍVÁNÍ V KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU

probíhá buď v reálném kontinuálním časoprostoru, a to a/ mezi lidmi navzájem, b/ mezi člověkem a živočichy jako komunikačními subjekty, c/ mezi člověkem a umělými komunikačními subjekty (komputerovými programy, tzv. inteligentními předměty), popř. d/ mezi člověkem a metafyzickými bytostmi či entitami, anebo ve fiktivním kontinuálním časoprostoru, a to e/ mezi člověkem a snovými subjekty, popř. f/ mezi člověkem a metafyzickými, popř. virtuálními komunikačními subjekty

(I.B.3.) PROSTOROVĚ DISTANČNÍ-ČASOVĚ KONTINUÁLNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

probíhá časově kontinuálně mezi dorozumívajícími se subjekty (viz I.B.2. — a/ až f/) přítomnými v oddělených komunikačních prostorech

(I.B.4.) DOROZUMÍVÁNÍ V DISKONTINUÁLNĚ KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU / INTERPRETAČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

probíhá v první fázi v diskontinuálním čase a distančním prostoru a/ mezi autory (scénáře — textových a notových podkladů — díla) a spolurealizátory (spolutvůrci)-interprety (díla), popř. b/ mezi autory (scénáře díla) a cílovými adresáty interpretačního dorozumívání jako čtenáři scénáře díla, a v druhé fázi v kontinuálním časoprostoru c/ mezi spolurealizátory (spolutvůrci)-interprety (díla) a cílovými adresáty interpretačního dorozumívání — posluchači / diváky jako konzumenty interpretovaného díla

(I.B.5.) DOROZUMÍVÁNÍ V ROZŠÍŘENÉM DISKONTINUÁLNĚ KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU / ROZŠÍŘENÉ INTERPRETAČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

probíhá v první fázi jako u **interpretační dorozumívání (I.B.4. — a/ až c/)**; v druhé fázi probíhá **d/** mezi původními (autory a) interprety a cílovými adresáty interpretačního dorozumívání, kteří reagují na komunikativní jednání původních (autorů a) interpretů jako noví autoři a kteří (původní textové a notové podklady interpretovaného díla a) interpretaci díla využijí ke vzniku nového scénáře díla majícího podobu plagiátu, parodie, tvůrčí nápodoby, adaptace; v třetí fázi je podle nového scénáře (-plagiátu...) realizováno nové dílo (-plagiát...) — k dorozumívání zde dochází v diskontinuálním čase a distančním prostoru **e/** mezi novými autory a novými interprety, **f/** mezi novými interprety a původními (autory a) interprety, popř. **g/** mezi (původními a) novými autory a cílovými adresáty rozšířeného interpretačního dorozumívání; třetí dorozumívací fáze pokračuje v kontinuálním časoprostoru **h/** mezi novými interprety a posluchači / diváky jako cílovými adresáty rozšířeného interpretačního dorozumívání

(I.B.6.) ČASOPROSTOROVĚ DISTANČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

probíhá v distančním prostoru a diskontinuálním čase **a/** mezi na jedné straně producentem-tvůrcem jako korespondentem komunikujícím prostřednictvím výsledků vlastního komunikativního jednání — literárních textů, artefaktů a monumentu kultury, a na druhé straně konzumentem výsledků tohoto typu komunikativního jednání jako cílovým adresátem časoprostorově distančního dorozumívání

(I.B.7.) ROZŠÍŘENÉ ČASOPROSTOROVĚ DISTANČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

probíhá v první fázi jako u **časoprostorově distančního dorozumívání (a/)**; v druhé fázi probíhá **b/** mezi původním producentem-tvůrcem-korespondentem (výsledky jeho komunikativního jednání) a cílovým adresátem časoprostorově distančního dorozumívání, který reaguje na komunikativní jednání původního producenta jako nový producent-tvůrce-korespondent, jehož vlastní komunikativní jednání získává podobu nových literárních textů, artefaktů či monumentů kultury typu tvůrčí napodobení, adaptace, parodie, karikatura, plagiát, polemika, kritika, překlad...; třetí fáze probíhá opět v distančním prostoru a diskontinuálním čase — prostřednictvím nových výsledků komunikativního jednání nového producenta-tvůrce-korespondenta jednak **e/** mezi tímto novým producentem a cílovými adresáty-konzumenty rozšířeného časoprostorově distančního dorozumívání, jednak **d/** mezi novým producentem a (je-li naživu) původním producentem jako potenciálním, ale nikoli hlavním cílovým adresátem-konzumentem rozšířeného časoprostorově distančního dorozumívání

(I.B.8.) DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM REPRODUKOVANÉHO DOROZUMÍVÁNÍ / REPRODUKOVANÉ DOROZUMÍVÁNÍ

se uskutečňuje prostřednictvím reprodukce dorozumívacích aktivit typu I.B.1. až I.B.7.; probíhá v distančním prostoru a diskontinuálním čase mezi jednotlivými účastníky komunikace; v první fázi probíhá **a/** mezi producentem komunikativního jednání a jeho reprodukovatelnými výsledky (mimika, gesta, neartikulované zvuky, promluva, akce, literární texty, artefakty, monumenty kultury), popř. interpretem producentova komunikativního jednání a konzumentem-autorem reprodukce (producentova anebo interpretova producentova chování a jeho výsledků); v druhé fázi probíhá jednak **b/** mezi autorem reprodukce a konzumentem výsledků reprodukování dorozumívání jako cílovým adresátem reprodukování dorozumívání, jednak **c/** mezi (původním) producentem komunikativního jednání (jeho reprodukovány výsledky) a cílovými adresáty-konzumenty reprodukování dorozumívání; specifickým případem reprodukování dorozumívání je masmediální dorozumívání (I.B.m.)

(I.C.) SOCIÁLNÍ JEDNÁNÍ — lidské chování odehrávající se na úrovni praktického společenského života

- (I.C.1.) **potravní jednání / stravování**
- (I.C.2.) **pohlavní jednání / biologická reprodukce**
- (I.C.3.) **sběratelství / zemědělství**
- (I.C.4.) **lov**
- (I.C.5.) **hra**
- (I.C.6.) **válčení**
- (I.C.7.) **výchova / vzdělávání / školství**
- (I.C.8.) **náboženské rituály / náboženský život**
- (I.C.9.) **řemeslná / průmyslová výroba**
- (I.C.10.) **umělecká tvorba**
- (I.C.11.) **vědecký výzkum / věda**
- (I.C.12.) **obchod**
- (I.C.13.) **společenské jednání (rituály) / řízení komunity**

8.1.2. *Rejstřík lidského dorozumívání*

(I.B.) LIDSKÉ DOROZUMÍVÁNÍ / LIDSKÁ KOMUNIKACE — lidské chování odehrávající se na úrovni komunikačních procesů

(I.B.1.) ORIENTAČNÍ (NEINTERSUBJEKTOVÉ) ČASOPROSTOROVÉ DOROZUMÍVÁNÍ

- (I.B.1.1.) čichové dorozumívání
- (I.B.1.2.) chuťové dorozumívání
- (I.B.1.3.) orientační (neintersubjektové) haptické nejazykové dorozumívání
- (I.B.1.4.) dotekové chuťové dorozumívání
- (I.B.1.5.) dotekové čichové dorozumívání
- (I.B.1.6.) dotekové čichově chuťové dorozumívání
- (I.B.1.7.) orientační (neintersubjektové) vizuální dotekové (nejazykové) dorozumívání
- (I.B.1.8.) orientační (neintersubjektové) akustické dotekové nejazykové dorozumívání
- (I.B.1.9.) orientační (neintersubjektové) vizuálně akustické dotekové nejazykové dorozumívání
- (I.B.1.10.) orientační (neintersubjektové) vizuální nejazykové dorozumívání
  - (I.B.1.10.1.) orientační dorozumívání pomocí předmětných znaků
  - (I.B.1.10.2.) orientační dorozumívání pomocí kineticko-lokomočních znaků / orientační kineticko-lokomoční dorozumívání
    - (I.B.1.10.2.1.) orientační dorozumívání pomocí kineticko-lokomočních znaků neživé přírody
    - (I.B.1.10.2.2.) orientační dorozumívání pomocí kineticko-lokomočních znaků produktů člověka
    - (I.B.1.10.2.3.) orientační dorozumívání pomocí živočišných kineticko-lokomočních znaků
    - (I.B.1.10.2.4.) orientační dorozumívání pomocí lidských kineticko-lokomočních znaků
    - ...
  - (I.B.1.10.3.) orientační dorozumívání pomocí mimických znaků / orientační mimické dorozumívání
  - (I.B.1.10.4.) orientační dorozumívání pomocí gestických znaků / orientační gestické dorozumívání
  - (I.B.1.10.5.) orientační dorozumívání pomocí gesticko-mimických znaků / orientační gesticko-mimické dorozumívání
  - (I.B.1.10.6.) orientační dorozumívání pomocí vizuálních akčních znaků / orientační vizuální akční dorozumívání
  - ...
- (I.B.1.11.) orientační (neintersubjektové) akustické nejazykové dorozumívání
  - (I.B.1.11.1.) orientační dorozumívání pomocí akustických znaků neživé přírody
  - (I.B.1.11.2.) orientační dorozumívání pomocí živočišných interakčních akustických znaků
  - (I.B.1.11.3.) orientační dorozumívání pomocí akustických projevů kineticko-lokomočních znaků
  - (I.B.1.11.4.) orientační dorozumívání pomocí akustických projevů haptických znaků
  - (I.B.1.11.5.) orientační dorozumívání pomocí akustických projevů gestických znaků
  - (I.B.1.11.6.) orientační dorozumívání pomocí akustických projevů akčních znaků
  - (I.B.1.11.7.) orientační dorozumívání pomocí neartikulovaných lidských akustických znaků
  - (I.B.1.11.8.) orientační dorozumívání pomocí technických nejazykových akustických znaků
  - ...
- (I.B.1.12.) orientační (neintersubjektové) vizuálně akustické (nejazykové) dorozumívání
  - (I.B.1.12.1.) orientační dorozumívání pomocí mimických a vizuálně akustických kineticko-lokomočních znaků / orientační vizuálně akustické kineticko-lokomoční dorozumívání
  - (I.B.1.12.2.) orientační dorozumívání pomocí vizuálně akustických gestických znaků / orientační akustické gesticko-mimické dorozumívání
  - (I.B.1.12.3.) orientační dorozumívání pomocí vizuálně akustických akčních znaků / orientační vizuálně akustické akční dorozumívání
  - ...

(I.B.2.) DOROZUMÍVÁNÍ V KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU

- (I.B.2.1.) DOROZUMÍVÁNÍ V REÁLNÉM KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU
  - (I.B.2.1.1.) MEZILIDSKÉ DOROZUMÍVÁNÍ V REÁLNÉM KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU
    - (I.B.2.1.1.1.) interakční haptické dorozumívání
    - (I.B.2.1.1.2.) interakční vizuálně dotekové nejazykové dorozumívání
    - (I.B.2.1.1.3.) interakční akusticko-dotekové nejazykové dorozumívání
    - (I.B.2.1.1.4.) interakční vizuálně akustické dotekové nejazykové dorozumívání
    - (I.B.2.1.1.5.) dorozumívání pomocí neartikulovaných lidských akustických znaků
    - (I.B.2.1.1.6.) dorozumívání pomocí technických akustických znaků
    - (I.B.2.1.1.7.) mimické dorozumívání

- (I.B.2.1.1.8.) **gestické dorozumívání**
- (I.B.2.1.1.9.) **gesticko-mimické dorozumívání**
- (I.B.2.1.1.10.) **dorozumívání pomocí akustických projevů gestických znaků**
- (I.B.2.1.1.11.) **akustické gesticko-mimické nejazykové dorozumívání**
- (I.B.2.1.1.12.) **kineticko-lokomoční dorozumívání** (pomocí pohybů-přemísťování lidského těla)
- (I.B.2.1.1.13.) **dorozumívání pomocí akustických projevů lidských kineticko-lokomočních znaků**
- (I.B.2.1.1.14.) **akustické kineticko-lokomoční dorozumívání** (pomocí pohybů-přemísťování lidského těla a jeho akustických projevů)
- (I.B.2.1.1.15.) **čistě akční dorozumívání**
- (I.B.2.1.1.16.) **dorozumívání pomocí akustických projevů kineticko-lokomočních znaků**
- (I.B.2.1.1.17.) **akusticko-akční dorozumívání / synkretické akční dorozumívání**
- (I.B.2.1.1.18.) **mluvní dorozumívání / mluvní „světy ze slov“**

...
 (I.B.2.1.2.) **DOROZUMÍVÁNÍ S ŽIVOČICHY / MEZI ČLOVĚKEM A ŽIVOČICHY V REÁLNÉM KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU**

(I.B.2.1.3.) **DOROZUMÍVÁNÍ S METAFYZICKÝMI BYTOSTMI / MEZI ČLOVĚKEM A METAFYZICKÝMI BYTOSTMI ČI ENTITAMI V REÁLNÉM KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU**

- (I.B.2.1.3.1.) **jazykové dorozumívání člověka s metafyzickými bytostmi či entitami**
- (I.B.2.1.3.2.) **nejazykové dorozumívání člověka s metafyzickými bytostmi či entitami**

...

(I.B.2.1.4.) **DOROZUMÍVÁNÍ MEZI ČLOVĚKEM A UMĚLÝMI KOMUNIKAČNÍMI SUBJEKTY V REÁLNÉM KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU / DOROZUMÍVÁNÍ S INTEGROVANÝMI KOMUNIKAČNÍMI SYSTÉMY**

- (I.B.2.1.3.1.) **dorozumívání člověka se softwarovými programy**
- (I.B.2.1.3.2.) **dorozumívání člověka v informačních sítích / masmediální informační dorozumívání**
- (I.B.2.1.3.3.) **dorozumívání člověka s inteligentními předměty**
- (I.B.2.2.3.4.) **dorozumívání člověka ve virtuální realitě**

...

(I.B.2.2.) **DOROZUMÍVÁNÍ VE FIKTIVNÍM KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU**

(I.B.2.2.1.) **SNOVÉ DOROZUMÍVÁNÍ**

- (I.B.2.2.1.1.) **snové dorozumívání člověka se snovými komunikačními subjekty**
- (I.B.2.2.1.2.) **snové dorozumívání člověka s metafyzickými bytostmi či entitami**

...

(I.B.2.2.2.) **SPIRITUÁLNÍ DOROZUMÍVÁNÍ**

(I.B.2.2.3.) **PSYCHEDELICKÉ DOROZUMÍVÁNÍ**

...

(I.B.3.) PROSTOROVĚ DISTANČNÍ-ČASOVĚ KONTINUÁLNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

- (I.B.3.1.) **vizuálně distanční mluvní dorozumívání**
- (I.B.3.2.) **telepatické dorozumívání**
- (I.B.3.3.) **telefonické dorozumívání**
- (I.B.3.4.) **živé interakční rozhlasové (masmediální) dorozumívání**
- (I.B.3.5.) **živé interakční televizní (masmediální) dorozumívání**
- (I.B.3.6.) **(masmediální) teleprezentační dorozumívání**

...

(I.B.4.) DOROZUMÍVÁNÍ V DISKONTINUÁLNĚ KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU / INTERPRETAČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

- (I.B.4.1.) **recitační dorozumívání** (ústní slovesnost, recitace, zčásti kázání, přednáška)
- (I.B.4.2.) **hudebně recitační dorozumívání**
- (I.B.4.3.) **interpretační pohybové dorozumívání bez hudebního doprovodu** (pantomima)
- (I.B.4.4.) **hudebně pohybové dorozumívání** (tanec, balet)
- (I.B.4.5.) **zpěvní dorozumívání**
- (I.B.4.6.) **hudebně zpěvní dorozumívání**
- (I.B.4.7.) **hudební dorozumívání**
- (I.B.4.8.) **činoherní dorozumívání**

- (I.B.4.9.) **hudebně zpěvní-dramatické dorozumívání** (opera, opereta)
- (I.B.4.10.) **hudebně pohybové-zpěvní-dramatické dorozumívání** (muzikál)
- (I.B.4.11.) **dorozumívání pomocí happeningu**
- (I.B.4.12.) **dorozumívání pomocí estrády (částečně talk show)**
- ...

(I.B.5.) DOROZUMÍVÁNÍ V ROZŠÍŘENÉM DISKONTINUÁLNĚ KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU / ROZŠÍŘENÉ INTERPRETAČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ (pomocí plagiátu, parodie, tvůrčí nápodoby, adaptace jiného díla / dorozumívání)

- (I.B.5.1.) **rozšířené recitační dorozumívání**
- (I.B.5.2.) **rozšířené hudebně recitační dorozumívání**
- (I.B.5.3.) **rozšířené interpretační pohybové dorozumívání**
- (I.B.5.4.) **rozšířené hudebně pohybové dorozumívání**
- (I.B.5.5.) **rozšířené zpěvní dorozumívání**
- (I.B.5.6.) **rozšířené hudebně zpěvní dorozumívání**
- (I.B.5.7.) **rozšířené hudební dorozumívání**
- (I.B.5.8.) **rozšířené činoherní dorozumívání**
- (I.B.5.9.) **rozšířené hudebně zpěvní-dramatické dorozumívání**
- (I.B.5.10.) **rozšířené hudebně pohybové-zpěvní-dramatické dorozumívání**
- (I.B.5.11.) **rozšířené dorozumívání pomocí happeningu**
- (I.B.5.12.) **rozšířené dorozumívání pomocí estrády (částečně talk show)**
- ...

(I.B.6.) ČASOPROSTOROVĚ DISTANČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

- (I.B.6.1.) **VÝTVARNÉ DOROZUMÍVÁNÍ (prostřednictvím výtvarného originálu)**
  - (I.B.6.1.1.) **umělecké výtvarné dorozumívání**
  - (I.B.6.1.2.) **technické výtvarné dorozumívání (pomocí umělých znaků exaktních věd)**
  - ...
- (I.B.6.2.) **ARCHITEKTONICKÉ DOROZUMÍVÁNÍ**
- (I.B.6.3.) **LITERÁRNÍ DOROZUMÍVÁNÍ (prostřednictvím textového archetypu — rukopisu)**
  - (I.B.6.3.1.) **jazykové literární dorozumívání / literární „světy ze slov“ (pomocí přirozených jazyků)**
  - (I.B.6.3.2.) **literární dorozumívání pomocí umělých jazyků**
    - (I.B.6.3.2.1.) **literární dorozumívání pomocí symbolických znaků exaktních věd**
    - (I.B.6.3.2.2.) **hudební notační dorozumívání (pomocí „notového“ záznamu hudby)**
    - (I.B.6.3.2.3.) **hudební notační-zpěvní dorozumívání (pomocí „notového“ záznamu hudby a jazykového literárního záznamu zpěvu)**
    - ...
- (I.B.6.4.) **VÝTVARNĚ ILUSTRÁČNÍ-LITERÁRNÍ DOROZUMÍVÁNÍ (prostřednictvím výtvarně ilustračního-literárního originálu)**
  - (I.B.6.4.1.) **výtvarně ilustrační-literární jazykové dorozumívání**
  - (I.B.6.4.2.) **technické výtvarně-ilustrační jazykové dorozumívání**
  - ...
- (I.B.6.5.) **NEINTERAKČNÍ TELEVIZNÍ (MASMEDIÁLNÍ) DOROZUMÍVÁNÍ**
- (I.B.6.6.) **FILMOVÉ (MASMEDIÁLNÍ) DOROZUMÍVÁNÍ**
- ...

(I.B.7.) ROZŠÍŘENÉ ČASOPROSTOROVĚ DISTANČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

- (I.B.7.1.) **ROZŠÍŘENÉ VÝTVARNÉ DOROZUMÍVÁNÍ** (prostřednictvím repliky, plagiátu, parodie, tvůrčí nápodoby, adaptace...)
- (I.B.7.2.) **ROZŠÍŘENÉ ARCHITEKTONICKÉ DOROZUMÍVÁNÍ** (prostřednictvím repliky, plagiátu, parodie, tvůrčí nápodoby, adaptace...)
- (I.B.7.3.) **ROZŠÍŘENÉ LITERÁRNÍ DOROZUMÍVÁNÍ**
  - (I.B.7.3.1.) **ROZŠÍŘENÉ JAZYKOVÉ LITERÁRNÍ DOROZUMÍVÁNÍ („SVĚTY ZE SLOV“)**
    - (I.B.7.3.1.1.) **KORESPONDENČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ**

- (I.B.7.3.1.1.1.) dorozumívání prostřednictvím literární korespondence
- (I.B.7.3.1.1.2.) dorozumívání prostřednictvím elektronické pošty / e-mailu
- ...

(I.B.7.3.1.2.) LITERÁRNÍ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM PŘEKLADU

(I.B.7.3.1.3.) LITERÁRNÍ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM PLAGIÁTU, PARODIE, TVŮRČÍ NÁPODOBY

- (I.B.7.3.1.3.1.) literární dorozumívání prostřednictvím plagiátu... literárního díla (dorozumívání)
- (I.B.7.3.1.3.2.) literární dorozumívání prostřednictvím plagiátu... jiných typů děl (dorozumívání)
- ...

(I.B.7.3.1.4.) DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM LITERÁRNÍ ADAPTACE / LITERÁRNÍHO PŘEVYPRÁVĚNÍ

- (I.B.7.3.1.4.1.) dorozumívání prostřednictvím literární adaptace / literárního převyprávění jiného literárního díla
- (I.B.7.3.1.4.2.) dorozumívání prostřednictvím literární adaptace / literárního převyprávění divadelního, operního, muzikálového... díla
- (I.B.7.3.1.4.3.) dorozumívání prostřednictvím literární adaptace / literárního převyprávění rozhlasového díla
- (I.B.7.3.1.4.4.) dorozumívání prostřednictvím literární adaptace / literárního převyprávění filmového a televizního díla
- ...

(I.B.7.3.1.5.) UMĚNOVĚDNÉ DOROZUMÍVÁNÍ

- (I.B.7.3.1.5.1.) uměnovědné kritické dorozumívání
  - (I.B.7.3.1.5.1.1.) literárně kritické dorozumívání
  - ...
- (I.B.7.3.1.5.2.) uměnovědné historické dorozumívání
  - (I.B.7.3.1.5.2.1.) literárně historické dorozumívání
  - ...
- (I.B.7.3.1.5.3.) uměnovědné teoretické dorozumívání
  - (I.B.7.3.1.5.3.1.) literárněteoretické dorozumívání
  - ...

(I.B.7.3.1.6.) UMĚNOVĚDNÁ LITERÁRNÍ DISKUSE / POLEMKA

(I.B.7.3.2.) ROZŠÍŘENÉ LITERÁRNÍ DOROZUMÍVÁNÍ POMOCÍ UMĚLÝCH SYMBOLICKÝCH JAZYKŮ EXAKTNÍCH VĚD

(I.B.7.4.) ROZŠÍŘENÉ VÝTVARNĚ ILUSTRAČNÍ-LITERÁRNÍ DOROZUMÍVÁNÍ

(I.B.7.5.) ROZŠÍŘENÉ ROZHLASOVÉ (MASMEDIÁLNÍ) DOROZUMÍVÁNÍ

- (I.B.7.5.1.) ROZHLASOVÉ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM PŘEKLADU ROZHLASOVÉHO POŘADU
- (I.B.7.5.2.) ROZHLASOVÉ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM PLAGIÁTU, PARODIE, TVŮRČÍ NÁPODOBY (literárního, dramatického, rozhlasového, filmového, televizního...díla)
- (I.B.7.5.3.) ROZHLASOVÉ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM ROZHLASOVÉ ADAPTACE (literárního, dramatického, rozhlasového, filmového, televizního...díla)
- ...

(I.B.7.6.) ROZŠÍŘENÉ TELEVIZNÍ (MASMEDIÁLNÍ) DOROZUMÍVÁNÍ

(I.B.7.6.1.) TELEVIZNÍ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM PŘEKLADU TELEVIZNÍHO POŘADU

- (I.B.7.6.1.1.) televizní dorozumívání prostřednictvím televizního pořadu s překladem — titulky
- (I.B.7.6.1.2.) televizní dorozumívání prostřednictvím dabovaného televizního pořadu
- ...

(I.B.7.6.2.) TELEVIZNÍ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM PLAGIÁTU, PARODIE, TVŮRČÍ NÁPODOBY (literárního, dramatického, rozhlasového, filmového, televizního...díla)

(I.B.7.6.3.) DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM TELEVIZNÍ ADAPTACE (literárního, dramatického, rozhlasového, filmového, televizního...díla)

...

(I.B.7.7.) ROZŠÍŘENÉ FILMOVÉ (MASMEDIÁLNÍ) DOROZUMÍVÁNÍ

(I.B.7.7.1.) FILMOVÉ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM PŘEKladU FILMOVÉHO DÍLA

(I.B.7.7.1.1.) **filmové dorozumívání prostřednictvím filmového díla s překladem — titulky**

(I.B.7.7.1.2.) **filmové dorozumívání prostřednictvím dabovaného filmového díla**

...

(I.B.7.7.2.) FILMOVÉ DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM PLAGIÁTU, PARODIE, TVŮRČÍ NÁPODOBY (literárního, dramatického, rozhlasového, filmového, televizního... díla)

(I.B.7.7.3.) DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM FILMOVÉ ADAPTACE (literárního, dramatického, rozhlasového, filmového, televizního...díla)

...

(I.B.8.) DOROZUMÍVÁNÍ PROSTŘEDNICTVÍM REPRODUKOVANÉHO DOROZUMÍVÁNÍ / REPRODUKOVANÉ DOROZUMÍVÁNÍ

(I.B.8.1.) **REPRODUKOVANÉ ORIENTAČNÍ (NEINTERSUBJEKTOVÉ) ČASOPROSTOROVÉ DOROZUMÍVÁNÍ**

(I.B.8.2.) **REPRODUKOVANÉ DOROZUMÍVÁNÍ V KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU**

(I.B.8.3.) **REPRODUKOVANÉ PROSTOROVĚ DISTANČNÍ-ČASOVĚ KONTINUÁLNÍ DOROZUMÍVÁNÍ**

(I.B.8.4.) **REPRODUKOVANÉ DOROZUMÍVÁNÍ V DISKONTINUÁLNĚ KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU / REPRODUKOVANÉ INTERPRETAČNÍ (MASMEDIÁLNÍ) DOROZUMÍVÁNÍ** (gramofonová, magnetofonová, filmová, video, CD nahrávka...)

(I.B.8.4.1.) **reprodukováné recitační dorozumívání**

(I.B.8.4.2.) **reprodukováné hudebně recitační dorozumívání**

(I.B.8.4.3.) **reprodukováné interpretační pohybové dorozumívání bez hudebního doprovodu**

(I.B.8.4.4.) **reprodukováné hudebně pohybové dorozumívání**

(I.B.8.4.5.) **reprodukováné zpěvní dorozumívání**

(I.B.8.4.6.) **reprodukováné hudebně zpěvní dorozumívání**

(I.B.8.4.7.) **reprodukováné hudební dorozumívání**

(I.B.8.4.8.) **reprodukováné činoherní dorozumívání**

(I.B.8.4.9.) **reprodukováné hudebně zpěvní-dramatické dorozumívání**

(I.B.8.4.10.) **reprodukováné hudebně pohybové-zpěvní-dramatické dorozumívání**

(I.B.8.4.11.) **reprodukováné dorozumívání pomocí happeningu**

(I.B.8.4.12.) **reprodukováné dorozumívání pomocí estrády (částečně talk show)**

...

(I.B.8.5.) **REPRODUKOVANÉ DOROZUMÍVÁNÍ V ROZŠÍŘENÉM DISKONTINUÁLNĚ KONTINUÁLNÍM ČASOPROSTORU / REPRODUKOVANÉ ROZŠÍŘENÉ INTERPRETAČNÍ (MASMEDIÁLNÍ) DOROZUMÍVÁNÍ**

(I.B.8.6.) **REPRODUKOVANÉ ČASOPROSTOROVĚ DISTANČNÍ (MASMEDIÁLNÍ) DOROZUMÍVÁNÍ**

(I.B.8.6.1.) **reprodukováné výtvarné dorozumívání** (malířská kopie, fotografie)

(I.B.8.6.2.) **reprodukováné architektonické dorozumívání** (stavební kopie, malba, fotografie, filmový záznam)

(I.B.8.6.3.) **reprodukováné literární dorozumívání** (opis, faksimile, tisk-knihy, teletext)

(I.B.8.6.4.) **reprodukováné výtvarně ilustrační-literární dorozumívání** (faksimile, tisk)

(I.B.8.6.5.) **reprodukováné rozhlasové dorozumívání** (magnetogonová nahrávka)

(I.B.8.6.6.) **reprodukováné filmové dorozumívání** (video-nahrávka)

(I.B.8.6.7.) **reprodukováné televizní dorozumívání** (video-nahrávka)

...

(I.B.8.7.) **REPRODUKOVANÉ ROZŠÍŘENÉ ČASOPROSTOROVĚ DISTANČNÍ DOROZUMÍVÁNÍ**

...

8.1.2.1. *Rejstřík masmediální komunikace*

(I.B.m.) MASMEDIÁLNÍ DOROZUMÍVÁNÍ — lidské dorozumívání prostřednictvím masového tisku, masové reprodukce, gramofonových, magnetofonových nahrávek, rozhlasu, televize, videa, CD, teletextu, informačních dálnic...

- (I.B.m.1.) reprodukované (rozšířené) literární dorozumívání
- (I.B.m.2.) reprodukované (rozšířené) výtvarné dorozumívání
- (I.B.m.3.) reprodukované (rozšířené) architektonické dorozumívání
- (I.B.m.4.) reprodukované (rozšířené) výtvarně ilustrační-literární dorozumívání
- (I.B.m.5.) rozhlasové (rozšířené) dorozumívání
- (I.B.m.6.) reprodukované (rozšířené) rozhlasové dorozumívání
- (I.B.m.7.) filmové (rozšířené) dorozumívání
- (I.B.m.8.) reprodukované (rozšířené) filmové dorozumívání
- (I.B.m.9.) reprodukované recitační dorozumívání
- (I.B.m.10.) reprodukované hudebně recitační dorozumívání
- (I.B.m.11.) reprodukované interpretační pohybové dorozumívání bez hudebního doprovodu
- (I.B.m.12.) reprodukované hudebně pohybové dorozumívání
- (I.B.m.13.) reprodukované zpěvní dorozumívání
- (I.B.m.14.) reprodukované hudebně zpěvní dorozumívání
- (I.B.m.15.) reprodukované hudební dorozumívání
- (I.B.m.16.) reprodukované činoherní dorozumívání
- (I.B.m.17.) reprodukované hudebně zpěvní-dramatické dorozumívání
- (I.B.m.18.) reprodukované hudebně pohybové-zpěvní-dramatické dorozumívání
- (I.B.m.19.) reprodukované dorozumívání pomocí happeningu
- (I.B.m.20.) reprodukované dorozumívání pomocí estrády (částečně talk show)
- (I.B.m.21.) televizní (rozšířené) dorozumívání
- (I.B.m.22.) reprodukované (rozšířené) televizní dorozumívání
- (I.B.m.23.) masmediální dorozumívání v informačních sítích (internet...)
- (I.B.m.24.) masmediální dorozumívání ve virtuální realitě
- (I.B.m.25.) masmediální teleprezentační dorozumívání

...

8.2. Rejstřík předpokladů lidského dorozumívání

(II.) PŘEDPOKLADY LIDSKÉHO DOROZUMÍVÁNÍ

(II.A.) PRAGMATICKÉ PŘEDPOKLADY KOMUNIKACE (existence lidského světa)

(II.A.1.) SUBJEKTY KOMUNIKACE (obecné lidské komunikační potence)

- (II.A.1.1.) „vůle ke smyslu“
  - (II.A.1.1.1.) intencionalita
  - ...
- (II.A.1.2.) smyslové vnímání / pozorování
- (II.A.1.3.) myšlení
- (II.A.1.4.) poznávání (sebereflexe)
- (II.A.1.5.) paměť (pamatování / zapomínání)
- (II.A.1.6.) volní regulace
  - (II.A.1.6.1.) pozornost / koncentrace
  - ...
- (II.A.1.7.) učení
- (II.A.1.8.) subjektivita
- (II.A.1.9.) imaginace (obrazotvornost)
- (II.A.1.10.) intuice
- (II.A.1.11.) emocionální prožívání
- (II.A.1.12.) interaktivita
  - (II.A.1.12.1.) pohotovost
  - (II.A.1.12.2.) předvidavost
  - (II.A.1.12.3.) hravost
  - (II.A.1.12.4.) sebeovládání
  - (II.A.1.12.5.) odvaha
  - (II.A.1.12.6.) cit pro adekvátnost reakcí
  - ...
- (II.A.1.13.) interpretace / rozumění
- (II.A.1.14.) hodnocení
- (II.A.1.15.) rozhodování
- (II.A.1.16.) víra
- ...

(II.A.2.) KOMUNIKAČNÍ PROSTOR

- (II.A.2.1.) PŘEDMĚTNÝ SVĚT
  - (II.A.2.1.1.) neživá příroda
  - (II.A.2.1.2.) živá příroda
  - (II.A.2.1.3.) materiální kultura
    - (II.A.2.1.3.1.) výrobky a výtvořiny člověka
    - (II.A.2.1.3.2.) artefakty
    - ...
- (II.A.2.2.) SPOLEČENSTVÍ DOROZUMÍVAJÍCÍCH SE SUBJEKTŮ
  - (II.A.2.2.1.) lidé
  - (II.A.2.2.2.) živočichové / jiné bytosti / systémy-programy
  - (II.A.2.2.3.) obyvatelé geografické lokality
  - (II.A.2.2.4.) obyvatelé historické doby
  - (II.A.2.2.5.) příslušníci etnika
  - (II.A.2.2.6.) příslušníci kulturní oblasti
  - (II.A.2.2.7.) stoupenci náboženství
  - (II.A.2.2.8.) příslušníci národnostního celku
  - (II.A.2.2.9.) příslušníci názorového / politického celku
  - (II.A.2.2.10.) příslušníci společenské vrstvy a skupiny
  - ...

(II.A.2.3.) ZKUŠENOSTNÍ SVĚTY**(II.A.2.3.1.) KULTURNÍ PARADIGMATA****(II.A.2.3.1.1.) kulturní normy a hodnoty****(II.A.2.3.1.2.) koncepty světa / příběhy**

- (II.A.2.3.1.2.1.) koncepty poslání (nadindividuálních povinností) člověka
- (II.A.2.3.1.2.2.) koncepty životního teritoria / universa
- (II.A.2.3.1.2.3.) koncepty vzniku světa
- (II.A.2.3.1.2.4.) koncepty přírody — externího fyzického (předmětného) světa
- (II.A.2.3.1.2.5.) koncepty psychiky — interního mentálního (psychického) světa
- (II.A.2.3.1.2.6.) koncepty ideálního (spirituálního, duchovního) světa
- (II.A.2.3.1.2.7.) koncepty poznávání světa
- (II.A.2.3.1.2.8.) koncepty člověka a jeho vzniku
- (II.A.2.3.1.2.9.) koncepty ras a národností
- (II.A.2.3.1.2.10.) koncepty vztahů mezi lidmi
- (II.A.2.3.1.2.11.) koncepty místa člověka ve společnosti
- (II.A.2.3.1.2.12.) koncepty dějin
- (II.A.2.3.1.2.13.) koncepty tvorby (práce, umění, literatury)
- (II.A.2.3.1.2.14.) koncepty znakových systémů (významu)
- (II.A.2.3.1.2.15.) koncepty komunikace
- ...

(II.A.2.3.2.) DUCHOVNÍ SVĚTY (INDIVIDUÁLNÍ A KOLEKTIVNÍ)

...

(II.A.3.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY / KÓDY**(II.A.3.1.) SUBSYSTÉMY KÓDU****(II.A.3.1.1.) SYSTÉM ZNAKOVÝCH FUNKCÍ / SYSTÉM FUNKCÍ KÓDU**

- (II.A.3.1.1.1.) **komunikační funkce**
- (II.A.3.1.1.2.) **sémiotická / sémantická funkce**
- (II.A.3.1.1.3.) **mentálně operativní funkce**
- (II.A.3.1.1.4.) **gnoseologická funkce**
- (II.A.3.1.1.5.) **emotivní funkce**
- (II.A.3.1.1.6.) **asociativní funkce** (arteterapeutická funkce)
- (II.A.3.1.1.7.) **stylistická funkce**
- (II.A.3.1.1.8.) **axiologická funkce**
- (II.A.3.1.1.9.) **estetická funkce**
- ...

(II.A.3.1.2.) SYMBOLICKÉ SYSTÉMY (mytologie / teorie symbolických systémů)**(II.A.3.1.3.) METAFORICKÉ SYSTÉMY** (teorie metafory)**(II.A.3.1.4.) ŽÁNROVÉ SYSTÉMY** (genologie)**(II.A.3.1.5.) SELEKČNÍ PRAVIDLA PRO VÝBĚR POLOŽEK ZNAKOVÝCH SYSTÉMŮ / KÓDŮ**

...

(II.A.3.2.) JAZYKOVÝ (MLUVNÍ A LITERÁRNÍ) ZNAKOVÝ SYSTÉM / KÓD**(II.A.3.2.1.) MATERIÁLOVÁ VRSTVA JAZYKOVÉHO ZNAKU**

- (II.A.3.2.1.1.) **ŘEČ** (jako vrstva řečové (pro)mluvy)
- (II.A.3.2.1.2.) **PÍSMO / LITERÁRNÍ TEXT** (jako vrstva literárního díla)
  - (II.A.3.2.1.2.1.) **písma přirozených jazyků**
  - (II.A.3.2.1.2.2.) **písma umělých jazyků**
  - (II.A.3.2.1.2.3.) **písma (umělých) symbolických jazyků exaktních věd**
  - (II.A.3.2.1.2.4.) **zástupná písma**
    - (II.A.3.2.1.2.4.1.) gestická jazyková písma
    - (II.A.3.2.1.2.4.2.) gesticko-mimická jazyková písma
    - (II.A.3.2.1.2.4.3.) haptická jazyková písma
    - (II.A.3.2.1.2.4.4.) kryptografická písma
    - ...

- (II.A.3.2.2.) **GRAMATICKÉ JAZYKOVÉ VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY** (gramatika)
  - (II.A.3.2.2.1.) **plán zvukový (foneticko-fonologický)**
  - (II.A.3.2.2.2.) **plán grafický**
  - (II.A.3.2.2.3.) **plán morfologický**
  - (II.A.3.2.2.4.) **plán syntaktický**
  - (II.A.3.2.2.5.) **plán větně sémantický**
  - (II.A.3.2.2.6.) **plán hypersyntaktický — promluvově / textově sémantický**
  - ...
- (II.A.3.2.3.) **STYLISTICKÉ JAZYKOVÉ VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY** (stylistika)
  - (II.A.3.2.3.1.) **VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY ŘEČI** (rétorika)
    - (II.A.3.2.3.1.1.) **výstavbové mechanismy řeči**
    - (II.A.3.2.3.1.2.) **funkce výrazových prostředků řeči**
    - ...
  - (II.A.3.2.3.2.) **VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY TEXTU** (teorie výrazových prostředků textu / poetika)
    - (II.A.3.2.3.2.1.) **výstavbové mechanismy textu**
      - (II.A.3.2.3.2.1.1.) řečnické (1.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.2.) eliptické (2.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.3.) inverzní (3.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.4.) repetentní (4.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.5.) deformující (5.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.6.) kryptografické (6.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.7.) perifrastické (7.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.8.) symbolické (8.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.9.) metaforické (9.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.10.) prostředky modalitý tématu (10.)
      - (II.A.3.2.3.2.1.11.) alegorické (11.)
      - ...
    - (II.A.3.2.3.2.2.) **funkce výrazových prostředků textu**
    - ...
- (II.A.3.2.4.) **SLOVNÍK — (MLUVNÍ A PÍSEMNÉ) JAZYKOVÉ ZNAKY / SLOVA A KONCEPTY SLOV** (lexikografie)
  - (II.A.3.2.4.1.) **koncepty slov pro předmětné znaky**
  - (II.A.3.2.4.2.) **koncepty slov pro předmětné symboly**
  - (II.A.3.2.4.3.) **koncepty slov pro fiktivní předměty**
  - (II.A.3.2.4.4.) **koncepty slov pro symboliku fiktivních předmětů**
  - (II.A.3.2.4.5.) **koncepty slov pro ikonické znaky**
  - (II.A.3.2.4.6.) **koncepty slov pro abstraktní skutečnosti**
  - (II.A.3.2.4.7.) **koncepty slov pro znaky symbolických jazyků exaktních věd**
  - (II.A.3.2.4.8.) **koncepty slov pro hudební notační znaky**
  - ...
- (II.A.3.2.5.) **REFERENČNÍ ODKAZY** (teorie referenčních odkazů)
  - (II.A.3.2.5.1.) **personalita**
  - (II.A.3.2.5.2.) **čas**
  - (II.A.3.2.5.3.) **prostor**
  - (II.A.3.2.5.4.) **diskurs — kontext**
  - (II.A.3.2.5.5.) **sociální postavení**
  - ...
- (II.A.3.2.6.) **LOGICKÉ PROSTŘEDKY JAZYKA** (logika)
- (II.A.3.2.7.) **KOMUNIKAČNÍ STRATEGIE DOROZUMÍVAJÍCÍCH SE SUBJEKTŮ** (teorie komunikační strategie)
  - (II.A.3.2.7.1.) autorská komunikační strategie
  - (II.A.3.2.7.2.) posluchačská / čtenářská komunikační strategie
- (II.A.3.2.8.) **VYPRAVĚČSKÉ PROSTŘEDKY A POSTUPY / GRAMATIKA VYPRÁVĚNÍ** (naratologie — teorie vyprávění)
  - (II.A.3.2.8.1.) **VYPRAVĚČSKÁ HLEDISKA / MODALITA TÉMATU**
    - (II.A.3.2.8.1.1.) **humorný postoj**

- (II.A.3.2.8.1.2.) **tragický postoj**
- (II.A.3.2.8.1.3.) **satirický postoj**
- (II.A.3.2.8.1.4.) **ironický postoj**
- (II.A.3.2.8.1.5.) **tragicko-komický postoj**
- ...

(II.A.3.2.8.2.) **PROSTŘEDKY FABULAČNÍ A SYŽETOVÉ VÝSTAVBY VYPRÁVĚNÍ**
(gramatika příběhu)

...

(II.A.3.3.) NEJAZYKOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

- (II.A.3.3.1.) **čichové znakové systémy**
- (II.A.3.3.2.) **chuťové znakové systémy**
- (II.A.3.3.3.) **haptické znakové systémy**
- (II.A.3.3.4.) **dotekově chuťové znakové systémy**
- (II.A.3.3.5.) **dotekově čichově znakové systémy**
- (II.A.3.3.6.) **dotekově čichově chuťové znakové systémy**
- (II.A.3.3.7.) **vizuálně dotekové znakové systémy**
- (II.A.3.3.8.) **akusticko-dotekové znakové systémy**
- (II.A.3.3.9.) **vizuálně akustické dotekové znakové systémy**
- (II.A.3.3.10.) **předmětné znakové systémy**
- (II.A.3.3.11.) **čistě kineticko-lokomoční znakové systémy**
  - (II.A.3.3.11.1.) systémy kineticko-lokomočních znaků neživé přírody
  - (II.A.3.3.11.2.) systémy kineticko-lokomočních znaků produktů člověka
  - (II.A.3.3.11.3.) systémy živočišných kineticko-lokomočních znaků
  - (II.A.3.3.11.4.) systémy lidských kineticko-lokomočních znaků
  - ...
- (II.A.3.3.12.) **systémy akustických znaků neživé přírody**
- (II.A.3.3.13.) **systémy živočišných akustických znaků**
- (II.A.3.3.14.) **neartikulované lidské akustické znakové systémy**
- (II.A.3.3.15.) **systémy akustických projevů haptických znaků**
- (II.A.3.3.16.) **systémy akustických projevů kineticko-lokomočních znaků**
  - (II.A.3.3.16.1.) systémy akustických projevů kineticko-lokomočních znaků neživé přírody
  - (II.A.3.3.16.2.) systémy akustických projevů kineticko-lokomočních znaků produktů člověka
  - (II.A.3.3.16.3.) systémy akustických projevů živočišných kineticko-lokomočních znaků
  - (II.A.3.3.16.4.) systémy akustických projevů lidských kineticko-lokomočních znaků
  - ...
- (II.A.3.3.17.) **mimické znakové systémy**
- (II.A.3.3.18.) **gestické znakové systémy**
- (II.A.3.3.19.) **gesticko-mimické znakové systémy**
- (II.A.3.3.20.) **čistě akční znakové systémy**
- (II.A.3.3.21.) **znakové systémy nejazykových akustických projevů gestických znaků**
- (II.A.3.3.22.) **znakové systémy akustických projevů akčních znaků**
- (II.A.3.3.23.) **akustické gesticko-mimické nejazykové znakové systémy**
- (II.A.3.3.24.) **vizuálně akustické akční nejazykové znakové systémy**
- (II.A.3.3.25.) **technické nejazykové akustické znakové systémy**
- (II.A.3.3.26.) **čistě výtvarné znakové systémy**
  - (II.A.3.3.26.1.) čistě výtvarné umělecké znakové systémy
  - (II.A.3.3.26.2.) čistě technické výtvarné znakové systémy exaktních věd
- (II.A.3.3.27.) **čistě architektonické znakové systémy**
- (II.A.3.3.28.) **znakové systémy pohybových umění**
- (II.A.3.3.29.) **znakové systémy hudebního umění**
- (II.A.3.3.30.) **znakové systémy notačního záznamu hudby**
- (II.A.3.3.31.) **znakové systémy němého filmu bez titulků (s hudbou)**
- ...

(II.A.3.4.) SYNKRETICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY S ÚČASTÍ JAZYKOVÉHO ZNAKOVÉHO SYSTÉMU

- (II.A.3.4.1.) **synkretické mluvní znakové systémy**
- (II.A.3.4.2.) **synkretické akční znakové systémy**
- (II.A.3.4.3.) **jazykové literární znakové systémy**
- (II.A.3.4.4.) **literární znakové systémy symbolických jazyků exaktních věd**
- (II.A.3.4.5.) **(synkretické) zpěvní znakové systémy**

- (II.A.3.4.6.) (synkretické) hudebně zpěvní znakové systémy
- (II.A.3.4.7.) znakové systémy hudebně notačního zpěvního dorozumívání
- (II.A.3.4.8.) synkretické výtvarné znakové systémy
- (II.A.3.4.9.) synkretické architektonické znakové systémy
- (II.A.3.4.10.) výtvarně ilustrační-literární znakové systémy
- (II.A.3.4.11.) technické výtvarně-literárně ilustrační znakové systémy exaktních věd
- (II.A.3.4.12.) čínoherní znakové systémy
- (II.A.3.4.13.) hudebně zpěvní-dramatické znakové systémy
- (II.A.3.4.14.) hudebně pohybové-zpěvní-dramatické znakové systémy
- (II.A.3.4.15.) rozhlasové znakové systémy
- (II.A.3.4.16.) znakové systémy zvukového filmu (s hudbou)
- (II.A.3.4.17.) televizní znakové systémy
- (II.A.3.4.18.) synkretické komputerové znakové systémy
- (II.A.3.4.19.) znakové systémy virtuální komunikace
- (II.A.3.4.20.) znakové systémy teleprezentace
- (II.A.3.4.21.) znakové systémy komunikace člověka a inteligentních předmětů
- ...

(II.B.) KOMUNIKAČNÍ KOMPETENCE DOROZUMÍVAJÍCÍCH SE SUBJEKTŮ (atributy lidského dorozumívání)

(II.B.1.) KOMUNIKAČNÍ KOMPETENCE MYSLI (SUBJEKTŮ KOMUNIKACE)

- (II.B.1.1.) kompetence „vůle ke smyslu“
  - (II.B.1.1.1.) kompetence intencionality
  - ...
- (II.B.1.2.) kompetence smyslového vnímání
- (II.B.1.3.) kompetence myšlení
- (II.B.1.4.) kompetence poznávání (sebereflexe)
- (II.B.1.5.) kompetence paměti (pamatování / zapomínání)
- (II.A.1.6.) kompetence volní regulace
  - (II.A.1.6.1.) kompetence pozornosti / koncentrace
  - ...
- (II.B.1.7.) kompetence učit se
- (II.B.1.8.) kompetence subjektivity
- (II.B.1.9.) kompetence imaginace
- (II.B.1.10.) kompetence intuice
- (II.B.1.11.) kompetence emocionálního prožívání
- (II.B.1.12.) kompetence interakčních schopností
  - (II.B.1.12.1.) kompetence pohotovosti
  - (II.B.1.12.2.) kompetence předvídativosti
  - (II.B.1.12.3.) kompetence hravosti
  - (II.B.1.12.4.) kompetence sebeovládání
  - (II.B.1.12.5.) kompetence odvahy
  - (II.B.1.12.6.) kompetence citu pro adekvátnost reakcí
  - ...
- (II.B.1.13.) kompetence interpretace / rozumění
- (II.B.1.14.) kompetence hodnotit
- (II.B.1.15.) kompetence rozhodovat
- (II.B.1.16.) kompetence (u)věřit (tomu, co je sdělováno)
- ...

(II.B.2.) KOMPETENCE PŘÍSLUŠNOSTI (DOROZUMÍVAJÍCÍCH SE SUBJEKTŮ) KE SPOLEČNOSTI LIDÍ / JINÝCH BYTOSTÍ

- (II.B.2.1.) kompetence lidského těla
  - (II.B.2.1.1.) kompetence muže
  - (II.B.2.1.2.) kompetence ženy
  - (II.B.2.1.3.) kompetence dítěte
  - (II.B.2.1.4.) kompetence starého člověka
  - (II.B.2.1.5.) kompetence handicapovaného člověka
  - ...

- (II.B.2.2.) **kompetence jiných bytostí**
  - (II.B.2.2.1.) kompetence živočichů
  - (II.B.2.2.2.) kompetence snových bytostí
  - (II.B.2.2.3.) kompetence metafyzických bytostí či entit
  - ...

- (II.B.2.3.) **kompetence geografické lokality**
  - (II.B.2.3.1.) kompetence geografického pásma
  - (II.B.2.3.2.) kompetence nadmořské výšky
  - (II.B.2.3.3.) kompetence krajiny
  - ...

- (II.B.2.4.) **kompetence historické doby**
- (II.B.2.5.) **kompetence etnické příslušnosti**
- (II.B.2.6.) **kompetence náboženské příslušnosti**
- (II.B.2.7.) **kompetence příslušnosti ke kulturní oblasti**
- (II.B.2.8.) **kompetence národní příslušnosti**
- (II.B.2.9.) **kompetence názorové / politické příslušnosti**
- (II.B.2.10.) **kompetence společenského postavení**
- ...

(II.B.3.) KOMPETENCE ZKUŠENOSTNÍCH SVĚTŮ

- (II.B.3.1.) **KOMPETENCE PŘÍSLUŠNOSTI KE KULTURNÍMU PARADIGMATU**
  - (II.B.3.1.1.) KOMPETENCE OSVOJENÝCH KULTURNÍCH NOREM A HODNOT
  - (II.B.3.1.2.) KOMPETENCE ZNALOSTI KONCEPTŮ SVĚTA / ZNALOST PŘÍBĚHŮ
    - (II.B.3.1.2.1.) **znalost konceptů poslání člověka**
    - (II.B.3.1.2.2.) **znalost konceptů životního teritoria**
    - (II.B.3.1.2.3.) **znalost konceptů vzniku světa**
    - (II.B.3.1.2.4.) **znalost konceptů přírody — externího fyzického (předmětného) světa**
    - (II.B.3.1.2.5.) **znalost konceptů psychiky — interního mentálního světa**
    - (II.B.3.1.2.6.) **znalost konceptů ideálního (spirituálního, duchovního) světa**
    - (II.B.3.1.2.7.) **znalost konceptů zkušenostního světa**
    - (II.B.3.1.2.8.) **znalost konceptů člověka a jeho vzniku**
    - (II.B.3.1.2.9.) **znalost konceptů ras a národností**
    - (II.B.3.1.2.10.) **znalost konceptů vztahů mezi lidmi**
    - (II.B.3.1.2.11.) **znalost konceptů místa člověka ve společnosti (společenské hierarchie**
    - (II.B.3.1.2.12.) **znalost konceptů dějin**
    - (II.B.3.1.2.13.) **znalost konceptů tvorby (práce, umění, literatury)**
    - (II.B.3.1.2.14.) **znalost konceptů znakových systémů**
    - (II.B.3.1.2.15.) **znalost konceptů komunikace**
    - ...

- (II.B.3.2.) **KOMPETENCE DUCHOVNÍCH SVĚTŮ** (vytvářená v konkrétním paradigmatickém prostoru)

(II.B.4.) JAZYKOVÉ ZNAKOVÉ (MLUVNÍ A LITERÁRNÍ) KOMPETENCE

- (II.B.4.1.) **SCHOPNOST PRODUKOVAT A KONZUMOVAT JAZYKOVÉ ZNAKY**
  - (II.B.4.1.1.) **schopnost vyslovovat slova a rozumět slovům**
  - (II.B.4.1.2.) **schopnost psát, číst a rozumět písmu**
  - ...
- (II.B.4.2.) **SCHOPNOST UŽÍVAT VÝRAZOVÝCH PROSTŘEDKŮ JAZYKA (ŘEČI / TEXTU)**
  - (II.B.4.2.1.) **schopnost užívat gramatických jazykových výrazových prostředků**
  - (II.B.4.2.2.) **schopnost užívat stylistických jazykových výrazových prostředků**
    - (II.B.4.2.2.1.) schopnost užívat (rétorických) výrazových prostředků řeči
    - (II.B.4.2.2.2.) schopnost užívat (poetických) výrazových prostředků textu
    - ...
- (II.B.4.2.3.) **znalost systému znakových funkcí / funkcí kódu**
  - (II.B.4.2.3.1.) komunikční funkce
  - (II.B.4.2.3.2.) sémiotická / sémantická funkce
  - (II.B.4.2.3.3.) mentálně operativní funkce
  - (II.B.4.2.3.4.) gnoseologická funkce
  - (II.B.4.2.3.5.) emotivní funkce
  - (II.B.4.2.3.6.) asociativní funkce

- (II.B.4.2.3.7.) stylistická funkce
- (II.B.4.2.3.8.) axiologická funkce
- (II.B.4.2.3.9.) estetická funkce
- ...

(II.B.4.3.) SCHOPNOST UŽÍVAT SLOVNÍKU A KONCEPTŮ SLOV

- (II.B.4.4.1.) znalost mluvních symbolických okruhů
- (II.B.4.4.2.) znalost literárních symbolických okruhů

(II.B.4.4.) ZNALOST SYMBOLICKÝCH OKRUHŮ (SYSTÉMŮ)

- (II.B.4.5.1.) znalost mluvní metaforické tradice
- (II.B.4.5.2.) znalost literární metaforické tradice

(II.B.4.5.) ZNALOST METAFORICKÉ TRADICE (METAFORICKÝCH OKRUHŮ / SYSTÉMŮ)

(II.B.4.6.) SCHOPNOST FORMULOVAT A IDENTIFIKOVAT REFERENČNÍ ODKAZY

- (II.B.4.6.1.) orientace v oblasti personality
  - (II.B.4.6.1.1.) identifikace role mluvčího
  - (II.B.4.6.1.2.) identifikace role autora
  - (II.B.4.6.1.3.) identifikace role adresáta
  - (II.B.4.6.1.4.) identifikace role vypravěče
  - (II.B.4.6.1.5.) identifikace role hrdiny
  - (II.B.4.6.1.6.) identifikace role posluchače
  - (II.B.4.6.1.7.) identifikace role čtenáře
  - ...

- (II.B.4.6.2.) orientace v oblasti času
- (II.B.4.6.3.) orientace v oblasti prostoru
- (II.B.4.6.4.) orientace v oblasti diskursu-kontextu
- (II.B.4.6.5.) orientace v oblasti sociálního postavení
- ...

(II.B.4.7.) ZNALOST KOMUNIKAČNÍ STRATEGIE

- (II.B.4.7.1.) premisa upřímnosti
- (II.B.4.7.2.) premisa důvěry
- (II.B.4.7.3.) premisa lži
- (II.B.4.7.4.) premisa tolerance
- (II.B.4.7.5.) premisa intolerance
- (II.B.4.7.6.) maxima taktu
- (II.B.4.7.7.) maxima velkorysosti
- (II.B.4.7.8.) maxima uznání
- (II.B.4.7.9.) maxima skromnosti
- (II.B.4.7.10.) maxima shody
- (II.B.4.7.11.) maxima sympatie
- (II.B.4.7.12.) konverzační maximy
  - (II.B.4.7.12.1.) maxima kvantity
  - (II.B.4.7.12.2.) maxima kvality
  - (II.B.4.7.12.3.) maxima relevance
  - (II.B.4.7.12.4.) maxima způsobu
  - ...

- (II.B.4.7.13.) jazyková agresivita
- ...

(II.B.4.8.) ZNALOST LITERÁRNÍCH KONCEPTŮ

- (II.B.4.8.1.) znalost konceptů autorství
- (II.B.4.8.2.) znalost konceptů čtenářství
- (II.B.4.8.3.) znalost konceptů adresáta
- (II.B.4.8.4.) znalost konceptů vypravěče
- (II.B.4.8.5.) znalost konceptů literární postavy
- (II.B.4.8.6.) znalost konkrétních literárních děl
- (II.B.4.8.7.) znalost geneze literárních textů (děl)
- (II.B.4.8.8.) znalost čtenářských (kritických) recepcí
- (II.B.4.8.9.) znalost života autora

(II.B.4.8.10.) **znalost doby, v níž autor žil**

(II.B.4.8.11.) **znalost literárního vývoje**

...

(II.B.4.9.) ZNALOST LOGICKÝCH PRAVIDEL JAZYKA

(II.B.4.10.) ZNALOST GRAMATIKY VYPRÁVĚNÍ

(II.B.4.10.1.) **SCHOPNOST FORMULOVAT A IDENTIFIKOVAT VYPRÁVĚČSKÁ HLEDISKA / MODALITU TÉMATU**

(II.B.4.10.1.1.) **humorný postoj**

(II.B.4.10.1.2.) **tragický postoj**

(II.B.4.10.1.3.) **satirický postoj**

(II.B.4.10.1.4.) **ironický postoj**

(II.B.4.10.1.5.) **tragicko-komický postoj**

...

(II.B.4.10.2.) **ZNALOST GRAMATIKY PŘÍBĚHU (fabulační a syžetové výstavby příběhu)**

(II.B.4.10.3.) **ZNALOST AUTORSKÉ KOMUNIKAČNÍ STRATEGIE (viz II.B.4.7.)**

(II.B.4.10.4.) **ZNALOST VYPRÁVĚČSKÉ KOMUNIKAČNÍ STRATEGIE (viz II.B.4.7.)**

...

(II.B.4.11.) KOMPETENCE ŽÁNROVÉHO POVĚDOMÍ

(II.B.4.12.) KOMPETENCE SELEKCE JAZYKOVÝCH ZNAKŮ

...

(II.B.5.) NEJAZYKOVÉ ZNAKOVÉ KOMPETENCE

(II.B.5.1.) SCHOPNOST PRODUKOVAT / KONZUMOVAT NEJAZYKOVÉ ZNAKY

(II.B.5.2.) SCHOPNOST UŽÍVAT VÝRAZOVÉ PROSTŘEDKY NEJAZYKOVÝCH ZNAKŮ

(II.B.5.3.) SCHOPNOST UŽÍVAT SLOVNÍKU A KONCEPTŮ NEJAZYKOVÝCH ZNAKŮ

(II.B.5.4.) ZNALOST SYMBOLICKÝCH OKRUHŮ (SYSTÉMŮ) NEJAZYKOVÝCH ZNAKŮ

...

8.3. Rejstřík znakových systémů

(III.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY — klasifikace vzhledem k základním lidským smyslům

(III.A.) VIZUÁLNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.A.1.) SYSTÉMY PŘEDMĚTNÝCH ZNAKŮ

(III.A.1.1.) jazyky reálných předmětů / systémy předmětných znaků

(III.A.1.2.) systémy fiktivních předmětných znaků

...

(III.A.2.) SYSTÉMY KINETICKO-LOKOMOČNÍCH ZNAKŮ

(III.A.2.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) kineticko-lokomoční komunikace

jazyky pohybů a lokomoce neživé přírody

jazyky pohybů a lokomoce produktů člověka

jazyky pohybů a lokomoce živočichů

jazyky lokomoce člověka

...

(III.A.3.) GESTICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.A.3.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) gestické komunikace

(III.A.3.2.) gestická písmata zastupující abecedy jazykových znakových systémů

...

(III.A.4.) MIMICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.A.4.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) mimické komunikace

...

(III.A.5.) GESTICKO-MIMICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.A.5.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) gesticko-mimické komunikace

jazyky gestické komunikace

jazyky mimické komunikace

...

(III.A.5.2.) gesticko-mimická písmata zastupující abecedy jazykových znakových systémů

...

(III.A.6.) ČISTĚ AKČNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (bez akustických znaků)

(III.A.6.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) akční komunikace

jazyky gesticko-mimické komunikace

jazyky kineticko-lokomoční komunikace

...

(III.A.7.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY ČISTĚ POHYBOVÝCH UMĚNÍ (bez akustických znaků)

(III.A.7.1.) jazyky čistě pohybové interpretační komunikace / čistě pohybových umění

jazyky čistě akční komunikace

jazyky pantomimy

...

(III.A.8.) ČISTĚ VÝTVARNÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (bez titulů, názvů, nápisů, podpisů)

(III.A.8.1.) jazyky čistě výtvarné umělecké komunikace / čistě výtvarného umění

systémy (reálných či fiktivních) předmětných znaků

systémy abstraktních výtvarných znaků

jazyky malířství

jazyky grafiky

jazyky fotografického umění

jazyky výtvarné koláže

jazyky sochařství

jazyky kinetického umění

...

(III.A.8.2.) jazyky technické výtvarné komunikace (pomocí umělých znaků exaktních věd)

(III.A.9.) SYNKRETICKÉ VÝTVARNÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (s tituly, názvy, nápisy, podpisy)**(III.A.9.1.) jazyky synkretické výtvarné umělecké komunikace / synkretického výtvarného umění**

jazyky čistě výtvarného umění
 jazyky kaligrafie
 jazyky typografie
 jazyky výtvarné knižní ilustrace
 jazyky literární komunikace
 ...

(III.A.9.2.) jazyky synkretické technické výtvarné komunikace

jazyky technické výtvarné komunikace
 jazyky literární komunikace
 ...

(III.A.10.) ČISTĚ ARCHITEKTONICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (bez nápisů, názvů)**(III.A.10.1.) jazyky čistě architektonické komunikace**

jazyky (čisté) architektury
 jazyky přetvářené krajiny
 jazyky zahradní architektury
 jazyky urbanismu
 jazyky land-artu
 ...

jazyky čistě výtvarného umění
 ...

(III.A.11.) SYNKRETICKÉ ARCHITEKTONICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (s nápisy, názvy)**(III.A.11.1.) jazyky synkretické architektonické komunikace**

jazyky čistě architektonické komunikace
 jazyky synkretického výtvarného umění
 jazyky literární komunikace
 ...

(III.A.12.) ČISTĚ LITERÁRNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (bez ilustrací)**(III.A.12.1.) jazyky čistě literární jazykové komunikace (literárního dorozumívání bez ilustrací)**

jazyky kaligrafie
 jazyky knižního umění
 jazyky typografie
 jazyky grafické úpravy
 jazyky knihařství
 ...

jazykový literární znakový systém
 systémy znakových funkcí literatury
 symbolické systémy literatury
 metaforické systémy literatury
 Žánrové systémy literatury
 selekční pravidla literatury
 gramatické výrazové prostředky literatury
 výrazové prostředky textu
 slovník a koncepty slov literatury
 referenční odkazy literatury
 logické prostředky jazyka literatury
 komunikační strategie jazyka literatury
 vypravěčské prostředky a postupy literatury
 ...

(III.A.12.2.) jazyky čistě literární komunikace pomocí umělých symbolických znaků exaktních věd**(III.A.12.3.) znakové systémy hudebně notačního dorozumívání****(III.A.12.4.) znakové systémy hudebně notačního zpěvního dorozumívání**

...

(III.A.13.) LITERÁRNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY S ILUSTRACEMI**(III.A.13.1.) jazyky literární jazykové komunikace s ilustracemi**

jazyky čistě literární komunikace
 jazyky výtvarné knižní ilustrace
 ...

(III.A.13.2.) **jazyky literární komunikace pomocí umělých symbolických znaků exaktních věd s ilustracemi**

(III.A.14.) VÝTVARNĚ ILUSTRÁČNÍ-LITERÁRNÍ SYSTÉMY

(III.A.14.1.) **jazyky výtvarně ilustrační-literární jazykové komunikace**

- jazyky literární komunikace
- jazyky synkretické výtvarné komunikace
- jazyky obrazových knih a časopisů s kresbami a fotografiemi
- jazyky reportáže s fotografiemi a fotoreportáže doprovázené textem
- jazyky kresleného vtípu
- jazyky komiksu
- jazyky fotorománu
- ...

(III.A.14.2.) **jazyky technické výtvarně-ilustrační komunikace pomocí umělých symbolických znaků exaktních věd**

- jazyky synkretické technické výtvarné komunikace
- jazyky literární komunikace pomocí umělých symbolických znaků exaktních věd s ilustracemi

(III.A.15.) **ZNAKOVÉ SYSTÉMY NĚMÉHO FILMU BEZ HUDEBNÍHO DOPROVODU** (bez titulků či s titulky)

(III.A.15.1.) **jazyky němého filmu bez hudebního doprovodu**

- jazyky výtvarného umění
- jazyky výtvarně ilustrační-literární komunikace
- jazyky literární komunikace
- jazyky němého dokumentárního filmu
- jazyky němého hraného filmu
- jazyky němého animovaného filmu
- ...

(III.A.16.) **VIZUÁLNÍ KOMPUTEROVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (bez akustických znaků)**

(III.A.16.1.) **jazyky počítačové vizuální komunikace**

- programovací jazyky
- softwarové jazyky
- umělé symbolické jazyky exaktních věd
- jazyky literární komunikace
- jazyky výtvarně ilustrační-literární komunikace
- jazyky výtvarného umění
- ...

(III.A.17.) **RITUÁLOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY BEZ AKUSTICKÝCH ZNAKŮ**

(III.A.17.1.) **jazyky rituálové komunikace bez akustických znaků**

- kterýkoli ze znakových systémů III.A.1. až III.A.16. a III.A.18.
- ...

(III.A.18.) **ZNAKOVÉ SYSTÉMY REPRODUKOVANÉ VIZUÁLNÍ KOMUNIKACE / REPRODUKOVANÝCH REZULTÁTŮ VIZUÁLNÍ KOMUNIKACE**

(III.A.18.1.) **jazyky reprodukované vizuální komunikace**

- jazyky vizuální komunikace využívající znakové systémy III.A.1. až III.A.17. zachytitelné některou reprodukční vizuální technikou

(III.B.) AKUSTICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.B.1.) **SYSTÉMY AKUSTICKÝCH ZNAKŮ NEŽIVÉ PŘÍRODY**

(III.B.2.) **SYSTÉMY ŽIVOČIŠNÝCH INTERAKČNÍCH AKUSTICKÝCH ZNAKŮ**

(III.B.3.) **SYSTÉMY AKUSTICKÝCH PROJEVŮ KINETICKO-LOKOMOČNÍCH ZNAKŮ**

(III.B.4.) **SYSTÉMY AKUSTICKÝCH PROJEVŮ HAPTICKÝCH ZNAKŮ**

(III.B.5.) **SYSTÉMY AKUSTICKÝCH PROJEVŮ GESTICKÝCH ZNAKŮ**

(III.B.6.) SYSTÉMY AKUSTICKÝCH PROJEVŮ AKČNÍCH ZNAKŮ**(III.B.7.) SYSTÉMY NEARTIKULOVANÝCH LIDSKÝCH AKUSTICKÝCH ZNAKŮ****(III.B.8.) SYSTÉMY TECHNICKÝCH INTERAKČNÍCH AKUSTICKÝCH ZNAKŮ****(III.B.8.1.) systémy technické akustické nejazykové komunikace****(III.B.8.2.) technické akustické znaky simulující nejazykové akustické znaky****(III.B.8.3.) technické akustické znaky simulující lidskou řeč****(III.B.8.4.) akustická písma** zastupující pomocí technických neartikulovaných akustických znaků abecedy jazykových znakových systémů
...**(III.B.9.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY MLUVY / ČISTĚ MLUVNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY****(III.B.9.1.) jazyky čisté mluvní komunikace**

jazykový mluvní znakový systém

systémy neartikulovaných lidských akustických znaků
...**(III.B.10.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY HUDBY / ČISTĚ HUDEBNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY****(III.B.10.1.) jazyky čisté hudební komunikace**

jazyky hudebních nástrojů

jazyky technické akustické nejazykové komunikace
...**(III.B.11.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY ZPĚVU / ČISTĚ ZPĚVNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY****(III.B.11.1.) jazyky čisté zpěvní komunikace**

jazyky zpěvu

jazyky čisté mluvní komunikace
...**(III.B.12.) ČISTĚ HUDEBNĚ ZPĚVNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY****(III.B.12.1.) jazyky čisté hudebně zpěvní komunikace**

jazyky čisté mluvní komunikace

jazyky čisté hudební komunikace
...**(III.A.13.) AKUSTICKÉ KOMPUSEROVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (bez vizuálních znaků)****(III.A.13.1.) jazyky komputerové akustické komunikace**

systémy technických akustických znaků

jazyky reprodukované akustické komunikace
...**(III.B.14.) ROZHLASOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY****(III.B.14.1.) jazyky rozhlasové komunikace**

kterýkoli ze znakových systémů III.B.1. až III.B.13. a III.B.15.

(III.B.15.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY REPRODUKOVANÉ AKUSTICKÉ KOMUNIKACE / REPRODUKOVANÝCH REZULTÁTŮ AKUSTICKÉ KOMUNIKACE**(III.B.15.1.) jazyky reprodukované akustické komunikace**

jazyky akustické komunikace využívající znakové systémy III.B.1. až III.B.14. zachytitelné některou reprodukční akustickou technikou

(III.C.) HAPTICKÉ (DOTEKOVÉ) ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.C.1.) systémy (orientační, popř. intersubjektové) dotekové nejazykové komunikace (doteků)****(III.C.2.) haptická jazyková písma** zastupující abecedy jazykových znakových systémů**(III.D.) ČICHOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY****(III.D.1.) jazyky čichové komunikace (čichu)****(III.E.) CHUŤOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY****(III.E.1.) jazyky chuťové komunikace (chuťi)**

(III.F.) SYNKRETICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(kombinace znakových systémů III.A. až III.E., popř. jazykových a nejazykových znakových systémů)

(III.F.1.) DOTEKOVĚ CHUŤOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.1.1.) jazyky dotekově chuťové (neintersubjektové) komunikace**

jazyky dotekové nejazykové komunikace

jazyky chuťové komunikace

...

(III.F.2.) DOTEKOVĚ ČICHOVĚ CHUŤOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.2.1.) jazyky dotekově čichově chuťové (neintersubjektové) komunikace**

jazyky dotekové nejazykové komunikace

jazyky čichové komunikace

jazyky chuťové komunikace

...

(III.F.3.) VIZUÁLNĚ DOTEKOVÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.3.1.) jazyky vizuálně dotekové nejazykové komunikace**

jazyky dotekové nejazykové komunikace

systémy předmětných znaků

...

(III.F.4.) AKUSTICKO-DOTEKOVÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.4.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) akusticko-dotekové nejazykové komunikace**

jazyky dotekové nejazykové komunikace

jazyky akustických projevů haptické komunikace

systémy předmětných znaků

...

(III.F.5.) VIZUÁLNĚ AKUSTICKÉ DOTEKOVÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.5.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) vizuálně akustické dotekové nejazykové komunikace**

jazyky vizuálně dotekové nejazykové komunikace

jazyky akusticko-dotekové nejazykové komunikace

systémy předmětných znaků

...

(III.F.6.) AKUSTICKÉ KINETICKO-LOKOMOČNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.6.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) akustické kineticko-lokomoční komunikace**

jazyky kineticko-lokomoční komunikace

jazyky akustických projevů kineticko-lokomoční komunikace

...

(III.F.7.) AKUSTICKO-GESTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.7.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) akusticko-gestické nejazykové komunikace**

jazyky gestické komunikace

systémy akustických projevů gestických znaků

...

(III.F.8.) AKUSTICKÉ GESTICKO-MIMICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.8.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) akustické gesticko-mimické nejazykové komunikace**

jazyky akusticko-gestické nejazykové komunikace

jazyky mimické nejazykové komunikace

systémy neartikulovaných lidských akustických znaků

...

(III.F.9.) SYNKRETICKÉ AKČNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.9.1.) jazyky (orientační, popř. intersubjektové) synkretické akční komunikace**

jazyky čistě akční komunikace

jazyky akustické gesticko-mimické komunikace

jazyky akustické kineticko-lokomoční komunikace

jazyky vizuálně dotekové komunikace

jazyky akusticko-dotekové nejazykové komunikace

jazyky čistě mluvní komunikace

...

(III.F.10.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY SYNKRETICKÝCH POHYBOVÝCH UMĚNÍ**(III.F.10.1.) jazyky synkretické pohybové interpretační komunikace**

jazyky čistě pohybových umění

systémy akustických projevů lidských gesticko-lokomočních znaků

systémy neartikulovaných lidských akustických znaků
 jazyky akustické gesticko-mimické nejazykové komunikace
 jazyky hudby
 jazyky tance
 jazyky pantomimy
 jazyky baletu
 ...

(III.F.11.) SYNKRETICKÉ VÝTVARNÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.F.11.1.) **jazyky synkretické výtvarné umělecké komunikace (synkretického výtvarného umění)**

—

viz III.A.9.

(III.F.11.2.) **jazyky synkretické technické výtvarné komunikace pomocí umělých znaků exaktních věd**

...

(III.F.12.) SYNKRETICKÉ ARCHITEKTONICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.F.12.1.) **jazyky synkretické architektonické komunikace** — viz III.A.11.

...

(III.F.13.) SYNKRETICKÉ MLUVNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.F.13.1.) **jazyky synkretické mluvní komunikace (synkretického mluvního dorozumívání)**

jazyky čistě mluvní komunikace

jazyky dotyků

jazyky akustické gesticko-mimické nejazykové komunikace

jazyky lidské akustické kineticko-lokomoční komunikace

...

(III.F.14.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY ÚSTNÍ SLOVESNOSTI

(III.F.14.1.) **jazyky ústní slovesné komunikace**

jazyky synkretické mluvní komunikace

jazyky literární komunikace

jazyky synkretické hudební komunikace

...

(III.F.15.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY LITERÁRNÍHO DOROZUMÍVÁNÍ (tvorba, četba, rozumění)

(III.F.15.1.) **ČISTÉ LITERÁRNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (bez ilustrací)**

(III.F.15.1.1.) **jazyky jazykové literární komunikace bez ilustrací** — viz III.A.12.

(III.F.15.1.2.) **jazyky literární komunikace pomocí umělých symbolických znaků exaktních věd**

...

(III.F.15.2.) **ZNAKOVÉ SYSTÉMY LITERATURY S ILUSTRACEMI**

(III.F.15.2.1.) **jazyky jazykové literární komunikace s ilustracemi** — viz III.A.13.

...

(III.F.16.) VÝTVARNĚ ILUSTRÁČNÍ-LITERÁRNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.F.16.1.) **jazyky výtvarně ilustrační-literární komunikace** — viz III.A.14.

(III.F.16.2.) **jazyky technické výtvarně-ilustrační komunikace pomocí umělých symbolických znaků exaktních věd**

...

(III.F.17.) SYNKRETICKÉ HUDEBNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.F.17.1.) **jazyky synkretické hudební komunikace**

jazyky čistě hudební komunikace

jazyky akustické gesticko-mimické komunikace

jazyky synkretické akční komunikace

...

(III.F.18.) SYNKRETICKÉ ZPĚVNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.F.18.1.) **jazyky synkretické zpěvní komunikace**

jazyky čistě zpěvní komunikace

jazyky synkretické mluvní komunikace

jazyky synkretické akční komunikace

...

(III.F.19.) SYNKRETICKÉ HUDEBNĚ ZPĚVNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY

(III.F.19.1.) **jazyky synkretické hudebně zpěvní komunikace**

jazyky čistě hudebně zpěvní komunikace

jazyky synkretické mluvní komunikace

jazyky synkretické hudební komunikace

jazyky synkretické akční komunikace

- ...
- (III.F.20.) **DIVADELNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY (jazyky divadelní komunikace)**
- (III.F.20.1.) **ČINOHERNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**
- (III.F.20.1.1.) **jazyky činoherní komunikace**
- jazyky mluvní komunikace
  - jazyky synkretické akční komunikace
  - jazyky vizuálně akustické dotekové nejazykové komunikace
  - ...
- (III.F.20.2.) **HUDEBNĚ DRAMATICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**
- (III.F.20.2.1.) **jazyky hudebně dramatické komunikace (operly, operety)**
- jazyky činoherní komunikace
  - jazyky synkretické zpěvní komunikace
  - jazyky synkretické hudebně zpěvní komunikace
  - jazyky synkretické hudební komunikace
  - jazyky tanečního umění
  - ...
- (III.F.20.3.) **HUDEBNĚ POHYBOVÉ-ZPĚVNÍ-DRAMATICKÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**
- (III.F.20.3.1.) **jazyky hudebně pohybové-zpěvní-dramatické komunikace (muzikálu)**
- jazyky hudebně dramatické komunikace
  - jazyky synkretické pohybové interpretační komunikace
  - ...
- (III.F.21.) **FILMOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY / ZANOVÉ SYSTÉMY FILMOVÉ KOMUNIKACE)**
- (III.F.21.1.) **ZNAKOVÉ SYSTÉMY NĚMÉHO FILMU BEZ HUDEBNÍHO DOPROVODU (bez titulků či s titulky)**
- (III.F.21.1.1.) **jazyky němého filmu bez hudebního doprovodu — viz III.A.15.**
- jazyky reprodukované vizuální komunikace
  - jazyky literární komunikace
  - ...
- (III.F.21.2.) **ZNAKOVÉ SYSTÉMY ZVUKOVÉHO FILMU**
- (III.F.21.2.1.) **jazyky zvukově filmové komunikace**
- jazyky němého filmu bez hudebního doprovodu
  - jazyky reprodukované akustické komunikace
  - jazyky reprodukované hudební komunikace
  - jazyky reprodukované vizuálně akustické komunikace
  - jazyky reprodukované divadelní komunikace
  - ...
- (III.F.22.) **TELEVIZNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**
- (III.F.22.1.) **jazyky televizní komunikace**
- jazyky zvukově filmové komunikace
  - jazyky literární komunikace
  - jazyk synkretické mluvní komunikace
  - ...
- (III.F.23.) **SYNKRETICKÉ KOMPUTEROVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**
- (III.F.23.1.) **jazyky synkretické komputerové (vizuálně akustické) komunikace**
- jazyky komputerové vizuální komunikace
  - jazyky založené na technických neartikulovaných akustických znacích
  - technické akustické znaky simulující mluvní jazykové znaky
  - jazyky reprodukované komunikace
  - ...
- (III.F.24.) **VIRTUÁLNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**
- (III.F.24.1.) **jazyky virtuální komunikace**
- jazyky synkretické komputerové komunikace
  - jazyky dotekové komunikace
  - jazyky vizuálně akustické dotekové nejazykové komunikace
  - ...
- (III.F.25.) **TELEPREZENTAČNÍ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**
- (III.F.25.1.) **jazyky teleprezentace (telemedicína — diagnostikování či operace pacienta na dálku)**
- jazyky virtuální komunikace
  - jazyky synkretické mluvní komunikace
  - ...

(III.F.26.) SYNKRETICKÉ RITUÁLOVÉ ZNAKOVÉ SYSTÉMY**(III.F.26.1.) jazyky rituálové komunikace**

znakové systémy III.F.1. až III.F.25. a až III.F.27. až III.F.28.

...

(III.F.27.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY KOMUNIKACE ČLOVĚKA S INTELIGENTNÍMI PŘEDMĚTY**(III.F.27.1.) jazyky komunikace člověka s inteligentními předměty**

jazyky jakéhokoli typu mezilidské (intersubjektové) komunikace

jazyky jakéhokoli typu reprodukováné komunikace, popř. reprodukováných výsledků komunikace

...

(III.F.28.) ZNAKOVÉ SYSTÉMY REPRODUKOVANÉ SYNKRETICKÉ KOMUNIKACE, popř. REPRODUKOVANÝCH VÝSLEDKŮ SYNKRETICKÉ KOMUNIKACE**(III.F.28.1.) jazyky reprodukováné synkretické komunikace**

znakové systémy III.F.3. až III.F.27.

8.4. Rejstřík znaků

8.4.1. Znaký — rámcový přehled I

(IV.) ZNAKY

(IV.A.) ZNAKY — klasifikace vzhledem k základním lidským smyslům

(IV.A.1.) VIZUÁLNÍ ZNAKY

(IV.A.1.1.) VIZUÁLNÍ NEJAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.1.) PŘEDMĚTNÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.1.1.) předmětné symboly

(IV.A.1.1.2.) KINETICKO-LOKOMOČNÍ ZNAKY

(IV.A.1.1.2.1.) kineticko-lokomoční symboly

(IV.A.1.1.3.) GESTICKÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.3.1.) gestické symboly

(IV.A.1.1.4.) MIMICKÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.4.1.) mimické symboly

(IV.A.1.1.5.) GESTICKO-MIMICKÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.5.1.) gesticko-mimické symboly

(IV.A.1.1.6.) ČISTĚ AKČNÍ ZNAKY (bez akustických znaků)

(IV.A.1.1.6.1.) čistě akční symboly

(IV.A.1.1.7.) ZNAKY ČISTĚ POHYBOVÝCH UMĚNÍ (bez akustických znaků)

(IV.A.1.1.7.1.) symboly čistě pohybových umění

(IV.A.1.1.8.) ČISTĚ VÝTVARNÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.8.1.) IKONICKÉ VÝTVARNÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.8.1.1.) ikonické výtvarné symboly

(IV.A.1.1.8.2.) ABSTRAKTNÍ VÝTVARNÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.8.2.1.) abstraktní výtvarné symboly

(IV.A.1.1.9.) HUDEBNĚ NOTAČNÍ ZNAKY

(IV.A.1.1.9.) hudebně notační symboly

(IV.A.1.1.10.) ČISTĚ ARCHITEKTONICKÉ ZNAKY

(IV.A.1.1.10.1.) architektonické symboly

(IV.A.1.1.11.) ZNAKY NĚMÉHO FILMU BEZ TITULKŮ

(IV.A.1.1.11.1.) symboly němého filmu bez titulků

...

(IV.A.1.2.) VIZUÁLNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.A.1.2.1.) PÍSEMNE JAZYKOVÉ ZNAKY PŘIROZENÝCH JAZYKŮ

(IV.A.1.2.1.1.) piktografické znaky

(IV.A.1.2.1.2.) ideografické znaky

(IV.A.1.2.1.3.) znaky fonetického písma

...

(IV.A.1.2.2.) PÍSEMNÉ ZNAKY UMĚLÝCH JAZYKŮ(IV.A.1.2.2.1.) **znaky umělých symbolických jazyků exaktních věd**(IV.A.1.2.2.2.) **zástupná písma**(IV.A.1.2.2.2.1.) **gestická jazyková písma**(IV.A.1.2.2.2.2.) **gesticko-mimická jazyková písma**(IV.A.1.2.2.2.3.) **kryptografická písma**

...

(IV.A.1.3.) VIZUÁLNÍ KOMBINOVANÉ NEJAZYKOVÉ-JAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.A.1.3.1.) LITERÁRNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY / ZNAKY LITERÁRNÍ JAZYKOVÉ KOMUNIKACE**(IV.A.1.3.1.1.) **literární symboly / symboly literární jazykové komunikace**(IV.A.1.3.2.) **SYNKRETICKÉ VÝTVARNÉ ZNAKY (s literárními znaky)**(IV.A.1.3.2.1.) **synkretické výtvarné symboly (s literárními symboly)**(IV.A.1.3.3.) **HUDEBNĚ NOTAČNÍ ZPĚVNÍ ZNAKY**(IV.A.1.3.3.) **hudebně notační zpěvní symboly**(IV.A.1.3.4.) **SYNKRETICKÉ ARCHITEKTONICKÉ ZNAKY (s literárními znaky)**(IV.A.1.3.4.1.) **synkretické architektonické symboly (s literárními symboly)**(IV.A.1.3.5.) **VÝTVARNĚ ILUSTRÁČNÍ-LITERÁRNÍ ZNAKY**(IV.A.1.3.5.1.) **výtvarně ilustrační-literární symboly**(IV.A.1.3.6.) **ZNAKY NĚMÉHO FILMU S TITULKY**(IV.A.1.3.6.1.) **symboly němého filmu s titulky**

...

(IV.A.2.) AKUSTICKÉ ZNAKY**(IV.A.2.1.) AKUSTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.A.2.1.1.) **PŘÍRODNÍ AKUSTICKÉ ZNAKY (neživé přírody)**(IV.A.2.1.1.1.) **přírodní akustické symboly (neživé přírody)**(IV.A.2.1.2.) **ŽIVOČIŠNÉ AKUSTICKÉ ZNAKY**(IV.A.2.1.2.1.) **interakční živočišné akustické symboly**(IV.A.2.1.3.) **NEARTIKULOVANÉ LIDSKÉ AKUSTICKÉ ZNAKY**(IV.A.2.1.3.1.) **neartikulované lidské akustické symboly**(IV.A.2.1.4.) **ZNAKY-AKUSTICKÉ PROJEVY GESTICKÝCH ZNAKŮ**(IV.A.2.1.4.1.) **symboly-akustické projevy gestických znaků**(IV.A.2.1.5.) **ZNAKY-AKUSTICKÉ PROJEVY KINETICKO-LOKOMOČNÍCH ZNAKŮ**(IV.A.2.1.5.1.) **symboly-akustické projevy kineticko-lokomočních znaků**(IV.A.2.1.6.) **ZNAKY-AKUSTICKÉ PROJEVY AKČNÍCH ZNAKŮ**(IV.A.2.1.6.1.) **symboly-akustické projevy akčních znaků**(IV.A.2.1.7.) **TECHNICKÉ AKUSTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.A.2.1.7.1.) **technické akustické nejazykové symboly**(IV.A.2.1.8.) **HUDEBNÍ ZNAKY**(IV.A.2.1.8.1.) **hudební symboly**(IV.A.2.1.9.) **TECHNICKÉ AKUSTICKÉ ZNAKY SIMULUJÍCÍ AKUSTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY / SYMBOLY z oblastí IV.A.2.1.1. až IV.A.2.1.8.**

...

(IV.A.2.2.) AKUSTICKÉ JAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.A.2.2.1.) ČISTĚ MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY****(IV.A.2.2.1.) čistě mluvní jazykové symboly****(IV.A.2.2.2.) TECHNICKÉ AKUSTICKÉ ZNAKY SIMULUJÍCÍ ČISTĚ MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY / SYMBOLY****(IV.A.2.2.3.) ZNAKY UMĚLÝCH ZÁSTUPNÝCH AKUSTICKÝCH PÍSEM**

...

(IV.A.2.3.) AKUSTICKÉ KOMBINOVANÉ NEJAZYKOVÉ-JAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.A.2.3.1.) SYNKRETICKÉ MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY** (s neartikulovanými lidskými akustickými znaky)**(IV.A.2.3.1.1.) synkretické mluvní jazykové symboly** (s neartikulovanými lidskými akustickými symboly)**(IV.A.2.3.2.) PÍŠŇOVÉ ZNAKY****(IV.A.2.3.2.1.) písňové symboly****(IV.A.2.3.3.) HUDEBNĚ PÍŠŇOVÉ ZNAKY****(IV.A.2.3.3.1.) hudebně písňové symboly****(IV.A.2.3.4.) ROZHLASOVÉ ZNAKY****(IV.A.2.3.4.1.) rozhlasové symboly****(IV.A.2.3.5.) TECHNICKÉ AKUSTICKÉ ZNAKY SIMULUJÍCÍ KOMBINOVANÉ NEJAZYKOVÉ-JAZYKOVÉ ZNAKY / SYMBOLY** z oblastí IV.A.2.3.1. až IV.A.2.3.4.

...

(IV.A.3.) HAPTICKÉ (DOTEKOVÉ) ZNAKY**(IV.A.3.1.) HAPTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY****(IV.A.3.1.1.) haptické nejazykové symboly****(IV.A.3.2.) HAPTICKÉ JAZYKOVÉ ZNAKY / HAPTICKÁ JAZYKOVÁ PÍSMATA**

...

(IV.A.4.) ČICHOVÉ ZNAKY**(IV.A.4.1.) čichové symboly**

...

(IV.A.5.) CHUŤOVÉ ZNAKY**(IV.A.5.1.) chuťové symboly**

...

(IV.A.6.) SYNKRETICKÉ ZNAKY (kombinace znaků z IV.A.1. až IV.A.5.)**(IV.A.6.1.) DOTEKOVĚ CHUŤOVÉ ZNAKY****(IV.A.6.1.1.) dotekově chuťové symboly****(IV.A.6.2.) DOTEKOVĚ ČICHOVÉ ZNAKY****(IV.A.6.2.1.) dotekově čichové symboly****(IV.A.6.3.) DOTEKOVĚ ČICHOVĚ CHUŤOVÉ ZNAKY****(IV.A.6.3.1.) dotekově čichově chuťové symboly**

- (IV.A.6.4.) **VIZUÁLNĚ DOTEKOVÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**
(IV.A.6.4.) vizuálně dotekové nejazykové symboly
- (IV.A.6.5.) **AKUSTICKO-DOTEKOVÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**
(IV.A.6.5.1.) akusticko-dotekové nejazykové symboly
- (IV.A.6.6.) **VIZUÁLNĚ AKUSTICKÉ DOTEKOVÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**
(IV.A.6.6.1.) vizuálně akustické dotekové nejazykové symboly
- (IV.A.6.7.) **GESTICKO-MIMICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**
(IV.A.6.4.7.1.) gesticko-mimické nejazykové symboly
- (IV.A.6.8.) **AKUSTICKO-GESTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**
(IV.A.6.8.1.) akusticko-gestické nejazykové symboly
- (IV.A.6.9.) **AKUSTICKÉ GESTICKO-MIMICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**
(IV.A.6.9.1.) akustické gesticko-mimické nejazykové symboly
- (IV.A.6.10.) **AKUSTICKÉ KINETICKO-LOKOMOČNÍ ZNAKY**
(IV.A.6.10.1.) akustické kineticko-lokomoční symboly
- (IV.A.6.11.) **SYNKRETICKÉ AKČNÍ ZNAKY**
(IV.A.6.11.1.) synkretické akční symboly
- (IV.A.6.12.) **SYNKRETICKÉ ZNAKY POHYBOVÝCH UMĚNÍ**
(IV.A.6.12.1.) synkretické symboly pohybových umění
- (IV.A.6.13.) **LITERÁRNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY / ZNAKY LITERÁRNÍ JAZYKOVÉ KOMUNIKACE**
(IV.A.6.13.1.) literární jazykové symboly / symboly literární jazykové komunikace
- (IV.A.6.14.) **SYNKRETICKÉ VÝTVARNÉ ZNAKY (s literárními znaky)**
(IV.A.6.14.1.) synkretické výtvarné symboly (s literárními znaky)
- (IV.A.6.15.) **SYNKRETICKÉ ARCHITEKTONICKÉ ZNAKY (s literárními znaky)**
(IV.A.6.15.1.) synkretické architektonické symboly (s literárními znaky)
- (IV.A.6.16.) **VÝTVARNĚ ILUSTRÁČNÍ-LITERÁRNÍ ZNAKY**
(IV.A.6.16.1.) výtvarně ilustrační-literární symboly
- (IV.A.6.17.) **HUDEBNĚ NOTAČNÍ ZPĚVNÍ ZNAKY**
(IV.A.6.17.1.) hudebně notační zpěvní symboly
- (IV.A.6.18.) **SYNKRETICKÉ MLUVNÍ ZNAKY / ZNAKY SYNKRETICKÉ MLUVNÍ KOMUNIKACE**
(IV.A.6.18.1.) synkretické mluvní symboly / symboly synkretické mluvní komunikace
- (IV.A.6.19.) **ÚSTNÍ SLOVESNÉ ZNAKY / ZNAKY ÚSTNÍ SLOVESNÉ KOMUNIKACE**
(IV.A.6.19.1.) ústní slovesné symboly / symboly ústní slovesné komunikace
- (IV.A.6.20.) **SYNKRETICKÉ HUDEBNÍ ZNAKY / ZNAKY SYNKRETICKÉ HUDEBNÍ KOMUNIKACE**
(IV.A.6.20.1.) synkretické hudební symboly / symboly synkretické hudební komunikace
- (IV.A.6.21.) **SYNKRETICKÉ PÍŠŇOVÉ ZNAKY / ZNAKY SYNKRETICKÉ PÍŠŇOVÉ KOMUNIKACE**
(IV.A.6.21.1.) synkretické písňové symboly / symboly synkretické písňové komunikace

(IV.A.6.22.) HUDEBNĚ PÍŠŇOVÉ ZNAKY / ZNAKY SYNKRETICKÉ HUDEBNĚ PÍŠŇOVÉ KOMUNIKACE**(IV.A.6.22.1.) hudebně písňové symboly / symboly synkretické hudebně písňové komunikace****(IV.A.6.23.) ČINOHERNÍ ZNAKY****(IV.A.6.23.1.) činoherní symboly****(IV.A.6.24.) HUDEBNĚ ZPĚVNÍ-DRAMATICKÉ ZNAKY****(IV.A.6.24.1.) hudebně zpěvní-dramatické symboly****(IV.A.6.25.) POHYBOVĚ HUDEBNÍ-ZPĚVNÍ-DRAMATICKÉ ZNAKY****(IV.A.6.25.1.) pohybově hudební-zpěvní-dramatické symboly****(IV.A.6.26.) ZNAKY REPRODUKOVANÉ AKUSTICKÉ KOMUNIKACE****(IV.A.6.26.1.) symboly reprodukované akustické komunikace****(IV.A.6.27.) ROZHLASOVÉ ZNAKY / ZNAKY ŽIVÉ INTERAKČNÍ A REPRODUKOVANÉ AKUSTICKÉ ROZHLASOVÉ KOMUNIKACE****(IV.A.6.27.1.) rozhlasové symboly / symboly živé interakční a reprodukované akustické rozhlasové komunikace****(IV.A.6.28.) FILMOVÉ ZNAKY / ZNAKY REPRODUKOVANÉ VIZUÁLNÍ A VIZUÁLNĚ AKUSTICKÉ FILMOVÉ KOMUNIKACE****(IV.A.6.28.1.) filmové symboly / symboly reprodukované vizuální a vizuálně akustické filmové komunikace****(IV.A.6.29.) TELEVIZNÍ ZNAKY / ZNAKY ŽIVÉ INTERAKČNÍ TELEVIZNÍ A REPRODUKOVANÉ VIZUÁLNÍ A VIZUÁLNĚ AKUSTICKÉ KOMUNIKACE****(IV.A.6.29.1.) televizní symboly / symboly živé interakční televizní a reprodukované vizuální a vizuálně akustické komunikace****(IV.A.6.30.) SYNKRETICKÉ KOMPUTEROVÉ ZNAKY****(IV.A.6.30.1.) synkretické počítačové symboly****(IV.A.6.31.) ZNAKY VIRTUÁLNÍ KOMUNIKACE****(IV.A.6.31.1.) symboly virtuální komunikace****(IV.A.6.32.) ZNAKY TELEPREZENTAČNÍ KOMUNIKACE****(IV.A.6.32.1.) symboly teleprezentační komunikace****(IV.A.6.33.) ZNAKY KOMUNIKACE ČLOVĚKA A INTELIGENTNÍCH PŘEDMĚTŮ****(IV.A.6.33.1.) symboly komunikace člověka a inteligentních předmětů****(IV.A.6.34.) ZNAKY KOMUNIKACE ČLOVĚKA A ŽIVOČICHŮ****(IV.A.6.34.1.) symboly komunikace člověka a živočichů****(IV.A.6.35.) ZNAKY KOMUNIKACE ČLOVĚKA A SNOVÝCH KOMUNIKAČNÍCH SUBJEKTŮ****(IV.A.6.35.1.) symboly komunikace člověka a snových komunikačních subjektů****(IV.A.6.36.) ZNAKY KOMUNIKACE ČLOVĚKA A METAFYZICKÝCH BYTOSTÍ ČI ENTIT****(IV.A.6.36.1.) symboly komunikace člověka a metafyzických bytostí či entit****(IV.A.6.37.) RITUÁLOVÉ ZNAKY / ZNAKY RITUÁLOVÉ KOMUNIKACE****(IV.A.6.37.1.) rituálové symboly / symboly rituálové komunikace**

...

8.4.2. Znaký — rámcový přehled II

(IV.B.) ZNAKY — klasifikace vzhledem k opozici jazykových a nejazykových znaků

(IV.B.1.) JAZYKOVÉ ZNAKY (slova)

(IV.B.1.1.) AKUSTICKÉ JAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.1.1.) ČISTĚ MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY / ZNAKY ČISTĚ MLUVNÍ KOMUNIKACE

(IV.B.1.1.1.1.) MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO REÁLNÉ PŘEDMĚTNÉ SKUTEČNOSTI / PRO ZNAKY-REÁLNÉ PŘEDMĚTNÉ SKUTEČNOSTI

(IV.B.1.1.1.1.1.) mluvní jazykové znaky pro elementární nejazykové znaky

mluvní jazykové znaky pro předměty / pro předmětné znaky

mluvní jazykové znaky pro atributy předmětů / předmětných znaků (barvy, množství)

mluvní jazykové znaky pro pohyby předmětů (věcí, zvířat, člověka) / pro kineticko-lokomoční znaky

mluvní jazykové znaky pro akce / pro čisté akční znaky

mluvní jazykové znaky pro gesta / pro gestické znaky

mluvní jazykové znaky pro mimiku / pro mimické znaky

mluvní jazykové znaky pro znaky čisté pohybových umění

mluvní jazykové znaky pro čisté výtvarné ikonické znaky

mluvní jazykové znaky pro čisté architektonické znaky

mluvní jazykové znaky pro zvuky / akustické nejazykové znaky — viz IV.A.2.1.

mluvní jazykové znaky pro doteky / haptické znaky

mluvní jazykové znaky pro čichové vjemy / pro čichové znaky

mluvní jazykové znaky pro chuťové vjemy / pro chuťové znaky

...

(IV.B.1.1.1.1.2.) mluvní jazykové znaky pro kombinované a synkretické znaky — viz IV.A.

(IV.B.1.1.1.2.) MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO SYMBOLIKU PŘEDMĚTNÝCH SKUTEČNOSTÍ

(IV.B.1.1.1.2.1.) mluvní jazykové znaky pro symboly z oblasti elementárních nejazykových symbolů

mluvní jazykové znaky pro předmětné symboly

mluvní jazykové znaky pro symboly-předmětné atributy (barvy, přirozená čísla)

mluvní jazykové znaky pro kineticko-lokomoční symboly

mluvní jazykové znaky pro gestické symboly

mluvní jazykové znaky pro mimické symboly

mluvní jazykové znaky pro akční symboly

mluvní jazykové znaky pro čisté výtvarné ikonické symboly

mluvní jazykové znaky pro symboly čisté pohybových umění

mluvní jazykové znaky pro akustické nejazykové znaky

mluvní jazykové znaky pro haptické symboly

mluvní jazykové znaky pro čichové symboly

mluvní jazykové znaky pro chuťové symboly

...

(IV.B.1.1.1.2.2.) mluvní jazykové znaky pro symboly z oblastí kombinovaných a synkretických symbolů — viz IV.A.

...

(IV.B.1.1.1.3.) MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO FIKTIVNÍ PŘEDMĚTNÉ SKUTEČNOSTI / PRO SYMBOLIKU FIKTIVNÍCH PŘEDMĚTNÝCH ZNAKŮ

(IV.B.1.1.1.3.1.) mluvní jazykové znaky pro fiktivní předmětné skutečnosti / pro symboliku fiktivních předmětných znaků

mluvní jazykové znaky pro fiktivní kameny /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní nápoje /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní jídla /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní tělesné orgány a části těla člověka /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní obleky-uniformy /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní masky /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní rostliny (květiny, keře, stromy) /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní živočichy / bytosti /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní historické postavy /-symboly
 mluvní jazykové znaky pro fiktivní místa /-symboly
 ...

(IV.B.1.1.1.3.2.) mluvní jazykové znaky pro fiktivní kineticko-lokomoční skutečnosti / pro symboliku fiktivních kineticko-lokomočních znaků

(IV.B.1.1.1.3.3.) mluvní jazykové znaky pro fiktivní akční skutečnosti / pro symboliku fiktivních akčních znaků

...

(IV.B.1.1.1.4.) MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO ABSTRAKTNÍ SKUTEČNOSTI / ABSTRAKTNÍ MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.1.1.5.) MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO VIZUÁLNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.1.1.6.) MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO SYMBOLICKÉ ZNAKY EXAKTNÍCH VĚD

(IV.B.1.1.1.7.) MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO HUDEBNÍ NOTAČNÍ ZNAKY

(IV.B.1.1.1.8.) MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO HUDEBNÍ NOTAČNÍ ZPĚVNÍ ZNAKY

(IV.B.1.1.2.) **TECHNICKÉ AKUSTICKÉ JAZYKOVÉ ZNAKY**

(IV.B.1.1.2.1.) TECHNICKÉ AKUSTICKÉ ZNAKY ZASTUPUJÍCÍ PÍSEMNÉ JAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.1.2.2.) TECHNICKÉ AKUSTICKÉ ZNAKY SIMULUJÍCÍ MLUVNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY

...

(IV.B.1.2.) **VIZUÁLNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY**

(IV.B.1.2.1.) **PÍSEMNÉ JAZYKOVÉ ZNAKY** (obdobně jako — IV.B.1.1.1.)

(IV.B.1.2.1.1.) PÍSEMNÉ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO REÁLNÉ PŘEDMĚTNÉ SKUTEČNOSTI / PRO ZNAKY-PŘEDMĚTNÉ SKUTEČNOSTI (obdobně jako IV.B.1.1.1.1.)

(IV.B.1.2.1.2.) PÍSEMNÉ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO SYMBOLIKU PŘEDMĚTNÝCH SKUTEČNOSTÍ (obdobně jako IV.B.1.1.1.2.)

(IV.B.1.2.1.3.) PÍSEMNÉ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO FIKTIVNÍ PŘEDMĚTNÉ SKUTEČNOSTI / PRO SYMBOLIKU FIKTIVNÍCH PŘEDMĚTNÝCH SKUTEČNOSTÍ (obdobně jako IV.B.1.1.1.3.)

(IV.B.1.2.1.4.) PÍSEMNÉ JAZYKOVÉ ZNAKY PRO ABSTRAKTNÍ SKUTEČNOSTI / ABSTRAKTNÍ PÍSEMNÉ JAZYKOVÉ ZNAKY (obdobně jako IV.B.1.1.1.4.)

(IV.B.1.2.2.) **GESTICKÉ JAZYKOVÉ ZNAKY** (obdobně jako — IV.B.1.2.1.)

(IV.B.1.2.3.) **GESTICKO-MIMICKÉ JAZYKOVÉ ZNAKY** (obdobně jako — IV.B.1.2.1.)

(IV.B.1.3.) HAPTICKÉ JAZYKOVÉ ZNAKY-ABECEDY (obdobně jako — IV.B.1.2.1.)

(IV.B.1.4.) SYNKRETICKÉ JAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.4.1.) SYNKRETICKÉ MLUVNÍ ZNAKY / ZNAKY SYNKRETICKÉ MLUVNÍ KOMUNIKACE

(IV.B.1.4.2.) JAZYKOVĚ AKČNÍ ZNAKY

(IV.B.1.4.3.) ÚSTNÍ SLOVESNÉ ZNAKY / ZNAKY ÚSTNÍ SLOVESNÉ KOMUNIKACE

(IV.B.1.4.4.) PÍŠŇOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.4.5.) HUDEBNĚ PÍŠŇOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.4.6.) LITERÁRNÍ JAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.4.7.) HUDEBNĚ NOTAČNÍ ZPĚVNÍ ZNAKY

(IV.B.1.4.8.) VÝTVARNĚ ILUSTRAČNÍ-LITERÁRNÍ ZNAKY

(IV.B.1.4.9.) ČINOHERNÍ ZNAKY

(IV.B.1.4.10.) HUDEBNĚ ZPĚVNÍ-DRAMATICKÉ ZNAKY

(IV.B.1.4.11.) POHYBOVĚ HUDEBNÍ-ZPĚVNÍ-DRAMATICKÉ ZNAKY

(IV.B.1.4.12.) JAZYKOVĚ ROZHLASOVÉ ZNAKY

(IV.B.1.4.13.) JAZYKOVĚ FILMOVÉ ZNAKY (s řečí či titulky)

(IV.B.1.4.14.) JAZYKOVĚ TELEVIZNÍ ZNAKY

(IV.B.1.4.15.) JAZYKOVĚ KOMPUTEROVÉ ZNAKY

(IV.B.1.4.16.) JAZYKOVĚ VIRTUÁLNÍ ZNAKY

(IV.B.1.4.17.) JAZYKOVĚ TELEPREZENTAČNÍ ZNAKY

(IV.B.1.4.18.) JAZYKOVÉ ZNAKY KOMUNIKACE ČLOVĚKA A INTELIGENTNÍCH PŘEDMĚTŮ

(IV.B.1.4.19.) JAZYKOVĚ RITUÁLOVÉ ZNAKY

...

(IV.B.2.) NEJAZYKOVÉ ZNAKY / ZNAKY-PŘEDMĚTNÉ SKUTEČNOSTI

(IV.B.2.1.) ČICHOVÉ ZNAKY

(IV.B.2.2.) CHUŤOVÉ ZNAKY

(IV.B.2.3.) HAPTICKÉ (DOTEKOVÉ) NEJAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.) VIZUÁLNÍ NEJAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.1.) PŘEDMĚTNÉ ZNAKY — koncepty předmětných znaků

znaky-materiály (-nerosty, -kovy...)

znaky-rostliny (-květiny, -keře, -stromy)

znaky-živočichové

znaky-lidé

znaky-předměty-výrobky

znaky-scenérie-místa

...

(IV.B.2.4.1.1.) ATRIBUTY PŘEDMĚTNÝCH ZNAKŮ (velikost, barva, počet...)

(IV.B.2.4.1.2.) PŘEDMĚTNÉ SYMBOLY

symboly-materiály

symboly-nerosty

symboly-kovy

symboly rostliny

symboly-květiny

symboly-keře

symboly-stromy

symboly-živočiškové

symboly-tělesné orgány člověka / zvířat

symboly-nápoje

symboly-jídla

symboly-předměty-výrobky

symboly-masky

symboly-obřadní předměty

symboly-obleky-uniformy

symboly-historické postavy

symboly-historická místa

...

(IV.B.2.4.1.2.1.) atributy předmětných symbolů

symboly-barvy

symbolika počtu (čísel)

...

(IV.B.2.4.2.) KINETICKO-LOKOMOČNÍ ZNAKY

(IV.B.2.4.3.) GESTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.4.) MIMICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.5.) GESTICKO-MIMICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.6.) ČISTĚ AKČNÍ ZNAKY

(IV.B.2.4.7.) ZNAKY ČISTĚ POHYBOVÝCH UMĚNÍ (bez akustických znaků)

(IV.B.2.4.8.) ČISTĚ VÝTVARNÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.8.1.) IKONICKÉ VÝTVARNÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.8.1.1.) ikonické znaky zobrazující předměty

(IV.B.2.4.8.1.2.) ikonické znaky zobrazující předmětné symboly

(IV.B.2.4.8.1.3.) výtvarné znaky pro symboly předmětných atributů

(IV.B.2.4.8.1.4.) ikonické znaky zobrazující fiktivní předměty / symboliku fiktivních předmětů

(IV.B.2.4.8.1.5.) ikonické znaky zobrazující lokomoci / mimiku / gesta / akce

(IV.B.2.4.8.1.6.) ikonické znaky zobrazující lokomoční / mimické / gestické / akční symboly

(IV.B.2.4.8.1.7.) ikonické znaky zobrazující fiktivní lokomoci... / symboliku fiktivní lokomoce...

(IV.B.2.4.8.1.8.) ikonické symboly-emblémy

(IV.B.2.4.8.1.9.) ikonické symboly-obrazy (alegorie)

...

(IV.B.2.4.8.2.) ABSTRAKTNÍ VÝTVARNÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.8.2.1.) abstraktní výtvarné symboly-emblémy

(IV.B.2.4.9.) HUDEBNĚ NOTAČNÍ ZNAKY

(IV.B.2.4.10.) ČISTĚ ARCHITEKTONICKÉ ZNAKY

(IV.B.2.4.11.) ZNAKY NĚMÉHO FILMU BEZ TITULKŮ

...

(IV.B.2.5.) AKUSTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY(IV.B.2.5.1.) **PŘÍRODNÍ AKUSTICKÉ ZNAKY**(IV.B.2.5.2.) **ŽIVOČIŠNÉ AKUSTICKÉ ZNAKY**(IV.B.2.5.3.) **NEARTIKULOVANÉ LIDSKÉ AKUSTICKÉ ZNAKY**(IV.B.2.5.4.) **ZNAKY-AKUSTICKÉ PROJEVY KINETICKO-LOKOMOČNÍCH ZNAKŮ**(IV.B.2.5.5.) **ZNAKY-AKUSTICKÉ PROJEVY GESTICKÝCH ZNAKŮ**(IV.B.2.5.6.) **ZNAKY-AKUSTICKÉ PROJEVY AKČNÍCH ZNAKŮ**(IV.B.2.5.7.) **TECHNICKÉ AKUSTICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.5.8.) **HUDEBNÍ ZNAKY**

...

(IV.B.2.6.) SYNKRETICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY(IV.B.2.6.1.) **DOTEKOVĚ CHUŤOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.2.) **DOTEKOVĚ ČICHOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.3.) **DOTEKOVĚ ČICHOVĚ CHUŤOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.4.) **VIZUÁLNĚ DOTEKOVĚ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.5.) **AKUSTICKÉ DOTEKOVĚ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.6.) **VIZUÁLNĚ AKUSTICKÉ DOTEKOVĚ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.7.) **AKUSTICKÉ KINETICKO-LOKOMOČNÍ ZNAKY**(IV.B.2.6.8.) **GESTICKO-MIMICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.9.) **AKUSTICKÉ GESTICKO-MIMICKÉ NEJAZYKOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.10.) **SYNKRETICKÉ NEJAZYKOVÉ AKČNÍ ZNAKY**(IV.B.2.6.11.) **SYNKRETICKÉ ZNAKY POHYBOVÝCH UMĚNÍ**(IV.B.2.6.12.) **SYNKRETICKÉ NEJAZYKOVÉ RITUÁLOVÉ ZNAKY**(IV.B.2.6.13.) **SYNKRETICKÉ ZNAKY NĚMÉHO FILMU S HUDBOU A BEZ TITULKŮ**

...

9. VĚCNÝ REJSTŘÍK

A...

abstraktní mluvní jazykové znaky 81
 aktuální větné členění 208
 akustické jazykové znaky 77
 akustické nejazykové znaky 74
 alegorické výrazové prostředky 153, 158
 aliterace 212
 animizace 190
 anizotropie 33, 77
 antetext 201
 artefakt 195
 arteterapeutické funkce 178
 artikulační metaforického významu 191
 artikulační mechanismy 189, 190
 asociativní funkce 178
 asyndeton 210
 autorská časoprostorová dimenze 223
 autorská komunikační strategie 204
 autorské mýty 125
 autorství znaku 77
 axiologická funkce 188

B...

biologický determinismus 23

Č...

časoprostor příběhu 222
 časoprostor vydání textu 224
 časoprostor vzniku textu 224
 časoprostorová dimenze jazykového komunikátu 111
 časoprostorová dimenze literárního dorozumívání 218
 časoprostorová osa jazykové komunikace 109
 časoprostorově distanční dorozumívání 20
 čichové znaky 74
 člověk 30
 čtení 144, 196

D...

definiční metafora 209, 210, 211
 deformující výrazové prostředky 152
 dějiny 104
 dějiny literatury 129
 dezinterpretace 200
 diskretnost 33, 77
 diskurs 101, 102
 dorozumívání 45
 dorozumívání prostřednictvím reprodukováného dorozumívání 59

dorozumívání v diskontinuálně kontinuálním časoprostoru 20
 dorozumívání v kontinuálním časoprostoru 20
 dotekové znaky 74
 duchovní svět / světy 56, 60

E...

elementární metaforická forma 209
 elipsa 210
 eliptické výrazové prostředky 152
 eliptický artikulační mechanismus 207, 209, 212
 emotivní funkce 175
 estetická funkce 188
 estetická hodnota 188
 eufemismus 210
 eufonie 212

F...

fakta vnějšího (předmětného) světa 51
 fakta vnitřního (psychického a duchovního) světa 51
 figury 145, 151
 fiktivní adresát 217
 fiktivní předmětné skutečnosti 85
 funkce modelování tématu 155
 funkce výrazových prostředků textu 140, 156, 171, 204

G...

genologie 157
 gnoseologické funkce 183
 gramatické jazykové výrazové prostředky 150
 gramatika 71
 gramatika vyprávění 59

H...

hrdina literárního díla 217
 humorný postoj 98

Ch...

chuťové znaky 74

I...

ideální čtenář 214, 217
 ikonické výtvarné znaky 84
 imaginace / obrazotvornost 35, 159
 implicitní autor 216
 implicitní čtenář 216
 individuální duchovní světy 56, 57, 60
 interakční haptické nejazykové dorozumívání 24
 interaktivita 97
 interpretace 29, 144, 194, 200, 214

interpretační dorozumívání 44
 intertext 201
 intuice 38
 inverzní artikulační mechanismus 208
 inverzní výrazové prostředky 152
 ironický postoj 98

J...

jazyková agresivita 97
 jazyková literární komunikace / jazykové literární dorozumívání 20-21, 25
 jazyková mluvní komunikace / jazykové mluvní dorozumívání 20-21, 24
 jazykové (mluvní a literární) kompetence 65
 jazykové (mluvní a písemné) znaky pro reálné předmětné skutečnosti 81-82
 jazykové (mluvní a písemné) znaky pro symboliku předmětných skutečností 81-82
 jazykové (mluvní a písemné) znaky pro znaky-předmětné skutečnosti 81-82
 jazykové dorozumívání 109
 jazykové symboly 122
 jazykové znakové (mluvní a literární) kompetence 65, 71, 112
 jazykové znaky pro fiktivní předmětné skutečnosti 85
 jazykové znaky pro symboliku fiktivních předmětných znaků a skutečností 85
 jazykový kód 153
 jazykový obraz 37
 jazykový symbolický význam 84

K...

kineticko-lokomoční symboly 79
 kineticko-lokomoční znaky 78
 koherence 58
 kolektivní duchovní světy 56
 kompetence (individuálních) duchovních světů 66
 kompetence duchovních světů 57, 60
 kompetence etnické příslušnosti 64
 kompetence geografické lokality 64
 kompetence historické doby 64
 kompetence jiných bytostí 65
 kompetence lidského těla 63
 kompetence náboženské příslušnosti 64
 kompetence národní příslušnosti 64
 kompetence názorové / politické příslušnosti 64
 kompetence příslušnosti (dorozumívajících se subjektů) ke společnosti lidí 63
 kompetence příslušnosti ke kulturní oblasti 64
 kompetence příslušnosti ke kulturnímu paradigmatu 57, 60, 66
 kompetence společenského postavení 64
 kompetence žánrového povědomí 158
 kompetence živočichů 64
 kompetence zkušenostních světů 65, 66
 kompetence znalosti konceptů světa 57, 66
 komunikačně pragmatický přístup 50
 komunikační funkce 181
 komunikační kompetence dorozumívajících se subjektů 25-26, 43, 63

komunikační kompetence myslí 42, 63
 komunikační prostor 26, 52
 komunikační strategie 96
 komunikační strategie dorozumívajících se subjektů 204
 koncepty dějin 100, 106
 koncepty slov 73
 koncepty světa 55, 66, 68, 70, 73
 konverzační maximy 97
 konzumace znaku 77
 kryptografické výrazové prostředky 152
 kultura 71
 kulturní determinismus 23
 kulturní normy a hodnoty 55
 kulturní paradigma / paradigmaty 55, 56, 57, 66, 98

L...

lexikografie 71
 lidské chování 16, 19
 lidské intersubjektové a neintersubjektové dorozumívání 20
 lidské komunikativní jednání 45
 lidské vědomí 27
 lineárnost 33, 77
 literárněteoretické dorozumívání 203
 literární dějiny 197
 literární dílo 108, 129, 197, 201
 literární dorozumívání 77, 109
 literární interpretace 196
 literární jazyk 133, 141
 literární metafora 170, 189
 literární obraz 134, 163
 literární symboly 92
 literární symboly-obrazy 93
 literární text 45, 65, 134, 137, 149
 literární tradice 114
 logos 31
 lyrický mluvčí / vypravěč 212, 208

M...

masmediální dorozumívání 115
 maximy kvality 97
 maximy kvantity 97
 maximy relevance 97
 maximy shody 97
 maximy skromnosti 97
 maximy sympatie 97
 maximy taktu 97
 maximy uznání 97
 maximy velkorysosti 97
 maximy způsobu 97
 mentálně operativní funkce 187
 mentální jednání 20, 45
 metafora 165, 170, 191, 192
 metaforická forma 206
 metaforické výrazové prostředky 153
 metaforický blok 206, 209
 metaforika 171
 metonymie 190
 mluvený jazyk 141

mluvní dorozumívání 109
 mluvnice 77
 mluvnice jazykové znaky pro (nesymbolicky vyjadřované) abstraktní skutečnosti 81
 mluvnice jazykové znaky pro předmětné skutečnosti / pro znaky-předmětné skutečnosti 122
 mluvnice jazykové znaky pro symboliku předmětných skutečnosti 81
 modalita tématu 97
 model (fungování) literárního díla 202
 mysl 27

N...

naratologie 155
 naturifikace 190
 naturifikační artikulační mechanismus 206
 naturifikační epiteton 207
 naturifikační genitivní vazba 207, 209, 210
 naturifikační predikační metafora 207, 209
 neinterakční haptické neязыkové dorozumívání 24
 naturifikační příslovečná metafora 210
 neязыkové symbolické okruhy 89
 neязыkové symboly 81
 neязыkové znakové kompetence 65
 neязыkové znaky 78, 81

O...

objektová metafora 207
 obraznost 36, 159
 obrazotvornost 159
 orientace v oblasti času 95
 orientace v oblasti diskursu - kontextu 95
 orientace v oblasti personalidy 95
 orientace v oblasti prostoru 95
 orientace v oblasti sociálního postavení 95
 orientační neintersubjektové časoprostorové dorozumívání 64
 oxymoron 190

P...

paměť 72
 paměti fixovaná promluva 45
 perifrastické výrazové prostředky 153
 perifrastický artikulační mechanismus 211
 periodizace 100
 personifikace 190
 personifikační artikulační mechanismus 207
 personifikační epiteton 207
 personifikační genitivní vazba 207, 209
 personifikační objektová metafora 209, 210, 211
 personifikační predikační metafora 207, 209, 212
 personifikační příslovečná metafora 210
 písemné jazykové znaky pro předmětné skutečnosti / pro znaky-předmětné skutečnosti 122
 plán grafický 150
 plán hypersyntaktický - řečově či textově sémantický 150
 plán morfologický 150
 plán syntaktický 150
 plán větně sémantický 150
 plán zvukový 150

pluralita 231
 poetika 71
 poslání lidského dorozumívání 131
 postava literárního díla 217
 postava příběhu 125
 poznávání 61
 pragmatické předpoklady komunikace 25
 predikační metafora 206
 premisa důvěry 96
 premisa intolerance 97
 premisa lži 97
 premisa tolerance 97
 premisa upřímnosti 96
 primární symboly 86
 promluva 112
 prostorově distanční dorozumívání 20
 prostředky modality tématu 153
 prototext 201
 předmětné symboly 79, 84, 122
 předmětné znaky 78
 předmětný svět 46, 82, 83, 122
 překladatel 215
 příběh 58, 59, 61, 66, 125, 128
 přirovnání 210, 211

R...

reálný (biologický, historický) autor 214, 216, 217, 218, 221
 reálný (biologický, historický) čtenář 214, 218
 recepční autor 96, 217, 218
 referenční odkazy 88
 repetentní artikulační mechanismus 212
 repetentní výrazové prostředky 152, 212
 reprodukováná promluva 45
 rétorika 71
 rozšířené interpretační dorozumívání 44
 rozumění 29
 rým 211
 rytms 211

Ř...

řeč 65
 řečnické oslovení 208
 řečnické výrazové prostředky 152, 212
 řečnického zvolání 212
 řečová promluva 65

S...

satirický postoj 98
 sebeoslovení 212
 sekundární symboly 86
 selekční pravidla pro výběr položek znakových systémů / kódů 154
 sémantická / sémiotická funkce 179
 sémiotický svět 109, 179
 sémiotický svět literárního díla 111
 schopnost formulovat a identifikovat referenční odkazy 95, 113
 schopnost formulovat a identifikovat vypravěčská hlediska 97

- schopnost formulovat a identifikovat vypravěčská hlediska / modalitu tématu 113
 schopnost psát, číst a rozumět písmu 65, 112
 schopnost užívat (poetických) výrazových prostředků textu 144
 schopnost užívat (rétorických) výrazových prostředků řeči 144
 schopnost užívat gramatických jazykových výrazových prostředků 144
 schopnost užívat slovníku a konceptů slov 65, 72, 113
 schopnost užívat stylistických jazykových výrazových prostředků 144
 schopnost užívat výrazových prostředků jazyka
 schopnost užívat výrazových prostředků jazyka 113
 schopnost užívat výrazových prostředků jazyka - řeči nebo literárního textu 65, 72, 144
 schopnost vyslovovat slova a rozumět slovům 65, 112
 slovní symboly 84
 slovo 71, 73, 77, 114, 149
 složená metaforická forma 209
 smysl 32, 45
 sociálního jednání 45
 solidarita 231
 styl 173
 stylistické funkce 173
 stylistické jazykové výrazové prostředky 150
 stylistika 71
 subjektivita 33
 subjekty komunikace 28
 „světy ze slov“ 15, 17, 20, 45, 50, 56, 57, 61, 70, 223, 232
 symbolické okruhy 84, 90
 symbolické výrazové prostředky 153
 symbolický artikulační mechanismus 190, 207, 209, 210
 symboly 79
 symboly předměty-výrobky 84
 symboly zvěrokruhu 90
 symboly-barvy 90
 symboly-čísla 90
 symboly-emblémy 86
 symboly-historické postavy 84
 symboly-jídla 84
 symboly-květiny 90
 symboly-masky 86
 symboly-materiály 84
 symboly-nápoje 84
 symboly-nerosty 90
 symboly-obrazy 87
 symboly-obřadní činnosti 86
 symboly-obřadní předměty 86
 symboly-piktogramy 86
 symboly-rostliny 84
 symboly-stromy 90
 symboly-tělesné orgány a části těla člověka / živočichů 84
 symboly-uniformy 86
 symboly-živočichové 84
 synekdocha 190
 synekdochický artikulační mechanismus 206, 209, 211
 synestézie 190
 synkretické znaky 74
 syntaktický paralelismus 210
 systém znakových funkcí / funkcí kódu 98, 173
- T...**
- tematický paralelismus 211, 212
 teorie výrazových prostředků textu / poetika 140, 141, 143
 text 109
 tradice 114
 tragicko-komický postoj 98
 tragický postoj 98
 trópy 145, 151
- U...**
- umělecké literární dílo 133, 149
 umělecký literární obraz 171
 umělecký obraz 150
- V...**
- vizuálně distanční mluvní dorozumívání 77
 virtuální čtenář 214, 216
 vizuální jazykové znaky 77
 vizuální nejazykové znaky 74
 „vůle ke smyslu“ 31
 vypravěč 217
 vypravěčské hledisko / modalita tématu 155
 vypravěčské prostředky a postupy 151, 155
 výrazová forma 148
 výrazová funkce textu 148
 výrazové prostředky textu 140, 148, 149, 171
 výstavbové mechanismy textu 140, 151
 výstavbový plán promluvy / literárního díla 150
 výtvarné dorozumívání 110
 vývoj v indoevropských jazycích 193
 význam 108, 117
 vzdělávání 61
- Z...**
- zkušenostní svět / světy 52, 55, 56
 znak 73, 77, 109, 114
 znakové systémy / kódy 50
 znaky-předmětné skutečnosti 78
 znalost autorské komunikační strategie 98, 113
 znalost čtenářských (kritických) recepcí 113
 znalost doby, v níž autor žil 113
 znalost geneze literárních textů (děl) 113
 znalost gramatiky příběhu 98, 113
 znalost gramatiky vyprávění 98, 113
 znalost komunikační strategie 113
 znalost konceptů adresáta 113
 znalost konceptů autorství 112
 znalost konceptů člověka a jeho vzniku 69
 znalost konceptů čtenářství 112
 znalost konceptů dějin 69

znalost konceptů ideálního (spirituálního
a duchovního) světa
znalost konceptů literární postavy 113
znalost konceptů metaforické tradice 113
znalost konceptů místa člověka ve společnosti 69
znalost konceptů poslání člověka 68
znalost konceptů přírody — externího fyzického
světa 69
znalost konceptů psychiky — interního mentálního
světa 69
znalost konceptů ras a národností 69
znalost konceptů vypravěče 113
znalost konceptů vzniku světa 69
znalost konceptů vztahů mezi lidmi 69
znalost konceptů životního teritoria 68
znalost konceptů zkušenostního světa 69
znalost konkrétních literárních děl 113
znalost literárního vývoje 113
znalost literárních konceptů 112
znalost logických pravidel jazyka 113
znalost metaforické tradice 65
znalost symbolických okruhů 113
znalost symbolických okruhů 65
znalost systému znakových funkcí / funkcí kódu 98
znalost vypravěčské komunikační strategie 98
znalost života autora 113
ztotožnění 210

Ž

žánrové prostředky 212
žánrové systémy 151, 157
žánry 158

10. JMENNÝ REJSTŘÍK

A...

Adam 91, 105
 Adams, Hazard 93, 195, 196
 Adorno, Theodor W. 235
 Agostini, Philippe 127
 Ajvaz, Michal 108
 Akmajian, Adrian 22
 Alazraki, Jaime 141, 194
 Amor 87, 116
 Anaximandros z Milétu 53
 Anderson, Dany J. 114
 Apollinaire, Guillaume 175
 Arés 168
 Aristoteles 39, 46, 102, 144, 145, 167, 168, 169,
 173, 175, 180, 182
 Arnold, Heinz Ludwig 136
 Atkins, G. Douglas 114
 Auerbach, Erich 46
 Augustin, sv. 127, 223
 Austin, John Langshaw 48, 49, 76, 235

B...

Baars, Bernard J. 27
 Bacon, Francis 24, 49, 62
 Bagin, Albin 211
 Bachelard, Gaston 17, 114, 115, 143, 163, 174
 Bachtin, Michail Michajlovič 139, 141, 156, 164
 Bakoš, Mikuláš 162
 Balbín, Bohuslav 169
 Ballestrem, Karl 57
 Ball(ová)-Rokeach(ová), Sandra 18, 116
 Bally, Charles 75, 137
 Bar-Hillel, Yehoshua 16
 Bardot(ová), Brigitte 84
 Barfield, Owen 182
 Barricelli, Jean-Pierre 140, 195
 Barthes, Roland 114, 139, 228
 Batsford, B. T. 140
 Bauman, Zygmunt 132
 Beardsley, Monroe C. 175
 Béguin, Albert 127, 140
 Bejblík, Alois 94, 197
 Bělinskij, Vissarion Grigorjevič 161
 Bělohradský, Václav 51
 Beneš, Jan 24
 Benjamin, Walter 139, 230
 Benoist, Luc 18
 Bense, Max 158
 Bergman, Ingmar 89, 90
 Bergson, Henri 39, 40, 46

Berka, Karel 41
 Bernanos, Georges 126, 127, 128
 Best, Otto F. 145, 168

Białostocki, Jan 233
 Biese, Alfred 166
 Black, Max 54
 Blahynka, Milan 169
 Blanka de la Force 128
 Blatný, Ivan 175
 Blažiček, Přemysl 130
 Blecha, Ivan 40
 Bleich, David 139
 Bloom, Harold 139, 229
 Bloomfield, Leonard 20, 32
 Blount, Ben G. 70
 Blumenberg, Hans 67
 Boas, Franz 11, 18, 23
 Boccaccio, Giovanni 223
 Böckenförde, Ernst Wolfgang 233, 229
 Bodkin(ová), Maud 143
 Bogatyřov, Pjotr Grigorjevič 162
 Boorstin, Daniel J. 37
 Booth, Wayne C. 139, 216, 226
 Borchardt, Knut 233
 Bosch, Hieronymus 47
 Böttger, Walter 69, 100
 Brabec, Václav 74
 Brackert, Helmut 202
 Braun, Matyáš 87
 Brautigan, Richard 85
 Brik, Osip Maximovič 162
 Brockman, John 20, 35
 Brook-Rose(ová), Christine 166, 201, 206
 Brooks, Cleanth 139
 Bruckberger, P. 127
 Budil, Ivo T. 20
 Bůh (Otec) 86, 91
 Bulgakov, Michail 88
 Burke, Kenneth 139

C...

Caesar, Gaius Iulius 84, 125
 Campbell, George 182
 Caplan, Harry 168
 Capra, Fritjof 30, 230
 Carnap, Rudolf 15
 Carroll, Lewis 70
 Casanova, Giovanni Giacomo 84
 Casey, John 139
 Cassirer, Ernst 17, 74
 Castro, Fidel 49
 Caudwell, Christopher 139
 Cervenka, Edward J. 74
 Cole, Peter 96
 Collini, Stefan 201
 Coseriu, Eugenio 76
 Coward(ová), Rosalind 139
 Crane, Ronald Salmon 139, 234

Crick, Francis 27
 Croce, Benedetto 40, 185
 Crocker, J. Christopher 166
 Culler, Jonathan 138, 139, 195, 201

Č...

Čapek, Karel 85, 178
 Čech, Leandr 198
 Čech, Svatopluk 221
 Čechák, Vladimír 41
 Čelakovský, František Ladislav 102, 118
 Čermák, František 137
 Černý, Jiří 50
 Červenka, Miroslav 88, 137, 156

D...

Dalimil 215
 Daneš, František 135
 Darwin, Charles R. 19
 David 118
 Davidson, Donald 189
 Dawkins, Richards 23, 24
 DeFleur, Melvin L. 18, 116
 Deleuze, Gilles 30, 147, 228
 Demers, Richard A. 22
 Démétrios z Faléra 145
 Derrida, Jacques 33, 108, 134, 139, 170, 186, 228, 229, 235, 236
 Descartes, René 39
 Diderot, Denis 42, 106
 Dijk, Teun Adrianus van 135, 141
 Dionýsos 168
 Dilthey, Wilhelm 21, 105
 Dobrovský, Josef 198
 Docherty, Thomas 108, 235
 Donovan(ová), Josephine 139
 Dorota 119
 Dostojevskij, Fjodor Michailovič
 Dragomirecký, Andrej 57
 Dressler, Wolfgang U. 135
 Dubois, Jacques 146-147
 Dubuffet, Jean 231
 Duby, Georges 237
 Ďurišin, Dionýz 142
 Duval, Georges 166
 Dvorská, Milena 128

E...

Eagleton, Terry 139, 228
 Ebeling, Gerhard 229
 Eco, Umberto 101, 110, 117, 200, 201
 Edeline, Francis 147
 Einstein, Albert 99
 Eisner, Pavel 193
 Ejchenbaum, Boris Michajlovič 162
 Eliot, Thomas Stearns 187
 Ellis, John E. 139
 Eluard, Paul 119
 Engels, Bedřich 24
 Engler, Rudolf 137, 138
 Enroth, Ronald 110

Epikúros 49, 102
 Erben, Karel Jaromír 119, 198
 Erenburg, Ilja 120, 122
 Escher, Maurits Cornelis 47
 Eukleidés 38
 Eva 91

F...

Faidros 36
 Febvre, Lucien 104
 Felman(ová), Shoshana 139
 Fénix 127
 Festugière, André-Jean 102
 Feyerabend, Paul K. 233
 Filip IV. 28
 Fink, Eugen 227
 Finkielkraut, Alain 236
 Fish, Stanley 139, 140
 Fišer, Zbyněk 19
 Flanagan, Owen 30
 Flaška z Pardubic, Smil 80
 Fónagy, Ivan 182
 Foret, Miroslav 115
 Forgacs, David 138
 Forget, Philippe 228
 Foucault, Michel 29, 30, 55, 99, 101, 228
 Fouquier-Tinville, Antoine Quentin 126
 Fowler, Roger 139
 Frank, Manfred 228
 Frankl, Viktor E. 31
 Franková, Jana 128
 Frege, Gottlob 32, 49
 Frenzel, Ivo 227
 Frese, Jürgen 16
 Freud, Sigmund 161
 Frič, Martin 198
 Fritz, Gerd 58
 Frye, Northorp 75, 139, 143, 163

G...

Gabriel 86
 Gadamer, Hans-Georg 10, 22, 27, 51, 139, 140, 228, 229, 233, 229
 Gál, Egon 23, 52
 Galbraith, John Kenneth 230
 Galfredus de Vino Salvo (Geoffroi de Vinsauf) 170
 Gándhí, Móhandás Karamčand 232
 Gardner, Alan 26
 Gardner(ová), Beatrice 26
 Genette, Gérard 59, 139
 Gheerbrant, Alain 74, 84, 116
 Gibaldi, Joseph 140, 195
 Gieysztor, Aleksander 229
 Gilbert(ová), Katharine Everett 160
 Girolamo, Constanzo Di
 Glancová Helena 126, 127, 128
 Gleick, James 98
 Głowiński, Michal 145-146
 Gödel, Kurt 233
 Goodman, Nelson 53
 Grayton, Edward 120-121, 121

Greisch, Jean 29, 115, 228
 Grepl, Miroslav 14, 135
 Grice, Herbert Paul 96
 Grimm, Jacob 116
 Grimm, Wilhelm 116
 Grögerová, Bohumila 110
 Grondin, Jean 51
 Grund, Antonín 199
 Grygar, Jiří 53
 Guillaume de Lorris 116
 Guiraud, Pierre 146
 Gulliver 85

H...

Habekost, Engelbert 138
 Habermas, Jürgen 10, 76, 106
 Hádes 85
 Halas, František 189, 190, 219, 222, 223, 224, 225, 226
 Halas, František X. 225
 Hálek, Vítězslav 221
 Hall, Edward T. 72
 Hall, James 80, 81, 86
 Haman, Aleš 43
 Hamlet 131
 Hanuš, Josef 198
 Harnish, Robert M. 22
 Hartman, Geoffrey 229
 Hartmann, Peter 16
 Hausman, Carl R. 170, 208
 Havel, Rudolf 199
 Havlíček, Karel 198, 221
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 21, 35, 48, 160
 Heidegger, Martin 16, 108, 170, 228
 Helbig, Gerhart 36
 Henle, Paul 180
 Hérakleitos z Efesu 31
 Herder, Johann Gottfried 227
 Herennius 167
 Heupel, Carl 49
 Heyting, Arend 41
 Hiawatha 86
 Hickerson(ová), Nancy Parrott 18, 73
 Hinkel 80
 Hirsch Jr., Eric Daniel 111, 139, 140
 Híršal, Josef 110
 Hitler, Adolf 80
 Hjelmslev, Louis 92
 Hlaváček, Luboš 195
 Hlavsa, Zdeněk 135
 Hobbes, Thomas 21
 Hocke, Gustav René 192
 Hoffmannová, Jana 97, 172
 Holan, Vladimír 118, 129, 130, 131
 Holland, Norman N. 139
 Holmes, Sherlock 178
 Holzbachová, Ivana 99
 Homér 41, 215
 Hoppe, Vladimír 41
 Hora, Josef 129
 Horák, Petr 101
 Horov, Pavel 205, 206, 208, 211, 213

Hrabák, Josef 14, 119, 157, 184
 Hrabal, Bohumil 122, 223, 229
 Hroch, Jaroslav 14, 21, 27
 Hubík, Stanislav 15, 186, 231
 Huizinga, Johan 9, 76
 Humbert, Humbert 176
 Humboldt, Wilhelm von
 Hume, David 24
 Hurdálek, P. 222
 Hus, Jan 84
 Husserl, Edmund 21, 27, 40, 235
 Huxley, Aldous 85, 236

Ch...

Chaplin, Charles 80
 Chaucer, Geoffrey 28
 Chevalier, Jean 74, 84, 116
 Chmelenský, Josef Krasoslav 102
 Chomsky, Noam 9, 25, 62, 63, 135, 141
 Church, Alonzo 113
 Chvatík, Květoslav 42, 76, 229
 Chwistek, Leon 113

I...

Ihwe, Jens 136
 Ingarden, Roman 139, 140, 200, 235
 Iser, Wolfgang 43, 112, 139, 140, 216, 235
 Isocrátés Evagorás 167
 Isolda 122

J...

Jakobson, Roman Osipovič 9, 139, 162, 172
 Jakubec, Jan 198
 Jakubinskij, Lev Petrovič 162
 Jameson, Fredric 139
 Jan Křtitel 105, 116
 Janáčková, Jaroslava 226
 Jankovič, Milan 109, 188
 Jauss, Hans Robert 43, 94, 112, 139, 140, 197, 223
 Jean de Meung 116
 Jean Paul 181, 182
 Jefferson(ová), Ann 138, 140
 Jeřábek, Dušan 199
 Ježíš Kristus 67, 86, 87, 116
 Jones, Tom 59
 Jongen, R. 166
 Jorge 101
 Jović, Dušan 213
 Juan, don 116, 175
 Juhl, P. D. 139, 194
 Julie 116
 Jung, Carl Gustav 75, 143
 Jungmann, Josef 170, 198
 Justl, Vladimír 130

K...

Kabelík, Jan 198
 Kamper, Jaroslav 198
 Kant, Immanuel 36, 39, 54, 105, 160, 236

Kaplický, Václav 85
 Karlík, Petr 9
 Kayser, Wolfgang 145, 157, 170
 Keats, John 180
 Kelemen, Jozef 23
 Kemen, Tomaso 146
 Kepler, Johannes 53
 Kipling, Joseph Rudyard 85
 Klebe(ová), Inge 74
 Klebe, Joachim 74
 Klempera, Josef 116
 Klinkenberg, Jean-Marie 147
 Klio 104
 Knapp, Steven 235
 Knop, S. de 166
 Kohfeldt, Gustav 166
 Kołakowski, Leszek 233
 Kolmaš, Josef 217
 Konstancie 127
 Kopál, Ján 43, 149, 150, 151, 206
 Kópeczi, Béla 181
 Koperník, Mikuláš 99
 Kořán, Jaroslav 89
 Koselleck, Reinhart 233
 Kostkiewiczova, Teresa 146
 Kouba, Pavel 227
 Koukolík, František 22
 Kožmín, Zdeněk 154
 Krásnohorská, Eliška 221
 Kraus, Karel 126
 Krejča, Otomar 126
 Kristeva(ová), Julia 139
 Krupa, Viktor 150, 232
 Kšicová, Danuše 14
 Kubínová, Marie 172
 Kudrna, Jaroslav 14, 104
 Kuhn, Helmut 160
 Kuhn, Thomas Samuel 99
 Kuchař, Jaromír 191
 Kulík 198
 Kunczik, Michael 115
 Kundera, Milan 42, 208
 Kůrka, Petr 52, 98

L...

La Mettrie, Julien Offray de 49
 Lao C' 34
 Lacan, Jacques Marie Emile 18
 Lambropoulos, Vassilis 138
 Laruelle, François 228
 Lavoisier, Laurent de 99
 le Fort, Gertruda von 127, 128
 Le Roy Ladurie, Emmanuell 229
 Leary, Timothy 230
 Leavis, Frank Raymond 139
 Leech, Geoffrey N. 96
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 111
 Lem, Stanislaw 223
 Leshák, Rudolf 43
 Lessing, Theodor 104
 Lévi-Strauss, Claude 30, 92, 176
 Lévinas, Emmanuell 229

Levinson, Stephen C. 95
 Levý, Jiří 138, 150, 193, 196
 Libera, Alain de 102
 Lieb, Hans-Heinrich 167
 Lichačov, Dmitrij Sergejevič 71, 96
 Locke, John 24,
 Lodge, David 32
 Lolita 176, 177
 Lorenz, Konrad 19, 31
 Losev, Alexej Fedorovič 79
 Lotman, Jurij M. 24, 111, 136, 137, 139
 Ludvík XIV. 82
 Lukács, György 139
 Lurker, Manfred 74, 84
 Lužný, Dušan 110
 Lyotard, Jean-François 10, 104, 105, 106, 107

M...

Mack, Burton 86
 Maclean, Ian 138
 Macura, Vladimír 103, 138
 Macurová, Alena 95, 111, 226
 Mahen, Jiří 128
 Mácha, Karel Hynek 102, 103, 198, 201, 225
 Macháčková, Božena 178
 Máchal, Jan 198
 Malina, Jaroslav 67, 233
 Malinová, Renata 67
 Man, Paul de 139, 229, 236
 Mandelbrot, Benoit B. 233
 Marcelli, Miroslav 52
 Marcus, Solomon 183
 Marduk 86
 Marek, Jaroslav 106
 Mariana, žena krále Filipa IV 29
 Marie od Vtělení 126, 127, 128
 Marie-Terezie od sv. Augustina 127
 Markiewicz, Henryk 203, 204
 Marliacenský, Bernard 117
 Marius, Gaius 167
 Marty, Martin E. 110
 Marx, Karel 185
 Materna, Pavel 14, 47, 51, 53, 54, 113
 Mathauser, Zdeněk 14, 40, 75, 184, 214
 Mathesius, Vilém 94, 162
 Matouš, Lubor 142
 Matson(ová), Katinka 21, 35
 Mauglí 85
 Mauro, Tullio de 75, 137
 Mazánek 198
 Mead, George Herbert 19
 Medková, Jiřina 195
 Meese(ová), Elizabeth A. 139
 Meier, Georg F. 16
 Mejlach, Boris S. 184
 Mejzlík 178
 Mello, Anthony de 3
 Mendělejev, Dmitrij Ivanovič 147, 148, 150, 204
 Merikaré 142, 143
 Merle, Robert 223
 Michaels, Walter Ben 235
 Michalski, K. 233

Mikeš, Vladimír 143
 Miko, František 43, 136, 188
 Mikulášek, Oldřich 118, 123, 124, 128, 176
 Miller, David Neal 138
 Miller, Joseph Hillis 229
 Miller, Warren 175
 Minguet, Philippe 147
 Minótaurus 85
 Minsky, Marvin 28
 Mistrik, Jozef 187
 Moi(ová), Toril 138
 Monk, Ray 15
 Monroe(ová), Marilyn 86
 Montaigne, Michel de 4
 Montague, Richard 16
 Moore, Arthur K. 194
 Morava, Jiří 226
 Morgan, Jerry L. 96
 Morgan, Lewis Henry 22
 Morpurgo-Tagliabue, Guido 40, 185
 Morris, Charles W. 54
 Morrow(ová), Laura 114
 Možný, Ivo 70
 Mráz, Milan 39
 Mukařovský, Jan 36, 75, 76, 139, 188, 218
 Müller, Bernd-Dietrich 73
 Münkler, Herfried 57
 Murry, J. Middleton 163
 Musilová, Eva 126

N...

Nabokov, Vladimir 176
 Napoleon Bonaparte 84
 Natoli, Joseph 233
 Nebeská, Iva 67
 Nekula, Marek 76
 Nellen, K. 105
 Němcová, Božena / Barbora 121, 198, 217, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 226
 Němec, Josef 222
 Neruda, Jan 198, 221, 225
 Newton, Isaac 99, 103, 139
 Newton, K. M. 138
 Nezval, Vítězslav 119, 179
 Niederle, Lubor 198
 Nietzsche, Friedrich 31, 170, 227, 228, 229
 Níkomachos 167
 Nitelet, B. 166
 Noh 85
 Noppen, Jean-Pierre van 166
 Nosek, Jiří 39, 40, 41, 46, 74, 75
 Novák, Arne 198, 199, 225
 Novák, Jan Václav 198, 199
 Nováková, Julie 167
 Novomeský, Laco 120
 Novotný, Adolf 91
 Novotný, Jan 233
 Nový, Lubomír 14
 Nysenholc, A. 166

O...

Odehnal, Ivo 124
 Odysseus 41, 168
 Ohnivák 122, 226
 Okopień-Sławska, Aleksandra 146
 Oller jr., J. W. 16
 Olsen, Stein Haugom 235
 Oravcová, Mariana 48, 54
 Orten, Jiří 179
 Orwell, George 62, 105
 Oslzlý, Petr 89
 Osolsobě, Ivo 44, 89
 Osolsobě, Petr 58
 Otten(ová), Charlotte M. 70
 Ottmann, Hennig 57

P...

Pala, Karel 113
 Palas, Karel 14
 Paleček 222
 Palivec, Josef 187
 Panklová, Barbora 221, 222
 Panna Marie 86
 Pasternak, Boris 187
 Patočka, Jan 107
 Pavelka, Jiří 20, 46, 58, 123, 126, 158, 166, 170
 Pavić, Milorad 214
 Pavlincová, Helena 14
 Pavlov, Todor Dimitrovič 161
 Peckham, Morse 139
 Pečman, Rudolf 58
 Pégasos 85
 Pechar, Jiří 161
 Pekař, Josef 198
 Peirce, Charles Sanders 71, 74, 180
 Pepin 122
 Peregrin, Jaroslav 34
 Petrovič, Sreten 144
 Petrů, Eduard 36, 115
 Petříček jr., Miroslav 33
 Piaf, Edith 116
 Piaget, Jean 29
 Pieper, Josef 102
 Pike, Kenneth L. 16
 Pire, François 147
 Píša, Antonín Matěj 129
 Platón 16, 21, 36, 39, 48, 160, 235
 Poe, Edgar Allan 94, 197
 Polák, Matěj Milota Zdirad 198
 Pomian, Krzysztof 233
 Pope, Randolph D. 141, 194
 Popovič, Anton 43, 73, 152, 189
 Pospíšil, Ivo 14, 158
 Potěbňa, Alexandr Afanasjevič 162
 Poulenc Francis 127
 Poulet, Georges 117, 139, 140
 Pratt, Václav 31
 Pražák, Albert 198
 Preminger, Alex 145, 163
 Prince, Gerald 88, 155, 214
 Procházka, Martin 33
 Proust, Marcel 82
 Ptolemaios 53

Pú 122

Q...

Quintilianus, Marcus Fabius 144, 169, 174

R...

Rabelais, François 223
 Rabušic, Ladislav 14
 Rahner, Karel 67
 Rákos, Petr 181
 Rappoport, Anatol 23
 Raymond, Marcel 140
 Reber, Arthur S. 27
 Renner, Rolf Günter 138
 Rettigová, Magdalena Dobromila 83
 Ricoeur, Paul 75, 101, 134, 135, 139, 140, 233
 Riedlinger, Albert 75, 137
 Richards, Ivor Armstrong 139, 175
 Richmond(ová), Sarah 236
 Rilke, Reiner Maria 187
 Ripa, Cesare 80
 Robey, David 138, 140
 Rockefeller, John Davison 84
 Roger, Robert 166
 Romeo 116
 Rorty, Richard 52, 201, 234
 Rossi-Landi, Ferruccio 185
 Rotrekl, Zdeněk 120
 Rusalka 122
 Russell, Bertrand 48, 113
 Rutherford, Ernest 149

S...

Sabina, Karel 221
 Sade, Donatien-Alphonse-François, markýz de 84
 Said, Edward W. 139
 Saint-Exupéry, Antoine de 119
 Saitz, Robert L. 74
 Salaquardová, Jiřina 14
 Salomé 116
 Sapir, Edward 11, 18
 Sapir, J. David 166
 Sarbiewski, Maciej Kazimierz 170
 Saunders, Nicholas 230
 Saussure, Ferdinand de 15, 71, 75, 77, 137, 138, 139
 Scellier, Gabriel 126
 Scruton, Roger 236
 Searle, John Rogers 16, 27, 34, 76, 235
 Sebeok, Thomas A. 172
 Segre, Cesare 146
 Sechehayé, Albert 75, 137
 Seifert, Jaroslav 222
 Selden, Raman 112, 197, 235
 Sgallová, Květa 170
 Shakespeare, William 28, 125, 215
 Shapiro(vá), Marianne 170
 Shapiro, Michael 170
 Shelley, Percy Bysshe 195
 Shannon, Claude Elwood 38
 Shibles, Warren A. 165, 166

Showalter(ová), Elaine 139
 Schmidt, Siegfried J. 16, 135
 Schmidt-Joos, Siegfried
 Schopenhauer, Arthur 54
 Sinemus, Volker 136
 Sire, James. W. 30, 110
 Skácel, Jan 119
 Slama-Cazacu(ová), Tatiana 16
 Slavík, Ivan 90
 Slawinski, Janusz 145, 146
 Smékal, Vladimír 14
 Smith, Jonathan Z
 Sobková, Helena 222
 Sobotka, Milan 160
 Solncev, Vadim M. 33, 65
 Soukup, Václav 23
 Sřrensen, Bengt Algot 75
 Spaemann, Robert 229
 Spanos, William V. 139
 Sperber, Dan 21, 35
 Spitzer, Leo 146
 Stählin, Wilhelm 166
 Stachová, Jiřina 39, 40, 41, 46, 74, 75, 166, 172, 186
 Stalnaker, Robert C. 16
 Stanzel, Franz 59
 Steblin-Kamenskij, Michail Ivanovič 112
 Sterne, Laurence 42
 Straková, Jarmila 74
 Střítecký, Jaroslav 105, 106
 Stückrath, Jörn 202
 Sus, Oleg 14, 58
 Svatopluk 87
 Swift, Jonathan 85

Š...

Šabouk, Sáva 172
 Šalda, František Xaver 129, 198
 Šíp, Ladislav 195
 Šklovskij, Viktor Borisovič 58, 139, 162, 184, 185
 Škvorecký, Josef 175
 Šmajš, Josef 14, 54
 Špaňár, Július 31
 Štědroň, Miloš 14
 Števček, Ján 211
 Švehla, Jaroslav 89
 Švejk, Josef 86

T...

Tardos, Marton 233
 Tassencourt(ová), Marcelle 127
 Tatarkiewicz, Władysław 36
 Taylor, Charles 229
 Tenčík, František 189
 Terrace, Herbert S. 64
 Thom, René 233, 229
 Tichý, Pavel 113
 Tille, Václav 222
 Timofejev, Leonid Ivanovič 145
 Tischner, Józef 104-105, 229, 233
 Tobolka, Zdeněk 198

Todorov, Tzvetan 139, 157
 Toeplitz, Jerzy 89
 Tolkien, John Ronald Reuel 85
 Tomaševskij, Boris Viktorovič 58, 125, 145, 157,
 161, 162, 176
 Tomášová, Marie 128
 Tomiček, Jan Slavomír 102
 Tondl, Ladislav 98, 104, 234
 Topsfield, Leslie T 116
 Trinon(ová), Hadelin 147
 Tristan 122
 Trivers, Robert 23
 Tříška, Josef 108, 151
 Turbová, Milena 26
 Tyl, Josef Kajetán 102, 221
 Tylor, Edward Barnett 23
 Tyňanov, Jurij Nikolajevič 161, 162

U...

Ulysses 59
 Urban, Wilbur Marshall 17
 Utešený, Slavomír 191

V...

Václav IV. 80
 Vágner, Ivan 131
 Valenta, Lubomír 39, 41, 74
 Valéry, Paul 187
 Válka, Josef 14
 Valoch, Jiří 89
 Vančura, Vladislav 42, 193
 Vaniček Bedřich 119
 Varinot, A. 166
 Vašák, Pavel 14, 102, 134, 184, 200
 Vašica, Josef 142
 Lelázquez, Diego Rodrigues de Silva y 29
 Vergilius (Publius Vergilius Maro) 223
 Vetemaa, Enn 85
 Viktorie 84
 Vilém z Baskervillu 101
 Vilém z Champeaux 48
 Vinogradov, Viktor Vladimirovič 162
 Višnu 86
 Vít 222
 Vlašín, Štěpán 146, 169
 Vlček, Jaroslav 102, 198
 Vodička, Felix 200
 Vochala, Jaromír 142
 Voltaire (François-Marie Arouet) 42
 Vorgrimler, Herbert 67
 Vrhel, František 23, 143
 Vrchlický, Jaroslav 221

W...

Warren, Austin 145, 156, 157
 Watson, John Broadus 19
 Webrová, Helena 126
 Wehrli, Max 172
 Weimann, Robert 161, 163
 Weinreich, Uriel 31

Weinrich, Harald 109, 135
 Weizsäcker, Carl Friedrich von 229, 233
 Wellek, René 145, 156, 157
 Welsch, Wolfgang 34, 97, 231
 Werich, Jan 85
 Werner, Heinz 187
 Werner, Karel 47
 Westwood(ová), Jennifer 67
 White, Hayden 104
 Whorf, Benjamin Lee 11, 18, 23
 Wiener, Norbert 9, 203
 Williams, Charles A. S. 166
 Williams, Raymond 139
 Wilson, Deirdre 35
 Wimsatt, William Kurtz 175
 Wittgenstein, Ludwig 15, 16, 49, 50, 76, 182, 186,
 234
 Wolker, Jiří 198

Woodhouse, A. S. P. 163
Wright(ová), Elizateth 138
Wright, Robert 23

Z

Zabelin, I. 184
Zábrana, Jan 94
Zahradníček, Jan 127
Zajac, Peter 43
Zapletal, Ivo 41
Zapp, Morris 32
Zarathustra 228
Zátopek, Emil 84

Závada, Vilém 118
Zbavitel, Dušan 100
Zeman, Milan 138
Zeus 85
Zlatuška, Jiří 113

Ž...

Žába, Zbyněk 142
Žák, Jaroslav 198
Žilka, Tibor 43, 146
Žirmunskij, Viktor Maximovič 162

11. RESUMÉ

11.1. Presuppositions of Literary Communication

In the submitted work, I deal with a very old but at the same time a very topical human problem — communication. Communication is and has always been one of the most important tasks and themes, both for the life of an individual and the human community. The appearance of new communication of means and possibilities for its use does not diminish this problem, on the contrary, it increases it in proportion to the complexity of social institutions and technological facilities available to society, especially on the destructive power of our weapons made by a man and consumer products. Communicative abilities of individuals, social groups, religious and political movements, state and national organisations determine the appearance of varieties of forms of culture on our planet and threaten its existence.

Communication — and specifically communication using language — belongs among the most notable activities performed by a human community. Since the times of ancient rhetoric and poetics, we have been convinced that this specific type of human behaviour has its own presuppositions and principles, or — in other words — we have been convinced that it is determined by certain rules, especially by the grammar of communication structures, which can be revealed and must be learnt. This tradition was crowned in the first half of the 20th century by the representatives of analytical philosophy and structuralism partly in concepts of a sign and meaning, partly of a sign, function and structure.

The idea that language and the world can be reliably explained with the help of the given categories, has had its numerous adherences so far. The attractiveness of interpretations of the world from these positions did not disappear in the latter half of the 20th century either. At that time, other interpretation models whose categories are e.g. information, entropy, communication and principles of the behavioural system were derived from the theories of game, theory of information, cybernetics and computer sciences. Modern hermeneutics especially, contributed to forming new models and it explained the term “understanding of a text” as communication between an author and a reader and it defined “pre-understanding” as the existence of knowledge presuppositions.

The problems of human communication began to appear in a different light in the last few decades. Interest has been transferred from the instruments of communication to other components and levels of communication — to communication processes. The aim of the present research focused on communication should not reveal some general principles of association of communication structures, i.e. the internal (syntactic and semantic) features of the sign systems, but it should describe the conditions of communication and rituals where the concrete communication processes occur.

The sign (meaning) and system do not have any sovereign position in the information and communication models but, on the contrary, it is dependent on human behaviour, it is a result and not a starting point of communication activity. The language is not primarily considered to be a system of signs (Saussure's *langue*) that are performing certain functions, or a system subject to other systems, which is the starting point of structuralistic methodology, but it is considered to be a part of communication processes, or more widely, a part of a product and instrument of human communication (mental, communicative and social) behaviour.

Communication and pragmatic change characterizes the development of the humanities since the 1960's: it is especially represented by different philosophies of natural language, readers' response esthetics, textual linguistics, cognitive science and pragmatics which was defined as the theory of presuppositions of human communication. The signals of this change can also be found in postmodern criticism of the basics of Ancient and Christian (Euroamerican) culture — ethnocentrism, Eurocentrism, logocentrism or phalocentrism.

The study called *Presuppositions of Literary Communication*, that I submit here, has been inspired by the communication and pragmatic change of the humanities. It has been based on the conviction that communication represents — together with mental and social behaviour — a basic form of human behaviour and that man by means of communication and its results — stories, is building his spiritual world, i.e. he seeks his place in society and in history and coordinates his relations to the environment, i.e. also to other people. Behaviour based on communication appears in this context to be a fundamental existential mode and a key to the interpretation to the human world and human culture as the highest product and at the same time a universal presupposition of human communication.

Language communication in which anthropocentric aggression of man reaches its height in relation to the system of his environment, is neither the oldest, nor the only form of human communication in the human world. It plays, however, a substantial, demiurgic role. The “word” is, in fact, the same sensual organ of man (we perceive the world by means of words) as his historical experience of knowledge. Any human experience and any picture of the world, as especially the representatives of linguistic anthropology emphasize (e.g. F. Boas, E. Sapir, B.L. Whorf), is actively formed and defined by language. Without language communication, man would have never come into being, as well as many of his favourite social activities, e.g. cattle breeding, agriculture, industrial production, trade, warfare, religion, philosophy, science, politics or fine art. Without the contribution of the “word” no gravitation or law-making powers would have come into existence, including love and hatred.

In the space created by “words”, in “the world of words”, there is the human world (human culture) being built, all expression (meaning) categories of the human world are being formed, including the most substantial ones as e.g. the “object world”, “consciousness”, “knowledge”, “language”, “history”, or “man”. In the space built of words, the most important institution of the human world has come into existence, functioning as the back-bone of human existence and also the archive of human culture — the institution of “spiritual worlds”.

The submitted work is based on the conviction that the changing spiritual worlds of man are not only being formed but also preserved due to “words” and that the “words” function as bridges, as a basic connection between man and his environment and among people themselves and the results of these communication activities change into stories representing more or less completed knowledge, opinions, attitudes, concepts, or theories. These stories of the “worlds of words” enable people to communicate but also make these “worlds of words” more problematic and consequently threaten them. The world conceived like that resembles a story about the threatened and threatening “worlds of words”.

In the submitted work, I deal with presuppositions of human communication, especially in relation to the “worlds of words”, i.e. in relation to semiotic and spiritual actions connected with the defined communication situations and language speeches. The work attempts to answer the question what facts (pragmatic presuppositions) must exist and what (communication) competences must be available for the communicating subjects if the communicating action were to be implemented (and optimized).

The work offers partly an analysis and partly a system of views of the communication area. Its 1st chapter, *Presuppositions and Attributes of Human Communicative Behaviour*, deals with general problems of human communication — verbal and non-verbal aspects of communication and general, pragmatic presuppositions of communication, in addition to the communication space, subjects of communication and their attributes, e.g. “will to meaning (understanding)”, subjectivity, imagination or intuition.

The 2nd chapter, *Paradigmatic and Syntagmatic Axes of Language Communication*, deals with integrating instances of human behaviour, cultural paradigms, spiritual worlds and stories as results, means and axes of human communication. In the chapter there are defined fundamental communication competences of communicating subjects which are given by the concepts of the world and words, sign systems and symbolic fields, references, communication strategies or modality of the topic.

The 3rd chapter, *Literary Work as a Spreading Labyrinth of Meanings*, deals either with the tradition as a universal mechanism and knowledge and skill presupposition of communica-

tion behaviour of man, or with the ways of generating meaning in literary communication, i.e. on the axis of author, story and literary history.

The 4th chapter, *The Way to the Grammar of Art Language*, is conceived as building of a service station for readers — interpreters, it attempts to give specifications of literary communication, in addition to that it deals with the classification questions and functions of the means of textual expression, problems of modality of the topic, genre edition and art image which can be understood as a basic syntagmatic unit of any literary work and literary communication.

The 5th chapter, *Metaphor — the Key to a Literary Work*, widens and elaborates the individual themes of the fourth chapter — it gives a description of a functional spectrum of means of expression and forms (in connection with the most exposed means of expression of a text, with a metaphor). The chapter deals with stylistics, emotional, associative, mental and operative, semantic, communication, epistemological, axiological, and aesthetic functions, and further it defines the relation between a metaphor and a language sign system.

The 6th chapter, *Reading and Interpretation — Two Phases of Literary Communication*, explains literary communication (and literary text) as an open communicative process whose main heroes are authors and readers and whose fundamental phases are creating the text, reading the text and interpretation of the text. The semantic aspects of interpretation and the communication aspects of reading are demonstrated on a concrete literary text. It also demonstrates the role of theoretical doubles — a real author and real reader in the process of literary communication and in space and time dimensions of communication.

The 7th chapter, *A Literary Work as a neverending story about the threatened “worlds of words”*, analyses the fates, possibilities and roles of literature and literary science at a time of crisis of communication systems. The conclusion of this chapter is the attitude that a widely conceived theory of literary communication represents a discipline showing the way to the basics of human culture.

The 8th chapter, *Eclosures*, offers both the summarization of the treated material, and represents and makes a system of the “presuppositions of human communication” itself. The basic forms of human behaviour, the types of communication and sign systems and the types of signs are summarized in the indexes. Another view of problems of communication treated in the book is of the *Index of Subjects* (the 9th chapter) and of the *Index of Names* (the 10th chapter). The book also includes *Summary* in English and German (the 11th chapter) and a *Selected List of Reference Literature* (the 12th chapter).

The submitted work concludes that an interesting subject of research is being born in the area which is defined by pragmatic presuppositions and communication competences. This research is capable of justifying the origin of several new scientific disciplines, including the theory of literary communication. The literary theory attempting to explain the phenomenon of literature from the communication and pragmatic positions, and therefore its place in human spiritual life aspires to a role of an important discipline within the humanities and has a chance to reach the basics of human culture. No thorough inquiries have been done into all individual fields of human communication which also influences the attempts on synthetic knowledge of literary communication.

The research I have done in this context is a part of a more extensive project devoted to the phenomenon of human communication. The conclusions that I have come to have a provisional character. They should be understood as a partial contribution and stimulation for further work and discussion, not as a theoretical model or a closed concept. Their further elaboration and correction are inevitable. I have been attempting to do that in my monograph which I am presently working on, *A Story of the Threatened Worlds of Words*, which will offer an analysis of basic strategies of human communicative behaviour.

11.2. Die Voraussetzungen der literarischen Verständigung

Im vorliegenden Band beschäftige ich mich mit einem uralten und zugleich sehr aktuellen menschlichen Problem — mit dem Problem der Verständigung. Die Verständigung war und ist nämlich eine der wichtigsten Aufgaben und eines der ausschlaggebenden Themen sowohl im Leben jedes menschlichen Wesens als auch im Leben der menschlichen Gemeinschaft. Ihre Bedeutung wird nicht geringer durch das Entdecken und Bilden neuer Kommunikationsmittel und -möglichkeiten, im Gegenteil: sie steigt entsprechend der Kompliziertheit der gesellschaftlichen Institutionen und der technischen Ausstattung der Gesellschaft, vor allem aber entsprechend der zerstörenden Kraft von Waffen und Verbrauchswaren, die von den Menschen selbst produziert werden. Die Fähigkeit einzelner Menschen, Sozialgruppen, religiöser und politischer Bewegungen, staatlicher und nationaler Gruppierungen, sich zu verständigen, bestimmt heutzutage das Bild der vielgestaltigen Kultur des Planeten Erde und gefährdet ihre Existenz.

Die Verständigung und in ihrem Rahmen die Sprachkommunikation gehören zu den bemerkenswertesten Tätigkeiten, die die menschliche Gemeinschaft ausübt. Bereits seit der Zeit der antiken Rhetorik und Poetik werden wir überzeugt, dass diese ausgeprägte Art und Weise des menschlichen Verhaltens ihre Voraussetzungen und Regeln habe, oder — anders gesagt — dass sie durch andere Gegebenheiten der Welt bestimmt sei, vor allem durch Grammatik der Verständigungsmittel, die entdeckt werden kann und gelernt werden muss. Diese Tradition erreicht ihren Höhepunkt in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts bei Repräsentanten der analytischen Philosophie und des Strukturalismus, einerseits in den Auffassungen des Zeichens und der Bedeutung, andererseits des Zeichens, der Funktion und der Struktur.

Die Vorstellung, dass die Sprache und die Welt mittels der gegebenen Kategorien zuverlässig auszulegen sind, findet bis heute ihre zahlreichen Vertreter. Die Anziehungskraft, die Welt aus diesen Ausgangspositionen zu interpretieren, verschwindet nicht einmal in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, als sich dank der Theorie der Spiele, Informationstheorie, Kybernetik und den Computerwissenschaften andere Interpretationsmodelle durchgesetzt haben. Als Zentralkategorien dieser Interpretationsmodelle bieten sich Information, Entropie, Kommunikation und Verhaltensregeln des Systems. Zum Bilden neuer Modelle hat besonders die moderne Hermeneutik weiter beigetragen, die das „Verstehen“ beim Lesen eines Textes als Verständigung zwischen dem Autor und dem Leser auslegte und mit dem „Vorverständnis“, d. h. mit Wissensvoraussetzungen bedingte.

Die Problematik der menschlichen Verständigung wurde in den letzten Jahrzehnten ins neue Licht gestellt. Das Interesse verlagert sich von den Instrumenten der Verständigung auf andere Aspekte und Ebenen — auf die Kommunikationsprozesse. Die Aufgabe einer kommunikativ orientierten Forschung ist es nicht mehr, die allgemeinen Regeln zu enthüllen, auf deren Grund die Kommunikationsinstrumente, also interne (syntaktische und semantische) Eigenschaften der Zeichensysteme vereinigt werden, sondern die Bedingungen der Verständigung und Rituale, unter denen konkrete Verständigungsverfahren zustande kommen.

In den kommunikativen Informationsmodellen haben Zeichen (Bedeutung) und System keine souveräne Stellung, im Gegenteil — sie sind vom menschlichen Verhalten abhängig, sie sind das Ergebnis, keinesfalls aber der Ausgangspunkt einer kommunikativen Aktivität. Sprache wird hier nicht in erster Linie als ein System der gewisse Funktionen erfüllenden Zeichen angesehen (*langue* bei F. de Saussure), bzw. als ein in andere Systeme eingegliedertes System (Postulat der strukturalistischen Methodologie). Andererseits wird Sprache für ein Bestandteil der Verständigungsprozesse oder Ausdruck, Produkt und Instrument des menschlichen kommunikativen (mental, Verständigungs- und sozialen) Verhaltens betrachtet.

Die Entwicklung der Humanwissenschaften wird seit den sechziger Jahren durch eine kommunikativ-pragmatische Wende charakterisiert. Ausgeprägt vertreten wird sie von Philosophie der natürlichen Sprache, Rezeptionsästhetik, Textlinguistik, kognitiven Wissenschaften und Pragmatik. Die letztere hat sich als Theorie der Voraussetzungen des menschlichen Verhaltens abgegrenzt. Signale dieser Art sind auch in der postmodernen Kritik der Grundlagen der antik-

christlichen (euroamerikanischen) Kultur — des Ethno-, Euro-, Logo- oder Falozentrismus vorhanden.

Das Buch *Voraussetzungen der literarischen Verständigung* hat sich von der kommunikativ--pragmatischen Wende der Humanwissenschaften inspirieren lassen. Sie gründet auf der Überzeugung, daß Verständigung — zusammen mit mentalem und sozialem Verhalten — die Grundform des menschlichen kommunikativen Verhaltens darstellt und daß der Mensch mittels Verständigung und deren Ergebnisse-Geschichten seine geistige Welt baut, d.h. er sucht seine Stelle in der Gesellschaft und in der Geschichte und regelt seine Beziehungen zur Umwelt, also auch zu anderen Menschen. Das Verhalten, das als Verständigung bezeichnet werden kann, erweist sich in den gegebenen Zusammenhängen als ein grundlegender Existenzmodus und Schlüssel zur Interpretation der menschlichen Welt, und die Kultur als das höchste Produkt und zugleich eine globale Voraussetzung der menschlichen Verständigung.

Sprachliche Verständigung, in der die anthropozentrische Aggressivität des Menschen gegenüber dem System seiner Umwelt den Höhepunkt erreicht, ist weder die älteste noch die einzige Form der menschlichen Verständigung; in der Welt der Menschen spielt sie jedoch eine wesentliche, entscheidende Rolle. Das „Wort“ ist nämlich sowohl ein Sinnesorgan des Menschen (wir nehmen die Welt nach den Weisungen des Wortes wahr) als auch das historische a priori seiner Erkenntnis. Eine beliebige menschliche Erfahrung, aber auch ein beliebiges Bild der Welt, wie die Vertreter der linguistischen Anthropologie (F. Boas, E. Sapir, B. L. Whorf) betonen, wird durch Sprache aktiv geformt und bestimmt. Ohne sprachliche Verständigung wären der Mensch und seine Lieblingsaktivitäten — Zucht, Landwirtschaft, Erzeugung, Handel, Kriegsführung, Religion, Philosophie, Wissenschaft, Politik oder Kunst nicht entstanden. Ohne Hilfe des „Wortes“ wären die Gravitationsgesetze, die gesetzgebenden Kräfte der menschlichen Welt, samt Liebe und Haß, nicht geboren.

In dem aus „Worten“ gebildeten Raum, in den „Wortwelten“, wird die menschliche Welt (menschliche Kultur) konstruiert, da werden alle Begriffs- und Bedeutungskategorien der menschlichen Welt konstituiert, die wichtigsten — „Objektwelt“, „Bewusstsein“, „Erkenntnis“, „Kultur“, „Geschichte“ (story) oder „Mensch“ einberechnet. In dem aus Worten erbauten Raum entsteht die wichtigste Institution der menschlichen Welt, die als Stütze des menschlichen Seins sowie Archiv der menschlichen Kultur funktioniert — die Institution der „geistigen Welten“.

In der vorliegenden Abhandlung bringe ich die Überzeugung zum Ausdruck, dass die sich verändernden geistigen Welten dank den „Worten“ nicht nur gebildet haben, sondern auch aufbewahrt werden, dass „Worte“ als Brücken funktionieren, als eine Grundverbindung zwischen dem Menschen und seiner Umwelt sowie zwischen den Menschen selbst, und dass die Ergebnisse dieser Kommunikationsaktivitäten die Gestalt von Geschichten (stories) annehmen, die mehr oder weniger geschlossene Kenntnisse, Ansichten, Einstellungen, Auffassungen oder Theorien darstellen. Die Geschichten (stories) der „Wortwelten“ ermöglichen eine Verständigung, sie erschweren sie aber auch und als Folge gefährden sie sie. Die solcherart aufgefasste Welt hat die Gestalt einer Geschichte (story) von gefährdeten und gefährdenden „Wortwelten“ angenommen.

In diesem Buch befasse ich mich mit den Voraussetzungen der menschlichen Verständigung vor allem im Zusammenhang mit den „Wortwelten“, d.h. mit semiotisch-mentalen Prozessen, die mit bestimmten Kommunikationssituationen und Sprachäußerungen verbunden sind. Ich versuche die Frage zu beantworten, welche Tatsachen (pragmatische Voraussetzungen) es geben muß und über welche Kommunikationskompetenzen die sich verständigenden Subjekte verfügen müssen, damit Verständigungsprozesse zustande kommen und optimallisiert werden.

Angeboten wird hier teils eine Analyse, teils eine Systematisierung der Ansichten zum Bereich der Verständigung. Das erste Kapitel, *Voraussetzungen und Attribute des menschlichen kommunikativen Verhaltens*, beschäftigt sich mit allgemeinen Problemen der menschlichen Verständigung — mit verbalem und nonverbalem Aspekt der Verständigung und allgemeinen, pragmatischen Voraussetzungen der Kommunikation, u. a. mit dem Kommunikationsraum, mit Subjekten der Kommunikation und mit deren Attribute, wie z.B. „Wille zum Sinn“, Subjektivität, Imagination oder Intuition.

Das zweite Kapitel, *Paradigmatische und syntagmatische Achsen der sprachlichen Verständigung* handelt von integrierenden Wegen des menschlichen Verhaltens, von kulturellen Paradigmen, geistigen Welten und Geschichten (stories) als Ergebnissen, Mitteln und Achsen der menschlichen Verständigung; in diesem Kapitel sind die grundlegenden Kommu-

nikationskompetenzen der sich verständigenden Subjekte festgelegt, die durch Welt- und Wortauffassungen, Zeichensysteme und symbolische Bereiche, Referenzhinweise, Kommunikationsstrategien oder Modalität des Themas gegeben sind.

Das dritte Kapitel, *Das literarische Werk als ein sich ausdehnendes Labyrinth von Bedeutungen*, befasst sich einerseits mit der Tradition als einem universalen Mechanismus und einer Wissens- und Fertigkeitsvoraussetzung des menschlichen kommunikativen Verhaltens, andererseits mit dem Verfahren, wie die Bedeutung in der literarischen Kommunikation, d. h. auf der Achse Autor, Geschichte (story) und Literaturgeschichte gebildet wird.

Das vierte Kapitel, *Der Weg zur Grammatik der künstlerischen Sprache*, ist als ein Service für die Leser-Interpreten aufgefasst; es versucht die Spezifika der literarischen Verständigung festzulegen. Es befasst sich u. a. mit Bewertung und Funktionen der Textausdrucksmittel, Problematik der Modalität des Themas, Genreedition des Textes und des künstlerischen Bildes, das als eine syntagmatische Grundeinheit des literarischen Werkes und der literarischen Kommunikation angesehen wird.

Das fünfte Kapitel, *Metapher — ein Schlüssel zum literarischen Werk*, bearbeitet ein Teilthema des vierten Kapitels. Es bietet (in Hinsicht auf das exponierteste Ausdrucksmittel des Textes, die Metapher) eine Deskription des Funktionsspektrums der Ausdrucksmittel und — formen. Es behandelt die assoziative, mental-operative, semantische, kommunikative, gnoseologische, axiologische und ästhetische Funktion, weiter wird darin die Beziehung zwischen der Metapher und dem sprachlichen Zeichensystem festgelegt.

Das sechste Kapitel, *Lesen und Interpretation — zwei Phasen der literarischen Verständigung*, legt die literarische Kommunikation (und ein literarisches Werk) als einen offenen Verständigungsprozess aus, zu dessen Haupthelden Autor und Leser werden und dessen Grundphasen Textbildung, Textlesen und Textinterpretation darstellen. Anhand eines konkreten literarischen Textes werden die semantischen Aspekte der Interpretation und die Kommunikationsaspekte des Lesens erläutert, gegeben u. a. durch die Rolle der theoretischen Doppelgänger des realen Autors und Lesers im Prozess der literarischen Kommunikation und durch die zeit-räumlichen Dimensionen der Kommunikation.

Das siebente Kapitel, *Literarisches Schaffen als eine unendliche Geschichte von den bedrohten „Wortwelten“*, macht sich Gedanken über Schicksale, Möglichkeiten und Rollen der Literatur und der Literaturtheorie in der Krisenzeit der Kommunikationssysteme. Vertreten wird die Meinung, daß die breit aufgefasste Theorie der literarischen Kommunikation eine Disziplin darstellt, die den Weg zu den Grundlagen der menschlichen Kultur weist.

Das achte Kapitel, *Anlagen*, bietet zum Teil eine Zusammenfassung des behandelten Stoffes, zum Teil präsentiert und systematisiert es die „Voraussetzungen der menschlichen Verständigung“ an sich; zusammengefasst sind hier — unter der einheitlichen Bezeichnung „Register“ — Grundformen des menschlichen Verhaltens, Typen der Kommunikationssysteme und der Zeichensysteme und die Zeichenarten. Eine andere Einsicht in die Problematik der behandelten Verständigung bietet das klassische *Sachregister* (das neunte Kapitel) und *Namenregister* (das zehnte Kapitel). Der Band enthält weiter eine englische und deutsche *Zusammenfassung* (das elfte Kapitel) und *Verzeichnis der Auswahlliteratur* (das zwölfte Kapitel).

Die vorliegende Arbeit ist zu dem Schluss gelangt, dass auf dem durch pragmatische Voraussetzungen und Kommunikationskompetenzen definierten Gebiet ein interessantes Forschungsfach zum Vorschein kommt, das imstande ist, die Entstehung einiger neuer Wissenschaftsdisziplinen zu legitimieren, Theorie der literarischen Verständigung eingerechnet. Literaturtheorie, bemüht um die Erklärung des Phänomens Literatur aus der kommunikativ-pragmatischen Hinsicht, und dadurch auch ihre Stellung in der menschlichen geistigen Welt, erhebt den Anspruch auf die Rolle einer bedeutenden Humandisziplin, die die Chance hat, bis an die Wurzeln der menschlichen Kultur heranzukommen. Bisher wurden jedoch keine durchdringenden und entdeckenden Nachforschungen in allen einzelnen Gebieten der menschlichen Verständigung unternommen, und das hat sich auch auf die Versuche einer syntetischen Erforschung der literarischen Verständigung ausgewirkt.

Die in gegebenen Zusammenhängen unternommene Nachforschung ist ein Bestandteil eines umfassenderen, dem Phänomen der menschlichen Verständigung gewidmeten Projektes. Die Ergebnisse, zu denen ich in meinem Text gelangt bin, haben einen Arbeitscharakter. Sie sind als ein Teilbeitrag zur weiteren Arbeit und Diskussion zu betrachten, nicht als Erklärung eines theoretischen Modells oder als eine geschlossene Auffassung. Ausarbeitung und Korrekturen

dieser Ergebnisse sind unausweichlich; ich selbst bemühe mich darum in meiner kommenden, unvollendeten Studie *Geschichte von den bedrohten Wortwelten*, die die grundlegende Strategie des menschlichen kommunikativen Verhaltens analysiert.

12. VÝBĚROVÝ SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Zkratky:

¹[2...]= 1. vydání [2. vydání...]

Bd. [Band] = svazek

in: = v(e)

orig. = originální znění titulu

přel. = přeložil..., přeloženo

publ. = publikováno

rozšíř. = rozšířený...

vol. [volume/s] = svazek / svazky

ed. = editoval..., editace

kol. = kolektiv

překl. = překlad

přeprac. = přepracováno, přepracované

pův. = původní vydání

sv. = svazek

vyd. = vydání

A...

- Ad C. Herennium libri IV de ratione discendi.* London — Cambridge 1954 (pův. mezi 88–70 př. n. l.; ed. Harry Caplan).
- Adams, Hazard: *Philosophy of the Literary Symbolic.* University Presses of Florida, Tallahassee 1983.
- Adams, Hazard: *The Interests of Criticism. An Introduction to Literary Theory.* Harcourt, Brace and World, New York — Chicago — San Francisco — Atlanta 1969.
- Ajvaz, Michal: *Znak a bytí. Úvahy nad Derridovou grammatologií.* Filosofie, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, Praha 1994.
- Akmajian, Adrian — Demers, Richard A. — Harnish, Robert M.: *Linguistics. An Introduction to Language and Communication.* MIT Press, Cambridge — London 1980.
- Alazraki, Jaime: „Neofantastic Literature — A Structuralist Answer.“ In: Pope, Randolph D., ed.: *The Analysis of Literary Texts. Current Trends in Methodology.* Bilingual Press / Editorial Bilingüe, Ypsilanti, Michigan 1980, s. 286–290.
- Anderson, Dany J.: „Deconstruction. Critical Strategy / Strategic Criticism“ In: Atkins, G. Douglas — Morrow, Laura, ed.: *Contemporary Literary Theory.* The University of Massachusetts Press, Amherst 1989, s. 137–157.
- Anzenbacher, Arno: *Úvod do filozofie.* SPN, Praha ²1991 (orig. *Einführung in die Philosophie*, 1985; přel. Karel Šprunk podle upraveného něm. orig.).
- Apollinaire, Guillaume: *11 000 buzdovana ili Ljubavisanije jednog gospodara.* Prosveta, Beograd 1980 (orig. *Les onze mille verges; Les exploits d'un jeune don Juan*; vyd. anonymně na počátku 20. stol.; přel. Miloš Danič).
- Aristoteles: *Poetika.* Orbis, Praha 1964 (orig. *Peri poiētikés*; přel. Julie Nováková).
- Aristoteles: *Rétorika. Nauka o řečnictví a slohu. Základní spisy Aristotelovy.* Sv. 2. Jan Laichter, Praha 1948 (orig. *Techné rhētoriké*; přel. Antonín Kříž).
- Arnold, Heinz Ludwig — Sinemus, Volker, ed.: *Grundzüge der Literatur- und Sprachwissenschaft.* Bd. 1. *Literaturwissenschaft.* Deutscher Taschenbuch Verlag, München ⁵1978 (pův. 1973).
- Atkins, G. Douglas — Morrow, Laura, ed.: *Contemporary Literary Theory.* The University of Massachusetts Press, Amherst 1989.
- Auerbach, Erich: *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách.* Mladá fronta, Praha 1968 (orig. *Mimesis*, 1946; přel. Miloslav Žilina, Vladimír Kafka a Rio Preisner).
- Austin, John Langshaw: *How to Do Things with Words.* Oxford University Press, London 1962 (ed. J. O. Urmson).

B...

- Baars, Bernard J.: *A Cognitive Theory of Consciousness*. Cambridge University Press, England — Cambridge 1988.
- Bacon, Francis: *Nové organon*. Svoboda, Praha 1974 (orig. *Novum organum*, 1620; přel. Miroslav Zůna).
- Bagin, Albín — Števček, Ján: *Obrazy a myšlenky*. Smena, Bratislava 1979.
- Bachelard, Gaston: *Plamen svíce*. Obelisk, Praha 1970 (orig. *La flamme d'une chandelle*, 1961; přel. Richard Vyhliďal).
- Bachelard, Gaston: *Poetika priestoru*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1990 (orig. *La poétique de l'espace*, 1957; přel. Michal Bartko).
- Bachelard, Gaston: *Psychoanalýza ohňa*. Smena, Bratislava 1970 (orig. *La psychoanalyse du feu*, 1938; přel. Štefan Caltík; čes. 1994).
- Bachtin, Michail Michajlovič: *Estetika slovesnej tvorby*. Tatran, Bratislava 1988 (orig. *Voprosy literatury i estetiki*, 1975, přel. Viera Šabíková).
- Bachtin, Michail Michajlovič: *Formální metoda v literární vědě. Kritický úvod do sociologické poetiky*. Lidové nakladatelství, Praha 1980 (orig. *Formal'nyj metod v literaturovedenii*, 1928, pod jménem P. N. Medveděv; *Slovo v žizni i slovo v poezii*, 1926, spolu s V. N. Vološinovem a pod jeho jménem; přel. Jiří Honzík).
- Bachtin, Michail Michajlovič: *Román jako dialog*. Odeon, Praha 1980 (orig. *Estetika slovesnogo tvorčestva*, 1979; upravené vyd. přel. Daniela Hodrová).
- Baker, Robin: *Válka spermii. Nevěra, konflikt mezi pohlavími a jiné ložnicové bitvy*. Jota, Brno 1996 (orig. *Sperm Wars*, 1996; přel. Ivory Rodriguez).
- Bakoš, Mikuláš, ed.: *Teória literatúry. Výber z „formálnej metódy“*. Pravda, Bratislava 21971 (pův. 1941; B. Bogatyryov, O. Brik, B. Ejchenbaum, R. Jakobson, L. P. Jakubinskij, V. Šklovskij, B. Tomaševskij, J. Tyňanov, V. Vinogradov, V. Žirmunskij; přel. M. B.).
- Balbín, Bohuslav: *Verisimilia humaniorum disciplinarum. Nástin humanitních disciplín*. UK, Praha 1969 (přel. Bohumil Ryba).
- Barfield, Owen: *Poetic Diction. A Study in Meaning*. McGraw Hill, New York 1964 (pův. 1928).
- Barricelli, Jean-Pierre — Gibaldi, Joseph, ed.: *Interrelations of Literature*. The Modern Language Association of America, New York 1982.
- Barthes, Roland: *Nulový stupeň rukopisu. Základy sémiologie*. Československý spisovatel, Praha 1967 (orig. *Le degré zéro de l'écriture*, 1953, *Éléments de sémiologie*, 1964; přel. Josef Čermák a Josef Dubský).
- Barthes, Roland: *Systéme de la mode*. Éditions du Seuil, Paris 1967 (angl. *The Fashion System*, London 1985).
- Bauman, Zygmunt: *Úvahy o postmoderní době*. SLON, Praha 1995 (z polských studií, sestavených autorem, přel. Miloslav Petrušek).
- Beauvoirová, Simone: *Druhé pohlaví*. Orbis, Praha 1967 (orig. *Le deuxième sexe*, 1949; výbor Jan Patočka; přel. Josef Kostohryz a Hana Uhlířová).
- Bejblík, Alois: „České překlady Havrana.“ In: Poe, Edgar Allan: *Havran. Šestnáct českých překladů*. Odeon, Praha 1985, s. 9–59 (ed. Alois Bejblík).
- Bělinckij, Vissarion Grigorjevič: *Stati a recenze 1846–1848. Spisy G. V. Bělinckého*. Sv. 2. SNKL, Praha 1959 (přel. Jasněna Kohoutová, Rudolf Lužík a Josef Zumr, verše přel. Luděk Kubišta).
- Bělohradský, Václav: „Fakta jsou malé teorie, teorie jsou velká fakta.“ *Lidové noviny*, 7, 1994, č. 242, s. 8.
- Bělohradský, Václav: *Přirozený svět jako politický problém. Eseje o člověku pozdní doby*. Československý spisovatel, Praha 1991.
- Beneš, Jan: *Člověk*. Mladá fronta, Praha 1994.
- Benjamin, Walter: *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. Drei Studien zur Kunstsoziologie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 91976 (1. vyd. franc. *L'oeuvre d'art à l'époque de sa reproduction mécanisée*, 1936).
- Benoist, Luc: *Znaky, symboly a mýty*. Victoria Publishing, Praha 1995 (orig. *Signes, symboles et mythes*, 1975; přel. Zdeněk Hrbata).
- Bense, Max: *Teorie textů*. Odeon, Praha 1967 (orig. *Theorie der Texte*, 1962; přel. Bohumila

- Grögerová a Josef Hiršal).
- Bergman, Ingmar: *Filmové povídky*. Odeon, Praha 1982 (výbor; přel. Zbyněk Černík, Dagmar Hartlová a Jiří Osvald).
- Bergson, Henri: *Čas a svoboda. O bezprostředních datech vědomí*. Filosofía, Praha 1994 (orig. *Essai sur les données immédiates de la conscience. Temps et Liberté*, 1888; přel. Boris Jakovenko).
- Bernanos, Georges: *Rozhovory karmelitánek*. (Podle povídky Gertrudy von Le Fort a scénáře P. Bruckbergera a Philippa Agostiniho.) Zvon, Praha 1992 (orig. *Dialogues des Carmélites*, 1949; přel. Otomar Radina).
- Berne, Eric: *Co řeknete, až pozdravíte. Transakční analýza životních scénářů*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997 (orig. *What do you say after you say hello?*, 1972; přel. Ivana Landová a Josef Grumlík).
- Best, Otto F.: *Handbuch literarischer Fachbegriffe. Definitionen und Beispiele*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main ²1973 (přepřac. vyd.; pův. 1972).
- Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ústřední církevní nakladatelství, Praha 1979 (²1984; přel. členové ekumenických překladatelských komisí).
- Biese, Alfred: *Die Philosophie des Metaphorischen in Grundlinien dargestellt*. L. Voss, Hamburg — Leipzig 1893.
- Black, Max: „Jazyk a skutečnost.“ In: Oravcová, Marianna, ed.: *Filozofia prirodzeného jazyka. Štúdie, prednášky, eseje*. Archa, Bratislava 1992, s. 222–232 (orig. *Language and Reality*, 1967; přel. Marianna Oravcová).
- Blatný, Ivan: *Stará bydliště*. Petrov, 1991 Brno (pův. 1979).
- Blažiček, Přemysl: *Sebeuvědomění poezie. Nad básněmi V. Holana*. Akcent, Pardubice 1991 (vydal Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV jako přílohu časopisů Česká literatura a Svět literatury).
- Blecha, Ivan: *Husserl*. Votobia, Olomouc 1996.
- Bloomfield, Leonard: *Language*. George Allen and Unwin Ltd., London 1955 (pův. 1933).
- Bloomfield, Leonard: *Linguistic Aspects of Science*. International Encyclopedia of Unified Science. Vol. I. No. 4. The University of Chicago Press, Chicago 1939.
- Blount, Ben G., ed.: *Language, Culture and Society. A Book of Readings*. Winthrop Publishers, Cambridge, Massachusetts, 1974.
- Blumenberg, Hans: *Die Lesbarkeit der Welt*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1981.
- Boas, Franz: *The Mind of Primitive Man*. MacMillan, New York 1911.
- Bodkin, Maud: *Archetypal Patterns in Poetry. Psychological Studies of Imagination*. Oxford University Press, London 1934
- Boileau-Despréaux, Nicolas: *Poetičeskoje iskusstvo*. Goslitizdat, Moskva 1958 (orig. *L'art poétique*, 1674).
- Boorstin, Daniel J.: *Člověk tvůrce. Historie lidské imaginace*. Prostor — Knižní klub, Praha 1996 (orig. *The Creators. A History of Heroes of the Imagination*, 1992; přel. Jiří Vaněk).
- Booth, Wayne C.: *The Rhetoric of Fiction*. The University of Chicago Press, Chicago 1961 (²1981 — přepřac. vyd.).
- Böttger, Walter: *Kultura ve staré Číně*. Panorama, Praha 1984 (orig. *Kultur im Alten China*, 1979; přel. Zlata Černá).
- Brabec, Václav — Straková, Jarmila: *Katalog technologických symbolů*. Práce, Praha 1989.
- Brackert, Helmut — Stückrath, Jörn, ed.: *Literaturwissenschaft. Ein Grundkurs*. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg 1992.
- Brautigan, Richard: *V melounovém cukru*. Argo, Praha ²1996 (orig. *In Watermelon Sugar*, 1968; přel. Olga Špilarová).
- Brockman, John — Matsonová, Katinka, ed.: *Jak se věci mají. Průvodce myšlenkami moderní vědy*. Archa, Bratislava 1996 (přel. Eva Lacinová).
- Brook-Rose, Christine: *A Grammar of Metaphor*. Mercury Books, London 1965 (pův. 1958).
- Brooks, Cleanth: *The Well Wrought Urn*. Harcourt, Brace and World, New York 1947.
- Budil, Ivo T.: *Mýtus. jazyk a kulturní antropologie*. Triton, Praha 1995.
- Bulatović, Miodrag: *Heroj na magarcu*. BIGZ, Beograd ²1981 (přepřac. vyd.; pův. 1967).

Bulgakov, Michail: *Mistr a Markétka*. Odeon, Praha 1980 (orig. *Master i Margarita*, vznik 1928–1940, publ. 1967; přel. Alena Morávková).

C...

- Caesar, Gaius Iulius: *Válečné paměti. O válce galské, alexandrijské, africké a hispánské*. Svoboda, Praha 1972 (orig. *Commentarii de bello Gallico*, 52–51 př. n. l.; přel. Ivan Bureš).
- Campbell, George: *Philosophy of Rhetoric*. Southern Illinois University Press, Carbondale 1963 (pův. 1851).
- Capra, Fritjof: *Tao fyziky*. Gardenia, Bratislava 1992 (orig. *The Tao of Physics*, 1975; přel. Anna Rácová).
- Carnap, Rudolf: *Der logische Aufbau der Welt*. F. Meiner, Hamburg ²1961 (pův. Berlin 1928).
- Carnap, Rudolf: „Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache.“ *Erkenntnis*, 2, 1931, s. 219–241 (čes. překl. „Překonání metafyziky logickou analýzou jazyka.“ *Filosofický časopis*, 39, 1991, č. 4, s. 622–643; přel. Karel Berka).
- Carrol, Lewis: *Alenka v kraji divů a za zrcadlem*. Albatros, Praha ³1983 (orig. *Alice's Adventures in Wonderland*, 1865; *Through the Looking Glass*, 1871; přel. Aloys Skoumal a Hana Skoumalová).
- Cassirer, Ernst: *An Essay on Man*. Yale University Press, New Haven 1944.
- Cassirer, Ernst: *Language and Myth*. Dover Publications, New York — Dover 1946.
- Cassirer, Ernst: *Philosophie der symbolischen Formen*. Bd. 1. *Die Sprache*. Bd. 2. *Das mythische Denken*. Bd. 3. *Phänomenologie der Erkenntnis*. Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1923, 1925, 1929, Index, 1931 (angl. překl. *Philosophy of Symbolic Forms*. Vol. 1. *Language*. Vol. 2. *Mythical Thought*. Vol. 3. *The Phenomenology of Knowledge*. Yale University Press, New Haven 1953, 1955, 1957, přel. Ralph Manheim; čes. překl. *Filosofie symbolických forem*. I. *Jazyk*. II. *Mýtické myšlení*. Oikoymenth, Praha 1996; přel. Karel Berka).
- Cervantes Saavedra, Miguel de: *Důmyslný rytíř don Quijote de la Mancha*. Sv. 1–2. Svoboda, Praha 1982 (orig. *El ingenioso hidalgo don Quijote de la Mancha*, 1615; přel. Zdeněk Šmíd).
- Coseriu, Eugenio: *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*. A. Francke Verlag, Tübingen 1988.
- Cottom, Daniel: *Text and Culture. The Politics of Interpretation. Theory and History of Literature*. Vol. 62. University of Minnesota Press, Minneapolis 1989.
- Crane, Ronald Salmon: *The Language of Criticism and the Structure of Poetry*. Toronto University Press, Toronto 1953.
- Crick, Francis: *Věda hledá duši. Překvapivá domněnka*. Mladá fronta, Praha 1997 (orig. *The Astonishing Hypothesis. The Scientific Search for the Soul*, 1990; přel. František Koukolík).
- Croce, Benedetto: *Aestetika vědou výrazu a všeobecnou lingvistikou*. Sv. 1–2. J. Otto, Praha 1907 (orig. *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, 1902; přel. Emil Franke).
- Culler, Jonathan: „Literature and Linguistics.“ In: Barricelli, Jean-Pierre — Gibaldi, Joseph, ed.: *Interrelations of Literature*. The Modern Language Association of America, New York 1982, s. 1–24.
- Culler, Jonathan: *Saussure*. Archa, Bratislava 1993 (angl. orig. *Saussure*, 1976; přel. Jana Lazarová).

Č...

- Čapek, Karel: *Marsyas čili Na okraj literatury*. Aventinum, Praha 1931.
- Čapek, Karel: *Povídky z jedné kapsy. Povídky z druhé kapsy. Výbor z díla Karla Čapka*. Sv. 4. Československý spisovatel, Praha 1973.

- Čapek, Karel: *Válka s mloky*. Fr. Borový, Praha 1936.
- Čechák, Vladimír — Berka, Karel — Zapletal, Ivo: *Co víte o moderní logice*. Horizont, Praha 1981.
- Čelakovský, František Ladislav: *Růže stolistá*. J. Bačkovský, Praha 1941 (pův. 1840).
- Černý, Jiří: *Dějiny lingvistiky*. Votobia, Olomouc 1996.
- Černý, Václav: *O povaze naší kultury*. Atlantis, Brno 1991.
- Červenka, Miroslav: *Obléhání zevnitř*. Torst, Praha 1996.
- Červenka, Miroslav: *Styl a význam. Studie o básnicích*. Československý spisovatel, Praha 1991.
- Červenka, Miroslav: *Významová výstavba literárního díla*. Univerzita Karlova, Karolinum, Praha 1992 (Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Monographia CXVI-1992).
- Český snář. Bohemians, Praha 1990 (ed. Josef Klempera).
- Člověk v moderních vědách. (Autoři: Ernst Wolfgang Böckenförde, Gerhard Ebeling, Hans-Georg Gadamer, Aleksander Gieysztor, Emmanuell Le Roy Ladurie, Emmanuell Lévinas, Robert Spaemann, Charles Taylor, René Thom, Józef Tischner, Carl Friedrich von Weizsäcker; ed. K Nellen.) Filozofický ústav ČSAV, Praha 1992 (orig. *Der Mensch in den modernen Wissenschaften*, 1985; přel. Vladimír Dubský, Jiří Dvořák, Hana Havelková, Miroslav Petříček, Marcela Sedláčková, Karel Thein a Otakar Vocháč).

D...

- Daneš, František — Hlavsa, Zdeněk — Grepl, Miroslav, a kol.: *Mluvnice češtiny. 3. Skladba*. Academia, Praha 1987.
- Darwin, Charles R.: *O vzniku druhů přírodním výběrem neboli uchováním prospěšných plemen v boji o život*. ČSAV, Praha 1953 (orig. *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*, 1859; přel. Emil a Alena Hadačovi).
- Darwin, Charles R.: *O původu člověka*. Academia, Praha 1970 (orig. *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*, 1871; přel. Josef Volf a Zora Volfová).
- Davidson, Donald: „Co metafory znamenají.“ *Host. Literární revue*, 1997, č. 1, s. 3–17 (orig. *What Metaphors mean?*, 1978; přel. Denis Kostomitsopoulos).
- Dawkins, Richard: *Řeka z ráje. Darwinistický pohled na život*. Archa, Bratislava 1996 (orig. *River out of Eden. A Darwinian View of Life*, 1995; přel. Lucie Šoltýsová).
- Dawkins, Richard: „Sobecké geny“. In: Gál, Egon — Kelemen, Jozef, ed.: *Mysel, telo, stroj*. Bradlo, Bratislava 1992.
- Dawkins, Richard: *The Selfish Gene*. Oxford University Press, New York 1989 (nové vyd.).
- DeFleur, Melvin L. — Ballová-Rokeachová, Sandra: *Teorie masové komunikace*. Univerzita Karlova, Karolinum, Praha 1996 (orig. *Theories of Mass Communication*, 1989; přel. Jan Jiráček a Otakar Šoltys).
- Deleuze, Gilles: *Foucault*. Herrmann & synové, Praha 1996 (franc. orig. *Foucault*, 1986; přel. Čestmír Pelikán).
- Deleuze, Gilles: *Podľa čoho rozpoznáme štrukturalizmus?* Archa, Bratislava 1993 (orig. *A quoi reconnait on le structuralisme?*, 1974; přel. Miroslav Marcelli).
- Derrida, Jacques: *De la grammatologie*. Éditions de Minuit, Paris 1967 (něm. překl. *Grammatologie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1979; přel. H.-J. Rheinberger a H. Zischler).
- Derrida, Jacques: „Guter Wille zur Macht (II). Die Unterschriften interpretieren (Nietzsche / Heidegger).“ In: Forget, Philippe, ed.: *Text und Interpretation. Deutsch-französische Debatte mit Beiträgen von J. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.-G. Gadamer, J. Greisch und F. Laruelle*. Wilhelm Fink Verlag, München 1984, s. 62–77.
- Derrida, Jacques: *L'écriture et la différence*. Éditions du Seuil, Paris 1967 (něm. překl. *Die Schrift und die Differenz*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1972, 1989; angl. překl. *Writing and Difference*. The University of Chicago Press, Chicago 1978, přel. Alan Bass).
- Derrida, Jacques: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967–72*. Archa, Bratislava 1993 (výbor a přel. Miroslav Petříček jr.).

- Descartes, René: *Rozprava o metodě, jak správně vésti svůj rozum a hledati pravdu ve vědách*. Jan Laichter, Praha 1947 (orig. *Discours de la méthode* [...], 1637; přel. Věra Száthmáryová-Vlčková).
- Diderot, Denis: *Jakub Fatalista a jeho pán*. Svoboda, Praha 1972 (orig. *Jacques le Fataliste et son Maître*, 1796; přel. Jaroslava Vobrbová-Koutecká).
- Dijk, Teun Adrianus van: *Some Aspects of Text Grammars. A Study in Theoretical Linguistics and Poetics*. Mouton, The Hague — Paris 1972.
- Dijk, Teun Adrianus van: *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1980 (orig. *Tekstwetenschap. Een interdisciplinaire inleiding*, 1978; přel. Christoph Sauer).
- Dilthey, Wilhelm: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften. Gesammelte Schriften*. Bd. 7. Verlag von B. G. Teubner, Leipzig — Berlin 1927.
- Dilthey, Wilhelm: *Život a dejinné vedomie*. Pravda, Bratislava 1980 (výbor; přel. Milan Žitný).
- Docherty, Thomas: *On Modern Authority. The Theory and Condition of Writing 1500 to the Present Day*. The Harvester Press, Sussex — St. Martin's Press, New York 1987.
- Dokulil, Miloš: *Filosofii dějin k dějinám filosofie*. Masarykova univerzita, Brno 1992.
- Dostojevskij, Fjodor Michailovič: *Zločin a trest*. Svět sovětů — Mladá fronta — Smena — Naše vojsko, Praha 1966 (orig. *Prestuplenije i nakazanie*, 1866; přel. Jaroslav Hulák).
- Dragomirecký, Andrej: *Informační teorie psychiky*. Stratos, Praha 1994.
- Dressler, Wolfgang U. — Schmidt, Siegfried J.: *Textlinguistik. Eine kommentierte Bibliographie*. Wilhelm Fink Verlag, München 1973.
- Dubois, Jacques — Edeline, Francis — Klinkenberg, Jean-Marie — Minguet, Philippe — Pire, François — Trinon, Hadelin: *Rhétorique générale*. Larousse, Paris 1970 (21982 — rozšř. vyd.).
- Duby, Georges: *Vznešené paní z 12. století. I. Heloisa, Aliénor, Isolda a další*. Atlantis, Brno 1997 (orig. *Dames du XII.º siècle. I. Héloïsa, Aliénor, Iseut et quelques autres*, 1995; přel. Růžena Vostrá).
- Đurišin, Dionýz: *Teória medziliterárneho procesu*. Tatran, Bratislava 1985.
- Đurišin, Dionýz: *Z dejín a teórie literárnej komparatistiky*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1970.
- Durozoï, Gérard — Roussel, André: *Filozofický slovník*. EWA Edition, Praha 1994 (orig. *Dictionary of philosophy*, 1990; přel. Jan Binder, Jan Janda, Zora Kidlesová, Hana Majerová, Anna Pokorná, Jan Sokol a Mario Stretti).
- Duval, Georges: *Dictionnaire des métaphores de Victor Hugo*. Paiget, Paris 1888.
- Dvě legendy z doby Karlovy. Legenda o svatém Prokopu. Život svaté Kateřiny*. ČSAV, Praha 1959 (pův. asi polovina 14. stol.; ed. Josef Hrabák a Václav Vážný).

E...

- Eagleton, Terry: *Literary Theory. An Introduction*. Basil Blackwell, Oxford 1983.
- Eco, Umberto a Rorty, Richard — Culler, Jonathan — Brook-Roseová, Christine: *Interpretácia a nadinterpretácia*. Archa, Bratislava 1995, ed. Stefan Collini (orig. *Interpretation and Overinterpretation*, 1992; přel. Zdeňka Kalnická).
- Eco, Umberto: *Jméno růže*. Odeon, Praha 1988 (orig. *Il nome della rosa*, 1980; přel. Zdeněk Frýbort).
- Eco, Umberto: *Opera aperta*. Bompiani, Milano 1962 (něm. překl. *Das offene Kunstwerk*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1973).
- Eco, Umberto: „Poznámky ke ‚Jménu růže‘“. *Světová literatura*, 31, 1986, č. 2, s. 227–241 (orig. *Postille a Il nome della rosa*, 1984; přel. Zdeněk Frýbort).
- Eco, Umberto: *Skeptikové a těšitelé*. Svoboda, Praha 1995 (orig. *Apocalittici e integrati*, 1964; přel. Zdeněk Frýbort).
- Eisner, Pavel: „O věcech nepřeložitelných.“ In: Levý, Jiří: *České teorie překladu*. SNKL, Praha 1957, s. 670–682.
- Eluard, Paul: *Veřejná růže*. SNKL, Praha 1964 (orig. *La Rose public*, 1934; přel. Vítězslav Nezval a Bedřich Vaniček, 1936).

- Empson, William: *Seven Types of Ambiguity*. Penguin Books, Harmondsworth 1965 (pův. London 1930, přeprac. New York 1948).
- Engels, Bedřich: *Podíl práce na polidštění opice*. Svoboda, Praha 1949 (orig. *Anteil der Arbeit an der Menschwerdung des Affen*; přel. Václav Šibr).
- Enroth, Ronald, a kol.: *Za novými světy. Průvodce sektami a novými náboženstvími*. Návrat domů, Praha 1994 (orig. *A Guide to Cults and New Religions*, 1983; přel. Milan Koldinský).
- Epos o Gilgamešovi*. Československý spisovatel, Praha 1976 (orig. *Ša nagba imuru*, doslova *Toho, jenž vše zře*, asi 2000 př. n. l.; přel. a předmluva Lubor Matouš).
- Erasmus Rotterdamský: *Chvála bláznivosti*. Odeon, Praha 1966 (orig. *Móriás enkómion, id est Stultitiae laus*, 1509, přeprac. 1511).
- Erben, Karel Jaromír: *Poklad*. Naše vojsko, Praha 1958 (výbor Jiří Kolář, ed. Jitka Křesálková).
- Erenburg, Ilja: *Třináct dýmek*. Odeon, Praha 1968 (orig. *Trinadcat' trubok*, 1962; přel. Jaroslav Tafel).
- Escher, Maurits Cornelis: *Grafika a kresby*. (Úvod a vysvětlivky M. C. Escher.) Benedikt Taschen — Vydavatelstvo Slovart, Bratislava 1992.

F...

- Festugière, André-Jean: *Epikúros a jeho bohové*. Oikoymenh, Praha 1996 (orig. *Épikure et ses dieux*, ³1985; přel. Radislav Hošek).
- Feyerabend, Paul K.: *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. Humanities Press, Atlantic Highlands 1975.
- Fink, Eugen: *Hra jako symbol světa*. Český spisovatel, Praha 1993 (orig. *Spiel als Weltsymbol*, 1960; přel. Miroslav Petříček).
- Fink, Eugen: *Nietzsches Philosophie*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1960.
- Finkielkraut, Alain: *Destrukce myšlení. Esej*. Atlantis, Brno ²1993 (orig. *La défaite de la pensée*, 1987; přel. Vladimír Jochmann).
- Fišer, Zbyněk: *Útěcha z ontologie. Substanční a nesubstanční model v ontologii*. Academia, Praha 1967.
- Flanagan, Owen: *Vedomie*. Archa, Bratislava 1995 (orig. *Consciousness. In the Science of the Mind*, ²1992; přel. Emil Višňovský).
- Flaška z Pardubic, Smil: *Nová rada*. Orbis, Praha 1950 (vznik konec 14. stol.).
- Fónagy, Ivan: „Forma a funkce básnického jazyka.“ In: *Dvanáct esejí o jazyce*. Mladá fronta, Praha 1970 (jde o překl. 51. č. revue *Diogéne*, 1967; z angl. a franc. orig. přel. Miroslav Pravda a Jan Šabršula).
- Foret, Miroslav: *Komunikace s veřejností*. Masarykova univerzita, Brno 1994.
- Forget, Philippe, ed.: *Text und Interpretation. Deutsch-französische Debatte mit Beiträgen von J. Derrida, Ph. Forget, M. Frank, H.-G. Gadamer, J. Greisch und F. Laruelle*. Wilhelm Fink Verlag, München 1984.
- Foucault, Michel: *Archäologie des Wissens*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1973 (orig. *L'archéologie du savoir*, 1969; přel. Ulrich Köppen).
- Foucault, Michel: *Diskurs, autor, genealogie. Tři studie*. Svoboda, Praha 1994 (orig. *L'Ordre du discours*, 1971, *Qu'est-ce qu'un auteur?*, 1969; *Nietzsche, la généalogie, l'histoire*, 1971; přel. Petr Horák).
- Foucault, Michel: *Slová a věci. Archeológia humanitných vied*. Pravda, Bratislava 1987 (orig. *Les mots et les choses*, 1966; přel. Miroslav Marcelli a Mária Marcelliová).
- France, Anatole: *Ostrov tučňáků*. SNKL, Praha ⁶1963 (orig. *L'Ile des pingouins*, 1908; přel. Radovan Krátký).
- Frankl, Viktor E.: *Vůle ke smyslu. Vybrané přednášky k logoterapii*. Cesta, Brno 1994 (orig. *Der Wille zum Sinn. Ausgewählte Vorträge über Logotherapie*, 1972; přel. Vladimír Jochmann).
- Frege, Gottlob: „Über Begriff und Gegenstand.“ *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, 16, 1892, s. 192–205.
- Frege, Gottlob: „Über Sinn und Bedeutung.“ *Zeitschrift für Philosophie und philosophische*

Kritik, 100, 1892, s. 25–50.

- Frenzel, Ivo: *Friedrich Nietzsche*. Mladá fronta, Praha 1995 (něm. orig. *Friedrich Nietzsche*, 1966; přel. Růžena Grebeníčková).
- Freud, Sigmund: *O člověku a kultuře*. Odeon, Praha 1990 (výbor; přel. Ludvík Hošek a Jiří Pechar).
- Freud, Sigmund: *Totem a tabu. Vtip a jeho vztah k nevědomí*. Práh, Praha 1991 (orig. *Totem und Tabu*, 1912–1913, *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, 1905; přel. Ludvík Hošek).
- Freud, Sigmund: *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig — Wien — Zürich 1922 (pův. 1916–1917; čes. překl. *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy. Nová řada přednášek k úvodu do psychoanalýzy. Vybrané spisy*. Avicenum, Praha 1969).
- Fritz, Gerd: *Kohärenz. Grundfragen der linguistischen Kommunikationsanalyse*. Gunter Narr Verlag, Tübingen 1982.
- Frye, Northrop: *Anatomy of Criticism. Four Essays*. Princeton University Press, Princeton 1957.

G...

- Gadamer, Hans-Georg: „Občané dvou světů.“ In: *Člověk v moderních vědách*. (Autoři: Ernst Wolfgang Böckenförde, Gerhard Ebeling, Hans-Georg Gadamer, Aleksander Gieysztor, Emmanuell Le Roy Ladurie, Emmanuell Lévinas, Robert Spaemann, Charles Taylor, René Thom, Józef Tischner, Carl Friedrich von Weizsäcker; ed. K Nellen.) Filozofický ústav ČSAV, Praha 1992, s. 143–153 (orig. in: *Der Mensch in den modernen Wissenschaften*, 1985; přel. Otakar Vochoč).
- Gadamer, Hans-Georg: *Problém dějinného vědomí*. Filosofía, Praha 1994 (orig. *Le problème de la conscience historique*, 1963; přel. Jiří Němec a Jan Sokol).
- Gadamer, Hans-Georg: *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. J. C. B. Mohr, Tübingen ²1965 (pův. 1960).
- Gál, Egon — Marcelli, Miroslav, ed.: *Za zrkadlom moderny. Filozofia posledného dvadsaťročia*. (Foucault, Michel — Lyotard, Jean François — Deleuze, Gilles — Vattimo, Gianni — Feyerabend, Paul K. — Rorty, Richard — Apel, Karl-Otto — Habermas, Jürgen.) Archa, Bratislava 1991 (přel. Egon Gál, Kristína Korená, Ladislav Kiczko a Miroslav Marcelli).
- Galbraith, John Kenneth: *Společnost hojnosti*. Svoboda, Praha 1967 (orig. *The Affluent Society*, 1958; přel. Ladislav Biel, Inge Dankovičová, Čestmír Komárek a Josef Nentvich).
- Galfredus de Vino Salvo (Geoffroi de Vinsauf): „Poetria nova.“ In: Sgallová, Květa, ed.: *Literárně-teoretické texty*. Sv. 1. *Antika, středověk, renaissance*. SPN — UK, Praha 1972, s. 90–131 (autor zemřel kolem r. 1210; přel. Eva Kamínková).
- Gardner, Alan — Gardner, Beatrice: „Evidence for Sentence Constituents in Early Utterances of Child and Chimpanzee.“ *Journal of Experimental Psychology*, 104, 1975, s. 244–267.
- Garman, Michael: *Psycholinguistics*. Cambridge University Press, Cambridge — New York — Oakleigh — Melbourne 1990.
- Genette, Gérard: *Discours du récit. Figures III*. Éditions du Seuil, Paris 1972.
- Geuss, Arthur: „M. Heidegger a umělecké dílo.“ *Filozofický časopis*, 15, 1967, č. 5, s. 676–685.
- „Gift für den Geist.“ *Der Spiegel*, 46, 1992, č. 16, s. 242.
- Gilbertová, Katharine Everett — Kuhn, Helmut: *Dějiny estetiky*. SNKL, Praha 1965 (orig. *A History of Esthetics*, 1939; přel. Heda a Pavel Kovályovi).
- Girolamo, Costanzo Di: *A Critical Theory of Literature*. The University of Wisconsin Press, Madison — London 1981.
- Gleick, James: *Chaos. Vznik nové vědy*. Ando Publishing, Praha 1996 (orig. *Chaos. Making a New Science*, 1987; přel. Jaroslav Sedlář a Renata Kamenická).
- Gödel, Kurt: „O formálně nerozhodnutelných větách v díle Principia Mathematica a příbuzných systémech I.“ In: Malina, Jaroslav — Novotný, Jan, ed.: *Kurt Gödel*. Nadace Universitas Masarykiana — Georgetown — NAUMA, Brno 1996, s. 168–205 (orig. *Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter Sys-*

- teme I*, 1931; přel. Blažena Švandová).
- Gombrich, Ernst Hans: *Příběh umění*. Odeon, Praha 1992 (orig. *The Story of Art*, 1⁵1990; přel. Miroslava Tůmová).
- Goodman, Nelson: *Způsoby světatvorby*. Archa, Bratislava 1996 (orig. *Ways of Worldmaking*, 1988; přel. Vlastimil Zuska).
- Greisch, Jean: *Rozumět a interpretovat. Hermeneutické paradigma*. Filosofia, Praha 1995 (orig. *Comprendre et interpréter. Le statut contemporain de l'herméneutique*, 1992 — přednáška; přel. Marcela Sedláčková).
- Grenz, Stanley J.: *Úvod do postmodernismu. Návrat domů*, Praha 1997 (orig. *A Primer on Postmodernism*, 1996; přel. Alena Koželuhová).
- Grice, Herbert Paul: „Logic and Conversation.“ In: Cole, Petr — Morgan, Jerry L., ed.: *Syntax and Semantics*. Vol. 3. *Speech Acts*. Academic Press, New York 1975, s. 41–58 (pův. 1967).
- Grimm, Jacob — Grimm, Wilhelm: *Kinder- und Hausmärchen*. Verlag Philipp Reclam, Leipzig 1968 (pův. 1812–1815, 2. sv.).
- Grondin, Jean: *Úvod do hermeneutiky*. Oikoyomenh, Praha 1997 (orig. *Einführung in die philosophische Hermeneutik*, 1991; přel. Břetislav Horyna a Pavel Kouba).
- Grygar, Jiří: *Vesmír, jaký je. Současná kosmologie (téměř) pro každého*. Mladá fronta, Praha 1997.
- Guillaume de Lorris: *Román o Růži*. Odeon, Praha 1977 (orig. *Roman de la Rose*, 13. stol., 1. část napsal Guillaume de Lorris, pokračování Jean de Meung; 1. část přel. Otto František Babler).
- Guiraud, Pierre: *Stilistika*. Veselin Masleša, Sarajevo 1964 (orig. *La stylistique*, 1954).
- Gusev, Viktor Jevgeňjevič: *Estetika folklóru*. Odeon, Praha 1978 (orig. *Estetika folkloru*, 1967; přel. Rudolf Lužík).

H...

- Habermas, Jürgen: *Erkenntnis und Interesse. Mit einem neuen Nachwort*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1973 (pův. 1968).
- Habermas, Jürgen: „Poznání a zájmy.“ *Filosofický časopis*, 15, 1967, č. 2, s. 189–198 (přel. Stanislav Sousedík).
- Habermas, Jürgen: *Theorie des kommunikativen Handelns*. Bd. I. *Handlungsrationalität und gesellschaftliche Rationalisierung*. Bd. II. *Zur Kritik der funktionalistischen Vernunft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1981.
- Halas, František: *Časy. Dílo*. Sv. 2. Československý spisovatel, Praha 1981.
- Halas, František: *Imagena. Dílo*. Sv. 4. Československý spisovatel, Praha 1971.
- Halas, František: *Ladění*. Fr. Borový, Praha 1947 (pův. 1942).
- Halas, František: *Naše paní Božena Němcová*. Fr. Borový, Praha 1940.
- Hall, Edward T.: *Beyond Culture*. Anchor Press — Doubleday & Company, New York 1981 (pův. 1976).
- Hall, James: *Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*. Mladá fronta, Praha 1991 (orig. *Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, 1974; přel. Allan Plzák, autor čes. hesel Jan Royt).
- Haman, Aleš: *Literatura z pohledu čtenářů*. Československý spisovatel, Praha 1991.
- Hansack, Ernst: *Bedeutung, Begriff, Name*. *Studia et exempla linguistica et philologica*. Series II. *Studia minora*. Tom 1. Regensburg 1990.
- Hašek, Jaroslav: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Sv. 1–3. Československý spisovatel, Praha 1967 (pův. 1921–1922).
- Hausman, Carl R.: *Metaphor and Art. Interactionism and Reference in the Verbal and Nonverbal Arts*. Cambridge University Press, Cambridge — New York — New Rochelle — Melbourne — Sydney 1989.
- Hawthorn, Jeremy: *Unlocking the Text. Fundamental Issues in Literary Theory*. Edward Arnold, London 1987.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Estetika*. Sv. 1–2. Odeon, Praha 1966 (orig. *Vorlesungen über die Aesthetik*, 1835–1838; přel. Jan Patočka).

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Phänomenologie des Geistes. Sämtliche Werke*. Bd. II. Verlag von Felix Meiner, Leipzig ⁵1949 (pův. 1807; čes. 1960).
- Heidegger, Martin: *Básnický bydlí člověk*. ISE, edice Oikoymenh, Praha 1993 (výbor; něm. — čes. vyd. šesti přednášek, mj. orig. „...*dichterisch wohnt der Mensch...*“, 1954, a jednoho dopisu; přel. Ivan Chvatík).
- Heidegger, Martin: *Bytí a čas*. Oikoymenh, Praha 1996 (orig. *Sein und Zeit*, 1927; přel. Ivan Chvatík, Pavel Kouba, Miroslav Petříček jr., Jiří Němec).
- Heidegger, Martin: „Der Ursprung des Kunstwerkes.“ In: H., M.: *Holzwege. Gesamtausgabe*. Bd. 5. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main 1950 (orig. vznik 1935–1936; čes. „Zrození uměleckého díla.“ *Oriente*, 3, 1968, č. 5, s. 53–62, č. 6, s. 75–83, *Oriente*, 4, 1969, č. 1, s. 84–94; přel. Irena Michňáková).
- Heidegger, Martin: *Nietzsche*. (2 Bände.) G. Neske, Pfullingen 1961.
- Heidegger, Martin: *Platons Lehre von der Wahrheit*. A. Francke Verlag, Bern 1947.
- Helbig, Gerhard: *Vývoj jazykovědy po roce 1970*. Academia, Praha 1991 (orig. *Entwicklung der Sprachwissenschaft seit 1970*, 1986; přel. Jiří Nekvapil a Jana Holšánová).
- Henle, Paul: „Metaphor.“ In: H., P., ed.: *Language, Thought, and Culture*. University of Michigan Press, Ann Arbor 1958.
- Herder, Johann Gottfried: *Vývoj lidskosti*. Jan Laichter, Praha 1941 (orig. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784–1791, čtyři svazky; přel. Jan Patočka, kráče-no).
- Hertzler, Joyce O.: *A Sociology of Language*. University of Nebraska — A. Random House Book, New York 1965.
- Heupel, Carl: *Linguistisches Wörterbuch*. Deutscher Taschenbuch Verlag — Paul List Verlag, München ³1978 (přepřac. vyd.).
- Hickerson, Nancy Parrott: *Linguistic Anthropology*. Holt, Rinehart and Winston, New York — Chicago — San Francisco — Dallas — Montreal — Toronto — London — Sydney 1980.
- Hirsch Jr., Eric Daniel: *Validity in Interpretation*. Yale University Press, New Haven — London 1967.
- Hiršal, Josef — Grögerová, Bohumila, ed.: *Slovo, písmo, akce, hlas. K estetice kultury technického věku. Výběr z esejů, manifestů a uměleckých programů druhé poloviny XX. století*. Československý spisovatel 1967 (přel. J. H. a B. G.)
- Hiršal, Josef — Grögerová, Bohumila, ed.: *Vrh kostek. Česká experimentální poezie*. Torst, Praha 1993.
- Hjelmslev, Louis: *O základech teorie jazyka*. Academia, Praha 1972 (orig. *Omkring sprogteoriens grundlaeggelse*, 1943; přel. František Čermák, přihlédnuto k úpravám v 1. a 2. vyd. americké verze této práce z roku 1953 a 1969).
- Hlaváček, Luboš: *Řeč tvarů*. Horizont, Praha 1984.
- Hocke, Gustav René: *Manierismus in der Literatur. Sprach-Alchimie und esoterische Kombinationskunst*. Rowohlt, Reinbek bei Hamburg 1967 (pův. 1959).
- Hodrová, Daniela: *Román zasvěcení*. H&H, Jinočany 1993.
- Hoffmannová, Jana: „Pohled na funkční spektrum metafory z perspektivy funkce gnozeologické.“ In: Stachová, Jiřina, ed.: *Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Filozofický ústav ČSAV, Praha 1990, s. 57–64.
- Hoffmannová, Jana: „Projevy taktu (a beztaktnosti) v televizních rozhovorech.“ *Slovo a slovesnost*, 55, 1994, č. 3, s. 194–201.
- Holan, Vladimír: *Blouznivý vějíř*. Nákladem Svobodné školy umění v komisi Jana Fromka, Praha 1926.
- Holan, Vladimír: *Bolest*. Československý spisovatel, Praha 1965.
- Holan, Vladimír: *Dík Sovětskému svazu*. Fr. Borový, Praha 1945.
- Holan, Vladimír: *Mozartiana*. SNKLU, Praha 1963.
- Holan, Vladimír: *Noc s Hamletem*. SNKLU, Praha 1964.
- Holan, Vladimír: *Oblouk*. Fr. Borový, Praha 1934.
- Holan, Vladimír: *Panychida*. Fr. Borový, Praha 1945.
- Holan, Vladimír: *Příběhy*. Československý spisovatel, Praha 1963.

- Holan, Vladimír: *Rudoarmějci*. Plamen, Svoboda, Praha 1947.
- Holan, Vladimír: *Sen*. Fr. Borový, Praha 1939.
- Holan, Vladimír: *Tereška Planetová*. Fr. Borový, Praha 1943.
- Holan, Vladimír: *Vanuť*. Fr. Borový, Praha 1932.
- Holan, Vladimír: *Září 1938*. Fr. Borový, Praha 1938.
- Holzbachová, Ivana: *Člověk a dějiny. Dynamika dějin a lidská aktivita v buržoazním myšlení*. UJEP, Brno 1981.
- Hoppe, Vladimír: *Příroda a věda. Noetika přírodních věd*. Unie, Praha 1918.
- Hora, Josef: *Poezie a život. Úvahy, studie, soudy. Dilo Josefa Hory*. Sv. 15. Československý spisovatel, Praha 1959.
- Horák, Petr: *Struktura a dějiny. Ke kritice filozofického strukturalismu ve Francii*. Academia, Praha 1982.
- Horatius (Flaccus H. Quintus): *Vavřín a réva*. Odeon, Praha 1972 (výbor; orig. *Epistulae*, asi 13 n. l., *Carmina*, 23 n. l.; přel. Rudolf Mertlík a Jindřich Pokorný).
- Horov, Pavel: *Moje poludnie*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1952.
- Hrabák, Josef: *Poetika*. Československý spisovatel, Praha 1973 (2¹⁹⁷⁷ — přeprac. vyd.).
- Hrabák, Josef, ed.: *Tisíc let české poezie*. Sv. 1. Československý spisovatel, Praha 1974.
- Hroch, Jaroslav: „Filozofická hermeneutika H.-G. Gadamera a transcendentální fenomenologie.“ *Filozofický časopis*, 36, 1988, č. 6, s. 834–840.
- Hroch, Jaroslav: *Filozofická hermeneutika v dějinách a současnosti*. Masarykova univerzita — Georgetown, Brno 1997.
- Hroch, Jaroslav: *Praxe a tradice. Kritika filozofické hermeneutiky H.-G. Gadamera*. Academia, Praha 1989.
- Hubík, Stanislav: *Jazyk a metafyzika. Kritika Wittgensteinovy filozofie*. Academia, Praha 1983.
- Hubík, Stanislav: *K postmodernismu obratem k jazyku*. Albert, Boskovice 1994.
- Hubík, Stanislav: „Metafora po Derridovi.“ In: Stachová, Jiřina, ed.: *Úloha metafor ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Filozofický ústav ČSAV, Praha 1990, s. 101–112.
- Hubík, Stanislav: *Postmoderní kultura. Úvod do problematiky*. Mladé Umění K Lidem, Olomouc 1991.
- Huizinga, Johan: *Homo ludens. O původu kultury ve hře*. Mladá fronta, Praha 1971 (orig. *Homo ludens. Proeve eener bepaling van het spel-element der cultuur*, 1938; přel. Jaroslav Vácha z něm. verze holandského originálu, pořízené H. Nachodem v r. 1958).
- Humboldt, Wilhelm von: *Schriften zur Sprachphilosophie. Werke in fünf Bänden*. Bd. III. Rütten und Loening, Berlin 1963.
- Husserl, Edmund: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung, 1, Halle 1913.
- Husserl, Edmund: *Karteziánské meditace*. Svoboda, Praha 1968 (orig. *Cartesianische Meditationen*, překl. do franc. 1931, něm. orig. 1949, čes. překl. Marie Bayerová).
- Husserl, Edmund: *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie. Úvod do fenomenologické filozofie*. Academia, Praha 1972 (orig. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*, 1936; přel. Oldřich Kuba).
- Huxley, Aldous: *Brány vnímání*. DharmaGaia — Maťa, Praha 1996 (orig. *The Doors of Perception*, 1954; přel. Milan Procházka).
- Huxley, Aldous: *Konec civilizace*. Orfeus, Praha 1993 (orig. *Brave New World*, 1932; přel. Josef Kostohryz a Stanislav Berounský).

Ch...

- Chailley, Jacques: *40000 let hudby*. Státní hudební nakladatelství, Praha 1965 (orig. *40000 ans de musique*, 1961; přel. Luděk Kult, Jarmila Fialová a Jan Matějček).
- Chaucer, Geoffrey: *Canterburské povídky*. SNKLHU, Praha 2¹⁹⁵³ (orig. *Canterbury Tales*, vznik 1385–1400; přel. František Vrba).
- Chevalier, Jean — Gheerbrant, Alain: *Dictionnaire des symboles*. Éditions Robert Laffont S. A. — Éditions Jupiter, Paris 12¹⁹⁹¹.
- Chomsky, Noam: *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1965.

- Chomsky, Noam: *Language and Mind*. Harcourt, Brace and World, New York 1972 (rozšíř. vyd., pův. 1968).
- Chomsky, Noam: *Syntaktické struktury. Logický základ teorie jazyka. O pojmu „gramatické pravidlo“*. Academia, Praha 1966 (orig. *Syntactic Structures*, 1957; *The Logical Basis of Linguistic Theory*, 1964; *On the Notion „Rule of Grammar“*, 1961; přel. Zdeněk Hlavsa, František Daneš a Eva Benešová).
- Chvatík, Květoslav: *Člověk a struktury. Kapitoly z neostrukturální poetiky a estetiky*. Český spisovatel, Praha 1996.
- Chvatík, Květoslav: *Melancholie a vzdor. Eseje o moderní české literatuře*. Československý spisovatel, Praha 1992.
- Chvatík, Květoslav: *Strukturální estetika*. Victoria Publishing, Praha 1994.
- Chvatík, Květoslav: *Svět románů Milana Kundery*. Atlantis, Brno 1994.

I...

- Ihwe, Jens: „Sprache — Struktur — Text — Literaturwissenschaft.“ In: Arnold, Heinz Ludwig — Sinemus, Volker, ed.: *Grundzüge der Literatur— und Sprachwissenschaft*. Bd. 1. *Literaturwissenschaft*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München ⁵1978, s. 30–44.
- Ingarden, Roman: *O poznávání literárního díla*. Československý spisovatel, Praha 1967 (orig. *O poznawaniu dzieła literackiego*, 1937; přel. Hana Jechová).
- Ingarden, Roman: *Umělecké dílo literární*. Odeon, Praha 1989 (orig. *Das literarische Kunstwerk*, 1931; přel. Antonín Mokrejš).
- Iser, Wolfgang: *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. Wilhelm Fink Verlag, München 1976.

J...

- Jacz, Ludovít, ed.: *Malá encyklopédia žurnalistiky*. Obzor, Bratislava 1982.
- Jakobson, Roman — Halle, Morris: *Fundamentals of Language*. In: *Janua linguarum*, NR. 1, Mouton & CO. — S'-Gravenhage, The Hague 1956. (Part I. J., R. — H., M.: *Phonology and Fonetics*; Part II. J., R.: *Two Aspects of Language and Two Types of Aphasical Disturbances*.)
- Jakobson, Roman: „Linguistics and Poetics.“ In: Sebeok, Thomas A., ed.: *Style in Language*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1960, s. 350–377 (čes. překl. in: J., R.: *Poetická funkce*, s. 74–105).
- Jakobson, Roman: *Poetická funkce*. H&H, Jinočany 1995 (výbor a ed. Miroslav Červenka; přel. M. Č., Milada Chlábková a Terezie Pokorná).
- Jakubec, Jan: *Dějiny literatury české*. Sv. 1. *Od nejstarších dob do probuzení politického*. Jan Laichter, Praha ²1929. Sv. 2. *Od osvícenství po družinu Máje*. Jan Laichter, Praha ²1934 (pův. 1911 v jednom svazku).
- Janáčková, Jaroslava — Macurová, Alena: „Poslední slovesný výkon Boženy Němcové.“ *Česká literatura*, 44, 1996, č. 1, s. 3–16.
- Jankovič, Milan — Pešat, Zdeněk — Vodička, Felix, ed.: *Struktura a smysl literárního díla*. Československý spisovatel, Praha 1966.
- Jankovič, Milan: *Nesamozřejmost smyslu*. Československý spisovatel, Praha 1991.
- Jankovič, Milan: „Perspectives of Semantic Gesture.“ *Poetics. International Review for the Theory of Literature*, 4, Mouton, The Hague — Paris 1972, s. 16–27.
- Jankovič, Milan: *Dílo jako dění smyslu*. Pražská imaginace, Praha 1992.
- Jauss, Hans Robert: *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. Universitäts-Druckerei, Konstanz 1967 (Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main ⁶1979).
- Jean Paul: *Vorschule der Aesthetik*. In: P., J.: *Sämtliche Werke*. Weimar 1935, Bd. 11, I. Abt. (pův. *Vorschule der Aesthetik nebst einigen Vorlesungen in Leipzig, über die Parteien der Zeit*. Perthes, Hamburg 1804).
- Jefferson, Ann — Robey, David, ed.: *Modern Literary Theory. A Comparative Introduction*. B. T. Batsford, London ²1986 (dále spolupracovali David Forgacs, Ann Jefferson, Ian

- Maclean, Toril Moi, David Robey a Elizabeth Wright).
- Jeřábek, Dušan: *Arne Novák*. NUM — Georgetown — NAUMA, Brno 1997.
- Jović, Dušan: *Jezički sistem i poetska gramatika*. BIGZ — Jedinstvo, Beograd 1985.
- Juhl, P. D.: *Interpretation. An Essay in the Philosophy of Literary Criticism*. Princeton University Press, Princeton 1980.
- Jung, Carl Gustav: *Analytická psychologie. Její teorie a praxe. Tavistocké přednášky*. Academia, Praha 1993 (orig. *Analytical Psychology: its Theory and Practice*, 1968; přel. Kristina Lukášová-Černá a Karel Plocek).
- Jung, Carl Gustav: *Duše moderního člověka*. Atlantis, Brno 1994 (výbor a přel. Karel Plocek).
- Jungmann, Josef: *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti prozaické, básnické i řečnické se sbírkou příkladů v nevázané i vázané řeči*. Kronberger, Praha 21845 (přepřac. vyd.; pův. 1820).
- Justl, Vladimír: „Credo, quia absurdum...“ *A — Almanach autorů*, 1, 1990, s. 163–183.
- Justl, Vladimír: „Dialog s básníkem. Rozhovor sedmi nocí.“ In: Holan, Vladimír: *Noční hlídka srdce*. Československý spisovatel, Praha 1963, s. 115–127.

K...

- Kant, Immanuel: *Kritika čistého rozumu*. Pravda, Bratislava 1979 (orig. *Kritik der reinen Vernunft*, 1781; přel. Teodor Münz; čes. *Kritika čistého rozmyslu*, 1930).
- Kant, Immanuel: *Kritika soudnosti*. Odeon, Praha 1975 (orig. *Kritik der Urteilkraft*, 1790; přel. Vladimír Špalek a Walter Hansel).
- Kaplický, Václav: *Kladivo na čarodějnice*. Československý spisovatel, Praha 1963.
- Kayser, Wolfgang: *Das sprachliche Kunstwerk. Eine Einführung in die Literaturwissenschaft*. A. Francke Verlag, Bern — München 21951 (pův. 1948).
- Kelemen, Jozef: *Strojovia a agenty*. Archa, Bratislava 1994.
- Kipling, Joseph Rudyard: *Knihy džunglí*. Olympia, Praha 1984 (orig. *The Jungle Book*, 1894, *The Second Jungle Book*, 1895; přel. Aloys Skoumal a Hana Skoumalová).
- Klebe, Inge — Klebe, Joachim: *Die Sprache der Zeichen und Bilder. Eine populärwissenschaftliche Darstellung der optischen Aspekte der nonverbalen Kommunikation*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1989.
- Knapp, Steven — Michaels, Walter Ben: „Against Theory.“ *Critical Inquiry*, 8, 1982.
- Kohfeldt, Gustav: „Zur Ästhetik der Metapher.“ *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, N. F. 103, 1894, s. 221–286.
- Kopal, Josef: *Literární teorie Boileauova. Les théories littéraires de Boileau*. Nákladem filosofické fakulty University Karlovy, Praha 1927.
- Köpeczi, Béla: „Znak, smysl, literatura.“ In: Rákos, Petr, ed.: *Teorie literatury v zrcadle maďarské literární vědy*. Odeon, Praha 1986, s. 95–106 (orig. *Jel, értelem, irodalom*, 1979; přel. P. R.).
- Korán*. Odeon, Praha 1991 (orig. *Al Qur'án*, vznik kolem 650; přel. Ivan Hrbek).
- Kořán, Jaroslav — Oslzlý, Petr, ed. (a spojovací text): *Living Theatre*. Jazzová sekce SH. Jazz Petit, č. 15, příloha bulletinu Jazz, 1982 (přel. Pavel Janský, Kateřina Pospíšilová a Miloslav Žilina).
- Kosík, Karel: *Dialektika konkrétního. Studie o problematice člověka a světa*. Nakladatelství ČSAV, Praha 21966 (přepřac. vyd.; pův. 1963).
- Kosmova Kronika česká*. Odeon, Praha 1975 (orig. *Chronica Boëmorum*, dokončena 1125; přel. Karel Hrdina).
- Koukolík, František: *Mozek a jeho duše*. Makropulos, Praha 21997 (přepřac. vyd.).
- Kožmín, Zdeněk: *Zvětšeniny ze stylu bratří Čapků*. Blok, Brno 1989.
- Krausová, Nora: *Príspevky k literárnej teórii. Poetika románu*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1967.
- Krausová, Nora: *Význam tvaru — tvar významu*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1984.
- Krupa, Viktor: *Jazyk — neznámy nástroj*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1991.
- Krupa, Viktor: *Metafora na rozhraní vedeckých disciplín*. Tatran, Bratislava 1990.
- Kubínová, Marie: „Systém funkcí ve verbální komunikaci.“ In: Šabouk, Sáva, ed.: *K problema-*

- tice struktur ve společenských vědách. Uměnovědné studie. Sv. 5. Ústav teorie a dějin umění ČSAV, Praha 1984, s. 109–126.*
- Kubínová, Marie: „Umělecké dílo jako znak a problém jeho významu.“ *Česká literatura*, 40, 1992, č. 2–3, s. 132–138.
- Kudrna, Jaroslav: „K některým otázkám pojetí znaku u Diltheye, Freyera a Heideggera.“ *Filosofický časopis*, 12, 1964, č. 5, s. 640–656.
- Kudrna, Jaroslav: *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin*. Univerzita J. E. Purkyně, Brno 1980.
- Kuhn, Thomas Samuel: *Štruktúra vedeckých revolúcií*. Pravda, Bratislava 1982 (orig. *Structure of Scientific Revolutions*, 1962; přel. L. Valentová).
- Kuchař, Jaroslav — Utešený, Slavomír, ed.: *Čeština všední i nevšední. Čtvrtý výběr jazykových koutků Československého rozhlasu z dialektologie, frazeologie a onomastiky*. Academia, Praha 1972.
- Kunczik, Michael: *Základy masové komunikace*. Univerzita Karlova, vydavatelství Karolinum, Praha 1995 (z angl. a něm. originálů přel. Štěpánka Kudrnáčová a Milan Šmíd)..
- Kundera, Milan: *Monology*. Československý spisovatel, Praha 1957.
- Kundera, Milan: *Nesmrtelnost*. Atlantis, Brno 1993 (1. vyd. 1990 v autorizovaném franc. překl.).
- Kundera, Milan: *Směšné lásky. Tři melancholické anekdoty*. Československý spisovatel, Praha 1963.
- Kůrka, Petr, ed.: *Geometrie živého. Sborník přednášek 26.-30. září 1988, Bechyně. Matematické modely morfogeneze*. ZP ČSVTS při FgÚ ČSAV, Praha 1989.
- Kůrková, Věra: „Fraktály a dynamické systémy.“ In: Kůrka, Petr, ed.: *Geometrie živého. Matematické modely morfogeneze*. ZP ČSVTS při PgÚ ČSAV, s. 145–174.
- Kuřáková, Eva — Marek, Václav — Zachová, Jana, ed.: *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. Svoboda, Praha 1988.

L...

- La Mettrie, Julien Offray de: *Výbor z díla. Sv. III. Epikurův systém. Člověk rostlina. Anti-Seneca. List mému duchu. Umění užívat*. Academia, Praha 1966.
- Lambropoulos, Vasilis — Miller, David Neal, ed.: *Twentieth Century Literary Theory. An Introductory Anthology*. State University of New York Press, Albany 1987.
- „Land der Heiden.“ *Der Spiegel*, 47, 1993, č. 47, s. 268–272.
- Lange, Bernd-Peter: *Die Theorie literarischer Gattungen in der englischen Aufklärung. Poetische Regeln und bürgerliche Gessellschaft*. Minerva Publikation, München 1979.
- Lao-C' o Tao a ctnosti*. Odeon, Praha 1971 (orig. *Tao te t'ing*, 4.-3. stol. př. n. l.; přel. Berta Křesová).
- le Fort, Gertruda von: *Poslední na popravišti*. Velehrad, Olomouc 1941 (orig. *Die letzte am Schafott*, 1931; přel. Jan Zahradníček).
- Leary, Timothy: *Záblesky paměti*. Votobia, Olomouc 1996 (orig. *Flashbacks*, 1990; přel. Petr Jochmann).
- Leech, Geoffrey N.: *Principles of Pragmatics*. Longman, London — New York 1983.
- Leibniz, Gottfried Wilhelm: *Monadologie*. J. Otto, Praha 1884 (franc. orig. *La Monadologie*, 1720; přel. Josef Durdík; dvojjazyčné vyd.).
- Lem, Stanisław: *Kyberida. Bajky kybernetického věku*. Československý spisovatel, Praha 1983 (polský orig. *Cyberida*, 1965; přel. František Jungwirth).
- Lesňák, Rudolf, ed.: *Čitateľská recepcia literatúry. Štúdie o zahraničných výskumoch*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1987.
- Lesňák, Rudolf: *Čitateľ a literatúra*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1982.
- Lesňák, Rudolf: *Horizonty čitateľskej kultúry*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1991.
- Lessing, Theodor: *Geschichte als Sinngebung dem Sinnlosen*. C. H. Beck'sche Verlag, München 1921 (pův. 1919).
- Lešić, Zdenko: *Jezik i književno djelo*. Svjetlost, Sarajevo 1982.
- Lévi-Strauss, Claude: *Antropologie structurale deux*. Plon, Paris 1973.
- Lévi-Strauss, Claude: *Mythologiques I-IV*. Plon, Paris 1964, 1967, 1968, 1971.
- Lévi-Strauss, Claude: *Mýtus a význam*. Archa, Bratislava 1993 (orig. *Myth and Meaning*, 1978;

- přel Pavel Vilikovský).
- Levinson, Stephen C.: *Pragmatik*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1990 (orig. *Pragmatics*. Cambridge University Press 1983; přel. Ursula Fries).
- Levý, Jiří, ed.: *České teorie překladu*. SNKL, Praha 1957.
- Levý, Jiří, ed.: *Západní literární věda a estetika*. Československý spisovatel, Praha 1966.
- Levý, Jiří: *Bude literární věda exaktní vědou? Výbor studií*. Československý spisovatel, Praha 1971 (ed. a cizojazyčné texty přel. Miroslav Červenka).
- Levý, Jiří: *Umění překladu*. Panorama, Praha 1983 (podle 1. vyd. z r. 1963 a něm. verze práce *Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung*, 1969, připravil a přel. Karel Hausenblas).
- Libera, Alain de: *Středověká filozofia*. Archa, Bratislava 1994 (orig. *La philosophie médiévale*, 1992; přel. Martin Kanovský).
- Lieb, Hans-Heinrich: *Der Umfang des historischen Metaphernbegriffs*. Köln University, Köln 1964 (disertační práce, 158 stran).
- Lichačov, Dmitrij Sergejevič: *Poetika staroruské literatury*. Odeon, Praha 1975 (orig. *Poetika drevnerusskoj literatury*, 1971; přel. Ladislav Zadražil).
- Literatura česká 19. století. Od josefinského obrození až po Českou modernu*. Sv. 1. *Od Josefa Dobrovského k Jungmannově škole básnické* (J. Hanuš, J. Jakubec, J. Máchal, J. Vlček). Jan Laichter, Praha 21911 (opravené a doplněné vyd.); Sv. 2. *Od M. Zd. Poláka k K. J. Erbenovi* (J. Hanuš, J. Jakubec, J. Kamper, J. Máchal, L. Niederle, J. Vlček). Jan Laichter, Praha 1903; Sv. 3. Díl 1. *Od K. H. Máchy ke K. Havlíčkovi* (J. Hanuš, J. Jakubec, J. Kabelík, J. Kamper, A. Novák, J. Pekař, Z. Tobolka, J. Vlček). Jan Laichter, Praha 1905; Sv. 3. Díl 2. *Od Boženy Němcové k Janu Nerudovi* (L. Čech, J. Jakubec, J. Kabelík, J. Máchal, A. Novák, A. Pražák). Jan Laichter, Praha 1907.
- Littlejohn, Stephen W.: *Theories of Human Communication*. Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 41992.
- Lodge, David: *Svět je malý*. Odeon, Praha 1988 (orig. *Small World*, 1984; přel. Antonín Přidal).
- Lorenz, Konrad Zacharias: *8 smrtelných hříchů*. Panorama, Praha 1990 (orig. *Die acht Todsünden der zivilisierten Menschheit*, 1973; přel. Petr Příhoda a Marek Spinka).
- Lorenz, Konrad Zacharias: *Takzvané zlo*. Mladá fronta, Praha 1992 (orig. *Das sogenannte Böse*, 1963; přel. Zdeněk Veselovský).
- Losev, Alexej Fedorovič: *Problema simvola i realističeskoje iskusstvo*. Iskusstvo, Moskva 1976.
- Lotman, Jurij M.: *Lekcii po struktural'noj poetike*. Trudy po znakovym sistemam, I. Tartuskij gosudarstvennyj universitet, Tartu 1964.
- Lotman, Jurij M.: *Text a kultura*. Archa, Bratislava 1994 (výbor, studie z let 1974–1989; přel. Mária Kusá, Fedor Matejov, Katarína Michalovičová, Juliana Szolnokiová a Peter Zajac).
- Lukács, Georg: *Historický román*. Tatran, Bratislava 1976 (orig. *Der historische Roman*, 1955; přel. Július Albrecht).
- Lurker, Manfred: *Wörterbuch der Symbolik*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1988.
- Lužný, Dušan: *Nová náboženská hnutí*. Masarykova univerzita, Brno 1997.
- Lytard, Jean-François: *O postmodernismu. Postmoderno vysvětlované dětem. Postmoderní situace*. Filosofický ústav AV ČR, Praha 1993 (orig. *La condition postmoderne*, 1979, *Le postmoderne expliqué aux enfants*, 1986; přel. Jiří Pechar).

M...

- Macura, Vladimír: *Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ*. Československý spisovatel, Praha 1983.
- Macurová, Alena: *Ztvárnění komunikačních faktorů v jazykových projevech. Utváření významové perspektivy*. (AUC, Philologica 1977. Monographia 68.) Univerzita Karlova Praha 1983.
- Mácha, Karel Hynek: *Máj*. Odeon, Praha 1968 (pův. 1836).
- Malina, Jaroslav — Malinová, Renata: *Dvacet nejvýznamnějších archeologických objevů dvacátého století*. Svoboda, Praha 1991.

- Man, Paul de: *Problemi moderne kritike*. Nolit, Beograd 1975 (orig. *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, 1971; přel. Gordana B. Todorović a Branko Jelić).
- Mandelbrot, Benoît B.: *Les objets fractals. Forme, hasard et dimension*. Flammarion, Paris 1975.
- Marcelli, Miroslav: „Protirečenia Foucaultovej filozofie jazyka.“ In: Foucault, Michel: *Slová a veci. Archeológia humanitných vied*. Pravda, Bratislava 1987, s. 5–37.
- Marcus, Solomon: *Matematická poetika*. Nolit, Beograd 1974 (rumunský orig. *Poetică matematică*, 1970; přel. Borislav Krstić a Dragan Stojanović).
- Marek, Jaroslav: *O historismu a dějepisectví*. Academia, Praha 1992.
- Markiewicz, Henryk: *Aspekty literatury*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1979 (výbor z orig. *Przekroje i sblżenia*, 1967, *Nowe przekroje i sblżenia*, 1974, *Przekroje stare i nowe*, 1976, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, 1976; přel. Pavel Winczer).
- Markiewicz, Henryk: *Nauka o književnosti*. Nolit, Beograd 1974 (orig. *Główne problemy wiedzy o literaturze*, 1970; přel. Stojan Subotin).
- Marty, Martin E., ed.: *Our Faiths. A Presentation of American Churches*. Cathedral Publishers, Royal Oak, Michigan 1976.
- Materna, Pavel — Pala, Karel — Zlatuška, Jiří: *Logická analýza přirozeného jazyka*. Academia, Praha 1989.
- Materna, Pavel: „Fakta proti faktům, pravda proti pravdě?“ *Lidové noviny*, 7, 1994, č. 236, s. 8.
- Materna, Pavel: *Svět pojmů a logika*. Filosofie, Praha 1995.
- Mathauser, Zdeněk: *Estetické alternativy. Jazyk vědy a jazyk poezie*. GRYF, Praha 1994.
- Mathauser, Zdeněk: „K trojímu pojetí intuitivismu.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 21–33.
- Mathauser, Zdeněk: „Metafora v systému duchovních útvarů společnosti.“ In: Stachová, Jiřina, ed.: *Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Filozofický ústav ČSAV, Praha 1990, s. 34–49.
- Mathauser, Zdeněk: *Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu*. Brno, Blok 1988.
- Mathauser, Zdeněk: „Teoretičtí dvojníci biografického autora.“ *Host*, 1997, č. 1, s. 62–66.
- Mathesius, Vilém: „Několik připomínek překladatele.“ In: *Zpěvy staré Číny*. Československý spisovatel, Praha 1988, s. 137–140.
- Mazák, Vratislav: *Jak vznikl člověk. Sága rodu homo*. Práce, Praha 1986.
- McCall, George J. — Simmons, J. L., ed.: *Issues in Participant Observation. A Text and Reader*. Addison-Wesley Publishing Company, Reading – Menlo Park – London – Don Mills 1969.
- McGreal, Ian P. ed.: *Velké postavy západního myšlení. Slovník myslitelů*. Prostor, Praha 1997 (orig. *Great Thinkers of the Western World*, 1992; přel. Martin Pokorný).
- McQuail, Denis: *Mass Communication Theory. An Introduction*. SAGE Publications, London – Thousand Oaks – New Delhi ³1994 (pův. 1983).
- Medková, Jiřina: *Řeč věcí*. Horizont, Praha 1990.
- Mejlach, Boris Solomonovič: *Medzi vedou a umením*. Tatran, Bratislava 1974 (orig. *Na rubeže nauki i iskusstva*, 1971; přel. Viktória Slobodníková).
- Meletinskij, Jeleazar Moisejevič: *Poetika mýtu*. Odeon, Praha 1989 (orig. *Poetika mifa*, 1976; přel. Jaroslav Žák).
- Mello, Anthony de: *Minutové nesmysly*. Cesta, Brno 1995 (orig. *One Minute Nonsense*, 1992; přel. Pavel Kolmačka).
- Merle, Robert: *Až delfin promluví*. Argo, Praha ³1993 (orig. *Un animal d'oué de raison*, 1967; přel. Miroslav Drápal).
- Mikeš, Vladimír, ed.: *Tanec živlů. Poezie starých Aztéků*. Československý spisovatel, Praha 1976 (ze španělských přepisů přel. Vladimír Mikeš, s orig. zněním v jazyce náhuatl konfrontoval František Vrhel).
- Miko, František — Popovič, Anton: *Tvorba a recepcia. Estetická komunikácia a metakomunikácia*. Tatran, Bratislava 1978.
- Miko, František: *Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou*. Tatran, Bratislava 1973.
- Miko, František: *Text a štýl. K problematike literárnej komunikácie*. Smena, Bratislava 1970.

- Mikula, Jiří: *Dvacetkrát starší než Altamira*. Albatros, Praha 1983.
- Mikulášek, Oldřich: *Pulsy*. Mladá fronta, Praha 1947.
- Mikulášek, Oldřich: *Šokovaná růže*. Československý spisovatel, Praha 1969.
- Miller, Warren: *Prezident krokodýlů*. Odeon, Praha 1990 (orig. *The Cool World*, 1959; přel. Jan Zábřana).
- Minsky, Marvin: *Konstruktívna mysle*. Archa, Bratislava 1996 (orig. „The Future Merging of Science, Art and Psychology.“ *Applied Artificial Intelligence*, 1993, č. 7, s. 87–108; „A Conversation with Marvin Minsky.“ *AI Magazine*, 1992, č. 3, s. 31–45; přel. Ján Habdák).
- Miodońska-Brookes, Ewa — Kulawik, Adam — Tatara, Marian: *Zarys poetyki*. Państwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa ³1978 (rozšíř. vyd.).
- Mistrík, Jozef: *Rétorika*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1978.
- Molière: *Tartuffe*. Dilia, Praha 1981 (*Le Tartuffe ou l'Imposteur*, inscenace 1664; přel. Antonín Přidal).
- Monk, Ray: *Wittgenstein. Úděl génia*. Hynek, Praha 1996 (orig. *Ludwig Wittgenstein. The Duty of Genius*, 1990; přel. Otakar Vochoč).
- Montaigne, Michel de: *Eseje*. ERM, Praha ²1995 (orig. *Les Essais de Michel Montaigne I-II*, 1580; výbor a přel. Václav Černý).
- Moore, Arthur K.: *Contestable Concepts of Literary Theory*. Louisiana State University Press, Baton Rouge 1973.
- Morava, Jiří: *Někdejší Betty*. Sfinga, Ostrava 1995 (orig. *Sehnsucht in meiner Seele*, 1995; přel. J. M.).
- Morgan, Lewis Henry: *Pravěká společnost neboli Výzkumy o průběhu lidského pokroku od divoštví přes barbarství k civilizaci*. ČSAV, Praha 1954 (orig. *Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilisation*, 1877; přel. Jaroslav Hornát a Václav Šolc).
- Morpurgo-Tagliabue, Guido: *Současná estetika*. Odeon, Praha 1985 (orig. *L'Esthétique contemporaine*, 1960; přel. Miloš Jůzl a Zdena Plošková).
- Morris, Charles W.: *The Foundation of Theory of Signs*. International Encyclopedia of Unified Science. Vol. I., No. 2, The University of Chicago Press, Chicago 1938.
- Moscato, Sabatino: *Živoucí minulost*. Panorama, Praha 1984 (orig. *Il passato che vive*, 1979; přel. Zdeněk Frýbort).
- Možný, Ivo: *Moderní rodina. Mýty a skutečnost*. Blok, Brno 1990.
- Mráz, Milan: „Výraz *intuitio* a motivy jeho zavedení do latinské filozofické terminologie.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 9–20.
- Mukařovský, Jan: *Kapitoly z české poetiky*. Díl I. *Obecné věci básnictví*. Díl II. *K vývoji české poesie a prózy*. Díl III. *Máchovske studie*. Svoboda, Praha ²1948 (opravené vyd.).
- Mukařovský, Jan: *Studie z estetiky*. Odeon, Praha 1966 (výbor a ed. Květoslav Chvatík).
- Müller, Bernd-Dietrich, ed.: *Konfrontative Semantik. Zur Kritik am Fremdsprachenunterricht aus grundlagentheoretischer Sicht kritischer Psychologie und sozialwissenschaftlicher Linguistik*. Gunter Narr Verlag, Tübingen 1981.
- Münkler, Herfried: „Kritická teorie frankfurtské školy.“ In: Ballestrem, Karl — Ottmann, Henning, ed.: *Politická filosofie 20. století*. ISE, edice Oikoymenh, Praha 1993, s. 169–198 (orig. *Politische Philosophie des 20. Jahrhunderts*, 1990; přel. A. Bakešová, M. Drápala, M. Havelka, I. Ozarčuk, M. Petříček, D. Petříčková, M. Pokorný, M. Profant, J. Šindelář, J. Velek a Vochoč).
- Murry, J. Middleton: *Countries of the Mind. Essays in Literary Criticism*. Second Series. Oxford University Press, London 1931.

N...

- Nabokov, Vladimir: *Lolita*. Odeon, Praha 1991 (angl. orig. *Lolita*, pův. 1955 v Paříži, 1958 v USA; přel. Pavel Dominik).
- Natoli, Joseph, ed.: *Literary Theory's Future(s)*. University of Illinois Press, Urbana — Chicago 1989 (N., J.: „Prefacing Future(s). / Meditating on One Future.“ S. 1–29).
- Nebeská, Iva: *Úvod do psycholingvistiky*. Nakladatelství H&H, Praha 1992.

- Nekula, Marek: „Signalizování ironie.“ *Slovo a slovesnost*, 52, 1991, č. 1, s. 10–20.
- Němcová, Božena: *Lamentace. Dopisy mužům*. Český spisovatel, Praha 1995 (ed. Jaroslava Janáčková).
- Němcová, Božena: *Slovenské pohádky a pověsti. Spisy Boženy Němcové*. Sv. 9. SNKLHU, Praha 1953.
- Neubauer, Zdeněk: „Zachraňte jevy aneb Chvála bláznovství.“ In: Kůrka, Petr, ed.: *Geometrie živého. Sborník přednášek 26.-30. září 1988, Bechyně. Matematické modely morfo-geneze*. ZP ČSVTS při FgÚ ČSAV, Praha 1989, s. 3–34.
- Newton, K. M., ed.: *Twentieth-Century Literary Theory. A Reader*. Macmillan Education, Houndmills — Basingstoke — Hampshire — London 1988 (introduced K. M. N.).
- Nezval, Vítězslav: *Moderní básnické směry*. Československý spisovatel, Praha 1964 (pův. 1937).
- Nietzsche, Friedrich: *Der Wille zur Macht. Werke*. Bd. II. Alfred Kröner Verlag, Leipzig 1930 (pův. 1906).
- Nietzsche, Friedrich: *Tak pravil Zarathustra*. Odeon, Praha 1968 (orig. *Also sprach Zarathustra*, 1883–1885; přel. Otokar Fischer).
- Noppen, Jean-Pierre van — Knop, S. de — Jongen, R.: *Metaphor. A Bibliography of Post-1970 Publications*. Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science. Series V. Library and Information Sources in Linguistics. Vol. 17. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam — Philadelphia 1985 (asistence B. Nitelet, A. Nysenholc, W. Shibles).
- Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993.
- Novák, Arne — Novák, Jan Václav: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. R. Promberger, Olomouc 1936–1939 (4. přeprac. a rozšíř. vyd., které vycházelo v sešitech od 6. 3. 1936 do počátku června 1939, 1804 s.).
- Novák, Arne: *Stručné dějiny literatury české. Zkrácené znění podle 4. vyd. Přehledných dějin literatury české upravili Rudolf Havel a Antonín Grund*. R. Promberger, Olomouc 1946.
- Nováková, Julie: „Aristoteles, syn Nikomachův, Stagířan.“ In: Aristoteles: *Poetika*. Orbis, Praha 1964, s. 73–82.
- Novomeský, Laco: *Básnické dielo*. Zväzok I. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1971.
- Novotný, Adolf: *Biblický slovník*. Díl 1. A-R. Díl 2. Ř-Ž. Kalich v Ústředním církevním nakladatelství, Praha 1956.
- Nový, Lubomír: *Nekrology za živé*. Brno 1988.

O...

- Odehnal, Ivo: *Věž laskavého větru*. Blok, Brno 1989.
- Olsen, Stein Haugom: *The End of Literary Theory*. Cambridge University Press, Cambridge — London — New York — New Rochelle — Melbourne — Sydney 1987.
- Oravcová, Marianna: „Od metafyziky k filozofii jazyka.“ In: O., M., ed.: *Filozofia prirodzeného jazyka. Štúdie, prednášky, eseje*. Archa, Bratislava 1992, s. 7–30.
- Orwell, George: *1984*. Naše vojsko, Praha 1991 (orig. *Nineteen Eighty-Four*, 1949; přel. Eva Šimečková).
- Osolsobě, Ivo: *Divadlo, které mluví, zpívá a tančí. Teorie jedné komunikační formy*. Editio Supraphon, Praha 1974.
- Osolsobě, Ivo: *Mnoho povyku pro sémiotiku. Ne zcela úspěšný pokus o encyklopedické heslo sémiotika divadla*. Nakladatelství „G“, Brno 1992.
- Otten, Charlotte M., ed.: *Anthropology and Art. Readings in Cross-Cultural Aesthetics*. The Natural History Press, Garden City, New York 1971.

P...

- Patočka, Jan: *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Academia, Praha 1990.
- Pavelka, Jiří — Pospíšil, Ivo: *Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů*. Georgetown, Brno

- 1993.
- Pavelka, Jiří: *Anatomie metafor*. Blok, Brno 1982.
- Pavelka, Jiří: „Dějiny slova a kultury jako nové téma literární teorie.“ In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university*. D 41. Masarykova univerzita, Brno 1994, s. 127–134.
- Pavelka, Jiří: „Dialogy o rúži.“ In: Malina, Jaroslav, a kol.: *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*. Sv. 3. Nadace Universitas Masarykiana, Brno, Nakladatelství Albert, Boskovice, Masarykova univerzita, Brno, Moravské zemské muzeum, Brno, Nakladatelství Svoboda — Libertas, Praha, Nakladatelství Jota, Brno, 1993, s. 211–219.
- Pavelka, Jiří: „Intuice a empirie v Holanově filozofii dějin.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 43–54.
- Pavelka, Jiří: „K otázce klasifikace a funkcí výrazových prostředků textu.“ In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university*. D 40. Masarykova univerzita, Brno 1993, s. 93–101.
- Pavelka, Jiří: „K problému interpretace a dezinterpretace literárního díla.“ In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university*. D 43. Masarykova univerzita, Brno 1996, s. 139–145.
- Pavelka, Jiří: „Literární teorie jako dialog.“ *Skriptum*, duben 1997, č. 22, Příloha, s. 191–198.
- Pavelka, Jiří: „Postmoderna jako ‚nekonečný příběh‘ o ohrožených světech.“ In: Malina, Jaroslav, a kol.: *O tvořivosti ve vědě, politice a umění*. Nadace Universitas Masarykiana, Brno, Nakladatelství Albert, Boskovice, Masarykova univerzita, Brno, Moravské zemské muzeum, Brno, Nakladatelství Svoboda — Libertas, Praha, Nakladatelství Jota, Brno, 1993, sv. 2, s. 304–307.
- Pavelka, Jiří: „Příspěvek k problému předpoklady literárního dorozumívání.“ In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university*. D 42. Masarykova univerzita, Brno 1995, s. 87–94.
- Pavelka, Jiří: *O rúži, Tibetanech a postmodernismu*. Bonus A, Brno 1997.
- Pavelka, Jiří: „Svět anekdoty a anekdota ve světě.“ In: Pečman, Rudolf — Osolsobě, Petr, ed.: *Oleg Sus redivivus. Sborník z konference o novodobé estetice a jednom jejím významném představiteli, pořádané k 10. výročí úmrtí doc. PhDr. Olega Suse, CSc.* Masarykova univerzita, Brno 1994, s. 127–133.
- Pavelka, Jiří: „ ‚Realismus‘ v realitě světů budovaných pomocí slov. Nezamčlená východiska.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Realismus ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1995, s. 86–97.
- Pavelka, Jiří: „Symbol a metafora jako výrazové prostředky textu.“ In: Stachová, Jiřina, ed.: *Symbol v lidském vnímání, myšlení a vyjadřování*. Filozofický ústav ČSAV, Praha 1992, s. 46–60.
- Pavelka, Jiří: „Textové výrazové prostředky.“ In: Kopál, Ján, ed.: *O interpretácii umeleckého textu 11. State z teórie literatúry*. Pedagogická fakulta, Nitra 1989, s. 120–161.
- Pavelka, Jiří: „The Human ‚World‘ as a Fairy Tale for Good and Bad Children.“ *S — European Journal for Semiotic Studies*. Revue Européenne d'Études Sémiotiques. Europäische Zeitschrift für Semiotische Studien. (Czech & Slovak Semiotics.) Wien — Barcelona — Budapest — Perpignan 1992, Vol. 4 — 4, s. 735–744.
- Pavelka, Jiří: „Umělecký obraz.“ *Estetika*, 17, 1980, č. 3, s. 160–171.
- Pavelka, Jiří: „Žánr jako výrazový prostředek textu.“ In: Kšicová, Danuše, ed.: *Literaria humanitas. Genologické studie I*. Masarykova univerzita, fakulta filozofická, Brno 1991, s. 66–71.
- Pavić, Milorad: *Chazarský slovník. Román-lexikon v 100 000 slovech*. Odeon, Praha 1990 (orig. *Hazarski rečnik*, 1985; přel. Stanislava Sýkorová).
- Pavlov, Todor Dimitrovič: *Základní otázky estetiky*. Díl I. SNPL, Praha 1953 (bulharský orig. *Osnovni v'prosi na estetikata*, I, 1949, a další texty; přel. Eva Kubiová a jiní).
- Pearcyová, Nancy R. — Thaxton, Charles B.: *Duše vědy. Proměny ve vztahu vědy a náboženství. Návrat domů*, Praha 1997 (orig. *The Soul of Science*, 1994; přel. Alena Koželuhová).
- Pechar, Jiří: *Prostor imaginace*. Psychoanalytické nakladatelství, Praha 1992.
- Peirce, Charles Sanders: *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vol. I-VII. Harvard University Press, Cambridge 1931–1935 (ed. Charles Hartshorne a Paul Weiss).

- Peregrin, Jaroslav: *Logika ve filosofii, filosofie v logice. Historický úvod do analytické filosofie*. Herrmann a synové, Praha 1992.
- Petrović, Sreten: *Retorika. Teorijsko i istorijsko razmatranje*. Gradina, Niš 1975.
- Petrů, Eduard: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Profil, Ostrava 1984.
- Petrů, Eduard: *Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky*. Profil, Ostrava 1972.
- Petříček jr., Miroslav: „Předmluva, která nechce být návodem ke čtení.“ In: Derrida, Jacques: *Texty k dekonstrukci. Práce z let 1967–72*. Archa, Bratislava 1993, s. 7–30.
- Piaget, Jean: *Štrukturalizmus*. Pravda, Bratislava 1971 (orig. *Le Structuralisme*, 1968; přel. Milan Zigo).
- Pieper, Josef: *Scholastika. Osobnosti a náměty středověké filosofie*. Vyšehrad, Praha 1993 (orig. *Scholastik, Gestalten und Probleme der mittelalterlichen Philosophie*, 1991; přel. Ivan Ozarčuk).
- Piša, Antonín Matěj: „Z nové lyriky.“ *Kytice*, 2, 1947, s. 472–474.
- Platón: *Faidros. Platónovy spisy*. Sv. 11. Jan Laichter, Praha 1937 (orig. *Faidros*; přel. František Novotný).
- Platón: *Sofisté. Platónovy spisy*. Sv. 6. Jan Laichter, Praha 1933 (orig. *Sofisté*; přel. František Novotný).
- Platón: *Symposion. Platónovy spisy*. Sv. 9. Jan Laichter, Praha 1936 (orig. *Symposion*; přel. František Novotný).
- Poe, Edgar Allan: „Filozofie básnické skladby.“ In: Zábrana, Jan, ed.: *Jak se dělá báseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 11–31 (orig. *The Philosophy of Composition*, 1846; přel. Aloys Skoumal).
- Poe, Edgar Allan: *Havran* (orig. *The Raven*, časopisecky 1845). In: P., E. A.: *Havran. Šestnáct českých překladů*. Odeon, Praha 1985 (ed. Alois Bejblík).
- Pojem krize v dnešním myšlení*. (Autoři J. Białostocki, K. Borchardt, E.-W. Böckenförde, H.-G. Gadamer, L. Kołakowski, R. Koselleck, K. Michalski, K. Pomian, P. Ricoeur, M. Tardos, R. Thom, J. Tischner, C.-F. von Weizsäcker.) Filozofický ústav ČSAV, Praha 1992 (orig. *Über die Krise*, 1985; přel. Alena Bakešová, Jiří Pechar, Miroslav Petříček, Marcela Sedláčková a Otakar Vochoč).
- Pollock, Thomas Clark: *The Nature of Literature. Its Relation to Science, Language and Human Experience*. Gordian Press, New York 1965.
- Pope, Randolph D., ed.: *The Analysis of Literary Texts. Current Trends in Methodology*. Bilingual Press / Editorial Bilingüe, Ypsilanti, Michigan 1980.
- Popovič, Anton, ed.: *Literárna komunikácia*. Matica slovenská, Martin 1973.
- Popovič, Anton, ed.: *Originál — preklad. Interpretačná terminológia*. Tatran, Bratislava 1983.
- Popovič, Anton, ed.: *Slovo, význam, dielo. Anológia poľskej literárnej vedy*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1972.
- Popovič, Anton: „Semiotické modelovanie sveta v texte.“ In: Kopál, Ján, ed.: *O interpretácii umeleckého textu 11. State z teórie literatúry*. Sborník prác Ústavu jazykovej a literárnej komunikácie Pedagogickej fakulty v Nitre, Pedagogická fakulta, Nitra 1989, s. 56–79.
- Popovič, Anton: *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Tatran, Bratislava 1975.
- Pospíšil, Ivo: *Rozpětí žánru*. Sprint-Print, Brno 1992.
- Potebňa, Alexandr Afanasjevič: *Zapiski po teoriji slovesnosti*. Charkov 1905.
- Poulet, Georges: *Les métamorphoses du circle*. Flammarion, Paris 1979 (pův. 1961; něm. překl. *Metamorphosen des Kreises in der Dichtung*. Ullstein, Frankfurt am Main 1985, přel. Peter a Béatrice Grotzer).
- Pratt, Václav: *Řecko-český slovník*. Springer a spol., Praha 1942.
- Pražák, Josef M. — Novotný, František — Sedláček, Josef: *Latinsko-český slovník*. (1.) A-K. (2.) L-Z. SPN, Praha 1955 (přeprac. F. N.; pův. 1910).
- Preminger, Alex, ed.: *Princeton Encyclopaedia of Poetry and Poetics*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1974 (pův. 1965).
- Prince, Gerald: „Úvod do studia fiktivního adresáta.“ *Česká literatura*, 43, 1995, č. 4, s. 339–363

(přel. Vanda Miňovská).

- Prince, Gerald: *A Dictionary of Narratology*. University of Nebraska Press, Lincoln 1987.
 Prince, Gerald: *A Grammar of Stories. An Introduction*. Mouton, The Hague — Paris 1973.
 Procházka, Martin: „Dekonstrukce jako poststrukturalistický proud v angloamerické literární teorii.“ *Česká literatura*, 39, 1991, č. 6, s. 481–494.
 Procházka, Martin: „Na okraj(i) Gramatologie. Derridův odkaz k pražské škole.“ *Česká literatura*, 40, 1992, č. 2–3, s. 195–208.
 Propp, Vladimír Jakovlevič: *Morfologie pohádky*. Ústav pro českou literaturu ČSAV, Praha 1970 (orig. *Morfologija skazki*, 1928; přel. Marcela Pittermannová a Miroslav Červenka).
Pyramída. *Encyklopedický časopis moderného človeka*. Vydavateľstvo Slovakopress, Bratislava, Pal-pol. Č. 133–144.

Q...

- Quintilianus, Marcus Fabius: *Základy rétoriky*. Odeon, Praha 1985 (orig. *Institutionis oratoriae libri XII*, 90–98 n. l.; kritické vyd. L. Radermacher a V. Buchheit, Teubner, Lipsiae 1971; přel. Václav Bahník).

R...

- Rabelais, François: *Gargantua a Pantagruel*. Odeon, Praha 1968 (orig. *Gargantua et Pantagruel*, 1532–1564; přel. tzv. Jihočeská Theléma).
 Raeburn, Michael, a kol.: *Dějiny architektury*. Odeon, Praha 1993 (orig. *Architecture of the Western World*, 1980; přel. Jana Solperová).
 Rahner, Karl — Vorgrimler, Herbert: *Teologický slovník*. Zvon, Praha 1996 (orig. *Kleines theologisches Wörterbuch*, ¹⁶1988, přeprac. vyd. spolu s Kuno Füsselem; přel. František Jirsa, doplnil Jan Sokol).
 Rákos, Petr, ed.: *Teorie literatury v zrcadle maďarské literární vědy*. Odeon, Praha 1986 (výbor a přel. P. R.).
 Reber, Arthur S.: *Dictionary of Psychology*. Pinguin Books, London — New York — Ringwood — Toronto — Auckland 1985.
 Renner, Rolf Günter — Habekost, Engelbert, ed.: *Lexikon literaturtheoretischer Werke*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1995.
 Rettigová, Magdalena Dobromila: *Domáci kuchařka. Spolu s ukázkami z beletristického díla M. D. Rettigové a čtením o její osobnosti*. Odeon, Praha 1986 (ed. Felicitas Wünschová).
 Ricoeur, Paul: *Hermeneutics and the Human Sciences. Essay on Language, Action and Interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge 1981.
 Ricoeur, Paul: *Język, tekst, interpretacja. Wybór pism*. Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989 (výbor a ed. Katarzyna Rosner; přel. Piotr Graff a K. R.).
 Ricoeur, Paul: *La métaphore vive*. Éditions du Seuil, Paris 1975.
 Ricoeur, Paul: *Život, pravda, symbol*. ISE, edice Oikoyomenh, Praha ²1993 (pův. 1989; výbor a přel. Miloš Rejchrt).
 Richards, Ivor Armstrong: *Principles of Literary Criticism*. Harcourt, Brace and World, New ²1925 (pův. 1924).
 Ripa, Cesare: *Iconologia*. New York 1970 (faksimile 3. vyd. knihy z r. 1603).
 Rogers, Robert: *Metaphor. A Psychoanalytic View*. University of California Press, Berkeley — Los Angeles — London 1978.
 Rorty, Richard: *Philosophical Papers. Vol. II. Essays on Heidegger and Others*. Cambridge University Press, Cambridge 1991.
 Rorty, Richard: „Veda ako solidarita.“ In: Gál, Egon — Marcelli, Miroslav, ed.: *Za zrkadlom moderny. Filozofia posledného dvadsaťročia*. (Michel Foucault, Jean François Lyotard, Gilles Deleuze, Gianni Vattimo, Paul K. Feyerabend, Richard Rorty, Karl-Otto Apel, Jürgen Habermas.) Archa, Bratislava 1991, s. 193–208 (orig. *Science as Solidarity*, 1989; přel. Egon Gál).
 Rossi-Landi, Ferruccio: *Sprache als Arbeit und als Markt*. Carl Hanser Verlag, München ²1974

(orig. *Il linguaggio come lavoro e come mercato*, ²1968, přeprac. vyd.; přel. Burkhart Kroeber).

Rotrekl, Zdeněk: *Kamenný erb*. L. Kuncíř, Praha 1944.

Rowell, Thelma: *Social Behavior of Monkeys*. Pinguin Books, Baltimore 1972.

Russell, Bertrand — Whitehead, Alfred North: *Principia Mathematica*. Vol. I-III. Cambridge 1910, 1912, 1913.

Russell, Bertrand: *Logika, jazyk a věda*. Svoboda, Praha 1967 (výbor a překl. Karel Berka a Ladislav Tondl).

S...

Saint-Exupéry, Antoine: *Malý princ*. SNDK, Praha 1966 (orig. *Le Petit Prince*, 1943; přel. Zdeňka Stavinohová).

Saitz, Robert L. — Cervenka, Edward J.: *Handbook of Gestures*. Mouton, The Hague — Paris 1972.

Salzmann, Zdeněk: *Jazyk, kultura a společnost. Úvod do lingvistické antropologie*. Suplement *Českého lidu*, 84, 1996, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha 1997 (orig. *Language, Culture, and Society. An Introduction to Linguistic Anthropology*, 1993; přel. Zdeněk Hlavsa, Jaroslava Hlavsová a Vladimíra Šatavová).

Sapir, Edward: „The Status of Linguistics as a Science.“ *Language*, 5, 1929.

Sapir, Edward: *Language. An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt, Brace and World, New York 1921.

Sapir, J. David — Crocker, J. Christopher, ed.: *The Social Use of Metaphor. Essays on the Anthropology of Rhetoric*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1977.

Sarbiewski, Maciej Kazimierz: *Wykłady poetyki — Praecepta poetica*. Ossolineum, Wrocław 1958 (autor zemřel r. 1640; přel. S. Skimina).

Saunders, Nicholas: *Extáze a techno scéna*. Votobia, Olomouc 1996 (orig. *Ecstasy and Dance Culture*, 1995; přel. Petr Pálenský).

Saussure, Ferdinand de: *Cours de linguistique générale*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1967–1974 (dva díly o čtyřech svazcích; ed. Rudolf Engler).

Saussure, Ferdinand de: *Kurs obecné lingvistiky*. Vydal Charles Bally a Albert Sechehaye, za spolupráce Alberta Riedlingera. Komentáře napsal Tullio de Mauro. Odeon, Praha 1989 (orig. *Cours de linguistique générale*, 1913; přel. František Čermák).

Searle, John Rogers: *Mysl, mozek a věda*. Mladá fronta, Praha 1994 (orig. *Minds, Brains and Science*, 1984; přel. Marek Nekula).

Searle, John Rogers: *Speech Acts. An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press, Cambridge, England 1969.

Searle, John Rogers: *The Rediscovery of the Mind*. Bradford Books, MIT Press, Cambridge 1992.

Sebeok, Thomas A., ed.: *Style in Language*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1960.

Segre, Cesare (spolupracoval Kemeny, Tomaso): *Introduction to the Analysis of the Literary Text*. Indiana University Press, Bloomington — Indianapolis 1988 (orig. *Avviamento all'analisi del testo letterario*, 1985; přel. John Meddemmen).

Seifert, Jaroslav: *Vějíř Boženy Němcové*. Fr. Borový, Praha 1940.

Selden, Raman, ed.: *The Theory of Criticism. From Plato to the Present. A Reader*. Longman, London — New York 1988 (introduced R. S.).

Shakespeare, William: *Julius Caesar*. Československé divadelní a literární jednatelství, Praha 1967 (orig. *Julius Caesar*, 1599; přel. Zdeněk Urbánek; rozmnoženo).

Shakespeare, William: *Zkrocení zlé ženy*. Dilia, Praha 1991 (orig. *The Taming of the Shrew*, inscenace před 1594; přel. Jiří Josek).

Shapiro, Michael — Shapiro, Marianne: *Figuration in Verbal Art*. Princeton University Press, Princeton 1988.

Shelley, Percy Bysshe: „Defence of Poetry.“ In: Adams, Hazard, ed.: *Critical Theory since Plato*. Harcourt Brace Jovanovich, New York 1971.

Shibles, Warren A.: *An Analysis of Metaphor in the Light of W. M. Urban's Theories*. Mouton,

- The Hague — Paris 1971.
- Shibles, Warren A.: *Metaphor. An Annotated Bibliography and History*. The Language Press, Wisconsin 1971.
- Schmidt, Siegfried J., ed.: *Pragmatik*. Bd. I. *Interdisziplinäre Beiträge zur Erforschung der sprachlichen Kommunikation*. Wilhelm Fink Verlag, München 1974.
- Schmidt-Joos, Siegfried: *Muzikál*. Editio Supraphon, Praha — Bratislava 1968 (orig. *Das Musical*, 1965; přel. Ada Hlavatá; doplnil Ivo Osolobě).
- Schopenhauer, Arthur: „Svet ako vôľa a predstava.“ In: Zigo, Milan, ed.: *Pozitivismus, voluntarizmus, novokantovstvo. Antológia z diel filozófov*. Zväzok 7. Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1967 (orig. *Die Welt als Wille und Vorstellung*, 1819; přel. Elemír Terray; čes. *Svět jako vůle a představa*. Votobia, Olomouc 1993, ukázka; přel. J. Dvořák).
- Sire, James. W.: *Za novými světy. Přívodce světovými názory*. Návrat, Praha 21993 (orig. *The Universe Next Door*, 21988; přel. Alena Koželuhová).
- Skácel, Jan: *Kolik příležitostí má růže*. Československý spisovatel, Praha 1957.
- Skácel, Jan: *Naděje s bukovými křídly*. Mladá fronta, Praha 1983.
- Slavík, Ivan, ed.: *Sláva a pád Tenočtitlanu. Dobyti Mexika očima poražených*. Odeon, Praha (z aztéckých a španělských originálů přel. I. S.).
- Sławinski, Janusz, ed.: *Słownik terminów literackich*. Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1976 (autoři Michal Głowiński, Teresa Kostkiewiczova, Aleksandra Okopień-Sławinska, Janusz Sławinski).
- Slova a dějiny*. Academia, Praha 1980 (kol. pod vedením Igora Němce).
- Slovník spisovného jazyka českého*. Sv. 1–4. Academia, Praha 1960–1971.
- Smith, Jonathan Z., ed.: *The HarperCollins Dictionary of Religion*. Harper Publishers, London 1996.
- Sobková, Helena: *Tajemství Barunky Panklové*. Horizont, Praha 1991.
- Sobotka, Milan: „Úvodem ke Kritice soudnosti.“ In: Kant, Immanuel: *Kritika soudnosti*. Odeon, Praha 1975, s. 7–20.
- Solncev, Vadim M.: *Systém a struktura v jazyce*. Academia, Praha 1981 (orig. *Jazyk kak systemno-strukturnoje obrazovanie*, 21977; přel. Bohumil Palek a Zdena Palková).
- Soukup, Václav: *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica. Monographia CXLIX — 1994. Karolinum, Praha 21996 (rozšíř. vyd.).
- Souriau, Étienne: *Encyklopedie estetiky*. Victoria Publishing, Praha 1994 (orig. *Vocabulaire d'Esthétique*; přel. Zdeněk Hrbata, Anna Krejsová, Renata Listíková, Vlasta Mísařová, Marie Pavlů, Janka Priesolová, Ladislav Šerý, Eliška Žavodná a Miloslav Žilina).
- Sperber, Dan: „Jak komunikujeme.“ In: Brockman, John — Matsonová, Katinka, ed.: *Jak se věci mají*. Archa, Bratislava 1996, s. 156–161 (přel. Eva Lacinová).
- Spitzer, Leo: *Stilstudien*. Bd. I. *Sprachstile*. Bd. II. *Stilsprachen*. Hueber, München 1928.
- Spunar, Pavel, a kol.: *Kultura středověku*. Academia, Praha 21995 (pův. 1972).
- Sřrensen, Bengt Algot: *Symbol und Symbolismus in den ästhetischen Theorien des 18. Jahrhunderts und der deutschen Romantik*. Munksgaard, Copenhagen 1963.
- Stählin, Wilhelm: *Zur Psychologie und Statistik der Metaphern*. Würzburg 1913 (disertační práce).
- Stachová, Jiřina, ed.: *Symbol v lidském vnímání, myšlení a vyjadřování*. Filozofický ústav ČSAV, Praha 1992.
- Stachová, Jiřina, ed.: *Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. Filozofický ústav ČSAV, Praha 1990.
- Stanzel, Franz: *Die typischen Erzählsituationen im Roman. Dargestellt an Tom Jones, Moby-Dick, The Ambassadors, Ulysses u. A.* Braumüller, Wien — Stuttgart 1955.
- Stanzel, Franz: *Teorie vyprávění*. Odeon, Praha 1988 (orig. *Theorie des Erzählens*, 1979; přel. Jiří Stromšík).
- Staročeský slovník*. Academia, Praha 1980.
- Steblin-Kamenskij, Michail Ivanovič: *Mýtus a jeho svět*. Panorama, Praha 1984 (orig. *Mif*, 1976; přel. Libuše Kozáková).
- Sterne, Laurence: *Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho*. Odeon, Praha 1985

- (orig. *The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*, 1759–1767; přel. Aloys Skoumal).
- Střítecký, Jaroslav: *Dějiny a dějinnost. Studie k problému jednoty a jednotlivého u Diltheye a Kanta*. UJEP, Brno 1985.
- Střítecký, Jaroslav: „Empirizace a priori? K Habermasově teorii komunikativního jednání.“ In: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*. G 32, Brno 1988, s. 7–22.
- Sus, Oleg: *Bez bohů geneze?* Vetus Via, Brno 1996 (výbor a ed. Jitka Bednářová).
- Svatoň, Vladimír, ed.: *Příspěvky k morfologii a sémantice literárněvědných terminů*. Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, Praha 1974.
- Swift, Jonathan: *Gulliverovy cesty*. SNDK, Praha 1960 (orig. *Gulliver's Travels*, 1726; přel. Aloys Skoumal).
- Syrový, Bohuslav, a kol.: *Architektura. Svědectví dob. Přehled vývoje stavitelství a architektury*. SNTL, Praha 1974.

Š...

- Šalda, František Xaver: „Říkání o čtyřech básnicích.“ In: *Šaldův zápisník*, 5, 1932–1933, č. 4–5, s. 123–137.
- Šíp, Ladislav: *Řeč tónů*. Horizont, Praha 1985.
- Šklovskij, Viktor Borisovič: „Iskusstvo kak prijom.“ In: *Sborniki po teorii poetičeskogo jazyka II*. Petrograd 1917.
- Šklovskij, Viktor Borisovič: *Próza. Úvahy a rozbor*. Odeon, Praha 1978 (orig. *Chudožestvennaja proza. Razmyšlenija i razbory*, 1961; přel. Jiřina Zumrová).
- Šklovskij, Viktor Borisovič: *Teória prózy*. Tatran, Bratislava 1971 (orig. *O teorii prozy*, 1929, *Voskresenje slova*, 1914, *Poezija grammatiky a grammatika poezii*, 1969; přel. Na-dežda Čepanová).
- Šklovskij, Viktor Borisovič: *Teorie prózy*. Melantrich, Praha 1933; přel. Bohumil Mathesius).
- Škvorecký, Josef: *Ze života lepší společnosti*. Mladá fronta, Praha 1965.
- Šlosar, Dušan: *Tisíciletá*. Horizont, Praha 1990.
- Šmajš, Josef: *Ohrožená kultura. Od evoluční ontologie k ekologické politice*. Nakladatelství „Zvláštní vydání...“, Brno 1995.
- Špaňár, Július: „Význam slova Logos u Hérakleita z Efezu.“ *Slovenský filozofický časopis*, 13, 1958, s. 140–149.
- Šťasný, Radko: *Tajemství jména DALIMIL*. Melantrich, Praha 1991.
- Švehla, Jaroslav: *Tisícileté umění pantomimy. Ukázky z dějin pantomimy*. Melantrich, Praha 1989.

T...

- Tatarkiewicz, Władysław: *Dejiny estetiky*. I. *Staroveká estetika*. II. *Stredoveká estetika*. II. *Novodobá estetika*. Tatran, Bratislava 1985, 1988, 1991 (orig. *Historia estetyki*. I. *Estetyka starożytna*. II. *Estetyka średniowieczna*. III. *Estetyka nowożytna*, 1962; přel. Jozef Marušiak a Viliam Turčány).
- Tenčík, František: *Umění dětem*. Albatros, Praha 1972.
- Teorie informace a jazykověda*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1964 (výbor; přel. Karel Berka, Lubomír Doležel, Marie Ludvíková, Jiří Nedoma, Jan Průcha, Ludmila Uhlířová).
- Terrace, Herbert S.: *Šimpanz Nim*. Mladá fronta, Praha 1985 (angl. orig. *Nim*, 1979; přel. Alena Jindrová-Špilarová).
- Tibetská kniha mrtvých*. Vyšehrad, Praha 1995 (orig. *Zab-čhos ži-khro dgongs-pa rang-grol*, 8. stol.; přel. Josef Kolmaš).
- Tille, Václav: *Božena Němcová*. Odeon, Praha 1969.
- Timofejev, Leonid Ivanovič: *Theorie literatury. Základy literární vědy*. SNPL, Praha 1953 (orig. *Teorija literatury. Osnovy nauke o literature*, 2. přeprac. vyd. 1948; přel. Hana Budínová).
- Tischner, József: „Naděje hledající pravdu.“ In: *Člověk v moderních vědách*. (Autoři: Ernst

- Wolfgang Böckenförde, Gerhard Ebeling, Hans-Georg Gadamer, Aleksander Gieysztor, Emmanuell Le Roy Ladurie, Emmanuell Lévinas, Robert Spaemann, Charles Taylor, René Thom, Józef Tischner, Carl Friedrich von Weizsäcker; ed. K. Nellen.) Filozofický ústav ČSAV, Praha 1992, s. 59–68 (orig. in: *Der Mensch in den modernen Wissenschaften*, 1985; přel. Otakar Vochoč).
- Todorov, Tzvetan, ed.: *French Literary Theory Today. A Reader*. Cambridge University Press, Cambridge — Éditions de la maison des sciences de l'homme, Paris 1982 (přel. R. Carter; T., T.: „Introduction. French Poetics Today.“, s. 1–7).
- Todorov, Tzvetan: „Poetika.“ *Česká literatura*, 19, 1971, č. 5–6, s. 479–516 (orig. *Poétique*, 1968).
- Toeplitz, Jerzy: *Dějiny filmu*. Díl 1. 1895–1918. Panorama, Praha 1989 (přel. Richard Vyhliďal; kapitola o čes. filmu napsal Zdeněk Smejkal).
- Tolkien, John Ronald Reuel: *The Hobbit or There and Back Again*. Ballantine Books, New York 1989 (přel. 1937).
- Tomáš Akvinský: *Theologická Summa svatého Tomáše Akvinského*. Sv.1–6. Edice Krystal, Olomouc 1937–1940 (orig. *Summa totius theologiae* [...], 1266–1273; přel. Emilián Soukup aj.).
- Tomaševskij, Boris: *Teorie literatury*. Lidové nakladatelství, Praha 1970 (orig. *Teorija literatury*. *Poetika*, 1925; přel. Karel Štindl a Renáta Štindlová, kráceno).
- Tondl, Ladislav: *Problémy sémantiky*. Academia, Praha 1966.
- Tondl, Ladislav: *Věda, technika a společnost. Soudobé tendence a transformace vzájemných vazeb*. Filosofía, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, Praha 1994.
- Topsfield, Leslie T.: *Troubadours and Love*. Cambridge University Press, Cambridge 1979.
- Trivers, Robert: „The Evolution of Reciprocal Altruism.“ *Quarterly Review of Biology*, 46, 1971, s. 35–56.
- Tříška, Josef: *Pražská rétorika. Rhetorica Pragensis*. Univerzita Karlova, Praha 1987.
- Turbová, Milena: „K pojmům kompetence — performance.“ *Slovo a slovesnost*, 49, 1988, s. 235–247.
- Tyňanov, Jurij Nikolajevič: *Literární fakt*. Odeon, Praha 1988 (výbor a překl. Ladislav Zadražil).

U...

- Umění a skutečnost*. Československý spisovatel, Praha 1976 (autorem práce je Zdeněk Mathauser).
- Urban, Wilbur Marshall: *Language and Reality. The Philosophy of Language and the Principles of Symbolism*. George Allen and Unwin, London 1939.
- Uspenskij, Boris Andrejevič: *Poetika kompoziciji. Struktura chudožestvennogo teksta*. Iskusstvo, Moskva 1970.

V...

- Vágner, Ivan: *Svět postmoderních her*. H&H, Jinočany 1995.
- Valenta, Lubomír: „Epistemologické aspekty symbolu.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Symbol v lidském vnímání, myšlení a vyjadřování*. Filozofický ústav ČSAV, Praha 1992, s. 83–93.
- Valenta, Lubomír: „Intuice a nároky racionality.“ In: Nosek, Jiří — Stachová, Jiřina, ed.: *Intuice ve vědě a filozofii*. Filozofický ústav AV ČR, Praha 1993, s. 90–101.
- Válka, Josef: *Středověká Morava. Dějiny Moravy*. Díl. 1. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1991.
- Valoch, Jiří, ed.: *Partitury. Grafická hudba. Fónická poezie. Akce. Parafraze. Interpretace*. Jazzová sekce SH, Jazz Petit, č. 3, příloha bulletinu Jazz, 1980.
- Vančura, Vladislav: *Rozmarné léto*. Československý spisovatel, Praha 1971 (přel. 1926).
- Vaňková, Irena: *Mlčení a řeč v komunikaci, jazyce a kultuře*. ISV nakladatelství, Praha 1996.
- Varinot, A.: *Dictionnaire des métaphores françaises*. Arthus-Bertrand, Paris 1818.
- Vašák, Pavel, ed.: *Literární pouť Karla Hynka Máchy. Ohlas Máchova díla v letech 1836–1858*. Odeon, Praha 1981.

- Vašák, Pavel, ed.: *Prostor Máchova díla. Soubor máchovských prací*. Československý spisovatel, Praha 1986.
- Vašák, Pavel: *Autor, text a společnost*. Academia, Praha 1986.
- Vašák, Pavel: *Matematika, exaktnost a literatura*. Československý spisovatel, Praha 1986.
- Vašica, Josef: *Literární památky epochy velkomoravské 863–885*. Lidová demokracie, Praha 1966.
- Vašut, Vladimír: *Baletní libreta*. Sv. 1. *České a slovenské balety*. Panton, Praha 1983.
- Vědecké hymny*. Symposion, Praha 1948 (přel. Oldřich Friš).
- Vetemaa, Enn: *Klíč k určování rusalek neboli Úvod do naiadologie*. Lidové nakladatelství, Praha 1987 (orig. *Eesti näkiliste välimäraja*, 1983; přel. Vladimír Macura).
- Viewegh, Josef: „Strukturní přístup v psychologii a některé problémy psychologie umělecké literatury.“ In: Šabouk, Sáva, a kol.: *Uměnovědné studie. 5. K problematice struktur ve společenských vědách*. Ústav teorie a dějin umění ČSAV, Praha 1984. s. 175–188.
- Vlašín, Štěpán, ed.: *Slovník literární teorie*. Československý spisovatel, Praha 1977 (zpracoval Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV).
- Vlček, Jaroslav: *Dějiny české literatury*. Sv. 1. *Od nejstarších dob k století XVIII*. Sv. 2. *Od století XVIII. k letům čtyřicátým století XIX*. L. Mazáč, Praha³1940 (pův. 1893–1914 v sešitech 1–17).
- Vodička, Felix: *Struktura vývoje. Studie literárněhistorické*. Odeon, Praha 1969.
- Vrhel, František: *Základy etnolingvistiky*. SPN, Univerzita Karlova, Praha 1981.
- Výkladový astronomický slovník*. Jota, Brno 1996 (orig. *Philip's Astronomy Dictionary*, 1995; přel. Vratislav Nechuta).

W...

- Webrová, Helena: „Příběh karmelitek v dějinách a v Bernanosově díle.“ In: Bernanos, Georges: *Dialogy karmelitek*. Program Divadla Za branou II / Otomar Krejča, Praha 1991, s. 8–11.
- Wehrli, Max: *Základy modernej teórie literatúry*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava 1965 (orig. *Allgemeine Literaturwissenschaft*, 1957; přel. Vincent Šabík).
- Weigel, Sigrid: „Geschlechterdifferenz und Literaturwissenschaft.“ In: Brackert, Helmut — Stückrath, Jörn, ed.: *Literaturwissenschaft. Ein Grundkurs*. Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg 1992, s. 677–689.
- Weimann, Robert: „*New Criticism*“ a vývoj buržoazní literární vědy. *Historie a kritika autonomních interpretačních metod*. Odeon, Praha 1973 (orig. „*New Criticism*“ und die Entwicklung bürgerlicher Literaturwissenschaft, 1962; přel. Jan Králík).
- Weinreich, Uriel: *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton, The Hague — Paris 1974.
- Weinrich, Harald, a kol.: „Syntax als Dialektik. Bochumer Diskussion.“ *Poetica*, 1967, s. 109–126.
- Weinrich, Harald: *Tempus. Besprochene und erzählte Welt*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart — Berlin — Köln — Mainz²1971 (přepřac. vyd.; pův. 1964).
- Weischedel, Wilhelm: *Zadní schodiště filosofie. Myšlenky a všední život 34 velkých filosofů*. Votobia, Olomouc 1995 (orig. *Die philosophische Hintertreppe*, 1975; přel. Jiří Horák).
- Wellek, René — Warren, Austin: *Theory of Literature*. Penguin Books, London 1968 (pův. 1949; čes. *Teorie literatury*. Votobia, Olomouc 1996; přel. Miloš Calda a Miroslav Procházka).
- Welsch, Wolfgang: *Estetické myslenie*. Archa, Bratislava²1993 (orig. *Ästhetisches Denken*, 1991; přel. Ladislav Kiczko).
- Welsch, Wolfgang: *Naše postmoderní moderna*. Zvon, české katolické nakladatelství, Praha 1994, (orig. *Unsere postmoderne Moderne*,³1991; přel. Ivan Ozarčuk a Miroslav Petříček jr., zkráceno).
- Welsch, Wolfgang: *Postmoderna — pluralita jako etická a politická hodnota*. KLP — Koniasch Latin Press, Praha 1993 (orig. *Postmoderne Pluralität als ethischer und politischer Wert*, 1988; přel. Břetislav Horyna).
- Werich, Jan: *Fimfárum*. Československý spisovatel, Praha³1968 (rozšíř. vyd.).

- Werner, Heinz: *Die Ursprünge der Metapher*. Veröffentlichungen des Forschungsinstituts für Psychologie. Drittes Heft. Verlag von Wilhelm Englemann, Leipzig 1919.
- Werner, Karel: *Náboženství jižní a východní Asie*. Masarykova univerzita, Brno 1995.
- Westwoodová, Jennifer: *Atlas záhadných míst. Nevysvětlitelná posvátná místa, symbolické krajiny, starověká města a ztracené země světa*. Knižní klub, Praha 1994 (angl. orig. 1987; přel. Dušan Zbavítel).
- White, Hayden: *Auch Klio dichtet oder die Fiction des Faktischen. Studien zur Tropologie des historischen Diskurses*. Klett-Cotta, Stuttgart 1986 (angl. orig. *Clio*, 1974; přel. Brigitte Brinkmann a Thomas Siepman).
- Whorf, Benjamin Lee: *Language, Thought and Reality*. John Wiley and Sons, New York 1956.
- Wiener, Norbert: *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine*. John Wille & Sons, New York 1948 (čes. *Kybernetika*, 1960).
- Wiener, Norbert: *Můj život*. Mladá fronta, Praha 1970 (orig. *I am a Mathematician*, 1956; přel. Zdenka Herrmannová).
- Williams, Charles A. S.: *A Manual of Chinese Metaphor*. Statistical Department of the Inspectorate General, Commercial Press, Shang-hai 1920.
- Wimsatt, William Kurtz — Beardsley, Monroe C.: *The Verbal Icon. Studies in the Meaning of Poetry*. University of Kentucky Press, Lexington 1954 (jde o soubor Wimsattových statí, z nichž první dvě napsal ve spolupráci s M. C. B.).
- Wittgenstein, Ludwig: *Filozofické skúmania*. Pravda, Bratislava 1979 (něm. orig. a angl. překl. *Philosophische Untersuchungen. Philosophical Investigations*, 1953; přel. František Novosad; čes. překl. 1993).
- Wittgenstein, Ludwig: *Tractatus logico-philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1968 (pův. 1921; čes. *Tractatus logico-philosophicus*. Svoboda, Praha 1993; přel. Jiří Fiala).
- Wolker, Jiří: *Srdce štít*. Československý spisovatel, Praha 1964 (výbor a ed. Miroslav Florian).
- Wright, Robert: *Morální zvíře. Proč jsme to, co jsme*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995 (orig. *The Moral Animal*, 1994; přel. Antonín Hradílek).
- Wunderlich, Dieter, ed.: *Linguistische Pragmatik*. Athenaion, Wiesbaden ²1975 (přeproc. vyd.).

Z...

- Zabelin, I.: „O kultuře myšlení.“ *Novyj mir*, 37, 1961, č. 1, s. 158–165.
- Závada, Vilém: *Na prahu. Básnické dílo*. Sv. 4. Československý spisovatel, Praha 1972 (pův. 1970).
- Zbavítel, Dušan, a kol.: *Moudrost a umění starých Indů*. Odeon, Praha 1971 (ed. D. Z.).
- Zeman, Milan, a kol.: *Přívodce po světové literární teorii*. Panorama, Praha 1988 (ed. Vladimír Macura).
- Zpěvy od Žluté řeky. Výbor ze staré čínské lidové poezie. Práce, Praha 1986 (výbor a přel. Jaromír Vochala).

Ž...

- Žába, Zbyněk: *Tesáno do kamene, psáno na papyrus*. Svoboda, Praha 1968.
- Žák, Jaroslav: *Cesta do hlubin študákovy duše*. Česká expedice a Dolman, Praha ⁵1990 (pův. 1939).
- Žilka, Tibor: *Poetický slovník*. Tatran, Bratislava 1984.